FJODOR MIHAJLOVICS DOSZTOJEVSZKIJ

MEGALÁZOTTAK ÉS MEGSZOMORÍTOTTAK

FELJEGYZÉSEK A HOLTAK HÁZÁBÓL

FORDÍTOTTA
INSTITORIS IRÉN
WESSELY LÁSZLÓ

TARTALOM

Megalázottak és megszomorítottak

Első rész
Második rész
Harmadik rész
Negyedik rész
Epilógus

Feljegyzések a holtak házából

Első rész

Bevezetés
1. A holtak háza
2. Első benyomások
3. Első benyomások
4. Első benyomások
5. Az első hónap
6. Az első hónap
7. Új ismeretségek. Petrov
8. Elszánt emberek. Lucska.
9. Iszaj Fomics. A fürdő. Baklusin elbeszélése
10. Krisztus születésének ünnepe
11. A színielőadás

Második rész

1. A kórház
2. Folytatás
3. Folytatás
4. Akulka férje
5. Nyár
6. Állatok a fegyházban
7. Közös akció
8. Társaim
9. Szökés
10. Szabadulásom a fegyházból

Megalázottak és megszomorítottak

FORDÍTOTTA
INSTITORIS IRÉN

Első rész

1

Tavaly március huszonkettedikén este igen furcsa eset történt velem. Naphosszat a várost jártam lakás után. A régi nagyon nedves volt, s én akkoriban már csúnyán köhögtem. Ősszel el akartam költözni, de kihúztam tavaszig. Egész nap nem akadtam megfelelőre. Először is különálló lakást kívántam, nem albérletit, másodszor, ha csak egy szobát is, de okvetlenül tágasat, és természetesen minél olcsóbbat. Észrevettem, hogy a szűk lakás még a gondolkodást is korlátozza. Én, amikor elgondoltam jövendő elbeszéléseimet, mindig szerettem fel-alá járkálni a szobában. Itt jegyzem meg, hogy számomra általában kellemesebb volt elgondolni műveimet és elábrándozni megírásukon, mint a valóságban megírni őket, de igazán nem lustaságból. Akkor vajon miért?

Reggel óta nem jól éreztem magam, alkonyatra meg már valósággal rosszullét fogott el: mintha lázam támadt volna. Ráadásul egész nap talpon voltam, és elfáradtam. Estefelé, amikor alkonyodni kezdett, épp a Voznyeszenszkij sugárúton jártam. Szeretem a márciusi napot Pétervárott, különösen az alkonyt, persze derűs, hideg estén. Ilyenkor az egész utca hirtelen felragyog, éles fény önti el. A házak szinte villognak. Szürke, sárga és piszkoszöld színükről egy pillanatra lefoszlik a komorság; a lélek is mintha felderülne, mintha felrezzenne az ember, vagy valaki meglökné a könyökével. Új szemlélet, új gondolatok... Csodálatos, mit művelhet egyetlen napsugár az emberi lélekkel!

A fény azonban kihunyt; erősödött a fagy, már csípte az orrot; megsűrűsödött az alkony, gázégők gyúltak fel az üzletekben és a bódékban. Miller cukrászdájával szemben hirtelen megtorpantam, szinte földbe gyökerezett a lábam, és átbámultam az utca túlsó oldalára, mintegy megsejtve, hogy mindjárt valami rendkívüli dolog történik velem, s ebben a percben megpillantottam a túloldalon az öregembert és a kutyáját. Jól emlékszem rá, hogy valami szerfölött kellemetlen érzés szorította össze a szívemet, s magam sem tudtam megállapítani, miféle érzés ez.

Nem vagyok misztikus, előérzetekre, sejtelmekre nem sokat adok, de mint ahogy talán mindenkivel, velem is megesett már olyasmi az életben, amit elég nehéz megmagyarázni. Itt van például ez az öreg: találkozásunkkor miért éreztem meg rögtön, hogy milyen szokatlan esemény vár rám azon az estén? Igaz, beteg voltam; betegségben pedig rendszerint csalókák az érzések.

Az öreg úgy rakosgatta a lábát, akár egy merev botot; erőtlen, lassú léptekkel, görnyedten vánszorgott a cukrászda felé, könnyedén meg-megkoppantva botjával a gyalogjáró kövét. Soha életemben nem láttam ilyen lehetetlen, furcsa figurát. Eddig is, ha összeakadtunk Millernél, mindig kellemetlenül lepett meg. Magas termete, hajlott háta, élettelen, nyolcvanéves aggastyánarca, foszladozó, ócska kabátja, legalább húszesztendős, formátlan, kerek kalapja, kopasz feje, a tarkóján meredező, már nem is ősz, hanem sárgásfehér hajcsomó; valahogy öntudatlannak tetsző, szinte rugóra járó mozgása - mindez önkéntelenül meghökkentette az embert, amikor először találkozott vele. Csakugyan, elég különös látvány volt ez az aggastyán, egyedül, felügyelet nélkül, annál is inkább, mert úgy festett, mint holmi őrült, aki megszökött az ápolóitól. Megdöbbentett szokatlan soványsága is: teste jóformán nem volt, csak csont és bőr. Kék karikás, nagy, de fénytelen szeme mindig egyenesen maga elé nézett, oldalt soha, és sohasem látott semmit - ebben bizonyos vagyok. Ha rátekintett is az emberre, egyenest nekiment, mintha levegő volna előtte. Néhányszor már megfigyeltem ezt. Millernél nemrég bukkant fel, nem tudni, honnét jött, s mindig vele volt a kutyája. A cukrászda vendégei közül soha senki sem szánta rá magát, hogy beszélgessen vele, s ő sem állt szóba senkivel.

„És minek mászkál Millerhez, mi keresnivalója van ott? - gondoltam, miközben az utca túlsó oldalán álltam, s nem bírtam elfordítani róla tekintetemet. A rosszullét és fáradtság következményeképp valami ingerültség forrt bennem.

- Mire gondol? Mi jár a fejében? - folytattam magamban.

- De gondol-e még egyáltalán valamire? Az arca olyan élettelen, hogy már teljesen kifejezéstelen. S honnét szerezte ezt az undorító kutyát, amely nem tágít a sarkából, szinte elválaszthatatlan tőle, és annyira hasonlít hozzá?"

Ez a szerencsétlen kutya alkalmasint szintén nyolcvanesztendős volt; igen, így kellett lennie. Először is olyan vénnek látszott, amilyen egyeden kutya sem szokott lenni; másodszor pedig miért jutott az eszembe mindjárt, amikor először láttam, hogy ez a kutya nem lehet olyan, mint a többi: egészen rendkívüli kutya, van benne valami fantasztikus, babonás erő, tán holmi Mefisztofelész kutya képében, és sorsa ismeretlen, titokzatos módon összefügg gazdájának sorsával. Egy pillantást vetve rá, nyomban elismernék, hogy nyilván húsz évvel ezelőtt lakott jól utoljára. Sovány volt, akár a csontváz, vagy - ami ugyanaz - akár a gazdája. Szőre csaknem mind kihullott, a farkán is, amely úgy lógott, mint egy pálca, mindig erősen behúzva. Hosszú füle volt, a feje komoran lehorgadt. Életemben nem láttam ilyen visszataszító ebet. Amikor együtt mentek az utcán - a gazda elöl, a kutya utána -, orra szinte érintette ruhájának szegélyét, mintha oda volna ragasztva. Járásuk, egész külsejük minden lépésnél szinte ezt mondta:

Vének vagyunk bizony, istenem, de vének!

Emlékszem, egyszer az is eszembe ötlött, hogy az öreg meg a kutyája mintha Hoffmann egyik, Gavarni illusztrálta lapjáról lépett volna le, s most a kiadvány mozgó hirdetéseként járna a világban. Átvágtam az utcán, és az öreg után bementem a cukrászdába.

Szerfelett furcsán viselkedett itt, s Miller az utóbbi időben már önkéntelenül elfintorodott a pultja mellett, amikor a hívatlan látogató belépett. Először is a különös vendég sohasem rendelt semmit. Mindannyiszor egyenesen odament a kályha mellett levő sarokba, és leült. Ha helye a kályha mellett foglalt volt, egy darabig értelmetlenül és értetlenül álldogált a helyét elfoglaló úr előtt, majd gondterhelten elvonult a másik sarokba az ablakhoz. Kiválasztott egy széket, lassan letelepedett, levette a kalapját, lerakta maga mellé a padlóra botjával együtt, aztán hátradőlt székén, s úgy maradt mozdulatlanul három-négy óra hosszat. Újságot sohasem vett a kezébe, egy szót nem szólt, meg se mukkant; csak ült, és tágra nyílt szemmel meredt maga elé, de olyan élettelen, bamba volt a tekintete, hogy le mertem volna fogadni: mit sem lát, mit sem hall a környezetéből. A kutya kétszer-háromszor körbeforgolódott, majd mogorván elhelyezkedett a lábánál, orrát a csizmái közé dugta, nagyot szusszantott, és teljes hosszában elnyúlva a padlón, szintén mozdulatlanul hevert ott egész este, mintha kimúlt volna. Úgy rémlett, ez a két lény naphosszat holtan fekszik valahol, s amint lemegy a nap, hirtelen megelevenedik, csupán azért, hogy eljöjjön Miller cukrászdájába, s ezzel valami titokzatos, rejtélyes kötelességet teljesítsen. Három-négy órás üldögélés után végre felállt az öreg, vette a kalapját, és hazaindult. Felállt a kutya is, és fejét lógatva, farkát behúzva, lassú léptekkel, gépiesen követte. A cukrászda látogatói végül már mindenképpen kerülték, még csak nem is ültek melléje, mintha undorodnának tőle. Ő azonban semmit sem vett észre.

E cukrászda vendégei jobbára németek. Ide gyűlnek az egész Voznyeszenszkij sugárútról a különböző műhelyek gazdái: lakatosok, pékek, kelmefestők, kalaposmesterek, nyergesek - valamennyien patriarkális emberek a szó német értelmében. Millernél általában patriarkális légkör uralkodott. A gazda gyakran odament az ismerős vendégekhez, elüldögélt velük az asztalnál, s ilyenkor tekintélyes mennyiségű puncs fogyott. Kisgyerekei és kutyái néha szintén ki-kijöttek, s a látogatók megsimogatták a gyerekeket és a kutyákat. Mindannyian ismerték és

kölcsönösen tisztelték egymást. S amikor a vendégek belemélyedtek a német újságokba, az ajtó megett a gazda lakásában felzendült az *Oh, du lieber Augustin* dallama, melyet legidősebb lánya, egy fehér egérhez hasonló, lenszőke, fürtös hajú német kislány játszott a csörömpölő zongorán. A keringőt tetszés fogadta. Én minden hónap elején látogattam el Millerhez, hogy elolvassam a nála megtalálható orosz folyóiratokat.

Amint beléptem a cukrászdába, láttam, hogy az öreg már ott ül az ablaknál, a kutya meg szokása szerint a lábánál elnyúlva hever. Szótlanul letelepedtem a sarokba, és gondolatban feltettem magamnak a kérdést: „Minek jöttem ide, amikor nincs itt semmi keresnivalóm, amikor beteg vagyok, és jobb volna hazasietnem, innom egy teát és lefeküdnöm? Igazán csak azért vagyok itt, hogy ezt az öreget nézegessem?" Bosszúság fogott el. „Mi közöm hozzá? - gondoltam, ahogy eszembe jutott, milyen beteges, furcsa érzéssel bámultam már az utcán. - És mi közöm ehhez a sok unalmas némethez? Mire jó ez a fantasztikus lelkiállapot? Mire jó ez a semmiségekből támadó, olcsó izgalom, amelyet az utóbbi időben észreveszek magamon, amely zavarja az életemet és a tisztánlátásomat, amit már meg is jegyzett egy éles elméjű kritikus legutóbbi elbeszélésem felháborodott boncolgatása közben." Töprengtem és zúgolódtam, de azért mégis maradtam, a betegség pedig mindjobban hatalmába kerített, s végül sajnáltam otthagyni a meleg szobát. Fogtam a frankfurti lapot, elolvastam két sort, és elszunnyadtam. A németek nem zavartak. Olvastak, dohányoztak, s csak olykor, félóránként közöltek egymással halkan valami frankfurti hírt. Saphirtól, a híres német humoristától származó viccet vagy Scharfsinnt,[1] majd kettőzött nemzeti büszkeséggel mélyedtek el ismét az olvasásban.

Úgy félórát szundikáltam, s erős hideglelésre ébredtem. Igazán haza kellett mennem. Ekkor azonban újra megállított a helyiségben lejátszódó némajelenet. Mondtam már, hogy az öreg, alighogy elhelyezkedett székén, mindjárt merőn rászegezte valamire a szemét egész este. Megesett az is, hogy én kerültem mit sem látó, bárgyún átható tekintetének tüzébe; szerfelett kellemetlen, sőt kibírhatatlan érzés volt, s rendszerint sietve helyet változtattam. Ezúttal egy keményített állógalléros, pirospozsgás, igen takaros, gömbölyded kis német lett az áldozata; az átutazó vendég, mint később megtudtam, Adam Ivanovics Schultz rigai kereskedő volt, Miller jó barátja, de még nem ismerte az öreget és a vendégek nagy részét. Élvezettel olvasgatta a *Dorfbarbier*-t, és iszogatta puncsát, de egyszer csak feltekintett, és észrevette az öreg mozdulatlan tekintetét. Ez meghökkentette. Adam Ivanics aggályoskodó és sértődékeny ember volt, mint általában valamennyi „nemes" német. Különösnek és bántónak érezte, hogy minden teketória nélkül ilyen merőn bámulják. Leplezett méltatlankodással vette le szemét a tapintatlan vendégről, valamit dünnyögött az orra alatt, és szótlanul elrejtezett az újság mögé. De nem állta sokáig, és két perc múltán gyanakodva kikukkantott: ugyanaz a merő tekintet, ugyanaz az értelmeden bámulás. Adam Ivanics még most is hallgatott. Mikor azonban harmadszor is megismétlődött a dolog, haragra lobbant, és kötelességének vélte megvédelmezni a tekintélyét, nehogy a nemes közönség előtt lejárassa a szép Rigát - hisz bizonyára a város képviselőjének tartotta magát. Türelmetlenül ledobta az asztalra az újságot, erélyesen koppantva a rudacskával, amelyre rá volt erősítve, s vörösen a puncstól meg az önérzettől, lángoló méltósággal most ő meresztette rá gyulladt kis szemét a bosszantó öregre. Úgy tetszett, a német és ellenfele tekintetük magnetikus erejével akarják legyőzni egymást, s azt várják, melyikük esik előbb zavarba, és süti le a szemét.

A rudacska koppanása és Adam Ivanics különös tartása rájuk irányította a vendégek figyelmét. Mindenki nyomban félretette foglalatosságát, és szótlan, komoly kíváncsisággal fürkészte a

[1] Elmésség.

két ellenfelet. Rendkívül komikus jelenet volt. De a vörös arcú Adam Ivanics kihívó pillantásának magnetizmusa tökéletesen kárba veszett. Az öreg rá sem hederített semmire, tovább is mereven nézte a nekibőszült Schultz urat, s egyáltalán nem vette észre, hogy az általános érdeklődés középpontjába került, mintha nem is a földön élne, hanem valahol a holdban. Végre elfogyott Adam Ivanics türelme, s kitört.

- Miért néz rám olyan merőn? - kiáltotta németül, átható, éles hangon és fenyegető ábrázattal.

Ellenfele azonban nem szólt, mintha nem értené, sőt nem is hallotta volna a kérdést. Adam Ivanics rászánta magát az orosz beszédre.

- Kérdezem magát, mért engemet néz olyan kitartóan - kiabálta fokozódó dühvel. - Engemet ismernek az udvarnál, de magát nem ismernek az udvarnál! - tette hozzá, és felpattant.

Az öreg nem moccant. A németek körében méltatlankodó morgás támadt. A zaj odavonzotta Millert, bejött a szobába. Átlátva a helyzetet, azt hitte, az öreg süket, és odahajolt a füléhez.

- Schultz úr kérte, hogy ne bámulja őt - mondta tőle telhetően hangosan, és fürkészve nézegette az érthetetlen vendéget.

Az öreg gépiesen rápillantott, s eddig mozdulatlan arcán valami aggodalom, valami nyugtalan riadtság árnyéka suhant át hirtelen. Kapkodni kezdett, krákogva lehajolt, gyorsan felvette a kalapját, botját, felállt, s szánalmas mosollyal - a tévedésből elfoglalt helyről elkergetett szegény ember alázatos mosolyával - indulni készült. A szerencsétlen, roskatag öregnek ez az alázatos, jámbor sietsége olyan szánalmat keltő, olyan szívfájdító volt, hogy kezdve Adam Ivaniccsal, az egész közönség tüstént megváltoztatta nézetét. Nyilvánvalóan nem sérthetett ő meg senkit, sőt maga volt állandóan tudatában annak, hogy mindenhonnan elzavarhatják, akár egy koldust.

Miller jószívű és részvevő ember volt.

- Nem, nem - mondta, és bátorítóan megveregette a vállát -, üljön csak! Aber Herr Schultz nagyon kéri, ne nézzen őt kitartóan. Őt az udvarnál is ismernek.

A szegény öreg azonban most sem értette meg; még jobban sietett, lehajolt zsebkendőjéért, a kalapból kihullott ócska, lyukas, kék zsebkendőért, és szólongatni kezdte a kutyáját, amely mozdulatlanul feküdt a padlón, és két mancsa közé dugva a pofáját, szemlátomást mélyen aludt.

- Azorka, Azorka! - motyogta öreges, reszkető hangján. - Azorka!

Azorka nem moccant.

- Azorka, Azorka! - ismételgette búsan, s botjával megérintette, de az állat fekve maradt előbbi helyzetében.

A bot kiesett az öreg kezéből. Lehajolt, letérdelt, és két kezével felemelte Azorka fejét. Szegény Azorka! Halott volt. Mukkanás nélkül halt meg gazdája lábánál, talán az öregségtől, de talán az éhségtől is. Az öreg egy percig elképedve nézte, mintha nem fogná fel, hogy Azorka már nem él; aztán csendesen lehajolt egykori szolgája és barátja fölé, és sápadt arcát halott pofájához szorította. Egy ideig csend volt. Mindnyájan meghatódtunk... Végül az öreg felemelkedett. Nagyon halvány volt, és reszketett, mint a hideglelős.

- Lehet kitömni - szólalt meg a részvevő Miller, aki legalább valamivel vigasztalni akarta. - Lehet szépen kitömni; Fjodor Karlovics Krieger nagyszerűen megcsinálja kitömést; Fjodor Karlovics Krieger nagy mester kitömésben - bizonygatta, miközben felvette a földről az öreg botját, és odaadta neki.

- Igen, én nagyszerűen megcsinálok kitömést - jelentkezett szerényen maga Herr Krieger, az előtérbe lépve. Borzas, rőt hajú, jámbor német volt, nyurga, szikár ember, hajlott orrán pápaszem ült.

- Fjodor Karlovics Kriegernek nagy tehetsége van, hogy csinálja mindenféle nagyszerű kitömést - tette hozzá Miller, akit lassanként egészen elragadott tulajdon ötlete.

- Igen, nekem nagy tehetségem van, hogy csináljam mindenféle nagyszerű kitömést - állította ismét Herr Krieger -, és én ingyen kitömök a maga kiskutyáját - fűzte hozzá áldozatkész nagylelkűségi rohamában.

- Nem, én megfizetek, hogy ön megcsinálja kitömést! - kiáltotta mérgesen Adam Ivanics Schultz, még jobban kivörösödve; tüzelte a nagylelkűség, s ártatlanul is magát okolta a szerencsétlenség miatt.

Az öreg hallgatta őket, de szemlátomást mit sem értett, és továbbra is egész testében reszketett.

- Várjon! Igyon meg jó konyakot egy pohárral! - kiáltott fel Miller, látva, hogy a rejtélyes vendég menni akar. Kihozták a konyakot. Az öreg gépiesen megfogta a poharat, de keze remegett, s még mielőtt ajkához emelte, kilöttyentette a felét; nem ivott egy csöppet sem, visszatette a tálcára. Aztán elmosolyodott, az alkalomhoz egyáltalán nem illő, különös mosollyal, és botladozva, sietősen kiment a cukrászdából, otthagyva Azorkát. Mindenki álmélkodva állt ott, felkiáltások hallatszottak.

- Schwerenot! Was für eine Geschichte![2] - mondogatták egymásra meredve a németek.

Én azonban utánarohantam. A cukrászdától néhány lépésnyire jobbra nyílik egy hatalmas házak szegélyezte, keskeny, sötét sikátor. Valami azt súgta, hogy az öreg bizonyosan arra fordult. Jobb kézre a második házat éppen javították, egészen körül volt állványozva. Kerítése csaknem az utca közepéig nyúlt ki, mellette deszkapallót raktak le a járókelők számára. A kerítés és a ház sötét szögletében megtaláltam. Ott ült a fajárda szélén, térdére könyökölt, és két kezére támasztotta a fejét. Letelepedtem melléje.

- Figyeljen ide - mondtam, de jóformán azt sem tudtam, mivel kezdjem. - Ne búsuljon Azorka miatt. Gyerünk, hazaviszem. Nyugodjék meg. Mindjárt keresek egy bérkocsit. Hol lakik?

Az öreg nem felelt. Nem tudtam, mire határozzam magam. Senki sem járt arra. Egyszer csak a kezem felé kapott.

- Fulladok! - nyöszörögte alig hallható, rekedt hangon. - Fulladok!

- Menjünk haza! - kiáltottam, felálltam, és őt is erővel felemeltem. - Iszik egy teát, és ágyba fekszik... Tüstént hozok bérkocsit. Orvost hívok... van egy orvos ismerősöm...

Nem emlékszem, mit mondtam még neki. Fel akart állni, de alig emelkedett fel egy kicsit, megint visszaesett, s elfúló, rekedt hangján újra motyogni kezdett valamit. Még közelebb hajoltam hozzá, hogy halljam.

- A Vasziljevszkij-szigeten - hörögte az öreg -, a Hatodik soron... a Ha-to-dik so-ron...

Elhallgatott.

- A Vasziljevszkij-szigeten lakik? De hát nem arrafelé indult; az balra van, nem jobbra. Mindjárt hazaviszem...

---

[2] A keservit! Micsoda história!

Nem mozdult. Megfogtam a kezét; élettelenül hullott vissza. Az arcába néztem, megérintettem - már halott volt. Úgy rémlett, az egész csak álom.

Ez a kaland sok vesződségembe került, s közben magától elmúlt a lázam. Felkutatták az öreg lakását. De nem a Vasziljevszkij-szigeten lakott, hanem kétlépésnyire attól a helytől, ahol meghalt, Klugen házában, közvetlenül a tető alatt, a negyedik emeleten, külön lakásban, amely kicsi előszobából és egy igen alacsony, nagy szobából állt, három résszerű kis ablakkal. Szörnyű szegénységben élt. Bútorzata mindössze egy asztal, két szék és egy ócska dívány, kemény, mint a kő, és mindenütt kilóg belőle a forgács - s ez is a házigazda tulajdona. A kályhába szemlátomást rég nem gyújtottak be, gyertyának nyomát sem lelték. Most már valóban azt hiszem, az öreg pusztán azért járogatott Millerhez, hogy gyertyafényben üldögélhessen, s egy kicsit megmelegedjen. Az asztalon üres agyagkorsó állt, és száraz kenyérhéj hevert. Pénzt nem találtak egy kopejkát sem. Még csak egy váltás fehérnemű sem akadt, hogy abban temessék el; valaki odaadta a tulajdon ingét. Világos, hogy nem élhetett ilyen módon, teljesen magára hagyva, s ha ritkán is, valaki bizonyosan látogatta. Az asztalfiókban megtalálták az igazolványát. Az elhunyt külföldi volt, de orosz alattvaló, Jeremija Smith, hetvennyolc éves gépész. Az asztalon két könyv feküdt: egy rövid földrajz és az Újtestamentum orosz fordításban, a szélén ceruzával és körömmel húzgált jelek. Ezt a két könyvet magamhoz vettem. Kikérdezték a lakókat, a házigazdát - jóformán semmit sem tudtak róla. Sokan laktak a házban, jobbára mesteremberek és német asszonyok, akiknél szállást és kosztot lehetett kapni. A nemesi származású házgondnok se mondhatott sokat egykori bérlőjéről, legfeljebb annyit, hogy ezért a lakásért hat rubel jár havonta, a megboldogult négy hónapja lakott benne, de az utolsó két hónapra nem fizetett egy kopejkát sem, úgyhogy ki kellett volna tenni a lakásból. Tudakolták, nem járt-e hozzá valaki. De erre sem kaptak kielégítő választ. A ház nagy, rengetegen járkálnak az ilyen Noé bárkájában, nem lehet mindenkire emlékezni. A házmester öt éve szolgált itt, s alkalmasint tudott volna valami magyarázatot adni, de két hete hazalátogatott a falujába, s addig unokaöccsét állította a helyére, egy fiatal legényt, aki a lakóknak még a felét sem ismerte személyesen. Nem tudom biztosan, mivel végződött ez az egész vizsgálat, de végül is eltemették az öreget. Ezekben a napokban egyéb szaladgálásaim közben elmentem a Vasziljevszkij-szigetre a Hatodik sorra, s csak amikor már ott jártam, akkor mosolyodtam el magamon: mit láthattam a Hatodik soron a közönséges házakon kívül? „De vajon miért emlegette halála percében az öreg a Hatodik sort és a Vasziljevszkij-szigetet? - gondoltam. - Talán félrebeszélt?”

Megnéztem Smith megüresedett lakását, és megtetszett. Kibéreltem. Ami a fő: a szoba nagy volt, ha igen alacsony is, úgyhogy eleinte úgy rémlett, beverem a fejem a mennyezetbe. Különben hamar hozzászoktam. Havi hat rubelért nem lehetett jobbat szerezni. Külön bejárata nagyon csábított; már csak személyzetről kellett gondoskodnom, mert azt nem lehet teljesen nélkülözni. A házmester megígérte, hogy az első időben legalább naponta egyszer feljön, és szükség esetén rendelkezésemre áll. „S ki tudja - gondoltam -, talán valaki majd érdeklődik az öreg felől!” Egyébként már öt nap telt el azóta, hogy meghalt, s még nem jött senki.

2

Akkoriban, éppen egy éve, még dolgozgattam a folyóiratoknak, cikkecskéket írtam, és szilárdan hittem, hogy sikerül majd valami jelentős és szép dolgot írnom. Egy nagy regényen dolgoztam akkor, de az lett a vége, hogy lám, megrekedtem egy kórházban, és nyilván nemsokára meghalok. De ha nemsokára meghalok, mire jó feljegyzéseket írni?

Akaratlanul is életemnek ez az utolsó nehéz esztendeje jár a fejemben szüntelenül. Most mindent le akarok írni, s ha nem eszeltem volna ki ezt a foglalatosságot, azt hiszem, meghalnék bánatomban. A közelmúlt élményei néha fájdalmasan, gyötrően izgatnak. Tollam alatt megnyugtatóbb, kiegyensúlyozottabb jelleget öltenek majd, s nem hasonlítanak annyira a lázálomra, lidércnyomásra. Így vélem. Már maga az írás mechanizmusa megnyugtat, lehűt, felébreszti bennem régebbi írói szokásaimat, az elfoglaltság leköti emlékeimet és a beteges álmokat... Igen, jó ötlet volt. És valami örökség a felcsernek: legalább beragasztja kéziratommal az ablakokat, amikor a téli rámákat felteszi. Egyébként, nem tudom, miért, középen kezdtem elbeszélésemet. Ha már mindent leírok, akkor az elején kell kezdeni. Nos, kezdjük hát az elején. Úgysem lesz hosszú az önéletrajzom.

Nem itt születtem, messze innét, az ...-i kormányzóságban. Szüleim feltételezhetően jó emberek voltak, ám hamar árván hagytak, s én Nyikolaj Szergejics Ihmenyev kisbirtokos házában nőttem fel - szánalomból vett magához. Csak egy gyermeke volt, Natasa, nálam három évvel fiatalabb kislány. Úgy nőttünk fel, mint testvérek. Ó, kedves gyermekkorom! Milyen buta dolog, hogy huszonöt éves korban vágyódom és búsulok utánad, és haldokolva, egyedül csak rád emlékszem hálával és elragadtatással! Milyen ragyogó, mennyire nem pétervári nap járt akkor az égen, s milyen élénken, vidáman vert a kis szívünk. Akkor erdők és mezők vettek körül, nem pedig holt kövek halmaza, mint most. Milyen csodás volt a kert és a park Vasziljevszkojéban, ahol Nyikolaj Szergejics jószágigazgatóskodott; ebben a kertben sétálgattam Natasával, a kerten túl meg nagy, nyirkos erdő terült el, mi, gyerekek, kétszer eltévedtünk ott... Gyönyörűséges aranyidő! Először mutatkozott nekünk az élet rejtelmesen és csábítón, s oly édes volt ismerkedni vele. Akkor minden bokorban, minden fában mintha még valaki lakott volna, valami titokzatos, ismeretlen lény; a mesevilág összeolvadt a valósággal; s amikor a mély völgyekben megsűrűsödött az esti pára, és kígyózó, szürke foszlányai beleakaszkodtak a nagy szakadék sziklás oldalára tapadó bozótosba, Natasával néha ott álltunk kézen fogva a szurdok peremén, félős kíváncsisággal leskelődtünk lefelé, s azt vártuk, hogy mindjárt feljön hozzánk valaki, vagy felkiált a ködös mélységből, s dajkánk meséi tiszta színigaznak bizonyulnak. Jóval később egy alkalommal eszébe juttattam Natasának, hogyan kaptuk meg egyszer a *Gyermekolvasmányok* című folyóiratot, hogyan szaladtunk tüstént a kertbe a tóhoz, ahol a lombos, vén juhar alatt ott állt kedves zöld padunk, mindjárt le is ültünk, s olvasni kezdtük *Alfonz és Dalinda varázslatos történeté*-t. Még ma is furcsán megdobban a szívem, valahányszor erre az elbeszélésre gondolok, s egy évvel ezelőtt, amikor Natasának felidéztem első sorait: „Alfonz, történetem hőse, Portugáliában született. Apja, Don Ramir...” stb. - csaknem sírva fakadtam. Alkalmasint roppant bután hatott a dolog, s bizonyára ezért mosolygott Natasa olyan különösen elragadtatásomon. Egyébként rögtön észbe kapott (emlékszem), s vigasztalásomra maga is emlegetni kezdte a régi időket. Szó szót követett, s ő is elérzékenyült. Gyönyörű este volt; sorra vettünk mindent: azt is, amikor engem intézetbe küldtek a kormányzósági székhelyre - istenem, hogy sírt akkor! -, meg utolsó elválásunkat, amikor örökre elbúcsúztam Vasziljevszkojétól. Akkor már elvégeztem az iskolát, és Pétervárra indultam, hogy felkészüljek az egyetemre. Tizenhét éves voltam, ő tizenöt. Natasa azt mondja, olyan nyakigláb, suta figura voltam akkoriban, hogy nem lehetett nevetés nélkül rám nézni. A búcsú percében félrevontam, hogy valami szörnyen fontosat mondjak neki, de nyelvem hirtelen megbénult, és felmondta a szolgálatot. Emlékszik rá, hogy nagyon izgatott voltam. Beszélgetésünkből persze nem lett semmi. Én nem tudtam, mit mondjak, ő meg tán meg sem értett volna. Csak keservesen elsírtam magam, s úgy utaztam el, szó nélkül. Legközelebb Pétervárott találkoztunk, sokkal később. Ez két éve történt. Az öreg Ihmenyev feljött, hogy perét szorgalmazza, én pedig akkor törtem be az irodalomba.

3

Nyikolaj Szergejics Ihmenyev jó, de rég elszegényedett családból származott. Egyébként szülei után százötven lelkes, szép kis birtokot örökölt. Húszéves korában elhatározta, hogy felcsap huszárnak. Minden jól ment; de szolgálatának hatodik évében egy szerencsétlen estén elkártyázta vagyonát. Egész éjszaka nem aludt. Másnap este ismét megjelent a kártyaasztalnál, és a lovát tette fel - az utolsót, amije még maradt. Lapja győzött, másodszor, harmadszor is, és egy félóra múlva visszanyerte egyik faluját, Ihmenyevkát, amely az utolsó revízió szerint ötven lelket számlált. Ekkor abbahagyta a játékot, s másnap nyugdíjazását kérte. Száz lélek visszavonhatatlanul elveszett. Két hónappal később főhadnagyként leszerelt, és hazament a falujába. Soha életében nem beszélt veszteségéről, s közismert jólelkűsége ellenére is bizonyosan összeveszett volna azzal, aki emlékeztetni meri rá. Szorgalmasan gazdálkodott, és harmincöt éves korában elvett egy szegény nemeslányt, Anna Andrejevna Sumilovát, akinek egy garas hozománya sem volt, de jó nevelést kapott a kormányzósági székhelyen Mont-Revèche emigráns francia nő nemesi intézetében; Anna Andrejevna egész életében büszkélkedett ezzel, noha soha senki sem tudta kitalálni, miben állt tulajdonképp ez a nevelés. Nyikolaj Szergejicsből kiváló gazda lett. A szomszéd földbirtokosok tanultak tőle. Eltelt néhány év, s a szomszédos birtokra, a kilencszáz lelkes Vasziljevszkoje faluba hirtelen beállított Pétervárról a földesúr, Pjotr Alekszandrovics Valkovszkij herceg. Érkezése nagy port vert fel az egész környéken. A herceg még fiatal ember volt, ha túl is első fiatalságán; magas méltósággal, jelentős összeköttetésekkel, jó külsővel és vagyonnal rendelkezett, s végül özvegysorban élt, ami különösen érdekelte a járás hölgyeit és hajadonjait. Sokat beszéltek arról, milyen pompás fogadást rendezett neki a kormányzósági székhelyen a kormányzó, akivel valamiképp rokonságban volt; arról, hogy a kormányzóság hölgyeit „valósággal megőrjítette a kedvessége", és a többi, és a többi. Egyszóval egyike volt az előkelő pétervári társaság legragyogóbb képviselőinek, akik ritkán mutatkoznak vidéken, s ha megjelennek, rendkívül nagy hatást gyakorolnak mindenkire. A herceg azonban nem volt nyájas ember, különösen azokkal nem, akiket nem tudott használni, vagy akiket valamivel alacsonyabb rangúnak tekintett. Birtokos szomszédaival nem tartotta érdemesnek megismerkedni, amivel rögtön sok ellenséget szerzett. Így hát mindenki szerfelett csodálkozott, amikor a herceg hirtelen elhatározta, hogy látogatást tesz Nyikolaj Szergejicsnél. Igaz, Nyikolaj Szergejics egyik legközelebbi szomszédja volt. Ihmenyevékre igen nagy hatással volt a herceg. Mindjárt elbűvölte mindkettőjüket; különösen Anna Andrejevna volt elragadtatva tőle. Nemsokára már egészen fesztelenül viselkedett náluk, mindennapos lett, meghívta őket magához, tréfált, anekdotákat mesélt, játszott ócska zongorájukon, énekelt. Ihmenyevék nem győztek csodálkozni: miképpen lehetett egy ilyen aranyos, kedves emberről azt mondani, hogy büszke, gőgös, száraz, egoista, amit a szomszédok egyhangúan állítottak? Azt gondolhatnánk, hogy a hercegnek valóban megtetszett Nyikolaj Szergejics, ez a nemes lelkű, önzetlen, egyenes és egyszerű ember. Egyébként hamarosan fény derült mindenre. A herceg azért jött Vasziljevszkojéba, hogy elkergesse erkölcstelen német jószágigazgatóját, aki pápaszemmel és hajlott orral megáldott, tisztes, ősz hajú, becsvágyó gazdász volt, de eme előnyei mellett mértéktelenül és szemérmetlenül lopott, s ráadásul megkínzott néhány parasztot. Ivan Karlovics végül is rajtavesztett, és leleplezték; nagyon megsértődött, sokat beszélt a német becsületről, de ennek ellenére elég dicstelenül szélnek eresztették. A hercegnek tehát jószágigazgatóra volt szüksége, s választása Nyikolaj Szergejicsre esett, aki kitűnő gazda volt és a legbecsületesebb ember, amihez persze kétség sem férhetett. Alkalmasint azt szerette volna, ha Nyikolaj Szergejics maga ajánlkozik, ez azonban nem történt meg, így egy reggel a herceg maga tett ajánlatot a legbarátibb, legalázatosabb kérés formájában. Ihmenyev először elutasította; ám a szép jövedelem csábította Anna Andrejevnát, s a kérelmező fokozott kedvessége eloszlatott minden habozást. A herceg elérte

célját. Nyilván kitűnően ismerte az embereket. Rövid ismeretségük során fölismerte, hogy Ihmenyevet nyájas, baráti módon kell megnyernie, a szívére kell hatnia, mert enélkül a pénz itt nem sokat használ. Olyan jószágigazgatóra volt szüksége, akire egyszer s mindenkorra vakon rábízhatja magát, s többé akár el se nézzen Vasziljevszkojéba, mint ahogy valóban tervezte. Ihmenyevet úgy megbabonázta, hogy őszintén hitt a barátságában. Nyikolaj Szergejics azok közé a jóindulatú, naivul romantikus emberek közé tartozott, akik - bármit beszéljenek is róluk - olyan jók itt nálunk Oroszországban, ha megszeretnek valakit (néha igazán nem tudni, miért), a lelküket is odaadják, s ragaszkodásuk olykor szinte komikussá válik.

Sok esztendő telt el. A herceg birtoka felvirágzott, Vasziljevszkoje tulajdonosának és jószágigazgatójának viszonya csak száraz üzleti levelezésre szorítkozott, nem bukkant fel benne a legkisebb kellemetlenség sem. A herceg nem avatkozott bele Nyikolaj Szergejics intézkedéseibe, de időnként olyan tanácsokat adott, amelyek hozzáértése és gyakorlatiassága meglepte Ihmenyevet. Látszott: nemcsak hogy nem szereti elvesztegetni a felesleget, hanem még a szerzéshez is ért. Öt évvel vasziljevszkojei látogatása után megbízást küldött Nyikolaj Szergejicsnek, hogy vegyen meg egy négyszáz lelkes, kitűnő birtokot ugyanabban a kormányzóságban. Ihmenyev el volt ragadtatva; a herceg szerencséjét, a sikereiről, emelkedéséről tudósító híreket úgy fogadta, mintha édesbátyjáról volna szó. De elragadtatása a tetőfokra hágott, amikor egy alkalommal a herceg valóban megmutatta rendkívüli bizalmát. A következőképp történt... Egyébként itt szükségesnek tartom, hogy néhány sajátos részletet elmondjak ennek a Valkovszkij hercegnek az életéből, aki elbeszélésem egyik főszereplője.

4

Már említettem, hogy özvegy volt. Fiatalon nősült, mégpedig pénzért. Szülei teljesen tönkrementek Moszkvában, tőlük alig kapott valamit. Vasziljevszkojét már hosszú ideje elzálogosították; sőt hatalmas adósság terhelte. A huszonkét éves herceg kénytelen volt valami moszkvai kancellárián szolgálatot vállalni; egy kopejka nélkül lépett az életbe mint „ősi család koldus sarja”. Egy kereskedő-adóbérlő vénülő leányával kötött házassága mentette meg. Az adóbérlő persze becsapta a hozománynál, de felesége pénzén mégis vissza tudta váltani családi birtokát, s talpra állt. Így szerzett felesége, a kereskedőlány, alig tudott írni, nem értett a csevegéshez, csúnya volt, és csak egy jó tulajdonsággal rendelkezett: az alázatos jósággal. E tulajdonságát a herceg tökéletesen ki is használta: házasságuk első esztendeje után adóbérlő apjánál Moszkvában hagyta feleségét - aki akkoriban fiúgyermeket szült -, maga pedig elutazott az ...-i kormányzóságba, ahol egy előkelő pétervári rokona pártfogásával elég tekintélyes állásra tett szert. Lelkében magasabb rangra, karrierre, kitüntetésre szomjazott, s mert véleménye szerint feleségével sem Pétervárott, sem Moszkvában nem élhetett, kedvező fordulatot várva elhatározta, hogy vidéken kezdi pályafutását. Azt beszélik, hogy már házasságuk első évében majd agyongyötörte feleségét durva bánásmódjával. Ez a pletyka mindig felháborította Nyikolaj Szergejicset, és hevesen kiállt a herceg mellett, azt bizonyítva, hogy képtelen ilyen nemtelen eljárásra. Hét év múlva aztán a hercegné végre meghalt, s megözvegyült férje nyomban Pétervárra költözött. Némi hatást ott is tett. Még fiatal és szép ember volt, vagyonos, ragyogó tehetségekkel megáldott, kétségtelenül szellemes, jó ízlésű, kimeríthetetlenül vidám, s nem hajszolta a szerencsét meg a protekciót, hanem meglehetősen függetlenül élt. Azt mondják, volt benne valami elbűvölő, igéző és hatásos. Roppant tetszett a nőknek, s kapcsolata egy nagyvilági szépasszonnyal botrányos dicsőséget szerzett neki. Nem takarékoskodott, szórta a pénzt; noha számító volt, sőt fukar, tudta, kinél kell veszítenie a kártyázásban, és szeme se rebbent az óriási veszteségeknél. De nem a szórakozások kedvéért

ment Pétervárra: véglegesen meg kellett alapoznia pályáját és megszilárdítania karrierjét. El is érte. Előkelő rokonát, Nainszkij grófot, aki rá sem hederített volna, ha hétköznapi kérelmezőként jelentkezik nála, bámulatba ejtették társasági sikerei; illőnek és lehetségesnek találta, hogy különös figyelmet szenteljen neki, sőt arra méltatta, hogy hétéves fiát odavegye a házába nevelésre. Erre az időre esik a herceg vasziljevszkojei utazása és megismerkedése Ihmenyevékkel. Végül a gróf útján jelentős állást kapott az egyik legfontosabb követségen, és külföldre utazott. A további hírek kissé homályosak: rebesgették, hogy volt valami kellemetlensége, ami idegenben történt vele, de ennél többet senki sem tudott. Csak annyi derült ki, hogy négyszáz lelket vásárolt, amit már említettem. Hosszú idő után tért vissza külföldről, magas ranggal, s mindjárt kiemelkedő helyet foglalt el Pétervárott. Ihmenyevkában híre járt, hogy másodszor is megnősül, s valami előkelő, gazdag és befolyásos családdal kerül rokonságba. „Nagyra tör!" - mondta Nyikolaj Szergejics, elégedetten dörzsölve a kezét. Én akkor Pétervárott jártam az egyetemre, s emlékszem, Ihmenyev írt nekem, arra kért, tudakoljam meg, igazak-e ezek a házassági hírek. Írt a hercegnek is, pártfogását kérte számomra. Valkovszkij azonban nem válaszolt levelére. Én csak annyit tudtam, hogy tizenkilenc éves fia, aki először a grófnál, majd líceumban nevelkedett, akkor végezte el iskoláit. Megírtam ezt Ihmenyevnek, s azt is, hogy a herceg nagyon szereti, kényezteti a fiát, és már most gondol a jövőjével. Mindezt egyetemista társaimtól tudtam meg, akik ismerték a fiatal herceget. Ekkortájt történt, hogy egy reggel Nyikolaj Szergejics olyan levelet kapott a hercegtől, amely nagy csodálkozásba ejtette...

Mint már említettem, kapcsolatuk eddig száraz üzleti levelezésre szorítkozott, most azonban a herceg részletes, baráti levelet írt, és nyíltan feltárta családi viszonyait; panaszkodott a fiára, aki rossz magaviseletével elkeseríti, s bár természetesen az ilyen fiatal gyerek, pajkosságát még nem szabad nagyon szigorúan megítélni (nyilván mentegetni akarta), mégis elhatározta, hogy megbünteti és ráijeszt - egy időre falura küldi Ihmenyev felügyelete alá. Hozzáfűzte, hogy teljesen rábízza fiát, „a nemes lelkű, jó Nyikolaj Szergejicsre és különösen Anna Andrejevnára", mindkettőjüket kérte, fogadják be a családba az ő kelekótyáját, ott a falusi magányban csepegtessenek a fejébe egy kis józanságot, szeressék, ha lehet, s ami a fő, csiszolgassák könnyelmű jellemét, „oltsák bele azokat a megmentő, szigorú elveket, amelyek annyira nélkülözhetetlenek az ember életében". Az öreg Ihmenyev persze elragadtatva kapott a dolgon. Megjelent a fiatal herceg; úgy fogadták, mint édesfiukat. Nyikolaj Szergejics nemsokára szívből megszerette, nem kevésbé, mint tulajdon Natasáját; még később is, amikor végleges lett a szakadás Ihmenyevék és az idősebb herceg között, vidáman emlegette néha Aljosát - így nevezte Alekszej Petrovics herceget. Valóban, roppant kedves fiú volt: szép arcú, gyenge és ideges, akár egy asszony, de ugyanakkor vidám, egyszerű és nyíltszívű, képes a legnemesebb érzésekre, szerető szívű, igazságos és hálás; Ihmenyevék házában szinte bálványozták. Tizenkilenc éves volt, de még valósággal gyerek. Nehezen lehetett elképzelni, miért száműzte apja, aki, mint mondták, nagyon szereti. Azt beszélték, hogy a fiatalember Pétervárott henyén és könnyelműen élt, nem akart szolgálatba lépni, s ezzel elbúsította apját. Nyikolaj Szergejics nem firtatta Aljosánál, miért hallgatta el levelében Pjotr Alekszandrovics herceg a száműzetés igazi okát. Egyébként holmi mendemonda járta Aljosának valami megbocsáthatatlan könnyelműségéről, valami kapcsolatról egy hölggyel, valami párbajkihívásról, valami hallatlanul nagy kártyaveszteségről; sőt holmi elvesztett idegen pénzről is suttogtak. Azt is pletykálták, hogy a herceg egyáltalán nem a hibái miatt távolította el fiát, hanem bizonyos önző indokok kedvéért. Nyikolaj Szergejics méltatlankodva utasította el ezt a híresztelést, annál is inkább, mert Aljosa rendkívül szerette apját, akit egész gyermeksége idején és serdülő korában alig ismert; elragadtatással, rajongva beszélt róla, látszott, hogy teljesen a hatása alatt áll. Aljosa fecsegett néha valami grófnőről, akinek apjával együtt udvarolt, de ő, Aljosa kerekedett felül, s az idősebb herceg ezért szörnyen megharagudott rá.

Mindig örömmel, gyerekes egyszerűséggel mesélte el ezt a történetet, és csengő hangján vígan nevetett hozzá, de Nyikolaj Szergejics rögtön megállította. Aljosa is megerősítette apja nősülésének hírét.

Már csaknem egy évet töltött száműzetésben, bizonyos időközönként tisztelettudó, okos leveleket írt az apjának, s végül teljesen megszokta Vasziljevszkojét, így hát amikor a herceg nyárára lejött a faluba (amiről előre értesítette Ihmenyevéket), a száműzött maga kérte, hadd maradhasson itt minél tovább, azt bizonygatva, hogy a falusi élet az igazi rendeltetése. Aljosa minden elhatározása és vonzalma gyenge idegzetére valló fogékonyságából, heves vérmérsékletéből, néha esztelenségig fajuló könnyelműségéből, nagy befolyásolhatóságából és az akarat teljes hiányából fakadt. A herceg azonban valahogy gyanakodva hallgatta kérését... Valóban, Nyikolaj Szergejics nehezen ismert rá a régi *barátjára*; Pjotr Alekszandrovics herceg nagyon megváltozott. Váratlanul kötözködni kezdett Ihmenyevvel: az elszámolások átvizsgálásánál valami visszataszító kapzsiságot, fukarságot és érthetetlen aggályoskodást tanúsított. Ez nagyon elkeserítette a jámbor Ihmenyevet; sokáig megpróbált nem hinni a tulajdon szemének. Ezúttal minden épp fordítva történt, mint Valkovszkij első látogatásakor, tizennégy évvel ezelőtt: a herceg most megismerkedett minden szomszédjával, persze csak a tekintélyesebbekkel; Nyikolaj Szergejicshez soha be nem tette a lábát, és úgy bánt vele, mint alárendeltjével. Egyszer csak érthetetlen esemény történt: minden látható ok nélkül dühös szakítás következett be a herceg és Nyikolaj Szergejics között. Mindkét oldalon heves, sértő szavak estek. Ihmenyev felháborodva távozott Vasziljevszkojéból, de a történet ezzel még nem ért véget. Hirtelen csúnya rágalmak kezdtek terjedni az egész környéken. Azt állították, hogy Nyikolaj Szergejics, megismerve a fiatal herceg jellemét, kihasználta gyengéit a maga javára; hogy lányának, Natasának, aki akkor tizenhét éves volt, sikerült magába bolondítania a húszesztendős ifjút; hogy apja és anyja pártfogolták ezt a szerelmet, bár úgy tettek, mintha semmit sem látnának; hogy a ravasz és „erkölcstelen" Natasa megbabonázta a fiatalembert, azért nem vette észre az egész év folyamán a tisztes szomszéd birtokosházaknál virágzó, sok igazi nemeshajadont. Végül még azt is beszélték: a szerelmesek már meg is állapodtak, hogy Vasziljevszkojétól tizenöt versztányira, Grigorjevo faluban összeházasodnak, látszólag Natasa szüleinek háta megett, ők azonban mindent apróra tudtak, és ocsmány tanácsaikkal irányították lányukat. Egyszóval egy egész könyvben nem férne el, amit a mindkét nembeli vidéki pletykafészkek összehordtak ezzel kapcsolatban. Csodálatos azonban, hogy a herceg tökéletesen hitelt adott mindennek, s pusztán azért utazott Vasziljevszkojéba, mert Pétervárott névtelenül vádaskodó levelet kapott valakitől vidékről. Természetesen, aki csak egy kissé is ismerte Nyikolaj Szergejicset, egy szót sem hihetett a rá szórt rágalmakból; de közben szokás szerint mindenki hozzászólt, mindenki fecsegett, mindenki fenntartással élt, mindenki csóválta a fejét, és... visszavonhatatlanul elítélte. Ihmenyev meg túlságosan büszke volt ahhoz, hogy lányát mentegesse a vénasszonyok előtt, s Anna Andrejevnának is szigorúan megtiltotta, hogy bármiféle magyarázkodásba ereszkedjék a szomszédokkal. Maga a megrágalmazott Natasa még egy év múlva is alig tudott valamit ezekből a pletykákból és szóbeszédekből: gondosan titkolták előle az egész históriát, s ő vidám és ártatlan maradt, akár egy tizenkét éves gyerek.

Közben pedig a veszekedés egyre jobban elfajult. A szolgálatkész emberek nem aludtak. Feljelentők és tanúk bukkantak fel, s végül sikerült meggyőzniük a herceget, hogy Nyikolaj Szergejics sokesztendős vasziljevszkojei jószágkormányzását korántsem jellemezte példás becsület. Mi több: hogy három évvel ezelőtt a kiserdő eladásánál Nyikolaj Szergejics eltulajdonított tizenkétezer ezüstöt, amiről a legfényesebb és leghivatalosabb bizonyítékokat lehet a bíróság elé terjeszteni, annál inkább, mert semmiféle törvényes felhatalmazása nem volt a hercegtől az erdő eladására, a maga szakállára cselekedett, csak utólag indokolta meg az

eladás szükségességét, s az eladási árból a kapottnál jóval kevesebbet vallott be. Ez persze mind rágalom volt csupán, ahogy később ki is derült, a herceg azonban elhitte, és tanúk előtt tolvajnak nevezte Nyikolaj Szergejicset. Ihmenyev ezt nem nyelte le, és hasonló sértéssel válaszolt; szörnyű jelenet támadt. Azonnal megkezdődött a bírósági eljárás. Nyikolaj Szergejicsnek hiányzott valami írása, de főképpen nem voltak pártfogói és tapasztalatai az ilyen ügyekben, mindjárt elvesztette hát a pert. Birtokát zár alá vették. A dühös öreg végül is otthagyott mindent, és Pétervárra költözött, hogy személyesen járjon el ügyében, a kormányzóságban pedig egy tapasztalt megbízottat állított maga helyett. A herceg nyilván hamarosan belátta, hogy oktalanul sértette meg Ihmenyevet. A sértés azonban mindkét részről túlságosan nagy volt, békülésről szó sem lehetett, s az ingerült herceg mindent latba vetett, hogy a maga javára fordítsa a dolgot, vagyis lényegében elvegye az utolsó falat kenyeret is egykori jószágigazgatójától.

5

Ihmenyevék tehát Pétervárra költöztek. Nem írom le, hogyan találkoztam Natasával ilyen hosszú távollét után. E négy év során sohasem feledkeztem meg róla. Persze magam sem értettem teljesen azt az érzést, amellyel rá emlékeztem; mikor azonban újra megláttuk egymást, hamarosan ráébredtem, hogy őt a sors nekem rendelte. Érkezésük után az első napokban úgy rémlett, keveset fejlődött ezekben az években, jóformán alig változott, és éppen olyan kislány, mint elválásunk előtt. De aztán mindennap valami újat fedeztem fel rajta, amit addig nem ismertem, mintha szándékosan rejtve maradt volna előlem, mintha a lány szándékosan rejtőzködött volna előlem - s milyen élvezetet jelentettek ezek a felfedezések! Pétervárott eleinte az öreg ingerült volt és epés. Ügye rosszul állt; háborgott, kijött a sodrából, hivatalos írásokkal vesződött, és nem sokat törődött velünk. Anna Andrejevna csüggedten járt-kelt, és sokáig nem tért magához. Pétervár megijesztette. Sóhajtozott és sopánkodott, siratta régi életüket, Ihmenyevkát, azt, hogy Natasa eladósorban van, de nincs, aki törődjön vele; különös volt nagy őszintesége, de hát nem talált mást, aki alkalmasabb lett volna baráti bizalmára.

Akkoriban, nem sokkal érkezésük előtt fejeztem be első regényemet, amellyel irodalmi pályafutásom kezdődött, s mint újonc eleinte nem tudtam, mit kezdjek vele. Ihmenyevéknek nem szóltam róla; csaknem összevesztek velem azért, hogy tétlenül élek, nem lépek szolgálatba, és nem keresek állást magamnak. Az öreg keserű, sőt epés szemrehányásokat tett, természetesen atyai érzésétől indíttatva. Én meg egyszerűen restelltem megmondani nekik, mivel foglalkozom. De hát hogyan is jelenthettem volna ki nyíltan, hogy nem kívánok szolgálatba lépni, hanem regényeket akarok írni; inkább egy ideig félrevezettem őket, azt mondtam, nem találok állást, de minden erőmmel keresek. Az öregnek nem volt ideje, hogy ellenőrizzen. Emlékszem, Natasa egyszer meghallotta beszélgetésünket, titokzatosan félrevont, és könnyezve könyörgött, gondoljak a jövőmre, kikérdezett, firtatta, tulajdonképpen mivel foglalkozom, s amikor nem nyilatkoztam, eskümet vette, hogy nem teszem tönkre magam semmittevéssel és naplopással. Bár neki sem árultam el, mit csinálok, emlékszem, munkámról, első regényemről ejtett egyetlen helyeslő szaváért odaadtam volna a kritikusok és bírálók minden későbbi dicséretét. S végül megjelent a regényem. Még jóval megjelenése előtt nagy port vert fel az irodalmi világban. B. örvendezett, mint a gyerek, amikor kéziratomat olvasta. Hát igen! Ha valamikor boldog voltam, ez nem sikerem első mámorító perceiben történt, hanem akkor, amikor még nem olvastam fel, nem mutattam senkinek a kéziratomat: a rajongó álmok és remények közepette szenvedélyes munkával töltött hosszú éjszakákon;

amikor beleéltem magam képzeletvilágomba, összeforrtam a magam teremtette lényekkel, mintha rokonaim volnának, mintha valóban élnének; szerettem őket, velük örültem és bánkódtam, sőt néha a legőszintébben megsirattam a legegyszerűbb hőseimet is. Le sem tudom írni, mennyire örültek sikereimnek az öregek, noha először nagyon elcsodálkoztak: szerfelett meglepte őket a dolog! Anna Andrejevna például sehogy sem akarta elhinni, hogy a mindenütt dicsért új író ugyanaz a Ványa, aki - és így tovább, és így tovább, s egyre a fejét csóválta. Az öreg sokáig nem adta meg magát, s az első hírek valósággal megijesztették; a füstbe ment hivatali karriert meg általában az írófélék rendetlen életmódját emlegette. De az újabbnál újabb hírek, a folyóiratok cikkei és végül néhány nagy tiszteletben tartott ismerősének dicsérő szavai megváltoztatták nézetét. Amikor látta, hogy pénzhez jutottam, és megtudta, mennyit lehet keresni az irodalmi munkával, utolsó kétségei is eloszlottak. Gyors volt nála az átmenet a kétségektől az elragadtatott, teljes hitig; örült sikeremnek, mint a gyerek, és hirtelen átcsapott a féktelen reménykedésbe, a legragyogóbb álmokat szőtte a jövőmről. Mindennap új karriert és új terveket eszelt ki számomra, s mi minden nem szerepelt ezekben a tervekben! Újabban valami sajátságos, addig sosem tapasztalt tiszteletet tanúsított irántam. De azért emlékszem, megesett, hogy ismét felülkerekedtek benne a kétségek, gyakran épp a legrajongóbb képzelgés kellős közepén, s újra megzavarták.

„Író, költő! Valahogy furcsa... Ugyan mikor jutottak valami méltóságra a költők? Csak amolyan megbízhatatlan firkásznépség!”

Észrevettem, hogy az efféle kétségek és kényes kérdések többnyire alkonyatkor támadtak benne (mennyire emlékszem minden részletre, erre az egész aranyidőre!). Alkonyattájt öregünk mindig valahogy különösképp ideges, érzékeny és aggályoskodó lett. Natasával már tudtuk ezt, és előre mosolyogtunk. Emlékszem, anekdotákkal bátorítottam, elmeséltem, hogy Szumarokov generális volt, hogy Gyerzsavinnak arannyal teli dohányszelencét küldtek, s Lomonoszovot maga az uralkodónő is meglátogatta, beszéltem Puskinról, Gogolról.

- Tudom, testvér, mindezt tudom - ellenkezett az öreg, aki életében tán először hallotta ezeket a történeteket. - Hm! Hanem hallod, Ványa, én mégiscsak örülök, hogy ez a te zagyvalékod nem versben íródott. A vers, barátom, szamárság, ne is vitatkozzál, higgy nekem, öreg embernek, én jót akarok neked; merő ostobaság, üres időfecsérlés! A versfaragás gimnazistáknak való; a versek bolondokházába juttatják a magadfajta fiatalokat... Tegyük fel, hogy Puskin nagy, ezt senki nem vitatja. De hát mégis, holmi versikéket írt csak, nem mást, ezek meg múlandó dolgok... Én különben nem sokat olvastam tőle... A próza az egészen más! Ott a szerző még taníthat is, emlegetheti a hazaszeretetet meg általában az erényt... igen! Nem tudom jól kifejezni magam, testvér, de te megértesz: a szeretet beszél belőlem. Nos, olvasd, olvasd! - fejezte be kissé pártfogói modorban, amikor végre elhoztam a könyvet, és tea után mindnyájan letelepedtünk a kerek asztal köré.

- Olvasd, mit firkáltál össze; sokat kiabálnak rólad! Megnézzük, megnézzük!

Kibontottam a könyvet, és felolvasáshoz készülődtem. Azon az estén jött ki regényem a nyomdából, s amint megkaptam egy példányt, rohantam Ihmenyevékhez, hogy felolvassam művemet.

Bánkódtam és bosszankodtam, amiért nem olvashattam el nekik előbb, de hát kéziratom a kiadónál volt. Natasa még sírva is fakadt mérgében, veszekedett velem, szememre hányta, hogy idegenek előbb olvassák regényemet, mint ő... De végre itt ültünk az asztalnál. Az öreg szerfelett komoly és kritikus ábrázatot öltött. „Maga akart meggyőződni”, és szigorú bírálatra készült. Az öregasszony is szokatlanul ünnepélyes volt; majdhogynem feltette új főkötőjét a felolvasáshoz. Rég észrevette, hogy végtelen szerelemmel tekintek drága Natasájára; hogy

lelkem kigyúl, és ott tüzel a szememben, amikor vele beszélek, s Natasa is derűsebben nézeget rám, mint azelőtt. Igen, elérkezett végre ez az idő, a sikerek, a szivárványos remények, a legteljesebb boldogság percében érkezett - minden együtt, minden egyszerre! Feltűnt Anna Andrejevnának az is, hogy az örege újabban túlságosan dicsér, és valahogy különösen tekinget rám meg a lányára... s hirtelen megijedt: végtére mégsem vagyok sem gróf, sem herceg, sem uralkodó herceg vagy legalább jogi diplomával és érdemrendekkel rendelkező, fiatal és szép kollégiumi tanácsos! Anna Andrejevna nem szerette kevéssel beérni.

„Dicsérik, dicsérik - gondolta rólam -, de hogy miért, azt nem tudni, író, költő... De hát mi az az író?”

6

Egy lélegzetre egész regényemet felolvastam. Mindjárt tea után kezdtük, s éjfél után két óráig ültünk mellette. Az öreg először elkomorodott. Valami utolérhetetlen, fennkölt dolgot várt, olyat, amit tán maga sem ért meg, csak; magasztos legyen; ehelyett hirtelen hétköznapokról hallott, s minden ismerős volt, pontosan olyan, ami mindennap megeshetik az emberrel. S még ha valami nagy vagy érdekes ember lett volna a hőse, esetleg holmi történelmi személy, mint, mondjuk, Roszlavlev vagy Jurij Miloszlavszkij; de itt egy szánalmas, sőt együgyű kishivatalnok szerepel, aki még gombjait is elveszti egyenruhájáról; s mindez olyan egyszerű nyelvezettel van megírva, semmi cifraság, semmi teketória, éppen úgy, ahogy mi beszélünk... Furcsa! Az öregasszony kérdőn pillantott Nyikolaj Szergejicsre, sőt egy kicsit sértődötten lebiggyesztette az ajkát: „No, igazán érdemes ilyen szamárságot kinyomtatni, meghallgatni és még pénzt is adnak érte!” - ez volt az arcára írva. Natasa csupa figyelem volt, mohón hallgatta, le nem vette rólam a szemét, az ajkamat nézte, ahogy kiejtettem a szavakat, és maga is mozgatta szép kis száját. S mi történt? Még a felénél sem tartottam, hallgatóim könnyeztek. Anna Andrejevna őszintén sírt, szívből sajnálta hősömet, s naivul szeretett volna segítségére lenni bajában - ahogy felkiáltásaiból megértettem. Az öreg már elvetette a magasztosságról táplált ábrándjait: „Rögtön látni, hogy még sok hiányzik belőle; nagyon egyszerűen beszéli el, de azért megfogja a szívet - jelentette ki -, így érthetővé és emlékezetessé válik, ami körülöttünk történik, s megtudjuk, hogy a legszánalmasabb, utolsó ember is ember és a testvérünk!” Natasa hallgatott, sírt, és az asztal alatt lopva erősen megszorította a kezemet. Véget ért a felolvasás. A lány felállt: arca égett, könnyek ragyogtak a szemében: egyszer csak elkapta a kezem, megcsókolta, és kiszaladt a szobából. Szülei összenéztek.

- Hm! Lám, milyen lelkes - szólalt meg az öreg, akit meghökkentett Natasa viselkedése. - Egyébként ez nem baj, sőt jó, nemes kitörés! Derék leány... - dünnyögte, futólag a feleségére pillantva, mintha Natasát mentegetné, s ugyanakkor valami okból engem is mentegetni akarna.

De Anna Andrejevna, ámbár az olvasás idején maga is izgatott volt és elérzékenyült, most úgy nézett, mintha azt mondaná:

„Én tudom, hogy Nagy Sándor hős volt, de azért nem kell összetörni a széket!” - és a többi.

Natasa nemsokára visszatért, vidáman és boldogan, s ahogy elhaladt mellettem, titkon csípett egyet rajtam. Az öreg megint bele akart fogni művem „komoly” bírálatába, de az öröm kitört belőle, és elragadta:

- Jól van, Ványa öcsém, jól van! Megörvendeztettél! Úgy megörvendeztettél, hogy nem is vártam. Nem magasröptű, nem magasztos, az igaz... Ott van nekem a *Moszkva felszabadítása*, Moszkvában is írták, hát azon már az első soroknál látszik, hogy úgyszólván szárnyakat kapott az ember... De tudod, Ványa, nálad valahogy minden egyszerűbb, érthetőbb. Azért is szeretem, mert érthetőbb! Valamiképp közelibb: mintha velem esett volna meg az egész. Mi hasznom van a magasztosságból? Magam sem érteném. Hanem a nyelvezetét kijavítanám: dicsérem persze, de akármit is mondasz, nem elég fennkölt... Most már ugyan késő: ki van nyomva. Esetleg a második kiadásban? Mert hisz lesz második kiadás is, ugye, öcsém? Akkor megint kapsz pénzt... Hm!

- Igazán olyan sokat kapott, Ivan Petrovics? - kérdezte Anna Andrejevna. - Csak nézem magát, és valahogy nem tudom elhinni. Ó, istenem, manapság már mi mindenért nem adnak pénzt!

- Tudod, Ványa - folytatta az öreg, mindjobban belemelegedve -, ha ez nem is hivatal, de mégiscsak karrier. Magas személyek is elolvassák. Te mesélted, hogy Gogol állandó évi támogatást kap, és elküldték külföldre. Mi lenne, ha te is kapnál ilyesmit? Mi? Vagy még korai? Még kell írnod valamit? Akkor hát írj, öcsém, írj minél gyorsabban! Ne ülj a babéraidon. Mire vársz még?

Olyan magabiztosan, olyan jóindulatúan beszélt, hogy nem volt merszem közbevágni és lehűteni a fantáziáját.

- Vagy például küldenek egy dohány szelencét... Mi? Hisz a kegynek többféle példája is lehet. Kedvük támad a bőkezűségre. S ki tudja, tán még az udvarhoz is bejutsz - tette hozzá suttogva, sokatmondó arccal, összehunyorítva a bal szemét -, vagy nem? Az udvar még korai?

- Nocsak, még az udvarhoz is! - szólt közbe Anna Andrejevna szinte sértődötten.

- Nem sok hiányzik, és megtesznek generálisnak - feleltem szívből nevetve.

Az öreg is elnevette magát. Szerfölött elégedett volt.

- Kegyelmes uram, nem óhajt vacsorázni? - kiáltotta pajkosan Natasa, aki közben elkészítette a vacsorát.

Kacagva odaszaladt apjához, és erősen átölelte meleg karjával.

- Édes, jó apukám!

Az öreg elérzékenyült.

- No, jó, jó! Hisz csak úgy fecsegek. Generális ide, generális oda, menjünk vacsorázni. Ó, te kis szentimentális! - mondta, és megveregette Natasa kipirult arcát, amit minden adandó alkalommal szívesen megtett. - Én szeretetből beszélek, Ványa. De hát ha nem is generális (az még messze van!), mindenesetre ismert személyiség, szerző!

- Ma úgy mondják, apukám, hogy író.

- Nem szerző? Nem tudtam. Nos, legyen író; hanem azt akartam mondani: kamarás persze nem leszel, amiért regényt írtál, erre ne is gondoljunk; de azért sokra viheted, lehetsz például valami attasé. Kiküldhetnek külföldre, Olaszországba egészséged helyreállítása végett, vagy hogy tökéletesítsd magad a tudományokban, miegyéb, s ellátnak pénzzel. Persze fontos, hogy a te részedről tisztességgel menjen az egész, hogy munkával, igazi munkával szerezz pénzt és megbecsülést, nem amúgy protekcióval...

- De el ne bízd majd magad, Ivan Petrovics - tette hozzá mosolyogva Anna Andrejevna.

- Hamar egy csillagot neki, papa, és legyen már attasé!

S Natasa újra belecsípett a karomba.

- Ez a lány csúfolódik velem! - kiáltott az öreg, és elragadtatva nézte Natasát, akinek tüzelt az arca, és vidáman ragyogott a szeme, akár egy csillag. - Azt hiszem, csakugyan túl messzire mentem, gyerekek, Alnaszkarov módjára; mindig is ilyen voltam... de tudod, Ványa, csak elnézlek, hogy te milyen egyszerű vagy...

- Ó, istenem! Hát milyen legyen, apuskám!

- Nem, nem úgy értem. Hanem mégis, Ványa, az arcod valahogy... valahogy egyáltalán nem költőies... Azt mondják, sápadtak szoktak lenni ezek a költők, meg a hajuk is más, és a szemükben is van valami... Tudod, mint az a Goethe és a többiek... az *Abbaddonná*-ban olvastam... De mi az? Megint valami butaságot mondtam? Ó, ez a rosszcsont hogy kinevet! Én, barátaim, nem vagyok tudós, csak érző szívem van. No, hát az arc nem számít, nem olyan nagy baj az arc; nekem a tied is jó, és nagyon tetszik... Nem is erről akarok beszélni... Csak annyit mondok, légy becsületes, Ványa, az a fő: becsületesen élj, és ne hordd fenn az orrodat! Széles út van előtted. Szolgáld az ügyedet becsülettel; hát ezt akartam mondani!

Csodaszép idő! Minden szabad órámat, minden estémet náluk töltöttem. Az öregnek híreket hordtam az irodalmi világból és az irodalmárokról, akik újabban, nem tudom, miért, rendkívül érdekelték; még kritikákat is olvasott B.-től, akiről sokat beszéltem neki, és akit jóformán meg sem értett, de elragadtatva dicsért, és keserűen panaszkodott az *Északi heré*-ben megjelenő ellenségeire. Az öregasszony éberen ügyelt rám és Natasára, de nem ügyelt eléggé! Már elhangzott köztünk egy szó, és én végre meghallottam, ahogy Natasa lehajtott fejjel, félig nyílt szájjal elsuttogta: *igen.* De megtudták az öregek is; töprengtek, tűnődtek; Anna Andrejevna sokáig csóválta a fejét. Különös, szorongó érzései voltak. Nem hitt bennem.

- Szép dolog a siker, Ivan Petrovics - mondta -, de ha egyszer csak elmarad a siker, vagy más valami történik, akkor mi lesz? Ha legalább állása volna valahol!

- Mondok én valamit, Ványa - határozott az öreg némi gondolkodás után. - Láttam én magam is, észrevettem, sőt megvallom, örültem, hogy te meg Natasa... de hát mit beszélek annyit! Látod, Ványa, mindketten nagyon fiatalok vagytok még, és az én Anna Andrejevnámnak igaza van. Várjunk. Tegyük fel, tehetséges vagy, sőt nagyon tehetséges... no, nem zseni, ahogy elő-ször kiabálták rólad, csak egyszerűen tehetséges... épp ma olvastam egy kritikát a *Heré*-ben, elég csúnyán elbánnak veled, de hát miféle újság az! Igen! Hát látod, a tehetség, az még nem tőke, és mind a ketten szegények vagytok. Várjunk vagy másfél esztendőt vagy legalább egyet: ha minden jól megy, ha szilárdan megveted a lábad az utadon, a tiéd Natasa: ha nem sikerül, fontold meg!... Becsületes ember vagy: gondolkodj!...

Ebben is maradtunk. Egy év múlva pedig a következő történt.

Igen, csaknem pontosan egy évre rá! Egy derűs szeptemberi napon estefelé betegen mentem el az öregekhez, dermedt volt a szívem, és szinte ájultan rogytam le a székre, úgyhogy ők is megijedtek, amikor rám néztek. De nem az fájdította akkor a fejemet, és nem az nyomasztotta a szívemet annyira, hogy tízszer is eljöttem az ajtajukig, és tízszer is visszafordultam, mielőtt beléptem - nem az, hogy nem sikerült a karrierem, és még sem hírnevem, sem pénzem, még nem vagyok valami „attasé", és távol állok attól, hogy egészségem helyreállítása végett Olaszországba küldjenek, hanem az, hogy egy év leforgása alatt tíz évre valót is át lehet élni, és tíz évre valót élt át az én Natasám is. Egy örökkévalóság választott el bennünket... Emlék-szem, szótlanul ültem az öreg előtt, és szórakozottan gyűrögettem kalapom amúgy is gyűrött karimáját; ültem, és azt vártam, nem is tudom, miért, mikor jön ki Natasa. Ruhám szánalmas

volt, és lógott rajtam; arcom megsoványodott, megnyúlt, megsárgult - és mégsem volt költőformám, a szememben nem lángolt semmi magasztos, amit valamikor annyira szorgalmazott a jámbor Nyikolaj Szergejics. Az öregasszony őszinte és nagyon is készséges szánalommal nézett rám, és magában azt gondolta:

„De hisz ez a fickó csaknem a vőlegénye lett Natasának, isten őrizz és irgalmazz!"

- Nem akar teát, Ivan Petrovics? (A szamovár forrt az asztalon.) Hát hogy van, bátyuska? Betegnek látszik. - Mintha most is hallanám sápítozó hangját.

S mintha most is látnám: beszél hozzám, de a szemében másféle gond lapul, az a gond, amely az öregre is árnyékot vetett, s amelyen most is töprengett hűlő teája mellett. Tudtam, hogy nagyon nyomasztja őket Valkovszkij herceggel folyó perük, amely nem valami kedvezően alakult a számukra, s még egyéb kellemetlenségeik is támadtak, majdnem ágynak döntve Nyikolaj Szergejicset. A fiatal herceg, aki miatt ez az egész peres história keletkezett, öt hónappal ezelőtt módját ejtette, hogy meglátogassa Ihmenyevéket. Az öreg szerette kedves Aljosáját, mint édesfiát, csaknem mindennap emlegette, örömmel fogadta hát. Anna Andrejevnának eszébe jutott Vasziljevszkoje, és sírva fakadt. Aljosa mind sűrűbben járt hozzájuk, de apja elől titkolta; az egyenes lelkű, őszinte, becsületes Nyikolaj Szergejics méltatlankodva utasított el minden óvatosságot. Nemes büszkeségében gondolni sem akart arra, mit szól a herceg, ha megtudja, hogy fiát ismét fogadják Ihmenyevék házában, s magában megvetett minden ostoba gyanúsítást. Azt azonban nem tudhatta előre, elviseli-e majd az újabb sértéseket. A fiatal herceg lassan mindennapos lett náluk. Felvidította az öregeket. Egész este, sőt éjfél utánig elüldögélt velük. Apja természetesen végül tudomást szerzett mindenről. Undorító pletyka lett a vége. Borzalmasan sértő levelet írt Nyikolaj Szergejicsnek a régi témáról, fiának pedig határozottan megtiltotta, hogy Ihmenyevéket látogassa. Mindez két héttel azelőtt történt, hogy elmentem hozzájuk. Az öreg rettenetesen bánkódott. Hogyan? Az ő ártatlan, nemes lelkű, jó Natasáját ismét belekeverik ebbe a piszkos rágalomba, ebbe az aljasságba! Ismét sértőn emlegeti a nevét az az ember, aki egyszer már megbántotta... S mindez elégtétel nélkül marad! Az első napokban ágynak döntötte az elkeseredés. Én is hallottam mindenről. Az egész história részletesen eljutott hozzám, noha az utóbbi három hétben nem mutatkoztam náluk, betegen és letörten feküdtem a lakásomon. De tudtam még mást is... nem! Akkor még csak sejtettem, tudtam, de nem hittem, hogy másvalaminek is kell lennie, ami most a világon mindennél jobban nyugtalanítja őket, s gyötrődve figyeltem. Igen, gyötrődtem; féltem találgatni, féltem hinni, és mindenképpen késleltetni szerettem volna a végzetes percet. De közben elébe mentem. Valami vonzott hozzájuk azon az estén!

- Csakugyan, Ványa - szólalt meg hirtelen az öreg, mintegy felocsúdva -, csak nem voltál beteg? Miért nem jöttél olyan sokáig? Vétettem ellened: rég meg akartalak látogatni, de valahogy mindig elmaradt... - S ismét gondolataiba merült.

- Beteg voltam - feleltem.

- Hm! Beteg! - ismételte öt perccel később. - Az ám, beteg! Beszéltem én akkor, intettelek, nem hallgattál rám! Hm! Bizony, Ványa öcsém: úgy látszik, a múzsa éhesen ül a padláson, mióta világ a világ, és úgy is ül ott örökké! Úgy ám!

Rosszkedve volt az öregnek. Ha nincs úgy megsebezve a szíve, nem beszél nekem az éhes múzsáról. Arcába néztem: megsárgult, s a szemében valami értetlenség ült, valami gondolat kérdés formájában, amelyet nem bírt megoldani. Lobbanékony volt és szokatlanul epés. A felesége aggódva pillantgatott rá, és a fejét csóválta. Amikor egyszer elfordult, lopva intett nekem feléje.

- Hogy érzi magát Natalja Nyikolajevna? Itthon van? - kérdeztem a gondterhelt Anna Andrejevnától.

- Itthon, bátyuska, itthon - felelte az asszony, mintha nehezére esnék a válasz. - Mindjárt ki is jön, hogy megnézze magát. Nem tréfadolog: három hétig nem találkoztak! De olyan furcsa lett, nem igazodik el rajta az ember, nem tudni, egészséges-e, beteg-e, mi lelte!

S félénken a férjére tekintett.

- Mi lelte volna? Semmi se lelte! - mordult rá kelletlenül Nyikolaj Szergejics. - Egészséges hát. Benne van már a korban, nem gyerek többé, ennyi az egész. Ki fejti meg a lányok bánatait és szeszélyeit?

- No, mindjárt szeszély! - kapta fel sértődötten Anna Andrejevna. Az öreg elhallgatott, és ujjaival dobolt az asztalon. „Istenem, talán már volt köztük valami?" - gondoltam rémülten.

- No, hát mi újság ott, nálatok? - kezdte újra. - B. ír még kritikát?

- Igen, ír - feleltem.

- Eh, Ványa, Ványa! - fejezte be legyintve. - Sokat ér itt a kritika!

Kinyílt az ajtó, és bejött Natasa.

7

Kezében hozta a kalapját, letette a zongorára, azután odalépett hozzám, és szótlanul kezet nyújtott. Ajka megrebbent; mintha mondani akart volna valamit, valami üdvözlésfélét, de mégsem szólt semmit.

Három hete nem találkoztunk. Zavartan és rettegve néztem rá. Hogy megváltozott e három hét alatt! Szívemet bánat szorította össze, amint megláttam beesett, halvány arcát, mintegy láztól kicserepesedett ajkát és szemét, amelyben a hosszú, sötét pillák között tűz és valami szenvedélyes elszántság lángolt.

De istenem, milyen szép volt! Sem ezelőtt, sem ezután sohasem láttam ilyennek, mint ezen a végzetes napon. Vajon ugyanaz a Natasa ez, ugyanaz a lány, aki egy évvel ezelőtt még le nem vette rólam a szemét, ajkát mozgatva hallgatta regényemet, s olyan vígan, olyan gondtalanul kacagott és tréfálkozott azon az estén apjával meg velem vacsora közben? Ugyanaz a Natasa, aki a szomszéd szobában, fejét lehajtva, pirulva mondta nekem: *igen*?

Egyszer csak mély zengéssel megkondult a vecsernyére hívó harang. Ő megrezzent, az anyja keresztet vetett.

- Vecsernyére készültél, Natasa, és már be is harangoznak - mondta. - Eredj, Natasenyka, eredj, imádkozzál, hamarosan jóra fordul minden. És közben legalább jársz is egy kicsit. Minek folyton a szobában ülni? Lám, milyen halvány vagy, mintha szemmel vertek volna.

- Talán... nem is megyek ma - szólalt meg a lány lassan és halkan, szinte suttogva. - Nem érzem jól magam - tette hozzá, és olyan fehér lett, mint a fal.

- Inkább menj, Natasa: hisz az imént még menni akartál, a kalapodat is kihoztad. Imádkozz, Natasenyka, imádkozz, hogy Isten adjon neked egészséget - erősködött Anna Andrejevna, és bátortalanul nézett a lányára, mintha félne tőle.

- Hát persze, eredj; sétálsz is közben - fűzte hozzá az öreg, és szintén fürkészve tekingetett lánya arcába -, anyádnak igaza van. Majd Ványa elkísér.

Úgy rémlett, keserű gúny suhant át Natasa ajkán. Odament a zongorához, fogta a kalapját, és feltette; keze reszketett. Minden mozdulata szinte öntudatlan volt, mintha nem tudná, mit csinál. Apja és anyja merőn figyelték.

- Isten veletek! - szólt alig hallhatóan.

- Ej, angyalom, minek így búcsúzni, nem a világ végére mégy! De legalább ér egy kis szél; hisz olyan sápadtacska vagy. Ó, egészen elfeledtem - mindent elfeledek! -, befejeztem neked a talizmánt; imádságot varrtam bele, angyalkám, egy kijevi apácától tanultam még tavaly; nagyon erős imádság; az előbb fejeztem be. Tedd fel, Natasa. Talán meggyógyít az Isten. Te vagy a mi egyetlenünk.

S az öregasszony elővette varródobozából Natasa kis arany keresztjét; ugyanazon a szalagon függött az imént varrt talizmán.

- Egészséggel hordd! - mondta, miközben lánya nyakába akasztotta, és keresztet vetett rá. - Valamikor minden este így vetettem keresztet rád elalvás előtt, imádkoztam, és te mondtad utánam az imát. De most megváltoztál, és az Úr nem ad neked lelki nyugalmat. Ó, Natasa, Natasa! Nem segítenek rajtad az én anyai fohászaim se! - S az öregasszony sírva fakadt.

Natasa szótlanul megcsókolta a kezét, és az ajtó felé lépett; de hirtelen sarkon fordult, és odament apjához. Keble hullámzott.

- Apuskám! Áldd meg te is... lányodat - szólt elfúló hangon, és térdre ereszkedett előtte.

Mindnyájunkat zavarba ejtett ez a túlságosan ünnepélyes, váratlan cselekedete. Apja néhány pillanatig egészen megdöbbenve nézte.

- Natasenyka, kislányom, kedves gyermekem, mi történt veled? - kiáltott fel végül, és könnyek peregtek a szeméből. - Mi emészt? Miért sírsz éjjel-nappal? Látok én mindent; éjszakánként nem alszom, felkelek, és hallgatózom az ajtódnál!... Mondd el, Natasa, tárj fel mindent nekem, öreg embernek, s mi aztán...

Nem fejezte be, felemelte a lányt, és erősen magához ölelte. Natasa görcsösen simult a melléhez, és fejét a vállára hajtotta.

- Semmi, semmi, csak úgy... nem vagyok egészséges... - hajtogatta, s zihált a visszafojtott könnyektől.

- Áldjon meg hát téged az Isten, ahogy én megáldalak, kedves, drága gyermekem! - mondta az apa. - Adjon neked mindörökre lelki nyugalmat, és távoztasson el minden bánatot. Imádkozzál Istenhez, lelkem, hogy az én gyarló fohászom meghallgatásra leljen.

- Én is, én is megáldalak! - tette hozzá sírva az öregasszony.

- Isten veletek! - suttogta Natasa.

Az ajtónál megállt, még egyszer visszatekintett az öregekre, mondani akart valamit, de nem bírt, s kisietett a szobából. Rosszat sejtve utánarohantam.

8

Lehajtott fejjel, némán, gyorsan lépkedett, és nem nézett rám. De miután átvágtunk az utcán, és kiértünk a rakpartra, egyszer csak megtorpant, és megragadta a karomat.

- Fulladok! - súgta. - Elszorul a szívem... fulladok!

- Fordulj vissza, Natasa! - kiáltottam ijedten.

- Hát nem látod, Ványa, hogy *egészen* eljöttem, végképp eltávoztam tőlük, és sohasem térek vissza? - kérdezte, és határtalan bánat tükröződött az arcán, ahogy rám nézett.

Megdermedt a szívem. Éreztem én ezt, már amikor hozzájuk mentem; talán már jóval régebben is ködösen felrémlett nekem; most azonban villámcsapásként értek szavai.

Szomorúan ballagtunk a rakparton. Nem bírtam beszélni; gondolkodtam, tépelődtem, és teljesen elvesztettem a fejemet. Szédültem. Olyan elviselhetetlen, olyan képtelen volt számomra az egész!

- Hibáztatsz, Ványa? - szólalt meg végül.

- Nem, de... de nem hiszem; ez lehetetlen!... - feleltem, nem is tudva, mit beszélek.

- Nem, Ványa, ez a valóság! Eljöttem tőlük, s nem tudom, mi lesz velük... azt sem tudom, mi lesz velem!

- *Őhozzá* mégy, Natasa? Igen?

- Igen - válaszolta.

- De hát ez lehetetlenség! - kiáltottam vadul. - Tudod, hogy ez képtelenség, szegény Natasám! Őrültség! Megölöd őket, és magadat is tönkreteszed! Tudod ezt, Natasa?

- Tudom; de mit tegyek, nem én akartam így - mondta, s olyan kétségbeesett volt a hangja, mintha vérpadra készülne.

- Fordulj vissza, fordulj vissza, amíg nem késő - könyörögtem neki, s annál hevesebben, annál állhatatosabban, minél inkább tudatában voltam, milyen haszontalanok és értelmetlenek az intelmeim ebben a percben. - Érted-e, Natasa, mit teszel apáddal? Meggondoltad? Hiszen az ő apja ellensége a tiednek; hiszen a herceg megsértette apádat, lopással gyanúsította, tolvajnak nevezte. Hisz perben állnak... De mit! Ez még nem elég, hanem tudod-e, Natasa... - ó, istenem, persze hogy tudsz mindent! - tudod-e, hogy a herceg azzal gyanúsította apádat és anyádat: ők maguk szándékosan hoztak össze téged Aljosával, amikor nálatok vendégeskedett falun? Gondold meg, képzeld csak el, mit szenvedett akkor apád ettől a rágalomtól. Hisz egészen megőszült e két év során, nézz rá! S ami a fő: te mindezt tudod, Natasa, istenem-uram! Arról már nem is beszélek, mit jelent mindkettőjüknek, ha örökre elveszítenek téged! A szemük fénye vagy, az egyetlen, ami megmaradt öregségükre. Erről már nem is akarok szólni: magadnak is tudnod kell; jusson eszedbe, hogy apád úgy tekint rád, mint akit ártatlanul és megbosszulatlanul megrágalmaztak, megbántottak ezek a kevélyek! Most pedig, éppen most, ismét fellángolt az egész, új erőre kapott ez a fájdalmas ellenségeskedés, amiért fogadtátok Aljosát. A herceg megint megsértette apádat, az öregben még forr a düh az új sérelem miatt, s egyszer csak minden vád, minden igaznak bizonyul! Mindenki, aki csak tud az ügyről, most majd felmenti a herceget, s elmarasztal téged és apádat. De hát mi lesz akkor vele? Hisz ez rögtön megöli! Szégyen, gyalázat, s ki miatt? Miattad, egyetlen lánya, drága gyermeke miatt! Anyád pedig? Ő sem fogja túlélni az öreget... Natasa, Natasa! Mit teszel? Fordulj vissza! Térj észre!

A lány hallgatott; végre mintegy szemrehányóan rám tekintett, s olyan mély fájdalom, annyi szenvedés ült a szemében, hogy megértettem: szavaim nélkül is vérzik megsebzett szíve. Megértettem, mibe került neki elhatározása, s hogy kínozták, gyötörték haszontalan, elkésett szavaim; mindezt beláttam, s mégsem bírtam megállni, tovább beszéltem:

- De hisz az imént magad mondtad Anna Andrejevnának, hogy *talán* nem mégy el hazulról... az esti ájtatosságra. Tehát maradni akartál: tehát még nem döntöttél végleg!

Csak keserűen elmosolyodott válaszul. Minek is kérdeztem ezt? Hisz látnom kellett, hogy visszavonhatatlanul döntött. De hát én is magamon kívül voltam.

- Igazán annyira szereted? - kiáltottam; elhaló szívvel néztem rá, s jóformán nem tudtam, mit kérdezek.

- Mit feleljek erre, Ványa? Látod! Meghagyta nekem, hogy jöjjek, s én itt vagyok, várom - mondta, továbbra is keserűen mosolyogva.

- De hát figyelj ide, figyelj csak ide - rimánkodtam belekapaszkodva a szalmaszálba is. - Ezen még lehet segíteni, lehet másképp is, valami egészen más módon! Nem szükséges elmenned hazulról. Megtanítlak, mit csinálj, Natasecska. Magamra vállalom, mindent elrendezek, a találkozásokat, mindent... Csak ne menj el hazulról!... Majd én hordom a leveleiteket; miért ne hordanám! Az is jobb, mint ez. Meg tudom csinálni; mind a kettőtöknek a kedvére teszek, meglátjátok, hogy a kedvetekre teszek... És akkor nem teszed tönkre magad, Natasecska, mint így... Hisz most elpusztítod magad teljesen! Egyezz bele, Natasa: szépen és boldogan megy majd minden, szerethetitek egymást, ahogy akarjátok... S ha az apák abbahagyják a viszályt, mert bizonyosan abbahagyják, akkor...

- Elég, Ványa, hagyd - vágott közbe, erősen megszorította a kezem, és könnyein keresztül elmosolyodott. - Jóságos, drága Ványa! Milyen becsületes, jó ember vagy! S egy szót sem szólsz magadról! Pedig én hagytalak el téged, de te mindent megbocsátottál, s csak az én boldogságomra gondolsz. Hordani akarod a leveleinket...

Sírva fakadt.

- Hiszen tudom, Ványa, mennyire szerettél, mennyire szeretsz még most is, s egyetlen szemrehányással sem illettél, egyetlen keserű szót sem szóltál egész idő alatt! Én pedig, én... istenem, milyen nagyot vétettem ellened! Emlékszel, Ványa, emlékszel a mi időnkre? Ó, bár ne ismertem volna meg, ne találkoztam volna *vele* soha!... Éltem volna veled, Ványa, veled, drágám, kedvesem!... Nem, én nem érdemellek meg téged! Látod, milyen vagyok: ilyen percben még elmúlt boldogságunkra emlékeztetlek, pedig anélkül is szenvedsz! Lám, három hétig nem jöttél: esküszöm neked, Ványa, egyszer sem jutott eszembe, hogy elátkozol és gyűlölsz. Tudtam, miért húzódsz félre: nem akartál zavarni minket, élő szemrehányásként állni előttünk. S neked magadnak vajon nem esett nehezedre ránk nézni? Pedig hogy vártalak, Ványa, mennyire vártalak! Ide figyelj, Ványa, ha szeretem is Aljosát, esztelenül, őrülten, téged mint barátomat talán még jobban szeretlek. Érzem, tudom, hogy nélküled nem élhetek; szükségem van rád, szükségem van a lelkedre, arany szívedre... Ó, Ványa! Milyen keserves, milyen nehéz idő következik!

Ömlött a könnye. Igen, szenvedett!

- Ó, mennyire szerettelek volna látni! - folytatta, visszafojtva könnyeit. - Hogy lesoványodtál, milyen beteg vagy és sápadt; csakugyan nem voltál egészséges, Ványa? Lám, nem is kérdezem! Mindig csak magamról beszélek; hogy áll most a dolgod az újságírókkal? Hát az új regényed halad?

- Nem regényekről, nem rólam van most szó, Natasa! Mit jelentenek az én dolgaim! Megvannak, s annyi! Hanem mondd, Natasa, ő követelte, hogy menj hozzá?

- Nem, nemcsak ő, inkább én. Igaz, mondta, de én magam is... Nézd, galambocskám, elmondok neked mindent: meg akarnak neki kérni egy nagyon gazdag és nagyon előkelő lányt; a rokonsága is igen előkelő. Apja mindenáron meg akarja házasítani, márpedig - hisz ismered - ő szörnyű intrikus; mindent megmozgatott, de hát tíz évben egyszer ha adódik ilyen alkalom. Összeköttetések, pénz... A lány, azt mondják, nagyon szép, meg művelt is és jószívű; Aljosa már lelkesedik érte. Ráadásul az apja mielőbb le akarja rázni őt a nyakáról, mert maga is nősülni akar, így hát mindenképpen igyekszik szétdúlni a kapcsolatunkat. Fél tőlem, fél, hogy befolyásolom Aljosát...

- De hát tud a herceg a szerelmetekről? - vágtam közbe csodálkozva. - Hiszen ő csak gyanakodott, de az is elég bizonytalan dolog volt.

- Tud róla, mindent tud.

- Ki mondta meg neki?

- Aljosa mondott el mindent nemrég. Maga mesélte nekem, hogy az egészet elmondta az apjának.

- Szent ég! Mi történik itt! Maga mondott el mindent s ráadásul ilyen időpontban?...

- Ne hibáztasd, Ványa - szólt közbe Natasa -, ne nevesd ki! Őt nem szabad úgy megítélni, mint másokat. Légy igazságos. Hiszen ő nem olyan, mint mi. Gyerek; másképp is nevelték. Nem érti, mit tesz. Az első élmény, az első idegen hatás el tudja vonni attól, amire egy perccel előbb még esküdött. Nincs jelleme. Megesküszik neked, s még ugyanazon a napon éppoly igazán és őszintén máshoz pártol; s még ő maga mondja el elsőnek az esetet. Talán rosszat is tesz majd; de ezért a rosszért nem lehet elítélni, legfeljebb sajnálni. Önfeláldozásra is képes, tudod, mennyire! De csak az első új élményig: akkor megfeledkezik mindenről; *Engem is elfelejt, ha nem leszek állandóan mellette.* Hát ilyen!

- Ó, Natasa, talán nem is igaz ez az egész, talán csak üres szóbeszéd. Hogy nősülhetne egy ilyen fiatal fiú!

- Mondom neked, az apjának különös elképzelései vannak!

- S honnan tudod, hogy a menyasszonya olyan szép, s ő már lelkesül érte?

- De hisz ő maga mondta.

- Hogyan? Ő maga mondta neked, hogy képes mást szeretni, tőled pedig ekkora áldozatot követel?

- Nem, Ványa, nem! Te nem ismered őt, keveset találkoztál vele; jobban meg kell ismerni s csak azután ítélni. Nincs az övénél tisztább és igazabb szív a világon! És hát jobb volna, ha hazudna? S elég egy hétig nem találkoznom vele, már másért lelkesül; engem elfelejt, és beleszeret másba; de alighogy meglát, megint a lábam előtt hever. Nem! Jó is, hogy ezt tudom, hogy nem titok előttem; másként belehalnék a gyanakvásba. Igen, Ványa! Én már beláttam: *ha nem leszek mellette folyton, állandóan, minden percben, akkor elmúlik a szerelme, elhagy és elfelejt.* Ő már ilyen; bárki magához tudja vonzani. S akkor én mihez kezdek? Akkor meghalok... de hát mi is a halál! Szívesen meghalnék akár most! Mit ér az életem nélküle? Ez rosszabb a halálnál, rosszabb minden kínnál! Ó, Ványa, Ványa! De hiszen oka van annak, hogy most elhagytam miatta anyámat, apámat! Ne is próbálj lebeszélni: határoztam! Mellettem kell lennie minden órában, minden percben; nem fordulhatok vissza.

Tudom, hogy tönkretettem magam, és másokat is elpusztítottam... Ó, Ványa! - kiáltott fel hirtelen, és egész testében megremegett. - És ha valóban nem szeret már? És ha jól mondtad az imént (semmi effélét nem mondtam), hogy csak becsap, s csak látszatra olyan igaz és őszinte, valójában pedig gonosz és hiú? Én most védelmezem őt előtted; ő meg ebben a percben talán egy másik lánnyal nevetgél... s én, én aljas, elhagytam mindent, itt járkálok az utcákon, és keresem őt... Ó, Ványa!

Olyan fájdalmasan szakadt fel szívéből ez a sóhaj, hogy hallatára egész lelkemet keserűség járta át. Natasa tehát már minden önuralmát elvesztette. Csak a felfokozott, esztelen, vad féltékenység vezethette ilyen őrült elhatározásra. De bennem is fellángolt a féltés, feltört a szívemből. Nem álltam meg; hatalmába kerített az undok érzés.

- Natasa - szóltam -, csak egyet nem értek: hogyan szeretheted azok után, amiket az imént magad mondtál róla? Nem tiszteled, még a szerelmében sem hiszel, s elmégy hozzá a visszatérés lehetősége nélkül, s mindent tönkreteszel miatta? Mi ez? Egész életedben csak gyötörni fog, és te is őt. Túlságosan szereted, Natasa, túlságosan! Nem értem az ilyen szerelmet.

- Igen, őrülten szeretem - felelte, és elsápadt, mintha fájdalom kínozná. - Téged sohasem szerettelek így, Ványa. Magam is tudom, hogy megbolondultam, és nem úgy szeretek, ahogy kellene. Nem helyesen szeretem... Hallgass ide, Ványa: hiszen eddig is tudtam, még legboldogabb perceinkben is sejtettem, hogy csak gyötrelmet kapok tőle. De mit tegyek, ha tőle még a gyötrelem is boldogság most a számomra? Talán jókedvemből megyek hozzá? Talán nem tudom előre, mi vár rám nála, és mit fogok elviselni tőle? Megesküdött, hogy szeret, egyre ígérgetett; én pedig nem hiszek az ígéreteinek, nem becsülöm őket semmire, és eddig sem becsültem, noha tudtam, nem hazudik, és nem is tud hazudni. Magam mondtam neki, magam, hogy nem akarom őt lekötni. Jobb így: a köteléket senki sem szereti, én sem. De mégis örömest leszek a rabszolgája, önkéntes rabszolgája; elviselek tőle mindent, mindent, csak velem legyen, csak nézhessem! Hadd szeressen mást, azt se bánom, csak közben is velem legyen, én meg mellette... Szörnyű aljasság, igaz, Ványa? - kérdezte hirtelen, és rám pillantott beesett, égő szemével. Egy percre úgy rémlett, félrebeszél. - Hiszen aljasság az ilyen kívánság. Nem baj. Magam mondom, hogy aljasság, s ha elhagy, utánamegyek a világ végére, akkor is, ha eltaszít, akkor is, ha elkerget. Lám, te rábeszélsz a visszatérésre... s mi lenne ebből? Hazamegyek, s holnap ismét eljövök; ha parancsolja, eljövök; ha füttyent, ha kiált, mint egy kiskutyának, utánaszaladok... Gyötrelem! Nem félek a tőle kapott gyötrelemtől! Tudni fogom, hogy *miatta* szenvedek... Ó, el sem lehet ezt mondani, Ványa!

„És apja, anyja? - gondoltam. - Róluk mintha már meg is feledkezett volna."

- Akkor hát nem is vesz el, Natasa?

- Megígérte, mindent megígért. Azért is hív most, hogy holnap a városon kívül csendesen megesküdjünk; de hát nem tudja, mit csinál. Talán még azt sem tudja, hogyan esküsznek. Micsoda férj lenne belőle! Igazán nevetséges. Ha pedig elvesz, boldogtalannak érzi majd magát, és szemrehányásokat tesz... Nem akarom, hogy bármikor bármit a szememre vethessen. Én odaadok neki mindent, s nem baj, ha tőle nem kapok semmit. Ha egyszer boldogtalan lesz a házasságban, minek tegyem boldogtalanná?

- Nem, ez valami kábulat, Natasa - mondtam. - Most egyenesen hozzá mégy?

- Nem, azt ígérte, hogy idejön értem; megállapodtunk...

Sóváran nézett a távolba, de még senki sem bukkant fel.

- S ő még nincs itt! *Te* jöttél elsőnek! - kiáltottam felháborodva. A lány szinte megtántorodott ettől a csapástól. Arca betegesen eltorzult.

- Talán egyáltalán nem jön - szólalt meg keserű mosollyal. - Tegnapelőtt azt írta: ha nem adom szavamat, hogy itt leszek, akkor kénytelen félretenni elhatározását - hogy elutazik, és megesküszik velem -, s apja elviszi a menyasszonyához. S olyan egyszerűen, olyan természetesen írta, mintha nem volna ebben semmi... Mi lesz, ha valóban elutazott *ahhoz a lányhoz*, Ványa?

Nem feleltem. Erősen megszorította a kezem, szeme felszikrázott.

- Igen, ott van nála - mondta alig hallhatóan. - Remélte, hogy nem jövök el, hadd utazhasson hozzá, s aztán azt mondhassa, neki volt igaza, ő előre tudta, magam nem jöttem. Megunt engem, hát elmarad... Ó, istenem! Én őrült! Hisz maga mondta legutóbb, hogy untatom... Minek is várok!

- Itt van! - kiáltottam, hirtelen megpillantva messze a rakparton.

Natasa megrezzent, felsikoltott, a közeledő Aljosára nézett, majd eleresztette a karomat, és elébe sietett. A fiú is meggyorsította lépteit, s egy perc múlva karjában tartotta már a lányt. Rajtuk kívül jóformán senki sem járt az utcán. Összecsókolóztak, nevettek; Natasa kacagott és sírt egyszerre, mintha hosszú-hosszú távollét után találkoztak volna. Pír öntötte el halvány arcát; olyan volt, mint az eszelős... Aljosa észrevett, és tüstént odajött hozzám.

9

Mohón szemügyre vettem, noha már sokszor láttam; belenéztem a szemébe, mintha a tekintete megoldhatná minden kétségemet, s megmagyarázhatná: hogyan, mivel bűvölte meg Natasát ez a gyerek, hogyan ébresztett benne ilyen őrült szerelmet, amely elfeledteti vele legfőbb kötelességét, s megfontolás nélkül feláldoztál mindent, ami eddig legszentebb volt a számára. A herceg megfogta mindkét kezemet, erősen megszorította, s szelíd, derűs pillantása a szívemig hatolt.

Úgy éreztem, csak azért tévedhettem a rovására következtetéseimben, mert ellenségem. Igen, nem szerettem őt, és bevallom, soha nem is tudtam megszeretni - talán egyedül én, valamennyi ismerőse közül. Sok mindent makacsul nem szíveltem benne, még szép külsejét sem, talán épp azért, mert túlságosan szép volt. Később megértettem, hogy ebben is elfogultan ítélkeztem. Magas volt, karcsú és sudár; hosszúkás arca mindig halvány, a haja szőke; szelíd és tűnődő, nagy, kék szemében olykor egészen egyszerű, gyermeki vidámság csillant meg. Szép rajzú, piros és telt szája majdnem mindig komoly volt; annál váratlanabbul és elbűvölőbben hatott, amikor hirtelen mosoly suhant át rajta, naiv és nyílt mosoly, mire az ember rögtön szükségét érezte, hogy hasonló mosollyal válaszoljon, bármilyen lelkiállapotban volt is. Keresetlenül, de mindig elegánsan öltözködött; látszott, hogy ez az elegancia vele született, s a legcsekélyebb fáradságába sem kerül. Igaz, neki is voltak helytelen tempói, a jó modor rossz kinövései: könnyelműség, elbizakodottság, udvarias szemtelenség. Ám nagyon is egyszerű és derűs lélek volt, maga leplezte le e szokásait, megvallotta őket, és nevetett rajtuk. Nekem úgy tetszett, ez a gyerek soha, még tréfából sem tudna hazudni, s ha megtenné, nem is sejtené benne a rosszat. Még önzése is valahogy vonzó volt, talán éppen azért, mert őszintén megnyilvánult, nem titkolta. Nem volt benne semmi rejtett. Gyenge volt, hiszékeny és félős szívű; az akarat teljesen hiányzott belőle. Szánalmas és bűnös dolog lett volna megbántani,

félrevezetni, mint ahogy bűn megbántani és félrevezetni egy gyermeket. Korához nem illően naiv volt, és jóformán semmit sem értett a való élethez; egyébként alighanem negyvenéves korában sem sokkal többet tud majd róla. Az efféle emberek mintegy örökös kiskorúságra vannak ítélve. Nekem úgy rémlik, nem akadt ember, aki meg ne szerette volna; behízelegte magát, mint egy gyermek. Natasa igazat mondott; valami erős hatás rosszra is rábírhatná, de megtudva cselekedetének következményeit, azt hiszem, meghalna bánatában. A lány ösztönszerűen megérezte, hogy úrnője, parancsolója lesz, sőt tulajdonképpen a fiú az áldozat. Megérezte, milyen élvezet őrülten szeretni és fájdalmasan gyötörni azt, akit szeret az ember, éppen azért, mert szereti, s talán ezért is sietett elsőnek odavetni magát áldozatul. De a fiatalember szemében is szerelem fénylett, s elragadtatva nézte Natasát. A lány diadalmasan pillantott rám. Ebben a percben megfeledkezett mindenről - szüleiről, a búcsúról, kétségeiről... Boldog volt.

- Ványa! - kiáltotta. - Vétettem ellene, s nem érdemlem meg őt! Azt hittem, már nem is jössz, Aljosa. Felejtsd el ostoba gondolataimat, Ványa. Jóváteszem majd! - fűzte hozzá, és határtalan szerelemmel tekintett rá. Aljosa mosolyogva kezet csókolt, s hozzám fordult, de nem eresztette el a kezét.

- Ne hibáztasson engem se. Milyen régen szerettem volna megölelni mint édes bátyámat; milyen sokat beszélt magáról! Alig ismerjük egymást, valahogy nem adódott alkalom. Barátok leszünk, és... bocsásson meg nekünk - mondta halkan, s egy kicsit elpirult, de olyan gyönyörű volt a mosolya, hogy szívből viszonoznom kellett nyájasságát.

- Igen, igen, Aljosa - kapott a szón a lány -, ő hozzánk tartozik, a testvérünk, ő már megbocsátott, s nélküle nem leszünk boldogok. Mondtam már neked... Ó, kegyetlen gyerekek vagyunk mi, Aljosa! De majd mi hárman együtt leszünk... Ványa! - folytatta, s ajka megremegett. - Menj vissza *hozzájuk*; neked olyan arany a szíved, hogy ha nem is bocsátanak meg nekem, a te megbocsátásod láttán legalább talán egy kicsit meglágyulnak. Mondj el nekik mindent, mindent a *te* szívből fakadó szavaiddal; találj ilyen szavakat... Védj meg engem, ments meg; beszéld el az okokat úgy, ahogy magad megértetted. Tudod-e, Ványa, hogy tán el se szánom magam *erre*, ha ma nem találkozunk! Te vagy a menekvésem; rögtön benned reménykedtem, te el tudod majd mondani nekik, legalább az első borzalmukat enyhíted. Ó, istenem, istenem!... Mondd meg nekik, Ványa, azt üzenem: tudom, hogy én már nem nyerhetek bocsánatot... ők megbocsáthatnak, Isten nem bocsát meg; de ha meg is átkoznak, én mégis áldom őket, és imádkozni fogok értük egész életemben. A szívem náluk maradt! Ó, miért nem vagyunk mindannyian boldogok! Miért, miért!... Istenem! Mit tettem! - kiáltotta váratlanul, mintegy felocsúdva; megremegett elszörnyedésében, és eltakarta az arcát. Aljosa megölelte, és erősen magához szorította. Néhány percig csend volt.

- Hogy tudott ilyen áldozatot követelni! - szólaltam meg, és szemrehányóan néztem rá.

- Ne hibáztasson! - ismételte. - Biztosítom, hogy ez a sok boldogtalanság, ha most nagyon fájdalmas is, csak egy percnyi. Erről tökéletesen meg vagyok győződve. Csak szilárdság kell, hogy ezt a percet elviseljük; ő is ugyanezt mondta nekem. Tudja, mindennek ez a családi büszkeség az oka, ezek a teljesen hiábavaló viszályok, sőt holmi perek!... De... (sokat gondolkodtam ezen, biztosítom) ennek mind meg kell szűnnie. Újra egyesülünk majd mindnyájan, s akkor aztán tökéletesen boldogok leszünk, és bennünket látva, az öregek is megbékélnek. Ki tudja, talán éppen a mi házasságunk indítja el őket a kibékülés útján. Én úgy vélem, másképp nem is lehet. Mit gondol?

- Azt mondja: a házasságuk. Mikor esküsznek hát? - kérdeztem tőle, Natasára pillantva.

- Holnap vagy holnapután; legfeljebb holnapután... valószínűleg. Látja, még magam sem tudom pontosan, s őszintén szólva, még semmit sem intéztem el. Azt gondoltam, hogy Natasa talán nem is jön ma. Ráadásul apám ma mindenáron el akart vinni a menyasszonyomhoz - hiszen eljegyeztek vele: nem mondta Natasa? -, de én nem akarom. Nos, így hát nem is vehettem semmit bizonyosra. Hanem azért valószínű, hogy holnapután összeesküszünk. Legalábbis azt hiszem, mert hát másként nem is lehet. Holnap elkocsizunk a pszkovi országúton egy közeli faluba, ott lakik egy líceumi barátom, nagyon derék ember, majd talán összehozom magukat. A faluban van pap is, egyébként nem tudom bizonyosan, van-e vagy nincs. Tudakozódnom kellett volna előre, de nem értem rá... Különben tulajdonképp mindez apróság. Csak a lényeggel ne legyen baj. De hát hívhatunk valamelyik szomszéd faluból is papot; mit gondol? Hisz vannak ott más falvak is! Persze kár, hogy nem értem rá legalább egy sort írni; figyelmeztetni kellett volna őket. Megeshetik, hogy a barátom nincs is otthon... No de ez az utolsó lehetőség! Fontos az elszántság, s ott majd minden magától elrendeződik, nem igaz? Addig pedig, holnapig vagy esetleg holnaputánig Natasa nálam fog lakni. Béreltem egy külön lakást, abban lakunk majd hazatérésünk után is. Már nem megyek vissza apámhoz, igazam van? Majd eljön hozzánk: nagyon kedvesen rendeztem be. Eljárnak majd hozzám líceumi barátaim; estélyeket adok...

Értetlenül és szomorúan néztem. Natasa a pillantásával könyörgött, hogy ne ítéljem meg nagyon szigorúan, és legyek elnézőbb. Ő valami bánatos mosollyal hallgatta, s ugyanakkor mintha gyönyörködött is volna benne, ahogyan a bájos, vidám kisgyerekben gyönyörködnek, értelmetlen, de kedves fecsegését hallva. Szemrehányóan tekintettem rá. Elviselhetetlenül nehéznek éreztem a szívemet.

- De hát az apja? - kérdeztem. - Szilárd meggyőződése, hogy ő megbocsát?

- Feltétlenül; mi mást tehet? Vagyis hát először elátkoz; ezt biztosan tudom. Ő már ilyen; nagyon szigorú velem. Talán valahol panaszt is tesz, egyszóval él atyai hatalmával... De nem komoly dolog ez. Őrülten szeret engem; először haragszik, aztán megbocsát. Akkor mindenki megbékül, és boldogok leszünk. Natasa apja is.

- És ha nem bocsát meg? Gondolt már erre?

- Okvetlenül megbocsát, talán csak nem olyan hamar. Hát aztán? Megmutatom neki, hogy nekem is van jellemem. Mindig szid, azt mondja, ingatag vagyok, könnyelmű. Most majd meglátja, könnyelmű vagyok-e vagy sem. Hisz nem tréfadolog családos embernek lenni; akkor már nem leszek kisfiú... vagyis azt akarom mondani, hogy éppen olyan leszek, mint a többiek... a családos emberek. A munkámból fogok élni. Natasa azt mondja, ez sokkal jobb, mint más pénzéből élni, ahogyan mi mindnyájan élünk. Ha tudná, mennyi jót sugall ő nekem! Nekem ez sohasem jutott volna eszembe - nem úgy nőttem fel, nem úgy neveltek. Igaz, magam is tudom, hogy könnyelmű vagyok, és nemigen alkalmas semmire; de tudja, tegnapelőtt csodálatos ötletem támadt. Bár az idő nem alkalmas erre, de azért elmondom, hadd hallja Natasa is, maga pedig tanácsot ad nekünk. Hát látja: elbeszéléseket akarok írni, és eladom őket a folyóiratoknak, akárcsak maga. Segít majd az újságíróknál, ugye? Számítottam magára, s tegnap egész éjjel egy regényen töprengtem, csak úgy, a próba kedvéért, s igazán kedves dolog lehetne belőle, tudja-e! A témát Scribe egyik vígjátékából vettem... Majd később elmondom. A fő az, hogy pénzt adnak érte... hisz magának is fizetnek!

Nem álltam meg, hogy el ne mosolyodjam.

- Maga nevet - mondta, s ő is elmosolyodott. - Hallgasson csak ide - tette hozzá elképzelhetetlen egyszerűséggel -, ne törődjék vele, hogy ilyennek látszom; igazán rendkívüli megfigyelőképességem van; majd meglátja. Miért ne próbálkozzam hát? Talán kisül belőle valami...

Egyébként talán igaza van: hisz én semmit sem értek a való élethez; Natasa is ezt mondja. Különben ezt mondja nekem mindenki; milyen író leszek hát? Nevessen csak, nevessen, szedjen ráncba engem, hisz ezt őérte teszi, őt pedig szereti. Megmondom őszintén: én nem érdemlem meg őt, érzem; engem ez nyomaszt, nem is tudom, miért szeretett meg. Én, azt hiszem, az életemet is odaadnám érte! Igaz, eddig a percig semmitől sem féltem, most pedig félek: mit tervezünk! Uramisten! Lehetséges az, hogy bár az ember teljesen átérzi a kötelességét, nincs elegendő képessége és akarata, hogy teljesítse is? Segítsen nekünk legalább maga, barátunk! Egyedül csak maga maradt meg nekünk. Mihez értek én egymagam? Bocsássa meg, hogy ennyire számítok magára; szerfelett nemes lelkű embernek tartom, és sokkal jobbnak nálam. De megjavulok, higgye el, s méltó leszek mindkettőjükhöz.

Ismét megszorította a kezem, gyönyörű szemében a legszebb érzések csillogását fedeztem fel. Olyan bizakodva nyújtotta felém a kezét, annyira hitte, hogy a barátja vagyok!

- Natasa segít nekem megjavulni - folytatta. - Egyébként ne gondoljon valami nagyon rosszat, és ne bánkódjék túlságosan miattunk. Mégiscsak sok reményem van, s anyagi tekintetben teljesen biztosítva leszünk. Ha például nem sikerül a regény (őszintén szólva, már előbb gondoltam, hogy a regény ostobaság, és csak azért beszéltem így róla, mert hallani akartam a véleményét), ha nem sikerül a regény, legrosszabb esetben zeneleckéket adhatok. Nem tudta, hogy értek a zenéhez? Nem szégyellem, ha ilyen munkából kell megélnem. Egészen új eszméket vallok ezen a téren. Van aztán sok értékes apróságom, toalettholmim; mire jók ezek? Eladom őket, s tudja, mennyi ideig élhetünk ebből? Végül a legeslegrosszabb esetben valóban állást vállalhatok. Apám még örülni is fog; mindig erre hajszol, én meg betegeskedés ürügyén folyton kihúzom magam. (Különben valahol már elő is vagyok jegyezve.) Mihelyt látja, hogy a házasság hasznomra vált, lehiggadtam, szolgálatot vállaltam: megörül és megbocsát.

- De, Alekszej Petrovics, elképzelte-e, miféle história kerekedik ebből a maga meg az ő apja között? Mit gondol, mi lesz ma este náluk otthon?

S a szavaimtól halálra vált arcú Natasára mutattam. Kíméletlen voltam.

- Igen, igen, igaza van, ez borzasztó! - felelte Aljosa. - Már gondoltam erre, és szenvedtem lelkileg... De hát mit tegyünk? Igaza van; legalább az ő szülei bocsátanának meg nekünk! S hogy szeretem mindkettőjüket, ha tudná! Hiszen olyanok hozzám, mintha a fiuk volnék, s lám, én mivel fizetek!... Ó, ezek a viszályok, ezek a perek! Nem is hiszi, milyen kellemetlen ez most nekünk! És miért civakodnak? Úgy szeretjük egymást mindannyian, és civakodunk! Békülnénk ki, és lenne vége a dolognak! Én igazán így cselekednék a helyükben... Egészen megrémítettek a szavai. Natasa, szörnyűség az, amit tervezünk! Én már előbb is mondtam... Te erősködsz... De figyeljen ide, Ivan Petrovics, lehetséges, hogy minden jóra fordul; mit gondol? Hisz végül csak megbékélnek! Kiengeszteljük őket! Így lesz feltétlenül; ők nem állnak ellen szerelmünknek... Ha meg is átkoznak minket, mi mégis szeretni fogjuk őket, s nem tudnak majd ellenállni. Nem is hiszi, milyen jószívű néha az én öregem! Csak a nézése szúrós, de sokszor igazán olyan megértő. Ha tudná, milyen szeretettel beszélt ma velem, igyekezett meggyőzni! S lám, most ellenére cselekszem; nagyon szomorú ez a számomra. S az egész ezek miatt a haszontalan előítéletek miatt van! Egyszerűen őrültség! Ha jól megnézné Natasát, és csak egy félórát időzne vele! Rögtön beleegyezne mindenbe. - Aljosa gyengéden és szenvedélyesen tekintett a lányra.

- Ezerszer elképzeltem már magamban - fecsegett tovább -, mennyire meg fogja szeretni, ha megismeri, s hogy elkápráztat majd mindenkit. Hisz ilyen lányt még csak nem is láttak soha! Apám szerint egyszerűen behálózott. Az én kötelességem, hogy helyreállítsam a becsületét, s én meg is teszem! Ó, Natasa, mindenki megszeret majd, mindenki: nem akad olyan ember, aki

téged meg ne szeretne - tette hozzá rajongva. - Ha nem is érdemellek meg téged, azért szeress engem, Natasa, különben... hisz ismersz! Meg aztán olyan sok kell nekünk a boldogságunkhoz? Nem, én hiszem, hiszem, hogy ez az este boldogságot, békét, egyetértést fog hozni valamennyiünknek! Legyen áldott ez az este! Igaz, Natasa? De mi lelt? Istenem, mi történt veled?

A lány holtsápadt volt. Míg Aljosa beszélt, ő csak nézte; de tekintete egyre zavarosabb és merevebb lett, arca mindjobban elhalványult. Nekem úgy rémlett, a végén már nem is hallott semmit, s furcsa öntudatlanságba merült. Aljosa kiáltása mintha hirtelen felébresztette volna. Felocsúdott, körülnézett, és hirtelen hozzám fordult. Mintha titkolni akarná Aljosa előtt, sietősen kivett a zsebéből egy levelet, és a kezembe nyomta. Az öregeknek szólt, még tegnap írta. Miután átadta, áthatóan nézett rám, szinte rám tapadt a tekintete. Kétségbeesés volt a szemében; sohasem felejtem el ezt a szörnyű pillantást. Rémület fogott el engem is; láttam, hogy csak most döbbent rá tette szörnyűségére. Erőlködve próbált mondani valamit, már el is kezdte, de hirtelen elájult. Idejében átkaroltam. Aljosa elsápadt ijedtében; a lány halántékát dörzsölgette, kezét, száját csókolgatta. Két perc múlva magához tért. Nem messze állt a bérkocsi, mellyel Aljosa jött; ideszólította. Amikor beült a kocsiba, Natasa eszelősen elkapta a kezem, s forró könnycsepp hullott az ujjaimra. A kocsi megindult. Még sokáig álltam ott, és néztem utána. Egész boldogságom odalett ebben a percben, életem kettétört. Fájdalmasan éreztem ezt... Lassan ballagtam az úton visszafelé az öregekhez. Nem tudtam, mit mondok nekik, hogy lépek be hozzájuk. Gondolataim megdermedtek, a lábam rogyadozott...

Ez hát boldogságom egész története; így ért véget és szakadt meg szerelmem. Most folytatom a félbehagyott elbeszélést.

10

Öt nappal Smith halála után beköltöztem lakásába. Elviselhetetlen szomorúság nehezedett rám azon a napon. Hideg és borús volt az idő, hol nedves hó, hol havas eső hullott. Csak estefelé bukkant elő egy percre a nap, s egy eltévedt sugár, nyilván kíváncsiságból, betekintett a szobámba is. Már-már megbántam, hogy ide költöztem. A szoba nagy volt ugyan, de alacsony, füstös, dohos, és a szedett-vedett bútorzat ellenére is kellemetlenül üres. Akkor eszméltem rá, hogy ebben a lakásban maradék egészségem is tönkremegy.

Úgy is történt.

Egész reggel az írásaimmal vesződtem, mindent szétválogattam, és rendet csináltam közöttük. Mivel aktatáskám nem volt, egy párnahuzatban szállítottam őket; az egész összegyűrődött és összekeveredett. Azután leültem írni. Továbbra is nagy regényemen dolgoztam; a munka azonban ismét kisiklott kezemből; mással volt tele a fejem...

Eldobtam a tollat, és az ablakhoz telepedtem. Alkonyodott, s bennem egyre nőtt a bánat. Súlyos gondolatok zaklattak. Folyton az járt az eszemben, hogy Pétervárott végül is elpusztulok. Közeledett a tavasz; magamhoz térnék, gondoltam, ha kiszabadulnék Isten szabad levegőjére, ha beszívnám a friss mezők és erdők illatát; oly rég nem láttam ilyesmit!... Emlékszem, arra is gondoltam, milyen jó volna, ha valami csoda vagy varázslat folytán elfeledhetnék mindent, ami történt, amit átéltem az utóbbi években; elfeledni mindent, felfrissíteni a fejemet, s újrakezdeni új erővel. Akkor még álmodoztam erről, s reménykedtem a feltámadásban. „Akár a bolondokházába is bemegyek - határoztam végül -, álljon tótágast az agyam, és keressen új helyzetet, csak meggyógyuljak.” Ennyire szomjaztam az életet, és hittem benne!...

De emlékszem, rögtön el is mosolyodtam. „Aztán mihez kezdenék a bolondokháza után? Megint regényeket írnék?...”

Így tűnődtem és búslakodtam, közben pedig haladt az idő. Leszállt az este. Natasával kellett találkoznom; még tegnap küldött egy cédulát, amelyben nagyon kért, menjek el hozzá. Felugrottam, és készülődni kezdtem. Úgyis mielőbb ki akartam szabadulni a lakásból, elmenni bárhová, akár az esőbe, a latyakba is.

Ahogy sötétedett, szobám szinte fokozatosan nőtt, egyre tágasabb lett. Azt képzeltem, hogy éjszakánként minden sarokban Smitht fogom látni; ott ül majd, és mereven néz rám, mint a cukrászdában Adam Ivanovicsra, s a lábánál ott lesz Azorka. S ebben a percben olyasmi történt, ami rendkívül megdöbbentett.

Egyébként mindent be kell vallanom nyíltan: idegeim ziláltsága, az új lakás élményei vagy előbbi mélabúm következtében, mióta leszállt az alkony, lassan, fokozatosan abba a lelkiállapotba kerültem, amely most, betegségem idején, oly gyakran meglep, s amelyet én *misztikus borzalomnak* nevezek. Súlyos, gyötrő félelem ez valamitől, amit nem tudok meghatározni, ami felfoghatatlan, és nem is létezik a dolgok rendjében, de talán még ugyanabban a percben okvetlenül testet is ölt, mintegy gúnyt űzve az értelem érveiből, odalép hozzám, cáfolhatatlan, visszataszító, szörnyű és könyörtelen tényként elébem áll. A józan ész érveivel mit sem törődve, ez a félelem rendszerint egyre erősödik, úgyhogy végül az agy, bár ilyenkor talán még világosabb, tökéletesen képtelen ellenállni az érzéseknek. Nem engedelmeskednek neki, haszontalanná válik, s ez a hasadás fokozza a félős, riadt várakozást. Azt hiszem, ilyen nyugtalanságot éreznek azok, akik a halottaktól félnek. Nálam azonban a veszély bizonytalansága még csak növelte a nyugtalanság gyötrelmét.

Emlékszem, háttal álltam az ajtónak, felvettem a kalapomat az asztalról, s ebben a pillanatban az a gondolatom támadt, ha visszafordulok, feltétlenül meglátom Smitht: először csendesen kinyitja az ajtót, megáll a küszöbön, és körülnéz; aztán lehajtott fejjel, halkan belép, elém áll, rám függeszti fénytelen tekintetét, fogatlan szájával egyszer csak hangtalanul, hosszan a szemembe nevet, s testét sokáig, sokáig rázza a nevetés. Képzeletemben rendkívül tisztán és világosan rajzolódott ki ez a látomás, s ugyanakkor az a szilárd, mély meggyőződés született bennem, hogy mindez bizonyosan, elkerülhetetlenül bekövetkezik, már be is következett, csak nem látom, mert háttal állok, de ebben a percben talán már nyílik is az ajtó. Gyorsan megfordultam, s mi történt? - valóban kinyílt az ajtó csendesen, nesztelenül, pontosan úgy, ahogy egy perccel előbb képzeltem. Felkiáltottam. Sokáig nem mutatkozott senki, mintha magától nyílt volna ki az ajtó; hirtelen valami furcsa lény jelent meg a küszöbön; s amennyire láthattam a sötétben, egy szempár nézett rám makacs merevséggel. Hideg borzongás futott végig a tagjaimon. Legnagyobb rémületemre felfedeztem, hogy egy gyermek, egy kislány az, s ha maga Smith lett volna, tán ő sem ijeszt meg jobban, mint ennek az ismeretlen gyereknek váratlan, különös felbukkanása a szobámban ilyenkor, ilyen időpontban.

Említettem már, hogy olyan hangtalanul és lassan nyitotta ki az ajtót, mintha félne bejönni. Megtorpant a küszöbön, és sokáig nézett rám álmélkodva, szinte sóbálvánnyá dermedt; végül tétovázva, halkan két lépést tett előre, és megállt előttem, de csak nem szólt. Jobban szemügyre vettem. Tizenkét-tizenhárom éves, alacsony növésű kislány volt, vézna és sápadt, mintha most kelt volna fel valami súlyos betegségből. Annál fényesebben ragyogott nagy, fekete szeme. Bal kezével az esti hidegtől még egyre didergő mellére szorította ócska, lyukas kendőjét. Ruháját legfeljebb rongynak lehetett nevezni, sűrű, fekete haja kócos, fésületlen volt. Egy-két percig ott álltunk, és merőn néztük egymást.

- Hol a nagyapó? - kérdezte végül alig hallható, rekedt hangon, mintha beteg volna a melle vagy a torka.

E kérdés hallatán egy csapásra eltűnt misztikus borzalmam. Smith felől érdeklődnek; váratlanul előbukkannak a nyomai.

- A nagyapád? De hisz ő már meghalt! - feleltem hirtelen, mivel egyáltalán nem készültem erre a kérdésre, s tüstént meg is bántam. A kislány egy pillanatig még előbbi helyzetében állt ott, de aztán olyan erős remegés fogta el, ami a veszélyes idegrohamokat szokta megelőzni. Megfogtam és támogattam, hogy el ne essék. Néhány perc múlva jobban lett, s világosan láttam, milyen természetellenes erőfeszítéssel rejtegeti előlem izgalmát.

- Bocsáss meg, bocsáss meg, kislány! Bocsáss meg, gyermekem! - mondtam. - Ilyen elhamarkodva adtam tudtodra, pedig talán nem is ő... Szegénykém!... Kit keresel? Azt az öregembert, aki itt lakott?

- Igen - suttogta erőlködve, és nyugtalanul nézett rám.

- Smith volt a neve? Igen?

- I-igen!

- Akkor hát ő... igen, ő halt meg... De ne búsulj, galambocskám. Miért nem jöttél eddig? Tegnap temették el; hirtelen halt meg, váratlanul... Ezek szerint te az unokája vagy?

A kislány nem felelt sietős, kusza kérdéseimre. Némán elfordult, és csendesen kiment a szobából. Úgy megdöbbentem, hogy nem is tartóztattam, és nem is kérdezősködtem többet. A küszöbön még egyszer megállt, s félig hátrafordulva megkérdezte:

- Azorka is meghalt?

- Igen, Azorka is meghalt - válaszoltam, s különösnek éreztem a kérdését: mintha meg lett volna győződve róla, hogy Azorkának okvetlenül meg kell halnia az öreggel együtt. Válaszomat hallva, a kislány nesztelenül kiment, és óvatosan becsukta maga mögött az ajtót.

Egy perc múlva utánaeredtem; szörnyen bosszankodtam, hogy eleresztettem. Halkan kisurrant, így hát nem is hallottam, amikor kinyitotta a lépcsőházba vezető ajtót. Még nem érhetett le a lépcsőn, gondoltam, s az előtérben megálltam hallgatózni. Csend volt körös-körül, léptek nem hallatszottak. Csak egy ajtó csapódott valahol egy alsóbb emeleten, s újra csend lett.

Gyorsan megindultam lefelé. Lakásomtól a negyedik emelettől a harmadikig kanyarodott a lépcső; tovább már egyenesen haladt. Piszkos, fekete, mindig sötét lépcsőház volt ez, mint általában a kis lakásos bérházaké. Most már teljes sötétség uralkodott benne. Tapogatózva lementem a harmadik emeletre, megálltam, s hirtelen megéreztem, hogy ott a lépcsőfordulón valaki elrejtőzött. Körültapogatóztam; itt volt a kislány a sarokban, arccal a falnak fordulva, alig hallhatóan, csendesen sírt.

- Mondd, mitől félsz? - kezdtem. - Nagyon megijesztettelek; hibás vagyok. Nagyapád, amikor haldoklott, rólad beszélt; ezek voltak az utolsó szavai... Könyvek is maradtak tőle; bizonyára a tieid. Hogy hívnak? Hol laksz? Ő azt mondta, a Hatodik soron...

Nem fejeztem be. A kislány felsikoltott, mintha megrémült volna attól, hogy tudom, hol lakik, csontos, sovány kezével ellökött magától, és lerohant a lépcsőn. Én utána; még hallottam lentről a lépteit. Aztán elcsendesedett minden... Amikor kiszaladtam az utcára, már nem volt sehol. Elsiettem egészen a Voznyeszenszkij sugárútig, de láttam, hogy kutatásaim hiábavalók: a gyerek eltűnt. „Nyilván elbújt előlem valahol - gondoltam -, még amikor lement a lépcsőn."

11

Amint a sugárút piszkos, nedves járdájára léptem, egyszer csak összeütköztem egy járókelővel, aki szemlátomást mélyen elgondolkodva, lehajtott fejjel sietett valahová. Legnagyobb ámulatomra megismertem az öreg Ihmenyevet. A váratlan találkozások estéje volt ez. Tudtam, hogy vagy három nappal ezelőtt súlyosan megbetegedett, s most hirtelen itt látom az utcán ilyen nyirkos időben. Egyébként este azelőtt sem igen járt ki, amióta pedig Natasa elment, vagyis már egy fél éve, valósággal ki se mozdul a házból. Valahogy szokatlanul megörült nekem, mintha végre barátot talált volna, akivel közölheti gondolatait; megragadta a kezem, erősen megszorította, s nem is kérdezve, hová megyek, magával húzott. Kapkodó volt, nyugtalan és indulatos. „Ugyan hová igyekezett?" - gondoltam magamban. Kérdezősködnöm felesleges volt; rendkívül bizalmatlanná vált, s néha a legegyszerűbb kérdésben vagy megjegyzésben is bántó célzást, sértést látott.

Lopva jól szemügyre vettem: arca beteges emberre vallott; az utóbbi időben nagyon lesoványodott; legalább egy hete nem borotválkozott. Haja teljesen megőszült, rendetlenül lógott ki gyűrött kalapja alól, és viseltes, ócska kabátjának gallérjára hullott. Már azelőtt is észrevettem, hogy olyankor valami önfeledtségbe merül; elfelejtette például, hogy nincs egyedül a szobában, magában beszélt, hadonászott. Szomorú látvány volt.

- Nos, Ványa, nos? - szólalt meg. - Hová indultál? Látod, öcsém, én is kijöttem, dolgom van. Egészséges vagy?

- Ön egészséges-e? - adtam vissza a kérdést. - Nemrég még beteg volt, most meg kinn jár.

Nem válaszolt, mintha nem is hallaná.

- Hogy van Anna Andrejevna?

- Jól, jól... Egyébként egy kicsit gyengélkedik ő is. Nagyon búnak eresztette a fejét... sokat emleget téged, hogy miért nem jössz. De talán most hozzánk készültél, Ványa? Vagy nem? Megzavartalak, elvonlak valamitől? - kérdezte hirtelen, s valahogy bizalmatlanul és gyanakodva nézett rám. A képzelődő öreg olyan érzékeny és ingerlékeny lett, hogy ha azt felelem neki, nem hozzájuk indultam, bizonyosan megsértődik, és faképnél hagy. Sietve biztosítottam hát, hogy éppen Anna Andrejevnát akartam meglátogatni, noha tudtam, bizonyára elkésem, és talán már nem is jutok el Natasához.

- No, helyes - szólt az öreg, akit tökéletesen megnyugtatott a válaszom -, ez helyes... - S hirtelen elharapta a szót, és tűnődésbe merült, mintha valamit elhallgatott volna.

- Úgy van, helyes! - ismételte gépiesen néhány perc múltán, mintegy mély töprengésből ocsúdva. - Hm... Látod, Ványa, te mindig olyan voltál nekünk, mint édesfiunk; Isten nem áldott meg bennünket fiúval... és elküldött nekünk téged; én mindig így gondoltam. Az öregasszony szintén! Te pedig mindig tisztelettudó és gyengéd voltál hozzánk, akár a hálás, jó fiú. Áldjon meg ezért az Isten, Ványa, ahogyan mi, öregek, megáldunk és szeretünk téged... igen!

Hangja megremegett; egy percre megállt.

- Igen... no, hát mi újság? Nem betegeskedtél? Miért voltál olyan régen nálunk?

Elmondtam neki az egész históriát Smithszel; azzal mentegettem magam, hogy ez a dolog nagyon lefoglalt, ráadásul csaknem megbetegedtem, s e gondokon túl a Vasziljevszkij-sziget (akkoriban ott laktak) nagyon messze is van. Majdnem kiböktem, hogy Natasa meglátogatásának azért módját ejtettem közben, de idejekorán elhallgattam.

Smith története nagyon érdekelte az öreget. Jobban figyelt rám. Megtudva, hogy új lakásom nyirkos, talán még rosszabb az előzőnél, s havi hat rubelbe kerül, egészen indulatba jött. Általában rendkívül heves és türelmetlen lett. Csak Anna Andrejevna tudott boldogulni vele ilyenkor, de ő sem mindig.

- Hm... ez mind a te irodalmad miatt van, Ványa! - kiáltott fel szinte dühösen. - Elvitt a padlásszobába, elvisz majd a temetőbe is! Megmondtam én neked már akkor, megjósoltam!... Hát B. ír még kritikát?

- De hisz ő már meghalt tüdőbajban. Úgy rémlik, beszéltem önnek erről.

- Meghalt, hm... meghalt! Így is kellett történnie. No és hagyott valamit a feleségének meg a gyerekeinek? Hiszen mintha azt mondtad volna, hogy van felesége... Mire nősülnek ezek az emberek!

- Nem, nem hagyott semmit - feleltem.

- Hát ez az! - kiáltotta olyan hévvel, mintha egészen közelről érintené a dolog, s a megboldogult B. édesbátyja lett volna. - Semmit! Egyszóval semmit! Tudod, Ványa, én előre éreztem, hogy így fogja végezni, még akkor, emlékszel, amikor folyton magasztaltad nekem. Könnyű mondani: nem hagyott semmit! Hm... dicsőséget szerzett. Tegyük fel, talán halhatatlan dicsőséget, de hát a dicsőségből nem lehet megélni. Én, öcsém, felőled is mindent megsejtettem akkor, dicsértelek, de magamban előre láttam a jövődet. Tehát B. meghalt? Hogy is ne halt volna meg! Hiszen oly kellemes az élet meg ez a város, nézd csak!

S önkéntelen, gyors mozdulattal rámutatott a ködbe vesző utcára, amelyet a nyirkos homályban halványan pislákoló lámpák világítottak meg, a piszkos házakra, a nedvesen csillogó járdákra, az átázott, mogorva, mérges járókelőkre, erre az egész képre, melyet a pétervári égbolt tusfekete kupolája fogott be. Már kiértünk a térre; ott állt előttünk az emlékmű, amelyet alulról gázégők világítottak meg, s távolabb az Izsák-székesegyház hatalmas, sötét tömege magaslott - alig-alig vált el az ég komor hátterétől.

- Hiszen azt mondtad, Ványa, hogy derék ember volt, nagylelkű, rokonszenves, jóérzésű, jószívű. No, hát ilyenek mind ezek a te jószívű, rokonszenves embereid! Csak ahhoz értenek, hogy az árvák számát szaporítsák! Hm... azt hiszem, neki még meghalni is jólesett!... Eh! Ment volna el innét valahová, akár Szibériába!... Mi az, kislány? - kérdezte hirtelen, meglátva a járdán egy gyermeket, aki alamizsnát kért.

Piszkos rongyokba öltözött, vézna, kicsi lány volt, hét-nyolc éves, nem több; mezítelen lábán lyukas cipő. Hidegtől remegő kis testét valami kurta köpenyhez hasonló, ócska ruhadarabbal próbálta takarni, melyből már régen kinőtt. Beteges, vékony, sápadt arcocskáját felénk fordította; hangtalanul, félénken nézett ránk, s elutasítástól rettegve, alázatosan nyújtotta ki reszkető kis kezét. Az öreg is egész testében megremegett, amikor megpillantotta, s olyan hirtelen fordult hozzá, hogy megijesztette. A kislány riadtan hátrahőkölt.

- Mit akarsz, kislány? - kiáltotta. - Mi? Kéregetsz? Igen? Tessék, itt van... fogd!

S kapkodva és remegve izgalmában, beletúrt a zsebébe, s elővett két-három ezüstpénzt. De kevésnek érezte; előszedte pénztárcáját, kivett egy rubeles bankjegyet - ennyi volt benne mindössze -, s a kis koldus kezébe tette.

- Krisztus őrizzen meg, kicsikém... gyermekem! Isten angyala legyen melletted!

S remegő kézzel néhányszor keresztet vetett a szegény gyerekre; ám hirtelen észrevette, hogy én is ott vagyok, és nézem; elkomorult, és fürge léptekkel továbbsietett.

- Látod, Ványa, ezt nem bírom nézni - kezdte elég hosszú, haragos hallgatás után -, hogy ezek az ártatlan kis lények fagyoskodjanak az utcán... átkozott anyjuk és apjuk miatt. Egyébként miféle anya ösztökélné ilyen szörnyűségre a gyermekét, hacsak maga is nem szerencsétlen! Otthon, az odújukban talán még kuporog néhány árva, s ez a legnagyobb, az öregasszony meg beteg, és... hm! Nem herceg gyerekek! Sok ilyen... nem hercegi gyerek van a világon, Ványa! Hm!

Mintegy habozva elhallgatott egy percre.

- Tudod, Ványa - szólalt meg újra, kissé zavartan és tétován -, megígértem Anna Andrejevnának... megígértem neki... azaz megállapodtunk vele, hogy magunkhoz veszünk és felnevelünk valami árva kislányt... valamilyet, vagyis hát szegényt és kicsit, egészen odavesszük, érted? Unalmas nekünk, öregeknek, magunkban, hm... csak tudod, újabban Anna Andrejevna már ellenzi. Beszélj hát vele, tudod, de ne úgy, hogy én mondtam, csak magadtól... térítsd észre... érted? Már rég meg akartalak kérni erre... vedd rá, egyezzék bele, mert nekem magamnak kérlelni valahogy kellemetlen... de mit is magyarázkodjam! Minek nekem a kislány! Nem is kell; legfeljebb az örömért, hogy gyerekhangot halljon az ember... különben pedig, őszintén szólva, az öregasszony kedvéért csinálom; vidámabb lesz, ha nincs egyedül velem. De szamárság az egész! Tudod, Ványa, így sohasem érünk haza, üljünk bérkocsiba: hosszú az út, s Anna Andrejevna nagyon vár bennünket...

Fél nyolckor érkeztünk meg Anna Andrejevnához.

12

A két öreg nagyon szerette egymást. A szeretet és a hosszú megszokás elválaszthatatlanul összekötötte őket. Nyikolaj Szergejics azonban nemcsak most, hanem azelőtt, a legboldogabb időkben sem volt soha túlságosan közlékeny Anna Andrejevnájával, sőt olykor ridegen viselkedett, különösen mások előtt. Vannak olyan gyengéd és finom érzésű természetek, akiket valami makacsság, valami szemérem visszatart attól, hogy megnyilatkozzanak, és a szeretett lénynek kimutassák gyengeségüket, nemcsak mások jelenlétében, hanem még kettesben sem - kettesben még kevésbé; csak ritkán tör fel bennük a szeretet, s annál hevesebben, annál féktelenebbül, minél hosszabb ideig fojtották vissza. Félig-meddig így volt az öreg Ihmenyev is fiatal kora óta Anna Andrejevnájával. Tisztelte és határtalanul szerette, noha jóságán kívül az asszony egyéb tulajdonsággal nem dicsekedhetett, és máshoz sem értett, csak ahhoz, hogy szeresse férjét; viszont Ihmenyev szörnyen bosszankodott, ha Anna Andrejevna a maga egyszerűségében néha kevéssé tartózkodón és túl kedvesen viselkedett vele a külvilág előtt. Natasa távozása után azonban valahogy gyengédebbek lettek egymáshoz; fájdalmasan érezték, hogy egyedül maradtak a világon. S bár Nyikolaj Szergejics időnként rendkívül mogorva volt, ez a két ember két órára sem tudott elválni egymástól fájdalom és bánat nélkül. Néma megállapodásuk szerint Natasáról egy szót sem ejtettek, mintha nem is létezne. Anna Andrejevna még célozni sem mert rá a férje előtt, ámbár ez igen nehezére esett. Szívében ő már rég megbocsátott Natasának. Lassacskán szokássá lett, hogy látogatásaim alkalmával én viszek hírt neki feledhetetlen, kedves gyermekéről.

Az öregasszony belebetegedett, ha sokáig nem kapott híreket, s ha végre beállítottam, a legapróbb részletek felől is kikérdezett, görcsös kíváncsisággal faggatott; elbeszéléseim könnyítettek a lelkén, de csaknem belehalt félelmébe, amikor egyszer Natasa megbetegedett, sőt már-már elment hozzá. Ez azonban kivételes eset volt. Eleinte még nekem sem merte

elárulni, hogy látni szeretné a lányát, s beszélgetésünk után, amikor már töviről hegyire kiiktatott mindent, majd mindig szükségesnek tartotta a visszahúzódást, és kijelentette: noha érdeklődik lánya sorsa iránt, Natasának olyan nagy a bűne, amit megbocsátani sem lehet. De csak színlelés volt az egész. Olykor Anna Andrejevna kimondhatatlanul gyötrődött, sírt, s a legkedvesebb neveken emlegette előttem Natasát, keservesen panaszkodott a férjére, Nyikolaj Szergejicsnek pedig szerfelett óvatosan bár, de *célozgatni* kezdett az emberi büszkeségre, a keményszívűségre, arra, hogy nem tudjuk megbocsátani a sérelmeket, s Isten sem bocsát meg a megátalkodottaknak, de ennél tovább az ő jelenlétében nem merészkedett. Ilyenkor az öreg tüstént érzéketlenné vált, és elkomorult, összevont szemöldökkel hallgatott, vagy rendszerint szerfelett sután és hangosan, hirtelen másról kezdett beszélni, vagy végül *visszavonult* szobájába, magunkra hagyva bennünket, s ily módon lehetőséget adva Anna Andrejevnának, hogy könnyek és siránkozás közepette teljesen kiöntse nekem bánatát. Épp így bement a szobájába, valahányszor ellátogattam hozzájuk - néha épp csak üdvözölt -, hogy feleségének elmondhassam Natasáról a legújabb híreket. Így tett most is.

- Átáztam - mondta, alighogy belépett -, bemegyek a szobámba, te meg, Ványa, ülj le itt. Micsoda história esett meg vele a lakásával kapcsolatban; meséld csak el. Mindjárt visszajövök...

S gyorsan kivonult, igyekezett nem is nézni ránk, mintha feszélyezné, hogy maga segíti elő együttlétünket. Ilyen esetekben és különösen amikor visszatért hozzánk, mindig rideg és epés volt velem is, Anna Andrejevnával is, úgy látszott, haragszik magára, s bosszankodik lágysága és engedékenysége miatt.

- Lám, milyen - szólt az öregasszony, aki az utóbbi időben félretett velem szemben minden alakoskodást és hátsó gondolatot -, mindig ilyen velem; pedig tudja, hogy átlátunk minden ravaszkodásán. Minek kell előttem tettetni magát! Tán idegen vagyok én? Így van a lányával is. Hiszen meg tudna bocsátani, sőt talán szeretne is, Isten látja. Éjszakánként sír, magam hallottam! Látszatra meg tartja magát. Megszállta a büszkeség... Ivan Petrovics, bátyuska, mesélje el gyorsan, hol volt.

- Ki, Nyikolaj Szergejics? Nem tudom; én akartam öntől kérdezni.

- Egészen elhűltem, amikor elment. Hiszen beteg, s ilyen időben, estefelé; no, gondoltam, bizonyára valami fontos dologban jár; és mi lehet fontosabb, mint az, amiről maga is tud? Így töprengek magamban, de megkérdezni nem merem. Hisz mostanában semmit se merek kérdezni tőle. Istenem, annyira féltem őt is meg Natasát is. No, gondolom, talán hozzá ment; esetleg rászánta magát, hogy megbocsát. Hiszen megtudott mindent, minden hírt tud róla; bizonyosra veszem, hogy tudja, de honnét kapja a híreket, azt nem is sejtem. Nagyon szomorú volt tegnap és ma is. De mért hallgat? Beszéljen, bátyuska, mi történt ott újabban! Úgy vártam, mint Isten angyalát, majd kinéztem a szemem. No, hát otthagyja Natasát az a gazember?

Mindjárt elmeséltem Anna Andrejevnának mindent, amit tudtam. Mindig teljesen őszinte voltam hozzá. Közöltem, hogy Natasa és Aljosa között, úgy látszik, valóban szakításra kerül a sor, és a mostani viszályuk komolyabb az eddigieknél; hogy Natasától tegnap levelet kaptam, amelyben könyörögve kér, látogassam meg ma este kilenckor, s épp ezért ma nem is készültem hozzájuk, Nyikolaj Szergejics hozott magával. Elmondtam és részletesen megmagyaráztam, hogy a helyzet most általában kritikus; Aljosa apja, aki vagy két hete tért vissza utazásából, hallani sem akar semmiről, s szigorúan elővette a fiatalembert, de ami a legfontosabb, úgy látszik, maga Aljosa sem idegenkedik a menyasszonytól, sőt állítólag szerelmes bele. Hozzátettem még, hogy a jelek szerint Natasa nagyon izgatottan írta a levelet; azt írja,

ma este minden eldől, de hogy mi, azt nem tudom; az is furcsa, hogy tegnap írt, és a mai napot jelölte meg, sőt az órát is meghatározta - kilenckor. Így hát feltétlenül el kell mennem, mégpedig minél hamarabb.

- Menj, menj, bátyuska, okvetlenül menj - ösztökélt az öregasszony -, mindjárt kijön Nyikolaj Szergejics, és megiszol egy csésze teát... De mért nem hozzák a szamovárt? Matrjona! Mi lesz a szamovárral? Betyár ez, nem leány... No, egyszóval megiszol egy teát, találj ki valami jól hangzó ürügyet, és menj. Holnap pedig feltétlenül gyere el hozzám, és mondj el mindent; de minél előbb. Istenem! Csak nem történt még valami baj! Az ember azt hinné, ennél már semmi sem jöhet rosszabb! Hisz Nyikolaj Szergejics mindent megtudott, érzi a szívem, hogy tudja. Én sok mindent hallok Matrjonától, ő meg Agasától, Agasa pedig keresztlánya Marja Vasziljevnának, aki a herceg házában él... de hát ezt magad is tudod. Rettentően haragos volt ma az én Nyikolajom. Én tettem-vettem, ő meg majdhogynem rám kiabált, aztán mintha megsajnált volna, azt mondja: kevés a pénz. Mintha a pénz miatt kiabált volna. Ebéd után lefeküdt aludni. Én bekukucskáltam hozzá a résen (van egy rés az ajtón, ő nem is tud róla), hát a galambom térden állva imádkozik az ikon előtt. Majd összerogytam, ahogy ezt megláttam. Teát sem ivott, nem is aludt, fogta a sapkáját, és elment. Öt órakor. Kérdezni se mertem: rám kiabált volna. Sokszor kiabál mostanában, többnyire Matrjonára, de néha rám is; s úgy kiabál, hogy tüstént elgyengül a lábam, és a szívem majd megszakad. Hiszen csak szeszély ez nála, tudom, csak szeszély, de azért mégis szörnyű. Amikor elment, egy álló órát imádkoztam, hogy térítse észre az Isten. Hol van Natasa levele, mutasd csak!

Megmutattam. Tudtam, Anna Andrejevna titkon azt a gondolatot melengeti magában, hogy Aljosa, akit hol gazembernek, hol szívtelen, buta kölyöknek nevezett, végül is elveszi Natasát, s apja, Pjotr Alekszandrovics herceg beleegyezését adja. Előttem el is szólta magát, máskor pedig megbánta, és visszavonta szavait. De Nyikolaj Szergejics előtt nem mert beszélni álmairól, noha tudta, hogy az öreg gyanítja, miben reménykedik, s emiatt burkolt szemrehányásokat is tesz. Én azt hiszem, Ihmenyev végképp kiátkozza Natasát, és örökre kitépi a szívéből, ha értesül a házasság lehetőségéről. Mindannyian így gondoltuk akkor. Szíve egész melegével várta vissza a lányát, de csupán őt várta, bűnbánóan és úgy, hogy lánya még az emlékeiből is kitörli Aljosát, még az emlékét is kivetette szívéből. Ez volt a megbocsátás egyetlen feltétele, ha nem is mondta ki nyíltan, de az öreget ismerve, érthetőnek és kétségtelennek látszott.

- Aljosa jellemtelen, jellemtelen kölyök, jellemtelen és keményszívű, én mindig mondtam - kezdte újra Anna Andrejevna. - Rosszul is nevelték, így hát efféle szélkelep lett belőle; elhagyja Natasát ilyen szerelem után, istenem! Mi lesz vele, szegénykével? Igazán csodálkozom, nem értem, mit talál abban az újban!

- Én azt hallottam, Anna Andrejevna - vetettem ellen -, hogy ez a menyasszony elragadó lány, Natalja Nyikolajevna is beszélt róla...

- Te csak ne hidd! - vágott közbe. - Mi az, hogy elragadó? Nektek, firkászoknak minden nő elragadó, csak a szoknyája libegjen. S ha Natasa dicséri, azt lelki nemességből teszi. Nem tudja a kezében tartani Aljosát, mindent megenged neki, s közben szenved. Hányszor elárulta már őt Aljosa! Keményszívű gazemberek! Valósággal elszörnyedek, Ivan Petrovics. Mindenkit megszállt a büszkeség. Legalább az öregem békülne meg, bocsátana meg a kis galambomnak, és hozná haza. Hogy megölelgetném, hogy elnézném! Lesoványodott?

- Bizony le, Anna Andrejevna.

- Drágaságom! Hanem nálam baj van, Ivan Petrovics! Egész éjszaka és ma egész nap sírtam... de hogy! Majd elmondom. Hányszor próbáltam beszélni vele, hogy bocsásson meg; kereken

nem merem kimondani, csak kerülővel, ügyesen célozgatok. Közben meg majd eláll a szívem verése: megharagszik, gondolom, s még egészen kiátkozza. Átkot még nem hallottam tőle... azért is félek, nehogy átkot mondjon rá. Mert akkor mi történik? Apja elátkozza, az Isten is megbünteti. Így élek, állandóan reszketek a félelemtől. De, Ivan Petrovics, te is szégyellheted magad: a házunkban nőttél fel, szülői szeretetet kaptál tőlünk, s még azt mondod, hogy elragadó! Hanem Marja Vasziljevna jobban tudja. (Vétkeztem, egyszer kávéra is meghívtam, amikor az öregem egész délelőttre elment valahová.) Ő minden titkos dolgot elmagyarázott nekem. A herceg, Aljosa apja, egy grófnővel van bűnös viszonyban. Azt mondják, a grófnő már rég szemrehányásokat tesz neki, amiért nem veszi el, de ő mindig kitér előle. Ez a grófnő pedig már férje életében is kitűnt szabados viselkedésével. Amikor a férje meghalt, külföldre utazott; mindenféle olaszt meg franciát, holmi bárókat gyűjtött maga köré; ott szedte fel Pjotr Alekszandrovics herceget is. A mostohalánya meg, első férjének, egy adóbérlőnek a gyereke, közben felcseperedett. A grófnő, a mostohaanya, mindenét felélte, Katyerina Fjodorovna meg felnőtt, és a kétmillió, amit adóbérlő apja hagyott neki a bankban, az is megnőtt. Most, azt mondják, hárommilliója van, a herceg hát kieszelte, hogy összeházasítja Aljosával. Ügyes ember, nem szalasztja el az alkalmakat! Az az előkelő rokonuk, emlékszel, az az udvarnál forgolódó gróf szintén beleegyezett; hárommillió nem tréfadolog. Jó, azt mondja, beszéljenek ezzel a grófnővel. A herceg tehát közli kívánságát a grófnővel. Az asszony meg kézzel-lábbal ellenkezik, szertelen, izgága nő, azt mondják! Itt már állítólag nem is fogadják mindenütt, nem úgy, mint külföldön. Nem, azt mondja, te, herceg, vegyél el engem, nem pedig Aljosa a mostohalányomat. Ez a leány pedig, úgy mondják, félreismeri a mostoháját, valósággal imádja, és mindenben hallgat rá. Szelíd, angyali lélek. Látja a herceg, miről van szó, és azt mondja: ne aggódj, grófnő. A vagyonodat felélted, adósságaid vannak. Ha a mostohalányod hozzámegy Aljosához, rendes pár lesz a te ártatlanodból meg az én szamár fiamból; mi majd a szárnyunk alá vesszük és közösen gyámolítjuk őket; és akkor neked is lesz pénzed. De mire lenne jó hozzám jönnöd? Ravasz ember! Szabadkőműves! Így állt a dolog egy fél évvel ezelőtt, a grófnő nem határozott, most meg, azt mondják, elutaztak Varsóba, és ott megegyeztek. Hát ezt hallottam. Marja Vasziljevna mesélte nekem az egészet, egy bizalmi embertől hallotta ezeket a titkokat. Ez van tehát a dolog megett: pénz, milliók, nem pedig hogy elragadó!

Anna Andrejevna elbeszélése megdöbbentett. Tökéletesen összevágott azzal, amit nemrég magától Aljosától hallottam. Amikor elmondta, hősködött, hogy semmiképpen sem nősül pénzért. De Katyerina Fjodorovna elbűvölte és vonzotta. Ugyancsak Aljosa beszélte, hogy apja talán megnősül, egyelőre azonban cáfolja ezeket a híreket, nem akarván idő előtt felingerelni a grófnőt. Említettem már, hogy Aljosa nagyon szerette apját, gyönyörködött benne, és dicsekedett vele, s úgy hitt neki, mint az orákulumnak.

- Hiszen nem is grófi sarj az a te elragadó teremtésed! - folytatta Anna Andrejevna, akit szerfelett bosszantott a fiatal herceg jövendő menyasszonyának a dicsérete. - Natasa még jobb parti lenne neki. Amaz egy adóbérlő lánya, Natasa pedig ősi nemesi családból származik. Az öregem tegnap (el is felejtettem mondani) kinyitotta a vaspántos ládikáját, és egész este régi okleveleinket nézegette ott mellettem. Roppant komoly. Én harisnyát kötök, nem is nézek rá, félek. Látja, hogy hallgatok, megharagszik, és maga szólít meg; aztán egész este a családfánkat magyarázza nekem. Kiderült, hogy mi, Ihmenyevek, már Ivan Vasziljevics, a Rettegett idején is nemesek voltunk, az én famíliám meg, a Sumilovok, már Alekszej Mihajlovics alatt híresek voltak, megvannak az oklevelek, és Karamzin is említi történeti könyvében. Ezen a téren mi se vagyunk rosszabbak másoknál, bátyuska. Ahogy elkezdett az öreg magyarázni, rögtön megértettem, mi jár a fejében. Neki is sérelmes tehát, hogy Natasát semmibe veszik. Csak a gazdagságukkal kerültek elibénk. Hát csak fusson az az útonálló Pjotr Alekszandrovics

a vagyon után; mindenki tudja, hogy szőrösszívű és kapzsi. Azt mondják, Varsóban titkon beállt a jezsuitákhoz. Igaz ez vajon?

- Buta híresztelés - feleltem, de önkéntelenül megragadta figyelmemet, milyen makacsul tartja magát ez a szóbeszéd. Nagyon érdekelt az is, hogy Nyikolaj Szergejics régi okleveleit böngészi. Eddig sohasem dicsekedett a családfájával.

- Szívtelen gazemberek mind! - beszélt tovább az öregasszony. - Hát miért bánkódik, miért sír az én drágaságom? Ó, ideje már indulnod hozzá! Matrjona, Matrjona! Betyár ez, nem lány! Megsértették Natasát? Beszélj már, Ványa!

Mit válaszoljak neki? Anna Andrejevna sírva fakadt. Megkérdeztem, mi az a baj, amiről az imént beszélni akart.

- Ó, bátyuska, nem volt elég az egy baj, úgy látszik, még nem telt be a pohár! Emlékszel, galambom, vagy tán nem emlékszel, volt nekem egy medalionom, aranyfoglalatú, emlékbe csinálnak ilyeneket, s benne Natasecska gyerekkori képe: nyolcéves volt akkor az én angyalom! Egy átutazó festőnél rendeltük meg akkor a képet Nyikolaj Szergejiccsel, de te nyilván elfelejtetted már, bátyuska! Jó festő volt, Cupidónak ábrázolta; hullámosan omlott le a szőke haja, organdi ruhácskáján átvilágított a kis teste, és olyan szép volt, hogy nem lehetett betelni vele. Kértem a festőt, rajzoljon neki szárnyacskákat is, de nem állt rá. Egyszóval, bátyuska, ez után a mostani sok szörnyűség után kivettem a medaliont a skatulyából, zsinóron a nyakamba akasztottam, úgy hordtam a kereszt mellett, s közben féltem, hogy az öregem meg ne lássa. Hiszen akkor megparancsolta, dobjuk ki vagy égessük el minden holmiját, semmi se emlékeztesse rá. Én meg szerettem volna legalább az arcképét nézegetni; ha olykor el is sírom magam, amikor ránézek, mégiscsak megkönnyebbülök, ha magam vagyok, akkor meg annyit csókolgatom, mintha őt magát csókolnám; becéző nevekkel szólongatom, és éjszakára mindig keresztet vetek rá. Hangosan beszélgetek vele, amikor egyedül maradok, kérdezgetem, azt képzelem, hogy felelt, és újra kérdezem. Ó, kedves Ványa, elmondani is nehéz ezt! Egyszóval örülök, hogy az öregem legalább a medalionról nem tud, és nem vette észre; hát tegnap reggel odanyúlok, és a medalion nincs, csak a zsinór fityeg a nyakamban, kikopott bizonyára, és elvesztettem. Meghűlt bennem a vér. Kerestem, kutattam: nincs! Szőrén-szálán eltűnt! De hová tűnhetett? Alkalmasint az ágyban esett le, gondolom; feltúrtam az egészet: nincs! Ha leszakadt, és leesett valahová, akkor valaki talán megtalálta, de ki találhatta meg *őrajta* vagy Matrjonán kívül? No, Matrjonára gondolni se lehet; egész lelkével ragaszkodik hozzám... (Matrjona, hozod már azt a szamovárt?) Mi lesz, gondolom, ha az öregem találja meg? Ülök és búsulok, egyre csak sírok, nem tudom visszafojtani a könnyeimet. Nyikolaj Szergejics pedig egyre kedvesebb hozzám; amikor rám néz, ő is elkámpicsorodik, mintha tudná, miért sírok, és sajnálna. Honnan tudhatja, gondolom magamban. Nem lelt-e rá valóban a medalionra, s esetleg fogta és kidobta a szellőzőablakon. Hisz haragjában képes ilyesmire; kidobta, s most maga is bánkódik, sajnálja, hogy kidobta. Ott is termettem az ablak alatt, kimentem Matrjonával keresni... nem találtam. Mintha a föld nyelte volna el. Átsírtam az éjszakát. Először fordult elő, hogy éjszakára nem vethettem keresztet a medalionra. Jaj, rosszra vezet ez, Ivan Petrovics, rosszra, nem jelent jót; második napja sírok, nem szárad fel a könnyem. Magát vártam, galambom, mint Isten angyalát, hogy legalább a lelkem kiönthessem...

S az öregasszony keservesen elsírta magát.

- Ó, el is felejtettem mondani! - szólalt meg hirtelen, megörvendve, hogy eszébe jutott. - Hallott valamit az öregemtől az árva kislányról?

- Hallottam, Anna Andrejevna, azt mondta, kieszelték, és megállapodtak, hogy magukhoz vesznek egy szegény árva kislányt, és felnevelik. Igaz ez?

- Szó sincs róla, bátyuska, szó sincs róla! Semmiféle árvát nem akarok! Csak keserű sorsunkra, szerencsétlenségünkre emlékeztetne. Natasán kívül nem akarok senkit. Egy lányom volt, egy is marad. De mit jelent ez, bátyuska, miért egy árvára gondolt? Mi a véleményed, Ivan Petrovics? Az én vigasztalásomra, az én könnyeim miatt vagy pedig, hogy az édeslányunkat teljesen elfeledtesse velem, és más gyerekhez fűzzön? Mit mondott magának róla útközben? Milyennek találta... zord volt, haragos? Pszt! Jön!! Majd aztán, bátyuska, majd aztán befejezzük!... Ne felejts el holnap felkeresni...

13

Bejött az öreg. Kíváncsian és valahogy szégyenkezve nézett ránk, és elkomorodva odalépett az asztalhoz.

- Mi van a szamovárral? - kérdezte. - Még mindig nem hozták be?

- Hozzák, bátyuska, hozzák; no, itt is van - kezdett sürgölődni Anna Andrejevna.

Matrjona, alighogy megpillantotta Nyikolaj Szergejicset, mintha csak rá várt volna, tüstént megjelent a szamovárral. Kipróbált, hű, öreg szolgáló volt, de a legzsémbesebb, legszeszélyesebb teremtés a világon, s állhatatos, makacs jellemű. Nyikolaj Szergejicstől félt, s előtte féken tartotta a nyelvét. Anna Andrejevnával azonban teljesen kárpótolta magát, lépten-nyomon összeszidta, és világosan kimutatta, hogy uralkodni akar úrnőjén, ugyanakkor azonban őszintén szerette őt és Natasát. Matrjonát még Ihmenyevkában ismertem meg.

- Hm... nagyon kellemetlen, amikor az ember átázik, s itt *nem akarnak* adni neki még egy teát sem - dörmögte halkan az öreg.

Anna Andrejevna rám hunyorított. Nyikolaj Szergejics nem állhatta ezeket a rejtelmes hunyorgásokat, s bár ebben percben nem is nézett ránk, arcán látszott, hogy felesége rosszkor intett a szemével, s ő észrevette.

- Az ügyeimben jártam, Ványa - szólalt meg hirtelen. - Undok helyzet alakult ki. Mondtam neked? Végképp elítélnek. Bizonyítékok nincsenek; a szükséges írások hiányoznak; hamis bizonyítványokat mutatnak fel... Hm...

A herceg ellen folytatott peréről beszélt; ez a per még egyre húzódott, de Nyikolaj Szergejics számára igen rossz fordulatot vett. Hallgattam, mert nem tudtam, mit feleljek. Gyanakodva nézett rám.

- Hát aztán! - bökte ki hirtelen, mintha ingerelné a hallgatásom. - Minél hamarabb, annál jobb. Gazemberré nem tesznek, ha fizetésre kötelezneknek is. A lelkiismeretem tiszta, döntsenek, ahogy akarnak. Legalább befejeződik a dolog: tönkretesznek, feloldanak minden alól... Itt hagyok mindent, és elmegyek Szibériába.

Anna Andrejevna nem állhatta meg közbeszólás nélkül.

- Istenem, hová nem mennél! Miért olyan messzire?

- Itt mihez vagy közel? - kérdezte nyersen az öreg, mintha megörült volna az ellenvetésnek.

- Hát, mégiscsak... az emberekhez - szólt a felesége, és bánatosan tekintett rám.

- Miféle emberekhez? - kiáltotta Nyikolaj Szergejics, és égő pillantása ide-oda siklott rajtunk. - Miféle emberekhez? Rablókhoz, rágalmazókhoz, árulókhoz? Ilyen mindenütt sok van. Szibériában is találunk, ne aggódj. Ha pedig nem akarsz velem jönni, tessék, maradj, nem erőszakolom!

- Bátyuska, Nyikolaj Szergejics! De hát kire maradnék én nélküled! - mondta a szegény Anna Andrejevna. - Hiszen rajtad kívül a kerek világon nincs senk...

Elakadt, elhallgatott, és felém pillantott ijedt szemével, mintha segítséget és közbenjárást kérne. Az öreg ingerült volt, mindenbe belekötött, nem lehetett ellentmondani neki.

- Hagyja, Anna Andrejevna - szóltam. - Szibériában egyáltalán nem olyan rossz az élet, mint képzelik. Ha bekövetkezik ez a szerencsétlenség, és el kell adniuk Ihmenyevkát, akkor Nyikolaj Szergejicsnek ez a szándéka igazán nagyon jó. Szibériában találhatnak rendes helyet, és akkor...

- No, legalább te beszélsz értelmesen, Ivan. Hát ezt gondoltam. Itt hagyok mindent, és elmegyek.

- Ezt nem vártam! - kiáltott fel Anna Andrejevna, és összecsapta a kezét. - Te is az ő nótáját fújod! Ezt aztán igazán nem vártam tőled, Ivan Petrovics!... Azt hiszem, csak szeretetet kaptál tőlünk, most meg...

- Hahaha! Hát mit vártál! Ugyan miből élnénk itt, gondold csak meg! A pénzünk elfogyott, már az utolsó kopejkáknál tartunk! Tán csak nem azt kívánod, hogy Pjotr Alekszandrovics herceghez menjünk alamizsnáért?

A herceg nevének hallatára az öregasszony megremegett ijedtében. Teáskanala zörrenve ütődött a tányérkához.

- Nem, csakugyan - folytatta Ihmenyev, belelovalva magát a konok, dühös örömbe -, helyes az ötlet, igaz, Ványa? Minek mennénk Szibériába! Inkább holnap megfésülködöm, kicsípem és kinyalom magam, Anna Andrejevna új ingmellet készít (ilyen úrhoz nem lehet másképp beállítani!), vesz egy pár kesztyűt, hogy teljes legyen az elegancia, és elmegyek őkegyelmességéhez: Bátyuska, kegyelmes uram, apánk, jótevőnk, könyörülj, adj egy falat kenyeret, feleségem és kisgyermekeim vannak!... Igen, Anna Andrejevna? Ezt akarod?

- Nem akarok én semmit, bátyuska! Csak butaságból mondtam; bocsáss meg, ha megharagítottalak, csak ne kiabálj - mondta az asszony, s mindjobban reszketett félelmében.

Bizonyos vagyok benne, hogy az öreg lelke sajgott és háborgott ebben a percben szegény élete párjának félelme és könnyei láttán; bizonyos vagyok benne, hogy neki jobban fájt a dolog, mint az asszonynak; de nem tudta fékezni magát. Előfordul ez néha a legjobb, de gyenge idegzetű emberekkel, akik jóságuk ellenére szinte élvezik tulajdon bánatukat és dühüket, s mindenáron meg akarnak nyilatkozni, ha meg is bántanak egy ártatlan embert, többnyire legközelebbi hozzátartozójukat. Az asszonyoknak például olykor valósággal szükségletük, hogy megbántottnak és szerencsétlennek érezzék magukat, holott szó sincs bántalomról vagy szerencsétlenségről. Ezen a téren sok férfi hasonlít az asszonyokhoz, s nem is a gyenge, nőies férfiak. Az öreg szükségét érezte a veszekedésnek, noha maga is szenvedett ettől a szükségtől.

Emlékszem, eszembe ötlött: nem csinált-e csakugyan valami olyasmit előzően, amit Anna Andrejevna feltételez? Mit lehet tudni, tán észretérítette az Úr, s valóban elment Natasához, de útközben meggondolta, vagy valami nem sikerült, és meghiúsult a szándéka - ahogyan történnie is kellett -, aztán megsemmisülten és dühösen hazatért, most pedig szégyelli előbbi kívánságait és érzéseit, valakin ki akarja tölteni mérgét tulajdon *gyengesége* miatt, és éppen

azt választja, akit leginkább gyanúsíthat ugyanolyan kívánságokkal és érzésekkel. Amikor lányának meg akart bocsátani, talán épp szegény feleségének elragadtatását és örömét képzelte el, s kudarca miatt is *természetesen* először neki kellett szenvednie.

Ám a félelmében remegő asszony megtört külseje meghatotta. Mintha restellte volna dühét, s egy percre erőt vett magán. Mindnyájan hallgattunk; igyekeztem nem nézni rá. Ám ez a jó perc nem sokáig tartott. Meg kellett nyilatkoznia bármi áron, ha kirobbanással, ha átkokkal is.

- Látod, Ványa - szólalt meg hirtelen -, sajnálom, nem akartam beszélni, de eljött az idő, s most ki kell mondanom nyíltan, cifrázás nélkül, ahogy minden egyenes emberhez illik... érted, Ványa? Örülök, hogy itt vagy, s ezért hangosan ki akarom mondani előtted, úgy, hogy *mások* is hallják: unom már ezt az egész ostobaságot, a könnyeket, a sóhajokat, a boldogtalanságot. Az, amit kitéptem magamból, úgy lehet, fájdalom és vér közepette, sohasem térhet többé vissza a szívembe. Igen! Megmondtam, és eszerint is cselekszem. Arról beszélek, ami egy fél évvel ezelőtt történt, érted, Ványa, s éppen azért beszélek róla ilyen nyíltan, ilyen egyenesen, hogy félre ne érthesd a szavaimat - tette hozzá, és gyulladt szemével rám tekintett, nyilvánvalóan kerülve feleségének rémült pillantását. - Ismétlem: ostobaság, és én ezt nem kívánom!... Éppen az bőszít, hogy mint valami szamarat, mint valami aljas frátert *mindenki* képesnek tart ilyen alantas, ilyen gyenge érzésekre... azt hiszik, megőrülök a bánattól... Ostobaság! Félredobtam, elfeledtem a régi érzéseket! Számomra nincsenek emlékek... nincsenek és nincsenek!...

Felpattant, és úgy az asztalra csapott, hogy a csészék összecsendültek.

- Nyikolaj Szergejics! Hát nem szánja Anna Andrejevnát? Nézze, mit művel vele! - mondtam, mert nem bírtam megállni, és szinte felháborodva tekintettem rá. De csak olajat öntöttem a tűzre.

- Nem bánom! - kiáltotta reszketve és elhalványulva. - Nem szánom, mert engem se szánnak! Nem szánom, mert tulajdon házamban összeesküvéseket szőnek meggyalázott fejem ellen, züllött lányom érdekében, aki rászolgált az átkokra és a büntetésekre!...

- Nyikolaj Szergejics, bátyuska, ne átkozd!... Mindent, amit akarsz, csak ne átkozd meg a lányod! - sikoltott fel az öregasszony.

- Megátkozom! - ordította még hangosabban Ihmenyev. - Mert tőlem, a megsértettől, a meggyalázottól kívánják, hogy én menjek el ehhez az átkozotthoz, és kérjek tőle bocsánatot! Igen, igen, így van! Ezzel gyötörnek mindennap, éjjel és nappal a tulajdon házamban; könnyekkel, sóhajokkal, ostoba célzásokkal! Meg akarnak hatni... Nézd, nézd, Ványa - folytatta, és reszkető kézzel sietve egy csomó papírt húzott elő oldalzsebéből -, itt vannak ügyem írásai! Az derül ki most ebből az ügyből, hogy tolvaj vagyok, hogy csaló vagyok, hogy megloptam jótevőmet!... A becsületembe gázolnak, megszégyenítenek a lányom miatt! Itt van, nézd, nézd!...

S kabátjának oldalzsebéből különféle írásokat dobált az asztalra, egyiket a másik után, s türelmetlenül kereste köztük azt, amelyiket meg akarta mutatni nekem; de a szükséges papír, mintha szándékosan bújt volna el, nem került elő. Indulatosan kirántott zsebéből mindent, amit csak meg tudott markolni, s egyszer csak - az asztalon valami súlyos tárgy koppant meg fémesen... Anna Andrejevna felkiáltott. Az elveszett medalion volt.

Alig hittem a szememnek. Az öregnek fejébe, arcába tódult a vér; megremegett. Felesége összekulcsolt kézzel állt ott, és könyörögve nézett rá. Arcán boldog, derűs remény fénylett. Ez a pirulás, az öregnek ez a zavara... igen, Anna Andrejevna nem tévedett, értette már, hogyan veszett el a medalionja!

Rájött, hogy férje megtalálta, megörült neki, s talán gyönyörűségében reszketve, féltékenyen elrejtette minden szem elől; magányosan, lopva, határtalan szeretettel nézegette imádott gyermekének arcocskáját - nézte, és nem tudott betelni vele; ő is, akár a szegény anya, titokban talán beszélgetett drága Natasájával, kigondolta a válaszait, aztán felelt rájuk, éjszaka pedig kínzó bánat közepette visszafojtott zokogással becézte, csókolgatta a kedves képet, s átkok helyett bocsánatot és áldást adott annak, akit nem akart látni, és mások előtt megátkozott.

- Galambom, hát mégis szereted őt! - kiáltott fel Anna Andrejevna; nem tudta tovább türtőztetni magát a zord apa előtt, aki egy perce megátkozta Natasáját.

Amint felesége kiáltását meghallotta, eszelős fény villant meg Ihmenyev szemében. Megragadta a medaliont, nagy erővel a földhöz vágta, és vadul taposni kezdett rajta.

- Örökre, örökre légy átkozott! - zihálta rekedten. - Örökre, örökre!

- Uramisten! - sikoltotta az öregasszony. - Őt, őt! Az én Natasámat! Az ő arcocskáját... tapossa! A lábával!... Zsarnok! Érzéketlen, keményszívű, gőgös ember!

Felesége jajveszékelését hallva, az eszeveszett öreg megtorpant, mintegy elszörnyedt tettétől. Hirtelen felkapta a földről a medaliont, és ki akart rohanni a szobából, de két lépés után térdre rogyott, két kezével rátámaszkodott az előtte álló díványra, és elerőtlenedve lehajtotta a fejét.

Úgy zokogott, mint egy gyerek vagy egy asszony. A sírás tépte a mellét, mintha meg akarná repeszteni. A zord öreg egy percre gyengébb lett a gyermeknél. Ó, most már nem volt ereje az átokhoz; most már nem szégyenkezett előttünk, s görcsös szeretetkitörésében számtalan csókkal borította az arcképet, amelyen az imént taposott. Úgy tetszett, lánya iránt érzett szeretete és gyengédsége, melyet oly hosszú időn át visszafojtott, most teljes egészében, feltarthatatlanul robbant ki belőle, s a robbanás ereje összezúzta az öreget.

- Bocsáss meg, bocsáss meg neki! - kiáltotta zokogva Anna Andrejevna, s fölébe hajolt, megölelte. - Hozd vissza a szülői házba, galambom, s az utolsó ítélet napján Isten is javadra írja jámborságodat és irgalmadat!...

- Nem, nem! Semmi áron, soha! - kiabálta elfúló, rekedt hangon Ihmenyev. - Soha! Soha!

14

Már jó későn, tíz órakor értem Natasához. A Fontankán lakott akkor, a Szemjonov-hídnál, Kolotuskin kereskedő piszkos bérházának harmadik emeletén. Miután elhagyta szüleit, az első időben egy nem nagy, de kényelmes és gyönyörű második emeleti lakásban éltek Aljosával a Lityejnaján. A fiatal herceg tartalékai azonban csakhamar kimerültek. Zenetanítással nem foglalkozott, ellenben kölcsönöket kért, és erején felül hatalmas adósságokba verte magát. A pénzt lakásuk szépítésére fordította, és ajándékot vett Natasának, aki kikelt tékozlása ellen, sokszor korholta, sőt gyakran sírt is. Az érzékeny szívű és leleményes Aljosa néha egy álló hétig élvezettel töprengett, mit vegyen, és Natasa hogyan fogadja majd az ajándékot, valóságos ünnepet csinált magának ebből, s már előre elragadtatva közölte velem várakozásait és ábrándjait; Natasa dorgálása és könnyei annyira elcsüggesztették, elszomorították, hogy meg is sajnáltam, utóbb pedig szemrehányások, bánkódások, veszekedések következtek az ajándékok miatt. A fiatalember azonkívül sokat költött Natasa háta megett is; szórakozott a barátaival, és megcsalta őt, holmi Joséphine-ekhez és Minnákhoz járt, pedig nagyon szerette a lányt. Valahogy kínlódva szerette; gyakran jött hozzám szórakozottan és szomorúan, kijelentve,

hogy Natasájának a kisujja is többet ér nála, hogy ő gonosz és nyers, nem képes megérteni, s méltatlan a szerelmére. Részben igaza volt; teljes egyenlőtlenség uralkodott köztük; Aljosa gyermeknek érezte magát a lány előtt, s ő is mindig gyermeknek tekintette. Könnyezve vallotta meg nekem Joséphine-nel való ismeretségét, és könyörgött, hogy ne szóljak erről Natasának; s amikor e bizalmas közlések után félénken és remegve elindult velem hozzá (okvetlenül velem, mert azt mondta, vétke után fél ránézni, és csak én tudom őt támogatni), ilyenkor Natasa az első pillantásra tudta, hányadán állnak. Nagyon féltékeny volt, nem is értem hát, hogyan, de mindig megbocsátotta csélcsapságát. Rendszerint a következőképp történt: Aljosa megérkezik velem, félénken megszólítja, és alázatos gyengédséggel néz a szemébe. Natasa tüstént kitalálja, hogy a fiatalember bűnös, de nem mutatja, sosem kezd erről elsőnek beszélni, semmit sem kérdez, sőt még kedvesebb, gyengédebb, vidámabb - s ez nem valami játék vagy átgondolt ravaszság a részéről. Nem; ennek a bájos teremtésnek végtelen gyönyörűséget szerzett a megbocsátás és az irgalom; mintha a megbocsátás folyamatában különös varázst talált volna. Igaz, akkor még csak a Joséphine-ekről volt szó. Megbocsátó szelídségét látva, Aljosa nem bírta tovább, és kérdés nélkül rögtön bevallott mindent - hogy megkönnyebbüljön a szíve, és „minden a régiben legyen", mint mondta. Bocsánatot nyerve, elragadtatásba esett, néha sírt is örömében és ellágyulásában, ölelgette, csókolgatta Natasát. Azután felvidult, és gyerekes nyíltsággal kifecsegte Joséphine-nel való kalandjának részleteit, nevetett, kacagott, dicsérte és magasztalta Natasát, s az este boldogan és vígan végződött. Amikor minden pénzük elfogyott, Aljosa a holmiját kezdte eladogatni. Natasa erősködésére olcsó kis lakást béreltek a Fontankán. Továbbra is eladtak ezt-azt, még a lány ruháit is, és Natasa munka után nézett; amikor Aljosa erről tudomást szerzett, kétségbeesése nem ismert határt; elátkozta magát, kijelentette, hogy megvetésre méltó, de semmivel sem javított a helyzeten. Most pedig ezek az utolsó tartalékok is kimerültek; csak a munka maradt, de a fizetés jelentéktelen volt.

Kezdetben, amikor még együtt éltek, Aljosa komolyan összeveszett emiatt apjával. A herceg akkori szándéka, hogy összeházasítja fiát Katyerina Fjodorovna Filimonovával, a grófnő mostohalányával, még csak terv volt, de erősen ragaszkodott hozzá; minduntalan elcipelte Aljosát jövendő menyasszonyához, rábeszélte, hogy igyekezzék tetszeni neki, szigorúsággal és érvekkel próbált hatni rá; tervét azonban meghiúsította a grófnő. Ekkor az apa elnézte fia kapcsolatát Natasával, mindent az időre bízott, ismerve Aljosa csélcsapságát és könnyelműségét, remélte, hamarosan elmúlik a szerelem. Amiatt, hogy feleségül veszi Natasát, az utóbbi ideig nemigen aggódott a herceg. Ami a szerelmeseket illeti, ők elhalasztották az esküvőt, amíg formálisan ki nem békülnek az apával, s míg általában meg nem változnak a körülmények. Egyébként Natasa szemlátomást nem akart erről beszélni. Aljosa titokban elmondta nekem, hogy apja mintha egy kissé örülne is ennek a históriának: az egészben Ihmenyev megaláztatása tetszett neki. A látszat kedvéért továbbra is elégedetlenséget mutatott fiával szemben: leszállította amúgy is szűkös járandóságát (rendkívül fukar volt vele), megfenyegette, hogy mindent megvon tőle, de hamarosan elutazott Lengyelországba a grófnő után, akinek dolga volt ott, még most is fáradhatatlanul hajszolva házassági tervét. Igaz, Aljosa még nagyon fiatal volt a házassághoz, a menyasszony azonban túlságosan nagy vagyonnal rendelkezett, így hát nem lehetett elszalasztani ezt az alkalmat. A herceg végül is célt ért. Hallottuk, hogy elhatározták a házasságot. Abban az időben, amiről épp írok, a herceg már visszatért Pétervárra. Fiát kedvesen fogadta, de Natasával való kapcsolatának tartóssága kellemetlenül meglepte. Kétségei támadtak, elbátortalanodott. Szigorúan és makacsul követelte a szakítást, nemsokára azonban kitalált valami sokkal jobb eszközt, s Aljosát elvitte a grófnőhöz. Mostohalánya valóságos szépség volt, félig még gyermek, de ritka jószívű, romlatlan, derűs lélek, és vidám, okos, gyengéd. A herceg úgy számított, hogy az elmúlt fél év megtette a magáét, fia már nem találja fel Natasában az újdonság varázsát, s most bizonyára

más szemmel nézi majd jövendő menyasszonyát, mint hat hónappal ezelőtt. Csak részben lett igaza... Aljosát valóban vonzotta a lány. Hozzáteszem még, hogy apja rendkívül nyájas lett hozzá (noha pénzt továbbra sem adott). Aljosa érezte, hogy e kedvesség megett hajlíthatatlan, szilárd elhatározás rejtezik, és bánkódott - egyébként nem annyira, mint akkor bánkódott volna, ha nem látja mindennap Katyerina Fjodorovnát. Tudtam, hogy már ötödik napja nem mutatkozik Natasánál. Ahogy Ihmenyevéktől hozzá igyekeztem, nyugtalanul töprengtem, vajon mit akarhat mondani nekem. Már messziről láttam, hogy ablaka világos. Régen megállapodtunk; gyertyát tesz az ablakába, ha okvetlenül beszélnie kell velem, így hát ha arra járok (ami majd minden este megtörtént), a szokatlan fényről láthatom, hogy vár, és szüksége van rám. Az utóbbi időben gyakran kitette a gyertyát...

15

Egyedül találtam Natasát. Karját összefonva a mellén, mélyen eltűnődve, csendesen fel-alá járt a szobában. A szamovár rég várt rám az asztalon, már ki is aludt. Szótlanul, mosolyogva nyújtott kezet.

Arca sápadt volt, fájdalom látszott rajta. Mosolya is szenvedő volt, gyengéd és türelmes. Ragyogó kék szeme mintha nagyobb volna, haja is sűrűbbnek tetszett - talán a soványságtól és a betegségtől.

- Azt hittem, már nem is jössz - mondta, miközben kezet adott. - El akartam küldeni Mavrát, hogy megtudjam, nem lettél-e újra beteg.

- Nem, nem vagyok beteg, visszatartottak, majd elmondom. De mi van veled, Natasa? Mi történt?

- Semmi sem történt - felelte, mintegy csodálkozva. - Miért?

- De hát írtál... tegnap azt írtad, hogy jöjjek el, még az órát is megjelölted, se előbb, se utóbb; ez olyan szokatlan volt.

- Ó, igen! Őt vártam tegnap.

- Még most sem jött el?

- Nem. Arra gondoltam: ha nem jön, beszélnem kell majd veled - tette hozzá, és elhallgatott.

- És ma este vártad őt?

- Nem, nem vártam; esténként ott van.

- Mit gondolsz, Natasa, soha többé nem jön már?

- Természetesen jön - felelte, és valahogy különös komolyan nézett rám.

Nem volt ínyére, hogy ilyen gyorsan kérdezgetem. Hallgattunk egy darabig, és tovább járkáltunk a szobában.

- Nagyon vártalak, Ványa - kezdte ismét mosolyogva -, és tudod, mit csináltam? Járkáltam ide-oda, és verseket mondogattam; emlékszel: száncsengő, téli út. „...Tölgyasztalomon duruzsolgat a rézszamovár...” még együtt olvastuk

Elnyugszik a szél, a vad, porhó-kavaró,
rám nyitja az éj bágyadt csillag-szemeit...

És aztán:

Egy édes hang zendül - beléremegek,
szól egy ütemre a boldog csengetyüvel:
„Ó, jön már, jön már kedvesem, közeleg,
örökre szivére ölel.
De jó is nálam! Ébreszt könnyű sugár,
az ablakom csupa jégvirág-ragyogás,
tölgyasztalomon duruzsolgat a rézszamovár,
és este az ágy virágos függönye vár,
vereslik a kályhaparázs...

- Milyen szép ez! Milyen elszomorító ez a vers, Ványa, és milyen fantasztikus, milyen tág kép. Vászon csupán, a mintázat csak meg van jelölve, azt hímezhetsz rá, amit akarsz. Két érzés találkozik benne; az előző és az utolsó. Ez a szamovár, ez a virágos függönyös ágy, olyan közeli minden... Akár a kispolgári házakban a mi városkánkban; mintha látnám is magam előtt a házat: gerendákból készült, új épület, még nincs deszkával burkolva... Aztán a másik kép:

És zendül újra a hang - beléremegek,
szól egy ütemre a síró csengetyüvel:
„Hol jár a kedves? Jaj, félek: közeleg,
egy nap belép s megölel...
Jaj, élet-e ez? Sötét, keserű, mit is ér?
Az ablak résein besüvít a hideg.
Egy árva meggyfát tép kertemben a szél,
nem látom azt se. Meglehet, nem is él.
Jég-zúzos az ablaküveg...
Jaj, élet-e ez? Kifakultak függönyömön
a szirmok, tengek-lengek, mint a beteg.
Szólnék - kihez? Minden rokonom kerülöm.
Dajkám dohog, ha szomszédom beköszön,
s tréfáin felnevetek...”

- „Tengek-lengek, mint a beteg.” Milyen jó ez a „tengek-lengek”, s mennyi gyengédség és becézés van ebben a versben, az emlékek fájdalma és gyötrődés, amit maga kelt életre az ember, és gyönyörködik benne... Istenem, milyen szép ez! Hogy is lehet ilyen!

Elhallgatott, mintha torka görcsösen összeszorult volna.

- Ványa, galambocskám! - szólalt meg egy perc múlva, majd ismét elhallgatott; úgy tetszett, elfelejtette, mit akart mondani, vagy csak úgy mondta, gondolat nélkül, valami fellobbanó érzés hatására.

Ezalatt tovább sétálgattunk a szobában. Az ikon előtt mécses égett. Natasa az utóbbi időben egyre ájtatosabb lett, s nem szerette, ha erről beszélnek vele.

- Mi az, holnap ünnep? - kérdeztem. - Mécsest égetsz.

- Nem, nincs ünnep... de hát ülj le, Ványa, bizonyára fáradt vagy. Akarsz teát? Még nem ittál, ugye?

- Üljünk hát le, Natasa. Már ittam teát.

- Honnan jössz most?

- *Tőlük.* - Mindig így neveztük egymás közt szülői házát.

- Tőlük? Hogy kerültél oda? Magad mentél? Hívtak?

Elárasztott kérdésekkel. Arca még jobban elhalványult izgalmában. Részletesen elmeséltem találkozásomat az öreggel, beszélgetésemet anyjával, a medalion-jelenetet - részletesen írtam le minden árnyalatával együtt. Soha semmit sem titkoltam előtte. Mohón hallgatta, egy szavamat se szalasztotta el. Szemében könnyek csillogtak. A medalionjelenet erősen felizgatta.

- Várj, várj, Ványa - vágott közbe gyakran -, részletesebben mondd, mindent, mindent, minél részletesebben, a legkisebb részletet sem hallgathatod el!...

Mindent elmondtam másodszor és harmadszor is, szüntelenül záporozó kérdéseire válaszolva.

- És te igazán azt gondolod, hogy hozzám indult?

- Nem tudom, Natasa, nincs kialakult véleményem. Hogy bánkódik utánad, és szeret, az világos; de hogy hozzád indult volna, ez... ez...

- És megcsókolta a medaliont? - szakított félbe. - Mit mondott, amikor csókolta?

- Csak összefüggéstelen felkiáltásokat hallottam; a leggyengédebben becézgetett, hívott téged...

- Igen.

Csendesen elsírta magát.

- Szegények! - mondta. - Egyáltalán nem csoda, hogy mindent tud - tette hozzá rövid hallgatás után. - Aljosa apjáról is sok hírt kap.

- Natasa - szóltam félénken -, menjünk el hozzájuk...

- Mikor? - kérdezte, elsápadt, és már-már felállt. Azt hitte, hogy mindjárt indulni akarok. - Nem, Ványa - mondta, mindkét kezét a vállamra tette, és szomorúan elmosolyodott -, nem, galambocskám; mindig ezt hajtogatod, de... inkább ne beszélj erről.

- Hát igazán soha, soha nem lesz vége ennek a szörnyű viszálynak? - kiáltottam fel búsan. - Igazán olyan büszke vagy, hogy nem akarod megtenni az első lépést? Rajtad áll, neked kell megtenned! Úgy lehet, apád csak erre vár, aztán megbocsát neked... Az apád, és te megbántottad! Tiszteld büszkeségét; jogos és természetes az! Neked kell megtenned. Próbáld meg, s ő megbocsát majd minden feltétel nélkül.

- Feltétel nélkül! Ez lehetetlen; ne tégy nekem felesleges szemrehányásokat, Ványa. Éjjel-nappal gondolkodtam és gondolkodom ezen. Mióta elhagytam őket, talán nem volt egy nap, hogy ne gondoltam volna erre. S hányszor beszéltük veled is! De hiszen magad is tudod, ez lehetetlen!

- Próbáld meg!

- Nem, barátom, nem lehet. A próbálkozással csak még inkább magam ellen ingerlem. A visszahozhatatlant nem lehet visszahozni, s tudod-e, mi az, amit nem lehet visszahozni? Azokat a boldog gyermekkori napokat, amelyeket velük éltem át. Ha meg is bocsátana apám, nem ismerne rám többé. Ő a fiatal lányt szerette, a nagy gyereket. Gyönyörködött gyermekes nyíltságomban; ha becézett, megsimogatta a fejemet, éppúgy, mint hétéves koromban, amikor a térdén ülve gyerekdalokat dúdoltam. Kicsi korom óta egészen az utolsó napig mindig odajött hozzám, és keresztet vetett rám éjszakára. Egy hónappal a szerencsétlenségünk előtt vett nekem egy fülbevalót nagy titokban (én persze megtudtam!), örült, mint a gyerek, ha elképzelte az én örömömet, és nagyon megharagudott mindenkire, de elsősorban rám, amikor

meghallotta tőlem, hogy már rég tudok a jövendő ajándékról. Távozásom előtt három nappal észrevette, hogy szomorú vagyok, mindjárt maga is szinte belebetegedett a bánatba, és képzeld: színházjegyeket vett, így akart felvidítani!... Komolyan, ezzel akart meggyógyítani! Ismétlem, ő a kislányt ismerte és szerette, s gondolni sem akart arra, hogy egyszer belőlem is nő lesz... Ez sohasem jutott az eszébe. Most, ha hazatérnék, nem ismerne rám. S ha meg is bocsátana, mit kezdene velem? Már nem vagyok a régi, nem vagyok a gyerek, sok mindent átéltem. Ha a kedvében járok is, csak az elmúlt boldogság után sóhajtozik majd, búsul, hogy más vagyok, mint régen, amikor még gyermeknek szeretett; a múlt pedig mindig szebbnek tetszik, fájdalmasan emlékszik rá vissza az ember! Ó, milyen szép a múlt, Ványa! - kiáltotta maga is belemelegedve, s ez a kiáltás fájón tört fel szívéből.

- Amit mondasz, mind igaz, Natasa - szóltam. - Tehát most újra meg kell ismernie és szeretnie téged. A fő a megismerés. Persze aztán már meg is szeret. Csak nem képzeled, hogy nem képes megismerni és megérteni téged, ő, ő, ez az igazi szív!

- Ó, Ványa, ne légy igazságtalan! Mi van bennem valami különös megérteni való? Én nem erről beszéltem. Látom, van itt még valami: az apai szeretet is féltékeny. Neki sérelmes, hogy nélküle kezdődött és dőlt el ez az egész Aljosával, ő nem tudott róla, nem vette észre. Tudja, hogy nem is sejtette ezt, és szerelmünk szerencsétlen következményeit, a szökésemet éppen „hálátlan" zárkózottságom rovására írja. Nem mentem oda hozzá az elején, nem vallottam meg később sem szívem minden megmozdulását szerelmem kezdete óta; sőt mindent magamba zártam, eltitkoltam előle, s hidd el, Ványa, titokban ez sérelmesebb és bántóbb számára, mint e szerelem következményei: az, hogy eltávoztam tőlük, és odaadtam magam a szerelmesemnek. Tegyük fel, hogy apai módon, melegen és szeretettel fogad, az ellenségeskedés magva azonban megmarad. A második, harmadik napon megkezdődnek a szomorkodások, a félreértések, a szemrehányások. Ráadásul nem bocsát meg feltétel nélkül. Mondjuk, én kijelentem, és őszintén, szívem mélyéből teszem, hogy megértem, mennyire megbántottam őt, és milyen nagyot vétkeztem ellene. És ha fáj is majd, ha ő nem akarja megérteni, mibe került nekem magamnak ez a *boldogság* Aljosával, és milyen szenvedéseket álltam ki, én elnyomom ezt a fájdalmat, mindent elviselek, de neki ez is kevés lesz. Ő lehetetlen kárpótlást követel: azt kívánja majd, hogy átkozzam meg a múltamat, átkozzam meg Aljosát, és bánjam meg szerelmemet. Lehetetlent akar: visszahozni a múltat és kitörölni életünkből az utolsó fél évet. De én nem átkozok meg senkit, és nem tudok semmit sem megbánni... Így adódott, így kellett történnie... Nem, Ványa, most nem lehet hát. Még nem érkezett el az idő.

- Mikor érkezik el?

- Nem tudom... Valahogy meg kell szenvednünk újra jövendő boldogságunkat; meg kell váltanunk új kínokkal. A szenvedés mindent megtisztít... Ó, Ványa, mennyi a fájdalom az életben!

Hallgattam, és tűnődve néztem rá.

- Mit nézel úgy rajtam, Aljosa... azaz Ványa? - mondta, és elmosolyodott nyelvbotlásán.

- A mosolyodat nézem most, Natasa. Honnét szerezted? Azelőtt más volt.

- Mit látsz a mosolyomban?

- A régi gyermeki nyíltságot, igaz, van benne még valami... Ha mosolyogsz, mintha ugyanakkor valahogy nagyon fájna a szíved. Lám, hogy lefogytál, Natasa, és a hajad még sűrűbbnek látszik... Milyen ruha ez rajtad? Ezt még náluk csináltattad?

- Mennyire szeretsz te engem, Ványa! - felelte kedves pillantással. - Hát te, te mit csinálsz mostanában? Hogyan állnak a dolgaid?

- Nem változtak; még most is a regényt írom; de nehezen megy. Elfogyott az ihlet. Felületesen meg lehetne írni, és talán sikerülne is, de kár elrontani a jó témát. A legkedvesebbek közül való. Pedig okvetlenül le kell adnom határidőre a folyóiratnak. Már arra gondoltam, félreteszem a regényt, és gyorsan kieszelek egy elbeszélést, valami könnyed, egyáltalán nem komor dolgot... Abból most elég... Legyen mindenki vidám, és örvendezzék!

- Szegény, mennyit dolgozol! Hát Smith?

- De hiszen Smith meghalt.

- Nem látogatott meg? Komolyan mondom neked, Ványa: te beteg vagy, az idegeid ziláltak, látomásaid vannak. Amikor elmesélted, hogy kivetted ezt a lakást, észrevettem rajtad. No és nem jó a lakás, nyirkos?

- Igen! De megesett velem még valami ma este... Különben majd később elmondom.

Már nem figyelt rám, mély tűnődésbe merült.

- Nem értem, hogyan tudtam akkor elhagyni *őket*; lázálomban cselekedtem - szólalt meg végül, s úgy nézett rám, mint aki nem vár választ.

Ha szólok hozzá, ebben a percben meg sem hallja.

- Ványa - mondta egészen halkan -, fontos dolog miatt hívtalak.

- Miről van szó?

- Elválok tőle.

- Elváltál, vagy el fogsz válni?

- Véget kell vetni ennek az életnek. Azért is hívtalak, hogy elmondjak mindent, mindent, ami felgyülemlett, és amit eddig eltitkoltam előled. - Mindig így kezdte, rám bízva titkos szándékait, és csaknem mindig kiderült, hogy ezeket a titkokat rég tudom tőle magától.

- Ó, Natasa, ezerszer hallottam ezt tőled! Természetes, hogy nem élhettek együtt; valamiképp furcsa a kapcsolatotok... nincs semmi, ami összefűzné az életeteket. De... lesz erőd hozzá?

- Azelőtt csak a szándékom volt meg, Ványa; most végképp döntöttem. Végtelenül szeretem őt, s közben én vagyok a legnagyobb ellensége; tönkreteszem a jövőjét. Szabaddá kell tennem. Elvenni nem tud, képtelen szembeszállni az apjával. Én sem akarom őt lekötni. Ezért valósággal örülök, hogy beleszeretett a lányba, akit neki szánnak. Könnyebb lesz elválnia tőlem. Ezt meg kell tennem! Kötelességem... Ha szeretem, mindent fel kell áldoznom érte, be kell bizonyítanom szerelmemet, ez a kötelességem! Nem igaz?

- De te nem beszéled rá.

- Nem is fogom. Olyan leszek hozzá, mint eddig, akár most is, ha belép. De valami eszközt kell keresnem, hogy könnyebben hagyjon el, és ne furdalja a lelkiismeret. Ez gyötör engem, Ványa; segíts! Nem tudsz tanácsot adni?

- Ilyen eszköz egy van - mondtam -, ki kell belőle ábrándulni teljesen és másvalakit megszeretni. De aligha ez lesz az eszköz. Hiszen ismered a természetét. Lám, már öt napja feléd se néz. Tételezd fel, hogy végképp elhagyott; csak írnod kell neki, hogy elhagyod őt, s nyomban rohan hozzád.

- Miért nem szereted te őt, Ványa?

- Én?

- Igen, te, te! Titkon, de határozottan az ellensége vagy. Nem tudsz bosszúvágy nélkül beszélni róla. Ezerszer is megfigyeltem, az a legnagyobb élvezeted, ha megalázhatod és befeketítheted! Úgy van, befeketíted!

- Ezt is ezerszer elmondtad már. Elég, Natasa, hagyjuk.

- Szeretnék másik lakásba költözni - szólalt meg egy kis szünet után. - Igazán ne haragudj, Ványa...

- Hát aztán, elmegy ő a másik lakásba is, én pedig komolyan nem haragszom.

- A szerelem erős; az új szerelem visszatarthatja. Ha vissza is jön hozzám, talán csak egészen rövid időre, mit gondolsz?

- Nem tudom, Natasa, nála minden olyan kiszámíthatatlan; el akarja venni amazt, és téged is szeret. Nála valamiképp megfér ez a kettő.

- Ha bizonyosan tudnám, hogy szereti őt, határoznék... Ványa! Ne titkolózz előttem! Tudsz talán valamit, amit nem akarsz megmondani nekem?

Nyugtalan, fürkésző pillantást vetett rám.

- Semmit sem tudok, kedvesem, becsületszavamra; mindig őszinte voltam hozzád. Egyébként most jut eszembe: lehet, hogy nem is olyan szerelmes a grófnő mostohalányába, mint mi gondoljuk. Talán csak egyszerű vonzalom...

- Azt hiszed, Ványa? Istenem, ha bizonyosan tudnám! Ó, mennyire szeretném látni ebben a percben, csak egy pillantásra! Az arcáról leolvasnék mindent. S nincs itt! Nincs!

- Hát várod őt, Natasa?

- Nem, most *nála* van, tudom; elküldtem Mavrát, hogy megbizonyosodjam róla. Mennyire szeretném látni azt a lányt... Figyelj ide, Ványa, butaságot mondok, de hát semmiképp sem láthatom meg, sehol sem találkozhatom vele? Mit gondolsz?

Nyugtalanul várta válaszomat.

- Meglátni még lehet. De csak meglátni, az kevés.

- Elég volna meglátnom, akkor már magam is kitalálnék mindent. Hallgass ide: én olyan buta lettem, csak járkálok itt fel-alá, mindig egyedül, egyedül, és folyton gondolkodom; a gondolataim meg súlyosan kavarognak, mint a vihar! Azt eszeltem ki, Ványa, hogy nem ismerkedhetnél-e meg te vele? Hiszen a grófnő (magad mesélted akkor) dicsérte a regényedet; te eljársz néha R. herceg estélyeire; ő is megfordult ott. Ügyeskedd ki, hogy ott bemutassanak neki. De talán Aljosa is összehozhat vele. Aztán elmesélsz nekem róla mindent.

- Natasa, kedvesem, erről majd később. Most inkább azt mondd meg, komolyan gondolod, lesz erőd az elváláshoz? Nézz csak magadra: talán bizony nyugodt vagy?

- Lesz! - felelte alig hallhatóan. - Érte mindent! Érte az egész életemet odaadom! De tudod, Ványa, nem bírom elviselni, hogy most ott van nála, rólam megfeledkezett, mellette ül, beszél, nevet, ahogyan, emlékszel, ott is ült... Egyenesen a szemébe tekint, mindig így néz; és a fejében sem fordul meg, hogy én itt... veled...

Nem fejezte be, kétségbeesett pillantást vetett rám.

- De, Natasa, hisz az előbb, csak az előbb mondtad, hogy...

- Közösen váljunk el, közösen! - vágott közbe szikrázó szemmel. - Megáldom érte. De szörnyű az, Ványa, ha elsőnek ő feledkezik meg rólam! Micsoda gyötrelem! Magam sem értem magam: az eszem mást mond, és másképp fest a valóságban! Mi lesz velem?

- Elég, elég, Natasa, csillapodj!...

- És már öt napja, minden órában, minden percben... Ha alszom és álmodok, mindig róla, mindig róla! Tudod, mit, Ványa, menjünk el oda, kísérj el!

- Hagyd abba, Natasa!

- Nem, menjünk! Csak téged vártalak, Ványa! Már három napja ezen töröm a fejemet. Ezért írtam neked... el kell kísérned; nem tagadhatod meg ezt tőlem... Téged vártalak... Három napja... Ma estélyt adnak... ő ott van... gyerünk!

Mintha lázálomba esett volna. Az előszobából zaj szűrődött be. Úgy hallatszott, Mavra pörlekedik valakivel.

- Várj, Natasa, ki ez? - kérdeztem. - Figyelj csak!

Hirtelen mosollyal hallgatózott, és egyszer csak szörnyen elsápadt.

- Istenem! Ki az? - suttogta alig hallhatóan.

Vissza akart tartani, de én kimentem az előszobába Mavrához. Igen! Aljosa jött meg. Valamit kérdezett Mavrától; a lány először nem engedte be.

- Honnét kerültél ide? - kötekedett Mavra. - Mi? Hol kóboroltál? No, menj, menj! Engem nem vesztegetsz meg! Eredj hát; mit mondasz majd bent?

- Én nem félek senkitől! Bemegyek - erősködött Aljosa, egyébként egy kissé zavartan.

- Eredj, te szélkelep!

- Megyek is! Á, hát maga itt! - szólt, amint megpillantott. - Nagyszerű, hogy maga is itt van! Lám, megjöttem én is, most meg, látja...

- De hát jöjjön be - feleltem. - Mitől fél?

- Nem félek semmitől, biztosítom, mert, szavamra, nem vagyok hibás. Azt hiszi, hibás vagyok? Meglátja, mindjárt igazolom magam. Natasa, bemehetek? - kiáltotta valami mesterkélt bátorsággal a csukott ajtó előtt.

Nem jött válasz.

- Mi ez? - kérdezte nyugtalanul.

- Semmi, az előbb még ott volt - mondtam -, talán valami...

Aljosa óvatosan benyitott, és félve körülnézett a szobában. Nem volt benn senki.

Aztán hirtelen észrevette őt a sarokban a szekrény és az ablak között. Nem volt se holt, se eleven, úgy állt ott, mintha rejtőzködnék. Most is mosolyognom kell, ha eszembe jut. Aljosa halkan, óvatosan odament hozzá.

- Natasa, mi lelt? Jó estét, Natasa - szólalt meg félénken, és ijedten nézett rá.

- Semmi... semmi!... - felelte zavartan a lány, mintha ő volna a bűnös. - Akarsz... teát?

- Natasa, figyelj ide... - Aljosa teljesen elvesztette a fejét. - Te talán meg vagy győződve arról, hogy én vétkeztem ellened... De nem vagyok vétkes, egyáltalán nem! Nézd, mindjárt elmondom neked az egészet.

- De hát minek? - suttogta Natasa. - Nem, nem, nem kell... inkább add a kezed, és... hagyjuk... mint máskor... - Előjött a sarokból, arca lassan kipirult.

A földre szegezte tekintetét, mintha félt volna Aljosára nézni.

- Ó, istenem! - kiáltotta rajongva a fiú. - Ha valóban bűnös volnék, azt hiszem, ezek után nem merném a szememet sem ráemelni! Nézze, nézze! - fordult hozzám. - Látja: vétkesnek tart engem, a látszat is, minden ellenem szól! Öt napja nem jöttem! Híre jár, hogy a menyasszonyomnál vagyok... s ő? Ő megbocsát! Már azt mondja: „Add a kezed, és hagyjuk!" Natasa, kis galambom, angyalom! Nem vétettem ellened, ezt tudd! Egy cseppet sem vagyok bűnös! Sőt! Sőt!

- De... Hiszen most *ott* voltál... *Oda* hívtak... Hogyan lehetsz hát itt? Há... hány óra?

- Fél tizenegy! Voltam ott... De azt mondtam, hogy nem jól érzem magam, és eljöttem, és először, öt nap óta először vagyok szabad, először tudtam megszabadulni tőlük, és siettem hozzád, Natasa! Azaz jöhettem volna előbb is, de szándékosan nem jöttem! Hogy miért? Mindjárt megtudod, megmagyarázom; azért is jöttem, hogy mindent megmagyarázzak; de ezúttal, istenemre, semmit sem vétettem ellened, nem! Semmit!

Natasa felemelte fejét, és rátekintett... De a fiú szeméből annyi őszinteség ragyogott, arca olyan vidám volt, olyan boldog és becsületes, hogy lehetetlenség lett volna nem hinni neki. Azt gondoltam, hogy felkiáltanak, és egymás karjába sietnek, ahogyan már többször előfordult az ilyen kibékülések alkalmával. Natasa azonban mintha nem bírná el a boldogság súlyát, lehorgasztotta a fejét, és egyszer csak... csendesen sírva fakadt. Ekkor már Aljosa nem bírta tovább. A lábához borult. Kezét, lábát csókolgatta, szinte őrjöngött. Odatoltam Natasának egy karosszéket. Leült. A lába összecsuklott.

Második rész

1

Egy perc múltán valamennyien nevettünk, mint az eszelősök.

- De hát engedjétek már, engedjétek, hogy elmondjam - szárnyalta túl a lármát Aljosa csengő hangja. - Azt hiszik, most is úgy van, mint eddig... hogy szamárságokkal jövök... Mondom nektek, igen érdekes híreim vannak. Hallgassatok már el egyszer!

Mindenáron beszélni akart, látszott rajta, hogy fontos újságokat hozott. De erőltetett fontoskodása és naiv büszkesége, hogy ilyen hírei vannak, nyomban mosolyra fakasztotta Natasát. Én önkéntelenül vele nevettem. S minél jobban haragudott ránk Aljosa, mi annál inkább kacagtunk. Bosszankodása, majd gyermekes kétségbeesése végül odáig vitt bennünket, amikor elég felmutatni a kisujjat, mint Gogol fedélzetmesterének, s az ember máris gurul a nevetéstől. Mavra előbújt a konyhából, megállt az ajtóban, komolyan és méltatlankodva nézett minket; mérgelődött, amiért Natasa nem mosta meg jól a fiatalember fejét, ahogy ő élvezettel várta ez alatt az öt nap alatt, hanem ehelyett mindenki ilyen vidám.

Végül látva, hogy Aljosa megsértődik, Natasa abbahagyta a nevetést.

- Hát mit akarsz elmondani? - kérdezte.

- No, behozzam a szamovárt? - szólt közbe Mavra tiszteletlenül elébe vágva Alekszejnek.

- Eredj, Mavra, eredj - felelte a fiú, és legyintett, hogy mielőbb kizavarja. - Elmondok mindent, ami volt, mindent, ami van, és mindent, ami lesz, mert mindent tudok. Látom, kedveseim, tudni szeretnétek, hol voltam ebben az öt napban; pontosan ezt akarom elmondani, de nem hagytok. Hát először is téged egész idő alatt becsaptalak, Natasa, már rég becsaplak, és ez a legfontosabb.

- Becsaptál?

- Igen, becsaplak már egy álló hónapja; még apám érkezése előtt kezdtem; most eljött a teljes őszinteség ideje. Egy hónapja, mikor apám még külföldön volt, egyszer csak kaptam tőle egy igen-igen hosszú levelet, s ezt mindkettőtök előtt eltitkoltam. A levélben kereken és egyszerűen, de jegyezzétek meg, olyan komoly hangon, hogy valósággal megijedtem, kijelentette: a házasságom ügye elintéződött, s menyasszonyom maga a tökéletesség, én természetesen nem érdemlem meg, de azért feltétlenül el kell vennem feleségül. Készüljek hát, és verjem ki a fejemből az ostobaságaimat, és így tovább, és így tovább... azt tudjátok, milyen ostobaságokra célzott. Hát ezt a levelet titkoltam el előttetek...

- Egyáltalán nem titkoltad el! - vágott közbe Natasa. - Nézzenek oda, mivel kérkedik! Pedig azon nyomban az egészet elmondtad nekünk. Emlékszem, váratlanul olyan engedelmes, olyan gyengéd lettél, és nem tágítottál mellőlem, mintha valami bűnbánat nyomna, s az egész levelet részletesen elmesélted.

- Lehetetlen, a lényeget bizonyára nem mondtam el. Talán ti megsejtettetek valamit, ez már a ti dolgotok, de én nem mondtam. Titkoltam, és borzasztóan szenvedtem.

- Emlékszem, Aljosa, maga akkor folyton tanácskozott velem, és mindent aprólékosan elmesélt, persze feltételezések formájában - tettem hozzá, és Natasára néztem.

- Elmondtad az egészet! Ne is dicsekedj, kérlek! - kapott szavaimon a lány. - Mit tudsz te eltitkolni? Te csapnál be valakit? Még Mavra is tudott mindenről. Tudtál, Mavra?

- Hát hogyne tudtam volna! - felelte, bedugva a fejét. - Elmondtál mindent az első három napon. Nem tudsz te ravaszkodni!

- Eh, csak méreg veletek beszélgetni! Haragodban csinálod ezt, Natasa! Te meg, Mavra, szintén tévedsz. Emlékszem, olyan voltam akkor, mint az őrült; emlékszel, Mavra?

- Hogyne emlékezném! Most is olyan vagy te, mint az őrült.

- Nem, nem, én nem arról beszélek. Emlékezned kell! Akkor még nem volt pénzünk, és te szaladgáltál, hogy zálogba tedd az ezüst szivardobozomat; különben hadd jegyezzem meg, Mavra: nagyon megfeledkezel magadról előttem. Erre Natasa szoktatott rá. No, tegyük fel, valóban elmondtam akkor nektek mindent, részletekkel együtt (most már emlékszem). De a hangot, a levél hangját nem ismeritek, pedig a hangja volt a legfontosabb. Hát erről beszélek.

- Ugyan milyen volt a hangja? - kérdezte Natasa.

- Nézd, Natasa, te olyan tréfásan kérdezed ezt. Ne *tréfálj*. Biztosítlak, nagyon komoly dolog. Olyan volt a hangja, hogy még a kezem is lehanyatlott. Apám sohasem beszélt így velem. Hamarabb romba dől Lisszabon, mint hogy valami ne az ő kívánsága szerint történjék: ilyen volt az a hang!

- No, hát beszélj: miért kellett ezt eltitkolnod előttem?

- Ó, istenem, hogy meg ne ijesszelek! Abban reménykedtem, hogy mindent eligazítok magam. Nos tehát, e levél után, ahogy apám megérkezett, folytatódtak a gyötrelmeim. Arra készültem, hogy szilárdan, világosan, komolyan fogok neki válaszolni, de valamiképp nem adódott alkalom. Nem is kérdezett tőlem semmit; ravasz ember! Ellenkezőleg, úgy tett, mintha már végképp eldőlt volna minden, s közöttünk nem lehetne semmiféle vita vagy nézeteltérés. Hallod, *nem is lehetne*; micsoda elbizakodottság! Hozzám pedig nagyon kedves és nyájas lett. Valósággal csodálkoztam. Micsoda okos ember, ha tudná, Ivan Petrovics! Mindent olvasott, mindent tud; csak egyszer tekintsen rá, s már úgy ismeri a gondolatait, akár a sajátját. Bizonyára ezért gúnyolják jezsuitának. Natasa nem szereti, ha dicsérem. Ne haragudj, Natasa. Nos hát... de most jut eszembe! Eleinte nem adott pénzt, de most, tegnap adott. Natasa! Angyalom! Vége a szegénységünknek! Nézd! Az egészet, amit büntetésből levont tőlem az elmúlt fél évben, tegnap mind ideadta; nézzétek, mennyi: még nem is számoltam meg. Nézd, Mavra, mennyi pénz! Most már nem fogunk kanalakat meg kézelőgombokat hordani a zálogba!

Elég vastag bankóköteget vett elő a zsebéből, lehetett, másfél ezer ezüstben, és az asztalra tette. Mavra elégedetten nézte a pénzt, és megdicsérte Aljosát. Natasa sürgette, folytassa inkább elbeszélését.

- Hát egyszóval... mitévő legyek, töprengtem, hogyan szálljak szembe vele? Azaz, esküszöm mindkettőtöknek, ha komisz velem, ha nem olyan jóságos, nem is gondolkodtam volna. Kereken megmondom neki, hogy már magam is felnőttem, ember vagyok, és kész. S higgyétek el, ki is tartottam volna. Hanem így... mit mondok neki? De ne hibáztassatok. Úgy látom, mintha elégedetlen volnál, Natasa. Mit nézegettek össze? Nyilván azt gondoljátok: „Lám, már befonták, s egy csepp szilárdság sem maradt benne.” Van bennem szilárdság, van, több, mint képzelitek! A bizonyíték az, hogy helyzetemet nem tekintve, tüstént kijelentettem magamban: kötelességem mindent elmondani apámnak, s beszélni kezdtem, ki is mondtam mindent, ő pedig meghallgatott.

- De hát mi az a minden, amit kimondtál? - kérdezte nyugtalanul Natasa.

- Hát az, hogy nem akarok semmiféle más menyasszonyt, megvan nekem a magamé: te. Azaz nyíltan ezt még nem mondtam ki eddig, de előkészítettem rá, és holnap megmondom; ezt már elhatároztam. Először arról beszéltem, hogy pénzért nősülni szégyenletes és nemtelen dolog, s holmi arisztokratának számítani magunkat egyszerűen butaság (teljesen őszintén beszéltem vele, mint testvér a testvérrel). Majd rögtön megmagyaráztam neki, hogy én a *tiers-état*-hoz tartozom, s a *tiers-état c'est l'essentiel*,[3] büszke vagyok rá, hogy hasonlítok a többi emberhez, és semmiben sem akarok különbözni tőlük... Hevesen, vonzón beszéltem. Csodálkoztam önmagamon. Bebizonyítottam neki végül az ő szempontjából is... nyíltan megmondtam: miféle hercegek vagyunk mi? Csak születés szerint, de lényegében mi bennünk a hercegi? Először is különösebb vagyonunk nincs, márpedig a vagyon a fő. Manapság Rothschild a legnagyobb herceg. Másodszor az igazi nagyvilági társaságban már rég nem is hallottak felőlünk. Nagybátyám, Szemjon Valkovszkij volt az utolsó, de őt is csak Moszkvában ismerték, jobbára arról, hogy elverte még megmaradt háromszáz lelkes vagyonát, s ha apám maga nem szerzett volna pénzt, az unokái tán a földet túrnák, vannak ilyen hercegek. Semmi okunk hát, hogy fenn hordjuk az orrunkat. Egyszóval mindent kitálaltam, ami bennem forrt... mindent, hevesen és őszintén, még meg is toldottam eggyel-mással. Nem is tett ellenvetést, csak a szememre hányta, hogy otthagytam Nainszkij gróf házát, majd kijelentette: be kell jutnom keresztanyám, K. hercegnő kegyeibe, s ha K. hercegnő jól fogad, akkor mindenütt fogadnak, s biztosítva van a karrierem... és így tovább a végtelenségig! Ezzel mind arra célzott, hogy amikor veled, Natasa, összekötöttem a sorsomat, hátat fordítottam mindenkinek, s ez bizonyára a te befolyásod. De nyíltan eddig még nem beszélt rólad, sőt szemlátomást kerüli. Mind a ketten ravaszkodunk, várakozunk, igyekszünk elkapni egymást, s légy nyugodt, lesz még ünnep a mi utcánkban is.

- Jó, jó, de hát mivel végződött a dolog, mit határozott? Hiszen ez a fő. Milyen fecsegő vagy, Aljosa...

- Az isten tudja, hogy határozott, nem lehet eligazodni rajta. Én pedig egyáltalán nem vagyok fecsegő, a lényegről beszélek: nem is határozott, csak mosolygott a fejtegetéseimre, de úgy mosolygott, mintha sajnálna. Tudom, hogy ez megalázó, de nem szégyellem. Tökéletesen egyetértek veled, azt mondja, de most gyerünk el Nainszkij grófhoz, s vigyázz, ott ilyesmiről ne beszélj. Én megértelek téged, de ők nem értenek meg. Úgy tetszik, őt magát sem értik meg teljesen; valamiért haragszanak. Miért, miért nem, általában a társaság nem nagyon szereti mostanában apámat! A gróf eleinte rendkívül méltóságosan, egészen fölényesen kezelt, szinte teljesen elfeledte, hogy a házában nőttem fel, alig emlékezett rá, istenemre! Egyszerűen haragszik rám hálátlanságom miatt, pedig igazán nem volt itt semmiféle hálátlanság a részemről; borzasztóan unalmas a háza: hát nem jártam el hozzá. Apámat is roppant lenézően fogadta, olyan lenézően, olyan lenézően, hogy nem is értem, miért jár oda. Ez felháborított. Szegény apámnak jóformán hétrét kell görnyednie előtte; tudom, mindezt értem teszi, de hát nekem semmire sincs szükségem. Később szerettem volna közölni apámmal ezeket az érzéseimet, de erőt vettem magamon. Minek is! A meggyőződésén nem változtathatok, csak felbosszantom; pedig anélkül is elég nehéz az élete. No, gondolom, ravaszsághoz folyamodom, túljárok mindenkinek az eszén, a grófot tiszteletre kényszerítem; s mi történt? Tüstént elértem mindent, egy nap leforgása alatt az egész megváltozott! Nainszkij gróf most azt se tudja, hová ültessen. S mindezt én csináltam, én egyedül, tulajdon ravaszságommal, úgyhogy apám csak széttárta a karját!..

---

[3] A harmadik rend... a harmadik rend, az a fő.

- Ide figyelj, Aljosa, inkább a lényegről beszélnél! - kiáltotta türelmetlenül Natasa. - Azt gondoltam, mirólunk lesz szó, de te csak azt akarod elmesélni, milyen dicsőséget szereztél Nainszkij grófnál. Mi közöm nekem a te grófodhoz!

- Mi közöd! Hallja, Ivan Petrovics, mi köze? De hiszen itt van a lényeg. Magad is meglátod, a végén mindent megértesz. Csak hagyjatok, hadd beszéljek... Végül pedig (miért ne mondjam ki nyíltan), látod, Natasa, és maga, Ivan Petrovics, talán néha valóban nagyon-nagyon meggondolatlan vagyok, sőt tegyük fel (hisz olykor ez is előfordult), egyszerűen buta. Most azonban biztosítlak benneteket, sok ravaszságról tettem tanúságot és... és hát észről is; azt gondoltam tehát, örülni fogtok, hogy nem vagyok mindig... ostoba.

- Ugyan, Aljosa, elég! Galambocskám!...

Natasa nem bírta elviselni, ha Aljosát ostobának tartották. Hányszor duzzogott némán, amikor én nem sokat teketóriázva bebizonyítottam Aljosának, hogy valami butaságot csinált; ez érzékeny pontja volt. Nem állhatta, ha megalázzák Aljosát, bizonyára épp azért, mert titkon tudatában volt korlátoltságának. Véleményét azonban megtartotta magának, félt attól, hogy megsérti hiúságát. A fiatalember pedig ilyen esetekben különösen fogékony volt, s mindig megsejtette a lány titkos érzéseit. Natasa látta ezt, nagyon elszomorodott, s mindjárt becézgetni kezdte, hízelgett neki. Ezért hát Aljosa szavai most is fájdalmasan érintették...

- Elég, Aljosa, te egyáltalán nem vagy olyan, csak könnyelmű - tette hozzá -, miért alázod meg magad?

- No jó; hát akkor hadd fejezzem be. A gróf fogadása után apám valósággal megharagudott rám. Gondolom magamban, várj csak! A hercegnőhöz hajtattunk; már rég hallottam, hogy öregségében már jóformán féleszű lett, ráadásul süket, és borzasztóan szereti a kiskutyákat. Egész falkája van, és imádja őket. Ennek ellenére óriási befolyása van a társaságban, úgyhogy még Nainszkij gróf, *le superbe*[4] is igyekszik a kedvében járni. Útközben tehát terveket szőttem a további cselekvésre, s mit gondoltok, mire alapoztam őket? Arra, hogy engem minden kutya szeret, szavamra! Ezt észrevettem. Vagy azért, mert valami magnetizmus van bennem, vagy azért, mert magam is nagyon szeretem az állatokat általában, nem tudom, de tény, hogy szeretnek a kutyák. A magnetizmusról jut eszembe, még nem is meséltem neked, Natasa, a napokban szellemeket idéztünk, voltam egy médiumnál: valami szörnyen érdekes dolog, Ivan Petrovics, valósággal megdöbbentett. Julius Caesart idéztem meg.

- Ó, istenem! Minek neked Julius Caesar? - kiáltott fel Natasa, és hangosan elkacagta magát. - Éppen ez hiányzott!

- De hát miért... mi vagyok én... Nincs jogom megidézni Julius Caesart? Mi baja lesz tőle? Lám, hogy nevet!

- Persze hogy nem lesz semmi baja... ó, kedvesem! És mit mondott neked Julius Caesar?

- Semmit se mondott. Én csak fogtam a ceruzát, s a ceruza magától ment a papíron, és írt. Ilyenkor maga Julius Caesar ír, azt mondják. Én ezt nem hiszem.

- Ugyan mit írt?

- Hát valami zavaros dolgot, akárcsak Gogolnál a földesúr nénikéje... de elég a nevetésből!

- Mesélj hát a hercegnőről!

---

[4] A büszke.

- Lám, mindig közbeszóltok. Megérkeztünk a hercegnőhöz, s én azzal kezdtem, hogy odaálltam kacérkodni Mimivel. Ez a Mimi a legutálatosabb, ronda, öreg kutya, ráadásul makacs és harapós. A hercegnő imádja, nem tud meglenni nélküle; azt hiszem, egykorúak. Cukorkával tömtem Mimit, és egy negyedóra alatt megtanítottam pacsit adni, amire egész életében nem tudták megtanítani. A hercegnő valósággal elragadtatásba esett, szinte sírt örömében: „Mimi, Mimi! Mimi pacsit ad!" Jött egy vendég: „Mimi pacsit ad! A keresztfiam megtanította!" Jött Nainszkij gróf: „Mimi pacsit ad!" Majdnemhogy meghatottan, könnyezve néz rám. Nagyon jólelkű öregasszony, valósággal sajnálja az ember. Ügyes fickó vagyok, megint találtam alkalmat, hogy hízelegjek neki: dohányosszelencéjén a tulajdon arcképe van még abból az időből, amikor fiatalasszony volt, vagy hatvan évvel ezelőtt. Elejtette a szelencét, én felemelem, és azt mondom, mintha nem tudnám: „*Quelle charmante peinture!*[5] Ideális szépség!" Nos, erre már egészen elolvadt; beszélgetett velem erről-arról, hol tanultam, kinél fordulok meg, hogy milyen gyönyörű hajam van, és így tovább. Én meg megnevettettem, elmeséltem neki egy botrányos históriát. Szereti az ilyesmit; csak megfenyegetett az ujjával, de jót nevetett. Amikor elengedett, megcsókolt, keresztet vetett rám, s kijelentette, hogy mindennap menjek el szórakoztatni. A gróf megszorítja a kezemet, a szeme egészen olajosan fénylett; apám pedig, ámbár a legjobb, legbecsületesebb, legnemesebb ember, hiszitek, nem hiszitek, szinte sírt örömében, amikor kettesben hazahajtattunk; megölelt, és egész nyíltan emlegetett előttem mindenféle titokzatos dolgokat, a karriert, összeköttetéseket, pénzt, házasságokat illetően, úgyhogy sok mindent nem is értettem. Akkor adta a pénzt is. Ez tegnap történt. Holnap ismét felkeresem a hercegnőt, de apám mégiscsak a legnemesebb ember... ne gondoljatok róla rosszat, s ha el is akar minket választani, Natasa, ez csak azért van, mert elvakult, mert neki Kátya milliói kellenek, amivel te nem rendelkezel; s egyedül csak az én érdekemben akarja, s csak azért igazságtalan hozzád, mert nem ismer. És melyik apa nem kíván boldogságot a fiának? Ő nem hibás, amiért megszokta, hogy milliókban számolja a boldogságot. Ilyenek már valamennyien. Ebből a szemszögből kell őt nézni, nem másképp, s akkor mindjárt igaza van. Siettem hozzád, Natasa, hogy meggyőzzelek erről, mert tudom, te előítélettel viseltetsz iránta, amiben persze nem vagy hibás. Én nem hibáztatlak...

- Tehát csak annyi történt veled, hogy a hercegnőnél megcsináltad a karrieredet? Ebben áll az egész ravaszság? - kérdezte Natasa.

- Micsoda? Ugyan már! Ez csak a kezdet... azért beszéltem a hercegnőről, hogy megértsd, az ő segítségével akarom kézbe venni apámat, a történetem lényege még el sem kezdődött.

- Akkor hát meséld!

- Ma újabb nagyon furcsa eset történt velem, még most is meg vagyok döbbenve - folytatta Aljosa. - Meg kell jegyeznem, hogy bár apám és a grófnő eldöntötték házasságomat, hivatalosan még nem került nyilvánosságra, akár most szétválhatunk, és nincs semmiféle botrány; csak Nainszkij gróf tud róla, de hát ő rokon és a pártfogóm. Mi több, noha e két hét során nagyon is közel kerültünk egymáshoz Kátyával, egészen a mai estig egy szó sem esett köztünk sem a jövőről, vagyis a házasságról, sem a... nos, sem szerelemről. Azonkívül úgy határoztak, hogy ki fogják kérni K. hercegnő beleegyezését, pártfogását, aranyesőt várnak tőle ugyanis. Amit ő mond, azt mondja a társaság is, olyan összeköttetései vannak... Márpedig engem okvetlenül be akarnak vezetni a nagyvilágba, a társaságba. Különösen a grófnő, Kátya mostohaanyja ragaszkodik ezekhez az intézkedésekhez. A helyzet az, hogy külföldi viselt dolgai miatt a hercegnő nem is fogadja, ha pedig a hercegnő nem fogadja, mások sem

[5] Milyen bájos kép!

fogadják; így hát a házasságunk Kátyával jó alkalom. Ezért aztán a grófnő, aki kezdetben ellenezte a házasságot, ma szörnyen megörült, hogy ilyen sikert arattam a hercegnőnél, hanem ezt hagyjuk, s most jön a fő: Katyerina Fjodorovnát tavaly óta ismerem, de akkor még gyerek voltam, nem értettem semmit, s ezért semmi különöset sem láttam benne...

- Egyszerűen akkor még jobban szerettél - vágott közbe Natasa -, azért nem láttál benne semmit, most pedig...

- Egy szót se, Natasa - kiáltott fel hevesen a fiú -, tökéletesen tévedsz, és megsértesz!... Nem is tiltakozom; hallgasd tovább, és meglátsz mindent... Ó, ha ismernéd Kátyát! Ha tudnád, milyen gyengéd, tiszta, galambszelíd lélek! De megtudod, csak hallgass végig! Két héttel ezelőtt, amikor megérkezésük után apám elvitt Kátyához, jól szemügyre vettem. Észrevettem, hogy ő is figyel. Ez felkeltette érdeklődésemet; arról már nem is beszélek, hogy szándékom volt közelebbről megismerni, ezt elhatároztam még apám megdöbbentő levele után. Nem szólok semmit, nem dicsérem, csak egyet mondok: ragyogó kivétel ő a köreinkben. Olyan sajátságos természet, olyan erős és igaz lélek, erős éppen tisztasága és igazsága által, hogy én valóságos kölyök, az öccse vagyok mellette, noha alig tizenhét éves. Még egyet megfigyeltem: sok szomorúság van benne, mintha valami titkot hordozna; kevés beszédű; otthon majdnem mindig hallgat, mintha ráijesztettek volna... Mintha mindig töprengene valamin. Apámtól szemlátomást fél. Mostohaanyját nem szereti, én kitaláltam; azt csak a grófnő terjeszti valami céllal, hogy mostohalánya szörnyen szereti őt... ez nem igaz; Kátya csupán szó nélkül engedelmeskedik neki, mintha megállapodtak volna; négy nappal ezelőtt, megfigyeléseim után, elhatároztam, hogy véghezviszem szándékomat, s ma este véghez is vittem. Ez pedig az volt, hogy mindent elmondok Kátyának, bevallok neki mindent, a magunk pártjára állítom, s akkor egy csapásra vége az egész dolognak...

- Hogyan? Mit mondasz el, mit vallasz be? - kérdezte nyugtalanul Natasa.

- Mindent, kivétel nélkül mindent - felelte Aljosa -, és hálát adok Istennek, aki ezt a gondolatot sugallta nekem; de hallgassátok, hallgassátok! Négy nappal ezelőtt azt határoztam, hogy távol maradok tőletek, és magam intézem el a dolgot. Ha veletek vagyok, folyton haboztam volna, hallgattam volna rátok, és nem szánom el magam soha. Magánosan, ilyen helyzetbe hozva magamat, amikor minden percben azt erősítgettem magamnak, hogy végezni kell, és nekem *kell* végeznem, összeszedtem az erőmet, és végeztem! Döntéssel akartam visszatérni hozzátok, és döntéssel tértem vissza!

- Mi az, mi az? Hogyan történt? Mondd hamar!

- Nagyon egyszerűen! Egyenesen elébe álltam, becsületesen és bátran... De előbb el kell mesélnem egy esetet, ami borzasztóan megdöbbentett. Mielőtt elindultunk, apám kapott valami levelet. Éppen bementem a dolgozószobájába, és megálltam az ajtónál. Ő nem látott engem. A levél annyira kihozta a sodrából, hogy magában beszélt, kiáltozott valamit, dühösen járkált a szobájában, végül hirtelen felkacagott, s a kezében ott szorongatja a levelet. Nem mertem bemenni, vártam egy kicsit, csak aztán léptem be. Apám nagyon örült valaminek; furcsán beszélt velem, aztán egyszer csak abbahagyta, és rám parancsolt, hogy tüstént készüljek, noha még korán volt. Ma nem volt náluk senki, csak mi, rosszul gondoltad, Natasa, hogy estélyt adnak. Nem jól mondták neked...

- Jaj, ne kanyarodj el, Aljosa, kérlek; beszélj, hogyan mondtál el mindent Kátyának!

- Szerencsére teljes két órára egyedül maradtunk. Egyszerűen kijelentettem neki, hogy bár össze akarnak bennünket boronálni, ez a házasság lehetetlen; hogy szívem tele van rokonszenvvel iránta, s csak ő menthet meg. Ekkor aztán feltártam mindent. Képzeld, Natasa, semmit sem tudott a mi kettőnk történetéről! Ha láttad volna, mennyire meg volt hatva;

először még meg is ijedt. Egészen elsápadt. Elmondtam neki egész históriánkat: hogyan hagytad el értem az otthonodat, hogyan élünk magányunkban, hogyan gyötrődünk most, rettegünk mindentől, s hozzá folyamodunk (a te nevedben is beszéltem, Natasa), fogja pártunkat, és mondja meg kereken a mostohájának, hogy nem akar hozzám jönni... ez minden menekvésünk, máshonnan semmit sem várhatunk. Olyan érdeklődéssel, olyan rokonszenvvel hallgatott. Milyen volt a szeme azokban a percekben! Egész lelke ott tükröződött a tekintetében. Mélykék szeme van. Megköszönte bizalmamat, és szavát adta, hogy teljes erejéből segítségünkre lesz. Azután rólad kezdett kérdezősködni, azt mondta, nagyon szeretne megismerni, máris szeret mint testvérét, és kért, szeresd te is testvérként őt, amikor pedig megtudta, hogy ötödik napja nem láttalak, rögtön hozzád kergetett...

Natasa elérzékenyült.

- És te ezek után még képes voltál előbb a süket hercegnőnél véghezvitt hőstetteidről mesélni! Ó, Aljosa, Aljosa! - kiáltotta, és szemrehányóan nézett rá. - No és Kátya? Jókedvű, vidám volt, amikor eljöttél tőle?

- Igen, örült, hogy nemes tettet hajthat végre, de közben sírt. Mert hiszen ő is szeret engem, Natasa! Bevallotta, hogy már kezdett megszeretni; hogy ő nemigen lát embereket, és én már rég tetszem neki, különösen azért, mert a világ csupa ravaszság és hazugság, engem pedig őszinte és becsületes embernek érzett. Felállt és azt mondta: „Nos, Isten önnel, Alekszej Petrovics, de én azt gondoltam..." Nem fejezte be, sírva fakadt és kiment. Úgy határoztunk, holnap megmondja mostohájának, hogy nem akar hozzám jönni, s ugyancsak holnap én is elmondok mindent apámnak szilárdan és bátran. Szememre vetette, miért nem szóltam neki előbb: „A becsületes embernek semmitől sem kell félnie!" Ilyen nemes lélek. Apámat nem szereti; azt mondja, ravasz, és a pénz után fut. Én védelmembe vettem, de nem hitt nekem. Ha holnap apámnál kudarcot vallok - ő pedig azt gondolja, így lesz -, akkor ő is hozzájárul, hogy K. hercegnő pártfogását kérjem. Akkor aztán senki sem mer ellenszegülni. Szavunkat adtuk egymásnak, hogy úgy élünk, mint fivér és nővér. Ó, ha ismernéd a történetét, milyen szerencsétlen, milyen visszataszító számára az élet a mostohája mellett, és az egész környezet... Nyíltan nem mondta ki, mintha tőlem is tartana, de én kitaláltam. Natasa, angyalkám! Hogy gyönyörködne benned, ha látna! És milyen jó szíve van! Az ember olyan könnyűnek érzi magát mellette! Ti arra vagytok teremtve, hogy testvérek legyetek, és szeretnetek kell egymást. Sokat gondoltam erre. Igazán, olyan szívesen összehoználak titeket, én meg ott állnék és gyönyörködnék. Ne gondolj magadban semmit, Natasecska, és engedd meg, hogy dicsérjem őt. Éppen veled olyan kedves beszélni róla, vele meg rólad. Hiszen tudod, mindenkinél jobban szeretlek, nála is... Te vagy a mindenem!

Natasa szótlanul nézett rá, kedvesen és valahogy szomorúan. Úgy látszott, szavai jólesnek neki, s ugyanakkor bántják is.

- Régen, már két héttel ezelőtt is nagyra becsültem Kátyát - folytatta a fiú. - Hiszen minden este ott voltam. Hazatérve folyton rátok gondoltam, összehasonlítottalak benneteket.

- És melyikünké lett az elsőség? - kérdezte mosolyogva Natasa.

- Néha a tiéd, néha az övé. De végül mindig te lettél az első. Amikor vele beszélek, mindig úgy érzem, valamiképp jobbá, okosabbá, nemesebbé válok. De holnap, holnap minden eldől!

- És nem sajnálod őt? Hiszen szeret téged; magad mondtad, hogy észrevetted.

- Sajnálom, Natasa! De mind a hárman szeretni fogjuk egymást, és akkor...

- És akkor isten veled! - mondta halkan Natasa, mintegy magának. Aljosa értetlenül pillantott rá.

De beszélgetésünk hirtelen félbeszakadt - a legváratlanabb módon. A konyhából, amely előszoba is volt, könnyű nesz hallatszott, mintha valaki belépett volna. Egy perc múlva bejött Mavra, és lopva integetni kezdett Aljosának, hogy menjen ki. Mindnyájan hozzá fordultunk.

- Téged keresnek, gyere csak - szólt titokzatos hangon.

- Ki kereshet ilyenkor? - mondta Aljosa, és kérdőn nézett ránk. - Megyek.

A konyhában apjának, a hercegnek egy livrés inasa állt. Kiderült, hogy hazatérőben a herceg megállíttatta kocsiját Natasa lakásánál, és felküldte az inast, tudja meg, ott van-e Alekszej. Az inas közölte ezt, és tüstént távozott.

- Furcsa! Ez még sohasem fordult elő - mondta Aljosa, és zavartan tekingetett szét. - Mi ez?

Natasa nyugtalanul figyelte. Egyszer csak Mavra benyitott.

- Jön ő maga, a herceg! - suttogta sietősen, és nyomban eltűnt.

Natasa elhalványult és felállt. Szeme hirtelen fellángolt. Könnyedén az asztalra támaszkodott, és izgatottan bámulta az ajtót, amelyen majd megjelenik a hívatlan vendég.

- Natasa, ne félj, itt vagyok veled! Nem engedem, hogy megbántson - súgta zavartan Aljosa, de azért tartotta magát.

Kinyílt az ajtó, s a küszöbön megjelent maga Valkovszkij herceg, tulajdon személyében.

2

Fürkésző, gyors pillantást vetett ránk. Tekintetéből még nem lehetett megsejteni, barát vagy ellenség érkezett-e. De leírom részletesen a külsejét. Ezen az estén különösen meghökkentett.

Láttam őt már azelőtt is. Negyvenöt esztendős lehetett, nem több. Vonásai szabályosak és rendkívül szépek, arckifejezése a körülményeknek megfelelően változott, éspedig rendkívül élesen, tökéletesen és szokatlan gyorsasággal csapott át a kellemesből a mogorvába vagy elégedetlenbe, mintha egy kis rugót rántanának meg hirtelen. Arcának barnás árnyalatú, szabályos oválja, remek fogai, szépen ívelt, keskeny kis szája, kissé hosszú, egyenes orra, magas homloka, melyen még egyetlen ránc sem látszott, elég nagy, szürke szeme - mindez valóságos szépséget alkotott, s mégsem tett kellemes hatást. Ez az arc éppen azzal taszított, hogy kifejezése mintha nem a sajátja lett volna, hanem mindig mesterkélt, kieszelt, kölcsönzött, s az emberben az a vak meggyőződés támadt: sohasem fogja látni az igazi arcát. Jobban szemügyre véve, azt gyanította az ember, hogy az örök maszk alatt gonoszság, ravaszság és szerfelett nagy önzés rejlik. Különösen megragadta a figyelmet látszatra nyílt, gyönyörű, szürke szeme. Mintha egyedül ez a szempár nem tudott volna teljesen engedelmeskedni akaratának. Úgy látszott, lágyan és kedvesen akar nézni, de tekintetének sugarai mintegy szét-hasadtak, s a kedves, lágy sugarak között kemények, gonoszak, bizalmatlanok és fürkészők villantak meg... Elég magas, mutatós termetű volt, kissé szikár, és sokkal fiatalabbnak tetszett a koránál. Sötétszőke, puha haja alig őszült. Keze, lába, füle csodálatosan szép. Igazi arisztokratikus szépség. Kifinomult eleganciával, eredetien öltözködött, de kissé fiatalosan, ami egyébként illett hozzá. Aljosa bátyjának látszott. Legalábbis semmiképp sem lehetett ilyen felnőtt fiú apjának tartani.

Egyenesen odalépett Natasához, és határozottan a szemébe nézve, így szólt:

- Látogatásom ilyen időpontban és bejelentés nélkül furcsa, és ellenkezik a társasági szabályokkal; remélem azonban, elhiszi, hogy legalább tudatában vagyok cselekedetem különcségének. Tudom azt is, kivel van dolgom; tudom, hogy ön értelmes és nagylelkű. Ajándékozzon nekem tíz percet, s remélem, meg fog érteni, és felment.

Udvariasan beszélt, de erő volt a szavaiban és valami állhatatosság.

- Foglaljon helyet - mondta Natasa; még nem szabadult meg az első zavartól és bizonyos ijedtségtől.

A herceg könnyedén meghajolt, és leült.

- Először is engedje meg, hogy néhány szót szóljak hozzá - kezdte, fiára mutatva. - Aljosa, mihelyt elmentél, be sem várva engem, sőt búcsú nélkül, a grófnőnek jelentették, hogy Katyerina Fjodorovna rosszul van. Odarohant hozzá, de Katyerina Fjodorovna már maga jött elébünk zavartan és nagyon izgatottan. Kereken megmondta nekünk, hogy nem lehet a feleséged. Hozzátette, hogy kolostorba vonul; te ugyanis a segítségét kérted, és bevallottad neki, hogy Natalja Nyikolajevnát szereted... Ezt a hihetetlen bejelentését s ráadásul ilyen percben természetesen a te rendkívül különös vallomásod váltotta ki. Szinte magánkívül volt. Megérted, mennyire megdöbbentem és megijedtem. Most, amint erre hajtattam, világosságot vettem észre az ablakaiban - fordult Natasához. - Ekkor a már régen kísértő gondolat annyira elhatalmasodott rajtam, hogy nem bírtam ellenállni vonzásának, és feljöttem önhöz. Hogy minek? Mindjárt elmondom, de előre kérem, ne csodálkozzék, ha bizonyos élességet tapasztal magyarázatomban. Olyan váratlanul történt az egész...

- Remélem, megértem, és kellőképpen... értékelem, amit mond - szólt akadozva Natasa. A herceg fürkészőn a lányra nézett, mintha most, egyetlen pillanat alatt akarná megismerni egész lényét.

- Én is bízom éleselméjűségében - folytatta -, s ha megengedtem magamnak ezt a látogatást, ez éppen azért történt, mert tudtam, kivel van dolgom. Régen ismerem már önt annak ellenére, hogy valamikor olyan igazságtalan voltam, és vétettem ön ellen. Figyeljen ide: mint tudja, apja és énközöttem régóta kellemetlenségek vannak. Nem mentegetem magam; lehetséges, hogy bűnösebb vagyok vele szemben, mint eddig gondoltam volna. De ha így van, akkor engem is becsaptak. Bizalmatlan vagyok, bevallom. Előbb gyanúsítok valakit rosszal, mint jóval... szerencsétlen vonás ez, a kiszáradt szívek sajátja. De nem szokásom takargatni fogyatékosságaimat. Hitelt adtam a rágalmaknak, s amikor ön elhagyta szüleit, nagyon féltettem Aljosát. De még nem ismertem önt. Lassan, lassan tudakozódtam, s ez teljesen felbátorított. Figyeltem, tanulmányoztam önt, s végül arra a meggyőződésre jutottam, hogy gyanúim alaptalanok. Megtudtam, hogy összeveszett családjával, tudom azt is, hogy apja minden erejével meg akarja akadályozni házasságát a fiammal. S már pusztán az, hogy ön, akinek ilyen hatása, mondhatni, hatalma van Aljosa felett, eddig nem használta ki ezt a hatalmat a házasságkötés érdekében, már maga ez a legjobb oldaláról mutatja be önt. Mégis, megvallom őszintén, akkor teljes erőmből el akartam hárítani házasságuk lehetőségét. Tudom, nagyon is nyíltan fejezem ki magam, de e percben részemről az őszinteség mindennél fontosabb; ön is egyetért majd ezzel, ha végighallgat. Nem sokkal azután, hogy elhagyta otthonát, elutaztam Pétervárról; de távozásomkor már nem féltettem Aljosát. Bíztam az ön nemes büszkeségében. Megértettem, hogy ön sem kívánja a házasságot, mielőtt le nem zárulnak családi kellemetlenségeink; ön nem akarta megtörni az Aljosa és köztem létrejött megállapodást, mert én sohasem bocsátottam volna meg ezt a házasságot; nem akarta ön azt sem, hogy azt mondják magáról: hercegi vőlegényt keresett és összeköttetést házunkkal. Ellenkezőleg, megvetést mutatott irántunk, s talán várta azt a percet, amikor magam jövök el, és megkérem, tiszteljen

meg bennünket azzal, hogy fiamnak nyújtja a kezét. Mindazonáltal továbbra is rosszakarója maradtam. Nem mentegetőzöm, de nem titkolom az okaimat. Íme: ön nem előkelő és nem gazdag. Van ugyan vagyonom, de ez nem elég. Családunk hanyatlik. Összeköttetésekre, és pénzre volna szükségünk. Zinaida Fjodorovna grófnő mostohalányának nincsenek ugyan összeköttetései, de nagyon gazdag. Ha halasztgatjuk a dolgot, megjelennek a szerencsevadászok, és elütik kezünkről a menyasszonyt; ilyen alkalmat pedig nem lehet elszalasztani, s Aljosa fiatalsága ellenére is elhatároztam az eljegyzést. Látja, nem titkolok semmit. Megvetheti az apát, aki maga bevallja, hogy kapzsiságból és előítéletekből rosszra vitte a fiát; mert elhagyni egy nagylelkű leányt, aki mindent feláldozott érte, s aki ellen ő olyan nagyot vétett, ez rossz cselekedet. De nem mentegetem magam. A Zinaida Fjodorovna grófnő mostohalányával tervezett házasság második oka az, hogy ez a lány a legnagyobb mértékben méltó a szerelemre és tiszteletre. Nagyon szép, kitűnő nevelést kapott, nagyszerű jellem és igen okos, noha sok tekintetben még gyermek. Aljosa kiforratlan, könnyelmű, szerfelett megfontolatlan, huszonkét esztendős létére még valóságos kölyök, s talán csak jó szívével dicsekedhetik... ez azonban hibái mellett inkább veszedelmes tulajdonság. Már rég észrevettem, hogy hatásom ereje csökken nála: a hevesség, az ifjúi szenvedélyek megteszik a magukét, sőt felülkerekednek bizonyos valódi kötelességeken. Talán túl hevesen szeretem, de meggyőződésem, hogy neki már kevés az én irányításom. Pedig okvetlenül szüksége van valami állandó, áldásos hatásra. Alkalmazkodó, gyenge és szerető természet lévén, szívesebben szeret és engedelmeskedik, mintsem parancsol. Ilyen is marad egész életében. Képzelheti, hogy megörültem, amikor Katyerina Fjodorovnában megtaláltam azt az ideált, amelyet feleségül kívántam a fiamnak. De hiába örültem; őrajta már más hatás uralkodott törhetetlenül: az öné. Mióta egy hónapja visszatértem Pétervárra, éberen figyeltem, s csodálkozva állapítottam meg, hogy erősen megváltozott, előnyére. Gyerekes könnyelműsége szinte még ugyanaz, de megerősödtek benne bizonyos nemes vonások; már nemcsak a játék érdekli, hanem minden magasztos, nemes, becsületes dolog. Eszméi furcsák, ingatagok, olykor értelmetlenek, de kívánsága, hajlamai jobbak, a szíve jobb, s ez mindennek az alapja; ez a javulás pedig kétségtelenül öntől ered. Ön átformálta. Megvallom, felvillant bennem akkor a gondolat, hogy ön bárki másnál inkább boldoggá teheti. Elkergettem azonban ezt a gondolatot, nem kívántam foglalkozni vele. El kellett vonnom őt öntől bármi áron; cselekvéshez láttam, és azt hittem, elértem célomat. Még egy órája azt gondoltam, enyém a győzelem. A grófnő házánál történtek azonban hirtelen visszájára fordították feltevéseimet, s legjobban megdöbbentett egy váratlan tény: az Aljosánál különös komolyság, a szigorú ragaszkodás önhöz, a makacsság, e ragaszkodás szívóssága. Ismétlem: ön véglegesen átformálta. Hirtelen ráébredtem, hogy változása messzebb terjed, mint gondoltam. Ma váratlanul olyan eszességről tett tanúbizonyságot, amit egyáltalán nem gyanítottam benne, ugyanakkor szokatlan találékonyságot, szívbeli finomságot mutatott. A legbiztosabb utat választotta, hogy kikerüljön a terhesnek érzett helyzetből. Az emberi szív legnemesebb képességeit érintette és hívta életre, azt a képességet, hogy megbocsássunk, és nagylelkűséggel fizessünk a rosszért. Egy megbántott lény hatalmába adta magát, hozzá folyamodott részvétért és segítségért könyörögve. Őszintén megvallva, hogy vetélytársa van, megsértette annak a nőnek a büszkeségét, aki már szerette őt, ugyanakkor rokonszenvet keltett benne a vetélytárs iránt, magának pedig bocsánatot nyert és az önzetlen testvéri barátság ígéretét. Ilyen vallomásba bocsátkozni s elkerülni a megbántást, a sértést, erre néha a legügyesebbek sem képesek, csak a jól irányított, tiszta és friss szívűek, mint ő. Meggyőződésem, Natalja Nyikolajevna, hogy ön nem vett részt fiam mai cselekedetében sem szóval, sem tanáccsal. Talán csak az imént értesült tőle az egészről. Nem tévedek? Így van?

- Nem téved - szólt Natasa, akinek lángolt az arca, s furcsa fény, valami lelkesültség ragyogott a szemében. A herceg dialektikája lassan megtette a hatását. - Öt napja nem láttam Aljosát - fűzte hozzá. - Az egészet egyedül eszelte ki, egyedül is hajtotta végre.

- Feltétlenül így van - erősítette meg a herceg -, de ennek ellenére ez a váratlan előrelátás, ez az elszántság és kötelességtudat, végül pedig nemes szilárdsága, mindez az ön hatásának következménye. Hazafelé tartva, mindezt végképp átgondoltam és megfontoltam, s tűnődés közben hirtelen erőt éreztem magamban a döntésre. Házassági tervünk a grófnő családjával felborult, és nem lehet helyreállítani; de ha lehetne is... erről többé szó sem eshet. Mit tegyünk, ha már magam is meggyőződtem arról, hogy egyedül ön teheti őt boldoggá, ön az igazi irányítója, s már le is rakta jövendő boldogságának alapjait! Nem titkoltam ön előtt semmit, nem titkolom most sem: nagyon szeretem a karriert, a pénzt, az előkelőséget, sőt a rangot; eszemmel sok mindent előítéletnek tartok ezek közül, de szeretem ezeket az előítéleteket, s egyáltalán nem szándékszom félrelökni őket. Adódnak azonban olyan körülmények, amikor másképp kell gondolkodni, amikor nem lehet mindent egy mértékkel mérni... Azonkívül nagyon szeretem a fiamat. Egyszóval arra a következtetésre jutottam, hogy Aljosának nem szabad elválnia öntől, mert ön nélkül elpusztul. S megvalljam-e? Talán már egy hónapja így döntöttem, s magam is csak most tudtam meg, hogy igazságosan döntöttem. Természetesen holnap is meglátogathattam volna, hogy ezt közöljem, felesleges volt éjszaka zavarnom. De mostani sietségem talán tanúsítja önnek, milyen hévvel s főképp milyen őszintén látok a dologban. Nem vagyok gyerek; az én koromban az ember nem tesz megfontolatlan lépéseket. Amikor idejöttem, már mindent átgondoltam és elhatároztam. Érzem azonban, hogy még sokáig kell várnom, amíg meg tudom önt győzni teljes őszinteségemről... De térjünk a tárgyra! Kell még magyaráznom, minek jöttem ide? Azért jöttem, hogy teljesítsem kötelességem ön iránt, s határtalan tisztelettel, ünnepélyesen megkérjem, tegye boldoggá fiamat, nyújtsa neki a kezét. Ó, ne gondolja, nem zord atyaként jelentem meg, aki végül elhatározta, hogy megbocsát gyermekeinek, és kegyesen beleegyezik boldogságukba. Nem, nem! Megaláz, ha ilyesmit tételez fel rólam. Ne higgye azt sem, hogy előre bizonyos voltam a beleegyezésében, tudva, mennyi mindent feláldozott a fiamért, megint csak nem! Elsőnek mondom ki hangosan, hogy fiam nem érdemli meg önt, és... ő, hiszen jó és tiszta szívű, maga is megerősíti ezt. Ez azonban nem elég. Nemcsak ez vonzott ide ilyen időpontban... azért jöttem... - s tisztelettel és kissé ünnepélyesen felállt - azért jöttem, hogy a barátja legyek. Tudom, a legcsekélyebb jogom sincs rá, ellenkezőleg! De... engedje meg, hogy kiérdemeljem ezt a jogot! Engedje meg, hogy reméljek!

Tisztelettudóan meghajolt Natasa előtt, és várta a válaszát. Mialatt beszélt, folyton merőn figyeltem. Észrevette.

Hidegen, bizonyos dialektikával s olykor valósággal hanyagul mondta el mondókáját. Tónusa néha egyáltalán nem felelt meg annak az érzelmi kitörésnek, amely ide vonzotta, ebben az első látogatás számára oly szokatlan órában, különösen ilyen körülmények között. Néhány kifejezése észrevehetően mesterkélt volt, máskor meg úgy látszott, hogy hosszadalmasságával és furcsa terjengősségével a különcöt akarja megjátszani, aki erőnek erejével humor, nemtörődömség és tréfa alá rejti feltörő érzéseit. Mindezt azonban később gondoltam el; ott akkor más volt a helyzet. Utolsó szavait olyan lelkesen, olyan érzéssel ejtette ki, olyan őszinte tiszteletet mutatott Natasa iránt, hogy mindnyájunkat meggyőzött. Mintha még egy könnycsepp is megcsillant volna szempilláján. Natasa nemes szívét teljesen a hatalmába kerítette. Ő is felkelt helyéről, és szótlanul, de mély megrendüléssel kezet nyújtott. A herceg megfogta, és gyengéden megcsókolta. Aljosa magánkívül volt elragadtatásában.

- Mit mondtam neked, Natasa! - kiáltotta. - Nem hittél nekem! Nem hitted, hogy ő a legnemesebb ember a világon! Látod, magad is látod!...

Odarohant apjához, és hevesen átölelte. A herceg viszonozta, de sietett véget vetni az érzelmes jelenetnek, mint aki szégyelli kimutatni érzelmeit.

- Elég - mondta, és vette a kalapját -, megyek. Tíz percet kértem öntől, és egy óra hosszat ültem itt - tette hozzá mosolyogva. - De úgy megyek el, hogy türelmetlenül várom mielőbbi újabb találkozásunkat. Megengedi, hogy gyakran felkeressem?

- Igen, igen! - felelte Natasa. - Minél gyakrabban! Szeretném mielőbb... megszeretni önt... - fűzte hozzá zavartan.

- Milyen őszinte ön, milyen becsületes! - jegyezte meg mosolyogva a herceg. - Még csak nem is ravaszkodik, hogy valami puszta udvariasságot mondjon. Őszintesége azonban drágább, mint bármilyen mesterkélt udvariasság. Igen! Tudatában vagyok annak, hogy még hosszú, nagyon hosszú idő kell, amíg kiérdemlem szeretetét!

- Elég, ne dicsérjen engem... kérem! - suttogta zavartan Natasa. Milyen szép volt ebben a percben!

- Legyen úgy! - hagyta rá a herceg. - De még néhány szót a lényegről. Elképzelheti, milyen szerencsétlen vagyok! Hiszen holnap nem lehetek önnél, sem holnap, sem holnapután. Ma este levelet kaptam, amely annyira fontos számomra (haladéktalan részvételemet követeli egy bizonyos ügyben), hogy semmiképp sem kerülhetem el. Holnap reggel elutazom Pétervárról. Ne gondolja, kérem, hogy azért jöttem ma ilyen későn, mert sem holnap, sem holnapután nem érek rá. Természetesen nem is tételezi fel, de lám, ez jó példa a bizalmatlanságomra! Miért jutott eszembe, hogy ön ezt gondolhatja? Igen, sok zavart okozott életemben ez a bizalmatlanság, s az egész viszály az ön családjával talán szánalmas természetem következménye!... Ma kedd van. Szerdán, csütörtökön és pénteken nem leszek Pétervárott. Remélem, szombatra visszatérek, és még azon a napon jelentkezem önnél. Mondja, itt tölthetem az egész estét?

- Feltétlenül, feltétlenül! - kiáltotta Natasa. - Szombat este várom! Türelmetlenül várom!

- Milyen boldog vagyok! Egyre jobban és jobban megismerem majd önt! De... megyek! Mégsem tudok azonban úgy távozni, hogy meg ne szorítsam a kezét - fordult hirtelen hozzám. - Bocsásson meg! Olyan összefüggéstelenül beszélünk... Néhányszor már volt szerencsém találkozni önnel, sőt egyszer be is mutattak egymásnak. Nem mehetek úgy el, hogy kifejezésre ne juttassam, mily kellemes számomra ismeretségünk felújítása.

- Találkoztunk, igaz - feleltem, elfogadva a kezét -, de sajnos nem emlékszem, hogy össze is ismerkedtünk.

- R. hercegnél tavaly.

- Bocsánat, elfelejtettem. De biztosítom, ezúttal nem fogom elfeledni. Ez az este különösképp emlékezetes marad számomra.

- Igen, igaza van, nekem is. Rég tudom, hogy ön igazi, hű barátja Natalja Nyikolajevnának és a fiamnak. Remélem, negyedik lehetek majd önök között. Nemde? - fordult Natasához.

- Igen, őszinte barátunk ő, s nekünk mind együtt kell lennünk! - felelte mély érzéssel a lány. Szegényke! Csak úgy sugárzott az örömtől, látva, hogy a herceg nem feledkezett meg rólam. Mennyire szeretett!

- Tehetségének sok tisztelőjével találkoztam - folytatta a herceg -, én ismerem a két legőszintébbet. Nagyon örülnek majd, ha személyesen megismerhetik. A grófnő az, legkedvesebb barátom, és mostohalánya, Katyerina Fjodorovna Filimova. Engedje remélnem, hogy szerencsém lehet bemutatni önt ezeknek a hölgyeknek.

- Nagyon hízelgő számomra, noha mostanában nemigen járok sehová...

- De nekem megadja a címét! Hol lakik? Szerencsém lesz felkeresni...

- Nem fogadok otthon, herceg, legalábbis mostanában.

- De én, ha nem is szolgáltam rá a kivételezésre...

- Kérem, ha ön kívánja, nekem is nagyon kellemes lesz. A... utcában lakom Klugen házában.

- Klugen házában! - kiáltott fel, szinte megdöbbenve. - Hogyan! És... régóta lakik ott?

- Nem, nem régen - válaszoltam, és akaratlanul erősen ránéztem. - A negyvennégyes számú lakás az enyém.

- Negyvennégyes? Ott... egyedül lakik?

- Teljesen egyedül.

- I-igen! Azért, mert... azt hiszem, ismerem ezt a házat. Annál jobb... Okvetlenül meglátogatom, okvetlenül! Sok mindenről kell beszélnem önnel, és sokat várok öntől. Nagy hálára kötelezhet. Látja, mindjárt kéréssel kezdem. De a viszontlátásra! Még egyszer a kezét!

Kezet fogott velem és Aljosával, újra megcsókolta Natasa kezét, és eltávozott, Aljosát nem hívta, hogy kövesse.

Nagy zavarban maradtunk ott hárman. Olyan váratlanul, meglepetésszerűen történt az egész. Mindnyájan éreztük, hogy egy szempillantás alatt minden megváltozott, s valami ismeretlen, új kezdődik. A fiú szótlanul leült Natasa mellé, és csendesen megcsókolta a kezét. Néha az arcába nézett, mintegy várva, mit szól.

- Aljosa, galambocskám, mindjárt holnap menj el Katyerina Fjodorovnához - szólalt meg végre.

- Magam is így gondoltam - felelte Aljosa. - Feltétlenül elmegyek.

- De talán nehezére esik látni téged... hogyan csináljuk?

- Nem tudom, kedvesem. Erre is gondoltam már. Majd meglátom... és akkor... és aszerint döntök. De hát, Natasa, most minden megváltozott nálunk - mondta Aljosa, mert már nem állta tovább. A lány elmosolyodott, és hosszú, gyengéd pillantást vetett rá.

- S milyen tapintatos. Látta, hogy szegényes a lakásod, és egy szóval sem...

- Mit?

- Hát... hogy másikba költözz... vagy valami effélét - pirult el Aljosa.

- Elég, hogy is mondhatta volna!

- Hát azért mondom, hogy milyen tapintatos. És hogy dicsért téged! Hiszen megmondtam neked... megmondtam! Igen, ő mindent meg tud érteni, át tud érezni! Hanem rólam úgy beszélt, mint egy gyerekről; mindenki annak tart! De hát miért ne, hisz valóban olyan vagyok.

- Gyerek vagy, de fogékonyabb mindnyájunknál. Jó vagy, Aljosa!

- Ő meg azt mondta, hogy a jó szívem káromra van. Hogyan lehetséges ez? Nem értem. De tudod, mit, Natasa? Ne menjek el hamar hozzá? Holnap kora reggel nálad leszek.

- Menj, menj, kedvesem. Ez jó gondolat. Okvetlenül mutasd magad nála, hallod? Holnap pedig gyere minél előbb. Most már nem fogsz öt napra elszökni tőlem? - tette hozzá huncutul, becéző tekintettel. Valamennyiünket csendes, mély öröm töltött el.

- Jön, Ványa? - kiáltott Aljosa indulóban.

- Nem, ő marad; mi még beszélgetünk, Ványa. Tehát akkor minél korábban!

- Korán, korán! Isten áldjon, Mavra!

Mavra erősen izgatott volt. Hallotta a herceg minden szavát, feszülten fülelt, de sok mindent nem értett. Szeretett volna találgatásokba és kérdezősködésekbe bocsátkozni. Egyelőre azonban komolyan, sőt büszkén nézett maga elé. Ő is megsejtette, hogy nagy változás történt.

Egyedül maradtunk. Natasa megfogta a kezemet, és egy ideig hallgatott, mintha szavakat keresne.

- Elfáradtam! - szólalt meg végül bágyadtan. - Mondd, elmegy holnap hozzájuk?

- Feltétlenül.

- Anyuskának mondd el, de *neki* ne szólj.

- De hisz úgysem beszélek vele soha rólad.

- Persze; anélkül is megtud mindent. Hanem jegyezd meg, mit mond. Hogyan fogadja? Istenem, Ványa! Hát igazán elátkoz engem ezért a házasságért? Nem, ez lehetetlen!

- A hercegnek kell elintéznie az egészet - kaptam sietve a gondolaton. - Okvetlenül ki kell békülnie vele, s akkor minden elsimul.

- Ó, istenem! Ha így lenne! Ha így lenne! - fohászkodott fel.

- Ne nyugtalankodj, Natasa, minden rendbe jön. Szépen haladnak a dolgok.

Merőn nézett rám.

- Ványa! Mit gondolsz te a hercegről?

- Ha őszintén beszélt, akkor szerintem igazán nemes lelkű ember.

- Ha őszintén beszélt? Mit jelent ez? Hát beszélhetett nem őszintén?

- Én se hiszem - feleltem. „Úgy látszik, támadt valami gondolata - mondtam magamban. - Furcsa!”

- Állandóan úgy néztél rá... olyan mereven...

- Igen, kissé különös ember, nekem úgy tetszett.

- Nekem is. Folyton úgy beszél... Fáradt vagyok, kedvesem. Tudod, mit? Menj te is haza. Holnap pedig tőlük siess hozzám. De figyelj csak még ide: nem volt sértő, amikor azt mondtam neki, hogy szeretném minél előbb megszeretni?

- Nem... miért lett volna?

- És... nem volt buta? Ez ugyanis annyit jelentett, hogy egyelőre még nem szeretem.

- Ellenkezőleg, nagyon bájos, naiv, gyors válasz volt. Olyan szép voltál abban a percben! Ostoba, ha nagy világiasságával ezt nem érti meg.

- Te mintha haragudnál rá, Ványa. Hanem hogy én milyen undok, bizalmatlan, hiú teremtés vagyok. Ne nevess; hiszen előtted nem rejtegetek semmit. Ó, Ványa, kedves, jó barátom! Ha megint boldogtalan leszek, ha ismét valami bánat sújt, bizonyos, hogy te itt leszel mellettem; talán egyedül, de itt leszel! Mivel hálálom meg neked mindezt? Ne átkozz el engem soha, Ványa!...

Amint hazaértem, nyomban levetkőztem és lefeküdtem. Szobám sötét és nyirkos volt, akár egy pince. Sok furcsa gondolat és érzés kóválygott bennem, és sokáig nem tudtam elaludni.

Ám valaki bizonyára jót nevetett ebben a percben, kényelmes ágyában nyugovóra térve - ha egyáltalán méltatott arra, hogy kinevessen minket! Alkalmasint erre sem méltatott!

3

Másnap reggel tízkor, amikor épp távozni akartam hazulról, a Vasziljevszkij-szigetre, Ihmenyevékhez igyekezve, hogy tőlük minél előbb Natasához menjek, ajtómnál váratlanul belebotlottam tegnapi kis látogatómba, Smith unokájába. Bejött hozzám. Nem tudom, miért, de emlékszem, nagyon megörültem neki. Tegnap jóformán szemügyre sem vehettem, most nappal annál inkább elképesztett. De nehéz is lett volna különösebb, eredetibb lénnyel találkozni, legalábbis ami a külsejét illeti. Valahogy idegenre való, szikrázó kis fekete szeme, csapzott, sűrű, fekete haja, rejtélyes, néma, merő pillantása az utcán is felkelthette bármelyik járókelő figyelmét. Különösen meglepett tekintete: értelem csillogott benne, s ugyanakkor valami inkvizítori bizalmatlanság, sőt gyanakvás. Ócska, piszkos ruhácskája napvilágnál még rongyosabbnak látszott. Úgy rémlett, valami állandó, lassú, makacs betegség emészti, fokozatosan, de könyörtelenül rombolja a szervezetét. Sápadt, sovány arcán természetellenes sárgásbarna árnyalat ömlött el. De úgy általában, a nyomor és betegség torzítása ellenére igazán nem volt csúnya. Finoman ívelt, keskeny szemöldöke, s különösen szép volt kissé alacsony, széles homloka és gyönyörű rajzú, büszke és bátor vonású, de alig-alig piros, halvány ajka.

- Ó, megint te vagy az! - kiáltottam. - Gondoltam, hogy eljössz. Gyere hát be!

Bejött, lassan lépte át a küszöböt, akárcsak tegnap, és bizalmatlanul nézett körül. Figyelmesen szemügyre vette a szobát, amelyben nagyapja élt, mintha azt vizsgálná, mennyire változott meg az új lakónál. „Nos, amilyen a nagyapa, olyan az unoka - gondoltam. - Csak nem eszelős ez a kislány?” Továbbra is hallgatott; én vártam.

- A könyvekért! - suttogta végül lesütött szemmel.

- Á, persze! A könyveid; itt vannak, tessék! Megőriztem őket.

Kíváncsian nézett rám, és furcsán elhúzta a száját, mintha bizalmatlan mosolyra készülne. A mosoly azonban elsuhant, s nyomban felváltotta az iménti talányos, zord kifejezés.

- Hát nagyapa beszélt magának rólam? - kérdezte, és gúnyosan végigmért tetőtől talpig.

- Nem, rólad nem beszélt, de...

- És honnét tudta, hogy jövök? Ki mondta magának? - vágott közbe gyorsan.

- Gondoltam, hogy nagyapád nem élhet egészen egyedül, teljesen magára hagyva. Olyan öreg és gyenge volt; ezért véltem hát úgy, hogy valaki jár hozzá. Fogd, itt vannak a könyveid. Tanulsz belőlük?

- Nem.

- Akkor hát minek neked?

- Nagyapó tanított, amikor eljöttem hozzá.

- S később nem jöttél?

- Később nem... beteg lettem - tette hozzá, mintegy mentegetőzve.

- Családod van, apád, anyád?

Hirtelen összerántotta szemöldökét, és szinte ijedten pillantott rám. Azután lesütötte szemét, szótlanul megfordult, és csendesen kiment a szobából, nem méltatva válaszra, éppúgy, mint tegnap. Csodálkozva néztem utána. A küszöbön azonban megállt.

- Miben halt meg? - kérdezte szaggatottan, félig felém fordulva, pontosan azzal a mozdulattal és tartással, mint tegnap, amikor szintén távozóban megállt, arccal az ajtónak, és Azorkáról kérdezősködött.

Odaléptem hozzá, és sebtiben elmeséltem neki. Fejét lehorgasztva, némán és fürkészőn hallgatta, még mindig háttal állt nekem. Elmondtam azt is, hogy az öreg haldokolva a Hatodik sorról beszélt.

- Kitaláltam - fűztem hozzá -, hogy bizonyára valami kedves hozzátartozója él ott, azért is vártam, hogy valaki majd érdeklődik felőle. Nyilván szeretett téged, ha az utolsó percben is rád emlékezett.

- Nem - suttogta akaratlanul -, nem szeretett.

Erősen felindult. Beszéd közben odahajoltam hozzá, és belenéztem az arcába. Észrevettem, hogy szörnyű erőfeszítéssel nyomja el izgalmát, amelyet büszkeségből titkolni akart előttem. Egyre jobban elsápadt, és erősen beharapta alsó ajkát. De különösen meglepett furcsa szívverése. Mind hevesebben zakatolt, úgyhogy végül két-három lépésről is hallani lehetett, akár az aneurizmás betegeknél. Azt gondoltam, hirtelen könnyekben tör majd ki, mint tegnap, de erőt vett magán.

- És hol a kerítés?

- Miféle kerítés?

- Amelyiknél meghalt.

- Majd megmutatom neked... ha kimegyünk. De mondd csak, hogy hívnak téged?

- Nem fontos...

- Mi nem fontos?

- Nem fontos; sehogy... sehogy se hívnak - szólt szaggatottan, szinte ingerülten, s egy mozdulattal jelezte, hogy elmegy. Megállítottam.

- Várj, te furcsa kislány! Hiszen én jót akarok neked! Megsajnáltalak tegnap, amikor ott a lépcsőház sarkában sírtál. Nem is szeretem, ha eszembe jut... Azonkívül nagyapád a karomban halt meg, s bizonyosan rád emlékezett, amikor a Hatodik sorról beszélt, úgyhogy mondhatnánk, rám bízott téged. Sokszor álmodom is vele... Lám, a könyveket is megőriztem neked, te meg olyan vad vagy, mintha félnél tőlem. Alkalmasint árva vagy és nagyon szegény, talán idegeneknél hányódsz, így van?

Hevesen igyekeztem meggyőzni, magam sem tudom, miért vonzott annyira. Érzésembe a szánalmon kívül valami más is vegyült. Az egész helyzet titokzatossága-e, az a hatás, amelyet Smith gyakorolt rám, tulajdon fantasztikus hangulatom - nem tudom, de valami ellenállhatatlanul vonzott feléje. Szavaim, úgy látszik, meghatották; valahogy furcsán rám tekintett, de már nem zordul, hanem lágyan és hosszan; majd ismét, mintegy tűnődve, lesütötte a szemét.

- Jelena - súgta hirtelen, váratlanul és halkan.

- Jelenának hívnak?

- Igen...

- Nos hát, eljössz majd néha hozzám?

- Nem lehet... nem tudom... eljövök - suttogta eltöprengve, szinte küszködve. Ebben a percben valahol ütni kezdett egy falióra. A kislány megrezzent, leírhatatlanul fájdalmas szomorúsággal pillantott rám, és súgva megkérdezte: - Hány óra?

- Bizonyosan fél tizenegy.

Felsikoltott ijedtében.

- Istenem! - mondta, és hirtelen futásnak eredt. De az előtérben még egyszer megállítottam.

- Így nem engedlek el - szóltam. - Mitől félsz? Elkéstél?

- Igen, igen, titokban jöttem el! Eresszen! Meg fog verni! - kiáltotta, szemlátomást elszólva magát, és kisiklott a kezemből.

- Hallgass ide, ne rohanj; te a Vasziljevszkijre mégy, én is oda tartok a Tizenharmadik sorra. Magam is elkéstem, és bérkocsit akarok fogadni. Jössz velem? Elviszlek. Mégiscsak gyorsabb, mint gyalog...

- Hozzám nem lehet jönni, nem lehet! - kiáltott fel még rémültebben. Arca valósággal eltorzult félelmében arra a gondolatra, hogy elmehetek a lakásáig.

- De hát mondom, hogy a Tizenharmadik sorra megyek a magam dolgában, nem pedig hozzád! Nem megyek utánad. Bérkocsin hamar odaérünk. Gyerünk!

Lesiettünk. Intettem az utunkba kerülő első ócska bérkocsinak. Úgy látszott, Jelena, valóban nagyon siet, ha elszánta magát, hogy beül mellém. Annyira titokzatos volt minden, hogy még kérdezősködni se mertem. Hadonászott, és csaknem kiugrott a kocsiból, amikor megkérdeztem, kitől fél úgy otthon. „Mi ez a titokzatosság?" - gondoltam magamban.

Nagyon kényelmetlenül ült a kocsiban. Felrepedezett, piszkos kis bal kezével minden döccenőnél belekapaszkodott a kabátomba, hogy egyensúlyban tartsa magát. Másik kezében könyveit szorongatta, látszott, hogy nagyon drágák a számára. Amint fészkelődött, egyszer csak felcsúszott a szoknyája, és legnagyobb meglepetésemre azt láttam, hogy csak lyukas cipő van a lábán, harisnya nincs. Noha elhatároztam, nem kérdezek tőle semmit, megint csak nem tudtam megállni.

- Talán nincs harisnyád? - kérdeztem. - Hogy lehet mezítláb járni ilyen nyirkos, hideg időben?

- Nincs - felelte kurtán.

- Ó, istenem, de hát csak laksz valakinél! Kérnél tőle egy harisnyát, ha el kell menned hazulról.

- Nem akarok.

- De hiszen megbetegszel, meghalsz.

- Akkor meghalok.

Szemlátomást nem akart válaszolni, és haragudott kérdéseim miatt.

- Itt halt meg - mondtam, és megmutattam neki a házat, amely mellett az öreg, összeesett.

Merőn nézte, majd hirtelen könyörögve fordult hozzám:

- Az istenért, ne jöjjön utánam. De én elmegyek majd, elmegyek! Mihelyt csak lehet, elmegyek magához!

- Jó, megmondtam, hogy nem megyek hozzád. De mitől félsz? Szerencsétlen kis teremtés vagy te. Fáj rád nézni...

- Nem félek senkitől - felelte ingerülten.

- De az imént azt mondtad: „Meg fog verni!”

- Hadd verjen! - válaszolta, és szeme felszikrázott. - Hadd verjen! Hadd verjen! - ismételte keserűen, felső ajka valahogy megvetően felhúzódott és megremegett.

Végül megérkeztünk a Vasziljevszkij-szigetre. A Hatodik sor elején megállította a kocsit, kiugrott, és nyugtalanul tekingetett körül.

- Hajtson tovább; én majd elmegyek magához, elmegyek! - ismételte szörnyű aggodalomban, rimánkodva, hogy ne kövessem. - Siessen, hamar, hamar!

Továbbindultam. De alig hajtattam egy kis darabon a rakparton, elengedtem a kocsit, visszatértem a Hatodik sorra, és fürgén átszaladtam az utca másik oldalára. Megpillantottam a kislányt; még nem jutott messze, bár nagyon sietett, és folyton körülnézett; egyszer meg is állt egy percre, hogy jobban lássa: nem követem-e. Én azonban egy kapuba húzódtam, s nem vett észre. Továbbment, én meg utána, mindig az utca másik oldalán.

Kíváncsiságom a végsőkig volt csigázva. Nem szándékoztam ugyan bemenni utána, de feltétlenül meg akartam tudni, melyik házba fordul be. Teljesen hatalmába kerített valami különös, nyomasztó hatás, olyasféle, amilyet nagyapja tett rám a cukrászdában, amikor Azorka kimúlt...

4

Sokáig mentünk, egészen a Malij sugárútig. Jelena szinte futott; végül bement egy boltba. Megálltam és vártam. „Végtére is nem ebben az üzletben lakik” - gondoltam.

Valóban, egy perc múlva kijött, de már nem voltak nála a könyvek. Helyettük holmi cserépbögrét tartott a kezében. Néhány lépés után befordult egy jelentéktelen házba. Kicsi, de kőből épült, egyemeletes, piszkossárgára festett, régi ház volt. Az egyik földszinti ablakban - mindössze három volt - piros kis koporsó lógott, egy igénytelen koporsókészítő cégére. A rendkívül parányi, négyszögletes emeleti ablakok repedezett, homályos, zöld üvegén rózsaszín vászonfüggönyök sejlettek át. Keresztülvágtam az utcán, odamentem a házhoz, és a kapu fölé erősített bádogtáblán ezt olvastam: Bubnova polgárasszony háza.

De alighogy kibetűztem a feliratot, Bubnova udvarán éles női hang kezdett sivalkodni, majd szitkozódni. Benéztem a kiskapun; a fából készült kis tornác lépcsőjén kövér asszonyság állt kispolgári öltözékben, fejkendősen, zöld sállal. Arca visszataszítóan vörös volt; vérrel elfutott, zsírpárnás, apró szeme dühösen szikrázott. Látszott, hogy a délelőtti óra ellenére már ittas. A szegény Jelenával visítozott, aki a bögrét tartva, dermedten állt előtte. A vörös képű asszonyság háta mögül kifestett, púderezett, kócos nő kukkantott ki a lépcsőn. Nem sokkal később a földszinten kinyílt a pincelépcső ajtaja, s megjelent egy szegényesen öltözött, tisztes és szerény külsejű, középkorú asszony - nyilván a lárma csalta ide. A félig nyílt ajtón kinézett egy roskatag öreg is meg egy lány, a földszint többi lakója. Egy megtermett, markos paraszt, valószínűleg a házmester, állt az udvaron, seprűvel a kezében, és lustán figyelte a jelenetet...

- Ó, te átkozott, ó, te vérszopó, te tetű! - sipította az asszonyság, egyszerre kiokádva magából minden szitkot, pont és vessző nélkül, szinte fulladozva. - Így hálálod meg a gondoskodásomat, te borzas! - Uborkáért küldtem az előbb, s ő már elillant! Éreztem én, amikor elküldtem, hogy elcsavarog majd. Megsúgta a szívem, meg ám! Tegnap este is eltűnt valahová, és ma is

csatangol! De hát hová jársz, te züllött, hová! Kihez mászkálsz, te nyomorult, te dülledt szemű féreg, kihez! Megmondd rögtön, nyavalyás, vagy itt helyben megfojtlak!

S a dühöngő asszony nekirontott a szegény kislánynak, de megpillantva a tornácról bámuló nőt, a földszinti lakót, hirtelen megállt, hozzá fordult, és hadonászva még nagyobb visítozásba kezdett, mintegy tanúul hívta szerencsétlen áldozatának szörnyű bűnére.

- Az anyja elpatkolt! Ti is tudjátok, jó emberek, egyedül maradt a világon, mint az ujjam. Látom én, hogy szegények vagytok, magatoknak sincs semmitek, gondolom hát, már csak Szent Miklós kedvéért is, magamhoz veszem az árvát. Magamhoz vettem. És mi lett belőle? Már két hónapja tartom... kiszívta a véremet ez alatt a két hónap alatt, eszi az életemet! Pióca! Undok kígyó! Makacs ördög! Hallgat, ha üti, ha kikergeti az ember, egyre hallgat, mintha vizet tartana a szájában! A szívem megszakadhat... ő csak hallgat! De hát minek képzeled magad, micsoda nagyságának, te zöld béka? Hiszen nélkülem éhen fordulnál fel az utcán! A lábamat kéne megmosnod, és meginnod a vizét, te szörnyeteg, te fekete, francia piszkafa! Nélkülem megdöglenél!

- De mért emészti így magát, Anna Trifonovna? Mivel bosszantotta fel a gyerek? - érdeklődött tisztelettel a nő, akihez a dühös fúria fordult.

- Hogyhogy mivel, jó asszony, hogyhogy mivel? Nem tűröm, hogy szembeszegüljenek velem! Ne csinálja azt, amit akar, csinálja azt, amit én akarok, még ha rosszabb is... én ilyen vagyok! Ma aztán majdnem a sírba tett! Uborkáért küldtem a boltba, és három óra múlva jött vissza! Érezte a szívem, amikor elküldtem: úgy elszorult, hogy no, borzasztóan elszorult! Hol volt? Hová csatangolt? Miféle pártfogókat talált magának? Én nem vagyok neki elég jótékony! Pedig annak a pogány anyjának elengedtem tizennégy rubel adósságot, a saját költségemen temettem el, ezt az ördögfattyát meg magamhoz vettem nevelésre, tudod, jó asszony, magad is tudod! No, hát ezek után nincs hatalmam felette? Érezhetné, de érzés helyett folyton csak ellenemre tesz! Én jót akartam neki. Organdi ruhákban járattam volna ezt a pogányt, a piacon cipőt vettem neki, kiöltöztettem, mint a pávát; örült az ember lelke! De mit gondoltok, jó emberek! Két nap alatt elszaggatta a ruhákat, darabokra, cafatokra szaggatta, és egyre csak így járkál. Ha hiszitek, ha nem, szándékosan tépte el... nem hazudok, magam láttam: „Hétköznapi ruhában akarok járni - azt mondja -, nem kell nekem az organdi!” No, akkor könnyítettem a lelkemen, jól elpáholtam, aztán az orvost is elhívtam, fizettem neki. Meg kéne fojtani téged, te nyavalyás féreg; csak egy hétig nem kaptál tejet, ennyi volt a büntetésed! Büntetésből odaállítottam, hogy mossa fel a padlót, s mit gondoltok: mossa! Mossa, a bestia, mossa! Sajog az én szívem, ő csak mossa! No, gondolom, el fog szökni tőlem! Hát alighogy ezt elgondolom, lám, tegnap el is illant! Ti is hallottátok, jó emberek, hogy tegnap elraktam érte, a kezem is belefájdult, a harisnyáját, cipőjét elvettem, gondoltam, mezítláb nem fog elmenni; és ma megint csak elszökött! Hol voltál? Beszélj! Kinek siránkoztál, elvetemült fajzat, kinek panaszkodtál rám? Beszélj, te cigány, te idegen fattyú, beszélj!

S tombolva nekirontott a félelemtől félőrült kislánynak, belekapaszkodott a hajába, és lerántotta a földre. Az uborkás bögre kirepült a kezéből, és összetört; ez még jobban felbőszítette a részeg fúriát. Arcát, fejét ütötte áldozatának; Jelena azonban makacsul hallgatott, s az ütlegek alatt sem ejtett egyetlen hangot, egyetlen kiáltást, egyetlen panaszszót sem. Felháborodásomban szinte eszemet vesztettem, berohantam az udvarra, egyenest a részeg asszonyhoz.

- Mit művel? Hogy mer így bánni egy szegény árvával! - kiáltottam rá, és elkaptam a karját.

- Hát ez mi? Kiféle vagy? - sivította, és otthagyva Jelenát, kezét csípőjére vágta. - Mit akar maga az én házamban?

- Azt, hogy maga kegyetlen! - kiabáltam. - Hogyan merészel így zsarnokoskodni egy szegény gyereken? Nem a magáé; magam hallottam, hogy csak úgy idevette, szegény árva...

- Uram Jézus! - visított fel a némber. - Hát te ki vagy, hogy idetolakszol? Vele jöttél, mi? Tüstént megyek a rendőrségre! Engem maga Andron Tyimofejics is tisztel! Egyszóval hát hozzád jár, hozzád! Ki vagy te, hogy idegen házban garázdálkodol? Segítség!

S öklével nekem esett. De ebben a percben hirtelen nem is emberi, metsző kiáltás hangzott fel. Odanéztem - Jelena, aki eddig szinte érzéketlenül állt ott, egyszer csak természetellenes, szörnyű sikoltással a földre zuhant, és borzasztó görcsökben vergődött. Arca eltorzult. Epilepsziás rohamot kapott. A kócos leányzó és a másik asszony nyomban odafutottak, felemelték, és sietve felvitték a házba.

- Dögölne meg az átkozott! - üvöltötte utána a fúria. - Ebben a hónapban már a harmadik roham... Kifelé, te rongyszedő! - rontott újra nekem.

- Hé, házmester, mit állsz ott! Mért kapod a fizetésedet!

- Gyerünk, gyerünk! Ne akard, hogy megsimogassalak - dörmögte mély hangján, lustán a házmester, csak úgy a forma kedvéért. - Két ember dolgába a harmadik ne szóljon bele. Alászolgája és kifelé!

Mit tehettem, kifordultam a kapun, látva, hogy kirohanásom teljesen haszontalan volt. A felháborodás azonban most is forrt bennem. Megálltam a járdán a kapuval szemben, és benéztem. Távozásom után az asszony rögtön felszaladt, a házmester pedig, teljesítvén kötelességét, szintén eltűnt. Néhány perc múlva az az asszony, aki segített bevinni Jelenát, lejött a tornácról, és lefelé tartott a lakásához. Amint meglátott, megállt, és kíváncsian nézett rám. Jóságos, jámbor arca felbátorított. Ismét beléptem az udvarra, és egyenesen odamentem hozzá.

- Engedje megkérdeznem - kezdtem -, micsoda itt ez a kislány, és mit művel vele ez az undorító nőszemély? Ne gondolja, kérem, hogy egyszerűen csak kíváncsiskodom. Összeakadtam ezzel a kislánnyal, és bizonyos körülmény folytán nagyon érdeklődöm iránta.

- Ha érdeklődik iránta, legjobb lesz, ha magához veszi, vagy keres neki egy helyet, mert itt elpusztul - felelte valahogy kelletlenül, és indulni akart.

- De mihez kezdhetek, ha nem világosít fel? Mondom, én semmit sem tudok. Ez nyilván maga Bubnova volt, a ház gazdája.

- Ő maga.

- Hogyan került hozzá a gyerek? Itt halt meg az anyja?

- Úgy valahogy... Nem a mi dolgunk. - S megint menni készült.

- De legyen szíves hát... mondom, nagyon érdekel. Talán tudok tenni valamit. Ki ez a kislány? Ki volt az anyja, maga tudja?

- Valami külföldi, idegen; ott lenn lakott nálunk; nagyon beteg volt; tüdővészben pusztult el.

- Alkalmasint nagyon szegény lehetett, ha egy pincezugban lakott.

- Hogy szegény-e? Megesett rajta az ember szíve. Mi is alig tengődünk, de hat rubelt kölcsönöztünk neki az öt hónap alatt, amíg itt lakott. Mi is temettük el, a férjem csinálta a koporsót.

- Hát miért mondja Bubnova, hogy ő temette el?

- No hiszen, az a temetés.

- És hogy hívták?

- Én bizony nem tudom megmondani, bátyuska; nehéz név, nyilván német.

- Smith?

- Nem, valahogy nem ilyesmi. Anna Trifonovna meg magához vette az árvát: nevelésre, azt mondja. De nem rendjén való ez.

- Bizonyos céllal vette magához, igen?

- Valahogy nincs rendben körülötte valami - felelte az asszony, s úgy látszott, töpreng és tétovázik, beszéljen-e vagy sem, - Nekünk semmi közünk hozzá, mi kívülállók vagyunk...

- Jobb lesz, ha tartod a nyelved! - csattant fel megettünk egy férfihang. Egy iparos külsejű, idősebb ember volt, köpenyt s felette kaftánt viselt: az asszony férje.

- Nincs beszélnivalója magával, bátyuska - szólt rám sandítva. - Nem a mi dolgunk ez... Te meg eriggy innét! Megbocsásson uraságod, mi koporsókészítők vagyunk. Ha valamit rendelni akar, hát szíves örömest... De azonkívül nincs mit beszélgetnünk...

Feldúltan, tűnődve hagytam el a házat. Nem tehettem semmit, de nagyon nehezemre esett annyiban hagyni a dolgot. A koporsókészítő feleségének néhány szava különösen felkavart. Valami nem jó rejtezett itt, úgy sejtettem.

Lehorgasztott fejjel, elgondolkodva lépkedtem, amikor egy éles hang hirtelen nevemen szólított. Felnézek - hát egy részeg ember áll előttem, majdnem imbolyogva, a ruhája elég tiszta, de a kabátja csúnya, sapkája zsíros. Az arca nagyon ismerős. Jobban szemügyre vettem. Ő rám kacsintott, és gúnyosan elmosolyodott.

- Nem ismersz meg?

5

- Á! De hiszen te Maszlobojev vagy! - kiáltottam fel; hirtelen ráismertem hajdani iskolatársamra, akivel még a kormányzósági székhelyen együtt jártunk a gimnáziumba. - Ez aztán a találkozás!

- Az ám! Hat esztendeje nem láttuk egymást. Azazhogy találkoztunk, csak méltóságod egy pillantásra sem méltatott. Hisz ön most valami irodalmi generális, kérem! - mosolygott gúnyosan.

- No, Maszlobojev testvér, most nincs igazad - vágtam közbe. - Először is a generálisok, ha csak irodalmiak is, nem így festenek, mint én; másodszor, megengedj, valóban emlékszem, hogy kétszer találkoztunk az utcán, de szemlátomást éppen te kerültél engem, s hát csak nem megyek oda, ha el akarnak kerülni. Tudod, mit gondolok? Ha nem volnál becsípve, most sem szólítottál volna meg. Igaz? No, hát szervusz! Nagyon örülök, testvér, hogy találkoztunk.

- Bizony! De nem kompromittállak a... *külsőmmel*? No, ne beszéljünk erről, nem fontos; sokszor eszembe jut, Ványa testvér, milyen derék gyerek voltál. Emlékszel, egyszer megvertek helyettem? Te hallgattál, nem adtál ki, én meg hála helyett egy hétig csúfoltalak. Te áldott lélek! Üdvözöllek, kedvesem, üdvözöllek! (Összecsókolóztunk.) Hány éve már, hogy magánosan vergődöm, éjjel és nappal; megy az idő, de a régi dolgokat nem felejtem el. Nem mennek ki a fejemből! Hát te, te hogy élsz?

- Sehogy; magánosan vergődöm én is...

Hosszan nézett rám, megindultan, érzelmesen, a kapatos emberek szokása szerint. Egyébként amúgy igen jó lélek volt.

- Nem, Ványa, te más vagy, mint én! - szólalt meg végül tragikus hangon. - Hiszen olvastam én; olvastam, Ványa, olvastam!... De ide hallgass: beszélgessünk el szívünk szerint! Sietsz?

- Sietek; és bevallom neked, nagyon felkavart egy ügy. Hanem, ami jobb lesz... hol laksz?

- Megmondom. Hanem ez nem jobb; megmondjam, mi lesz jobb?

- No mi?

- Hát nézd! Látod? - Egy cégtáblára mutatott tízlépésnyire tőlünk. - Látod: cukrászda és vendéglő, azaz egyszerűen étkezde, de jó hely. Figyelmeztetlek, rendes hely, s a vodka, az valami csuda! Hét nyelven beszél! Ittam, sokszor ittam, tudom; de rosszat nem is mernek nekem itt adni. Ismerik Filipp Filippicset. Filipp Filippics, az én vagyok. Mit? Fintorogsz? Hagyd, hogy végigmondjam! Most negyed tizenkettő, az előbb néztem meg; pontosan fél tizenkettő után öt perccel elengedlek. Addig iszunk egyet. Húsz percet szentelj a régi barátnak... rendben van?

- Ha csak húsz perc, hát rendben; mert komolyan mondom, kedvesem, dolgom van...

- No, ha rendben, akkor jó. De előbb még egy-két szót: az arcod furcsa, mintha az imént felbosszantottak volna, így van?

- Így.

- Jól sejtettem. Most fizionomisztikára adtam a fejemet, testvér, az is foglalkozás! No, hát menjünk, beszélgessünk. A húsz perc alatt először is megiszom egy Csinszkij admirálist, felhajtok egy nyírfapálinkát, aztán egy gabonapálinkát, aztán egy narancsot, aztán egy *parfait amour*-t, aztán kitalálok még valamit. Iszom, testvér! Ünnepeken, mise előtt éppen kellemes. De te akár ne is igyál. Most csak egyszerűen rád van szükségem. Ha meg iszol, hát különös lelki nemességről teszel tanúságot. Gyerünk! Elfecsegünk, aztán tíz évig megint nem találkozunk. Nem vagyok én hozzád való, Ványa!

- Ne beszélj annyit, inkább siessünk. Húsz percem a tiéd, aztán eressz el.

Kétfordulós falépcsőn kellett felmenni az étteremhez, amelynek az emeletén kis tornác volt. A lépcsőn azonban hirtelen összeütköztünk két erősen becsípett úrral. Ahogy megláttak minket, imbolyogva félrehúzódtak.

Egyikük igen fiatal, tejfölösszájú legény volt, szakállt még nem viselt, alig serkedt a bajusza, az arckifejezése rendkívül ostoba. Piperkőc módra öltözködött, de valahogy nevetségesen: mintha másnak a ruháját vette volna fel; ujjain gyűrűk ragyogtak, nyakkendőjében drága tű, a haját meg nagyon bután, szinte taréjszerűen fésülte. Folyton nevetgélt és vihogott. Társa már ötven körül járt, elég hanyagul öltözött, pocakos, kövér ember, tar fejű, petyhüdt, ragyás arcú, gombszerű orrán szemüveg. Arckifejezése rosszindulatú és érzéki. Gyanakvó, csúnya, gonosz szeme zsírpárnák közül pislogott elő. Szemlátomást mindketten ismerték Maszlobojevot, ám a pocakos, amikor meglátott bennünket, ha egy pillanatra is, de bosszús fintort vágott, a fiatalabb azonban hízelgő, édeskés mosolyra derült. Még a sapkáját is lekapta. Sapkát viselt.

- Bocsásson meg, Filipp Filippics - dünnyögte, és mézédesen nézett rá.

- Miért?

- Bűnös vagyok, kérem... bizony, kérem... - megfricskázta a gallérját. - Ott ül, kérem, Mitroska. Gazember az, kérem, Filipp Filippics.

- Ugyan mi történt?

- Semmi, csak úgy, kérem... Hanem neki - társa felé bólintott - a múlt héten ez a Mitroska egy rossz hírű helyen tejföllel bemázolta a pofáját, kérem... hihi.

Társa mérgesen oldalba bökte a könyökével.

- Megihatna velünk Dussot-nál egypár pohárkával, kérem, Filipp Filippics, kérem, remélhetjük, kérem?

- Nem, bátyuska, most nem lehet - felelte Maszlobojev. - Dolgom van.

- Hihi! Nekem is dolgom van magával... - A társa ismét oldalba lökte.

- Máskor, majd máskor!

Maszlobojev szemlátomást kerülte, hogy rájuk nézzen. De amint beléptünk az első szobába, melynek egész hosszában elég rendes pult húzódott, megrakva különféle harapnivalóval, kemencében sült pirogokkal, különböző színű italokkal, gyorsan a sarokba vont, és beszélni kezdett:

- A fiatal az Szizobrjuhov, egy ismert terménykereskedő fia, félmilliót örökölt az apja után, és most dorbézol. Elutazott Párizsba, ott szórta a pénzt, talán el is verte az egészet, aztán még a nagybátyjától is örökölt, hazajött, s most itt herdálja el a maradékot. Egy év alatt persze koldusbotra jut. Buta, mint a barom; megfordul a legjobb éttermekben és mindenféle pincékben meg lebujokban; színésznőkhöz jár, és jelentkezett a huszárokhoz, nemrég adta be a kérvényt. A másik, az idős, az Arhipov, szintén valami kereskedőféle vagy intéző, bérletekkel is foglalkozott; most Szizobrjuhov kenyeres pajtása, csaló és gazember, Júdás és Falstaff egy személyben, már kétszer tönkrement, különc és undorítóan érzéki alak. Ami azt illeti, tudok róla egy törvénybe ütköző dolgot; de kimászott belőle. Épp ezért nagyon örülök, hogy most találkoztam vele; vártam... Természetesen kifosztja Szizobrjuhovot. Sok lebujt ismer, azért hasznos az efféle fickóknak. Én már rég fenem rá a fogamat, testvér. Feni a fogát Mitroska is, az a nyalka legény a díszes ujjasban, ott az ablaknál áll, az a cigányos arcú. Lovakkal kupeckedik, és ismer itt minden huszárt. Azt mondom neked, olyan agyafúrt ember, hogy a szemed előtt csinál egy hamis bankót, s te bár láttad, mégis felváltod neki. Ujjast visel, igaz, hogy bársonyból, és úgy fest, mint egy szlavofil, ami szerintem illik neki, de bújtasd a legpompásabb frakkba és más effélébe, vidd el egy angol klubba, mutasd be mint a gazdag Barabanov grófot, és két óra múlva már grófként tisztelik ott... whistet játszik, gróf módján beszél, és senki sem gyanít semmit, mindenkit rászed. Rosszul fogja végezni. Hát ez a Mitroska szörnyen feni a fogát a pocakosra, Mitroskának ugyanis most rosszul megy, s a kövér elütötte a kezéről Szizobrjuhovot, akivel azelőtt jóban volt, még mielőtt megkopasztotta volna. Ha ezek itt most találkoztak, hát bizonyára történt valami. Tudom is, micsoda, és azt gyanítom, éppen Mitroska és nem más értesített arról, hogy Arhipov és Szizobrjuhov itt lesznek, ezeken a helyeken fognak szaglászni valami ronda ügyben. Én ki akarom használni Mitroska gyűlöletét Arhipov iránt, erre megvannak az okaim; mondhatnám, emiatt is jöttem ide. Mitroskának ezt nem mutatom, te se hederíts rá. Amikor elmegyünk, bizonyos, hogy maga jön majd ide hozzám, és elmondja, amire nekem szükségem van... Most pedig gyerünk át, Ványa, abba a szobába, látod? Nos, Sztyepan - folytatta a pincérhez fordulva -, tudod-e, mi kell nekem?

- Tudom, kérem.

- És eleget teszel a kívánságomnak?

- Eleget teszek, kérem.

- No, hát tégy eleget. Ülj le, Ványa. Mit nézel úgy rám? Látom, hogy bámulsz. Csodálkozol? Ne csodálkozz. Sok minden megeshetik az emberrel, amit álmában sem képzelt soha, különösen akkor nem... nos, igen, akkor nem, amikor együtt magoltuk Cornelius Nepost! Nézd, Ványa, csak egyet higgy el: Maszlobojev letévedt ugyan az útról, de a szíve a régi maradt, csak a körülmények változtak. Ha pácban vagyok is, senkinek sem ártok. Voltam orvostanhallgató, készültem a hazai irodalom tanárának, írtam cikket Gogolról, el akartam menni aranyat bányászni, s nősülésre is rászántam magam... kíván az ember lelke valami édeset, s *ő* igent mondott, ámbár olyan jólét uralkodott a házban, hogy a macskákat sem volt mivel kicsalogatni a szobából. Már kölcsön akartam kérni az esküvőre egy jó erős csizmát, mert az enyém másfél éve csupa lyuk volt... Aztán mégsem nősültem meg. Ő férjhez ment egy tanárhoz, én meg beálltam egy irodába, nem kereskedelmi irodába, egyszerűen csak irodába. Nos, sehogy sem volt ínyemre. Múltak az évek, s most, ha nem is szolgálok sehol, rendesen keresek; megkérem a bérem. Az igazságot védem... ha helyén van az eszed, az ágast is megfejed. Elveim vannak; egy tanú nem tanú, így végzem a dolgaimat. Azok pedig többnyire titkosak... érted?

- Csak nem valami nyomozó vagy?

- Nem éppen nyomozó, de foglalkozom bizonyos ügyekkel, részint hivatalosan, részint saját kedvtelésemből. Látod, Ványa: iszom. S mert az eszemet sohasem ittam el, tudom, mi lesz a jövőm. Az én időm lejárt, kutyából nem lesz szalonna. Egyet mondok: ha nem szólal meg bennem az ember, ma nem megyek oda hozzád, Ványa. Igazad van, találkoztunk, láttalak, és sokszor oda akartam menni hozzád, de nem mertem, egyre halasztgattam. Nem érek én fel hozzád. És jól mondtad, Ványa, csak azért szólítottalak meg, mert kapatos vagyok. És bár ez az egész a legnagyobb ostobaság, velem most már végezzünk. Beszéljünk inkább rólad. Hát olvastam, lelkem! Olvastam, én is elolvastam! Az elsőszülöttedről beszélek, pajtás. Ahogy olvastam, csaknem tisztességes emberré váltam, testvér! Kevésen múlt; de aztán meggondoltam, és elhatároztam, hogy inkább mégis tisztességtelen maradok. Úgy bizony...

Sok mindent beszélt még nekem. Egyre jobban lerészegedett, s szinte a könnyekig ellágyult. Mindig derék fiúnak tartottam, de az esze valahogy nem jó irányba fejlődött; iskolás korunkban is nagyon értette a csűrést-csavarást, ravasz volt, furfangos és agyafúrt, ám alapjában véve jószívű, elveszett ember. Ilyen sok akad az oroszok között.

Gyakran nagyon tehetségesek, de valamiképp minden összekuszálódik bennük, ráadásul bizonyos gyengeség folytán képesek tudatosan a lelkiismeretük ellen cselekedni, s nemcsak hogy mindig elpusztulnak, hanem maguk is tudják előre, hogy a pusztulásba mennek. Maszlobojev többek között az italba fulladt.

- Még egy szót, barátom - folytatta. - Eleinte hallottam, hogyan visszhangzik mindenütt a hírneved, aztán olvastam rólad néhány kritikát; olvastam bizony; te azt hiszed, hogy én már semmit sem olvasok; most meg találkozom veled, s rossz csizmában vagy, sárcipő nélkül, a kalapod gyűrött... megsejtettem hát egyet-mást. Mostanában újságíróskodol?

- Igen.

- Egyszóval felcsaptál igavonó-gebének?

- Úgy valahogy.

- No, erre én azt mondom testvér, hogy inni már jobb! Lám, én leiszom magam, leheveredek a díványra, nagyszerű, rugós díványom van, és elgondolom, hogy például Homérosz vagyok, vagy Dante, vagy akár Barbarossa Frigyes, hisz képzelni mindent lehet. De te nem képzelheted, hogy Dante vagy, vagy Barbarossa Frigyes, először is mert te önmagad akarsz lenni, másodszor neked mint igavonó gebének minden óhaj tilos. Nekem itt van a képzelet, neked a valóság. Ide figyelj, megkérdem nyíltan és egyenesen, testvéri módon (ha nem, hát tíz évre megsértesz és megalázol): nincs szükséged pénzre? Van. Ne fintorogj. Fogd a pénzt, számolj el a kiadókkal, biztosíts magadnak egy gondtalan évet, ülj neki egy kedves gondolatodnak, és írj valami nagy művet! Nos? Mit szólsz hozzá?

- Hallgass ide, Maszlobojev! Baráti ajánlatodat értékelem, de most semmit sem tudok rá válaszolni, hogy miért nem, az hosszú történet. Vannak bizonyos körülmények. Egyébként megígérem: később mindent testvériesen elmesélek neked. Az ajánlatot köszönöm; ígérem, meg foglak látogatni, sokszor felkereslek. De figyelj ide: te őszinte vagy hozzám, elhatároztam hát, hogy tanácsot kérek tőled, annál inkább, mert te járatos vagy az ilyen dolgokban.

S elmondtam neki Smithnek és unokájának a históriáját egészen a cukrászdától kezdve. Különös: mialatt beszéltem, a szeméből úgy láttam, tud valamit erről a dologról. Meg is kérdeztem tőle.

- Nem, szó sincs róla - felelte. - Egyébként Smithről annyit hallottam, hogy valami öreg meghalt egy cukrászdában. Hanem Madame Bubnováról valóban tudok egyet-mást. Két hónappal ezelőtt elfogadtam egy kis pénzt ettől a hölgytől. *Je prends mon bien, où je le trouve*, és csak ebben az értelemben hasonlítok Molière-hez. S bár lenyúztam róla száz rubelt, már akkor megfogadtam, hogy ötszázat kicsikarok tőle. Undorító némber! Megengedhetetlen dolgokkal foglalkozik. Ez még nem volna nagy baj, de olykor túl messzire megy. Ne tarts, kérlek, Don Quijoténak. Annyi az egész, hogy most nekem is inkább csurran-cseppen, s amikor egy félórája Szizobrjuhovval találkoztam, nagyon megörültem. Szizobrjuhovot nyilvánvalóan idehozták, mégpedig a pocakos hozta ide, s mivel tudom, miféle dolgokban szokott ügyködni, azt következtetem... No, most majd ráhúzom a vizes lepedőt! Nagyon örülök, hogy hallottam tőled erről a kislányról; más nyomra bukkantam. Én, testvér, különböző magánmegbízásokkal foglalkozom, s micsoda emberekkel vagyok ismeretségben! A minap felderítettem egy ügyecskét egy hercegnek, annyit mondhatok, olyan ügyecskét, hogy ettől a hercegtől nem is lehetett volna várni. Vagy elmondjak egy másik históriát egy férjes asszonyról? Csak fordulj hozzám, testvér, olyan témákat tartogatok neked, hogy ha megírod, el se hiszik...

- Hogy hívják azt a herceget? - vágtam közbe furcsa előérzettel.

- Minek az neked? De kérlek: Valkovszkij.

- Pjotr?

- Az. Ismered?

- Ismerem, de nem nagyon. No, Maszlobojev, néhányszor felkereslek majd ezzel az úrral kapcsolatban - szóltam felállva -, szörnyen felkeltetted az érdeklődésemet.

- Gyere csak, öreg barátom, ahányszor akarsz. Jól tudok mesélni, de csak bizonyos határig, érted? Máskülönben elveszti az ember a hitelét, a becsületét, mármint az üzleti becsületét, és így tovább.

- Nos hát, csak amennyit a becsület megenged.

Valósággal izgatott voltam. Észrevette.

- No, hát mit szólsz ahhoz a históriához, amit az imént előadtam? Kigondoltál valamit vagy nem?

- A históriádhoz? Várj csak egy percet; előbb fizetek.

Odament a büféhez, s mintegy véletlenül egyszer csak egymás mellé kerültek azzal az ujjast viselő legénnyel, akit közvetlen módon Mitroskának neveztek. Nekem úgy tetszett, hogy Maszlobojev kissé közelebbről ismeri, mintsem maga megvallotta. Legalábbis látni való volt, hogy nem először találkoznak. Mitroska elég eredeti fickónak látszott. Ujjasában, piros selyemingében, még elég fiatalos, éles vonású, de szép, barna arcával, villogó, bátor szemével érdekesen és korántsem taszítóan hatott. Mozdulatai kissé mesterkélt hetykeséget mutattak, most azonban szemlátomást tartózkodón viselkedett, rendkívül ügybuzgónak és komolynak akart látszani.

- Nézd, Ványa - mondta Maszlobojev, amikor visszatért -, gyere el hozzám ma hét órakor, és akkor talán mondok neked valamit. Egymagamban, látod, mit sem jelentek; azelőtt jelentettem, de most csak részegeskedem, és elszakadtam a dolgoktól. A régi kapcsolataim azonban megmaradtak; egyet-mást fel tudok deríteni, kiszimatoltatni különböző agyafúrt emberekkel, ezzel is keresek; igaz, szabad, azaz józan időmben magam is csinálok valamit, szintén ismerősök segítségével... többnyire felderítések útján... De hagyjuk ezt! Elég... Itt a címem: a Sesztyilavocsnaján lakom. Hanem, testvér, már nagyon besavanyodtam. Még egy aranyat elverek, aztán haza. Lefekszem. Ha jössz, bemutatlak Alekszandra Szemjonovnának, s ha lesz időnk, elbeszélgetünk a költészetről.

- No és arról?

- Hát talán arról is.

- Elmegyek, bizonyosan elmegyek...

6

Anna Andrejevna már régen várt. Az, amit tegnap mondtam neki Natasa üzenetéről, erősen foglalkoztatta, s jóval korábbra várt, legalábbis reggel tízre. Amikor délután kettőkor beállítottam, a szegény öregasszonyban már tetőfokra hágtak a várakozás kínjai. Azonkívül nagyon szerette volna elém tárni tegnap született új reményeit, meg aztán Nyikolaj Szergejicsről is akart beszélni, aki tegnap óta gyengélkedett, és mogorván, de vele valahogy különösen gyengéden viselkedett. Amikor megjelentem, Anna Andrejevna elégedetlen, hideg arccal fogadott, a fogán át szűrte a szót, s a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatta, épp csak azt nem mondta: „Minek jöttél? Mit tekeregsz mindennap erre, bátyuska?” Haragudott, hogy későn érkeztem. Én azonban siettem, így hát mindenféle huzavona nélkül elmeséltem neki a Natasánál lejátszódott tegnapi jelenetet. Amint tudomást szerzett az öreg herceg látogatásáról és ünnepélyes ajánlatáról, tüstént lefoszlott róla a mesterkélt közöny. Nincs elég szavam, hogy leírjam, mennyire megörült, valósággal elvesztette a fejét, vetette a keresztet, sírt, földig hajolt az ikon előtt, megölelt engem, és rögtön be akart szaladni Nyikolaj Szergejicshez, hogy elmondja neki örömét.

- Mert hiszen folyton a különböző megaláztatások és sérelmek miatt bánkódik, bátyuska, de ha most megtudja, hogy Natasa teljes elégtételt kapott, hát mindjárt elfelejt mindent.

Nagy nehezen lebeszéltem. Bár huszonöt esztendeje éltek együtt, a jó öregasszony még most sem ismerte a férjét. Azonkívül nagyon szeretett volna azonnal elmenni velem együtt

Natasához. Elébe tártam, hogy Nyikolaj Szergejics nyilván nem helyesli cselekedetét, sőt talán az egész ügynek ártunk ezzel. Végre meggondolta magát, de még jó félóráig ott tartott, és egyre csak beszélt.

- Hát senkivel sem oszthatom meg ezt az örömet, és itt kell ülnöm egyedül a négy fal között? - mondta.

Végül rávettem, hogy eleresszen, mivel Natasa nehezen vár. Többször is keresztet vetett rám, áldását küldte lányának, és csaknem sírva fakadt, amikor határozottan megtagadtam, hogy este még egyszer eljöjjek, ha csak Natasánál nincs valami különös újság. Nyikolaj Szergejicset ezúttal nem láttam: az egész éjszakát ébren töltötte, fejfájásról és hidegrázásról panaszkodott, s most aludt a szobájában.

Natasa is reggel óta várt rám. Amikor beléptem, szokása szerint összefont karral, tűnődésbe merülve fel-alá járkált. Most is, amikor rá emlékezem, úgy látom magam előtt, amint céltalanul ide-oda jár szegényes kis szobájában, összefont karral, lesütött szemmel, töprengőn, mindig magánosan, elhagyatottan, várakozva.

Tovább sétált, és halkan megkérdezte, miért jövök ilyen későn. Röviden elbeszéltem kalandjaimat, de alig figyelt rám. Észrevehetően gondterhelt volt. - Mi újság? - kérdeztem. - Semmi - felelte, az arca azonban elárulta, hogy van valami újság, azért is várt annyira, mert el akarta mesélni, de szokása szerint nem rögtön, csak amikor már menni készülök. Mindig így volt ez nálunk. Már alkalmazkodtam hozzá, és vártam.

Természetesen a tegnapiakkal kezdtük. Különösen meglepett, hogy véleményünk az öreg hercegről tökéletesen egyezik: neki határozottan nem tetszett, még kevésbé tetszett, mint tegnap. S amikor aprólékosan boncolgattuk tegnapi látogatását, egyszer csak így szólt:

- Tudod, Ványa, mindig úgy van az, ha valaki első látásra nem tetszik, ez csaknem biztos jele annak, hogy később rokonszenvessé válik. Legalábbis velem így szokott lenni.

- Adja Isten, Natasa. Hallgasd meg az én végleges véleményemet is: mindent átgondoltam, és arra a következtetésre jutottam, hogy ha a herceg talán képmutató is, de őszintén és komolyan beleegyezik a házasságotokba.

Natasa megállt a szoba közepén, és szigorúan tekintett rám. Egész arca elváltozott, még az ajka is megreszketett kissé.

- De hát *ilyen* esetben hogyan ravaszkodhatott és... hazudhatott volna? - kérdezte gőgös értetlenséggel.

- Ez az, éppen ez az! - helyeseltem sietve.

- Természetesen nem hazudott. Azt hiszem, ilyesmire gondolni is kár. Sőt ürügyet sem szabad keresnünk valami ravaszságra. És végül mi vagyok én az ő szemében, hogy ennyire gúnyt űzzön belőlem? Hát képes az ember ilyen sértésre?

- Persze, persze! - erősítettem meg én is, de magamban azt gondoltam: „Alkalmasint máson sem töprengsz, ahogy itt fel-alá jársz a szobában, szegénykém, és talán még nálam is jobban kételkedsz.”

- Ó, mennyire kívánom, hogy mielőbb visszatérjen! - mondta. - Itt akar tölteni egy egész estét, és akkor... Bizonyára fontos ügyei vannak, ha mindent itthagyott, és elutazott. Nem tudod, mifélék, Ványa? Nem hallottál valamit?

- Isten tudja. Hiszen mindig a pénzt hajhássza. Úgy hallottam, itt Pétervárott szerez valami telket megbízásból. Mi nem sokat értünk az üzleti dolgokhoz, Natasa.

- Persze hogy nem értünk. Aljosa holmi levélről beszélt.

- Igen, valami hírről. Hát Aljosa volt itt?

- Volt.

- Korán?

- Tizenkettőkor; de hát ő sokáig alszik. Egy darabig itt ült. Elzavartam Katyerina Fjodorovnához; nem lehet másképp, Ványa.

- Hát ő maga nem készült oda?

- Igen, készült maga is...

Még hozzá akart tenni valamit, de elhallgatott. Néztem rá és vártam. Arca szomorú volt. Már-már megkérdeztem, mi bántja, de néha nagyon nem szerette a kérdezősködést.

- Furcsa fiú - szólalt meg végül lebiggyesztett szájjal, és szemlátomást kerülte a tekintetemet.

- Ugyan? Alkalmasint történt valami köztetek.

- Nem, nem történt semmi, csak úgy... Egyébként kedves volt. Éppen csak...

- Éppen csak minden bánatát és gondját mintha elfújták volna - mondtam.

Natasa merőn és fürkészve pillantott rám. Talán legszívesebben azt felelte volna: „Nem sok bánata és gondja volt azelőtt sem" - de úgy érezte, szavaim ugyanezt fejezik ki, és megsértődött.

Különben megint barátságos és kedves lett mindjárt. Ezúttal rendkívül szelíd volt. Több mint egy óra hosszat ültem nála. Erősen nyugtalankodott. A herceg megijesztette. Néhány kérdéséből észrevettem, hogy roppant szeretné megtudni, milyen hatást tett rá tegnap. Helyesen viselkedett? Nem mutatta ki előtte túlságosan az örömét? Nem volt nagyon érzékeny? Vagy megfordítva, nagyon elnéző? Vajon mit gondolt a herceg? Nem nevette ki? Nem vetette meg?... Erre a gondolatra arca kigyúlt, mint a tűz.

- Hát szabad ilyen izgatottnak lenni pusztán azért, mert egy rossz ember talán gondol magában valamit? Gondoljon, amit akar! - jelentettem ki.

- Miért rossz ő? - kérdezte.

Natasa bizalmatlan volt, de tiszta szívű, egyenes lelkű. Bizalmatlansága tiszta forrásból fakadt. Büszke volt, nemesen büszke, s nem bírta volna elviselni, ha azt, amit a legtöbbre tartott, kigúnyolják előtte. Egy alantas ember megvetésére természetesen csak megvetéssel válaszol, de akárki legyen is a gúnyolódó, a szíve azért fájt volna, ha kicsúfolják azt, amit ő szentként tisztel. Nem a szilárdság hiánya okozta ezt. Inkább az, hogy kevéssé ismerte a világot, elzárkózottságában nem szokta meg az embereket. Egész életében visszavonultságban élt, alig lépett ki belőle. Végül pedig nagymértékben rendelkezett a legderekabbaknak azzal a tulajdonságával - talán apjától örökölte -, hogy mindig dicsérje az embert, a valóságnál jobbnak lássa, és erősen túlozza jó oldalait. Az ilyen embernek később keserves a csalódás; még keservesebb, amikor érzi, hogy maga a hibás. Miért várt többet, mint amennyit adhattak? Az efféle emberekre pedig lépten-nyomon ilyen csalódás vár. Még az a legjobb, ha nyugodtan megülnek a zugukban, és nem mennek ki a világba; megfigyeltem, valóban annyira szeretik is a zugukat, hogy szinte elvadulnak benne. Natasa egyébként sok csapást és bántalmat viselt el, nem lehet vádolni, ha szavaimban egyáltalán vád rejlenek.

De siettem és felálltam, hogy menjek. Meglepődött és csaknem sírva fakadt, amiért távozom, holott amíg ott ültem, egész idő alatt nem mutatott semmi kedvességet irántam, ellenkezőleg, valahogy hidegebb volt a szokottnál. Most melegen megcsókolt, és hosszan nézett a szemembe.

- Figyelj ide - mondta -, Aljosa ma igazán nevetségesen viselkedett, valósággal csodálkoztam. Nagyon kedves volt, látszólag nagyon boldog, de úgy lebbent be, mint egy lepke, mint egy piperkőc, és folyton a tükör előtt forgolódott. Valahogy most már nem sokat teketóriázik... és nem is ült itt soká. Képzeld: cukorkát hozott nekem.

- Cukorkát? Miért, ez igazán nagyon kedves, naiv dolog. Ó, milyenek vagytok ti! Most már megfigyelitek, kémlelitek egymást, tanulmányozzátok egymás arcát, hogy leolvassátok a titkos gondolatokat (de semmit sem értetek belőlük!). Aljosa még csak hagyján. Ő továbbra is a vidám iskolás fiú. De te, de te!

Mindig, amikor Natasa hangot változtatott, panaszkodott nekem Aljosára, valami kényes félreértés megoldására kért, vagy titkot bízott rám azzal, hogy fél szóból is megértsem, emlékszem, kivillantotta kis fogait, és szinte kikényszerítette az olyan megoldást, amelytől tüstént megkönnyebbült a szíve. De emlékszem arra is, hogy én ilyen esetekben mindig szigorú, éles hangot használtam, mintha korholnék valakit, teljesen véletlenül állt rá a nyelvem, de mindig *sikerült*. Kapóra jött a szigorúság és fontoskodás, tekintélyesebbé tett, s bizony az ember néha ellenállhatatlanul szükségét érzi, hogy valaki megkorholja. Natasa, legalábbis olykor, egészen megvigasztalódva vált el tőlem.

- Nem, Ványa - folytatta, miközben egyik kezét a vállamon hagyta, a másikkal megszorította a kezemet, és a szemembe nézett -, nekem úgy tetszett, hogy valamiképp keveset törődik az egésszel... úgy viselkedik már, mint *mari*,[6] tudod, mint aki tíz éve nős, de még most is kedves a feleségéhez. Nem túl korai ez?... Nevetett, forgolódott, de csak úgy, mintha ez az egész engem már alig érintene, nem úgy, mint régen... Nagyon sietett Katyerina Fjodorovnához... Beszélek hozzá, ő meg nem figyel rám, vagy más témába kezd, tudod, ez az utálatos nagyvilági mód, amiről mi ketten leszoktattuk. Egyszóval olyan volt... szinte közömbös... De mit is mondok! Lám, már megint kezdem! Ó, milyen követelők vagyunk valahányan, Ványa, milyen szeszélyes zsarnokok! Csak most látom! Nem bocsátjuk meg egy embernek, hogy megváltozott az arca, pedig ki tudja, mi az oka ennek a változásnak! Igazad van, Ványa, hogy megkorholtál! Egyedül én vagyok a hibás! Magunk csináljuk a bánatot magunknak, aztán még panaszkodunk... Köszönöm, Ványa, tökéletesen megvigasztaltál. Ó, ha eljönne ma! De minek! Talán még meg is haragszik az előbbiekért.

- Csak nem vesztetek már össze? - kiáltottam fel csodálkozva.

- Szó sincs róla! Csak én egy kicsit szomorú voltam, ő meg a vidámsága után hirtelen tűnődő lett, és nekem úgy rémlett, hogy hidegen búcsúzik tőlem. Majd küldök neki üzenetet... Gyere el te is ma, Ványa.

- Okvetlenül, ha csak vissza nem tart egy dolog.

- Ugyan micsoda?

- Belekerültem valamibe! Egyébként azt hiszem, bizonyosan eljövök.

---

[6] Férj.

7

Pontosan hétkor ott voltam Maszlobojevnál. A Sesztyilavocsnaja utcán, egy kisebb ház szárnyépületében lakott, elég rendeden, de szinte gazdagon bebútorozott háromszobás lakásban. Látszott rajta bizonyos bőség, de ugyanakkor a rossz gazdálkodás is. Egy nagyon egyszerűen, de kedvesen öltözött tizenkilenc év körüli, szép lány nyitott ajtót, igen takaros volt, jóságos, vidám tekintetű. Tüstént kitaláltam, hogy ez Alekszandra Szemjonovna, akit barátom az imént említett, amikor magához csábítgatott. Megkérdezte, ki vagyok, s nevemet hallva kijelentette, hogy Maszlobojev vár engem, de éppen alszik a szobájában, ahová be is vezetett. Pompás, puha díványon aludt, piszkos köpenyével letakarva, feje alatt kopott bőrpárna. Nagyon éber álma lehetett, mert ahogy beléptünk, nevemen szólított.

- Á! Te vagy az? Éppen azt álmodtam, hogy megérkeztél és felkeltesz. Tehát itt az idő. Megyünk.

- Hová?

- A hölgyhöz.

- Miféle hölgyhöz? Minek?

- Madame Bubnovához, hogy leszereljük. Ó, micsoda szépség! - fordult Alekszandra Szemjonovnához, és még rá is cuppantott az ujjai hegyére, amikor Madame Bubnovát említette.

- Eh, eredj, miket találsz ki! - felelte a lány, és kötelességszerűen kissé haragos arcot öltött.

- Nem ismeritek egymást? Mutatkozzál be, testvér; Alekszandra Szemjonovna, figyelmedbe ajánlom ezt az irodalmi generálist; évente csak egyszer látható ingyen, egyébként pénzért mutogatják.

- No, megint bolondozol. Ne hallgasson rá, kérem, mindig csúfolódik velem. Ugyan milyen generális ön?

- Hát éppen azt mondom, hogy különleges. Te pedig, méltóságos uram, ne gondolj minket ostobának; sokkal okosabbak vagyunk, mint első pillantásra látszik.

- Igazán, ne is figyeljen oda! Folyton szégyenbe hoz jó emberek előtt az arcátlan. Inkább színházba vinne el.

- Alekszandra Szemjonovna, szeresse a házi... Nem feledte el, mit kell szeretnie? Emlékszik még arra a szócskára? Arra, amire tanítottam?

- Emlékszem hát. Valami szamárságot jelent.

- Nos, mi az a szócska?

- Nem akarok szégyent vallani a vendég előtt. Lehet, hogy valami csúnyát jelent. Száradjon le a nyelvem, ha kimondom.

- Tehát elfelejtette, kérem?

- Hát lásd, hogy nem felejtettem el: *penates!*[7] Szeresse a *penates*-eit... ilyesmit eszel ki! Talán nem is voltak semmiféle *penates*-ek; és minek szeressük őket? Mindig füllent!

- De azért Madame Bubnovánál...

---

[7] Házi istenek.

- Pfuj, eredj már a te Bubnováddal! - És Alekszandra Szemjonovna szerfelett felháborodva kiszaladt.

- Itt az idő! Gyerünk! Isten vele, Alekszandra Szemjonovna!

Kimentünk.

- Nézd, Ványa, először is szálljunk be ebbe a bérkocsiba. Így. Másodszor, miután elbúcsúztam tőled, még megtudtam egyet-mást, mégpedig nem üres szóbeszéd alapján, hanem pontosan. Még egy álló órát időztem a Vasziljevszkij-szigeten. Ez a pocakos szörnyű gazember, undorító, piszkos alak, mindenféle különc szokása és aljas kedvtelése van. Erről a Bubnováról rég ismeretes, hogy efféle kétes üzelmeket folytat. A minap majdnem megjárta egy jó családból való fiatal lánnyal. Ezek az organdi ruhák, amiket ráaggatott a kis árva lányra (te említetted), nem hagytak nekem nyugtot; tudniillik már hallottam bizonyos dolgokat. Aztán még meg is tudtam egyet-mást, igaz, teljesen véletlenül, de azt hiszem, pontosan. Hány éves a lány?

- Arcra vagy tizenhárom.

- Természetre meg kevesebb. Így csinálja ő. Ha kell, tizenegyet mond, ha kell, tizenötöt. S mivel a szegény gyereknek nincs védelmezője, nincs családja, hát...

- Csak nem?

- Te mit gondoltál? Madame Bubnova puszta szánalomból nem vette volna magához az árvát. Ha a pocakos odaszokott, akkor ez így van. Ennek a tökfilkó Szizobrjuhovnak meg egy szépséget ígértek mára, férjes asszonyt, egy hivatalnok lányát, törzstiszt feleségét. Az efféle züllött kereskedőfiúk nagyon buknak a rangra. Úgy van ez, mint a latin nyelvtanban, emlékszel: az értelem fontosabb, mint a végződés. Különben mintha egy kicsit még részeg volnék. Nos, Bubnova pedig ne merjen ilyesmivel foglalkozni. Még a rendőrséget is becsapná, de hiába. Most aztán ráijesztek, mert tudja, hogy emlékszem a régi dolgokra... érted?

Szörnyen meg voltam döbbenve. Ezek a hírek nagyon feldúltak. Féltem, hogy elkésünk, és nógattam a kocsist.

- Ne aggódj; intézkedtem - mondta Maszlobojev. - Ott van Mitroska. Szizobrjuhovval majd elszámol pénzben, a pocakos gazemberrel meg természetben. Ezt már megbeszéltük. Bubnovával meg majd én bánok el. Ne nagyon ugráljon...

Megérkeztünk és megálltunk az étteremnél; de az az ember, akit Mitroskának neveztek, nem volt ott. Meghagytuk a kocsisnak, hogy az étteremnél várjon, és elmentünk Bubnovához. Mitroska a kapunál várakozott ránk. Az ablakok fényesen világítottak, kihallatszott Szizobrjuhov ittas, dörgő hahotája.

- Itt vannak valamennyien, úgy egy negyedórája - jelentette Mitroska. - Ez most a legjobb időpont.

- De hogy megyünk be? - kérdeztem.

- Mint vendégek - vágta rá Maszlobojev. - Az asszony ismer engem, Mitroskát is ismeri. Igaz, jól bezárkóztak, de nem előlünk.

Halkan kopogott, s a kapu nyomban kinyílt. A házmester nyitotta ki, és összekacsintott Mitroskával. Csendesen bementünk; a házban nem hallották. A házmester felvezetett a lépcsőn, és kopogtatott. Kikiáltottak; azt felelte, hogy egyedül van. Kinyitották az ajtót, s mi egyszerre benyomultunk. A házmester eltűnt.

- Jaj, ki az? - sikoltott fel Bubnova. Részegen és ziláltan állt a kis előszobában, gyertyával a kezében.

- Hogy ki? - kapott rajta Maszlobojev. - Mi az, Anna Trifonovna, nem ismeri meg a kedves vendégeket? Ki lenne, ha nem mi?... Filipp Filippics.

- Á, Filipp Filippics! Maga az, kérem... kedves vendégek... De hát hogyan, kérem... én igazán, kérem, semmit... erre, kérem...

Egészen elvesztette a fejét.

- Hogyhogy ide? De hisz itt egy válaszfal van... Nem, fogadjon csak jobban minket. Megiszunk valami hideget magánál, és talán *ma chère*-ek[8] is akadnak.

A háziasszony rögtön nekibátorodott.

- Ilyen kedves vendégek számára a föld alól is kerítek; hozatok a kínai birodalomból.

- Egy szót, Anna Trifonovna, galambom: itt van Szizobrjuhov?

- I-itt.

- Ő kell nekem. Hogy mer nélkülem mulatni a gazember?

- Bizonyára nem feledkezett meg magáról. Folyton vár valakit, nyilván magát.

Maszlobojev belökte az ajtót, s egy kétablakos kis szobába léptünk; gerániumok voltak benne, fonott székek meg egy csúf zongora; minden annak rendje és módja szerint. Előzően, még mialatt az előszobában beszélgettünk, Mitroska eltűnt. Később megtudtam, hogy nem is jött be, meghúzódott az ajtó megett. Akadt, aki aztán kinyissa neki. A kipirosított, zilált nő, aki délelőtt Bubnova háta mögül kandikált ki, a komaasszonya volt.

Szizobrjuhov mahagóni utánzatú, keskeny díványon ült, előtte abrosszal leterített, kerek asztal. Az asztalon két üveg felmelegedett pezsgő és egy palack silány rum; tányérokon cukrászsütemény, mézeskalács, dió és mogyoró. Szizobrjuhovval szemben egy negyven körüli, ragyás arcú, visszataszító lény ült, fekete taftruhában, bronz karperecekkel és brosstűkkel. Ez volt a törzstisztné, azaz bizonyára csak annak mondta magát. Szizobrjuhov részegnek és szerfelett elégedettnek látszott. Pocakos barátja nem volt ott.

- No lám, hát így csinálják! - bódult el teli torokból Maszlobojev. - És még Dussot-hoz invitálnak!

- Igazán megtisztel, kérem, Filipp Filippics! - motyogta Szizobrjuhov, és üdvözült arccal felállt.

- Iszol?

- Bocsásson meg, kérem.

- Ne sokat mentegetőzz, hanem hívj meg. Azért jöttünk, hogy veled mulassunk. Hoztam még egy vendéget: a barátom! - Maszlobojev rám mutatott.

- Nagyon örülünk, megtisztel... Hihi!

- Eh, ezt pezsgőnek nevezik? Olyan, mint a savanyú káposztaleves.

- Megsért, kérem szépen.

---

[8] Kedves kislányok.

- Te alkalmasint mutatkozni se mersz Dussot-nál; és még meghív!

- Az előbb mesélte, hogy volt Párizsban - szólt közbe a törzstisztné -, bizonyosan hazudik!

- Fedoszja Tyityisna, ne sértsen meg, kérem. Voltam bizony, kérem. Voltam, kérem.

- Mit keres az ilyen muzsik Párizsban?

- Pedig voltam én, kérem. Komolyan, kérem. Karp Vasziliccsal forgolódtunk ott. Méltóztatik ismerni, kérem, Karp Vaszilicsot?

- Minek ismerjem a te Karp Vaszilicsodat?

- Hát csak úgy, kérem szépen... politikából. Egyszóval abban a kis Párizsban, Madame Joubert-nál, kérem, összetörtünk, kérem, egy angol tükröt.

- Mit törtek össze?

- Egy tükröt, kérem. Akkora nagy volt az a tükör, az egész falat elfoglalta; Karp Vaszilics meg már úgy felöntött a garatra, hogy Madame Joubert-hoz oroszul kezdett beszélni. Ott állt a tükörnél, és nekitámaszkodott. Joubert meg kiabál neki az ő nyelvükön, hogy: „Hétszáz frankba kerül a tükör (a mi pénzünkben százhetvenöt rubel), betöröd!" Karp Vaszilics elmosolyodik, és rám néz; ott ült szemben a kanapén, mellettem egy szép nő, de nem ilyen pofa, mint ez itten, hanem sikkes, hogy úgy mondjam. Odaszól nekem: „Sztyepan Tyerentyics, hé, Sztyepan Tyerentyics! Kifizetjük felesbe?" „Benne vagyok!", mondom, mire az öklével belevág a tükörbe, zumm! Csak úgy repültek a szilánkok. Madame Joubert felvisított, és nekiesett: „Mi az, te bitang, mit merészelsz?" (Az ő nyelvükön persze.) Ő meg: „Te, Madame Joubert, kérem - azt mondja -, fogd a pénzt, és az én kedvtelésemet ne akadályozd", és nyomban odadobott neki hatszázötven frankot. Ötvenet lealkudott, kérem.

Ebben a percben, néhány ajtón túl, két-három szobácskával arrább, átható, szörnyű sikoltás hangzott fel. Megremegtem, és magam is felkiáltottam. Megismertem a kiáltást: Jelena hangja volt. Nyomban e panaszos sikoltás után zavaros kiabálás, káromkodás, tülekedés zaja ért hozzánk, majd pofonok csattanását hallottam tisztán. Bizonyára Mitroska végezte az elszámolását. Egyszer csak felpattant az ajtó, és Jelena rohant be a szobába sápadtan, elhomályosult szemmel, gyűrött, tépett, fehér organdi ruhában, szépen megfésült, de szétzilálódott hajjal, mintha harcból jött volna. Én szemben álltam az ajtóval, egyenest odaszaladt hozzám, és belém kapaszkodott. Mindenki riadtan felugrott. Sivalkodás, kiáltozás kísérte megjelenését. Utána Mitroska bukkant fel az ajtóban, hajánál fogva vonszolta ugyancsak megtépázott, pocakos ellenségét. A küszöbig húzta, és belökte hozzánk a szobába.

- Itt van! Nesztek! - szólt igen elégedetten.

- Ide hallgass - mondta Maszlobojev, nyugodtan odalépve hozzám, és megveregette a vállamat -, vedd a bérkocsinkat, fogd ezt a kislányt, és menj haza, itt nincs több dolgod. Holnap elintézzük a többit is.

Nekem nem kellett kétszer mondani. Megragadtam Jelena kezét, és kivezettem ebből a bűnbarlangból. Már nem tudom, hogyan végződött ott a dolog. Nem tartóztattak fel bennünket: a háziasszony moccanni sem bírt rémületében. Oly gyorsan történt az egész, hogy nem léphetett közbe. A bérkocsi várt ránk, s húsz perc alatt lakásomra értem.

Jelena félholt volt. Kikapcsoltam ruháját, vizet fröcsköltem rá, és lefektettem a díványra. Lázas önkívületbe került. Elnéztem fehér arcocskáját, fakó ajkát, gondosan megfésült és bepomádézott, de most igen zilált, fekete haját, egész öltözékét, az itt-ott épen maradt, rózsaszín szalagcsokrokat - és végképp megértettem ezt az undorító históriát. Szegényke! Egyre

rosszabbul lett. Nem mozdultam mellőle, és elhatároztam, hogy ezen az estén nem megyek Natasához. Jelena olykor felemelte hosszú pilláit, és rám tekintett, hosszan és merőn nézett, mintha megismerne. Késő éjszaka, egy órakor szunnyadt el. Én mellette aludtam a padlón.

8

Nagyon korán keltem. Egész éjjel úgyszólván félóránként felébredtem, odamentem szegény kis vendégemhez, és figyelmesen megnéztem. Láza volt, és néha félrebeszélt. Reggel felé azonban mély álomba merült. Ez jó jel, gondoltam, de amikor reggel felébredtem, elhatároztam, hogy amíg a szegény gyerek alszik, gyorsan elszaladok orvosért. Ismertem egy jólelkű öreg doktort, agglegény volt, és emberemlékezet óta a Vlagyimirszkajánál lakott német gazdasszonyával. Hozzá mentem el. Megígérte, hogy tízre nálam lesz. Nyolc órakor jártam ott. Szörnyen szerettem volna útközben betérni Maszlobojevhoz, de meggondoltam: valószínűleg még aludt a tegnapiak után, meg aztán Jelena is felébredhetett, és nélkülem megijed a lakásomban. Beteges állapotában elfeledhette, hogyan, mikor és milyen körülmények között került oda.

Abban a percben ébredt fel, amikor beléptem a szobába. Odamentem hozzá, és óvatosan megkérdeztem, hogy érzi magát. Nem felelt, csak hosszan-hosszan, áthatóan nézett rám kifejező fekete szemével. Tekintete azt mutatta, hogy mindenre emlékszik, és teljes öntudatnál van. Talán állandó szokásából fakadt, hogy nem felelt. Tegnap is, tegnapelőtt is, amikor eljött hozzám, egyik-másik kérdésemre nem szólt egy szót sem, csak hirtelen a szemembe nézett hosszan, makacsul, s tekintetében az értetlenségen és a vad kíváncsiságon kívül volt valami különös büszkeség. Most szigorúságot, sőt szinte bizalmatlanságot vettem észre a szemében. Kezemet rá akartam tenni a homlokára, hogy megtapintsam, nincs-e láza, de kis kezével némán, csendesen elhárította a kezem, és arccal a falnak fordult. Magára hagytam, hogy ne nyugtalanítsam.

Volt egy nagy réz teáskannám. Már régen szamovár helyett használtam, vizet forraltam benne. Fám volt otthon, a házmester felhozott egyszerre öt napra valót. Befűtöttem a kályhába, vízért mentem, és feltettem a kannát. Az asztalra kikészítettem a teáskészletet. Jelena felém fordult, és kíváncsian nézett.

Megkérdeztem, nem kíván-e valamit. De megint elfordult tőlem, és nem válaszolt.

„Ugyan miért haragszik rám? - gondoltam. - Furcsa kislány!”

Öreg doktorom tízkor érkezett, ahogy ígérte. Német alapossággal megvizsgálta a beteget, és reményt öntött belém, mondván, hogy a láz ellenére nincs különösebb veszély. Hozzátette, hogy a gyereknek valami más, állandó betegsége kell hogy legyen, afféle rendetlen szívműködés, „ezt illetően azonban különleges vizsgálatokra lesz szükség, a beteg most nincs veszélyben”. Felírt neki kanalas orvosságot és porokat, inkább szokásból, mint szükségből, majd mindjárt faggatni kezdett, hogyan került hozzám a kislány. Közben csodálkozva nézegette a lakásomat. Ez az öregember szörnyű nagy fecsegő volt.

Jelena meghökkentette: kiszakította a kezét, amikor megfogta a pulzusát, és nem akarta megmutatni a nyelvét. Egy kérdésére sem adott választ, csak merőn nézte egész idő alatt a doktor nyakában lógó óriási Sztanyiszlav-rendjelet. „Bizonyára nagyon fáj a feje - jegyezte meg az öreg -, de milyen furcsán néz!” Nem tartottam szükségesnek, hogy mindent elmeséljek Jelenáról, s azzal ütöttem el a dolgot, hogy ez hosszú történet.

- Értesítsen, ha kell - mondta távozóban. - Most azonban nincs veszély.

Elhatároztam, hogy egész nap mellette maradok, s a lehetőséghez képest felgyógyulásáig nemigen hagyom magára. Natasának és Anna Andrejevnának persze nagy gyötrelmet okoz, ha hiába várnak, így hát legalább Natasát akartam értesíteni a városi posta útján, hogy ma nem megyek el hozzá. Anna Andrejevnának nem lehet írni. Ő maga kért meg, hogy soha többé ne írjak neki, amikor Natasa betegsége idején egyszer levelet küldtem. „Az öreg elkomorul, amikor a leveledet meglátja - mondta -, nagyon szeretné megtudni, mi van benne, de nem kérdezheti, nem bírja rászánni magát. Az egész napja el van rontva. Ráadásul engem is csak bosszant a leveled, bátyuska. Mi az a tíz sor! Szeretnék részletesebben kérdezősködni, s te nem vagy sehol." Ezért hát csak Natasának írtam, s amikor a patikába mentem a recepttel, mindjárt el is küldtem.

Közben Jelena ismét elaludt. Meg-megremegett és nyögdécselt álmában. A doktor eltalálta: nagyon fájt a feje. Időnként halk kiáltással felriadt. Szinte bosszúsan nézett rám, mintha terhére volna a figyelmességem. Bevallom, ez igazán rosszul esett.

Tizenegy órakor beállított Maszlobojev. Gondterhelt volt, és szórakozottnak látszott; csak egy percre jött, nagyon sietett valahová.

- No, testvér, el voltam rá készülve, hogy igénytelenül élsz - jegyezte meg, amint körülnézett -, de azt azért nem gondoltam, hogy ilyen odúban, találllak. Hiszen ez odú, nem lakás. Hanem mondjuk, ez még hagyján, a fő baj az, hogy ez a sok mellékes vesződség elvon a munkától. Már tegnap ez járt az eszemben, amikor Bubnovához mentünk. Mert én, testvér, természetemnél és társadalmi helyzetemnél fogva azok közé az emberek közé tartozom, akik nem csinálnak semmi hasznosat, de másoknak prédikálnak, hogy csináljanak. Most figyelj rám: holnap vagy holnapután talán eljövök hozzád, de te okvetlenül keress fel vasárnap reggel. Addigra, remélem, végképp lezárul ennek a kislánynak az ügye; ugyanakkor komoly beszédünk lesz, mert veled igazán törődni kell. Így nem lehet élni. Tegnap csak célzásokat tettem, most azonban logikusan eléd fogom tárni. De hát mondd csak: talán becstelenségnek tartod, ha pénzt fogadsz el tőlem kölcsön?...

- Ne veszekedj! - vágtam közbe. - Inkább mondd el, hogyan végződött tegnap a dolog.

- A legkedvezőbb módon végződött, a célomat elértem, érted? Most nincs időm. Csak egy percre jöttem, hogy értesítselek: most nem érek rá veled foglalkozni, és megtudjam, elhelyezed-e valahol a kislányt, vagy magadnál akarod tartani. Ezt meg kell fontolni, és el kell dönteni.

- Még nem tudom bizonyosan, és megvallom, téged vártalak, hogy megtanácskozzam veled. Milyen alapon tartanám például magamnál?

- Ej, hát akár mint szolgálót...

- Kérlek, beszélj halkabban. Ha beteg is, tökéletesen eszméleten van, s amikor téged meglátott, észrevettem, hogy megrezzen. Tehát emlékszik a tegnapiakra...

Elmeséltem neki, milyen különös természete van Jelenának, miket figyeltem meg nála. Szavaim felkeltették érdeklődését. Hozzáfűztem, hogy talán elhelyezem egy családnál, és említést tettem az öregeimről. Csodálkozásomra félig-meddig ismerte már Natasa történetét, s kérdésemre, honnan tudja, így felelt:

- Csak úgy; fél füllel hallottam már régen egy üggyel kapcsolatban. Hisz mondtam már neked, hogy ismerem Valkovszkij herceget. Jól teszed, ha az öregekhez küldöd a gyereket. Itt csak zavarna. És még egyet: igazolványra van szüksége. Efelől ne aggódj, én vállalom. Hát isten áldjon, gyere gyakrabban. Most alszik?

- Úgy hiszem - feleltem.

De alighogy eltávozott, Jelena megszólalt.

- Ki ez? - kérdezte. Hangja remegett, ám most is azzal az átható tekintettel nézett rám, amely szinte gőgösnek tetszett. Másképp nem tudom kifejezni.

Megneveztem Maszlobojevot, és hozzátettem, hogy az ő segítségével ragadtam el őt Bubnovától, s az asszony nagyon fél tőle. Arca hirtelen lángba borult, bizonyosan az emlékek hatására.

- És az asszony sohasem fog idejönni? - kérdezte, s fürkészőn nézett rám.

Siettem megnyugtatni. Jelena elhallgatott, forró ujjacskáival megfogta a kezem, de mintegy felocsúdva, tüstént el is tolta. „Lehetetlen, hogy valóban így viszolyogjon tőlem - gondoltam. - Ez a szokása, vagy pedig... egyszerűen annyi rosszat látott ez a szegény gyerek, hogy a világon már senkiben sem bízik."

A meghatározott időpontban elmentem az orvosságért meg az ismerős kocsmába, ahol néha ebédeltem, s ahol hiteleztek nekem. Ezúttal magammal vittem egy lábast, és kértem egy adag tyúklevest Jelena részére. Ő azonban nem akart enni, s a leves egyelőre a tűzhelyen maradt.

Beadtam neki az orvosságot, és leültem dolgozni. Azt gondoltam, alszik, de amint véletlenül rápillantottam, láttam, felemeli fejét, és merőn figyeli, hogyan írok. Úgy tettem, mintha nem venném észre.

Végre valóban elszunnyadt, s legnagyobb örömömre nyugodtan aludt, nem beszélt félre, nem nyögdécselt. Eltöprengtem: nem tudva, miről van szó, Natasa nemcsak megharagudhatik, amiért ma nem megyek el hozzá, hanem, gondoltam, el is keserítheti részvétlenségem épp olyankor, amikor talán a legnagyobb szüksége van rám. Könnyen megeshet, hogy gondjai vannak, holmi megbízásokat szeretne adni nekem, s én éppen ma nem vagyok ott.

Ami Anna Andrejevnát illeti, végképp nem tudtam, holnap hogyan mentem ki magam előtte. Tűnődtem, törtem a fejem, s elhatároztam, elszaladok ide is, oda is. Két óránál tovább valószínűleg nem leszek távol. Jelena alszik, nem hallja, ha elmegyek. Felugrottam, belebújtam a kabátomba, fogtam a sapkám, s már épp menni akartam, amikor Jelena szólított. Meglepődtem: talán csak tette magát, hogy alszik?

Itt jegyzem meg: Jelena ugyan színleg nem akart velem beszélni, de elég gyakori megszólításai, ez a szükséglet, hogy hozzám forduljon kétségeivel, az ellenkezőjét mutatták, s bevallom, ez igen kellemesen érintett.

- Hová akar adni engem? - kérdezte, amikor odaléptem hozzá. Általában hirtelen, egészen váratlanul tette fel kérdéseit. Most nem is értettem meg rögtön.

- Az előbb azt mondta az ismerősének, hogy oda akar adni egy családhoz. Én nem megyek sehova.

Lehajoltam hozzá: megint tüzelt az egész teste, ismét beállt a lázas krízis. Vigasztalni kezdtem, és biztattam: ha nálam akar maradni, nem adom oda sehová. Beszéd közben letettem kabátomat, sapkámat. Ilyen állapotban nem akartam magára hagyni.

- Nem, menjen csak! - mondta, mert nyomban kitalálta, hogy maradni akarok. - Én majd alszom; nagyon álmos vagyok.

- De hát hogy leszel itt magadban?... - szóltam zavartan. - Különben két óra múlva bizonyosan visszajövök...

- No, menjen hát. Ha egy évig beteg lennék, egy álló esztendeig nem mozdulna ki a házból? - Mosolyogni próbált, és különös tekintetet vetett rám, mintha a lelkében megszólaló jó érzéssel küszködne. Szegényke! Szerető, gyengéd szíve megmutatkozott embergyűlöletén és elkeseredésén keresztül is.

Először elszaladtam Anna Andrejevnához. Lázas türelmetlenséggel várt, és szemrehányásokkal fogadott; borzasztóan nyugtalan volt: Nyikolaj Szergejics mindjárt ebéd után elment, nem tudni, hová. Megéreztem, hogy az öregasszony nem állta meg, és mindent kitálalt neki, szokásához híven *célzásokba* burkolva mondanivalóját. Egyébként maga is bevallotta, mondván: nem bírta ki, hogy meg ne ossza vele ezt a nagy örömet, de Nyikolaj Szergejics - mint kifejezte - komorabb lett a viharfelhőnél, nem szólt semmit, „egyre hallgatott, még a kérdéseimre sem válaszolt", furcsán viselkedett, és ebéd után rögtön eltűnt. Anna Andrejevna szinte reszketett félelmében, mialatt ezt elmesélte, és könyörgött, várjam meg vele együtt Nyikolaj Szergejicset. Elutasítottam, és kereken kijelentettem, hogy valószínűleg holnap sem jövök, tulajdonképpen erről akartam értesíteni, csak azért szaladtam most ide. Majdnem összevesztünk. Sírva fakadt, éles és keserű szemrehányásokkal árasztott el, s csak amikor már kiléptem az ajtón, akkor borult hirtelen a nyakamba, erősen megölelt, és kért, hogy ne haragudjak rá, az „árvára", ne vegyem zokon szavait.

Natasát várakozásom ellenére ismét egyedül találtam, s - furcsa módon - úgy rémlett, egyáltalán nem örül nekem annyira, mint tegnap és általában más alkalmakkor. Mintha valamiképp zavarnám vagy bosszantanám. Kérdésemre, hogy volt-e itt ma Aljosa, azt felelte: természetesen volt, de nem sokáig. Megígérte, hogy este még eljön - tette hozzá elgondolkodva.

- És tegnap este járt itt?

- N-nem. Feltartották valahol - mondta sietve. - Hát te, Ványa, hogy állnak a dolgaid?

Láttam, szeretné elködösíteni beszélgetésünket és másra terelni a szót. Jobban szemügyre vettem: szemlátomást rosszkedvű volt. Amint észrevette, hogy merőn figyelem és nézegetem, hirtelen dühös pillantást vetett rám, szinte sütött a tekintete. „Megint bánat érte - gondoltam -, de most nem akarja elmondani nekem."

Kérdésére, hogyan állnak a dolgaim, elmondtam neki Jelena egész történetét, minden részletével együtt. Nagyon érdekelte, sőt megdöbbentette elbeszélésem.

- És ott tudtad hagyni egyedül, betegen? - kiáltott.

Megmagyaráztam, hogy ma egyáltalán nem akartam jönni, de arra gondoltam, esetleg megharagszik, vagy talán szüksége van rám.

- Szükségem - ismételte valamin töprengve -, szükségem persze van rád, Ványa, de inkább majd máskor. Náluk voltál?

Elmondtam neki.

- Igen; isten tudja, hogyan fogadta apám ezeket a híreket. Különben mi van itt fogadnivaló...

- Hogyhogy mi? Hát a nagy fordulat!

- Ó, az már... De hová mehetett? Múltkor azt hittétek, hogy hozzám jön. Nézd, Ványa, ha tudsz, gyere el holnap. Talán mondok neked valamit... Csak az bánt, hogy annyit fárasztlak; most pedig menj haza a vendégedhez. Már két órája eljöttél hazulról, ugye?

- El. Isten áldjon, Natasa. No és hogy viselkedett ma veled Aljosa?

- Sehogy, rendesen... Igazán csodálkozom a kérdéseden.

- Viszontlátásra, kedvesem.

- Isten veled. - Valahogy hanyagul kezet adott, és elfordult búcsúpillantásom elől. Kissé meglepődve távoztam tőle. „Egyébként van min törnie a fejét - gondoltam. - Nem tréfadolog ez. Holnap meg első dolga lesz, hogy mindent elmond nekem."

Szomorúan tértem haza, s ugyancsak meghökkentem, amikor beléptem szobámba. Már sötét volt. Megláttam Jelenát, az ágyon ült lehorgasztott fejjel, mélyen elgondolkodva. Nem nézett rám, mintha nem is tudna magáról. Odamentem hozzá: halkan suttogott valamit. „Csak nem beszél félre?" - gondoltam magamban.

- Jelena, kedvesem, mi lelt? - kérdeztem melléje telepedve, és átfogtam a vállát.

- El akarok menni innét... Inkább visszamegyek hozzá - mondta, de nem emelte fel a fejét.

- Hová? Kihez? - firtattam csodálkozva.

- Hozzá, Bubnovához. Mindig azt beszéli, hogy sok pénzzel tartozom neki, hogy a saját költségén temette el anyuskát... Nem akarom, hogy szidja a mamát, dolgozni fogok nála, mindent ledolgozok... Akkor aztán otthagyom. De most visszamegyek hozzá.

- Csillapodj, Jelena, hozzá nem mehetsz - mondtam. - Agyonkínoz téged, elpusztít...

- Hadd pusztítson, hadd kínozzon - szólt hevesen -, nem én vagyok az első; nálam különbek is kínlódnak. Ezt egy koldusasszonytól hallottam az utcán. Szegény vagyok, és szegény is akarok lenni. Egész életemben szegény leszek; így parancsolta anyám, amikor haldoklott. Dolgozni fogok... Nem akarom ezt a ruhát hordani...

- Holnap veszek neked másikat. A könyveidet is elhozom. Nálam fogsz lakni. Senkihez sem adlak oda, ha magad nem kívánod; nyugodj meg...

- Elszegődöm munkásnőnek.

- Jó, jó! Csak nyugodj meg, feküdjél le és aludj!

A szegény kislány azonban könnyekre fakadt. Sírása lassan valósággal zokogásba csapott. Nem tudtam, mit csináljak vele, vizet hoztam, megnedvesítettem halántékát, fejét. Végül egész kimerülten lerogyott a díványra, s újra lázas borzongás vett rajta erőt. Betakartam mindennel, ami csak akadt, s ő elaludt nyugtalanul, folyton fel-felrettenve. Noha nem sokat járkáltam ezen a napon, szörnyen elfáradtam, s úgy határoztam, hogy magam is minél korábban lefekszem. Gyötrő gondok rajzottak a fejemben. Éreztem, hogy ezzel a gyerekkel sok vesződségem lesz. De mindennél jobban aggasztottak Natasa ügyei. Általában, emlékszem, ritkán voltam olyan nyomott lelkiállapotban, mint amikor elaludtam ezen a szerencsétlen éjszakán.

9

Betegen ébredtem, jó későn, tíz óra körül. Fájt a fejem, és szédültem. Odapillantottam Jelena ágya felé: az ágy üres volt. Ugyanakkor jobb oldali szobácskám felől olyan hangokat hallottam, mintha seprűt húzgálnának a padlón. Kimentem megnézni. Jelena sepregetett odakinn, másik kezével díszes ruháját fogta fel, amelyet még nem vetett le az óta az este óta. A tűzhelyhez készített fa fel volt rakva a sarokba, az asztal letörölve, a teáskanna kitisztítva - egyszóval Jelena háziasszonykodott.

- Nézd, Jelena - kiáltottam rá -, ki kényszerít téged, hogy sepregess? Én nem kívánom ezt, te beteg vagy; talán takarítónőnek jöttél hozzám?

- Hát ki fog itt sepregetni? - kérdezte felegyenesedve, és a szemembe nézett. - Most nem vagyok beteg.

- De én nem azért vettelek ide, Jelena, hogy dolgozz. Talán attól félsz, hogy Bubnova módjára én is ingyenélőnek nevezlek? És honnét vetted ezt a csúf seprűt? Nálam nem volt seprű - tettem hozzá csodálkozva.

- Ez az enyém. Én hoztam ide. Nagyapónak is én sepertem. A seprű azóta is itt hevert a tűzhely alatt.

Töprengve mentem vissza a szobába. Talán bűnös gondolat volt, de úgy rémlett, hogy a kislánynak nehezére esik a vendégszeretetem, és mindenképpen be akarja bizonyítani, hogy nem ingyenélő. „Milyen elkeseredett, lehet, ha ez így van" - gondoltam. Néhány perc múlva bejött ő is, szótlanul leült tegnapi helyére a díványra, s fürkészem tekingetett rám. Én közben vizet forraltam, teát főztem, töltöttem neki egy csészébe, és odaadtam egy darab fehér kenyérrel. Némán és vonakodás nélkül elvette. Egész nap jóformán semmit sem evett.

- Lám, a szép ruhácskádat is bepiszkoltad a seprűvel - jegyeztem meg, mert észrevettem egy piszokcsíkot szoknyájának az alján.

Maga is megnézte, majd legnagyobb meglepetésemre letette a csészét, látszólag nyugodtan két kézzel megfogta organdi szoknyáját, s nagy lendülettel felülről lefelé kettéhasította. Utána rám emelte szikrázó, makacs tekintetét. Arca sápadt volt.

- Mit csinálsz, Jelena? - kiáltottam fel, és szentül hittem, hogy a kislány megőrült.

- Ez nem jó ruha - szólalt meg, szinte elfulladva izgalmában. - Miért mondta, hogy szép ruha? Nem akarom ezt viselni! - kiabálta, és felugrott. - Eltépem. Én nem kértem őt, hogy kiöltöztessen. Erőszakkal aggatta rám ezt a cifraságot. Egy ruhát már eltéptem, eltépem ezt is, eltépem! Eltépem! Eltépem!...

És vad dühvel nekiesett szerencsétlen ruhájának. Egy perc alatt csaknem darabokra szaggatta. Mire befejezte, holtsápadt volt, és alig állt a lábán. Csodálkozva bámultam kitörését. Kihívó tekintetet vetett rám, mintha valamiképp én is vétettem volna ellene. De most már tudtam, mit kell cselekednem.

Eltökéltem magamban, hogy nem halasztgatom, még ma reggel veszek neki egy új ruhát. Erre az elkeseredett, vad teremtésre jósággal kellett hatni. Olyan volt a szeme, mintha még sohasem látott volna jó embereket. Ha már egyszer a kemény büntetés ellenére széttépte első ilyen ruháját, milyen elkeseredetten nézhette ezt, amely a közelmúlt oly szörnyű percére emlékeztette.

A zsibvásáron nagyon olcsón lehetett egyszerű, rendes kis ruhát vásárolni. A baj az volt, hogy jóformán teljesen kifogytam a pénzből. De még tegnap, lefekvéskor elhatároztam, hogy ma elmegyek egy helyre, ahol valószínűleg szerezhetek, s éppen a zsibvásár irányába kellett mennem. Vettem a sapkámat. Jelena merőn figyelt, mintha várna valamit.

- Megint bezár? - kérdezte, amikor fogtam a kulcsot, hogy bezárjam magam megett a lakást, akárcsak tegnap és tegnapelőtt.

- Ne haragudj ezért, kedvesem - szóltam odalépve hozzá. - Azért zárom be, mert jöhet valaki. Te beteg vagy, még megijedsz. Isten tudja, ki vetődhet ide; talán még Bubnovának is eszébe jut...

Szándékosan mondtam ezt. Azért zártam be, mert nem bíztam benne. Attól tartottam, egyszer csak gondol valamit, és elmegy. Elhatároztam, hogy egyelőre óvatos leszek. Jelena elhallgatott, én meg ezúttal is rázártam az ajtót.

Ismertem egy kiadót, aki már harmadik éve jelentetett meg egy sokkötetes művet. Gyakran kaptam tőle munkát, amikor sürgős szükségem volt pénzre. Rendesen fizetett. Elmentem hozzá, és sikerült szereznem huszonöt rubel előleget azzal, hogy egy hét múlva szállítok egy kompilációs cikket. Reméltem, hogy a regényemen meg tudok takarítani egy kis időt. Gyakran csináltam ezt, amikor nagy szükségben voltam.

Megszereztem a pénzt, és kimentem a zsibvásárra. Hamar megtaláltam az ismerős öreg-asszonyt, aki mindenféle kacatot árult. Leírtam Jelena termetét, s ő rögtön kiválasztott egy legfeljebb egyszer mosott, erős anyagú, világos kartonruhát, rendkívül olcsó árért. Vettem egy nyakba való kendőt is. Amikor kifizettem, eszembe jutott, hogy kellene Jelenának egy kis bunda, vagy kabát, vagy valami efféle. Hideg idő járta, s nem volt jóformán semmije. Ezt a vásárlást azonban későbbre halasztottam. Nagyon büszke és érzékeny ez a kislány. Isten tudja, hogyan fogadja ezt a ruhát is, noha szándékosan a legegyszerűbbet és legigénytelenebbet, a leghétköznapibbat választottam, amit csak kapni lehetett. Azért két pár cérnaharisnyát és egy pár gyapjút mégiscsak vettem neki. Ezt odaadhatom azzal az ürüggyel, hogy beteg, a szobában pedig hideg van. Fehérneműre is szüksége volna. De mindezt akkorra hagytam, amikor közelebbről megismerkedem vele. Vettem azonban még egy ócska függönyt az ágyához - ez szükséges holmi, és Jelenának bizonyosan kedvére lesz.

Már déli egy óra volt, amikor a vásárlás után hazaértem. A zár csaknem nesztelenül nyílt ki, Jelena nem is hallotta, hogy megjöttem. Észrevettem, hogy az asztalnál áll, és könyveimet, írásaimat nézegeti. Lépteim hallatára becsapta a könyvet, amelyet olvasott, és pirulva eljött az asztaltól. Megnéztem: első regényem volt, amely külön kötetben jelent meg, s címlapján ott állt a nevem.

- Valaki kopogtatott, amíg nem volt itthon - mondta olyan hangon, mintha bosszantani akarna: lám, minek kellett bezárni?

- Csak nem a doktor - szóltam -, nem kiáltottál ki neki, Jelena?

- Nem.

Nem feleltem, fogtam a batyut, kibontottam, és elővettem a vásárolt ruhát.

- Nézd, kedves Jelena - léptem oda hozzá -, ilyen rongyokban, mint most vagy, nem lehet járni. Vettem neked egy ruhát, hétköznapit, a legolcsóbbat, úgyhogy semmi okod az aggodalomra; egy rubel húsz kopejkába került mindössze. Viseld egészséggel.

Letettem melléje a ruhát. Elpirult, és egy ideig tágra nyílt szemmel bámult rám.

Rendkívül csodálkozott, s ugyanakkor, úgy rémlett, valamiért restelkedett is. De szemében valami gyengéd, szelíd fény gyűlt ki. Látva, hogy hallgat, az asztalhoz ültem. Cselekedetem szemlátomást meglepte. Ám erőt vett magán, ott maradt a díványon lesütött szemmel.

Egyre jobban fájt a fejem, szédültem. A friss levegő nem hozott megkönnyebbülést. Közben pedig indulnom kellett volna Natasához. Tegnap óta állandóan aggódtam miatta, s nyugtalanságom csak egyre nőtt. Egyszer csak úgy hallottam, hogy Jelena szólít. Odafordultam.

- Amikor elmegy, ne zárjon be - mondta félrenézve, s ujjacskái a díványhuzat szegélyét tépdesték, mintha egészen elmerülne ebben a foglalatosságban. - Nem szököm meg magától.

- Rendben van, Jelena, nem bánom. És ha valaki idegen talál idejönni? Isten tudja, ki vetődhet ide!

- Akkor hagyja itt a kulcsot, s bezárkózom belülről; ha meg kopognak, azt mondom: nincs itthon. - S ravaszul tekintett rám, mintha azt mondaná: „Lám, milyen egyszerű a dolog!”

- Ki mossa a fehérneműjét? - kérdezte hirtelen, mielőtt még válaszolhattam volna.

- Van itt a házban egy asszony.

- Én tudok fehérneműt mosni. És honnét hozta tegnap az ételt?

- A kocsmából.

- Tudok főzni is. Majd én készítek magának ételt.

- Ugyan, Jelena, mit tudhatsz te főzni? Ne beszélj mindenfélét összevissza.

A kislány elhallgatott, és lesütötte a szemét. Megjegyzésem szemlátomást bántotta. Legalább tíz perc telt el; egyikünk sem szólt.

- Levest - szólalt meg hirtelen, de nem emelte fel a fejét.

- Hogyhogy levest? Miféle levest? - kérdeztem csodálkozva.

- Levest tudok főzni. Anyuskának főztem, amikor beteg volt. A piacra is jártam.

- Látod, Jelena, látod, milyen büszke vagy te - mondtam, odamentem hozzá, és leültem mellé a díványra. - Én úgy cselekszem veled, ahogy a szívem parancsolja. Te most magános és szerencsétlen vagy, nincs senkid. Segíteni akarok neked. Te is segítenél énnekem, ha rosszul menne a sorom. De te nem akarod így felfogni a dolgot, és a legegyszerűbb ajándékot is nehezedre esik elfogadni. Tüstént meg akarod fizetni, ledolgozni, mintha én Bubnova volnék, és a szemedre vetném! Ha így van, akkor ez szégyen, Jelena.

Nem felelt, ajka megremegett. Úgy tetszett, mondani akar valamit, de erőt vett magán, és hallgatott. Felálltam, hogy induljak Natasához. Ezúttal ott hagytam Jelenának a kulcsot, és megkértem: ha valaki kopog, szóljon ki, kérdezze meg, ki az. Biztosan éreztem, hogy Natasával valami nagyon rossz dolog történt, de egyelőre titkolja előlem, ami már nemegyszer előfordult. Mindenesetre elhatároztam, hogy csak egy percig maradok nála, másként még felingerli tolakodásom.

Úgy is történt. Ismét elégedetlen, szigorú pillantással fogadott. Nyomban el kellett volna mennem, de a lábam rogyadozott a fáradtságtól.

- Csak egy percre jöttem, Natasa - kezdtem -, szeretnék tanácsot kérni, mit csináljak a vendégemmel - s hamarjában mindent elbeszéltem Jelenáról. Szótlanul hallgatott.

- Nem tudom, mit tanácsoljak neked, Ványa - felelte. - Úgy látszik, igen különös teremtés. Alighanem nagyon sok bántalomban és félelemben volt része. Hadd gyógyuljon meg előbb. A mieinkhez akarod adni?

- Mindig azt mondja, nem megy tőlem sehová. De hát vajon hogy fogadnák ott, igazán nem is tudom. És te, kedvesem? Tegnap valahogy betegnek látszottál! - jegyeztem meg félénken.

- Igen... ma is fáj a fejem - válaszolta zavartan. - Nem láttad a mieinket?

- Nem. Holnap elmegyek hozzájuk. Holnap szombat...

- És?

- Este jön a herceg...

- Hát aztán! Nem felejtettem el.

- Nem, nem, csak úgy mondom...

Megállt előttem, hosszan és fürkészőn a szemembe nézett. Valami lázas, makacs elszántság tükröződött a tekintetében.

- Tudod, mit, Ványa - szólalt meg -, légy szíves, menj el, nagyon zavarsz...

Felálltam a karosszékből, és leírhatatlan csodálkozással bámultam rá.

- Natasa, kedvesem! Mi lelt? Mi történt? - kiáltottam ijedten.

- Semmi sem történt! Holnap megtudsz mindent, mindent, most azonban egyedül akarok lenni. Hallod, Ványa: máris menj. Olyan nehéz, olyan nehéz rád néznem!

- De hát legalább azt mondd meg...

- Holnap mindent, mindent megtudsz! Ó, istenem! Mégy már?

Kimentem. Úgy meg voltam döbbenve, hogy alig tudtam magamról. Mavra kiszaladt utánam a folyosóra.

- Mi az, haragszik? - kérdezte. - Én már belépni is félek hozzá.

- De hát mi lelte?

- Csak az, hogy az *illető* harmadik napja az orrát sem dugja ide!

- Harmadik napja? - álmélkodtam. - De hisz Natasa maga mondta tegnap, hogy reggel itt járt, és estére is készült ide...

- Még hogy este! Reggel se volt itt! Mondom neked, harmadik napja színét se látni. Igazán maga mondta, hogy reggel itt járt?

- Maga, maga.

- No - mondta elgondolkodva Mavra -, nagyon fájhat neki, ha már előtted sem akarja bevallani, hogy nem járt itt. Szépen vagyunk!

- De hát mi ez? - kiáltottam fel.

- Olyasmi, hogy én már azt se tudom, mihez kezdjek vele - folytatta Mavra, és széttárta a karját. - Tegnap kétszer elküldött hozzá, de mind a kétszer visszahívott az utcáról. Ma meg már nem is szól hozzám. Legalább te keresnéd meg a fiút. Én nem merek elmozdulni mellőle.

Magamon kívül lerohantam a lépcsőn.

- Este eljössz hozzánk? - kiáltotta utánam Mavra.

- Majd meglátjuk - szóltam vissza. - Esetleg csak hozzád ugrom be, és megkérdem, hogy s mint. Ha még magam is élek addig.

Valóban úgy éreztem, mintha szíven szúrtak volna.

10

Mindjárt Aljosához indultam. Apjánál lakott a Malaja Morszkaján. A hercegnek elég nagy lakása volt, noha magánosan élt. Aljosa két gyönyörű szobát kapott nála. Nagyon ritkán fordultam meg ott, eddig talán csak egyszer. Ő gyakrabban járt hozzám, különösen kezdetben, Natasával való kapcsolatuk elején.

Nem találtam otthon. Egyenesen a lakosztályába mentem, és írtam neki egy cédulát:

Aljosa, úgy látszik, maga megőrült. Mivel kedden apja maga kérte Natasát, tisztelje meg azzal, hogy a felesége lesz, maga pedig örült ennek a kérésnek - erre tanú vagyok -, ismerje el, hogy viselkedése a jelen helyzetben meglehetősen furcsa. Tudja, mit tesz Natasával? Levelem mindenesetre ráébreszti, hogy magatartása jövendő felesége iránt a legnagyobb mértékben méltatlan és könnyelmű. Nagyon jól tudom, nincs jogom kioktatni magát, de ezzel egy fikarcnyit sem törődöm.

P. S. Erről a levélről Natasa nem tud, sőt nem is ő beszélt nekem magáról.

Lepecsételtem a cédulát, és otthagytam az asztalán. Kérdésemre az inas azt felelte, hogy Alekszej Petrovics alig tartózkodik odahaza, ma sem jön meg hajnal előtt.

Nagy nehezen hazavánszorogtam. Szédültem, lábam elgyengült és rogyadozott. Ajtóm nyitva volt. Nyikolaj Szergejics Ihmenyev ült nálam, és várta visszatérésemet. Az asztalnál ült, és szótlanul, csodálkozva bámulta Jelenát, aki nem kisebb álmélkodással nézegette őt, bár makacsul hallgatott. „Hát igen - gondoltam -, bizonyára furcsának találja a kislányt."

- Egy álló órája várlak, testvér, és megvallom, igazán nem képzeltem... hogy így találállak - szólt az öreg szétnézve a szobában, és észrevétlenül Jelena felé intett a szemével. Ámulat volt a tekintetében. De amint jobban megnéztem, észrevettem, hogy szomorú és nyugtalan. Arca sápadtabb volt a szokottnál.

- Ülj csak le, ülj le - folytatta fáradtan és gondterhelten. - Ide siettem hozzád, mert van valami dolgom. De mi történt veled? Egészen ki vagy kelve magadból.

- Nem jól érzem magam. Reggel óta szédülök.

- No, csak vigyázz, ezzel nem lehet tréfálni. Megfáztál, vagy mi?

- Nem, egyszerűen idegkimerültség. Néha előfordul velem. Hát ön egészséges?

- Semmi baj? Csak kicsit izgatott vagyok. Dolgom van veled. Ülj le.

Odahúztam egy széket, és leültem az asztalhoz, vele szemben. Az öreg hozzám hajolt, és suttogva kezdte:

- Vigyázz, ne nézz rá, és tegyél úgy, mintha másról beszélnénk. Kiféle ez a vendég itt nálad?

- Később mindent megmagyarázok, Nyikolaj Szergejics. Egy szegény kislány, teljesen árva, annak a Smithnek az unokája, aki itt lakott, és a cukrászdában halt meg.

- Á, hát unokája is volt! No, testvér, furcsa egy teremtés ez! Hogy néz, hogy néz! Megmondom kereken: ha még öt percig nem jössz, nem maradok tovább. Nagy nehezen kinyitotta az ajtót, de eddig még egy szót sem szólt; nagyon nyomasztó itt ülni vele, nem is olyan, mint egy ember. De hát hogyan került ide? Persze értem, nyilván a nagyapjához jött, nem tudta, hogy meghalt.

- Igen. Nagyon szerencsétlen volt. Az öreg beszélt róla, amikor haldoklott.

- Hm! Amilyen a nagyapa, olyan az unokája. Majd később mindent elmesélsz. Talán segíthetek is esetleg valamit, ha már olyan szerencsétlen... Most azonban nem szólhatnál neki, öcsém, hogy menjen el? Mert komoly beszédem van veled.

- Nincs hová mennie. Itt is lakik.

Megmagyaráztam az öregnek a dolgot, amilyen röviden csak lehetett, hozzáfűzve, hogy előtte beszélhetünk, hiszen gyerek.

- No, igen... persze gyerek. Hanem ugyancsak megdöbbentettél, testvér. Itt is lakik, jóisten!

S álmélkodva még egyszer végignézett a kislányon. Jelena érezte, hogy róla beszélünk, fejét lehajtva, szótlanul ült a helyén, és a dívány szélét tépdeste. Már felvette új kis ruháját, amely éppen ráillett. Haját gondosabban fésülte a szokottnál, talán az új ruha alkalmából. Általában, ha nem olyan furcsán vad a tekintete, igazán bájos kislány lett volna.

- Röviden és velősen, a következőkről van szó, testvér - kezdte újra az öreg -, hosszú história és nagyon fontos...

Töprengve és komolyan, lesütött szemmel ült, s bár sietett, „röviden és velősen” akart beszélni, nem talált szavakat. „Mi lesz ebből?” - gondoltam.

- Nézd, Ványa, igen nagy kéréssel jöttem hozzád. De előbb... ahogy most gondolom, el kellene magyarázni neked bizonyos körülményeket... rendkívül kényes körülményeket...

Krákogott egyet, és a szeme sarkából rám pillantott; rám pillantott és elvörösödött; elvörösödött, és méregbe jött tulajdon félszegsége miatt; s ahogy méregbe jött, elszánta magát:

- De hát mit is magyarázgassak itt! Magad is érted. Egyszerűen arról van szó: a herceget kihívom párbajra, s téged kérlek, intézd el a dolgot, és légy a segédem.

Hátrahőköltem, és teljesen elámulva bámultam rá.

- Mit nézel! Nem vagyok őrült.

- Már megengedjen, Nyikolaj Szergejics! Mi az ürügy, és mi a cél? S egyáltalán, hogy lehet ezt...

- Ürügy! Cél! - kiáltott fel az öreg. - Gyönyörű!...

- Jó, jó, tudom, mit akar mondani, de kinek használ ezzel? Miféle megoldást jelent ez a párbaj? Megvallom, semmit sem értek.

- Tudtam, hogy semmit sem értesz majd. Figyelj ide: a perünk befejeződött; vagyis a napokban befejeződik, már csak üres formaságok vannak hátra; én elvesztettem. Tízezret kell kifizetnem, így ítéltek. Ihmenyevka a fedezet. Következésképpen ez az aljas ember megkapja a pénzét, én pedig, amint átadtam Ihmenyevkát, megfizettem neki, és függetlenné válok. Akkor aztán felemelem a fejemet. Így és így, tisztelt herceg, ön két éven keresztül sértegetett; meggyalázta a nevemet, családom becsületét, és én kénytelen voltam tűrni! Mostanáig nem hívhattam párbajra. Azt mondta volna nekem: „Á, ravasz ember vagy, meg akarsz ölni, hogy ne kelljen megfizetned a pénzt, amelyet - érzed te jól - előbb vagy utóbb megítélnek nekem!

Nem, először várjuk meg, hogyan dől el a per, majd aztán jöhet a kihívás." Most: Tisztelt herceg, a per eldőlt, ön ki van elégítve, nincs tehát semmi akadály, álljon csak sorompóba, kérem! Hát erről van szó. Mért, szerinted tán nincs jogom, hogy végre bosszút álljak mindenért, mindenért?!

Szeme szikrázott. Sokáig, szótlanul néztem. Szerettem volna behatolni titkos gondolataiba.

- Hallgasson ide, Nyikolaj Szergejics - feleltem végül, elhatározván, hogy kimondom a legfőbb szót, amely nélkül nem érthetjük meg egymást. - Tud velem őszintén beszélni?

- Tudok - vágta rá keményen.

- Mondja meg hát nyíltan: pusztán a bosszúvágy ösztönzi a kihívásra, vagy más célja is van?

- Te tudod, Ványa - felelte -, hogy van néhány olyan téma, amelyeket senki sem érinthet nálam beszélgetés közben; most azonban kivételt teszek, mert te a te világos fejeddel tüstént kitaláltad, hogy ezt a témát nem lehet megkerülni. Igen, más célom van. E cél pedig: megmenteni elveszett leányomat, visszafordítani őt a végzetes útról, amelyre most a legutóbbi körülmények taszítják.

- De hogyan menti meg őt ezzel a párbajjal, ez a kérdés!

- Úgy, hogy felborítok mindent, amit ott most terveznek. Nézd, ne gondold, hogy holmi apai szeretet vagy más elfelé gyengeség beszél belőlem. Ez szamárság! A szívem bensejét senkinek sem mutatom meg. Nem ismered te sem. A lányom elhagyott, elhagyta a házamat a szeretőjével, s én kitéptem őt a szívemből, kitéptem örökre, még azon az estén... emlékszel? Ha láttál is zokogni a képe felett, ebből még nem következik, hogy meg akarok bocsátani neki. Akkor sem bocsátottam meg. Elveszett boldogságomat sirattam, a füstbe ment ábrándokat, de nem *őt*, nem az ő mostani lényét. Talán gyakran sírok; nem szégyellem bevallani, s restelkedés nélkül bevallom azt is, hogy azelőtt a világon mindennél jobban szerettem gyermekemet. Ez látszólag ellentmond mostani kirohanásomnak. Azt mondhatod rá: ha ez így van, ha ön közömbös annak a sorsa iránt, akit már nem tart leányának, akkor miért akarja felborítani terveiket? Én pedig azt felelem: először is nem akarom, hogy az az aljas és álnok ember győzedelmeskedjék, másodszor egyszerűen az emberszeretet vezérel. Ha nem is leányom többé, mégiscsak egy védtelen, gyenge, becsapott teremtés, akit még jobban becsapnak, hogy teljesen elpusztítsák. Közvetlenül beavatkozni a dologba nem tudok, de közvetve, a párbajjal, megtehetem. Ha engem megölnek, vagy véremet ontják, vajon a lányom átlép a határvonalon, és holttestemen keresztül oltár elé megy gyilkosom fiával, mint az a császárlány (emlékszel, egyik könyvünkben volt ez megírva, abból tanultál olvasni), aki hintójában áthajtott apja holttestén? Meg aztán, ha párbajra kerül a sor, a mi hercegeinknek maguknak is elmegy a kedvük a házasságtól. Egyszóval nem akarom ezt a házasságot, és mindent elkövetek, hogy megakadályozzam. Értesz most már?

- Nem. Ha jót akar Natasának, hogyan boríthatja fel a házasságát, vagyis éppen azt, ami helyreállíthatja a jó hírét? Hiszen még hosszú élet áll előtte; szüksége van a jó hírére.

- Tanulja meg, hogy fütyüljön a világ véleményére! Rá kell eszmélnie, hogy számára a legnagyobb szégyen éppen ez a házasság, ez az összeköttetés ezekkel az aljas emberekkel, ezzel a szánalmas nagyvilági társasággal. Nemes büszkeség: ez legyen az ő válasza a világnak. Ebben az esetben tán én is kezet nyújtok neki, s akkor meglátjuk, ki merészeli megszégyeníteni a gyermekemet!

Ez az eszeveszett idealizmus elképesztett. De tüstént ráébredtem, hogy az öreg nagyon felzaklatott, és csak indulatában beszél így.

- Ez túlságosan ideális elképzelés - feleltem -, tehát kegyetlen. Olyan erőt követel tőle, amilyet születésével talán nem oltott belé. Tán bizony azért megy bele ebbe a házasságba, hogy hercegné legyen? Hiszen szeret; ez szenvedély, ez fátum. Végül meg azt kívánja tőle, hogy vesse meg a világ véleményét, pedig saját maga meghajlik előtte. A herceg megsértette önt, nyilvánosan azzal az aljas szándékkal gyanúsította, hogy ravaszul be akarnak férkőzni hercegi családjába, s ön most így okoskodik: ha most, a formális leánykérés után Natasa nemet mond, ez lesz a legteljesebb, legvilágosabb cáfolata a régi rágalmaknak. Lám, mire törekszik; meghajlik a herceg véleménye előtt, s azt igyekszik elérni, hogy beismerje tévedését. Az a vágy hajtja, hogy kinevesse, bosszút álljon, s ezért feláldozza lánya boldogságát. Hát nem önzés ez?

Az öreg összeráncolta homlokát, és sokáig nem felelt.

- Igazságtalan vagy hozzám, Ványa - szólalt meg végre, s szemében könnyek csillantak meg. - Esküszöm, igazságtalan vagy, de hagyjuk ezt! Nem fordíthatom ki előtted a szívemet - folytatta, s közben felállt, vette a kalapját -, csak egyet mondok: a lányom boldogságáról beszélsz. Én határozottan és a szó szoros értelmében nem hiszek ebben a boldogságban, ráadásul ez a házasság függetlenül az én beavatkozásomtól sohasem jön létre.

- Hogyan? Miből gondolja? Talán tud valamit? - kiáltottam fel kíváncsian.

- Nem, nem tudok semmi különöset. De ez az átkozott róka nem szánhatta magát erre. Ostobaság az egész, nem más, mint ármány. Bizonyos vagyok ebben, s emlékezz a szavamra, így is lesz. Másodszor, ha ez a házasság létre is jönne, csakis abban az esetben, ha annak a gazembernek valami mindenki elől rejtett, különleges, titkolt számítása volna, melybe ez a házasság illik - ezt a számítást egyébként egyáltalán nem értem -, akkor ítéld meg magad, kérdezd meg a tulajdon szívedtől: boldog lesz-e ő ebben a házasságban? Következnek a szemrehányások, a megalázások, a fiú barátnőket tart majd; már úgyis terhes neki Natasa szeretete, s ha elveszi, végképp odalesz a tisztelet, csak sértegetni, bántani fogja. Ahogy elhidegül, az ő szenvedélye viszont egyre nő; féltékenység, gyötrelmek, pokol, válás, talán valami bűntett... nem, Ványa! Ha ezt főzitek ott, s te még segítesz is, akkor megjósolom neked, számot kell majd adnod Istennek, de már késő lesz! Isten veled!

Megállítottam.

- Hallgasson ide, Nyikolaj Szergejics, határozzuk el, hogy még várunk. Legyen meggyőződve arról, hogy sokan vannak érdekelve ebben a dologban, s talán még a legjobbra fordul magától, erőszakolt és mesterséges megoldások nélkül is, amilyen például ez a párbaj. Az idő mindent megold! Végül pedig hadd mondjam meg, hogy ez az egész terve teljes lehetetlenség. Gondolta egy percig is, hogy a herceg elfogadja kihívását?

- Nem fogadja el? Térj eszedre!

- Esküszöm, hogy nem fogadja el, s higgye el, talál majd megfelelő kibúvót; fontoskodó, pedáns módján elintézi a dolgot, s önt mindenki kineveti...

- Könyörülj, testvér, hagyd abba! Egyszerűen lesújtottál! Már hogyan ne fogadná el? Nem, Ványa, te bizony költő vagy, igazi költő! Szerinted tán megalázó dolog velem megverekedni? Nem vagyok rosszabb nála. Öregember vagyok, megsértett apa; te pedig orosz író vagy, tehát szintén tisztes személy, lehetsz a segédem, aztán... aztán... Nem is értem, mi kell még neked...

- Majd meglátja. Jó ürügyeket fog találni, s ön maga vélekedik majd úgy, hogy teljes lehetetlenség megverekedniük.

- Hm... jó, barátom, legyen, ahogy akarod! Természetesen várok egy bizonyos ideig. Meglátjuk, mit hoz az idő. Hanem hallod-e, testvér: add szavadat, hogy sem ott, sem Anna Andrejevna előtt nem szólsz a beszélgetésünkről.

- Szavamat adom.

- Másodszor, légy szíves, Ványa, előttem többé ne hozd szóba ezt a dolgot.

- Jó, ezt is megígérem.

- S végül még egy kérés: tudom, kedvesem, hogy neked bizonyára unalmas nálunk, de gyere gyakrabban, ha teheted. Az én szegény Anna Andrejevnám úgy szeret téged, és... és... úgy unatkozik nélküled... megérted, Ványa?

S erősen megszorította a kezemet. Szívből megígértem neki.

- Most pedig, Ványa, az utolsó kényes ügy: van pénzed?

- Pénzem? - ismételtem csodálkozva.

- Igen - az öreg elvörösödött, és lesütötte a szemét -, látom, testvér, a lakásodat... a körülményeidet... s úgy vélem, külön kiadásaid is lehetnek, s éppen most lehetnek, így hát... itt van, testvér, százötven rubel előszörre...

- Százötven rubel, ráadásul *előszörre*, épp akkor, amikor ön elvesztette a pert!

- Úgy látom, Ványa, egyáltalán nem értettél meg! Jöhetnek *rendkívüli* esetek, értsd meg ezt. Bizonyos alkalmakkor a pénz elősegíti, hogy önállóak lehessünk, függetlenül dönthessünk. Lehet, hogy most nincs is szükséged rá, de a jövőben jól jöhet. Mindenesetre itt hagyom neked. Ennyit tudtam összeszedni. Ha nem költöd el, majd visszaadod. Most pedig isten veled! Istenem, milyen sápadt vagy! Komolyan beteg lehetsz...

Nem tiltakoztam, elvettem a pénzt. Nagyon is világos volt, mire adja nekem.

- Alig állok a lábamon - feleltem.

- Ne hanyagold el a bajt. Ványa, kedvesem, ne hanyagold el! Ma ne menj sehová. Anna Andrejevnának úgyis elmondom, milyen állapotban vagy. Nem kell orvos? Holnap meglátogatlak; legalábbis igyekszem, ha mászni tudok. Most feküdjél le... No, isten áldjon. Isten áldjon, kislány... no lám, elfordul! Hallod, testvér, itt van még öt rubel a kislánynak. Ne mondd neki, hogy én adtam, egyszerűen csak költsd rá, vegyél valami cipőcskét, fehérneműt... sok minden kell neki! Isten veled, barátom...

A kapuig kísértem. Meg kellett kérnem a házmestert, hogy hozzon ennivalót. Jelena még nem ebédelt...

11

De amint visszamentem lakásomba, elszédültem, és összeestem a szoba közepén. Csak Jelena sikoltására emlékszem: összecsapta a kezét, és odarohant hozzám, hogy támogasson. Ez volt az utolsó, amit felfogtam.

Már az ágyon tértem magamhoz. Jelena később elmesélte, hogy a házmesterrel együtt, aki épp meghozta az ételt, cipeltek a díványra. Néhányszor felébredtem, s mindannyiszor ott láttam magam felett a kislány együttérző, gondterhelt arcocskáját. Minderre azonban csak úgy emlékszem, mint egy álomra; félig eszméletlen állapotban, ködös látomásként rémlett fel

előttem Jelena kedves képe; inni adott, megigazgatta a párnámat, vagy ott ült mellettem szomorúan, ijedten, és ujjacskáival a hajamat simogatta. Emlékszem, egyszer óvatosan megcsókolta az arcomat. Másszor meg éjjel feleszméltem, és a díványomhoz tolt asztalkán álló gyertya fényénél megláttam, hogy Jelena párnámra hajtotta a fejét, és alszik, halvány ajka kissé kinyílt, tenyerét meleg arcára szorította. De csak kora reggel tértem igazán magamhoz. A gyertya teljesen leégett; Jelena egy széken ült az asztal mellett, fáradt kis fejét az asztalon nyugvó bal karjára hajtotta, és mélyen aludt; emlékszem, elnézegettem gyermeki arcát, amelyen még álmában is valami felnőttes bánat és fájdalmas, furcsa szépség tükröződött; sovány, sápadt arcára hosszú szempillák vetettek árnyékot, szurokfekete haj keretezte, lazán feltűzött, súlyos, sűrű kontya félrecsúszott. Másik karja a párnámon feküdt. Lopva megcsókoltam vézna kezecskéjét, de a szegény gyerek nem ébredt fel, csak mintha mosoly suhant volna át halvány ajkán. Néztem, néztem, és lassan gyógyító, nyugodt álomba merültem. Majdnem dél volt már, amikor kinyitottam a szemem. Sokkal jobban éreztem magam. Csak a gyengeség és tagjaim ólomsúlya mutatta, hogy beteg voltam. Efféle gyors lefolyású idegrohamok azelőtt is megestek velem; jól ismertem őket. Egy nap alatt jóformán teljesen elmúlt a betegség; közben persze kegyetlenül meggyötört.

Már csaknem dél volt. Első pillantásom a sarokban zsineggel felakasztott függönyre esett, amelyet tegnap vásároltam. Jelena berendezkedett, elkerített magának a szobában egy kis zugot. A kályha mellett ült, és vizet forralt a teáskannában. Látva, hogy felébredtem, vidáman rám mosolygott, és nyomban odajött hozzám.

- Kedvesem, te egész éjjel ápoltál - szóltam, és megfogtam a kezét. - Nem tudtam, hogy ilyen jó vagy.

- Honnét tudja, hogy ápoltam; hátha aludtam egész éjszaka? - kérdezte barátságosan, és szégyenlős ravaszkodással nézett rám, s ugyanakkor restelkedve pirult szavai miatt.

- Többször felébredtem, és mindent láttam. Csak hajnal felé aludtál el...

- Akar teát? - vágott közbe, mintha nem volna kedvére ez a beszélgetés, ami különben így van minden erényes és szigorúan becsületes szívű lénnyel, amikor szembe dicsérik.

- Akarok - feleltem. - De te ebédeltél tegnap?

- Nem ebédeltem, hanem vacsoráztam. A házmester hozta. De ne sokat beszélgessen, inkább feküdjék, nyugodtan; még nem egészen egészséges - tette hozzá, aztán odahozta a teát, és leült az ágy szélére.

- Még hogy feküdjem! Alkonyatig egyébként fekszem, de akkor elmegyek. Okvetlenül el kell mennem, Lenocska.

- Ugyan már! Kihez megy? Csak nem a tegnapi vendéghez?

- Nem, nem hozzá.

- Akkor jó, ha nem hozzá. Ő izgatta fel magát tegnap. Hát talán a lányához?

- Honnét tudsz a lányáról?

- Mindent hallottam tegnap - felelte lesütött szemmel. Arca elkomorult. Összeráncolta a szemöldökét.

- Rossz öregember ez - fűzte hozzá később.

- Hiszen nem is ismered! Ellenkezőleg, nagyon jó ember.

- Nem, nem, rossz; hallottam - mondta indulatosan.

- De hát mit hallottál?

- Nem akar megbocsátani a lányának...

- De szereti. A lánya vétett ellene, ő pedig gondban van, gyötrődik miatta.

- De mért nem bocsát meg? Majd ha megbocsát, a lánya akkor se megy el már hozzá.

- Hogyhogy? Miért?

- Mert nem érdemli meg, hogy a lánya szeresse - felelte hevesen. - Csak hagyja el örökre, és inkább kéregessen az utcán, ő meg lássa, hogy a lánya kéreget, és kínlódjék.

Arca kigyúlt, szeme szikrázott. „Bizonyára nem ok nélkül beszél így" - gondoltam.

- Az ő házába akart adni? - kérdezte kis szünet után.

- Igen, Jelena.

- Nem, inkább elmegyek cselédnek.

- Nem szép, ahogy beszélsz, Lenocska. És szamárság is: kihez tudnál elszegődni?

- Akármelyik paraszthoz - válaszolta türelmetlenül, és nem emelte fel tekintetét. Szemlátomást ingerlékeny volt.

- A parasztnak nem kell ám ilyen szolgáló - mondtam tréfásan.

- Hát akkor urakhoz.

- A te természeteddel uraknál élni?

- Az enyémmel. - Minél ingerültebb lett, annál kurtábban válaszolgatott.

- De hisz nem bírod ki.

- Kibírom. Ha szidnak, csak hallgatok. Ha ütnek, csak hallgatok, hallgatok, nem sírok semmi áron. Annál dühösebbek lesznek, hogy nem sírok.

- Ejnye, Jelena! Mennyi elkeseredettség van benned, és milyen büszke vagy! Úgy látszik, sok rosszban volt részed...

Felálltam, és odamentem a nagy asztalhoz. Jelena a díványon maradt, töprengve bámulta a padlót, és a huzat szegélyét tépdeste. Hallgatott. „Megharagudott tán a szavaim miatt?" - gondoltam magamban.

Ott álltam az asztalnál, gépiesen lapozgattam a kompilációs munkához szükséges, tegnap hozott könyveket, és lassan belemerültem az olvasásba. Gyakran megesik ez velem: odamegyek, felütök egy könyvet, hogy utánanézzek valaminek, s belemélyedek, megfeledkezem mindenről.

- Mit ír maga mindig? - kérdezte félénk mosollyal a kislány, és halkan odalépett az asztalhoz.

- Csak úgy, Lenocska, mindenfélét. Pénzt adnak érte.

- Kérvényeket?

- Nem, nem kérvényeket. - S amennyire tudtam, elmagyaráztam, hogy különféle történeteket írok különféle emberekről; ebből könyv lesz, amelyet elbeszélésnek vagy regénynek neveznek. Nagy érdeklődéssel hallgatott.

- És csupa valóságot ír le?

- Nem, kitalálom a történetet.

- Mért nem a valóságot írja?

- Nézd, olvasd el például ezt a könyvet; egyszer már nézegetted. Hiszen tudsz olvasni, ugye?

- Tudok.

- No, hát majd meglátod. Ezt a könyvet én írtam.

- Maga? Elolvasom...

Szeretett volna mondani valamit, de szemlátomást nehezére esett, és nagyon izgatott volt. Kérdései megett rejlett valami.

- És sokat fizetnek ezért? - kérdezte végül.

- Mikor hogy. Néha sokat, néha meg semmit, mert nem megy a munka. Nem könnyű dolog ez, Lenocska.

- Akkor hát maga nem gazdag?

- Nem, nem vagyok gazdag.

- Én akkor dolgozni fogok, és segítek magának...

Gyors pillantást vetett rám, elpirulva lesütötte a szemét, két lépést tett felém, hirtelen mindkét karjával átölelt, és arcát erősen a mellemre szorította. Álmélkodva néztem rá.

- Szeretem magát... én nem vagyok büszke - szólalt meg. - Tegnap azt mondta, hogy büszke vagyok. Nem, nem... nem vagyok én olyan... szeretem magát. Csak maga szeressen engem...

A könnyek már elfojtották szavát. Olyan erővel tört ki belőle a zokogás, mint tegnap a rohama idején. Térdre esett előttem, a kezem, lábam csókolgatta...

- Szeressen engem! - ismételte. - Egyedül csak maga, csak maga!...

Görcsösen átölelte a térdemet. Oly sokáig elfojtott érzései feltarthatatlanul, hirtelen törtek felszínre, s én megértettem különös makacsságát, amellyel szűziesen rejtegette szívét, annál makacsabbul, annál zordabbul, minél erősebb volt benne a vágy, hogy megnyilatkozzék; ez aztán elkerülhetetlenül ilyen kitöréshez vezet, amikor az ember az önfeledtségig átadja magát a szeretet, a hála érzésének, a becézésnek, a könnyeknek...

Zokogása hisztérikus rohammá fajult. Nagy nehezen fejtettem le magamról ölelő karját. Felemeltem, és a díványhoz vittem. Még sokáig sírt, arcát a párnába fúrva, mintha szégyellne rám nézni, de kis keze erősen szívére szorította a kezemet.

Lassan-lassan lecsillapodott, de csak nem emelte fel az arcát. Egyszer-kétszer rám pillantott a szeme sarkából, s tekintetében sok gyengédség és ismét valami rejtőzködő, félénk érzés tükröződött. Végül pirulva elmosolyodott.

- Könnyebben vagy? - kérdeztem. - Érzékeny kis Lenocskám, szegény beteg gyermekem!

- Nem Lenocska, nem... - suttogta, és egyre csak dugta előlem az arcát.

- Nem Lenocska? Hát micsoda?

- Nelli.

- Nelli? Miért éppen Nelli? Különben igazán szép név. Ha akarod, hát így foglak hívni.

- Mama így nevezett... Rajta kívül soha senki sem hívott így... Nem is akartam, hogy a mamán kívül valaki így mondja nekem... De maga mondja; akarom... Mindig szeretni fogom magát, mindig...

„Szerető és büszke szív - gondoltam -, milyen soká érdemeltem ki, hogy Nelli légy a számomra.” De most már tudtam, szíve örökre az enyém.

- Figyelj ide, Nelli - szóltam, amint megnyugodott. - Azt mondod, hogy egyedül csak a mamád szeretett, senki más. Hát nagyapád igazán nem szeretett téged?

- Nem szeretett...

- De hiszen te megsirattad őt, emlékszel, itt a lépcsőházban.

Egy percig eltűnődött.

- Nem, nem szeretett... Rossz volt. - S arcán valami fájdalmas vonás jelent meg.

- Hiszen vele már beszélni sem lehetett, Nelli. Alighanem egészen elhagyta az esze. Úgy is halt meg, mint egy eszelős. Meséltem neked, hogyan halt meg.

- Igen; de csak az utolsó hónapban lett ilyen. Előfordult, hogy naphosszat csak ült, s ha én nem megyek hozzá, hát ott ül két napig, három napig étlen-szomjan. Azelőtt sokkal jobban volt.

- Mikor azelőtt?

- Amikor még élt a mama.

- Tehát te hoztál neki enni-innivalót, Nelli?

- Igen, én.

- És honnét szerezted, Bubnovától?

- Nem, soha semmit sem vettem el Bubnovától - jelentette ki határozottan, s a hangja megremegett.

- Hát akkor honnét vetted, hiszen neked nem volt semmid?

Nelli hallgatott, rettenetesen elsápadt, aztán hosszan rám nézett.

- Kéregettem az utcán... Ha összegyűjtöttem öt kopejkát, vettem neki kenyeret meg tubákot...

- És ő megengedte! Nelli! Nelli!

- Eleinte magamtól mentem, neki nem is szóltam. Aztán amikor megtudta, már ő zavart kéregetni. Ott állok a hídon, és kéregetek a járókelőktől, ő meg a közelben várakozik; mihelyt látja, hogy adtak valamit, odarohan, és elveszi a pénzt, mintha el akarnám titkolni előle, mintha nem neki gyűjtögetném.

E szavaknál valami keserű, epés mosollyal elmosolyodott.

- Mindez azután volt, hogy mama meghalt - tette hozzá. - Egészen olyan lett akkor, mint az eszelős.

- Tehát nagyon szerette a mamádat? De miért nem lakott vele?

- Nem, nem szerette... Gonosz volt, és nem bocsátott meg neki... mint az a tegnapi rossz öregember - mondta halkan, szinte suttogva, és egyre sápadtabb lett.

Megrezzentem. Egész regény bontakozott ki hirtelen képzeletemben. Ez a szegény asszony, aki egy pincében halt meg a koporsókészítőnél; árva kislánya, aki néha meglátogatja az anyját elátkozó nagyapát: az eszelős, különc öreg, aki kutyája pusztulása után haldoklik a cukrászdában!...

- Azorka azelőtt a mamáé volt! - szólalt meg hirtelen Nelli, és elmosolyodott valami emléken. - Nagyapa azelőtt nagyon szerette mamát, s amikor mama elment tőle, ott maradt nála a mama Azorkája. Azért is szerette annyira Azorkát... Mamának nem bocsátott meg, de amikor a kutya elpusztult, ő is meghalt - tette hozzá zordan, s a mosoly eltűnt arcáról.

- Ki volt ő azelőtt, Nelli? - kérdeztem egy kis idő múlva.

- Azelőtt gazdag volt... Hogy ki volt, nem tudom - felelte. - Valami gyára volt... Így mondta a mama. Eleinte azt gondolta, hogy kicsi vagyok, és nem sokat beszélt róla. Csak csókolgat, és azt mondja: „Majd mindent megtudsz, eljön az idő, és megtudsz mindent, te szegény, szerencsétlen!" Mindig szegénynek és szerencsétlennek hívott. Éjszakánként sokszor azt hitte, alszom (én pedig nem aludtam, csak tettettem magam), és sírt felettem, megcsókolt, és hajtogatta: te szegény, te szerencsétlen!

- Miben halt meg a mamád?

- Tüdőbajban; most lesz hat hete.

- És te emlékszel arra az időre, amikor nagyapád gazdag volt?

- Hisz akkor még meg sem születtem. Mama már a születésem előtt eljött a nagyapától.

- Kivel ment el?

- Nem tudom - válaszolta halkan és mintegy tűnődve a kislány. - Külföldre ment, én is ott születtem.

- Külföldön? Ugyan hol?

- Svájcban. Mindenütt jártam én, Olaszországban is voltam, Párizsban is voltam.

Elámultam.

- És te emlékszel ezekre, Nelli?

- Sok mindenre emlékszem.

- Hogy lehet az, hogy ilyen jól beszélsz oroszul?

- Mama már ott is tanított oroszul. Ő orosz volt, mert orosz volt az anyja, a nagyapa pedig angol, de ő is jól tudott oroszul. Amikor aztán másfél évvel ezelőtt véglegesen visszajöttünk a mamával, teljesen megtanultam. Mama akkor már beteg volt. Itt egyre szegényebbek lettünk. Mama folyton sírt. Eleinte sokáig kutatta itt Pétervárott a nagyapát, mindig azt mondta, hogy vétett ellene, és mindig sírt... De hogy sírt, hogy sírt! S amikor megtudta, hogy a nagyapa szegény, még jobban sírt. Gyakran írt neki, de ő sose válaszolt.

- Miért jött vissza ide a mamád? Csak az apja miatt?

- Nem tudom. Pedig ott olyan jól éltünk. - S Nelli szeme felragyogott. - Mama egyedül lakott velem. Volt egy barátja, jó ember, mint maga... Már itthon ismerték egymást. De aztán meghalt, és mama visszajött...

- Ővele ment el mamád a nagyapától?

- Nem, nem vele. Mással ment el a nagyapától, és az otthagyta őt...

- De hát ki volt az, Nelli?

A kislány rám nézett, és nem felelt. Nyilvánvalóan tudta, kivel ment el az anyja, s valószínűleg az volt az apja is. Még előttem is nehezére esett megneveznie...

Nem akartam kérdezősködéssel gyötörni. Furcsa természet volt, kiegyensúlyozatlan és heves, de elnyomta magában indulatait; rokonszenves, de büszkeségbe zárkózott és hozzáférhetetlen. Amióta csak ismertem, bár szívből szeretett, a legtisztább, legsugárzóbb szeretettel, majdnem úgy, mint boldogult anyját, akire nem tudott fájdalom nélkül emlékezni - ennek ellenére, a mai naptól eltekintve, ritkán volt őszinte hozzám, ritkán érezte szükségét, hogy múltjáról beszéljen; sőt szigorúan titkolózott előttem. Ezen a napon azonban, néhány óra leforgása alatt, görcsös zokogás és kínlódás közepette, szaggatottan elbeszélt nekem mindent, ami legjobban gyötörte és izgatta ezekben az emlékekben, s én sohasem felejtem el szörnyű elbeszélését. De történetének fő része még hátravan...

Szomorú história volt: egy valaha boldog, elhagyott asszony története; ez az asszony beteg volt, elgyötört és teljesen magános: eltaszította az az utolsó lény is, akiben reménykedett - az apja; valamikor megbántotta, s az öregnek elborult az elméje a sok szenvedéstől és megalázástól. Egy kétségbeesésbe sodort nő története, aki még gyermeknek vélt kislányával rótta a hideg, piszkos pétervári utcákat, és alamizsnáért könyörgött; ez az asszony aztán hónapokig haldoklott egy nyirkos pincében, s apja az utolsó percig megtagadta tőle bocsánatát, amikor pedig az utolsó percben észbe kapott, és odarohant, hogy megbocsásson, már csak egy kihűlt holttestet talált a világon mindennél jobban szeretett lény helyett. Különös elbeszélés volt ez egy eszelős öregember és kisunokája szinte érthetetlen, titokzatos kapcsolatáról; ez a gyerek azonban már értette őt, és értett sok mindent, amihez mások simán folyó, biztos életükben évek során át sem jutnak el. Komor história volt ez, egyike azoknak a komor és fájdalmas történeteknek, amelyek gyakran, de észrevétlenül, szinte titkon zajlanak le a zord pétervári ég alatt, a hatalmas város rejtett, sötét zugaiban, az élet bolond kavargásában, elvakult önzés, összeütköző érdekek, sivár kicsapongás, titkolt bűnök közepett, ennek az egész értelmetlen és abnormális életnek keserves poklában...

De ez a történet még hátravan...

Harmadik rész

1

Régen leszállt már az alkony, beesteledett, csak akkor ocsúdtam fel a nyomasztó lidérc-nyomásból, és eszméltem rá a jelenre.

- Nelli - szóltam -, lám, beteg vagy, feldúlt, s nekem itt kell hagynom téged izgatottan, könnyezve. Bocsáss meg, kedvesem, és tudd meg, van itt még egy kedves lény, aki szeren-csétlen, megszomorított és elhagyott, s neki sem bocsátottak meg. Ő vár rám. De most, elbe-szélésed után, magam is annyira kívánkozom hozzá, hogy talán el sem viselem, ha nem láthatom meg nyomban...

Nem tudom, megértett-e Nelli mindent, amit elmondtam neki. Elbeszélése és a nemrég lezajlott betegség felizgatott, de rohantam Natasához. Késő volt már, kilenc óra, amikor odaértem.

Már az utcán, Natasa házának kapujánál észrevettem egy hintót, s úgy rémlett, hogy ez a herceg hintaja. Natasa lakása az udvar felől nyílott. Amint megindultam a lépcsőn, hallottam, hogy egy fordulóval feljebb egy ember halad felfelé, óvatosan tapogatózva - nyilván nem ismerte a helyet. Azt képzeltem, hogy ez a herceg, de hamarosan bizonytalanná váltam. Az ismeretlen morogva kapaszkodott felfelé, s minél feljebb ért, annál hangosabban és erélye-sebben átkozta a lépcsőt. Persze keskeny volt, piszkos és meredek, sosem világították ki; de azt a káromkodást, ami a második emeleten kezdődött, sehogy sem tulajdoníthattam a hercegnek: a felfelé haladó úr úgy káromkodott, mint egy kocsis. A második emeleten azonban már világosabb volt; Natasa ajtajánál égett egy kis lámpa. Közvetlenül az ajtó előtt értem utol az ismeretlent, s mekkora volt a meglepetésem, amikor megismertem a herceget. Úgy láttam, szerfelett kellemetlenül érinti ez a váratlan találkozás. Az első percben nem ismert meg; de aztán hirtelen egész arca megváltozott. Első dühös és gyűlölködő pillantása nyájas, vidám mosolyba olvadt, s nem mindennapi örömmel felém nyújtotta mindkét kezét.

- Á, ön az! Már le akartam térdelni, hogy Istenhez fohászkodjam: mentsen meg. Hallotta, hogy káromkodtam?

S derűsen felnevetett. De arca egyszer csak komoly és gondterhes kifejezést öltött.

- Hogy tudja Aljosa ilyen lakásba elhelyezni Natalja Nyikolajevnát! - szólt fejcsóválva. - Lám, az ilyen úgynevezett *apróságok*, ezek jellemzik az embert. Féltem a fiút. Jó és nemes szívű, de látja, itt a példa: esztelenül szerelmes, és ilyen odúba helyezi el azt, akit szeret. Sőt úgy hallottam, hogy néha kenyerük sem volt - tette hozzá súgva, és közben a csengőt keresgélte. - Majd széthasad a fejem, amikor a jövőjére gondolok, s ami a fő, *Anna* Nyikolajevna jövőjére, amikor már a felesége lesz...

Eltévesztette a nevét, de nem vette észre, szemlátomást mérgelődött, hogy nem találja a csengőt. De hát csengő nem is volt. Megrángattam a kilincset, s Mavra nagy sebbel-lobbal tüstént kinyitotta az ajtót. A konyhában, amelyet egy deszka választott el a csöpp előszobától, a nyitott ajtón át holmi előkészületek látszottak: szinte ünnepien megtisztogattak, letörölgettek mindent, a tűzhelyet begyújtották, az asztalon új edény. Látszott, hogy várnak bennünket. Mavra lesegítette a kabátunkat.

- Aljosa itt van? - kérdeztem tőle.

- Nem is volt - súgta oda valahogy titokzatosan.

Bementünk Natasához. Az ő szobáján nyoma sem látszott semmiféle különleges előkészületnek, minden a régi volt. Egyébként az ő szobája olyan tiszta és kedves volt mindig, hogy igazán nem kellett rendezkednie. Natasa az ajtóban fogadott bennünket. Megdöbbentett beteges soványsága és halvány színe, bár egy percre kigyúlt holtsápadt arca. Szeme lázasan fénylett. Szótlanul, sietősen kezet nyújtott a hercegnek; láthatóan zavarban volt. Rám nem is nézett. Ott álltam, és némán vártam.

- Hát itt vagyok! - szólt vidáman és barátságosan a herceg. - Csak néhány órája tértem vissza. Egész idő alatt önre gondoltam - gyengéden kezet csókolt -, s mi meg nem fordult a fejemben! Annyi minden eszembe jutott, amit el akarok mondani... No de majd kibeszélgetjük magunkat! Először is az én széltolóm, aki, úgy látom, még nincs itt...

- Bocsásson meg, herceg - vágott közbe Natasa zavartan és pirulva -, szólnom kell egy-két szót Ivan Petroviccsal. Gyere, Ványa... csak két szó...

Megfogta a kezem, és a spanyolfal mögé vezetett.

- Ványa - suttogta, a legsötétebb sarokba vonva -, megbocsátasz nekem vagy sem?

- Ugyan, Natasa, elég!

- Nem, nem, Ványa, te már nagyon sokszor és nagyon sokat megbocsátottál nekem, de hát egyszer minden türelemnek vége szakad. Te mindig szeretni fogsz, tudom, de majd hálátlannak tartasz, s tegnap és tegnapelőtt valóban hálátlanul, önző módon, kegyetlenül viselkedtem veled...

Hirtelen sírva fakadt, és arcát a vállamhoz szorította.

- Elég, Natasa - siettem jobb belátásra bírni. - Hisz nagyon beteg voltam egész éjszaka, még most is alig állok a lábamon, azért nem jöttem tegnap este és ma, te meg, lám, azt hiszed, megharagudtam... Hát úgy gondolod, édesem, nem tudom, mi játszódik le most a lelkedben?

- Akkor jó... tehát megbocsátottál szokás szerint - mondta könnyein keresztül elmosolyodva, és szinte fájón megszorította a kezem. - A többit majd később. Sok mindent kell mondanom, Ványa. De most menjünk hozzá...

- Siessünk, Natasa; olyan kurtán-furcsán faképnél hagytuk...

- Majd meglátod, meglátod, mi lesz - súgta oda gyorsan. - Most már mindent tudok; mindent kitaláltam. Mindenben *ő* a hibás. Ez az este sok mindent eldönt. Gyerünk!

Nem értettem, de nem volt idő kérdezősködni. Natasa derűs arccal ment ki a herceghez. Még most is ott állt, kalapját a kezében tartotta. Natasa vidáman mentegetőzött, elvette a kalapját, maga tolt oda egy széket, is hárman letelepedtünk a kis asztal köré.

- A széltolómmal kezdtem - folytatta a herceg -, csak egy percre láttam, akkor is az utcán, épp hintóba ült, hogy Zinaida Fjodorovna grófnőhöz hajtasson. Szörnyen sietett, és képzeljék, ki sem akart szállni, hogy négynapi távollét után bejöjjön velem a lakásba. Azt hiszem, én vagyok a hibás abban, Natalja Nyikolajevna, hogy ő most nincs itt önnél, és mi előtte érkeztünk; felhasználtam az alkalmat, s mivel én ma nem mehetek a grófnőhöz, adtam neki egy megbízást. De tüstént itt lesz.

- Bizonyosra ígérte, hogy idejön ma? - kérdezte Natasa, és legnyíltabb pillantásával tekintett a hercegre.

- Ó, istenem, hát hogyne jönne, hogy is kérdezhet ilyet! - kiáltott a férfi csodálkozva, és figyelmesen nézte Natasát. - Különben értem: ön haragszik rá. Valóban, nem szép tőle, hogy utoljára érkezik. De ismétlem, ennek én vagyok az oka. Ne haragudjék rá. Könnyelmű, szélkelep; nem védelmezem, de bizonyos különleges körülmények most azt követelik, hogy ne szakítsa meg kapcsolatát a grófnő házával és másokkal, sőt minél gyakrabban megjelenjék ott. S minthogy valószínűleg nem tágít ön mellől, és mindenről a világon megfeledkezett, ne haragudjék, kérem, ha olykor egy-két órára igénybe veszem őt holmi megbízások teljesítésére. Meggyőződésem szerint az óta az este óta még egyszer sem volt K. hercegnőnél, s roppantul bosszant, hogy nem tudtam kikérdezni!...

Natasára néztem. Gunyoros mosollyal hallgatta a herceget. De Valkovszkij olyan egyenesen, olyan természetesen beszélt. Lehetetlenségnek látszott bármivel is gyanúsítani.

- Igazán nem tudta, hogy egyszer sem járt nálam ezekben a napokban? - kérdezte Natasa csendes, nyugodt hangon, mintha a leghétköznapibb eseményről beszélne.

- Hogyan! Egyszer sem? De kérem, mit mond! - szólt a herceg, szemlátomást rendkívül meglepetten.

- Ön kedden volt nálam, késő este; másnap délelőtt Aljosa benézett hozzám egy félórára, azóta egyszer sem láttam.

- Hát ez teljesen valószínűtlen! (Egyre jobban elámult.) Én meg azt gondoltam, hogy nem tágít ön mellől. Bocsásson meg, ez olyan furcsa... egyszerűen hihetetlen.

- De igaz, és milyen kár: úgy vártam önt, azt hittem, öntől fogom megtudni, hol van.

- Ó, istenem! De hisz rögtön itt lesz! Hanem amit mondott, az annyira megdöbbentett, hogy én... bevallom, mindent vártam tőle, de ezt... ezt!

- Hogy csodálkozik! Én meg azt gondoltam, nemcsak nem csodálkozik majd, hanem előre tudta, hogy így lesz.

- Tudtam? Én? Biztosítom önt, Natalja Nyikolajevna, hogy csak egy percre láttam ma, és senkitől sem kérdezősködtem felőle; különös, ön mintha nem hinne nekem - folytatta, és fürkészve nézegetett mind a kettőnket.

- Isten őrizz - sietett a válasszal Natasa -, tökéletesen meg vagyok győződve arról, hogy igazat mondott.

S újra elmosolyodott, egyenesen a herceg szemébe, úgyhogy Valkovszkij szinte megrezzent.

- Magyarázza meg, kérem - szólt zavartan.

- Nincs ezen magyaráznivaló. Nagyon egyszerűen beszélek. Hiszen tudja, Aljosa milyen csélcsap, milyen feledékeny. Nos, most, hogy teljes szabadságot kapott, elragadtatja magát.

- De ennyire nem ragadtathatja el magát, itt van még valami, s amint megérkezik, magyarázatra kényszerítem. A legjobban azonban az lep meg, hogy ön mintha engem is hibáztatna, holott én itt sem voltam. Egyébként látom, Natalja Nyikolajevna, hogy nagyon haragszik rá, s ez érthető! Minden joga megvan rá, és... és... természetesen én vagyok a főbűnös, már csak azért is, mert elsőnek kerültem a szeme elé; nem igaz? - fordult hozzám bosszús mosollyal.

Natasának kigyúlt az arca.

- Megengedjen, Natalja Nyikolajevna - folytatta a herceg méltóságosan -, egyetértek azzal, hogy hibás vagyok, de csak azért, mert ismeretségünk másnapján elutaztam, úgyhogy ön, aki gyanakvó természet - ezt észrevettem -, közben már megváltoztatta rólam alkotott véleményét,

annál inkább, mivel a körülmények is közrejátszottak ebben. Ha nem utazom el, jobban megismer, s a felügyeletem alatt Aljosa sem szeleskedik. Ma meghallja majd, hogy a lelkére beszélek.

- Vagyis úgy cselekszik, hogy kezdjek a terhére lenni. Ön sem gondolhatja komolyan, hogy az ilyen eljárás segít rajtam.

- Csak nem arra céloz: szándékosan rendezem úgy a dolgot, hogy a terhére legyen? Ön megsért engem, Natalja Nyikolajevna.

- Lehetőleg kerülöm a célzásokat, bárkivel beszélek is - felelte Natasa -, sőt mindig igyekszem minél egyenesebb lenni, ma még talán meggyőződhetik erről. Megsérteni nem akarom, már csak azért sem, mert az én szavaim úgysem sértik önt, akármit mondok. Ebben teljesen bizonyos vagyok, mert tökéletesen értem kapcsolatunkat: amelyet ön nem vehet komolyan, nem igaz? De ha valóban megsértettem, kész vagyok bocsánatot kérni, hogy teljesítsem önnel szemben a... vendégszeretet minden kötelezettségét.

Natasa könnyedén, sőt tréfásan beszélt, ajka mosolygott, ennek ellenére azonban még sosem láttam ilyen ingerültnek. Csak most értettem meg, mit szenvedett e három nap alatt. Rejtelmes szavai, hogy már mindent tud, mindent kitalált, megijesztettek; félreérthetetlenül a hercegre vonatkoztak. Megváltoztatta róla a véleményét, és ellenségének tekintette - ez látható volt. Bizonyára az ő hatásának tulajdonította Aljosánál szenvedett kudarcát, s talán adatai is voltak erre vonatkozóan. Holmi jelenettől tartottam. Tréfás tónusa túlságosan átlátszó volt, nem takart semmit. Utolsó szavai arról, hogy a herceg nem veheti komolyan kapcsolatukat, az a mondata a vendégszeretet kötelezettségéről, fenyegetésnek hangzó ígérete, hogy még ezen az estén meggyőződhetik őszinteségéről - mindez leplezetlenül epés volt, s a hercegnek feltétlenül meg kellett értenie. Láttam, elváltozik az arca, de tudott uralkodni magán. Mindjárt úgy tett, mint aki nem vette észre ezeket a szavakat, nem fogta fel valódi értelmüket, s természetesen tréfálva ütötte el.

- Isten őrizz attól, hogy bocsánatkérést kívánjak! - mondta nevetve. - Egyáltalán nem akartam ezt, nem is szokásom nőktől bocsánatkérést követelni. Már első találkozásunkkor figyelmeztettem a természetemre, bizonyosan nem haragszik hát meg rám, ha egy megjegyzést teszek, annál inkább, mert általában a nőkre vonatkozik; valószínűleg ön is egyetért majd velem - fordult felém nyájasan.

- Megfigyeltem, a női jellemben van egy olyan vonás, hogy ha például a nő valamiben hibás, inkább elsimítja később ezernyi kedvességgel, mintsemhogy ott helyben beismerje, és bocsánatot kérjen. Tehát ha feltesszük, hogy megsértett, én most szándékosan nem kívánok bocsánatkérést; kellemesebb lesz nekem, ha később, amikor elismeri hibáját, ezernyi kedvességgel akarja elsimítani. Ön olyan jó, olyan tiszta, olyan üde és nyílt, hogy az ön megbánásának perce, érzem előre, elbűvölő lesz. De bocsánatkérés helyett inkább mondja most meg, mivel bizonyíthatnám be ma, hogy sokkal őszintébb, sokkal egyenesebb vagyok önnel, mintsem gondolja.

Natasa elpirult. Nekem is úgy tetszett, hogy a herceg válasza túlságosan könnyed, szinte hanyag, s valami önhitt tréfálkozás csendül meg benne.

- Be akarja bizonyítani, hogy egyenes és nyíltszívű? - kérdezte Natasa, és kihívóan tekintett rá.

- Igen.

- Ha így van, teljesítse a kérésemet.

- Előre megígérem.

- Nos hát: egy szóval, egy célzással se említsen engem Aljosának se ma, se holnap. Egyetlen szemrehányást se tegyen, amiért elfeledkezett rólam; kerülje az intelmeket. Én úgy akarom fogadni őt, mintha mi sem történt volna köztünk, hogy észre se vegyen semmit. Erre szükségem van. Szavát adja erre?

- A legnagyobb örömmel - felelte Valkovszkij -, s engedje meg szívből hozzáfűznöm, hogy ritkán találkoztam eszesebb és tisztább szemlélettel az ilyen ügyekben... De azt hiszem, megjött Aljosa.

Valóban, zaj hallatszott az előszobából. Natasa megremegett, és mintha felkészült volna valamire. A herceg komoly arccal várakozott; merőn figyelte Natasát. De kinyílt az ajtó, és berepült Aljosa.

2

Valósággal berepült, az arca sugárzott, boldog volt és vidám. Látszott, hogy vígan és boldogan töltötte ezt a négy napot. Szinte rá volt írva, hogy közölni akar velünk valamit.

- Hát itt vagyok én is! - kiáltotta nagy hangon. - Az, akinek legkorábban kellett volna érkeznie. De mindjárt megtudtok mindent, mindent! Az előbb egy szót se tudtunk váltani, papa, pedig sok mondanivalóm van a számodra. Csak jó perceiben engedi meg, hogy *tegezzem* - fordult hozzám hirtelen -, máskor megtiltja, szavamra! És hogy tud taktikázni: olyankor ő is *magáz* engem. De mától kezdve azt akarom, hogy mindig jó percei legyenek, és úgy cselekszem! Általában teljesen megváltoztam e négy nap alatt, teljesen, tökéletesen megváltoztam, és mindent elmondok nektek. De majd később. Most a fő dolog, hogy itt van ő! Itt van ő! Ismét! Natasa, kis galambom, angyalom! - mondta, leült melléje, és sóváran csókolgatta a kezét. - Hogy vágytam hozzád ezekben a napokban! De hiába, nem jöhettem! Sehogy sem tudtam elrendezni. Drágám! Mintha lefogytál volna egy kicsit, és milyen sápadtka lettél...

Elragadtatásában csókokkal borította a kezét, és mohón nézegette gyönyörű szemével, mintha nem tudna betelni vele. Natasára pillantottam, és az arcáról leolvastam, hogy ugyanarra gondolunk: a fiú teljesen ártatlan. De hát mikor és hogyan lehet bűnös ez az *ártatlan*? Élénk pír öntötte el Natasa halvány arcát, mintha a szívéből minden vér hirtelen az arcába tódult volna. Szeme felszikrázott, és büszkén tekintett a hercegre.

- De... hol voltál... ilyen soká? - szólalt meg tartózkodó, de elcsukló hangon. Szaporán, nehezen lélegzett. Istenem, mennyire szerette őt!

- Csakugyan hibásnak látszhatom előtted; de mit: *látszhatom*! - természetesen hibás is vagyok, tudom, úgy is jöttem ide, hogy tudom. Kátya tegnap és ma is mondta, hogy egy nő nem bocsáthat meg ilyen nemtörődömséget (hiszen ő mindent tud, ami kedden itt történt; másnap elmeséltem neki). Én vitatkoztam vele, bizonykodtam, azt állítottam, van ilyen nő, *Natasának* hívják, s az egész világon talán csak egy fogható hozzá: ez Kátya; s úgy jöttem ide, hogy tudtam: megnyertem a vitát. Lehetetlen, hogy egy ilyen angyal, mint te, meg ne bocsásson! „Nem jött, tehát bizonyosan valami megakadályozta, nem a szeretet hiánya", így gondolkodik az én Natasám! De hát hogy is ne szeretne téged az ember? Erről szó sem lehet! Úgy fájt utánad a szívem. De azért mégiscsak hibás vagyok! Hanem ha mindent megtudsz, elsőnek mentesz fel! Tüstént elmondok mindent, ki kell öntenem előttetek a szívemet; ezzel a szándékkal jöttem. Szerettem volna ma iderepülni hozzád (volt egy-két szabad percem), hogy megcsókoljalak, de ez sem sikerült: Kátya sürgősen magához kéretett fontos ügyekben. Ez

még azelőtt történt, papa, hogy a kocsiban ültem, és te láttál; akkor másik alkalommal, egy másik cédula nyomán mentem Kátyához. Hisz mostanában naphosszat küldöncök futkosnak ide-oda köztünk cédulákkal. Ivan Petrovics, a maga céduláját csak tegnap éjjel tudtam elolvasni, s magának tökéletesen igaza van mindenben, amit ott ír. De mit tegyek, fizikai lehetetlenség! Úgy gondoltam, másnap este majd tisztázom magam; aznap este ugyanis már képtelen voltam eljönni hozzád, Natasa.

- Miféle céduláról van szó? - kérdezte Natasa.

- Ott járt nálam, persze nem talált, mire hagyott egy levelet, amelyben jól leszidott, amiért nem jövök hozzád. S tökéletesen igaza van. Ez tegnap történt.

Natasa rám pillantott.

- De ha volt időd reggeltől estig Katyerina Fjodorovnánál ülni... - kezdte a herceg.

- Tudom, tudom, mit akarsz mondani - vágott közbe Aljosa -: „Ha tudtál Kátyánál időzni, kétszeresen okod lett volna itt lenni." Teljesen egyetértek veled, s magamtól hozzáteszem: nem kétszeresen, hanem milliószorosan lett volna okom! De hát először is előfordulnak az életben különös, váratlan események, amelyek mindent megzavarnak és felforgatnak. Nálam is ilyen események adódtak elő. Hisz mondom, ezekben a napokban tökéletesen megváltoztam, egészen a körmöm hegyéig; tehát komoly körülmények vezettek ide.

- Ó, istenem, hát mi történt veled? Ne gyötörj, kérlek! - kiáltott fel Natasa, s mosolygott a fiú hevességén.

Valóban, kissé nevetséges volt: siettében szinte hadart, szavai szaporán, összefüggéstelenül torlódtak egymásra. Ömlött belőle a szó, mielőbb ki akarta tálalni mondanivalóját. De beszéd közben sem engedte el Natasa kezét, és minduntalan ajkához emelte, mintha nem tudna betelni csókolgatásával.

- Épp arról van szó, hogy mi történt velem - folytatta. - Ó, barátaim! Mit láttam, mit tettem, milyen embereket ismertem meg! Először is: Kátya! Maga a tökéletesség! Egyáltalán, egyáltalán nem ismertem eddig! Akkor kedden, amikor neked, Natasa, beszéltem róla - s emlékszel, milyen elragadtatva beszéltem -, még akkor is jóformán alig ismertem. Mostanáig rejtegette előlem a lelkét. Most azonban tökéletesen megismertük egymást. Már *tegeződünk* is. De az elején kezdem: először is, Natasa, ha hallhattad volna, hogyan beszélt rólad, amikor másnap, szerdán, elmeséltem, ami itt közöttünk történt... Igaz, erről jut eszembe, milyen ostobán viselkedtem, amikor szerda délelőtt meglátogattalak! Te elragadtatva fogadtál, teljesen áthatott új helyzetünk tudata, meg akartad beszélni velem az egészet: szomorú voltál, s ugyanakkor tréfás és játékos, én pedig megjátszottam a komoly embert! Ó, én szamár! Szamár! Szavamra, kedvem támadt szenvelgőn kérkedni, hogy nemsokára komoly ember, férj leszek, s jó helyen kérkedtem: nálad! Ó, hogy kinevethettél akkor, és mennyire meg is érdemeltem!

A herceg szótlanul ült helyén, s valami diadalmas, ironikus mosollyal nézte Aljosát. Mintha csak örülne, hogy fia ilyen könnyelműnek, sőt nevetségesnek mutatkozik. Egész este kitartóan figyeltem, és tökéletesen meggyőződtem róla: egyáltalán nem szereti fiát, noha sokat beszéltek túlságosan is forró apai szeretetéről.

- Utánad aztán elmentem Kátyához - hadarta tovább Aljosa. - Említettem már, hogy csak ezen a délelőttön ismertük meg egymást igazán, s ez valami különös módon ment végbe... alig is emlékszem rá... Néhány meleg szó, néhány nyíltan kimondott érzés és gondolat, s örökre közel kerültünk egymáshoz. Meg kell ismerned, okvetlenül meg kell ismerned őt, Natasa! Hogyan beszélt rólad! Hogyan magyarázta, milyen kincs vagy te a számomra! Lassanként feltárta előttem minden eszméjét, egész életszemléletét; olyan komoly, olyan lelkes lány!

Beszélt a kötelességünkről, a rendeltetésünkről, arról, hogy valamennyiünknek az emberiséget kell szolgálnunk, s öt-hat órás beszélgetésünknek az lett a vége, hogy örök barátságot esküdtünk, és megfogadtuk: egész életünkben együtt fogunk tevékenykedni!

- Miben tevékenykedni? - kérdezte csodálkozva a herceg.

- Annyira megváltoztam, apa, hogy mindez persze meglep téged; már előre érzem az ellenvetéseidet - felelte ünnepélyesen Aljosa. - Ti mind gyakorlati emberek vagytok, szigorú és komoly életszabályokat dolgoztatok ki magatoknak, s bizalmatlanul, ellenségesen, gúnyosan szemléltek mindent, ami új, ami fiatal és friss. De én most már nem az az ember vagyok, akinek néhány nappal ezelőtt ismertél. Más lettem! Bátran nézek szembe mindennel és mindenkivel. Ha tudom, hogy meggyőződésem igazságos, kitartok mellette a végsőkig; és ha nem térek le az utamról, akkor becsületes ember vagyok. De elég rólam. Mondjátok meg, mit akartok, én biztos vagyok magamban.

- No lám! - szólt gúnyosan a herceg.

Natasa nyugtalanul nézegetett bennünket. Féltette Aljosát. Tudta, hogy beszélgetés közben olykor nagyon elragadtatja magát, s ez hátrányára válhat. Nem akarta, hogy nevetségesnek mutatkozzék előttünk, különösen apja előtt.

- Ugyan, Aljosa! Ez már valami filozófia - mondta -, valaki megtanított rá... inkább mesélj tovább.

- Mesélek is! - kiáltotta a fiú. - Hát nézd: Kátyának van két távoli rokona, holmi unokatestvérek, Levinyka és Borinyka, az egyik egyetemista, a másik egyszerűen fiatalember. Kapcsolatban áll velük, s igazán nem mindennapi emberek! A grófnőhöz alig járnak... elvből. Amikor Kátyával az ember rendeltetéséről, hivatásáról és más efféléről beszélgettünk, megemlítette őket, és küldött velem nekik egy levelet; én meg tüstént odarepültem, hogy megismerkedjem velük. Azon az estén tökéletesen összebarátkoztunk. Vagy tizenkét különféle ember volt ott, egyetemisták, tisztek, művészek, egy író... valamennyien ismerik magát, Ivan Petrovics, vagyis olvasták a műveit, és sokat várnak magától a jövőben. Maguk mondták így. Említést tettem ismeretségünkről, és megígértem, hogy összehozom magukat. Mindnyájan testvérként fogadtak, kitárt karokkal. Rögtön megmondtam nekik, hogy hamarosan házasember leszek, így hát már annak is tekintettek. A negyedik emeleten laknak a tető alatt; ha csak tehetik, összegyűlnek, de főképp szerdánként, Levinykánál és Borinykánál. Friss fiatalság ez; valamennyien lángolóan lelkesednek az emberiségért; a jelenről meg a jövőről, a tudományokról és irodalomról beszélgettünk, de olyan szépen, olyan őszintén és egyszerűen... Egy gimnazista is jár oda. És hogy bánnak egymással, milyen nemes lelkűek! Sohasem láttam még ilyesmit! Hol éltem én eddig? Mit láttam? Hogyan nőttem fel? Egyedül csak te, Natasa, beszéltél néha nekem ilyesmiről. Ó, Natasa, feltétlenül meg kell ismerkedned velük; Kátya már ismeri őket. Szinte áhítatosan beszélnek róla, s Kátya már kijelentette Levinykának és Borinykának, hogyha rendelkezhetik a vagyona felett, mindjárt egymilliót áldoz a társadalom javára.

- S ezt a milliót Levinyka és Borinyka meg az egész társaság kezeli majd, nemde? - kérdezte a herceg.

- Nem igaz, nem igaz; szégyen így beszélni, apa! - kiáltotta indulatosan Aljosa. - Sejtem a gondolatodat! Valóban beszéltünk erről a millióról, és sokáig fontolgattuk, hogyan kell felhasználni. Végül úgy döntöttünk, hogy elsősorban a társadalmi felvilágosításra...

- Igen, valóban nem ismertem eddig Katyerina Fjodorovnát - jegyezte meg az öreg Valkovszkij mintegy magának, továbbra is azzal a gunyoros mosollyal. - Sok mindent vártam tőle egyébként, de ezt...

- Mit ezt! - vágott közbe a fiú. - Mi ebben a különös? Hogy ez némiképp eltér a ti rendetektől? Hogy eddig még senki sem áldozott egymilliót, ő pedig áldoz? Ez a baj! De hát, ha nem kíván más pénzén élni, mert hiszen ezekből a milliókból élni azt jelenti, hogy a más pénzén él (csak most tudtam meg ezt). Hasznára akar lenni hazájának és az embereknek s befizetni a köz javára a maga obulusát. Erről az obulusról még a tankönyvekben olvastunk, s ha ez az obulus egymillióra rúg, akkor már nem ugyanaz? S vajon min alapszik az a dicséretes értelem, amiben annyira hittem! Mit nézel úgy rám, apa? Mintha egy bohócot, egy szamarat látnál! De sebaj, legyek szamár! Hallottad volna, Natasa, mit mondott erről Kátya: „Nem az ész a fő, hanem az, ami irányítja! A természet, a szív, a nemes jellemvonások, a fejlődés." Aztán Bezmiginnek is van egy zseniális kifejezése erre. Bezmigin Levinyka és Borinyka ismerőse, s köztünk szólva, nagy koponya, igazán zseniális koponya! Csak tegnap este mondta beszélgetés közben: a szamár, aki tudatában van annak, hogy szamár, már nem is szamár! Milyen igaz! Nagyon sok az ilyen aranymondása. Csak úgy szórja az igazságot.

- Valóban zseniális! - jegyezte meg a herceg.

- Te mindig gúnyolódsz. De tőled sohasem hallottam effélét; és az egész társaságodtól sem hallottam. Ellenkezőleg, nálatok az ilyesmit mindig rejtegetik, mindig csak a földön járnak, azon igyekeznek, hogy minden, minden valami mértékhez, valami szabályhoz igazodjék, mintha ez lehetséges volna! Mintha nem ezerszer lehetetlenebb volna annál, amiről mi beszélünk és gondolkodunk. És még utópistának neveznek bennünket! Hallottad volna, hogyan beszéltek tegnap...

- De hát mi ez, miről beszéltek és gondolkodtok? Mondd el, Aljosa, eddig még nem nagyon értem - szólt Natasa.

- Általában mindenről, ami a haladáshoz, a humanizmushoz, a szeretethez vezet; mindez az időszerű kérdések kapcsán kerül szóba. Beszélünk a nyilvános törvénykezésről, a kezdődő reformokról, az emberiség szeretetéről, a mai közéleti emberekről; megvitatjuk ezeket a dolgokat, olvasunk. De ami a fő, szavunkat adtuk, hogy teljesen őszinték leszünk egymáshoz, restelkedés nélkül mindent nyíltan elmondunk magunkról. Csak az őszinteség, a nyíltság vezethet célhoz. Különösen Bezmigin fáradozik ezen. Meséltem erről Kátyának, s ő teljesen együtt érez Bezmiginnel. Így hát Bezmigin vezetésével valamennyien megfogadtuk, hogy egész életünkben becsületesen és nyíltan fogunk tevékenykedni, s bármit mondanak is rólunk, bárhogy elítélnek, nem zavartatjuk magunkat, nem szégyelljük lelkesedésünket, rajongásunkat, hibáinkat, hanem megyünk előre. Ha azt akarod, hogy tiszteljenek, legfontosabb, hogy te is tiszteld magadat; csak önmagunk tiszteletével késztethetünk másokat is tiszteletre. Ezt mondja Bezmigin, és Kátya tökéletesen egyetért vele. Általában megbeszéljük eszméinket, tanulmányozni fogjuk magunkat, és közösen analizáljuk egymást...

- Micsoda zagyvaság! - kiáltott fel nyugtalanul a herceg. - És ki ez a Bezmigin? Nem, ezt nem lehet annyiban hagyni...

- Mit nem lehet hagyni? - kapta fel Aljosa. - Hallgasd meg, apa, miért mondom el mindezt most és előtted. Mert szeretném és remélem, hogy téged is bevezethetlek körünkbe. Már szavamat is adtam a nevedben. Nevetsz, nos, úgyis tudtam, hogy nevetni fogsz! De hallgass meg! Te jó vagy és nemes, megértesz. Hiszen te nem ismered, sohasem láttad ezeket az embereket, nem hallottad őket magukat. Mondjuk, ezekről a dolgokról már hallottál, tanulmányoztad őket, és roppantul okos vagy; de őket magukat nem láttad, nem voltál náluk,

tehát nem is ítélhetsz róluk helyesen! Csak azt képzeled, hogy ismered őket. Nem, időzz csak közöttük, hallgasd meg őket, és akkor... akkor fogadom, hogy csatlakozol! A lényeg az: minden eszközt fel akarok használni, hogy megmentselek a nézeteidtől és a társaságodtól, amelyhez annyira hozzátapadtál, és amelyben elpusztulsz.

A herceg szótlanul, epés gúnnyal hallgatta végig ezt a kirohanást; az arca gonosz volt. Natasa leplezetlen viszolygással figyelte. Valkovszkij látta ezt, de úgy tett, mintha nem venné észre. Amint azonban Aljosa befejezte mondókáját, hirtelen felkacagott. Hátradőlt a szék támlájára, mintha nem bírná tartani magát. Ám kacagása határozottan mesterkélten csengett. Nagyon is jól látszott: pusztán csak azért kacag, hogy minél jobban megsértse és megalázza a fiát. Aljosa valóban elkeseredett; mérhetetlen bánat ült ki az arcára. De türelmesen megvárta, amíg apja vidámsága csillapul.

- Miért nevetsz ki, apa? - kezdte szomorúan. - Én nyíltan és őszintén fordultam hozzád. Ha szerinted butaságokat beszélek, oktass ki, de ne nevess rajtam. S min is nevetsz? Azon, amit én most szentnek, nemesnek tartok? Nem baj, ha tévelygek, nem baj, ha mindez nem igaz vagy téves, nem baj, ha szamár vagyok, ahogy többször neveztél; ha tévelygek is, őszintén és becsületesen teszem; érzéseim továbbra is nemesek. Rajongok a magasztos eszmékért. Nem baj, ha tévesek, hiszen az alapjuk szent. Említettem, hogy te és a te társaságodból valók még sosem mondtatok nekem olyasmit, ami megragadott és irányított volna. Cáfold meg őket, mondj nekem valami jobbat, és én követlek, de ne nevess ki, mert ez nagyon elkeserít.

Aljosa rendkívül fennkölten, szigorú méltósággal beszélt. Natasa együttérzőn nézett rá. A herceg szinte csodálkozva hallgatta, és tüstént változtatott a tónusán.

- Egyáltalán nem akartalak megsérteni, kedvesem - felelte -, ellenkezőleg, sajnállak. Olyan lépésre készülsz az életben, amikor ideje már felhagyni a gyermekes könnyelműséggel. Ez ötlött az eszembe. Akaratlanul nevettem, és igazán nem kívántalak megbántani.

- Akkor én miért érzem úgy? - folytatta keserűen a fiú. - Miért érzem már régen, hogy ellenségesen, hideg gúnnyal tekintesz rám, nem úgy, mint apa a fiára? Miért érzem azt, hogy én a te helyedben nem nevetném ki olyan sértően a fiamat, mint most te engem. Figyelj ide: magyarázkodjunk ki most egyszer s mindenkorra, ne maradjon többé semmiféle félreértés. Én is őszintén akarok beszélni: amikor beléptem, úgy rémlett, itt is van valami félreértés; másképp képzeltem ezt a találkozásunkat. Így van, vagy nem? Ha igen, nem lenne jobb, ha mindenki nyíltan kimondaná az érzéseit? Mennyi rosszat el lehet kerülni az őszinteséggel!

- Beszélj csak, beszélj, Aljosa! - mondta a herceg. - Nagyon okos dolgot ajánlasz. Talán ezzel kellett volna kezdeni - tette hozzá, Natasára pillantva.

- Ne haragudj meg teljes őszinteségemért - kezdte Aljosa -, magad akarod, magad kéred. Hallgass ide. Beleegyeztél Natasával való házasságomba; megadtad nekem ezt a boldogságot, legyőzted önmagadat. Nagylelkű voltál, s valamennyien értékeltük nemes cselekedetedet. De miért célozgatsz arra ekkora örömmel, hogy még nevetséges kölyök vagyok, egyáltalán nem alkalmas férjnek; mi több, mintha ki akarnál gúnyolni, megalázni, befeketíteni Natasa előtt. Mindig nagyon örülsz, ha valamiképp nevetséges oldalamról mutathatsz be; nem most, már rég észrevettem ezt. Mintha éppen azt akarnád bebizonyítani, hogy házasságunk ostoba és nevetséges dolog, s nem vagyunk egymáshoz valók. Igazán, mintha magad sem hinnél abban, amit nekünk szánsz; úgy tekinted, mint holmi tréfát, mulatságos ötletet, kacagtató *vaudeville*-t.[9] Nem csupán mai szavaidból következtetek. Még azon az estén, kedden, amikor innen haza-

[9] Bohózat.

mentem, hallottam tőled néhány különös kifejezést, amelyek megleptek, sőt elkeserítettek. Szerdán, mielőtt elutaztál, szintén tettél célzásokat mostani helyzetünkre, beszéltél Natasáról is... nem sértőn, ellenkezőleg, de nem úgy, ahogyan én szerettem volna, valahogy túlságosan könnyedén, szeretet nélkül, tisztelet nélkül... Nehéz ezt kifejezni, de a hangnem világos; megérzi a szív. Mondd, hogy tévedek. Verd ki ezt a fejemből, és bátoríts fel... és őt is, mert őt is megszomorítottad. Éreztem ezt az első percben, amint beléptem...

Aljosa határozottan, hévvel beszélt. Natasa diadalmasan hallgatta, izgatott volt, lángolt az arca, s közben kétszer is maga elé suttogta: „Igen, igen, így van!" A herceg zavarba esett.

- Persze nem emlékezhetem mindenre, amit neked mondtam, kedvesem - felelte -, de nagyon furcsa, hogy így értelmezted a szavaimat. Szívesen kiverem a fejedből, amennyire képes vagyok. Előbbi nevetésem is érthető. Mondom, a nevetéssel igazán csak a keserűségemet akartam leplezni. Ha most elgondolom, hogy nemsokára házasodni akarsz, teljesen megvalósíthatatlan, buta, sőt - bocsáss meg - nevetséges dolognak látom. Szememre veted ezt a nevetést, én pedig azt mondom, hogy mindezt te váltottad ki. Hibás vagyok én is: az utóbbi időben talán elhanyagoltalak, ezért tudtam meg csak most, ezen az estén, mire vagy képes. Most már valósággal rettegek, ha eszembe jut, mi lesz a jövőd Natalja Nyikolajevnával; elsiettem a dolgot; látom, hogy nagyon nem illetek össze. Mindenféle szerelem elmúlik, de az eltérés örökké megmarad. A te sorsodról már nem is beszélek, de ha becsületes a szándékod, gondold meg, hogy magaddal együtt elpusztítod Natalja Nyikolajevnát is, határozottan elpusztítod! Lám, az imént egy óra hosszat beszéltél az emberiség szeretetéről, nemes eszmékről és nemes lelkekről, akikkel megismerkedtél; de kérdezd meg Ivan Petrovicstól, mit mondtam neki, amikor felkapaszkodtunk a harmadik emeletre ebben az undorító lépcsőházban, s megálltunk az ajtónál, hálát adva Istennek életünk és lábunk megmentéséért! Tudod, milyen gondolat tolult önkéntelenül az agyamba? Csodálkoztam, miként tűrheted, hogy Natalja Nyikolajevna ilyen lakásban éljen, amikor annyira szereted? Nem ébredtél rá, hogy megfelelő eszközök és lehetőségek híján nem tudod teljesíteni kötelezettségeidet, tehát nincs jogod a házasságra, nincs jogod, hogy kötelezettségeket vállalj. A szerelem egymagában kevés; a szerelem a gyakorlatban mutatkozik meg; te azonban így vélekedsz: „Ha szenvedsz is velem, de élj velem!", ez bizony nem humánus, nem nemes dolog! Általános szeretetről beszélni, az egész emberiség kérdéseiért lelkesedni, ugyanakkor bűnt követni el a szerelem ellen, s ezt észre sem venni... érthetetlen! Ne szakítson félbe, Natalja Nyikolajevna, hadd fejezzem be; túl sok bennem a keserűség, ki kell öntenem. Azt mondtad, Aljosa, ezekben a napokban magával ragadott minden, ami nemes, ami szép, ami becsületes, és szememre hánytad, hogy a mi köreinkben nincs ilyen vonzerő, pusztán csak a száraz értelem. Hát nézd csak: lelkesülsz a magasztosért, a szépért, s azok után, ami kedden itt történt, négy napon át elhanyagolod azt, aki a világon mindennél drágább kellene hogy legyen a számodra! Még meg is vallottad a vitádat Katyerina Fjodorovnával: Natalja Nyikolajevna úgy szeret téged, olyan nagylelkű, hogy megbocsátja eljárásodat. De miféle jogon számítasz te ilyen megbocsátásra, és ajánlasz rá fogadást? S az egyszer sem jutott eszedbe, hány keserű gondolatot, mennyi kétséget és gyanút ébreszt fel mindez Natalja Nyikolajevnában? Amiért holmi új eszmékért rajongsz, jogod van félvállról venni legelső kötelezettségedet? Bocsássa meg, Natalja Nyikolajevna, hogy nem álltam a szavamat! Ez az ügy azonban komolyabb az adott szónál; ön is megérti... Tudnod kell, Aljosa, olyan szenvedés közepett találtam itt Natalja Nyikolajevnát, hogy világos, micsoda pokollá tetted számára e négy napot, amely épp élete legjobb időszaka kellett volna hogy legyen. Ilyen cselekedetek az egyik oldalon, és szavak, szavak, szavak a másikon... hát nincs igazam? S ezek után te hibáztatsz engem, holott mindenben magad vagy a hibás?

A herceg elhallgatott. Annyira elragadta tulajdon ékesszólása, hogy nem tudta leplezni diadalérzését. Amikor Aljosa Natasa szenvedéseiről hallott, fájdalmas bánattal tekintett rá, de Natasa már határozott.

- Ne búsulj, Aljosa - mondta -, mások hibásabbak nálad. Ülj le, és hallgasd meg, mit felelek mindjárt az apádnak. Ideje, hogy végezzünk.

- Öntse ki a szívét, Natalja Nyikolajevna, nagyon kérem! - kapott a szón a herceg. - Már két órája hallok erről a rejtvényről. Lassanként kibírhatatlanná válik, s megvallom, nem ezt vártam ettől a találkozástól.

- Lehetséges; azt gondolta ugyanis, hogy szavakkal elbűvöl bennünket, és nem vesszük észre titkos szándékait. Mit magyarázkodjam önnek! Tud és ért mindent. Aljosának igaza van. Az ön leghőbb kívánsága, hogy szétválasszon bennünket. Előre tudott jóformán mindent, ami kedd óta itt történik, szinte az ujjain számította ki. Mondtam már, hogy ön sem engem, sem tulajdon leánykérését nem veszi komolyan. Tréfát űz velünk; játszik, és bizonyos célja van. A játéka ügyes. Aljosának igaza volt, amikor szemére vetette, hogy holmi *vaudeville*-nek tekinti az egészet. Önnek inkább örülnie kellene, semmint korholnia Aljosát, hiszen semmiről sem tudva, teljesített mindent, amit ön várt tőle: talán még többet is.

Megdermedtem álmélkodásomban. Elkészültem rá, hogy ezen az estén bekövetkezik valami katasztrófa. Natasa éles őszintesége és leplezetlenül megvető hangja mégis végtelenül meglepett. Tehát csakugyan tud valamit, gondoltam, és elkerülhetetlenül rászánta magát a szakításra. Talán türelmetlenül is várta a herceget, hogy kereken mindent a szemébe mondjon. Valkovszkij kissé elsápadt. Aljosa arcán naiv rémület és gyötrő várakozás tükröződött.

- Jegyezze meg, mivel vádolt - kiáltotta a herceg -, és fontolja meg kissé a szavait... én semmit sem értek!

- Úgy! Tehát ennyiből nem akarja megérteni - szólt Natasa. - Még ő, még Aljosa is ugyanúgy értette önt, mint én, pedig nem beszéltünk össze, még csak nem is találkoztunk! Még neki is úgy rémlett, hogy ön méltatlan, sértő játékot űz velünk, pedig ő szereti önt, hisz önben, mint Istenben. Nem tartotta szükségesnek, hogy óvatosabb, ravaszabb legyen vele: azt hitte, nem találja ki. De neki fogékony, gyengéd, érzékeny a szíve, s az ön szavai, az ön tónusa, mint ő mondja, megmaradtak a szívében...

- Nem értem, semmit sem értek! - ismételte a herceg, s a legnagyobb álmélkodás kifejezésével fordult hozzám, mintha tanúnak szólítana. Ingerült volt és indulatos. - Ön bizalmatlan, ön nyugtalan - folytatta most már Natasának -, ön egyszerűen féltékeny Katyerina Fjodorovnára, s ezért kész a világon mindenkit megvádolni, elsőnek engem, és... és hadd mondjak már ki mindent: az ember furcsa véleményt alkothat az ön jelleméről... Én nem szoktam ilyen jelenetekhez: egy percig sem maradnék ezek után, ha nem nézném fiam érdekeit... Még most is várom, nem méltóztatik-e magyarázatot adni.

- Hát mégis makacskodik, és nem akar ennyiből érteni, jóllehet mindent tud? Feltétlenül kívánja, hogy mindent egyenesen kimondjak?

- Csak ez az óhajom.

- Jó, hát akkor hallgassa meg! - kiáltotta Natasa, és szeme szikrázott dühében. - Kimondok mindent, mindent!

3

Felemelkedett, és állva beszélt tovább, de észre sem vette izgalmában. A herceg hallgatta, hallgatta, s ő is felállt. Túlságosan ünnepélyessé vált az egész jelenet.

- Emlékezzék vissza keddi szavaira - kezdte Natasa. - Azt mondta: „pénzre van szükségem, kitaposott útra és tekintélyre a világban", emlékszik?

- Emlékszem.

- Nos, ön azért jött ide kedden, hogy megszerezze ezt a pénzt, és elérje azt a sikert, ami kicsúszott a kezéből; kigondolta ezt a leánykérést, úgy számítva, hogy e tréfa segítségével megszerzi, amit elszalasztott.

- Natasa - kiáltottam -, gondold meg, mit beszélsz!

- Tréfa! Számítás! - ismételte a herceg sértett méltósággal.

Aljosa lesújtva ült ott, és csak nézett, alig értett valamit. Igen, igen, ne vágjon közbe, megfogadtam, hogy mindent kimondok - folytatta ingerülten Natasa. - Emlékezzék vissza: Aljosa nem hallgatott önre. Egy fél évig fáradozott, hogy elvonja tőlem. Nem engedett. S ekkor elkövetkezett önnél az a perc, amikor kifogyott az időből. Ha elszalasztja a percet, a menyasszony is, a pénz is, főképp a pénz, a kerek hárommilliós hozomány kisiklik a kezéből. Egy maradt hátra: hogy Aljosa megszeresse azt, akit kiszemelt neki; azt gondolta: ha megszereti, talán eltántorodik tőlem...

- Natasa, Natasa! - kiáltott fel szomorúan a fiú. - Mit beszélsz!

- Így is cselekedett - folytatta, nem törődve Aljosa kiáltásával -, de... s itt következik megint ugyanaz a régi história! Minden elrendeződhetett volna, én azonban megint útjában állok! Csak egyvalami nyújthatott némi reményt: ön mint tapasztalt, ravasz ember talán már akkor észrevette, hogy Aljosát néha mintha nyomasztaná lekötöttsége. Nem kerülhette el figyelmét, hogy lassan elhanyagol engem, un már, öt napig felém se néz. Majd megunja egészen, és otthagyja, gondolta, amikor kedden Aljosa döntő lépése teljesen meglepte. Mit tegyen?...

- Megengedjen - kiáltotta a herceg -, ellenkezőleg, ez a tény...

- Én azt mondom - vágta rá makacsul Natasa -, amit ön mondott akkor este: „Mit tegyünk?", és döntött: megengedi nekünk a házasságot, nem a valóságban, hanem csak úgy, *szóban*, hogy Aljosa megnyugodjék. Az esküvő időpontját, gondolta, ki lehet tolni akármeddig; közben pedig megkezdődött az új szerelem; ön ezt észrevette. S mindent erre az új szerelemre alapozott.

- A regények, a regények - mondta a herceg halkan, mintegy magának -, magány, álmodozás és regényolvasás!

- Igen, igen, mindent erre az új szerelemre alapozott - ismételte Natasa: nem hallotta a herceg szavait, rá sem hederített, lázas indulatban beszélt, s egyre jobban nekihevült. - S mik az esélyei ennek az új szerelemnek! Hisz már akkor kezdődött, amikor Aljosa még nem is ismerte ennek a lánynak minden tökéletességét! Abban a percben, amikor azon az estén feltárta ennek a lánynak, hogy nem szeretheti őt, mert a kötelesség és egy másik szerelem megtiltja, ez a lány hirtelen annyi együttérzést mutat iránta és vetélytársnője iránt, annyi nemességről és őszinte megbocsátásról tesz tanúságot, hogy ha hitt is eddig lelki szépségében, ezt álmodni sem merte eddig a percig. Ha el is jött hozzám akkor Aljosa, csak róla beszélt; nagyon nagy hatást tett rá ez a lány. Igen, másnap feltétlenül szükségét kellett éreznie, hogy ismét lássa ezt a gyönyörű teremtést, ha másért nem, hát csupán hálából. De hát miért is ne menjen el hozzá?

Hiszen a másik, a régi már nem szenved, megoldódott a sorsa, hiszen azé lesz az egész élet, ez meg itt csak egy perc... Milyen hálátlan volna Natasa, ha féltékenykedne erre a percre! S lassan, észrevétlenül elveszünk ettől a Natasától perc helyett egy napot, kettőt, hármat. Közben pedig a másik lány teljesen váratlan, új formában nyilatkozik meg Aljosa előtt; olyan nemes, olyan lelkesülő, ugyanakkor olyan naiv gyerek, s milyen jól illik ezzel Aljosához. Barátságot, testvériséget fogadnak, egész életükben együtt akarnak maradni. *Öt-hat órás beszélgetésekben* Aljosa egész lelkét új érzések töltik el, és a szíve már fogva van... Eljön majd az idő, gondolja ön, amikor összehasonlítja régi szerelmét az új, friss érzésekkel: ott minden ismert, megszokott; ott olyan komolyak, követelők; ott féltékenykednek, korholják; ott könnyeket lát... Ha pedig bolondozni, játszani kezdenek vele, akkor sem mint egyenlővel, hanem mint gyerekkel... s ami a fő: minden ismerős és megszokott...

Könnyek fojtogatták, torka görcsösen összeszorult, de még erőt vett magán.

- Mi jön még? Ó, van még idő: hisz az esküvőt Natasával még nem kell kitűzni; sok az idő, s minden megváltozik... Itt vannak az ön szavai is, célzásai, magyarázatai, az ékesszólása... Meg is lehet rágalmazni ezt a bosszantó Natasát; lehet előnytelen színben feltüntetni, és... hogyan oldódik meg a dolog, nem tudjuk, de a győzelem a miénk! Aljosa! Ne vádolj engem, drágám! Ne mondd, hogy nem értem és nem értékelem a szerelmedet. Hisz tudom, te most is szeretsz engem, s ebben a percben talán nem is érted meg panaszaimat. Tudom, nagyon, nagyon rosszul tettem, hogy most mindezt kimondtam. De hát mit tegyek, ha ezt mind látom, s közben egyre jobban és jobban szeretlek... nagyon... esztelenül!

Kezébe temette arcát, lerogyott a karosszékbe, és felzokogott, mint egy gyerek. Aljosa felkiáltott, és odarohant hozzá. Sohasem bírta könnyek nélkül nézni a sírását.

Zokogása szemlátomást igen kapóra jött a hercegnek: Natasa felindulását a hosszú magyarázkodás folyamán, ellene intézett éles kirohanásait, amelyek miatt már puszta illemből is meg kellett sértődnie, most nyilvánvalóan a megbántott szerelem, az esztelen féltékenység, sőt a betegség számlájára lehetett írni. Még részvétet is kellett mutatni...

- Nyugodjék meg, csillapodjék, Natalja Nyikolajevna - vigasztalta -, csak az idegesség, a tépelődés, a magány mondatja ezt... Annyira feldúlta önt Aljosa könnyelmű viselkedése... De hiszen ez csak könnyelműség a részéről. A lényeg, amiről ön is említést tett, a keddi esemény, inkább határtalan odaadását kell hogy bizonyítsa ön előtt, de ön épp ellenkezőleg, azt gondolta...

- Ó, ne beszéljen nekem, legalább most ne gyötörjön! - vágott közbe Natasa, és keservesen sírt. - A szívem megsejtett már mindent, régen megsejtett! Hát azt hiszi, nem értem, hogy régi szerelme már teljesen odavan... Itt ebben a szobában, amikor itt hagyott, megfeledkezett rólam... mindent átéreztem... mindent átgondoltam... Mit is tehettem! Nem vádollak téged, Aljosa... De miért ámít? Azt gondolja, nem próbáltam én is ámítani magamat?... Ó, hányszor, hányszor! Hogy figyeltem hangjának rezdülését! Megtanultam olvasni az arcából, szeméből!... Mindennek vége, minden odavan... Ó, én szerencsétlen!

Aljosa térden állva sírt előtte.

- Igen, igen, én vagyok a vétkes! Mindenben én!... - hajtogatta zokogva.

- Nem, ne okold magad, Aljosa... más van itt... az ellenségeink. Ők... ők!

- De végre is megengedjen... - kezdte kissé türelmetlenül a herceg - milyen alapon írja rovásomra mindezt a... bűntettet? Hiszen ezek egyedül az ön kitalálásai, semmi sem bizonyítja...

- Bizonyítékok! - kiáltotta Natasa, és felpattant a székről. - Bizonyítékok kellenek önnek, aljas ember! Nem tehetett, egyszerűen nem tehetett mást, amikor idejött az ajánlatával! Meg kellett nyugtatnia a fiát, elaltatni a lelkiismeretét, hogy szabadabban és nyugodtabban érintkezhessék Kátyával; enélkül folyton az eszében járok, és nem enged önnek, ön pedig unta a várakozást. Talán nem igaz?

- Elismerem - felelte a herceg gúnyos mosollyal -, ha ámítani akartam volna önt, valóban így cselekszem: ön nagyon... éles elméjű, de hát ezt be kell bizonyítani s csak azután sértegetni az embert ilyen szemrehányásokkal...

- Bebizonyítani! És egész előző viselkedése, amikor tiltotta tőlem? Az, aki arra tanítja a fiát, hogy semmibe vegye, csak játéknak tekintse az ilyen kötelezettségeket nagyvilági előnyök és pénz miatt... az megmételyezi! Mit mondott az imént a lépcsőházról, a rossz lakásról? Nem ön vonta meg tőle az eddig kapott járandóságát, hogy a nyomorral és éhséggel szétválásra kényszerítsen minket? Ön az oka ennek a lakásnak, ennek a lépcsőháznak, s most neki tesz szemrehányást, kétszínű ember! S honnan támadt önben hirtelen akkor, azon az estén az a hév, az a sok új, önnek idegen nézet? Minek kellettem én önnek? Itt jártam fel és alá ebben a négy napban: mindent átgondoltam, mindent mérlegre tettem, minden szavát, az arckifejezését, és meggyőződtem róla, hogy mindez csak színlelés volt, tréfa, komédia, méltatlan, alantas és sértő játék... Ismerem én önt, régen ismerem! Valahányszor Aljosa megérkezett öntől, az arcáról leolvastam mindent, amit mondott, sugalmazott neki; tanulmányoztam rajta az ön hatását! Nem, ön nem tud engem félrevezetni! Lehet, hogy van még valamilyen számítása, lehet, hogy nem a lényeget mondtam ki, de mindegy! Elámított, ez a fő! Ezt kellett nyíltan a szemébe mondanom!...

- Ennyi az egész? Ez minden bizonyíték? De gondolja meg, esztelen asszony: ezzel a tréfával (ahogy keddi ajánlatomat nevezi) én lekötöttem magam. Ez túlságosan nagy könnyelműség lett volna tőlem.

- Mivel kötötte le magát, mivel? Mit jelent az ön szemében az, hogy félrevezet engem? Mit jelent megbántani egy lányt? Hiszen elszökött a szülői háztól, apja eltaszította, védtelen, és *bemocskolta* magát, *erkölcstelen*! Érdemes vele sokat teketóriázni, ha ez a *tréfa* csak a legcsekélyebb előnnyel jár?

- Gondolja meg, Natalja Nyikolajevna, milyen színben tünteti fel saját magát! Mindenáron azt bizonygatja, hogy részemről sérelem érte. De ez a sértés olyan súlyos, olyan aljas, nem is értem, hogyan lehet feltételezni, hát még kitartóan bizonygatni. Nagyon is kitanultnak kell lenni, hogy ilyen könnyen feltegye valaki, bocsásson meg. Én jogosan teszek önnek szemrehányást, mert lázítja a fiamat: ha nem is kelt most velem szemben az ön védelmére, azért a szíve ellenem van...

- Nem, apám, nem - mondta Aljosa -, azért nem támadtam ellened, mert hiszem, hogy nem sértetted meg, és el sem tudom hinni, hogy ennyire meg lehessen sérteni valakit!

- Hallják? - kiáltott fel a herceg.

- Mindenben én vagyok a hibás, Natasa, ne vádold őt. Ez vétek és szörnyűség!

- Hallod, Ványa! Már ellenem van! - sikoltotta Natasa.

- Elég! - mondta a herceg. - Fejezzük be ezt a nyomasztó jelenetet. Féltékenységének ez a határt nem ismerő, elvakult, vad kitörése teljesen új oldaláról mutatja be nekem az ön jellemét. Ez óvatosságra int. Elhamarkodtuk a dolgot, valóban elhamarkodtuk. Ön észre sem veszi, mennyire megsértett; ez semmi önnek. Elsiettük... elsiettük... a szavam persze szent, de... apa vagyok, és boldogságot kívánok a fiamnak...

- Visszavonja a szavát - kiabálta magánkívül Natasa -, kapott az alkalmon! De tudja meg: két nappal ezelőtt én itt magamban elhatároztam, feloldom Aljosát a szava alól, s ezt most mindenki előtt megerősítem. Lemondok róla!

- Azaz fel akarja támasztani benne a régi nyugtalanságot, a kötelességérzést, a „vágyat a kötelezettség után" (így fejezte ki az előbb), hogy ezzel ismét magához láncolja. Ez illik az ön elméletébe, azért is mondom; de elég, az idő sürget. Nyugodtabb percre várok, hogy kimagyarázkodjunk. Remélem, kapcsolatunk nem szakad meg végképp. Remélem azt is, hogy megtanul jobban becsülni engem. Már ma közölni akartam családjára vonatkozó tervemet, amelyből megláthatta volna... de hagyjuk! Ivan Petrovics! - lépett oda hozzám. - Régi óhajomról nem beszélve, most inkább, mint bármikor, becses lesz számomra közelebbi ismeretsége. Remélem, ön megért engem. A napokban felkeresem; megengedi?

Meghajoltam. Úgy véltem, most már nem kerülhetem el a találkozást. Megszorította a kezem, némán meghajolt Natasa előtt, és sértett méltósággal eltávozott.

4

Néhány percig egy szót sem szóltunk. Natasa szomorúan, leverten, töprengve ült a helyén. Hirtelen elhagyta minden ereje. Mit sem látva, szinte önfeledten maga elé meredt, s közben fogta Aljosa kezét.

A fiú halkan sírdogált, és néha félénk kíváncsisággal nézett rá.

Végül óvatosan vigasztalni kezdte, könyörgött, ne haragudjék, magát okolta; látszott, hogy nagyon szeretné mentegetni az apját, ez különösen a szívén fekszik; néhányszor beszélni kezdett erről, de nem mert nyíltan szólni, nehogy ismét kiváltsa Natasa dühét. Megesküdött, hogy változatlanul szereti, és hevesen mentegette Kátyához való ragaszkodását; szüntelenül azt hajtogatta, hogy Kátyát csak mint nővérét, kedves, jóságos nővérét szereti, akitől nem tud teljesen megválni, de ez kegyetlen durvaság is volna a részéről, s azt bizonygatta, ha Natasa megismeri Kátyát, nyomban összebarátkoznak, soha el nem válnak, és akkor nem lesz többé semmiféle félreértés. Ez a gondolat különösképpen tetszett neki. Szegény nem is hazudott. Nem értette meg Natasa aggodalmait, azt sem egészen, amit az apjának mondott. Csak annyit értett, hogy összevesztek, s ez súlyos teherként nyomta a szívét.

- Hibáztatsz az apád miatt? - kérdezte Natasa.

- Hogyan hibáztathatnálak - felelte keserűen -, amikor mindennek én vagyok az oka, és én vagyok a vétkes? Én juttattalak ilyen állapotba, s haragodban vádoltad meg, mert menteni akartál engem; te mindig mentegetsz, pedig én nem érdemlem. Meg kellett keresni a vétkest, s te azt gondoltad, hogy ő az. De ő igazán, igazán nem hibás! - kiáltotta lelkesen. - S ezért jött ide? Ezt várta?

Látva azonban, hogy Natasa szomorúan, szemrehányóan tekint rá, tüstént elbátortalanodott.

- No jó, nem szólok, bocsáss meg - mondta. - Én vagyok mindennek az oka!

- Igen, Aljosa - folytatta leverten Natasa -, most ő közénk állt, és örökre feldúlta a világunkat. Te mindig jobban hittél nekem, mint bárki másnak; most gyanakvást, bizalmatlanságot oltott a szívedbe ellenem, már hibáztatsz, elvette tőlem a szíved felét. *Fekete macska* futott át köztünk.

- Ne beszélj így, Natasa. Miért mondod, hogy fekete macska? - Nagyon megszomorította ez a kifejezés.

- Hamis jóságával, hazug nagylelkűségével magához láncolt - beszélt tovább Natasa -, s most majd egyre inkább ellenem fordít.

- Esküszöm, hogy nem! - kiáltotta Aljosa még hevesebben. - Csak ingerültségében mondta, hogy „elhamarkodtuk"; majd meglátod, holnap, holnapután észbe kap, ha meg annyira megharagudott, hogy valóban nem akarja a házasságunkat, esküszöm neked, nem engedelmeskedem. Talán lesz annyi erőm... S tudod, ki lesz a segítségünkre? - kiáltott fellelkesülve tulajdon ötletétől. - Kátya! Meglátod, milyen nagyszerű teremtés, meglátod! Meggyőződhetsz róla, hogy nem a vetélytársad, nem akar szétválasztani bennünket! S milyen igazságtalan voltál, amikor azt mondtad, hogy a magamfajtánál rögtön az esküvő után elmúlik a szerelem! Milyen keserves volt ezt hallanom! Nem, én nem vagyok olyan, és ha sokat jártam is Kátyához...

- Hagyd, Aljosa, járj csak hozzá, amennyit akarsz. Én nem erről beszéltem. Nem jól értettél. Légy boldog, akivel akarsz. Nem kívánhatok többet a szívedtől, mint amennyit adni tud...

Mavra lépett be.

- No, hozzam a teát vagy ne? Már két órája forr a szamovár; tizenegyre jár.

Nyersen, haragosan beszélt; látszott, hogy rosszkedvű, és neheztel Natasára. Mavra ugyanis kedd óta valósággal elragadtatásban élt; már szétkürtölte az egész házban, a környéken, a boltban, a házmesternél, hogy kisasszonya (akit annyira szeretett) férjhez megy. Diadalmasan kérkedve mesélte, hogy a herceg, ez a tekintélyes és roppant gazdag generális maga jött el kisasszonya beleegyezéséért, ő, Mavra, a tulajdon fülével hallotta az egészet - s lám, most minden felborult. A herceg haragosan távozott, a teát sem adták be, s természetesen mindennek a kisasszony az oka. Hallotta, milyen tiszteletlenül beszélt.

- Jó... hozd - felelte Natasa.

- Hát a harapnivalót, azt is hozzam?

- Azt is. - A lány zavarba esett.

- Hogy készültünk, hogy készültünk! - dohogott Mavra. - Tegnap óta nincs megállásom. A Nyevszkijre szaladtam borért, most meg... - Kiment, és mérgesen becsapta az ajtót.

Natasa elpirult, és furcsán nézett rám. Közben behozták a teát és az ételt; vadhús volt, valami hal és két üveg kitűnő bor Jeliszejevtől. „Vajon minek készültek fel így?" - gondoltam.

- Látod, milyen vagyok, Ványa - szólt Natasa, és odalépett az asztalhoz, szinte előttem is szégyenkezett. - Hiszen éreztem előre, hogy így történik ma minden, ahogy történt, és mégis azt gondoltam, tán más vége lesz. Megjön Aljosa, kimagyarázkodik, megbékülünk; meggyőznek róla, hogy a gyanúim alaptalanok, és... mindenesetre készítettem valami ennivalót. Gondoltam, elüldögélünk, elbeszélgetünk...

Szegény Natasa! Hogy elpirult beszéd közben. Aljosa rajongva nézte.

- Látod, Natasa! - kiáltott fel. - Magad sem hittél magadnak: két órával ezelőtt még nem hittél a gyanúidban! Nem; ezt jóvá kell tenni: én vagyok a hibás, én vagyok mindennek az oka, én majd jóváteszem. Natasa, engedd meg, hogy most rögtön elmenjek apámhoz! Látnom kell őt; megbántották, megszomorították, meg kell vigasztalnom; én majd tisztázok mindent, mindent a magam nevében, teljesen a magam nevében; téged nem keverlek bele. Elsimítom a dolgot... Ne haragudjál rám, hogy annyira kívánkozom hozzá, és téged itt hagylak. Sajnálom őt; majd

meglátod, igazolja magát előtted... Holnap kora reggel rohanok hozzád, és itt maradok egész nap, Kátyához nem megyek...

Natasa nem tartotta vissza, sőt maga küldte. Szörnyen félt, hogy Aljosa most majd *kényszerből* naphosszat nála ül, és megunja. Csak annyit kért, hogy az ő nevében semmit se mondjon, s igyekezett vidáman mosolyogni a búcsúhoz. A fiú már ment volna, de egyszer csak odalépett Natasához, megfogta mindkét kezét, és leült melléje. Kimondhatatlan gyengédséggel tekintett rá.

- Natasa, angyalom, drágám, ne haragudj rám, és ne veszekedjünk soha. Ígérd meg, hogy mindig mindenben hiszel nekem, én meg neked. Elmondok most neked valamit, édesem: egyszer összevesztünk, nem emlékszem, min, de én voltam a hibás. Nem beszéltünk egymással. Nem akartam elsőnek bocsánatot kérni, pedig borzasztóan szomorú voltam. Járkáltam a városban, ide-oda ténferegtem, elmentem a barátaimhoz, de a szívem csak nehéz volt... És akkor az jutott eszembe: mi lenne, ha, mondjuk, megbetegednél és meghalnál. S amikor ezt elképzeltem, hirtelen olyan kétségbeesés fogott el, mintha valóban örökre elvesztettelek volna. Mind nyomasztóbb, szörnyűbb gondolataim támadtak. Már-már azt képzeltem, hogy a sírodhoz megyek, félig eszméletlenül lerogyok rá, átölelem és dermedten fekszem ott. Elképzeltem, hogyan csókolgatnám ezt a sírt, hogyan szólongatnálak, hogyan könyörögnék csodáért az Istenhez, hogy legalább egy percre feltámasszon; szinte magam előtt láttam, miképp rohannék hozzád megölelni, magamhoz szorítani, megcsókolni, és meghalnék boldogságomban, hogyha egy percre is, még egyszer megölelhetnélek, úgy, mint régen. S amikor ezt elképzeltem, arra gondoltam: lám, egy percre elkönyörögnélek az Istentől, s közben már hat hónapja élsz velem, s e hat hónap során hányszor veszekedtünk, hány napig nem beszéltünk egymással! Naphosszat haragban vagyunk, semmibe vesszük a boldogságunkat, most meg egy percre is feltámasztanálak, s egész életemet adnám ezért a percért!... Ahogy ez elvonult a fejemben, nem bírtam tovább, ideszaladtam hozzád, te meg már vártál, s amikor a veszekedés után megöleltük egymást, emlékszem, olyan erősen szorítottalak magamhoz, mintha csakugyan elveszítettelek volna. Natasa! Ne veszekedjünk sohasem! Ez nekem mindig olyan rossz! S istenem, hogy gondolhatod, hogy el tudnálak hagyni téged!

Natasa sírt. Erősen megölelték egymást, s Aljosa még egyszer megesküdött: sosem hagyja el. Azután sietett apjához. Szilárdan meg volt győződve arról, hogy mindent elrendez, mindent elsimít.

- Mindennek vége! Minden elveszett! - mondta Natasa, görcsösen szorongatva a kezem. - Szeret és mindig szeretni fog; de Kátyát is szereti, és egy idő múlva majd jobban szereti, mint engem. Ez a gonosz herceg sem fog ölbe tett kézzel ülni, és akkor...

- Natasa! Magam is azt hiszem, hogy a herceg nem becsületesen jár el, de...

- Te nem hiszel az egészben, amit neki mondtam! Észrevettem az arcodon. De várj csak, majd meglátod, igazam volt-e vagy sem! Hisz én még csak úgy általánosságban beszéltem, de isten tudja, mit tartogat még a fejében! Szörnyű ember ez! E négy nap során itt járkáltam a szobában, és megfejtettem az egészet. Neki pontosan az kellett, hogy felszabadítsa Aljosa szívét, levegye róla a zavaró szomorúságot, a hozzám fűző kötelezettséget. Azonkívül azért gondolta ki ezt a leánykérést, hogy közénk álljon, Aljosát elbűvölje a nemességével, nagylelkűségével. Ez igaz, Ványa, igaz! Aljosa épp ilyen természetű. Megnyugodott volna, s nem aggódik tovább miattam. Azt gondolta volna: ő most már a feleségem, örökre velem van, és akaratlanul nagyobb figyelemmel fordul Kátya felé. A herceg nyilván tanulmányozta Kátyát, és kitalálta, hogy illik hozzá, erősebben le tudja kötni, mint én. Ó, Ványa! Most benned van minden reményem: a herceg valami okból találkozni akar veled, közelebbről megismerkedni.

Ne térj ki, kedvesem, és az istenért, igyekezz mielőbb bejutni a grófnőhöz. Ismerkedj meg Kátyával, nézd meg jól, és mondd el, milyen. Szükségem van rá, hogy rajtuk legyen a szemed. Senki sem ért meg úgy, mint te, s te tudod, mi a fontos nekem. Figyeld meg azt is, meddig terjed náluk a barátság, mi van közöttük, miről beszélnek; de főként Kátyát, Kátyát vedd szemügyre... Bizonyítsd be még egyszer, kedves, szeretett Ványám, bizonyítsd be még egyszer a barátságodat! Benned, csak benned reménykedem most!...

Már éjjel egy óra volt, amikor hazatértem. Nelli álmos arccal nyitott ajtót. Elmosolyodott, és derűsen nézett rám. Szegényke nagyon mérges volt magára, mert elaludt. Mindenképpen szeretett volna megvárni. Elmondta, hogy valaki keresett, egy ideig itt ült, aztán egy cédulát hagyott az asztalon. A cédulát Maszlobojev írta. Másnap délre magához hívott. Ki akartam kérdezni Nellit, de holnapra halasztottam, és erősködtem, menjen lefeküdni; szegényke úgyis fáradt volt, sokáig várt rám, s csak félórával az érkezésem előtt aludt el.

5

Reggel Nelli elég furcsa dolgokat mesélt a tegnapi látogatásról.

Egyébként már az is különös volt, hogy Maszlobojev éppen ezen az estén jött: bizonyára tudta, hogy nem leszek otthon, magam közöltem ezt vele utolsó találkozásunkkor, nagyon jól emlékszem rá. Nelli elmondta, hogy először nem akart ajtót nyitni, mert félt: már este nyolc óra volt. A férfi azonban rábeszélte a csukott ajtón keresztül; meggyőzte, hogy ha nem hagy itt nekem egy írást, akkor holnap nagy kellemetlenség ér. Amikor Nelli beeresztette, nyomban megírta a cédulát, aztán odament hozzá, és leült melléje a díványra. „Én felálltam, és nem akartam vele beszélgetni - mesélte a kislány -, nagyon féltem tőle; beszélt Bubnováról, hogy mennyire haragszik most, de már nem mer elvinni, és dicsérni kezdte magát; azt mondta, jó barátok, és gyerekkoruk óta ismerik egymást. Akkor aztán szóba álltam vele. Cukorkát vett elő, és megkínált; nem akartam venni, ő meg bizonygatta nekem, hogy jó ember, tud énekelni és táncolni; fel is ugrott, és táncolni kezdett. Nagyon mulatságos volt. Aztán azt mondta, hogy üldögél még egy kicsit, »megvárom Ványát, hátha megjön«, nagyon kért, hogy ne féljek, és üljek mellé. Leültem; de nem akartam vele beszélgetni. Akkor elmondta, hogy ismerte mamát és a nagyapát és... akkor már beszélgettem vele. Sokáig itt ült."

- És miről beszéltetek?

- A mamáról... Bubnováról... a nagyapáról. Két óra hosszat ült itt.

Mintha vonakodva mesélte volna, hogy miről beszéltek. Nem firtattam, reméltem, Maszlobojevtól mindent megtudok. De úgy rémlett, szándékosan jött az én távollétemben, hogy Nellit egyedül találja. „Mit akar ezzel?" - gondoltam.

A kislány megmutatta a három szem cukorkát, amit tőle kapott. Rossz kandiscukor volt, piros és zöld papírban, valószínűleg a zöldségüzletben vette. Nelli mosolyogva mutatta nekem.

- Hát nem etted meg? - kérdeztem.

- Nem akarom - felelte komolyan, összevonva szemöldökét. - Nem is én vettem ki, ő hagyta a díványon...

Ezen a napon sok szaladgálás várt rám. Búcsúzni kezdtem Nellitől.

- Nem unalmas neked egyedül? - kérdeztem.

- Unalmas is meg nem is. Unalmas azért, mert sokáig nincs itt.

S nagy szeretettel pillantott rám. Egész reggel gyengéd tekintettel nézegetett, kedvesnek és vidámnak látszott, s ugyanakkor volt benne valami szégyenlős félénkség, mintha attól tartana, valamivel megharagít, és elveszti szeretetemet, de... restellné ezt túlzottan kimutatni.

- És miért nem unalmas? Hisz azt mondtad, hogy „unalmas is meg nem is" - szóltam, és önkéntelenül rámosolyogtam, olyan kedves és drága volt már nekem.

- Azt már csak én tudom - felelte mosolyogva és megint csak restelkedve. A küszöbön beszélgettünk a nyitott ajtóban. Nelli szemét lesütve állt előttem, egyik kezével vállamba kapaszkodott, a másikkal kabátom ujját morzsolgatta.

- Mi az, titok?

- Nem... csak éppen... elkezdtem olvasni a könyvét a távollétében - mondta halkan, és pirulva rám emelte átható, gyengéd tekintetét.

- No lám! És tetszik? - Zavarban voltam, mint minden szerző, akit szembe dicsérnek, de mit nem adtam volna érte, ha ebben a percben megcsókolhatom a lányt. Valami azonban visszatartott. Nelli hallgatott.

- Kicsoda?

- Hát az a tüdőbajos fiatalember... a könyvben.

- Mit csináljunk, Nelli, így kellett.

- Egyáltalán nem kellene - felelte a kislány szinte suttogva, de hevesen és majdnem haragosan; lebiggyesztette a száját, és még merőbben bámult a padlóra.

Eltelt egy perc.

- Hát a lány... no, hát ők ketten... a lány és az öregember - susogta, miközben még buzgóbban morzsolgatta kabátom ujját -, ők együtt fognak élni? És nem lesznek szegények?

- Nem, Nelli, a lány elutazik messzire; férjhez megy egy földbirtokoshoz, az öreg pedig magára marad - válaszoltam, őszintén sajnálva, hogy nem mondhatok neki valami vigasztalót.

- Hát lám!... Lám! Ó, milyenek!... Most már nem is akarom olvasni.

S mérgesen eltolta a karomat, sarkon fordult, odament az asztalhoz, és hátat fordítva, lesütött szemmel megállt. Egészen kipirult, és nyugtalanul pihegett, mintha szörnyű bántódás érte volna.

- Ejnye, Nelli, te megharagudtál! - szóltam, odalépve hozzá. - Hiszen ami ott le van írva, az nem igaz, kitalált történet; mi van itt haragudnivaló! Érzékeny gyerek vagy te!

- Nem haragszom - mondta félénken, rám tekintett sugárzó, gyengéd pillantásával, majd újra megragadta a karomat, arcát a mellemhez szorította, és sírva fakadt.

De ugyanakkor el is nevette magát - nevetett és sírt egyszerre. Nekem is nevethetnékem támadt, és valami édes érzés töltött el. Semmiképpen sem akartam felemelni a fejét, s amikor megpróbáltam lefejteni a vállamról, mind erősebben simult hozzám, és egyre jobban nevetett.

Aztán véget ért ez az érzelmes jelenet. Elbúcsúztunk; sietnem kellett. Nelli egészen kipirulva, valahogy restelkedőn ragyogó szemmel kiszaladt utánam a lépcsőházba, és kért, menjek haza korán. Megígértem, hogy ebédre mielőbb hazatérek.

Először az öregeket kerestem fel. Mind a ketten gyengélkedtek. Anna Andrejevna komoly beteg volt; Nyikolaj Szergejics benn ült a szobájában. Meghallotta érkezésemet, de tudtam, hogy szokásához híven legfeljebb egy negyedóra múlva jön elő, hadd legyen alkalmunk beszélgetni. Nem akartam nagyon elbúsítani Anna Andrejevnát, ezért a lehetőséghez képest enyhítve mondtam el a tegnap este történetét, de a valóságnak megfelelően; meglepetésemre az öregasszony elszomorodott ugyan, de csodálkozás nélkül fogadta az esetleges szakítás hírét.

- Éppen így gondoltam, bátyuska - mondta. - Miután elment, én még sokáig töprengtem, és oda lyukadtam ki, hogy ebből nem lesz semmi. Nem érdemeltük ki ezt az Úristennél, meg aztán az az ember olyan aljas, semmi jót sem lehet várni tőle. Nem tréfadolog, tízezret csak úgy elszed tőlünk, tudja, hogy nincs joga rá, és mégis elveszi. Megfoszt az utolsó falatunktól: Ihmenyevkát eladják. Natasecska okos, és igaza van, hogy nem hisz neki. Aztán tudja, bátyuska - folytatta, lehalkítva a hangját -, ez az én emberem nagyon a házasság ellen van! Elszólta magát: nem akarom, azt mondja! Először azt hittem, bolondozik, de nem, komolyan beszélt. Mi lesz az én kis galambommal? Akkor aztán igazán elátkozza. Hát Aljosa, ő mit mond?

Még sokáig kérdezgetett, és szokása szerint minden válaszomra sóhajtozott, sápítozott. Észrevettem már, hogy az utóbbi időben nagyon elhagyja magát. Minden hír kihozza a sodrából. Natasa sérelme tönkretette a szívét és az egészségét.

Bejött az öreg, köntösben, papucsban; panaszkodott, hogy lázas, de gyengéden tekintett a feleségére, egész idő alatt, míg ott voltam, úgy gondozta, mint egy dajka, leste a pillantását, szinte félénken viselkedett. Annyi szeretet volt a szemében! Megijesztette az asszony betegsége; érezte, hogy az életben mindent elveszít, ha őt is elveszti.

Egy órát ültem náluk. A búcsúzásnál kikísért az előszobába, és Nelliről kezdett beszélni. Komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy lánya helyett magához fogadja. Tanácskozni kezdtünk, hogyan vegye rá Anna Andrejevnát. Nagyon érdeklődött a kislány iránt, megkérdezte, nem tudtam-e meg valami újabbat róla. Hamarjában elmeséltem neki. Elbeszélésem nagy hatást tett rá.

- Még beszélünk majd erről - mondta határozottan -, addig meg... különben magam megyek el hozzád, csak rendbe jöjjek. Akkor döntünk.

Pontosan tizenkettőkor ott voltam Maszlobojevnál. Legnagyobb álmélkodásomra, amikor beléptem, elsőként a herceget pillantottam meg. Éppen a kabátját vette fel az előszobában, Maszlobojev buzgón segített neki, és odanyújtotta a sétapálcáját. Említette már, hogy ismeri a herceget, ez a találkozás mégis rendkívül meglepett.

Valkovszkij mintha zavarba esett volna, amikor meglátott.

- Á, ön az! - kiáltotta valahogy nagyon is lelkesen. - Lám, micsoda találkozás! Egyébként éppen most tudtam meg Maszlobojev úrtól, hogy ismerik egymást. Örülök, roppant örülök, hogy találkoztunk; szerettem volna látni önt, s remélem, mielőbb felkereshetem, ha megengedi. Kérésem van önhöz: segítsen nekem, tisztázza ezt a mostani helyzetünket. Bizonyára érti, a tegnapiakról beszélek... Baráti viszony fűzi oda, figyelemmel kísérte az egész ügyet, hallgatnak önre... Rendkívül sajnálom, hogy nem maradhatok most önnel... De hát dolgom van! Ám a napokban vagy még előbb is lesz szerencsém meglátogatni. Most pedig...

Túlzott szívélyességgel megrázta a kezemet, összekacsintott Maszlobojevval, és elment.

- Mondd meg, az istenért... - kezdtem, ahogy beléptem a szobába.

- Most semmit sem mondok - vágott közbe Maszlobojev, felkapta sapkáját, és az előszoba felé indult. - Dolgom van. Rohanok, testvér, már el is késtem!...

- De hisz magad írtad, hogy tizenkettőkor jöjjek!

- Mit számít, hogy mit írtam! Én tegnap írtam neked, ma meg nekem írtak, de olyan ügyekben, hogy majd szétmegy a fejem! Várnak. Bocsáss meg, Ványa. Csak annyi elégtételt nyújthatok, hogy verj el a felesleges zavarásért. Ha kell az elégtétel, üss hát, csak könyörgök, minél előbb!... Ne tarts fel, várnak, dolgom van...

- De hát miért ütnélek? Ha dolgod van, siess, mindenkinél adódnak előre nem látott események. De legalább...

- Most semmi legalább, majd elmondom - szakított félbe, s közben kiszáguldott az előszobába, és felkapta kabátját (én is öltözködni kezdtem). - Veled is dolgom van; nagyon fontos ügy, azért is hívtalak; közvetlenül téged és a te érdekeidet érinti. S mivel egy perc alatt nem lehet elmondani, nagyon kérlek, ígérd, meg, hogy eljössz ma este, pontosan hétkor, sem előbb, sem később. Itthon leszek.

- Ma - kezdtem határozatlanul -, ma este, testvér, máshová akartam menni...

- Menj most, kedvesem, ahová menni akartál, és este gyere hozzám. El sem tudod képzelni, Ványa, miket fogok közölni veled.

- Ugyan mi lehet ez? Megvallom, nagyon felkeltetted a kíváncsiságomat.

Már kiléptünk a kapun, és a gyalogjárón álltunk.

- Akkor eljössz? - kérdezte makacsul.

- Mondtam, hogy eljövök.

- Nem, add a szavadat.

- Micsoda ember! No, szavamra.

- Nagyszerű. Derék dolog. Merre mégy?

- Erre - feleltem, és jobb felé mutattam.

- Én meg erre - mutatott ő balra. - Isten veled, Ványa! Ne feledd el, hétkor!

„Furcsa” - gondoltam magamban, amint utánanéztem.

Estére Natasához készültem. Mivel azonban szavamat adtam Maszlobojevnak, úgy döntöttem, hogy most megyek oda. Bizonyos voltam benne, hogy ott találom Aljosát. Valóban ott volt, és rettenetesen megörült, amikor beléptem.

Rendkívül kedvesen, gyengéden viselkedett Natasával, s érkezésem még fel is vidította. Natasa igyekezett jókedvet mutatni, de látszott, hogy erőszakolja. Arca fáradt és halvány volt: rosszul aludt éjszaka. Aljosával is valahogy erőltetetten kedveskedett.

Aljosa sokat beszélt, sokat mesélt, igyekezett felvidítani őt, mosolyt csalni akaratlanul is szigorúan összezárt ajkára, de a beszélgetésben szemlátomást kerülte Kátya és apja említését. A tegnapi békülési kísérlet nyilván nem sikerült.

- Tudod, mit? Borzasztóan szeretne már elmenni tőlem - súgta gyorsan Natasa, amikor a fiú kiment egy percre, hogy valamit mondjon Mavrának -, de fél. Én is félek azt mondani, hogy menjen, mert akkor esetleg azért sem megy, s leginkább félek attól, hogy unatkozik, s így teljesen elhidegül tőlem. Mit tegyek?

- Istenem, milyen helyzetbe hozzátok saját magatokat! És milyen bizalmatlanok vagytok, hogy figyelitek egymást! Magyarázkodjatok ki, és kész! Mert ez a helyzet talán valóban rákényszeríti majd az unalomra.

- De hát mitévő legyek? - kiáltott fel ijedten.

- Várj, én elintézem... - S kimentem a konyhába azzal az ürüggyel, hogy megkérem Mavrát: törölje le az egyik nagyon bepiszkolódott sárcipőmet.

- Óvatosan, Ványa! - kiabálta utánam.

Ahogy beléptem Mavrához, Aljosa úgy rohant oda hozzám, mintha csak engem várt volna.

- Ivan Petrovics, kedvesem, mit tegyek? Adjon tanácsot; még tegnap megígértem, hogy éppen ebben az időpontban Kátyánál leszek. Ezt nem mulaszthatom el! Ki sem mondhatom, mennyire szeretem Natasát, a tűzbe mennék érte, de ítélje meg maga, azt sem adhatom fel teljesen, az lehetetlen...

- Nos, menjen hát...

- És Natasa? Nagyon megszomorítom ezzel; Ivan Petrovics, segítsen rajtam...

- Véleményem szerint jobb, ha elmegy. Tudja, mennyire szereti magát; folyton azt fogja képzelni, hogy unatkozik mellette, és csak kényszerből ül itt. A fesztelen viselkedés hasznosabb. Jöjjön hát, segítek magának.

- Kedves Ivan Petrovics! Milyen jó maga!

Bementünk; egy perc múlva így szóltam hozzá:

- Az imént láttam az apját.

- Hol? - kiáltotta ijedten.

- Az utcán, véletlenül. Megállt velem egy kis időre, ismét kérte, hogy ismerkedjünk meg közelebbről. Kérdezősködött magáról: nem tudom-e, hol van most. Szeretne találkozni magával, valami mondanivalója van.

- Ó, Aljosa, menj hát el hozzá - kapott rajta Natasa, megértvén szándékomat.

- De... hol találom meg most? Otthon van?

- Nem, úgy rémlik, azt mondta, a grófnőnél lesz.

- Akkor hát... - szólt naivan Aljosa, és szomorúan pillantott Natasára.

- De miért ne, Aljosa! - mondta a lány. - Hát igazán meg akarod szakítani azt a barátságot, hogy engem megnyugtass? Ez gyerekes dolog. Először is képtelenség, másodszor is nagyon hálátlannak mutatkozol Kátya előtt. Barátok vagytok; hát szabad ilyen durván megszakítani a kapcsolatot? Végül pedig egyszerűen megsértesz, ha azt gondolod, hogy ennyire féltékeny vagyok. Menj most nyomban, nagyon kérlek! Legalább apád is lecsillapodik.

- Natasa, te angyal vagy, a kisujjad is többet ér nálam! - kiáltotta Aljosa rajongva és bűnbánóan. - Te olyan jó vagy, én meg, én... én... no, ismerj meg hát! Csak az előbb, a konyhában kértem meg Ivan Petrovicsot, hogy segítsen eltávoznom. Ezt gondolta ki. De azért ne ítélj el, aranyos Natasám! Nem vagyok egészen bűnös, mert a világon mindennél jobban szeretlek, és ezért egy új ötletet eszeltem ki: feltárok mindent Kátyának, haladéktalanul leírom neki mostani helyzetünket, és elmondok mindent, ami tegnap történt. Ő majd kitalál valamit a megmentésünkre, egész lelkével ragaszkodik hozzánk...

- Menj hát - felelte mosolyogva Natasa. - De tudod-e, magam is nagyon szeretnék megismerkedni Kátyával. Hogyan találjunk rá alkalmat?

Aljosa elragadtatása nem ismert határt. Nyomban tervezgetni kezdte a találkozót. Igen egyszerű volt: Kátya majd kitalálja. Hevesen, tüzesen fejtegette ezt a gondolatot. Megígérte, hogy még ma, két óra múltán választ hoz, és az estét Natasánál tölti.

- Igazán visszajössz? - kérdezte Natasa, amikor elbúcsúztak.

- Csak nem kételkedsz benne? Isten veled, Natasa, isten veled, szerelmem, örök szerelmem! Isten veled, Ványa! Ó, istenem, véletlenül Ványának neveztem; hallgasson ide, Ivan Petrovics, én szeretem magát, mért nem tegeződünk? Tegezzük egymást!

- Tegezzük.

- Hála istennek! Hiszen már százszor is az eszembe jutott. Csak sose mertem szólni magának. Lám, most is magát mondok. Nehéz megszokni a tegeződést. Azt hiszem, Tolsztoj írja valahol: két ember összetegeződik, de sehogy sem jön a nyelvükre, és folyton kerülik az olyan mondatokat, amelyekben megszólítás fordul elő. Ó, Natasa! Olvassuk el egyszer együtt a *Gyermekkor*-t és *Serdülőkor*-t; olyan szép!

- Menj már, menj már - kergette Natasa nevetve -, mennyit fecsegsz örömödben...

- Isten veled! Két óra múlva itt vagyok!

Kezet csókolt, és kisietett.

- Látod, látod, Ványa! - mondta Natasa, és sírva fakadt.

Két óra hosszat ültem nála, vigasztaltam, és sikerült meggyőznöm, hogy nincs semmi baj. Persze igaza volt, amikor aggodalmaskodott. Elszorult a szívem, ha jelenlegi helyzetére gondoltam; féltettem őt. De mit tehettem?

Furcsálltam Aljosa viselkedését is: éppen úgy szerette Natasát, mint azelőtt, bűnbánatában és hálájában talán még jobban is. Ugyanakkor azonban az új szerelem erősen befészkelte magát a szívébe. Nem lehetett előre látni, mivel végződik a dolog. Roppant szerettem volna szemügyre venni Kátyát. Újra megígértem Natasának, hogy megismerkedem vele.

Végül mintha felvidult volna. Többek között meséltem neki Nelliről, Maszlobojevről, Bubnováról, mai találkozásomról a herceggel Maszlobojevnál és az este hétre kitűzött találkozóról. Mindez szörnyen érdekelte. Az öregekről nem sokat beszéltem, Ihmenyev látogatását egyelőre elhallgattam; az esetleges párbaj Nyikolaj Szergejics és a herceg között megijesztette volna. Ő is rendkívül különösnek találta a herceg kapcsolatát Maszlobojevval és azt, hogy annyira erőszakolja közelebbi ismeretségünket, ámbár a jelen helyzet eléggé megmagyarázta...

Három órakor mentem haza. Nelli derűsen fogadott...

6

Este hétkor pontosan ott voltam Maszlobojevnál. Lármásan üdvözölt, és lelkendezve megölelgetett. Természetesen be volt csípve. Leginkább meglepett azonban, milyen nagy előkészületeket tettek fogadásomra. Látszott, hogy vártak. A drága abrosszal megterített kerek asztalkán szép rézszamovárban forrt a víz. Finom porcelánnal, ezüsttel és kristállyal terítettek

a teához. A másik asztalon - amelyet éppoly drága terítővel borítottak le - finom cukorkát, befőttet, lekvárt, gyümölcscukrot, zselét, narancsot, almát, diót, mandulát, mogyorót láttam - egész gyümölcsüzlet. A harmadik, hófehér abroszos asztalon különféle harapnivalók sorakoztak: kaviár, sajt, pástétom, kolbász, füstölt sonka, hal meg gyönyörű kristálypalackokban különböző, szép színű - rubinvörös, zöld, barna, arany - pálinka. Végül oldalt, egy szintén fehér terítős kis asztalon két üveg pezsgő. A dívány előtt álló asztalon három üveg díszelgett: Sauternes, Lafitte és konyak - Jeliszejevtől való, drága italok. Alekszandra Szemjonovna a teásasztalnál ült, egyszerű, de nagyon elegáns, ízlésesen összeállított öltözékben. Tudta, hogy ruhája jól illik neki, és szemlátomást büszke volt rá; kissé ünnepélyesen áll fel fogadásomra. Elégedettség és jókedv sugárzott üde arcocskájáról. Maszlobojev gyönyörű kínai papucsot és drága köntöst viselt, szép tiszta ing volt rajta. Inge, ahol csak lehetett, tele volt divatos gombokkal. Haját megfésülte, beolajozta, és divatosan oldalt választotta el.

Ámulatomban megálltam a szoba közepén, és tátott szájjal bámultam hol Maszlobojevra, hol Alekszandra Szemjonovnára, aki úszott a boldogságban.

- Mi ez, Maszlobojev? Talán estélyt adsz ma? - kérdeztem végül nyugtalanul.

- Nem, csak te leszel vendég egyedül - felelte ünnepélyesen.

- De hát mi ez (rámutattam a harapnivalóra), hiszen ezzel jól lehet lakatni egy egész ezredet!

- És jól itatni, ez a fő: jól itatni! - tette hozzá a barátom.

- És ez az egész csak az én kedvemért van?

- És Alekszandra Szemjonovna kedvéért. Neki támadt kedve hozzá.

- No tessék! Előre tudtam! - kiáltotta elpirulva az asszony, de továbbra is éppoly elégedettnek látszott. - Ha tisztességesen fogadjuk a vendéget, mindjárt én vagyok az oka!

- Reggel óta, képzelheted, reggel óta, amióta csak megtudta, hogy estére jössz, folyton sürgölődik; olyan gondban volt...

- Megint füllentesz! Nem is reggel óta, hanem tegnap este óta. Amint megérkeztél az este, rögtön mondtad, hogy ma eljön vendégségbe...

- Rosszul hallotta, kérem.

- Egyáltalán nem hallottam rosszul, így volt. Én sosem hazudok. S miért is ne fogadjuk a vendéget? Csak élünk, senki sem jár hozzánk, pedig mindenünk megvan. Hadd lássák a jó emberek, hogy mi is tudunk emberi módon élni.

- És főképpen lássák, milyen nagyszerű háziasszony és szervező vagy - fűzte hozzá Maszlobojev. - Képzeld, pajtás, mibe kerültem bele. Kínai papucsot és köntöst, holland inget húztak rám, teletűzdelték gombokkal, a hajamat is maga fésülte, bepomádézta bergamottal, kérem; még valami illatszerrel is be akart szórni, de azt már nem tűrtem, a sarkamra álltam, megmutattam férji hatalmamat...

- Nem is bergamott az, hanem a legfinomabb francia hajkenőcs, festett porcelán tégelyben! - kiáltotta Alekszandra Szemjonovna, és elpirult. - Ítélje meg maga, Ivan Petrovics, se színházba, se táncolni, sehová sem enged, csak egyre-másra ajándékozza a ruhákat, de mit kezdjek velük? Szépen felöltözöm, és itt járkálok egyedül a szobában. A napokban kikönyörögtem, már fel is készültünk, hogy megyünk a színházba; épp csak elfordultam, feltűztem a brossomat, ő meg a szekrényhez osont, egy-kettő, és jól felöntött a garatra. Így hát itthon maradtunk. Senki, senki, senki sem jár hozzánk vendégségbe; csak délelőttönként jönnek mindenféle emberek üzleti ügyben; engem olyankor kikergetnek. Pedig van szamovárunk, szervizünk,

szép csészéink, minden van, mindent ajándékba kaptunk. Ennivalót is hoznak, éppen csak a bort vesszük, meg a kenőcsöket, no meg ezt a harapnivalót, pástétomot, sonkát, cukorkát vettem most magának... Legalább látná valaki, hogyan élünk! Egész évben ábrándoztam: egyszer majd csak jön egy vendég, igazi vendég, akinek mindent megmutathatunk, jól tarthatjuk: ő is dicsér, nekünk is kellemes lesz; ez a szamár meg nem is érdemli meg, hogy bekentem a haját: mindig csak piszkosan járna. Nézze, milyen köntös van rajta: ajándékba kapta, de hát megérdemel ő egy ilyen köntöst? Csak az az egy gondolata, hogy minél előbb leszopja magát. Meglátja, még a tea előtt vodkázni hívja.

- No lám! Csakugyan: igyunk egyet, Ványa, az aranyosból és az ezüstösből, aztán felfrissült lélekkel nekiláthatunk a többi italnak is.

- Nem megmondtam?

- Ne aggódjék, Szasenyka, konyakos teát is iszunk a maga egészségére, kérem.

- Hát tessék! - kiáltotta az asszony, és összecsapta a kezét. - Hatrubeles kínai tea, tegnapelőtt ajándékozta a kereskedő, s ő konyakkal akarja inni. Ne hallgasson rá, Ivan Petrovics, majd én mindjárt töltök magának... meglátja, micsoda tea ez!

És sürgölődni kezdett a szamovár körül.

Látni való volt, hogy egész este ott akarnak fogni. Alekszandra Szemjonovna egy álló éve várja a vendéget, s most aztán még a lelkét is kiteszi értem. Ez azonban nem vágott a számításaimba.

- Nézd, Maszlobojev - mondtam és leültem -, én tulajdonképp nem vendégségbe jöttem hozzád, hanem egy ügy miatt, magad hívtál, hogy közölj valamit...

- Nos, elintézzük az ügyet, aztán szépen, barátian elbeszélgetünk.

- Erre ne is számíts, kedvesem. Fél kilenckor isten veled. Dolgom van; szavamat adtam...

- Nem hiszem. Könyörgök, mit teszel velem? Mit teszel Alekszandra Szemjonovnával? Nézz rá: egészen megdermedt. Miért pomádézott be; hisz bergamott van rajtam, gondold csak meg!

- Te mindig tréfálsz, Maszlobojev. Alekszandra Szemjonovnának megígérem, hogy a jövő héten, akár pénteken, eljövök hozzátok ebédre; de most, testvér, szavamat adtam, azaz helyesebben, egyszerűen ott kell lennem egy helyen. Inkább mondd el, amit közölni akartál.

- Igazán csak fél kilencig marad? - kiáltott fel az asszony panaszos hangon, csaknem sírva, és elém tett egy csésze kitűnő teát.

- Ne nyugtalankodjék, Szasenyka; ez badarság - vágta rá Maszlobojev. - Maradni fog; badarság. Inkább mondd el, Ványa, hová szaladgálsz te mindig. Miféle ügyeid vannak? Megtudhatom? Hiszen folyton rohansz valahová, nem dolgozol...

- Miért érdekel? Egyébként majd később elmondom. De most magyarázd meg, miért jöttél tegnap, amikor pedig megmondtam neked, emlékszel, hogy nem leszek otthon.

- Aztán eszembe jutott, de tegnap elfelejtettem. Valóban beszélni akartam veled valamiről, de főképpen Alekszandra Szemjonovnát kellett megvigasztalni. „Van egy ember, egy jó barát - azt mondja -, miért nem hívod meg?" Már négy napja kerget utánad, testvér. A bergamottért persze negyven bűnömet megbocsátják a másvilágon, de gondoltam, mért ne töltenénk el egy baráti estét? Úgy jártam el, mint egy stratéga: megírtam, ha nem jössz, minden hajónk elsüllyed.

Megkértem, hogy máskor ne csináljon ilyesmit, inkább nyíltan adja tudtomra szándékát. Egyébként a magyarázata sem elégített ki teljesen.

- No és délben miért rohantál el? - kérdeztem.

- Akkor csakugyan dolgom volt, nem hazudok.

- Vajon nem a herceggel?

- Ízlik magának a teánk? - kérdezte mézédes hangon Alekszandra Szemjonovna.

Már öt perce várta, hogy megdicsérjem a teát, és nekem eszembe se jutott.

- Kitűnő, Alekszandra Szemjonovna, remek. Ilyet még nem is ittam.

Az asszony elpirult boldogságában, és sietett újra tölteni.

- A herceg! - kiáltotta Maszlobojev. - Ez a herceg, testvér, olyan csibész, olyan csirkefogó, hogy no! Tudod, mit mondok neked: magam is csirkefogó vagyok, de nem szeretnék a bőrében lenni, pusztán erényességből! De elég, erről egy szót se többet! Csak ennyit mondhatok róla.

- Én pedig épp azért jöttem, hogy többek között róla is érdeklődjem nálad. De majd később. Hanem tegnap az én távollétemben miért adtál Jelenának cukrot, és miért táncoltál előtte? És miről beszélgettél vele másfél óra hosszat?

- Jelena tizenegy-tizenkét éves kislány, egyelőre Ivan Petrovicsnál lakik - fordult hirtelen Maszlobojev az asszonykához. - Nézd csak, Ványa, nézd - folytatta, és Alekszandra Szemjonovnára mutatott -, hogy elvörösödött, amikor meghallotta, hogy egy idegen kislánynak cukrot vittem, elvörösödött, és úgy megrezzent, mintha pisztolyt sütöttünk volna el... hogy villog a szemecskéje, akár az eleven parázs. Bizony, Alekszandra Szemjonovna, ne is titkolja! Féltékenykedni tetszik. Ha meg nem magyarázom, hogy tizenegy éves kislány, nyomban kitör a vihar: a bergamott se mentett volna meg!

- Így sem ment meg!

Alekszandra Szemjonovna elénk penderült a teásasztal mögül, s mielőtt még Maszlobojev védhette volna a fejét, belekapott a hajába, és ugyancsak megrázta.

- Nesze, nesze! Ne merd azt mondani a vendég előtt, hogy féltékeny vagyok, ne merd, ne merd!

Valósággal kivörösödött, s bár közben nevetett, Maszlobojevnak azért jócskán kijutott.

- Mindig ilyen szégyenletes dolgokról beszél! - fordult hozzám komolyan.

- No, Ványa, hát ilyen az én életem! Erre okvetlenül inni kell! - jelentette ki barátom, megigazgatta a haját, és szinte szaladt a palackért. Alekszandra Szemjonovna azonban megelőzte: odaugrott az asztalhoz, maga töltött, sőt kedvesen megsimogatta férje arcát. Maszlobojev büszkén rám kacsintott, csettintett, és ünnepélyesen kiitta poharát.

- A cukorkát nehéz megmagyarázni - kezdte, és mellém telepedett a díványra. - Tegnapelőtt vettem egy zöldségüzletben, be voltam csípve, nem is tudom, minek vettem. Különben talán azért, hogy támogassam a honi ipart és kereskedelmet... nem tudom bizonyosan; csak arra emlékszem, hogy részegen baktattam akkor az utcán, elestem a sárban, téptem a hajamat, és siránkoztam, amiért semmire sem vagyok alkalmas. Persze megfeledkeztem a cukorkáról, s a zsebemben maradt tegnapig, amikor a te díványodon valamiképp ráültem. Ami a táncot illeti, azt is a kapatosságom rovására lehet írni; eléggé be voltam állítva tegnap, s ha torkig vagyok az élettel, ilyenkor néha táncolok. Hát ennyi az egész; talán még csak annyit, hogy ez a kis

árva szánalmat keltett bennem; meg aztán szóba sem akart állni velem, mintha haragudnék. Így hát táncoltam neki, hogy felvidítsam, és megkínáltam a cukorral.

- És nem azért, hogy megvesztegesd és kifaggasd? Valld be: szándékosan jöttél el a távollétemben, hogy négyszemközt beszélhess vele, és valamit kifürkéssz, igaz? Tudom, másfél óra hosszat ültél ott, elmondtad, hogy ismerted boldogult anyját, és kérdezgetted.

Maszlobojev összehúzta szemét, és csibészesen elvigyorodott.

- Nem volna rossz ötlet - mondta. - Nem, Ványa, erről szó sincs. Azaz alkalomadtán miért ne kérdezzek egyet-mást, de ez egészen más. Ide hallgass, öreg barátom, noha szokásom szerint most is elég részeg vagyok, tudd meg, hogy *rossz szándékkal* Filipp sohasem csap be téged, *rosszal* nem.

- No és rossz szándék nélkül?

- Hát... rossz szándék nélkül sem. De hagyjuk ezt az ördögbe, igyunk, és térjünk a tárgyra! Apróság az egész - folytatta, miután kortyintott egyet. - Ennek a Bubnovának semmiféle joga sem volt magánál tartani a kislányt; mindent kiiktattam. Szó sem volt örökbefogadásról vagy más hasonlóról. Az anya tartozott neki, így hát magához vette a kislányt. Bubnova semmirekellő és ravasz ugyan, de ostoba, mint minden asszony. A megboldogultnak megfelelő igazolványa volt, minden rendben van tehát. Jelena élhet nálad, ámbár jobb lenne, ha valami jámbor család venné komolyan nevelésbe. De egyelőre csak hadd legyen nálad. Nincs itt semmi baj; én mindent elintézek: Bubnova az ujját sem meri mozdítani. A megboldogultról nem sokat tudtam meg. Valami özvegy volt, a neve Saltzman.

- Igen, Nelli is így mondta.

- Akkor hát végeztünk. Most pedig, Ványa - kezdte kissé ünnepélyesen -, kérésem volna hozzád. De teljesítsd ám. Mondd el nekem minél részletesebben, miféle ügyeid vannak, hová járkálsz, hol vagy naphosszat. Részben hallottam és tudom, de sokkal részletesebben is tudnom kell.

Ünnepélyessége meglepett, sőt nyugtalanított.

- Minek? Miért akarod tudni? Olyan ünnepélyesen kérdezed...

- Röviden, Ványa: szolgálatot akarok tenni neked. Nézd, pajtás, ha ravaszkodnék, ünnepélyesség nélkül is kifirtatnám tőled. Te pedig ravaszkodással gyanúsítasz: az előbb is a cukorkával, értettem én. S ha ünnepélyesen beszélek, ez annyit jelent, hogy nem az én érdekemben történik, hanem a tiedben. Azért hát ne kételkedj bennem, hanem mondj el mindent nyíltan, őszintén...

- Miféle szolgálatról beszélsz? Ide hallgass, Maszlobojev: miért nem akarsz egyet-mást elmesélni nekem a hercegről? Nekem erre szükségem van. Ez lenne a szolgálat.

- A hercegről! Hm... Nos hát, megmondom kereken: éppen a herceggel kapcsolatban kérdezlek.

- Hogyhogy?

- Hát úgy, testvér, hogy észrevettem: valamiképp belekeveredett az ügyeidbe; többek között ki is kérdezett felőled. Mi módon tudta meg, hogy ismerjük egymást, az már nem a te dolgod. A lényeg az, hogy óvakodj ettől a hercegtől. Valóságos áruló Júdás, sőt még rosszabb. Ezért mikor megtudtam, hogy benne van a te dolgaidban, félteni kezdtelek. Egyébként tulajdonképp nem tudok semmit, azért is kérem, mondd el, csak úgy ítélhetem meg... Sőt ezért hívtalak ma ide. Ez fontos kérdés; őszintén beszélek.

- Legalább valamit mondj, akár csak annyit, miért éppen nekem kell tartanom a hercegtől.

- Jó, legyen; engem, testvér, sokszor felhasználnak különböző ügyekben. De fontold csak meg: azért bíznak bennem, mert nem fecsegek. Hogyan beszéljek hát neked? Ne is firtasd tehát, ha csak nagy vonalakban, általánosságban mesélek róla, éppen csak azért, hogy megmutassam, micsoda gazember a herceg. De kezdd te a magadéval.

Úgy véltem, igazán nem kell titkolóznom Maszlobojev előtt. Natasa dolga nem volt titok; ráadásul barátom talán valamiben hasznos is lehetett számára. Természetesen elbeszélésemben a lehetőséghez képest megkerültem néhány pontot. Maszlobojev különösen figyelt mindenre, ami a herceget érintette; sokszor megállított, sok mindent megismételtetett, úgyhogy elég részletes lett az előadásom. Jó félóráig tartott.

- Hm! Okos teremtés ez a leány! - vélte Maszlobojev. - Ha nem is talált el mindent a hercegről, de legalább rögtön látta, kivel van dolga, és megszakította vele a kapcsolatot. Derék lány ez a Natalja Nyikolajevna! Iszom az egészségére! (Ivott.) Itt nemcsak ész, szív is kellett, hogy ne hagyja magát becsapni. A szíve is helyén volt. Persze az ügye elveszett: a herceg nem enged, és Aljosa el fogja hagyni. Csak Ihmenyevet sajnálom... tízezret fizetni ennek a gazembernek! De ki járt el az ügyében, ki intézte? Csak nem saját maga? Eh! Ilyenek mind ezek a forrófejű, nemes lelkek! Élhetetlen népség! A herceggel másképp kell bánni. Én olyan ügyvédet szereztem volna Ihmenyevnek... eh! - S bosszúsan az asztalra csapott.

- Nos hát, mi van a herceggel?

- Te folyton ezen nyargalsz. Ugyan mit beszéljek róla; meg is bántam, hogy vállalkoztam rá. Tulajdonképpen csak figyelmeztetni akartalak, Ványa: vigyázz ezzel a fickóval, ahogy mondani szokták, óvakodj tőle. Aki vele kapcsolatba kerül, nincs biztonságban. Légy tehát résen, ennyi az egész! Te meg már azt gondoltad, hogy isten tudja, miféle párizsi rejtelmeket akarok feltárni előtted. Látszik, hogy regényíró vagy! Nos, mit lehet mondani egy gazemberről? A gazember egyszerűen gazember... Elmesélem példának okáért egy ügyecskéjét, természetesen a helyek és személyek megjelölése, tehát naptári pontosság nélkül. Tudod, még kora ifjúságában, amikor hivatalnoki fizetéséből kellett élnie, elvett egy gazdag kereskedőlányt. Nos, ezzel a lánnyal nem valami szépen bánt el, s bár nem róla van most szó, itt jegyzem meg, Ványa barátom, hogy Valkovszkij egész életében az ilyen ügyeket szerette a legjobban. Egy másik eset: elutazott külföldre, és ott...

- Várj csak, Maszlobojev, melyik utazásról beszélsz? Melyik évben?

- Pontosan kilencvenkilenc évvel és három hónappal ezelőtt. Nos, elcsalt ott egy leányt az apjától, és elvitte magával Párizsba. De hogyan csinálta! Az apa holmi gyáros volt, vagy valami ilyen vállalkozásban vett részt. Pontosan nem tudom. Hiszen amiket itt elmesélek neked, azok az én következtetéseim és elképzeléseim bizonyos adatok alapján. Egyszóval a herceg becsapta az öreget, befurakodott a vállalatába. Tökéletesen félrevezette, pénzt is felvett tőle. A felvett pénzről az öregnek persze voltak írásai. A herceg azonban úgy akarta felvenni, hogy ne adja vissza, vagyis egyszerűen ellopja. Volt az öregnek egy lánya, gyönyörű lány, ebbe a gyönyörű lányba pedig beleszeretett egy ideális ember, afféle Schiller, költő; ugyanakkor kereskedő, ifjú álmodozó, egyszóval igaz német, valami Fefferkuchen.

- Fefferkuchen volt a neve?

- Lehet, hogy nem is Fefferkuchen, ördög vigye, nem ez a lényeg. Elég az hozzá, a herceg megkörnyékezte a lányt, olyannyira, hogy az beleszeretett, ész nélkül beleszeretett. Valkovszkij most két dologra határozta el magát: először is meg akarta kaparintani a lányt, másodszor a felvett pénzről szóló írásokat. Az öreg kulcsait a lánya őrizte. Apja őrülten

szerette a lányt, még férjhez sem akarta adni. Komolyan. Minden kérőre féltékenykedett, nem tudta elképzelni, hogy megváljon tőle, Fefferkuchent is elkergette ez a bolondos angol.

- Angol? De hát hol történt ez?

- Én éppen csak rámondtam, hogy angol, a példa kedvéért, te meg mindjárt belekapaszkodsz. Santa Fé de Bogota városában történt, vagy talán Krakkóban, de a legvalószínűbb, hogy Fürstentum Nassauban, ahogy az ásványvizes üvegre van írva, igen, Nassauban; ennyivel beéred? Tehát a herceg elcsábította a lányt, elcsalta az apjától, és rávette, hogy vigyen el magával bizonyos írásokat. Van ilyen szerelem, Ványa! Pedig, istenem, a lány becsületes, nemes lélek volt! Igaz, talán nem sokat értett az üzleti papírokhoz. Csak egytől tartott: apja talán elátkozza. A hercegnek erre is volt ötlete: törvényes, formális kötelezvényt adott, hogy elveszi feleségül. Ily módon meggyőzte, hogy éppen csak elutaznak egy időre, aztán mikor az öreg mérge lecsillapul, már mint férj és feleség térnek vissza, és hármasban élnek tovább szépen az idők végezetéig. A lány tehát elszökött, apja elátkozta, és csődbe került. Frauenmilch meg kisietett Párizsba a lány után, otthagyott csapot-papot, az üzletét is; szörnyen szerelmes volt.

- Várj csak! Miféle Frauenmilch?

- Hát az a... Feuerbach, vagy ki... ó, a fenébe is: Fefferkuchen! Nos, a herceg természetesen nem nősülhetett: mit szólt volna ehhez Hlesztova grófnő vagy mondjuk, Pomojkin báró? Következésképpen álnoksághoz kellett folyamodni. Először is majdhogy nem verte az asszonyt, másodszor előre megfontolt szándékkal meghívta magához Fefferkuchent, az el is ment, jó barátja lett az asszonynak, együtt szomorkodtak, egész estéket töltöttek kettesben, elsírták boldogtalanságukat, a férfi vigasztalta: tudni való, ilyenek ezek a jámbor emberek. A herceg pedig szándékosan csalta lépre: hátha egyszer későn meglepi őket; rájuk is fogta, hogy viszonyuk van, belekötött valamibe, tulajdon szemével látta, azt mondja. Ki is tette a szűrét mind a kettőnek, ő maga meg egy időre elutazott Londonba. Pedig az asszony akkor már másállapotban volt, miután elkergették, lánya született... azaz nem is lánya, hanem fia, igen, fiacskája, Vologykának keresztelték. Fefferkuchen volt a keresztapja. Ekkor az asszony elutazott Fefferkuchennel. A férfinak volt valami kis pénze. Beutazták Svájcot, Olaszországot... ezeket a poétikus helyeket, ahogy illik. Az asszony folyton sírt, Fefferkuchen búslakodott, így teltek az évek, és a kislány megnőtt. A herceg meg vígan élte világát, csak egy dolog nyugtalanította: a házassági kötelezvényt nem tudta visszaszerezni tőle. „Aljas ember vagy - mondta búcsúzásnál az asszony -, megloptál, elvetted a becsületemet, és most elhagysz. Isten veled! A kötelezvényt azonban nem adom vissza. Nem azért, mintha valaha is hozzád mennék, hanem azért, mert te ettől az írástól félsz. Legyen hát örökre a kezemben.” Indulatba jött egyszóval, de a herceg nyugalmának ez nem ártott. Egyáltalán, az ilyen gazembereknek igen előnyös, ha efféle úgynevezett emelkedett lelkekkel van dolguk. Olyan nemesek, hogy könnyű becsapni őket, azonkívül pedig fennkölt és nemes megvetésbe burkolóznak, nemhogy gyakorlatilag a törvényhez folyamodnának ügyeikben, ha egyáltalán folyamodni lehet. Itt van például ez az anya: büszke megvetéssel félrevonult, s bár megtartotta azt az írást, a herceg jól tudta, inkább felakasztja magát, semmint felhasználja: így hát egyelőre nyugodt volt. Az asszony ugyan az arcába köpött ennek az aljasnak, de hát Vologyka ott maradt nála: ha meghal, mi lesz a gyerekkel? Ezen azonban nem sokat töprengtek. Bruderschaft is bátorította, ő sem sokat fontolgatott; Schillert olvasták. Végül aztán Bruderschaft megbetegedett és meghalt...

- Vagyis Fefferkuchen?

- No igen, az ördögbe is! Az asszony meg...

- Várj! Hány évig vándoroltak ide-oda?

- Pontosan kétszázig. Nos, kérem, az asszony meg visszatért Krakkóba. Apja tudni sem akart róla, elátkozta, ő pedig meghalt; s a herceg keresztet vetett örömében. Ott voltam, részt vettem a nagy dínomdánomban... no, igyunk, Ványa testvér!

- Gyanítom, hogy te ebben az ügyben tevékenykedsz, Maszlobojev.

- Okvetlenül tudni akarod?

- Csak azt nem értem, mit tudsz csinálni!

- Tudod, amikor visszatért Madridba, tízévi távollét után, idegen néven, mindent ki kellett deríteni Bruderschaftról, az öregről, a fiókáról, arról, hogy valóban visszatért-e az asszony, és meghalt-e, nem maradtak-e utána holmi írások, és a többi. Meg más effélét. Undorító ember, óvakodj tőle, Ványa, de Maszlobojevot soha semmilyen körülmények között ne nevezd gazembernek! Ha gazember is - véleményem szerint minden ember az -, nem ellenséged. Be vagyok rúgva, de azért hallgass ide; ha előbb vagy utóbb, most vagy jövőre, valamikor úgy rémlik neked, hogy Maszlobojev fondorlatot szőtt ellened (ne felejtsd el, kérlek, ezt a szót, *fondorlatot*), tudd, hogy nem volt benne rossz szándék. Maszlobojev vigyáz rád. Ezért hát ne higgy a gyanúnak, inkább gyere el, és tisztázd a dolgokat testvéri módon magával Maszlobojevval. No, most iszol?

- Nem.

- Eszel?

- Nem, testvér, bocsáss meg...

- Hát akkor szedd a sátorfádat, háromnegyed kilenc, és te rátarti vagy. Ideje menned.

- Micsoda? Leitta magát, és elkergeti a vendéget! Mindig ilyen! Ó, te szégyentelen! - kiáltotta csaknem sírva Alekszandra Szemjonovna.

- Nem illünk egymáshoz! De mi együtt maradunk, Alekszandra Szemjonovna, és szeretjük egymást. Ráadásul generális! No, nem, Ványa, hazudtam; nem vagy te generális, de én aljas vagyok! Nézd, mi vagyok én most? Mi vagyok én előtted? Bocsáss meg, Ványa, ne ítélj el, hadd öntsem ki a lelkem...

Megölelt és sírva fakadt. Menni készültem.

- Ó, istenem! Pedig vacsorát is készítettünk - szólt bánatosan Alekszandra Szemjonovna. - De pénteken eljön?

- El, Alekszandra Szemjonovna, becsületszavamra, eljövök.

- Lehet, hogy utálja őt, amiért ilyen... részeg. Ne utálja, Ivan Petrovics, jó ember ó, nagyon jó ember, és annyira szereti magát! Éjjel-nappal magáról beszél mostanában, folyton csak magáról. Megvette nekem a maga könyveit; még nem olvastam el, holnap kezdem. S nekem is milyen jó lesz, ha eljön! Senkit sem látok, senki sem jár hozzánk. Mindenünk megvan, és magunkban üldögélünk. Most szépen hallgattam, hallgattam, amit beszéltek, és ez olyan kellemes... Akkor hát pénteken...

7

Eltávoztam, és siettem haza: Maszlobojev szavai nagyon felkavartak. Isten tudja, mi minden meg nem fordult a fejemben... Mintha szándékosan történne, odahaza olyan esemény várt, amely megrázott, akár az áramütés.

A ház kapujával szemben, ahol laktam, állt egy lámpa. Amint beléptem a kapu alá, a lámpa felől különös alak rohant felém, úgyhogy még fel is kiáltottam, valami félőrült, remegő, rémült lény, és sikoltva belekapaszkodott a karomba. Elszörnyedtem. Nelli volt!

- Nelli! Mi lelt? - kiáltottam. - Mi történt?

- Ott fenn... ott ül... nálunk...

- Kicsoda? Gyerünk; menjünk fel együtt.

- Nem akarok, nem akarok! Várok, amíg el nem megy... kint várok... nem akarok!

Furcsa előérzettel mentem fel a lakásomig, benyitottam, és megláttam - a herceget. Az asztalnál ült, és egy regényt olvasott. Legalábbis nyitva volt a könyv.

- Ivan Petrovics! - kiáltott fel jókedvűen. - Mennyire örülök, hogy végre hazajött. Éppen menni akartam. Több mint egy órája várom. A grófnő állhatatos és meggyőző kérésére szavamat adtam, hogy ma este elmegyek hozzá önnel együtt. Annyira kért, annyira szeretne megismerkedni magával! Mivel ön már ígéretet tett nekem, úgy gondoltam, eljövök magam, lehetőleg korán, amíg még nem ment el sehová, és meghívom. Képzelje a szomorúságomat; idejövök, s a szolgálója kijelenti, hogy nincs itthon. Mit tegyek? Hiszen becsületszavamra ígértem a látogatását; így hát leültem azzal, hogy várok egy negyedórát. De lám, mi lett a negyedórából: felütöttem a könyvét, és belemelegedtem. Hiszen ez tökéletes, Ivan Petrovics! Az ember nem is érti önt ezek után. Hiszen ön könnyeket csalt a szemembe! Sírtam, pedig ritkán sírok...

- Tehát azt akarja, hogy tartsak önnel? Megvallom, most... noha egyáltalán nem vagyok ellene, de...

- Az istenért, jöjjön! Mit művel velem? Hiszen másfél óra hosszat vártam!... Aztán meg annyira, de annyira kell önnel beszélnem... megérti, miről? Ön ezt az egész ügyet jobban ismeri nálam... Talán elhatározunk valamit, megállapodunk valamiben, gondolja meg! Ne utasítson el, az égre kérem!

Gondoltam, előbb-utóbb úgyis el kell oda mennem. Lehet, hogy Natasa egyedül maradt, és szüksége van rám, de ő maga kért, ismerkedjem meg mielőbb Kátyával. S ki tudja, talán Aljosa is ott van... Tudtam, hogy Natasa nem nyugszik meg, amíg híreket nem viszek neki Kátyáról, s rászántam magam. De Nelli zavart.

- Várjon - mondtam a hercegnek, és kimentem a lépcsőházba, Nelli ott állt a sötét sarokban.

- Miért nem akarsz bemenni, Nelli? Bántott téged? Mit mondott?

- Semmit... Nem akarok, nem akarok... - hajtogatta - félek...

Akárhogy kértem, semmi sem használt. Abban maradtunk, hogy mihelyt eltávoztam a herceggel, bemegy a szobába, és bezárkózik.

- És ne engedj be magadhoz senkit, Nelli, bárhogy könyörögjenek is.

- Maga vele megy?

- Vele.

Megremegett, és megragadta a karomat, mintha kérni akarna, ne menjek, de nem szólt egy szót sem. Elhatároztam, hogy másnap apróra kikérdezem.

Elnézést kértem a hercegtől, és öltözni kezdtem. Azt erősítgette, nem kell oda semmiféle különleges öltözék. „Legfeljebb valami tisztább! - tette hozzá, és inkvizítori tekintettel mért végig tetőtől talpig. - Tudja, mégiscsak ezek a nagyvilági előítéletek... ezektől nem lehet teljesen megszabadulni. Ezt a tökéletességet a mi világunkban még sokáig nem találja meg" - fejezte be, elégedetten látva, hogy van frakkom.

Kimentünk. Én azonban megállítottam a lépcsőn, visszamentem a szobába, ahová Nelli már besurrant, és még egyszer elbúcsúztam tőle. Borzasztóan izgatott volt. Arca elkékült. Féltettem, és nehezemre esett ott hagyni.

- Furcsa teremtés a szolgálója - mondta a herceg, amikor lefelé mentünk a lépcsőn. - Mert a szolgálója ez a kislány, nem?

- Nem... csak úgy... ideiglenesen nálam lakik.

- Különös teremtés. Meggyőződésem, hogy őrült. Képzelje, eleinte rendesen beszélt velem, aztán amikor meglátott, felsikoltott, odarohant hozzám, remegve belém kapaszkodott... mintha mondani akart volna valamit, de nem bírt. Bevallom, megijedtem, már el akartam sietni, de akkor, hál' istennek, ő futott el: Csodálkoztam. Hogyan tudta ezt megszokni?

- Epilepsziás - feleltem.

- Úgy! Nos, akkor nem olyan különös... ha rohamai vannak.

Nekem egyvalami járt a fejemben: Maszlobojev tegnapi látogatása, amikor tudta, hogy nem vagyok otthon, az én mai látogatásom Maszlobojevnál, részeg állapotban, kelletlenül elmondott története, a hét órára szóló meghívás, bizonykodása, hogy ne tartsam fondorlatosnak, végül a herceg másfél órás várakozása, amikor pedig talán tudta, hogy Maszlobojevnál vagyok, s Nelli kiszaladt előle az utcára - mindez feltétlenül bizonyos kapcsolatban van egymással. Volt min gondolkodnom.

A kapunál ott várt a herceg hintaja. Beültünk és elhajtattunk.

8

Nem kellett messze mennünk, csak a Torgovij-hídig. Az első percekben hallgattunk. Azon tűnődtem, hogyan fog megszólalni. Úgy gondoltam, talán majd kipróbál, körültapogat, kifürkész. De kertelés nélkül kezdett beszélni, egyenest a tárgyra tért.

- Rendkívül aggaszt egy körülmény, Ivan Petrovics - kezdte -, elsősorban is erről akarok magával beszélni, és a tanácsát kérem: már régen elhatároztam, hogy lemondok a megnyert perről, és a vitás tízezret átengedem Ihmenyevnek. Hogyan csináljam?

„Lehetetlen, hogy ne tudd, miképpen csináld - villant meg a fejemben. - Vajon nem űzöl gúnyt belőlem?"

- Nem tudom, herceg - feleltem a lehető legnaivabb hangon -, más dolgokban, vagyis ami Natalja Nyikolajevnát illeti, szívesen megadok minden önnek és nekünk szükséges felvilágosítást, de ebben az ügyben ön természetesen többet tud nálam.

- Nem, nem, természetesen kevesebbet. Ön ismeri őket, s talán Natalja Nyikolajevna is többször előadta erre vonatkozó gondolatait; ez pedig számomra a legfőbb iránymutató. Ön sokat segíthet nekem; végtelenül bajos dolog ez. Én kész vagyok lemondani, és feltétlenül le is mondok, bárhogyan végződjék is a többi... ért engem? De hogyan, milyen formában hajtsam végre ezt a lemondást, ez a kérdés. Az öreg büszke és önfejű: kitelik tőle, hogy jóságomat sértéssel viszonozza, és visszadobja a pénzt.

- Engedje megkérdeznem: ön szerint kié ez a pénz, a sajátja vagy az övé?

- A pert én nyertem meg, tehát az enyém.

- És a lelkiismerete szerint?

- Természetesen a sajátom - felelte kissé csípősen, bosszankodva fesztelenségem miatt -, ön egyébként, úgy látszik, nem ismeri a dolog lényegét. Én nem vádolom az öreget szándékos csalással, és megvallom, sohasem is vádoltam. Ő maga vonta magára a bajt. Hanyagul és gondatlanul járt el a rábízott ügyekben, s hajdani megállapodásunk szerint néhány ilyen dologért felelnie kellett. De látja, tulajdonképpen nem is erről van itt szó, hanem összetűzésünkről, akkori kölcsönös sérelmeinkről, egyszóval mindkét fél megsértett hiúságáról. Én talán nem is törődtem volna akkor ezzel a hitvány tízezerrel; ön azonban persze tudja, mi miatt és hogyan kezdődött az egész. Elismerem, hogy gyanakvó voltam, és tán igazságtalan is (azaz akkor igazságtalan), de ezt nem vettem észre, sértett a gorombasága, mérgemben nem akartam elszalasztani az alkalmat, és elindítottam az ügyet. Meglehet, ön úgy látja, nem valami nemesen jártam el. Nem mentegetőzöm, csak annyit jegyzek meg: a düh és főképp a sértett hiúság még nem jelenti a nemeslelkűség hiányát, hanem természetes, emberi dolog, ráadásul, ismétlem, én alig ismertem Ihmenyevet, tökéletesen hitelt adtam Aljosát és a lányát illető minden szóbeszédnek, következésképpen fel tudtam tételezni a megfontolt lopást is... De hagyjuk ezt. A lényeg az, hogy mit csináljak most? Ha lemondok a pénzről, de az eljárásomat most is nyilvánvalóan jogosnak tekintem, ez annyit jelent, hogy a pénzt neki ajándékozom. Meg aztán itt van még ez a kényes helyzet Natalja Nyikolajevnával kapcsolatban... Igen, Ihmenyev bizonyosan visszadobja nekem a pénzt.

- Látja, ön maga mondja, hogy *visszadobja*; tehát becsületes embernek tartja őt, így hát tökéletesen meg lehet győződve arról, hogy nem lopta meg. Ha pedig így van, miért nem megy el hozzá, és jelenti ki egyenesen, hogy keresetét törvénytelennek tekinti? Ez nemes cselekedet volna, s akkor Ihmenyev talán vonakodás nélkül elfogadja a *saját* pénzét.

- Hm... a *saját* pénzét; pontosan erről van szó; mit kíván ön tőlem? Menjek el, és jelentsem ki neki, hogy jogtalannak tartom a keresetemet? De hát miért adtad be a keresetet, ha tudtad, hogy jogtalan? - ezt vághatja a szemembe mindenki. Erre pedig nem szolgáltam rá, mert jogosan jártam el; sehol sem mondtam, sem nem írtam, hogy meglopott; de gondatlanságáról, könnyelműségéről, hozzá nem értéséről most is meg vagyok győződve. Ez a pénz határozottan az enyém, így hát fájdalmas lenne önmagamat rágalmaznom, s végül, ismétlem, az öreg maga idézte fejére a bajt, ön pedig arra kényszerítene, hogy bocsánatot kérjek tőle... ez súlyos dolog.

- Én úgy vélem, ha két ember meg akar békülni, akkor...

- Azt hiszi, hogy könnyű?

- Igen.

- Nem, néha nagyon is nehéz, annál inkább...

- Annál inkább, ha egyéb körülmények is közrejátszanak. Ebben egyetértek, herceg. Natalja Nyikolajevna és fia ügyét minden öntől függő ponton meg kell oldania, mégpedig Ihmenyevék

számára teljesen kielégítő módon. Csak akkor magyarázkodhatik ki őszintén a per felől is Ihmenyevvel. Most, amikor még semmi sincs megoldva, önnek csak egy útja lehet: elismerni, hogy keresete igazságtalan volt, nyíltan, sőt ha kell, nyilvánosan elismerni, ez az én véleményem; megmondom kereken, hiszen maga kérdezte a véleményemet, és nyilván nem kívánja, hogy hazudjam. Ez felbátorít egy kérdésre: miért nyugtalanítja ennek a pénznek a sorsa? Ha keresetét jogosnak tartja, miért akarja odaadni a pénzt? Bocsássa meg kíváncsiságomat, de hát ez szorosan kapcsolódik a többi körülményhez...

- Ön mit gondol? - kérdezte hirtelen, mintha nem is hallotta volna kérdésemet. - Bizonyos benne, hogy az öreg Ihmenyev visszautasítja ezt a tízezret, ha minden megjegyzés és... és... minden efféle enyhítés nélkül juttatom el hozzá?

- Természetesen visszautasítja!

Egészen elvörösödtem, sőt megremegtem felháborodásomban. Ez az arcátlanul szkeptikus kérdés olyan hatást tett rám, mintha a herceg szembeköpött volna. Sérelmemet még más is fokozta: az a nyers, nagyvilági modor, amellyel kérdésemet figyelmen kívül hagyva, mintha észre sem vette volna, mással vágta el, nyilván így adván értésemre, hogy túlságosan elragadtattam magam, és nagyon is bizalmaskodom, amikor ilyen kérdést merészelek feltenni neki. Valósággal gyűlöltem ezt a nagyvilági modort, és előzően Aljosát is minden erőmmel igyekeztem leszoktatni róla.

- Hm... ön túlságosan lobbanékony, s a világban sok minden nem úgy történik, ahogyan ön elképzeli - felelte kiáltásomra nyugodtan. - Azt hiszem egyébként, hogy ezt félig-meddig Natalja Nyikolajevna oldhatja meg; kérem, mondja el neki. Ő adhat tanácsot.

- Egyáltalán nem - válaszoltam nyersen. - Nem méltóztatott meghallgatni az imént, közbevágott, amikor beszélni kezdtem. Natalja Nyikolajevna nagyon jól érti, hogy ha ön nem őszinte szívvel és, mint mondja, *enyhítések* nélkül adja vissza a pénzt, akkor ezzel megfizet az apának a leányáért, neki meg Aljosáért, egyszóval pénzzel jutalmazza...

- Hm... lám, ön így ért engem, kedves jó Ivan Petrovics. - A herceg felnevetett. Vajon miért? - Pedig - folytatta - még oly sok beszélnivalónk van. Most azonban nincs időnk. Csak arra kérem, *egyet* értsen meg: a dolog közvetlenül Natalja Nyikolajevnát, az ő jövőjét érinti, s az egész részben attól függ, hogyan oldjuk meg mi ketten ezt a kérdést, miben maradunk. Önre itt feltétlenül szükség van, majd meglátja. Ezért hát, ha továbbra is híve Natalja Nyikolajevnának, nem is térhet ki beszélgetésünk elől, akármilyen kevés szimpátiát érez is irántam. De megérkeztünk... *à bientôt*.[10]

9

A grófnő lakása gyönyörű volt. Ha nem is pompásan, de kényelmesen és ízlésesen rendezte be a szobákat. Mégis minden magán viselte az ideiglenesség jellegét; megfelelő lakás volt ez egy időre, de nem állandó, szilárd otthona egy gazdag családnak, hiányzott az úri kedvtelések és nélkülözhetetlennek vélt szeszélyek minden jele. Híre járt, hogy a grófnő nyáron leutazik (lezüllött és megterhelt) birtokára a szimbirszki kormányzóságba, és a herceg is elkíséri útján. Már hallottam erről, és szomorúan tűnődtem; mit fog csinálni majd Aljosa, ha Kátya elutazik a grófnővel? Natasával még nem beszéltem a dologról, féltem; ám bizonyos jelekből arra következtettem, hogy már hozzá is eljutott ez a hír. Ő azonban hallgatott, és magában szenvedett.

---

[10] A közeli viszontlátásra. Itt: a beszélgetést mielőbb folytatjuk.

A grófnő nagyszerűen fogadott, barátságosan kezet nyújtott, és bizonygatta, hogy már régen szeretett volna látni otthonában. Maga töltött teát a gyönyörű ezüstszamovárból, amely köré letelepedtünk, én, a herceg és egy igen nagyvilágias, diplomata modorú, idősebb úr, aki keményített ingmellet viselt egy csillaggal. Ezt a vendéget szemlátomást nagyon tisztelték. Külföldről visszatérve, a grófnő ezen a télen még nem tudott sok összeköttetésre szert tenni Pétervárott és megalapozni helyzetét, ahogy pedig kívánta és számította. Ez volt az egyetlen vendég, más nem is jelent meg egész este. Tekintetemmel Katyerina Fjodorovnát kerestem; a másik szobában volt Aljosával, de amikor meghallotta érkezésünket, tüstént átjött. A herceg nyájasan kezet csókolt neki, a grófnő pedig rám mutatott. Valkovszkij mindjárt összeismertetett bennünket. Türelmetlen figyelemmel fürkésztem: középtermetű, finom vonású, szőke lány volt, fehér ruhában, az arca békés és nyugodt, mélykék szemű, ahogy Aljosa mondta, az ifjúság szépsége tükröződött rajta - egyéb semmi. Tökéletes szépséget vártam, de szépségnek nyoma sem volt. Szabályos, gyengéd, ovális arc, valóban gyönyörű, sűrű haj, mindennapi, otthoni frizura, átható, nyugodt tekintet - ha valahol találkozom vele, elmegyek mellette, és nem is fordítok rá figyelmet; ez azonban csak az első pillantás volt, s az est folyamán később jobban is szemügyre vehettem. Ahogyan kezet adott, és valahogy naivul, kutatón a szemembe nézett egyetlen szó nélkül - már ez is különös volt, és önkéntelenül rámosolyogtam. Úgy látszik, nyomban megéreztem, hogy tiszta szívű lény áll előttem. A grófnő merőn figyelte. Miután kezet szorítottunk, Kátya különös sietséggel otthagyott, és a szoba másik végében ült le Aljosával. Amikor üdvözöltük egymást, a fiú odasúgta nekem: „Csak egy percet töltök itt, mindjárt megyek *oda*."

A diplomata - nem tudom a nevét, és diplomatának nevezem, hogy valamiképp nevezhessem - nyugodtan és fenségesen fejtegetett valami eszmét. A grófnő figyelmesen hallgatta. A herceg helyeslőn és hízelgőn mosolygott; gyakran fordult hozzá a szónok, nyilván a méltó hallgatót értékelte benne. Teát kaptam, aztán békén hagytak, aminek nagyon örültem. A grófnőt vettem szemügyre. Első látásra akaratlanul is megtetszett. Talán nem volt már fiatal, de nekem úgy rémlett, hogy nincs több huszonnyolc évesnél. Üde volt az arca, s első fiatalságában nagyon szép lehetett. Sötétszőke haja elég sűrűnek látszott; tekintete jóságos volt, ám meggondolatlanságra vallott, és pajkos gúny csillogott benne. De most látszott, hogy tartóztatja magát. Sok eszesség is tükröződött ebben a tekintetben, de mindenekfelett jóság és vidámság. Nekem úgy tetszett, hogy uralkodó tulajdonsága a könnyelműség és az élvhajhászás, azonkívül némi, sőt talán nagymértékű, jóindulatú önzés. A herceg rendkívül nagy hatást gyakorolt rá, teljesen a befolyása alatt állt. Tudtam, hogy viszonyuk van, hallottam azt is, hogy külföldi tartózkodásuk idején a herceg nem volt túlságosan féltékeny szerető; nekem azonban az volt az érzésem - és ma is az -, hogy az egykori kapcsolaton kívül más is összefűzte őket; valami titokzatos dolog, bizonyos számításon alapuló, kölcsönös lekötelezettség... egyszóval valami ilyesminek kellett lennie. Tudtam azt is, hogy a hercegnek már terhére van az asszony, de viszonyuk azért nem szakadt meg. Akkoriban talán a Kátyával kapcsolatos tervek is egymáshoz kötötték őket, amelyeket persze a herceg kezdeményezett. Ezen az alapon tért ki a házasság elől, amelyet a grófnő valóban követelt, és rávette, hogy működjék közre mostohalánya és Aljosa összeboronálásánál. Legalábbis ezt következtettem Aljosa őszinte elbeszéléseiből; ha mást nem, ennyit ő is észrevett. Úgy rémlett továbbá, ugyancsak ezeknek az elbeszéléseknek a nyomán, hogy a hercegnek, bár a grófnő mindenben engedelmeskedett neki, volt valami oka tartani az asszonytól. Ezt még Aljosa is észrevette. Mint később megtudtam, a herceg nagyon szerette volna férjhez adni valakihez a grófnőt, részben ezzel a céllal is küldte a szimbirszki kormányzóságba, remélve, hogy vidéken megfelelő férjet találhat számára.

Ültem és hallgattam, nem tudtam, hogyan beszélhetnék mielőbb négyszemközt Katyerina Fjodorovnával. A diplomata éppen válaszolt a grófnő egyik kérdésére a dolgok jelenlegi

állásáról, a kezdődő reformokról és arról, hogy kell-e félni tőlük vagy nem. Sokat és hosszan beszélt, nyugodtan és tekintélyesen. Okosan és finoman fejtegette eszméit, amelyek alapjában véve undorítóak voltak. Azt bizonygatta, hogy ez az egész javítási törekvés és reformszellem nagyon is hamar meghozza gyümölcsét, amelynek láttán majd észbe kapnak, s nemcsak a társadalomban (természetesen abban a részében, amelyet ő ismert) múlik el ez a szellem, hanem tapasztalatban látják majd a hibákat, s fokozott energiával támogatják majd a régit. Hogy ez a tapasztalat, ha szomorú is, nagyon hasznos lesz, mert megtanít mindenkit, hogyan kell támogatni az üdvözítő régi rendet, új adatokat szolgáltat erre vonatkozólag: következésképpen kívánni kell, hogy most már mielőbb fajuljon a dolog a végső óvatlanságig: „*Nélkülünk* nem létezhetnek - fejezte be -, nélkülünk még egyetlen társadalom sem állt fenn soha. Mi nem vesztünk, sőt még nyerünk; mi a felszínen maradunk, s jelenlegi jelszavunk az legyen: *Pire ça va, mieux ça est.*"[11] A herceg utálatos együttérzéssel mosolygott rá. A szónok tökéletesen elégedett volt magával. Én olyan ostoba voltam, hogy ellenvetést akartam tenni; csak úgy zakatolt a szívem. Valkovszkij epés tekintete azonban megállított; futólag felém pillantott, s nekem úgy rémlett, hogy éppen valami fiatalosan heves, furcsa kirohanást vár a részemről; talán még kívánta is, hadd élvezhesse, hogyan kompromittálom magam. Ugyanakkor arról is szilárdan meg voltam győződve, hogy a diplomata bizonyára észre sem veszi ellenvetésemet, sőt talán személyemet sem. Undorodtam itt ülni velük, de Aljosa segítségemre sietett.

Csendesen odalépett hozzám, megérintette a vállamat, és félrehívott egy szóra. Kitaláltam, hogy Kátya követe. Így is volt. Egy perc múlva már a lány mellett ültem. Először merőn nézegetett, mintha azt mondaná magában: „lám, hát ilyen vagy", s az első percben egyikünk sem talált szavakat a beszélgetés megkezdésére. Ám én bizonyos voltam benne, hogyha egyszer megszólal, akár reggelig sem hagyja abba. Eszembe jutottak azok az „öt-hat órás beszélgetések", amelyekről Aljosa mesélt. Ő is itt ült, és türelmetlenül várta, hogyan kezdjük.

- Mi az, hát nem beszéltek? - kérdezte mosolyogva. - Összejönnek és hallgatnak.

- Ó, Aljosa, milyen vagy... hiszen mindjárt - felelte Kátya. - Hiszen annyi beszélnivalónk van, Ivan Petrovics, hogy azt sem tudom, hol kezdjem. Nagyon későn ismerkedünk meg; előbb kellett volna, ámbár én már réges-régen ismerem magát. És annyira kívántam látni. Már arra gondoltam, hogy levelet írok...

- Miről? - kérdeztem, akaratlanul elmosolyodva.

- Sok mindenről - válaszolta komolyan. - Például arról, igazat mond-e Aljosa Natalja Nyikolajevnáról, amikor azt állítja, hogy nem sértődik meg, ha ilyenkor egyedül hagyja. Hát szabad így cselekedni? Miért vagy itt most?

- Ó, istenem, hiszen mindjárt megyek. Megmondtam, csak egy percig maradok, megnézlek titeket, ahogy beszélgettek, és máris indulok.

- Nos hát, együtt vagyunk, itt ülünk... láttad? Mindig ilyen - tette hozzá kissé elpirulva, és rámutatott. - „Egy percre - azt mondja -, csak egy percre", mire észreveszi magát az ember, a fél éjszakát átüldögélte, és már késő van. „Natasa olyan jó - azt mondja -, nem haragszik", így gondolkodik! Hát szép ez, nemes ez?

- Igen, megyek is - mondta panaszosan Aljosa -, csak úgy szerettem volna veletek lenni...

---

[11] Minél rosszabb, annál jobb.

- Mi dolgod velünk? Annyi mindenről kell kettőnknek négyszemközt beszélnünk. Ne haragudj, kérlek, erre szükség van, értsd meg.

- Ha szükség van, akkor hát rögtön... hogy haragudhatnék. Csak benézek egy percre Levinykához, aztán mindjárt hozzá. Mondja, Ivan Petrovics - folytatta, és vette a kalapját -, tudja, hogy apám le akar mondani a pénzről, amit a perben nyert Ihmenyevtől?

- Tudom, mondta.

- Milyen nemeslelkűen cselekszik. Lám, Kátya nem hiszi, hogy nemesen jár el. Beszéljen vele erről. Isten veled, Kátya, és kérlek, ne kételkedj abban, hogy szeretem Natasát. De minek szabtok nekem folyton feltételeket, szemrehányásokat tesztek, figyeltek, mintha a felügyeletetek alatt állnék! Ő tudja, hogy szeretem, és bízik bennem, én pedig bízom abban, hogy ő bízik bennem. Szeretem őt mindenféle kötelezettség nélkül. Nem is tudom, hogyan szeretem. Egyszerűen szeretem. Ezért kár örökké faggatni, mint valami bűnöst. Kérdezd csak meg Ivan Petrovicstól, most itt van, és megerősítheti, hogy Natasa féltékeny, és bár nagyon szeret, szerelmében sok az önzés, mert semmit sem akar áldozni értem.

- Hogyhogy? - kérdeztem elhűlve; nem hittem a tulajdon fülemnek.

- Hogy mondhatod ezt, Aljosa? - Kátya csaknem felkiáltott, és összecsapta a kezét.

- No igen; mi van ebben csodálatos? Ivan Petrovics tudja. Natasa mindig azt követeli, hogy ott üljek mellette. Vagy ha nem is követeli, nyilvánvalóan ezt akarja.

- Nem szégyelled magad! - mondta Kátya, és csak úgy lángolt a haragtól.

- Miért szégyellném? Igazán, milyen vagy, Kátya! Hiszen jobban szeretem őt, mint gondolná, s ha igazán szeretne, úgy, ahogy én szeretem, bizonyára feláldozná nekem a kedvtelését. Igaz, elenged, de látom az arcán, hogy nehezére esik, így hát számomra ez ugyanannyi, mintha nem engedne el.

- Nem, ez nincs ok nélkül! - kiáltotta Kátya villámló tekintettel. - Valld be, Aljosa, valld be most rögtön, ezt az apád mondta neked. Ma mondta? Ne ravaszkodj velem, kérlek, úgyis nyomban kitalálom. Így van vagy nem?

- Igen, mondta - felelte zavartan Aljosa -, de mi van ebben? Olyan kedvesen, olyan barátian beszélt ma velem, Natasát is úgy dicsérte, hogy csak csodálkoztam: Natasa annyira megsértette, és ő még dicséri.

- És maga, maga elhitte - mondtam -, maga, akinek Natasa odaadott mindent, amit csak adhatott, s ma is csak az volt a legnagyobb gondja, hogy maga ne unatkozzék, módja legyen találkozni Katyerina Fjodorovnával! Ő maga mondta ezt ma nekem. És akkor maga hitelt ad ilyen álnok szavaknak! Nem szégyelli magát?

- A hálátlan! De hiszen ő soha, semmikor sem szégyelli magát! - szólt a lány, és legyintett, mintha egy teljesen elveszett emberrel állna szemben.

- Igazán, mit akartok? - siránkozott Aljosa. - Te is mindig olyan vagy, Kátya! Folyton valami rosszat gyanítasz bennem... Ivan Petrovicsról nem is beszélve! Azt hiszitek, nem szeretem Natasát. Nem arra mondtam, hogy önző. Csak azt akartam kifejezni, hogy túlságosan szeret, túlmegy minden mértéken, s ez nekem is, neki is nehézzé teszi a dolgot. Apám pedig sosem csaphat be, ha akarna sem. Nem hagyom magam. Egyáltalán nem mondta, hogy Natasa önző a szó rossz értelmében; értettem én. Pontosan azt mondta, amit az előbb kifejtettem: hogy túlságosan szeret engem, olyan erősen, ami már önzés, ez neki is, nekem is nehéz, és a jövőben még nehezebb lesz. Hiszen szeretetből beszélt, igazat mondott, s ezzel egyáltalán

nem sértette meg Natasát; ellenkezően, a legnagyobb, szinte mértéktelen, képtelenségig fajuló szerelmet látja benne...

Kátya azonban közbevágott, nem hagyta, hogy befejezze. Hevesen korholni kezdte, és bizonygatta: apja csak azért dicsérte Natasát, mert látszólagos jóságával lépre akarta csalni őt, s mindezt azzal a szándékkal, hogy szétdúlja a kapcsolatukat, s magát Aljosát lázítsa ellene. Indulatosan és okosan levezette, mennyire szereti őt Natasa, hogy semmilyen szerelem sem bocsáthatja meg, amit vele művel, és az igazi önző ő maga, Aljosa. Lassanként mély szomorúságot és teljes megbánást váltott ki a fiúból; ott ült mellettünk, egészen megsemmisülten, szenvedő arccal a padlóra bámult, és már nem is válaszolt. Kátya azonban könyörtelen volt. Nagy érdeklődéssel figyeltem. Szerettem volna mielőbb megismerni ezt a különös lányt. Igazi gyerek volt, de *meggyőződéséhez* ragaszkodó, furcsa gyerek, aki szilárd nézetekkel rendelkezik, és szenvedélyesen szereti a jóságot és az igazságot. Ha valóban még gyermeknek lehetett nevezni, akkor a *gondolkodó* gyermekek csoportjába tartozott, amilyen elég szép számmal akad családjainkban. Látszott, hogy már sok minden megfordult a fejében. Érdekes lett volna beletekinteni ebbe a gondolkodó fejecskébe és megnézni, miként keverednek benne a teljesen gyermeki gondolatok, a komoly, átélt élmények, az életből leszűrt megfigyelések (mert Kátya már élt) meg a gyakorlatilag még idegen, de elvontan, könyvekből már ismerős élmények, amelyekből már elég sok lehetett, s amelyeket Kátya alkalmasint a magáénak érzett. Ezen az estén és később is, azt hiszem, elég alaposan megfigyelhettem egész lényét. Heves és fogékony lélek volt. Olykor mintha nem is akart volna uralkodni magán, az igazságot helyezve mindenek fölé, az önuralmat pedig előítéletnek tartotta, s szinte büszkélkedett ezzel a nézetével, ami különben sok indulatos embernél előfordul, jóval idősebbeknél is. Ez azonban valami különös bájt adott neki. Nagyon szeretett gondolkodni, és mindig az igazságra törekedett, de egyáltalán nem volt pedáns, s olyan gyerekesen támadott, hogy az ember már az első percben megkedvelte eredetiségeit, és megbékélt velük. Eszembe jutott Levinyka és Borinyka, s úgy éreztem, ez is beletartozik a dolgok rendjébe. S furcsa: arca, melyen első pillantásra nem találtam semmi különösen szépet, az est folyamán percről percre szebbé és vonzóbbá vált a számomra. A gyermek és a gondolkodó asszony naiv kettőssége, a legnagyobb mértékben őszinte, gyermeki vágya az igazságra és az igazságosságra, rendíthetetlen hite törekvéseinek helyességében - mindez ott sugárzott az arcán, és valami átszellemült, magasztos szépséget kölcsönzött neki; az ember felfedezte, hogy ez a szépség nem tárul fel rögtön a hétköznapi, részvétlen tekintet előtt, s hatását nagyon sokáig nem lehet kimeríteni. Én is megértettem, hogy Aljosának szenvedélyesen kell ragaszkodnia hozzá. Ő képtelen volt gondolkodni és ítéletet alkotni, éppen azokat szerette tehát, akik gondolkodtak helyette, sőt megkívánták ezt - Kátya pedig már a gyámsága alá vette. A fiú mély érzésű, nemes szíve mindjárt behódolt mindennek, ami szép és becsületes, s Kátya őszinte, gyermeki rokonszenvvel már nagyon is megnyilatkozott előtte. Aljosában nem volt egy szikrányi akaraterő sem, Kátya azonban kitartó, szilárd és lángoló akarattal rendelkezett, s a fiú csak olyasvalakit szerethetett meg, aki uralkodik rajta, sőt parancsolni tud neki. Részben ezzel fűzte őt magához Natasa is kapcsolatuk elején, de Kátya nagy előnye Natasával szemben az volt, hogy maga is gyermek, és még sokáig az is marad. Gyermekessége, világos értelme s ugyanakkor ítélőképességének bizonyos hiányossága nagyon közel áll Aljosához. Érezte ezt, s Kátya mind erősebben és erősebben vonzotta. Biztosra veszem, ha kettesben maradtak, Kátya komoly „propaganda”-beszélgetésein kívül úgyszólván játszottak. S bár a lány nyilván sokat korholta Aljosát, a fiú szemlátomást jobban érezte magát vele, mint Natasával. Jobban *illettek* egymáshoz, s ez volt a lényeg.

- Elég, Kátya, elég; neked mindig igazad van, amikor támadsz, nekem meg nem. Ez azért van, mert neked tisztább a szíved - mondta Aljosa, felállt, és kezet nyújtott neki. - Sietek Natasához, Levinykához nem is megyek...

- Nincs is Levinykánál semmi keresnivalód; nagyon kedves tőled, hogy szót fogadsz, és mégy.

- Te ezerszer kedvesebb vagy - felelte szomorúan a fiú. - Ivan Petrovics, egy szavam volna magához.

Félrevonultunk néhány lépésnyire.

- Ma szégyenletesen cselekedtem - suttogta -, aljasul cselekedtem, bűnös vagyok a világon mindenkivel, de leginkább velük kettőjükkel szemben. Ebéd után apám összehozott egy francia nővel, Alexandrine-nal, elragadó asszony. Egészen elbűvölt, és... és... nos, mit beszéljek sokat, nem vagyok méltó rá, hogy mellettük legyek... Isten vele, Ivan Petrovics!

- Ő jó és nemes lelkű - kezdte gyorsan Kátya, amikor ismét leültem melléje -, de róla majd később még sokat beszélünk; most azonban először is állapodjunk meg: ön milyennek tartja a herceget?

- Nagyon rossz embernek.

- Én is. Ebben tehát egyetértünk, a többi könnyebb lesz. Most Natalja Nyikolajevnáról... Tudja, Ivan Petrovics, mintha sötétben volnék, úgy vártam önt, akár a fényt. Ön majd megmagyarázza nekem az egészet, mert a legfőbb pontban találgatásokra vagyok utalva, arra, amit Aljosa mesél. Mástól pedig nem tudhatom meg. Először is mondja meg (ez a legfontosabb), ön szerint boldogok lesznek együtt Aljosa és Natasa? Ez a leglényegesebb számomra végleges döntésemhez, tudnom kell, mihez tartsam magam.

- Hogyan lehet ezt teljes bizonyossággal kijelenteni?...

- Természetesen nem teljes bizonyossággal - vágott közbe -, csak amit gondol... hiszen ön nagyon okos ember.

- Véleményem szerint nem lehetnek boldogok.

- Miért?

- Nem illenek egymáshoz.

- Magam is így gondoltam! - S összekulcsolta kis kezét, mintha mély bánat gyötörné.

- Beszéljen részletesebben. Tudja, nagyon szeretném látni Natasát, mert sok beszélnivalóm van vele, s úgy érzem, mi ketten mindent eldöntünk. Magamban úgy képzelem őt, hogy roppant okos, komoly, igazságszerető és szép. Így van?

- Így.

- Meg voltam győződve róla. De ha ilyen, hogyan szerethette meg Aljosát, ezt a gyereket? Magyarázza meg; sokszor töprengek ezen.

- Ezt nem lehet megmagyarázni, Katyerina Fjodorovna; nehéz elképzelni, hogyan és miért szeret meg valakit az ember. Igen, ő gyerek. De tudja-e, mennyire meg lehet szeretni egy gyereket? (Ellágyult a szívem, amint ránéztem, és láttam türelmetlen, komoly figyelemmel, merőn rám szegzett tekintetét.) S mivel maga Natasa egyáltalán nem gyermekes - folytattam -, sőt nagyon is komoly, annál inkább megszerethette. Aljosa egyenes, őszinte, borzasztóan naiv, de néha bájosan naiv. Natasa talán, hogy is mondjam... valami szánalomból szerette meg. A nagylelkű szív szerethet szánalomból... Egyébként érzem, hogy nem tudom jól megmagyarázni, így hát inkább én kérdem meg öntől: hiszen ön is szereti őt?

Bátran feltettem neki ezt a kérdést, s éreztem, hogy a sietséggel nem zavarom meg ennek a derült léleknek végtelen, gyermeki tisztaságát.

- Igazán nem tudom még - felelte halkan, derűs pillantással -, de azt hiszem, nagyon szeretem...

- No, látja. És meg tudja magyarázni, miért szereti?

- Nincs benne hazugság - mondta elgondolkodva -, és szörnyen tetszik nekem, amikor egyenest a szemembe néz, és úgy mond valamit... Figyeljen ide, Ivan Petrovics, én lány vagyok, ön meg férfi, s ilyesmiről beszélgetünk; helyes ez?

- De hát mi van ebben?

- Igaz. Persze mi van ebben? De ők - szemével a szamovár körül ülő csoport felé intett -, ők bizonyára azt mondanák, hogy helytelen. Vajon igazuk van?

- Nincs! Hiszen ön nem érzi, hogy rosszul cselekszik...

- Mindig így teszek - vágott közbe, s látszott rajta, hogy minél többet szeretne elmondani nekem -, mihelyt valami zavart érzek, rögtön megkérdezem a szívemet, s ha ő nyugodt, én is nyugodt vagyok. Így is kell mindig cselekedni. Önnel pedig azért beszélek ilyen őszintén, akár saját magammal, mert először is ön nagyszerű ember, ismerem régi történetét Natasával egészen Aljosáig, sírtam, amikor hallottam.

- Ki mondta el önnek?

- Természetesen Aljosa, s maga is könnyezve mesélte; ez igen szép volt tőle, és nekem nagyon tetszett. Azt hiszem, ő jobban szereti önt, Ivan Petrovics, mint ön őt. Lám, ilyesmik miatt tetszett ő meg nekem. Másodszor pedig azért beszélek ilyen nyíltan, akár önmagammal, mert ön okos ember, sok tanácsot adhat, sok mindenre megtaníthat.

- Miért vél annyira okosnak, hogy taníthatom önt?

- No lám, miket beszél! - Elgondolkodott. - Csak úgy mondtam; de beszéljünk a legfontosabbról. Okosítson ki, Ivan Petrovics: érzem, hogy Natasa vetélytársnője vagyok, tudom, de mit tegyek? Azért is kérdeztem, hogy boldogok lesznek-e. Éjjel-nappal csak ezen töröm a fejem. Natasa helyzete szörnyű, szörnyű! Hiszen Aljosa már egyáltalán nem szereti, engem meg egyre jobban szeret. Így van?

- Azt hiszem, így.

- De Aljosa nem csapja be őt. Maga sem tudja, hogy már nem szereti, Natasa azonban bizonyára érzi. Mennyire szenvedhet!

- Mit akar tenni, Katyerina Fjodorovna?

- Sok tervem van - felelte komolyan -, de mindig belezavarodom. Azért is vártam önt olyan türelmetlenül, ön majd mindenben eligazít. Ön sokkal jobban ért ezekhez a dolgokhoz. Szinte olyan ön most nekem, mint az Isten. Nézze, eleinte úgy gondolkodtam: ha szeretik egymást, hadd legyenek boldogok, nekem fel kell áldoznom magam, és segítenem nekik. Így van?

- Tudom, hogy fel is áldozta magát.

- Igen, áldozatot hoztam, de aztán, amikor Aljosa mind gyakrabban jött, és egyre jobban szeretett, gondolkodóba estem, és folyton azon töprengek: hozzak-e újabb áldozatot vagy sem. Nem szép dolog ez a részemről, ugye?

- Ez természetes - feleltem -, ennek így kell lennie... ön nem tehet róla.

- Nem hiszem; csak nagy jóságában mondja ezt. Úgy vélem, nem egészen tiszta a szívem. Ha tiszta volna a szívem, tudnám, hogyan döntsék. De hagyjuk ezt! Később többet is megtudtam kapcsolatukról a hercegtől, mamantól, magától Aljosától, és rádöbbentem, hogy nem valók egymáshoz; ön pedig most megerősítette ezt. Ez még több fejtörést okoz: mitévő legyek? Hiszen ha boldogtalanok lesznek, jobb, ha elválnak; aztán elhatároztam, apróra kikérdezem önt mindenről, s elmegyek Natasához, mi ketten majd megoldjuk a kérdést.

- De hogyan oldhatják meg?

- Azt mondom neki: „Ön mindennél jobban szereti Aljosát, tehát az ő boldogságát is mindennél többre kell tartania; következésképpen el kell válniuk."

- Igen, de hogy fogadja ezt Natasa? És ha egyet is ért önnel, lesz-e ereje véghezvinni?

- Pontosan ezen töprengek éjjel-nappal, és... és...

Hirtelen sírva fakadt.

- Nem is hiszi, mennyire sajnálom Natasát - suttogta remegő ajakkal.

Ehhez nem lehetett mit hozzáfűzni. Hallgattam, s legszívesebben magam is sírva fakadtam volna, ahogy őt néztem, egyszerűen szeretetből. Milyen kedves gyerek volt! Már nem kérdeztem meg, miért tartja magát képesnek arra, hogy boldoggá tegye Aljosát.

- Szereti a zenét? - kérdezte kissé megnyugodva, de továbbra is tűnődőn a sírás után.

- Szeretem - válaszoltam kissé meglepve.

- Ha volna időnk, eljátszanám magának Beethoven harmadik zongoraversenyét. Most gyakorlom. Abban benne van mindez az érzés... pontosan úgy, ahogyan én most érzem. Nekem úgy tetszik. De majd máskor; most beszélnünk kell.

Azon töprengtünk, miképpen találkozhatna Natasával. Elmondta, hogy nagyon szemmel tartják, mostohája jó, és szereti őt, de semmiképpen sem engedi, hogy megismerkedjék Natalja Nyikolajevnával; ravaszsághoz akart hát folyamodni. Délelőttönként néha kikocsizott, csaknem mindig a grófnővel. Mostohaanyja olykor nem tart vele, elengedi egyedül a francia nővel, aki jelenleg beteg. Olyankor történik ez, amikor a grófnőnek fáj a feje; meg kell hát várni, míg fejfájása nem támad. Addig ő rábeszéli a dologra a franciát (aki afféle társalkodónő), mert nagyon jó öregasszony. Kiderült tehát, hogy sehogy sem lehet előre meghatározni a napot, amikor meglátogatja Natasát.

- Majd megismeri Natasát, és nem fogja megbánni - mondtam. - Ő is nagyon szeretne találkozni önnel, s ez legalább arra jó lesz, hogy meglássa, kinek adja át Aljosát. A többin pedig ne nagyon bánkódjék. Az idő a maguk aggodalma nélkül is mindent megold. Hiszen ön elutazik falura.

- Igen, nemsokára, talán egy hónap múlva - felelte -, s tudom, hogy a herceg erőlteti a dolgot.

- Mit gondol, Aljosa önökkel megy?

- Magam is erre gondoltam! - szólt, és merőn nézett rám. - Bizonyára jön.

- Elmegy tehát.

- Istenem, mi lesz ebből az egészből, nem tudom. Figyeljen ide, Ivan Petrovics. Mindenről írok önnek, gyakran és sokat írok majd. Most már én is kínozom önt. El fog járni hozzánk?

- Nem tudom, Katyerina Fjodorovna: ez a körülményektől függ. Talán egyáltalán nem jövök többé.

- Ugyan miért?

- Különböző okok játszhatnak itt közre, főképpen kapcsolatom a herceggel.

- Tisztességtelen ember ez - jelentette ki határozottan Kátya. - De tudja, mit, Ivan Petrovics: mi lenne, ha én mennék önhöz? Helyes volna így?

- Ön hogy gondolja?

- Úgy gondolom, hogy helyes. Igazán meglátogatnám... - tette hozzá elmosolyodva. - Azért mondom ezt, mert azonkívül, hogy tisztelem önt, nagyon szeretem is... Meg aztán sokat is tanulhatok öntől. Komolyan szeretem... Nem szégyen, hogy ilyesmiről beszélek önnek?

- Miért volna szégyen? Már ön is kedves és közeli a számomra.

- Akar a barátom lenni?

- Ó, igen, igen! - feleltem.

- Nos, ők pedig feltétlenül azt mondanák, hogy szégyen, és egy fiatal lány nem tehet ilyet - jegyezte meg, és ismét a teásasztalnál beszélgető társaságra mutatott. Itt említem meg, úgy látszik, a herceg szándékosan hagyta, hogy jól kibeszéljük magunkat.

- Nagyon jól tudom - folytatta Kátya -, hogy a herceg a pénzemet akarja. Azt gondolják rólam, egészen gyerek vagyok még, sőt kereken ki is mondják. Én nem hiszem. Nem vagyok már gyerek. Furcsa emberek: ők maguk olyanok, akár a gyerekek, csak meg kell nézni, miből csinálnak maguknak gondokat!

- Elfeledtem megkérdezni: ki ez a Levinyka és Borinyka, akikhez Aljosa olyan gyakran jár?

- Távoli rokonaim. Igen okos és becsületes fiatalemberek, csak sokat beszélnek... Ismerem őket...

S elmosolyodott.

- Igaz, hogy később egymilliót akar adni nekik?

- No, látja, itt van akár ez a millió; már annyit fecsegnek róla, hogy kibírhatatlan. Természetesen örömmel áldozok minden hasznos dologra, hiszen minek nekem annyi tenger pénz, nem igaz? De hát mikor lesz az még; ők meg már számolnak vele, elosztják, lármáznak, vitatkoznak: mire fordítsák a legjobb módon, még össze is vesznek rajta, igazán különös. Nagyon forrófejűek. De azért valóban őszinték és... okosak. Tanulnak. Ez mindenesetre jobb, mint ahogyan mások élnek. Igaz?

Még sokáig beszélgettünk. Elmesélte csaknem az egész életét, és sóváran hallgatta elbeszéléseimet. Folyton azt követelte, mondjak még többet Natasáról és Aljosáról. Már tizenkét óra volt, amikor a herceg odalépett, és tudtomra adta, hogy ideje elköszönnünk. Elbúcsúztam. Kátya melegen megszorította a kezem, és jelentősen rám nézett. A grófnő hívott: látogassam meg őket máskor is; aztán a herceggel együtt eltávoztunk.

Nem hallgathatok el egy különös és talán egyáltalán nem ide illő megjegyzést. Kátyával folytatott háromórás beszélgetésemből többek között azt a furcsa, de mély meggyőződést szűrtem le: a lány még annyira gyermek, hogy korántsem ismeri a férfi és nő kapcsolatának minden titkát. Ez olykor rendkívül komikussá tette elmélkedéseit és általában komoly modorát, amellyel sok fontos dologról beszélt...

10

- Tudja, mit - szólt a herceg, amikor beültünk a hintóba -, mi lenne, ha most meg vacsoráznánk? Mi a véleménye?

- Igazán nem tudom, herceg - feleltem tétovázva -, én sohasem szoktam vacsorázni...

- Nos, természetesen *elbeszélgetünk* vacsora közben - fűzte hozzá, és ravaszul, fürkészőn nézett a szemembe.

Meg kellett értenem! „Most ki akar tálalni - gondoltam -, de hát nekem épp ez kell." Beleegyeztem.

- Akkor rendben van. A Bolsaja Morszkajára, B.-hez.

- Vendéglőbe megyünk? - kérdeztem kissé zavartan.

- Igen. Miért? Én ritkán vacsorázom otthon. Remélem, megengedi, hogy meghívjam.

- De hiszen mondtam: sohasem vacsorázom.

- No, most az egyszer. Meg aztán hát én hívom meg... „Vagyis fizetek helyetted"; bizonyos vagyok benne, hogy szándékosan tette hozzá. Hagytam, hogy vigyen, de elhatároztam: a vendéglőben kifizetem a vacsorámat. Megérkeztünk. A herceg külön termet kért, s jó ízléssel, hozzáértéssel kiválasztott két-három fogást. Drága ételek voltak, éppúgy, mint a finom asztali bor, amelyet rendelt. Mindezt nem az én zsebemhez szabták. Megnéztem az étlapot; egy fél császármadarat és egy pohárka Lafitte-et hozattam. A herceg tiltakozott.

- Ön nem akar velem vacsorázni! Ez igazán nevetséges. *Pardon, mon ami*,[12] de ez... felháborító túlzás. A legkicsinyesebb hiúság. Szinte rendi szempontok játszanak közre, lefogadom, így van. Biztosítom, megsért ezzel. Én azonban kitartottam.

- Nos, ahogy akarja - tette hozzá. - Nem kényszerítem... mondja, Ivan Petrovics, beszélhetek önnel egészen barátian?

- Kérem önt erre.

- Véleményem szerint ez a szigorúság kárára van. Ezzel ártanak maguknak a magafajták mind. Ön író, ismernie kell a világot, de mindentől elhúzódik. Most nem a császármadárról beszélek, de hát ön szívesen elutasítana mindenféle érintkezést a mi köreinkkel, s ez határozottan káros. Azonkívül, hogy sokat veszít - no igen, a karriert -, azonkívül meg kellene ismernie önmagának is, amiről ír, hisz szerepelnek a regényekben grófok és hercegek és budoárok... különben mit beszélek? Önöknél mostanában mindenütt csak nyomor van, elvesztett köpenyek, revizorok, hetyke tisztek, csinovnyikok, régi idők és raszkolnyikok, tudom, tudom.

- Téved, herceg; ha nem érintkezem, ahogy mondja, a „felsőbb körökkel", ez csak azért van, mert először is unalmas, másodszor pedig nincs ott semmi keresnivalóm! De azért megesik, hogy megfordulok ott...

- Tudom, R. hercegnél, egyszer egy évben; ott is találkoztunk. Az év többi részében meg demokratikus büszkeségben tespednek, és ott sorvadnak a padlásszobákban, ámbár a magafajták sem mind viselkednek így. Akadnak olyan kalandorok, hogy nekem is émelyeg a gyomrom...

---

[12] Bocsásson meg, barátom.

- Megkérném, herceg, változtassunk témát, és ne térjünk vissza hozzánk a padlásszobákba.

- Ó, istenem, hát nem megsértődött! Egyébként ön maga engedélyezte a baráti hangot. De hibás vagyok, még semmivel sem érdemeltem ki a barátságát. Tűrhető ez a bor. Kóstolja meg.

Töltött egy félpohárnyit a palackjából.

- Nézze, kedves Ivan Petrovics, én nagyon jól tudom, hogy a barátságot nem illik erőszakolni. Hiszen nem vagyunk mind gorombák és arcátlanok magukkal, ahogyan ön képzeli; azt is tudom jól, hogy nem rokonszenvből ül itt velem, hanem mert megígértem, hogy *elbeszélgetünk*. Igaz?

Felnevetett.

- S mivel ön szem előtt tartja egy bizonyos személy érdekeit, hallani akarja, mit mondok, így van? - tette hozzá gonosz mosollyal.

- Nem tévedett - vágtam közbe türelmetlenül. Láttam, olyan ember, hogy ha csak egy kicsit is a hatalmában van valaki, rögtön érezteti vele. Én meg a hatalmában voltam, nem távozhattam úgy, hogy nem hallgatom meg a mondókáját, s ő tudta ezt. Tónusa hirtelen megváltozott, szemtelenül bizalmaskodó és gúnyos hangnembe csapott át. - Nem tévedett, herceg: pontosan ezért jöttem, másként igazán nem ülnék itt... ilyen későn.

Azt szerettem volna mondani: másként semmi áron sem ülnék itt magával, de nem mondtam, másra fordítottam a szót, nem félelemből, hanem átkozott gyengeségem és tapintatom miatt. De hát valóban, hogy mondjak gorombaságot valakinek a szemébe, bármennyire rá is szolgált, és bármennyire szeretnék is gorombaságot mondani neki? Azt hiszem, Valkovszkij észrevette ezt a tekintetemből, s gunyorosan nézett rám, amíg beszéltem, mintha élvezné gyávaságomat, s szinte ingerelt a pillantásával: „Egyszóval inadba szállt a bátorságod, inkább füllentettél, testvér!” Bizonyára így volt, mert amikor befejeztem, nagyot nevetett, és pártfogói kedvességgel megveregette a térdemet.

„Megnevettetsz, öcskös!” - olvastam ki a szeméből. „No, várj csak!” - gondoltam magamban.

- Nagyon jó kedvem van ma! - kiáltott fel. - Igazán nem is tudom, mitől. Úgy van, barátom, úgy van! Pontosan arról a valakiről akartam beszélni. Meg kell tárgyalnunk véglegesen a dolgot, *megállapodnunk* valamiben, s remélem, ezúttal tökéletesen megért majd. Az előbb már beszéltem önnek erről a pénzről, erről a tökfilkó apáról, erről a hatvanéves csecsemőről... No, említeni sem érdemes! Hiszen *csak úgy* mondtam az egészet! Hahaha, ön író, ki kellett találnia...

Álmélkodva néztem rá. Még nem látszott részegnek.

- Nos, ami meg ezt a lányt illeti, én igazán tisztelem, sőt szeretem, biztosíthatom; kicsit szeszélyes, de hát „nincsen rózsa tövis nélkül”, ahogy ötven évvel ezelőtt megmondták, és jól mondták: a tövis szúr, de hát ez benne a csábító, s bár az én Alekszej fiam szamár, féligmeddig már megbocsátottam neki... a jó ízléséért. Röviden, tetszenek nekem az ilyen leányzók, és megvannak a saját nézeteim is róluk... - jelentősen összeszorította a száját. - De erről majd később...

- Herceg! Kérem, herceg! - kiáltottam. - Nem értem önnél ezeket a gyors változásokat, de... változtasson témát, nagyon kérem!

- Megint heveskedik! No jó... változtatok, változtatok! Csak még annyit akarok kérdezni, kedves barátom: nagyon tiszteli őt?

- Természetesen - Feleltem nyersen, türelmetlenül.

- Nos és szereti is? - kérdezte hunyorítva, utálatos vigyorral.

- Ön megfeledkezik magáról! - kiáltottam rá.

- No jó, jó, nem teszem többé! Nyugodjék meg! Különös lelkiállapotban van ma. Nekem meg régen volt olyan jó kedvem, mint ma. Ne igyunk egy kis pezsgőt? Mit gondol, poétám?

- Én nem iszom, nem akarok!

- Ne is beszéljen! Ma okvetlenül velem kell tartania. Remekül érzem magam, s mivel az érzelgősségig jó vagyok, magánosan nem lehetek boldog. Ki tudja, talán a végén még pertut is iszunk, hahaha! Nem, fiatal barátom, ön még nem ismer engem! Bizonyos vagyok abban, hogy meg fog szeretni. Azt akarom, hogy ma megossza velem a bánatot és az örömet, a vidámságot és a könnyeket, noha remélem, azért csak nem fakadok sírva. Nos, Ivan Petrovics? Hisz képzelje csak el, ha nem történik a kedvem szerint, hát elröppen, eltűnik, füstbe megy az egész lelkesültségem, s ön nem hall tőlem semmit; pedig hát csakis azért van itt, hogy valamit halljon. Nem igaz? - kérdezte, és szemtelenül rám kacsintott. - Nos, válasszon.

Komoly fenyegetés volt. Beleegyeztem. „Csak tán nem akar leitatni?”- gondoltam. Itt említem meg, hogy a herceggel kapcsolatban már rég a fülembe jutott valami. Azt beszélték, ő - aki társaságban mindig olyan ildomos és előkelő - olykor éjszakákon át mulat, a sárga földig leissza magát, és titkon kicsapongásokban, undorító, titkos kicsapongásokban vesz részt... Szörnyű dolgokat hallottam róla... Azt mondják, Aljosa tudta, hogy apja néha iszik, s ezt igyekezett leplezni mindenki és különösen Natasa előtt. Egy beszélgetésünk alkalmával elszólta magát, de tüstént másra terelte a szót, és nem felelt kérdéseimre. Egyébként én nem tőle hallottam, s bevallom, eddig nem hittem; most vártam, mi lesz.

Kihozták a pezsgőt; a herceg megtöltött két poharat, magának és nekem.

- Kedves, kedves kislány, bár ugyancsak összeteremtett - folytatta, élvezettel ízlelgetve a pezsgőt -, de ezek a kedves teremtések éppen ilyenkor, az ilyen percekben kedvesek... Ő meg bizonyára azt gondolta, hogy megszégyenített, porrá zúzott, emlékszik, azon az estén! Hahaha! Hogy illett neki a kipirult arc! Ért ön a nőkhöz? A hirtelen pirulás néha roppant jól illik a halvány arcokhoz, észrevette már? Ó, istenem! Ön, úgy látszik, ismét megharagudott!

- Igen, haragszom! - kiáltottam, már nem is fékezve magam. - Nem akarom, hogy most Natalja Nyikolajevnáról beszéljen... azazhogy ilyen hangon beszéljen. Én... én ezt nem engedem meg önnek!

- Ohó! Nos, kérem, megteszem a kedvéért, témát változtatok. Engedékeny vagyok, és lágy, akár a vaj. Majd önről beszélünk. Én szeretem önt, Ivan Petrovics, ha tudná, milyen barátian, milyen őszintén együtt érzek önnel...

- Nem volna jobb, ha a tárgyra térnénk, herceg? - vágtam közbe.

- Vagyis a *mi dolgunkra*, ezt akarja mondani. Én fél szóból is megértem, *mon ami*, s ön nem is sejti, milyen közel kerülünk a tárgyhoz, ha most önről kezdünk beszélni, természetesen ha nem szakít félbe. Folytatom tehát: azt akartam kifejteni, drága Ivan Petrovics, így élni, mint ön él, ez egyszerűen annyit jelent, hogy elpusztítja önmagát. Már engedje meg, hogy ehhez a kényes témához nyúljak; barátságból teszem. Ön szegény, előlegeket vesz fel a kiadójától, kifizeti a kis tartozásait, aztán egy fél évig teán él, és reszketve várja padlásszobájában, hogy elkészüljön a regény a kiadó folyóirata számára; így van ez.

- Ha így van is, ez mindenesetre...

- Tisztesebb dolog, mint lopni, hajbókolni, megvesztegetéseket elfogadni, intrikálni és a többi, és a többi. Tudom, tudom, mit akar mondani; ez már rég meg van írva.

- Következésképpen nincs mit beszélnie az én ügyeimről. Nekem kell önt tapintatra tanítanom, herceg?

- Természetesen nem. De hát mit tegyünk, ha éppen ezt a kényes pontot érintjük? Hisz nem lehet megkerülni. Különben hagyjuk a padlásszobákat. Magam sem kedvelem őket, legfeljebb bizonyos esetekben (s visszataszítóan kacagott). De ami csodálkozásra késztet: hogy van kedve a második személy szerepét játszani? Persze úgy rémlik, egyik írójuk mondta valahol, hogy az ember legnagyobb hőstette talán az, ha az életben beéri a második személy szerepével... Azt hiszem, így valahogy! Ilyesmiről még csak hallottam, de hát Aljosa elütötte a kezéről a menyasszonyát, hiszen tudom, ön pedig, mint valami Schiller, töri magát értük, szolgálja őket, már-már a kifutójuk... Megbocsásson, kedvesem, de ez igazán csúf játék a nagylelkű érzésekkel... Hogy nem unja, csakugyan! Szinte szégyen. Azt hiszem, az ön helyén meghalnék bosszúságomban; s ami a fő: szégyen, szégyen!

- Herceg! Úgy látszik, azért hozott ide, hogy sértegessen! - kiáltottam magamon kívül mérgemben.

- Ó, nem, barátom, nem, jelenleg egyszerűen tárgyilagos ember vagyok, és boldogságot kívánok önnek. Egyszóval el akarok rendezni mindent. De egyelőre tegyük félre az egész *ügyet*, hallgasson végig, s igyekezzék nem heveskedni, legalább pár percig. Nos, mi volna a véleménye arról, hogy megnősüljön? Látja, most valami *mellékes* dologról beszélek; mit néz rám olyan csodálkozva?

- Várom, mikor fejezi be - feleltem, s valóban álmélkodva néztem rá.

- Nincs itt sok magyaráznivaló. Éppen csak azt akartam tudni, mit szólna hozzá, ha egy barátja, aki nem holmi múlandó, hanem igazi, komoly boldogságot kíván önnek, ajánlana egy lányt, szépet, fiatalt, de... már kissé tapasztaltat; allegorikusan beszélek, ön azonban megért, nos, olyasvalakit, mint Natalja Nyikolajevna, természetesen illő kárpótlással... (Jegyezze meg, hogy másról beszélek, nem a *mi* ügyünkről); nos, mit mondana erre?

- Azt mondom, hogy ön... megőrült.

- Hahaha! Csak nem szándékszik megütni?

Valóban, kis híján rárohantam. Nem bírtam tovább. Olyan hatást tett rám, mint valami féreg, mint egy óriási pók, amelyet szörnyen szeretnék eltaposni. Élvezte a gúnyolódását; játszott velem, mint macska az egérrel, feltételezve, hogy teljesen a hatalmában vagyok. Úgy tetszett (s én megértettem ezt), valami élvezetet, sőt gyönyört talál az aljasságában, abban az arcátlanságban és cinizmusban, amellyel végre lerántotta előttem álarcát. Gyönyörködni akart csodálkozásomban, elszörnyedésemben. Szívből megvetett és kinevetett.

Már rögtön az elején éreztem, hogy ez az egész szándékos, és valami célja van vele; de ebben a helyzetben mindenképp végig kellett hallgatnom. Natasa érdeke így kívánta, s nekem elszántan mindent el kellett viselnem, mert talán ezekben a percekben dől el az ügy. De hogyan hallgassam a rovására tett cinikus, aljas megjegyzéseket, hidegvérrel tűrve el mindent? Ráadásul a herceg igen jól tudta, hogy kénytelen vagyok végighallgatni, s ez csak fokozta sérelmemet. „Egyébként neki magának van szüksége énrám” - gondoltam, s most már élesen, ingerülten válaszolgattam. Valkovszkij elértette.

- Nézze, fiatal barátom - kezdte komoly tekintettel -, így nem folytathatjuk, inkább állapodjunk hát meg. Az volt a szándékom, hogy egyet-mást elmondok, ön legyen tehát olyan kedves, és hallgasson meg, akármit beszélek is. Úgy akarok beszélni, ahogy a kedvem tartja, de hát valójában így is kell. Nos, fiatal barátom, türelmes lesz?

Összeszedtem magam, és hallgattam, noha olyan kaján gúnnyal méregetett, mintha éles tiltakozásra buzdítana. Megértette azonban, hogy nem fogok távozni, és folytatta:

- Ne haragudjon rám, barátom. Ugyan miért gurult méregbe? Pusztán külsőségek miatt, nemde? Hisz lényegében semmi egyebet nem várt tőlem, bárhogyan beszélnék is önnel: parfümös udvariassággal vagy mint most; következésképp az értelme ugyanaz volna, mint így. Ön megvet engem, igaz? Látja, mennyi bennem a kedves egyszerűség, a nyíltság, a *bonhomie*.[13] Mindent elismerek, még gyerekes szeszélyeimet is. Bizony, *mon cher*,[14] egy kicsit több *bonhomie* az ön részéről, s mindent elintézünk, megegyezésre jutunk, s végül is tökéletesen megértjük egymást. Rajtam pedig ne csodálkozzék: végtelenül meguntam már ezt a sok ártatlanságot, ezeket az Aljosa-féle pasztorálokat, ezt a schillerkedést, a fennköltséget ebben az átkozott kapcsolatban Natasával (aki különben nagyon kedves kislány), úgyhogy önkéntelenül is örvendek az alkalomnak, amikor fintort vághatok minderre. Az alkalom pedig itt van. Ráadásul meg ki akarom önteni ön előtt a szívemet. Hahaha!

- Csodálkozásba ejt, herceg, nem ismerek önre. Ez a Polichinelle-tónus, ez a váratlan őszinteség...

- Hahaha, de hisz ez csak részben igaz! Szerfelett kedves hasonlat! Hahaha! Én most *mulatok*, barátom, *mulatok*, örülök és elégedett vagyok, s ön, poétám, kénytelen mindenképp elnéző lenni velem. De inkább igyunk - mondta önelégülten, és töltött a poharába. - Tudja, barátom, már az a buta este is, emlékszik, ott Natasánál, végképp elintézett. Igaz, hogy ő roppant kedves teremtés, de én szörnyű dühvel távoztam, s ezt nem akarom elfelejteni. Sem elfelejteni, sem titkolni. Persze eljön a mi időnk is, sőt gyorsan közeledik, de ezt most hagyjuk. Többek között meg akartam magyarázni önnek, hogy van egy olyan jellemvonásom, amelyet még nem ismer: gyűlölöm ezeket a mit sem érő, lapos naivságokat és pasztorálokat, s egyik legpikánsabb élvezetem mindig az volt, hogy magam is ilyen módon kezdem, beilleszkedem a hangnembe, kedveskedem, felbátorítok holmi örökifjú Schillert, aztán egyszer csak meghökkentem; hirtelen lerántom előtte a maszkot, rajongó arcom fintort vág, nyelvet öltök rá éppen abban a percben, amikor a legkevésbé vár ilyen meglepetést. Micsoda? Ön ezt nem érti meg, nemtelen, aljas, ostoba eljárásnak érzi talán, igen?

- Természetesen annak.

- Ön őszinte. Nos hát, mit tegyek, ha engem is gyötörnek! Butaság, hogy én is ilyen őszinte vagyok, de már ilyen a természetem. Egyébként szeretnék elmesélni néhány epizódot az életemből. Jobban megért majd, s igen érdekes is lesz. Csakugyan, lehetséges, hogy ma olyan vagyok, mint egy pojáca; de hát a pojáca őszinte, nem igaz?

- Figyeljen ide, herceg, már késő van, és igazán...

- Tessék? Istenem, micsoda türelmetlenség! De hová siet? Hiszen csak elüldögélünk, elbeszélgetünk egy pohár bor mellett kellemesen, nyíltan, jó barátok módjára. Ön azt hiszi, részeg vagyok: nem baj, így még jobb. Hahaha! Az efféle baráti összejövetelek később mindig

---

[13] Szívélyesség.

[14] Kedvesem.

sokáig emlékezetesek, az ember nagy élvezettel emlékszik vissza rájuk. Ön nem jó ember, Ivan Petrovics. Nincs önben érzés, érzelmesség. Nem tud egy órácskát szentelni a barátjának, mi? Ráadásul ez az egész ügyet is érinti... Hogy nem lehet ezt megérteni? Ráadásul ön író; inkább áldania kellene az alkalmat. Hiszen megrajzolhat rólam egy típust, hahaha! Istenem, milyen kedvesen nyíltszívű vagyok ma!

Láthatóan becsípett. Arca elváltozott, valami gonosz kifejezést öltött. Látszott, hogy kedve támadt szúrni, vágni, csipkelődni, gúnyolódni. „Részint jobb is, hogy részeg - gondoltam -, az ittas ember mindig sokat kifecseg." Ő azonban eszén volt.

- Barátom - kezdte szemlátomást önelégülten -, az imént, talán nem is helyénvalóan, vallomást tettem önnek arról, hogy olykor ellenállhatatlan vágy száll meg bizonyos esetben nyelvet ölteni valakire. Naiv és együgyű őszinteségemért ön vásári pojácához hasonlított, ami igazán mulatságomra szolgált. De ha csodálkozik azon, vagy szememre veti, hogy nyersen, sőt tán illetlenül beszélek önnel, akár egy paraszt, egyszóval hirtelen tónust változtattam, akkor teljesen igazságtalan. Először is így tartja kedvem, másodszor nem otthon vagyok, hanem *magával*... azaz azt akarom mondani, hogy most *mulatunk*, jó barátok módján, harmadszor pedig szörnyen szeretem a szeszélyeket. Tudja-e, hogy valamikor szeszélyből metafizikus és filantróp voltam, s csaknem éppolyan eszmékkel foglalkoztam, mint ön? Egyébként ez borzasztó régen volt, ifjúságom aranyidején. Emlékszem, humánus szándékoktól eltelve leutaztam a birtokomra, és persze halálosan unatkoztam; s hiszi-e, mi történt velem? Unalmamban sorra megismerkedtem a szép lányokkal... Csak nem fintorog? Ó, fiatal barátom! Hisz baráti összejövetelen vagyunk. Mikor mulasson, mikor tárulkozzék ki az ember! Hisz orosz lélek vagyok én, vérbeli orosz, hazafi, szeretek kitárulkozni, meg aztán meg kell ragadni a pillanatot és élvezni az életet. Meghalunk, s akkor mi lesz! Nos hát, udvarolgattam. Emlékszem, az egyik pásztorlánynak férje volt, szép fiatal paraszt. Keményen megfenyíttettem, és katonának akartam adni (múltbeli csínyek, poétám!), de nem adtam. Ott halt meg a kórházamban... Volt ugyanis tizenkét ágyas kórház a falumban, nagyszerűen berendezve: parkettes padló, tisztaság. Különben már rég felszámoltam, de akkor büszkélkedtem vele: filantróp voltam; egyszóval a parasztot csaknem agyonverettem a felesége miatt... Miért fintorog megint? Visszataszító önnek? Háborognak nemes indulatai? Nono, csillapodjék! Elmúlt már. Akkor csináltam ezt, amikor romantikáztam, amikor az emberiség jótevője akartam lenni, filantróp társadalom alapításáról álmodoztam... ilyen mederben jártak akkortájt a gondolataim. Akkor verettem meg az embereket. Most már nem veretek meg senkit; most csak fintorogni lehet; mindnyájan fintorgunk, olyanok az idők... De legjobban mulattat mostanában ez a szamár Ihmenyev. Bizonyos vagyok abban, hogy tudta ezt az egész históriát a paraszttal... és? Szirupos lelki jóságában meg azért, mert akkoriban belém szeretett, és folyton a szemembe dicsért, úgy határozott, hogy nem hisz semmit, és nem is hitt; vagyis nem hitt a tényeknek, és tizenkét évig mellettem állt, míg csak a maga bőrén nem tapasztalta őket. Hahaha! No de mindez ostobaság! Igyunk! Mondja csak, szereti a nőket?

Nem feleltem. Csak hallgattam őt. Már megkezdte a második palackot.

- Szeretek róluk beszélgetni vacsora közben. Szívesen bemutatnám vacsora után egy bizonyos Mademoiselle Philiberte-nek, mi? Mit gondol? De mi lelte? Már rám sem akar nézni... hm!

Gondolataiba merült. De hirtelen felemelte fejét, valahogy jelentősen nézett rám, és folytatta:

- Nézze, poétám, fel akarom tárni ön előtt a természet egy titkát, amelyet, úgy látom, egyáltalán nem ismer. Bizonyosra veszem, hogy ebben a percben bűnös léleknek, sőt tán gazembernek, kicsapongó szörnyetegnek nevez. De hallgassa meg, mit mondok! Ha előfordulna (ami egyébként az emberi természetnél fogva sohasem fordulhat elő), ha előfordulna,

hogy valamennyien kiteregetjük legbensőbb titkainkat, de mindennel együtt, amit semmi áron sem mondanánk el az embereknek, amit legjobb barátunkkal sem közölnénk, sőt amit olykor magunknak sem merünk bevallani, olyan bűz támadna a világon, hogy mindnyájan megfulladnánk. Zárójelben megjegyezve, ezért olyan kitűnőek a mi nagyvilági körülményeink és illemszabályaink. Mély értelem rejtezik bennük, nem mondom, hogy erkölcsiség, egyszerűen elővigyázat és kényelem, ami természetesen még jobb, hiszen az erkölcsiség lényegében szintén csak kényelem, vagyis pusztán kényelem céljából találták ki. Az illemszabályokról azonban majd aztán, most másra térek, később emlékeztessen. A következőképpen zárom hát le: ön bűnnel, kicsapongással, erkölcstelenséggel vádol, pedig most a bűnöm talán csak annyi, hogy *őszintébb* vagyok másoknál, semmi több; hogy nem titkolom azt, amit mások önmaguk előtt is titkolnak, mint az előbb mondtam... Rosszul teszem, de most így tartja kedvem. Különben ne nyugtalankodjék - fűzte hozzá gúnyos mosollyal -, azt mondtam, „bűnös" vagyok, de eszem ágában sincs bocsánatot kérni. Jegyezze meg magának: én nem ejtem önt zavarba, nem kérdezem, nincs-e önnek magának is valami efféle titka, hogy az ön titkaival igazoljam magamat... Illően és nemesen járok el. Általában mindig nemesen cselekszem...

- Ön egyszerűen mellébeszél - mondtam, és megvetően pillantottam rá.

- Mellébeszél, hahaha! Megmondjam, mire gondol most? Azt gondolja: miért hoztam ide, és miért tálalok itt ki hirtelen, minden előzmény nélkül! Így van?

- Így.

- Nos, később majd megtudja.

- S ami még egyszerűbb, már csaknem két üveggel megivott, és... becsípett.

- Vagyis részeg vagyok. Az is lehet. „Becsípett!", ez finomabb kifejezés, mint a részeg! Ó, csupa tapintat ember! De... úgy látszik, megint veszekszünk, pedig olyan érdekes témába kezdtünk. Bizony, poétám, ha van még a világon valami jó és édes, akkor az asszony az.

- Tudja, herceg, még most sem értem, hogyan jutott eszébe épp engem választani titkai és szerelmi... elképzelései bizalmasául.

- Hm... de hiszen mondtam, hogy később megtudja. Ne aggódjék; különben ha így van is, nincs ennek semmi oka; ön poéta, ön megért engem, de hát erről már beszéltem. Különös gyönyört jelent az álarc hirtelen lerántása, ez a cinizmus, amellyel az ember váratlanul feltárulkozik mások előtt, olyan módon, hogy még csak restelkedésére sem méltatja őket. Elmondok önnek egy anekdotát: Volt Párizsban egy őrült hivatalnok; később be is dugták a bolondokházába, amint végképp meggyőződtek arról, hogy őrült. Nos, amikor elment az esze, a következőt gondolta ki a gyönyörűségére: otthon Ádám-kosztümre vetkezett, csak a cipőjét nem húzta le, sarkig érő, bő köpenyt vetett a vállára, beleburkolózott, és méltóságos, komoly képpel kiment az utcára. Oldalról nézve nem volt más, mint egy hétköznapi ember, aki bő köpenyben sétálgat a maga mulatságára. De mihelyt szembekerült egy járókelővel, úgy, hogy körülöttük nem volt senki más, a legkomolyabb, legelmélyültebb arckifejezéssel, némán feléje tartott, hirtelen megállt előtte, szétnyitotta a köpenyét, és megmutatta magát... csupasz mivoltában. Egy perc volt az egész, aztán összevonta a köpenyt, és szó nélkül elhaladt az ámulatában megdermedt néző mellett, méltóságosan, komolyan, akár Hamlet apjának szelleme. Ezt csinálta mindenkivel, férfiakkal, asszonyokkal, gyerekekkel, ez volt minden élvezete. Ilyesféle élvezetet lelhet abban az ember, ha hirtelen meghökkent valami Schillert, és nyelvet ölt rá, amikor a legkevésbé várja. „Meghökkent", micsoda szó! Az önök mai irodalmában olvastam valahol.

- Nos, az őrült volt, ön pedig...

- Eszemnél vagyok?

- Igen.

A herceg felkacagott.

- Igazságosan ítél, kedvesem - jelentette ki a legszemtelenebb arccal.

- Herceg - szóltam, pimaszságán felháborodva -, ön gyűlöl minket, beleértve engem is, s most rajtam áll bosszút mindenki helyett és mindenért. Ez a legkicsinyesebb hiúságból fakad. Ön rosszindulatú, kicsinyesen rosszindulatú. Felbőszítettük önt, talán a legjobban az az este haragította meg. Természetesen semmivel sem fizethet meg nekem olyan hatásosan, mint ezzel a határtalan megvetéssel; mellőzi még azt a mindenkire kötelező, hétköznapi udvariasságot is, amellyel valamennyien tartozunk egymásnak. Világosan tudtomra akarja adni: még arra sem méltat, hogy szégyenkezzék előttem, azért rántja le visszataszító álarcát ilyen nyíltan és ilyen váratlanul, és mutatkozik meg teljes erkölcsi cinizmusában...

- Miért mondja nekem mindezt? - kérdezte durván, és dühösen nézett rám. - Hogy megmutassa, milyen éles elméjű?

- Hogy megmutassam és kijelentsem: átlátok önön.

- *Quelle idée, mon cher*[15] - folytatta, hirtelen átcsapva az előbbi szívélyesen fecsegő, vidám hangnembe. - Csak eltérített a tárgytól. *Buvons, mon ami*,[16] engedje meg, hogy töltsek. Éppen el akartam mesélni egy rendkívül érdekes, bűbájos kalandomat. Nagy vonalakban elmondom. Ismertem valamikor egy hölgyet; túl volt már első fiatalságán, úgy huszonhét-huszonnyolc éves lehetett; ragyogó szépség: micsoda kebel, micsoda tartás, micsoda járás! Átható tekintete volt, akár a sasnak, mindig szigorú és kemény; fenségesen és hozzáférhetetlenül viselkedett. Hidegnek látszott, mint a jégcsap, s mindenkit elriasztott megközelíthetetlen, zord erényével. Zord, ez a helyes kifejezés. Az egész társaságban nem akadt hozzá fogható kérlelhetetlen bíró. Más asszonyoknál elítélte nemcsak a bűnt, hanem még a legcsekélyebb gyengeséget is, s ítélete visszavonhatatlan volt, nem tűrt fellebbezést. Igen nagy tekintélye volt. A legridegebb erényű, legbüszkébb vénasszonyok is tisztelték, sőt a kegyeit keresték. Szenvedély nélkül, közönyösen szemlélt mindent, akár egy középkori apáca-fejedelemnő. A fiatalasszonyok rettegtek tekintetétől és ítéletétől. Egyetlen megjegyzése, egyetlen célzása tönkretehette a jó hírüket, olyan tekintélye volt a társaságban; még a férfiak is féltek tőle. Végül valami szemlélődő miszticizmusba merült, ami egyébként szintén nyugalmas és fenséges dolog volt... S közben? Nála kicsapongóbb teremtést keresve sem lehetett volna találni, s nekem volt szerencsém tökéletesen kiérdemelni a bizalmát. Egyszóval titkos és titokzatos szeretője voltam. Olyan ügyesen, olyan mesterien intéztük, hogy még a háza népe sem sejtett semmit; csak csinos kis francia komornáját avatta be minden titkába, de ez a komorna teljesen megbízható volt; maga is részt vett a dologban... hogy mi módon? Ezt most mellőzöm. Az én hölgyem olyan kéjsóvár volt, hogy de Sade márki is tanulhatott volna tőle. De a titokzatosság, az arcátlan csalás jelentette a legáthatóbb, legerősebb, legmegrázóbb gyönyört. A kigúnyolása mindannak, amit társaságban a grófnő magasztosnak, megközelíthetetlennek, megtörhetetlennek hirdetett, s végül a belső sátáni kacaj és tudatos lábbal tiprása mindannak, amit nem lehet lábbal tiporni, s mindez korláttalanul, a végsőkig hajtva, olyan fokig, hogy a legvakmerőbb képzelet sem merne ilyesmire gondolni, nos, főképpen ebben rejlett ennek a gyönyörnek legjellemzőbb vonása. Igen, maga volt a megtestesült ördög, de ellenállhatatlanul elbűvölő.

---

[15] Micsoda gondolat, kedvesem!

[16] Igyunk, barátom.

Most is csak elragadtatással tudok gondolni rá. A legforróbb percek hevében egyszer csak felkacagott, mint az őrült, s én megértettem, tökéletesen megértettem ezt a kacajt, és magam is kacagtam... Még most is elfúl a lélegzetem, ha csak eszembe jut, noha már sok ideje ennek. Egy év múlva aztán felcserélt valakivel. Ha akartam volna, sem árthatok neki. Ugyan ki hitt volna nekem? Ilyen jellem? Nos, mit szól hozzá, fiatal barátom?

- Pfuj, micsoda aljasság! - válaszoltam, miután undorodva végighallgattam ezt a vallomást.

- Nem is volna az én fiatal barátom, ha másként felelne! Úgyis tudtam, hogy ezt mondja. Hahaha! Várjon, *mon ami*, majd ha idősebb lesz, megérti, most magának még csak mézes-kalács kell. Nem, ön ezek után nem költő: ez az asszony értette az életet, és ki tudta használni.

- De minek ilyen állatiasságig elmenni?

- Milyen állatiasságig?

- Hát ameddig ez a nő ment, és vele együtt ön is.

- Á, ön ezt állatiasságnak nevezi, annak a jele ez, hogy önt még most is pórázon vezetik. Persze elismerem, hogy az önállóság egészen ellentétes formában is jelentkezhetik, de... beszéljünk egyszerűbben, *mon ami*... lássa be, mindez ostobaság.

- S mi nem ostobaság?

- Nem ostobaság az én személyem, az énem. Minden értem van, az egész világot nekem teremtették. Figyeljen ide, barátom, én még hiszek abban, hogy lehet jól élni a világon. S ez a legjobb hit, mert nélküle még rosszul sem lehet élni: az embernek meg kellene mérgeznie magát. Azt mondják, egy szamár meg is tette. Addig filozofált, míg mindent le nem rombolt, mindent, még a normális és természetes emberi kötelességek törvényességét is, és odáig jutott, hogy nem maradt semmije; végeredményül nullát kapott, s erre kihirdette, hogy az életben a legjobb dolog a kéksav. Ön azt mondja: ez Hamlet, ez rettenetes kétségbeesés, egyszóval valami fenséges, ami nekünk még álmunkban sem jut eszünkbe. Ön azonban poéta, én meg egyszerű ember vagyok, s ezért azt mondom, hogy egyszerűen, gyakorlati szempontból kell nézni a dolgokat. Én például már rég megszabadítottam magam minden béklyótól, sőt kötelességtől. A kötelezettséget csak akkor veszem számításba, ha valamiképp hasznomra szolgál. Ön természetesen nem tudja így nézni a dolgokat; béklyóba van verve, s az ízlése beteges. Ön eszményre, erényekre sóvárog. Én, barátom, hajlandó vagyok elismerni mindent, amit csak parancsol; de mit csináljak, ha bizonyosan tudom, hogy valamennyi emberi erény alapja a legmélyebb önzés. S minél erényesebb valami, annál több benne az önzés. Szeresd önmagadat, ezt az egyetlen elvet vallom. Az élet kereskedelmi ügylet; ok nélkül ne szórja pénzét az ember, de fizessen meg a szívességekért, és teljesítse kötelességeit felebarátai iránt, íme, ez az én erkölcsiségem, ha már mindenáron megkívánja, jóllehet, bevallom, kellemesebb nem fizetni felebarátainknak, hanem ingyen megkapni tőlük, amit akarunk. Eszményeim nincsenek és nem is kellenek; sohasem vágytam rájuk. Oly kedvesen, olyan vidáman lehet élni a világon eszmények nélkül is... és *en somme*[17] nagyon örülök, hogy boldogulok kéksav nélkül. Ha *erényesebb* volnék, talán nem boldogulnék nélküle, akár az a szamár filozófus (kétségtelenül német). Nem! Oly sok jó van még az életben! Szeretem a társadalmi szereplést, a rangot, az elegáns szállodát, a hatalmas tételeket (szörnyen kedvelem a kártyát). De ami a fő, a legfőbb, az asszonyokat, a nőket mindenféle formában; sőt szeretem a titkos, sötét kicsa-pongást, csak legyen minél különösebb, minél eredetibb, az se baj, ha egy kicsit szennyes, a változatosság kedvéért... Hahaha! Látom az arcán, milyen megvetően néz most rám!

---

[17] Egyszóval.

- Igaza van - feleltem.

- Nos, tegyük fel, önnek is igaza van, de hát a szenny mindenesetre jobb, mint a kéksav. Nemde?

- Nem, akkor már a kéksav jobb.

- Szándékosan kérdeztem: „nemde?”, hogy élvezzem a válaszát; hisz tudtam előre. Nem, barátom: ha ön igazán emberszerető, akkor kívánja azt, hogy minden okos embernek olyan legyen az ízlése, mint az enyém, akár egy kicsit szennyes is, különben az okos embernek hamarosan nem lesz semmi keresnivalója a világon, és csak szamarak maradnak. Az lesz nekik a szerencse! De hisz most is azt tartja a közmondás: a bolondnak szerencséje van, s tudja-e, hogy nincs kellemesebb, mint bolondokkal együtt élni és helyeselni nekik; nagyon előnyös! Ne nézze, hogy értékelem az előítéleteket, bizonyos feltételekhez tartom magam, és társadalmi jelentőségre törekszem; hisz látom én, hogy sivár társadalomban élek, egyelőre azonban meleg fészek ez, s én helyeslek neki, úgy teszek, mintha sziklaként támogatnám, de adott esetben elsőként hagyom majd el. Ismerem én az önök új eszméit, bár sohasem szenvedtem bennük, mint ahogy semmiben sem. Semmi sem okozott lelkifurdalást. Mindenre hajlandó vagyok, csak nekem jó legyen, s ilyenek légiónyian vagyunk, s nekünk valóban jó. A világon minden elpusztulhat, csak mi nem pusztulunk el sohasem. Mi létezünk, amióta a világ létezik. Összeomolhat minden, mi azonban a felszínen maradunk. Ha már itt tartunk, nézze csak meg, milyen életerősek az ilyen emberek, mint mi. Hiszen mi határtalanul életerősek vagyunk; nem lepte ez még meg? Tehát maga a természet pártfogol bennünket, hehehe! Én feltétlenül el akarok élni kilencven esztendeig. Nem szeretem a halált, és félek tőle. Hisz az ördög tudja, hogyan kell majd meghalni! De minek beszéljünk erről! A filozófus, aki megmérgezte magát, az zavarta meg a fejemet. Pokolba a filozófiával! *Buvons, mon cher!* Hiszen a szép lányokról kezdtünk beszélgetni... Hová?

- Én megyek, és önnek is ideje már...

- Elég, elég! Én úgyszólván feltártam ön előtt a szívemet, s ön még csak nem is érzi ebben a barátság ragyogó bizonyítékát. Hehehe! Kevés önben a szeretet, poétám. De várjon, innék még egy üveggel.

- A harmadikkal?

- A harmadikkal. Az erényről, kedves tanítványom (engedje meg, hogy így becézzem: ki tudja, talán javára válik az oktatásom)... Tehát, kedves tanítványom, az erényről már megmondtam: minél erényesebb az erény, annál több benne az önzés. Ezzel kapcsolatban el akarok mondani önnek egy bájos anekdotát: szerettem egyszer egy lányt, csaknem őszintén szerettem. Sok áldozatot hozott értem...

- Az, akit meglopott? - kérdeztem gorombán; már nem kívántam türtőztetni magam.

A herceg megrezzent, elváltozott az arca, és gyulladt szemével rám bámult; elképedés és düh volt a tekintetében.

- Várjon csak - mormolta maga elé -, várjon csak, hadd gondolkodjam. Valóban részeg vagyok, nehezen működik az agyam...

Elhallgatott, továbbra is dühösen, fürkészőn nézett rám, s közben a karomat szorongatta, mintha félne, hogy elmegyek. Bizonyos vagyok benne, hogy ebben a percben töprengve kutatta, honnan tudhatok a dologról, amelyről pedig alig tud valaki, s nem rejtezik-e ebben holmi veszély. Egy perc volt az egész; arca hirtelen megváltozott, szemében ismét megjelent a részeg vidámság, az előbbi gúny. Felkacagott.

- Hahaha! Kész Talleyrand! Nos, csakugyan megszégyenítve álltam előtte, amikor a szemembe vágta, hogy megloptam. Hogy sivított akkor, hogy szitkozódott! Féktelen jellem volt... minden önuralom híjával. De hát ítélje meg saját maga: először is egyáltalán nem loptam meg, ahogy az imént kifejezte. Ő maga ajándékozta nekem a pénzét, tehát már az enyém volt. Nos, tegyük fel, ön nekem ajándékozza a jobbik frakkját (e szavaknál rásandított egyetlen és elég silány frakkomra, melyet három éve varrt Ivan Szkornyagin szabó), én hálás vagyok önnek, viselem a ruhát, aztán egy év múlva egyszer csak összevesz velem, és visszaköveteli, én pedig már elnyűttem. Ez nemtelen eljárás; minek akkor ajándékozni? Másodszor, bár enyém volt a pénz, feltétlenül visszaadtam volna, de lássa be: honnan vesz az ember hirtelen ekkora összeget? S ami a fő, mondtam már, hogy nem állhatom a pasztorálokat és a schillerkedést, nos, ez volt mindennek az oka. Nem is hiszi, mennyire affektált előttem, azt kiabálva, hogy nekem adja a pénzt, ami egyébként az enyém volt. Elfogott a harag, s hirtelen egész világosan tudtam gondolkodni, mert a lélekjelenlétem sohasem hagy el: úgy vélekedtem, hogy ha visszaadom neki a pénzt, tán valósággal szerencsétlenné teszem. Megfosztottam volna attól az élvezettől, hogy csakis *miattam* legyen boldogtalan, és egész életében átkozzon. Higgye el, barátom, az ilyesfajta boldogtalanságban szinte mámorító az a tudat, hogy tökéletesen igazunk van, és nagylelkűen cselekedtünk, s teljes joggal nevezzük gazembernek a megbántónkat. A dühnek ez a mámora persze előfordul a schilleri természeteknél; meglehet, később éhezett, de meggyőződésem szerint boldog volt. Nem is akartam megfosztani ettől a boldogságtól, s nem küldtem el neki a pénzt. Ily módon tökéletesen beigazolódik az az elvem, hogy minél hangosabb a nagylelkűség, annál több benne a legundorítóbb önzés... Ön előtt tán nem világos ez? De... ön be akart ugratni engem, hahaha!... No, ismerje el, be akart ugratni?... Ó, Talleyrand!

- Isten önnel! - szóltam, és felálltam.

- Egy perc! Néhány végső szó! - kiáltotta, hirtelen komolyra váltva utálatos tónusát. - Hallgassa meg végső szavamat: mindabból, amit elmondtam, tisztán és világosan következik (azt hiszem, ön is észrevette), hogy soha senkinek a kedvéért sem mondok le a saját hasznomról. Szeretem a pénzt, és szükségem van rá. Katyerina Fjodorovnának sok van; az apja tíz évig kezében tartotta a szeszhaszonbérletet. Hárommilliója van, s ez a hárommillió nagyon jól jön nekem. Aljosa és Kátya tökéletesen illenek egymáshoz; mind a ketten szerfelett ostobák, de nekem éppen ez az előnyös. Így hát feltétlenül azt kívánom és akarom, hogy házasságuk létrejöjjön, lehetőleg minél előbb. Két-három hét múlva a grófnő és Kátya falura utaznak. Aljosának el kell kísérnie őket. Értesítse erről Natalja Nyikolajevnát, hogy ne legyen semmiféle pásztorjáték vagy schillerkedés, és ne lázadozzanak ellenem. Bosszúálló vagyok és gonosz, a sarkamra állok, ha kell. Nem félek tőle: kétségkívül minden az én akaratom szerint történik majd, s ha most figyelmeztetem, szinte az ő kedvéért teszem. Ügyeljen, ne adódjék elő semmi butaság, és a lány értelmesen viselje magát. Különben baja lesz belőle, nagy baja. Már pusztán azért is hálás lehet nekem, hogy nem jártam el ellene, ahogy kell, a törvény szerint. Tudja meg, poétám, a törvények védik a család nyugalmát; biztosítják az apának fia engedelmességét, s nem nagyon támogatják azokat, akik elvonják a gyermeket e szent kötelességtől. Végül vegye fontolóra, hogy nekem vannak összeköttetéseim, neki meg egyáltalán nincsenek, és... igazán nem érti, mit csinálhattam volna vele?... De nem csináltam, mert eddig eszesen viselkedett. Ne aggódjék: e fél év során minden percüket, minden mozdulatukat éber szemek kísérték, s én ismertem a legapróbb részleteket is. Ezért hát nyugodtan vártam, míg Aljosa magától el nem hagyja, ami már kezdődik is; egyelőre kedves szórakozás ez neki. Az ő elképzelése szerint én megmaradtam humánus apának, s számomra szükséges, hogy így vélekedjék rólam. Hahaha! Ha eszembe jut, hogy szinte bókoltam a lánynak akkor este, amiért olyan nagylelkű és önzetlen volt, nem ment férjhez hozzá; kíváncsi volnék,

hogyan tehette volna! Ami nála tett akkori látogatásomat illeti, az csupáncsak azért történt, mert már ideje volt végezni a kapcsolatukkal. De saját tapasztalatomból, tulajdon szememmel akartam megbizonyosodni mindenről... Nos, ennyi elég önnek? Vagy talán szeretné tudni azt is, minek hoztam magammal, miért komédiáztam ön előtt, miért bizalmaskodtam, amikor mindezt elmondhattam volna mindenféle bizalmaskodás nélkül is, igen?

- Úgy van. - Összeszedtem magam, és mohón hallgattam. Már nem volt érdemes válaszolnom neki.

- Pusztán azért, barátom, mert önben valamivel több értelmességet fedeztem fel, s világosabban látja a dolgokat, mint a mi két csacsink. Ön eddig is tudhatta, ki vagyok, bizonyára találgatásokba, feltételezésekbe bocsátkozott rólam, én azonban meg akartam kímélni ettől a munkától, s elhatároztam, hogy szemléltetőn bemutatom, *kivel* van dolga. A valóságos élmény sokat ér. Értsen meg, *mon ami*. Tudja, kivel van dolga, szereti Natasát, ezért most remélem, felhasználja befolyását (hisz van nála befolyása), hogy megszabadítsa őt *bizonyos* kellemetlenségektől. Máskülönben kellemetlenségei lesznek, s biztosítom, biztosítom önt, ennek a fele se tréfa. Nos, nyíltságom harmadik oka pedig... (igen, ön kitalálta, kedvesem), igen, valóban kedvem támadt, hogy köpjek az egész dologra, s éppen ön előtt...

- S elérte a célját - mondtam, izgalmamban remegve. - Egyetértek abban, hogy semmivel sem fejezhette volna ki jobban haragját és megvetését irántam s mindnyájunk iránt, mint ezzel a nyíltsággal. Nem félt attól, hogy őszinteségével kompromittálja magát, sőt még csak nem is szégyenkezett *előttem*... Csakugyan úgy viselkedett, mint az a köpenyes bolond. Nem vett engem emberszámba.

- Eltalálta, fiatal barátom - válaszolta, és felállt -, mindent eltalált; nemhiába író. Remélem, barátságosan válunk el. Nem iszunk bruderschaftot?

- Ön részeg, s pusztán ezért nem felelek érdeme szerint...

- Megint az elhallgatás, nem fejezte be, mit érdemelnék, hahaha! Bizonyára nem engedi meg, hogy fizessek önért.

- Ne aggódjék: kifizetem a számlámat.

- Nos, kétségkívül. Egy az utunk?

- Én nem megyek önnel.

- Isten vele, poétám. Remélem, megértett...

Kissé bizonytalan léptekkel kiment, nem fordult vissza. Inasa felsegítette a hintóba. Én is megindultam utamon. Két óra már elmúlt. Esett, sötét volt az éjszaka...

Negyedik rész

1

Nem írom le elkeseredésemet. Noha mindezt várni lehetett, mégis meg voltam döbbenve; mintha csak teljesen váratlanul tárult volna fel előttem a herceg visszataszító mivolta. Egyébként emlékszem, érzéseim zavarosak voltak: valami nyomasztott, sértett, s egyre jobban rágta a szívemet a komor bánat; féltettem Natasát. Éreztem, hogy sok gyötrelem vár rá, s homályosan azon töprengtem, miképp lehetne őket elkerülni, miképp könnyíthetném meg neki ezeket az utolsó perceket a végső kibontakozás előtt. A kibontakozás felől ugyanis nem voltak kétségeim. Közeledett, s hogyne tudtam volna, milyen lesz!

Észre sem vettem, hogyan kerültem haza, noha egész úton áztam. Már hajnali három óra volt. Még nem is kopogtam, amikor sóhajt hallottam, s gyorsan kinyílt az ajtó, mintha Nelli egész idő alatt éberen lesett volna a küszöbön. Égett a gyertya. A kislány arcába pillantottam, és megrémültem: teljesen elváltozott, szeme lángolt, és olyan vadul tekintett rám, mintha meg sem ismerne. Magas láza volt.

- Nelli, mi lelt, beteg vagy? - kérdeztem lehajolva hozzá, és megöleltem.

Reszketve, félősen simult hozzám, szaggatottan hadart valamit, mintha csak arra várt volna, hogy valamit mielőbb elmondhasson. Szavai azonban furcsák és összefüggéstelenek voltak, semmit sem értettem: félrebeszélt.

Hamar az ágyhoz vittem. Ő azonban erősen belém kapaszkodott, úgy látszott, félelmében védelmet keres nálam valaki ellen, s amikor már lefeküdt, ismét megragadta a kezem, és erősen szorította, nehogy elmenjek. Idegeimet annyi megrázkódtatás érte, hogy a kislányt nézve sírva fakadtam. Beteg voltam magam is. Könnyeim láttán sokáig mozdulatlanul bámult rám, erőlködve, feszült figyelemmel, mintha azon igyekezne, hogy megértsen, felfogjon valamit. Látszott, milyen nagy erőfeszítésébe kerül. Végre értelem villant fel az arcán; súlyos epilepsziás rohamok után rendszerint egy ideig nem tudta összeszedni gondolatait és érthetően kiejteni a szavakat. Így volt ez most is: nagy erőlködéssel próbált beszélni, de megsejtvén, hogy nem értem, kinyújtotta kezecskéjét, és törölgetni kezdte a könnyeimet, aztán átölelte a nyakamat, magához vont, és megcsókolt.

Világos volt a dolog: távollétemben roham érte, épp akkor, amikor az ajtónál állt. Miután feleszmélt, nyilván sokáig nem tudta összeszedni magát. Ilyenkor a valóság összekeveredik a lázálommal, s bizonyára szörnyű képzelgések, félelmek zaklatták. Ugyanakkor homályosan tudatában lehetett, hogy én majd hazatérek, és kopogtatok, így hát a padlón heverve a küszöbnél, feszülten várta jöttömet, s első koppantásomra felemelkedett.

„De vajon miért volt éppen az ajtónál?" - gondoltam, s hirtelen csodálkozva vettem észre, hogy a bundácskáját viseli (nemrég vettem neki az ismerős öreg árusasszonytól, aki néha elhozta áruit a lakásomra, és hitelbe ott hagyta); következésképpen készült valahová, alkalmasint már ki is nyitotta az ajtót, amikor elfogta az epilepsziás roham. Ugyan hová akart menni? Nem volt-e már akkor is lázas?

Forrósága közben nem csökkent, s hamarosan lázas önkívületbe, majd eszméletlenségbe esett. Már kétszer érte roham a lakásomon, de mindig szerencsésen végződött, most azonban nagyon lázasnak látszott. Üldögéltem mellette egy félórát, aztán székeket húztam a díványhoz,

és úgy, amint voltam, ruhástul lefeküdtem a közelében, hogy hamar felébredjek, ha szólít. A gyertyát nem oltottam el. Még sokszor megnéztem, amíg el nem nyomott az álom. Sápadt volt; ajka kicserepesedett a láztól, s valószínűleg rohamában véresre harapta; arcáról nem tűnt el a félelem és a gyötrő bánat, mely még álmában sem hagyta el. Elhatároztam, ha állapota nem javul, reggel minél korábban elmegyek az orvosért. Féltem, hogy igazi láz támadja meg.

„A herceg rémítette meg!" - gondoltam borzadva, és eszembe jutott elbeszélése arról az asszonyról, aki arcába vágta a pénzét.

2

...Két hét telt el; Nelli lábadozott. A láz elmaradt, de nagyon beteg volt. Április végén kelt fel az ágyból, egy tiszta, derűs napon. Nagyhét volt.

Szegény teremtés! Képtelen vagyok az előző sorrendben folytatni történetemet. Sok idő telt el e percig, amikor feljegyzem a múltat, de a mai napig is nehéz, sajgó bánattal emlékszem vissza erre a sápadt, sovány arcocskára, fekete szemének átható, hosszú pillantására, amint olykor magunkra maradva nézett, nézett rám az ágyból, hosszan, mintha arra kérne, találjam ki, mi jár a fejében; aztán látva, hogy nem találom ki, és értetlenül nézek vissza rá, csendesen, mintegy magában elmosolyodik, s egyszer csak felém nyújtja törékeny, vézna ujjú, forró kis kezét. Most már, minden elmúlt, minden napvilágra került, de még most sem ismerem ennek a megszomorított, elgyötört, beteg kis szívnek minden titkát.

Érzem, hogy elkalandozom történetemtől, de ebben a percben csak Nellire akarok gondolni. Különös: most, amikor magánosan fekszem a kórházi ágyon, s nincs körülöttem senki azok közül, akiket annyira szerettem - olykor felvillan emlékezetemben egy-egy apróság a múltból; akkor talán nem is vettem észre, vagy hamar elfeledtem, most azonban váratlanul egészen más jelentőséget nyer az agyamban, egészet alkot, és megmagyarázza azt, amit a mai napig nem tudtam megérteni.

Betegségének első négy napján a doktorral együtt szörnyen féltettük, ám az ötödik napon az orvos félrehívott, és közölte, hogy most már nem kell aggódnom, nemsokára felgyógyul. Az ismerős doktor volt ez, a jóindulatú, különc, öreg agglegény, akit már Nelli első betegségénél kihívtam, s aki a nyakában lógó, túlméretezett Sztanyiszlav-rendjelével annyira meghökkentette a kislányt.

- Tehát akkor egyáltalán nincs ok aggodalomra! - szóltam megörvendve.

- Igen, most felgyógyul, de aztán egészen hamar meghal.

- Hogyhogy meghal? De hát miért? - kiáltottam fel, úgy megdöbbentett ez az ítélet.

- Igen, bizonyos, hogy egészen hamar meghal. Szervi szívhibája van, s ha a körülmények csak a legcsekélyebb mértékben kedvezőtlenül alakulnak, újra ágynak esik. Talán ismét meggyógyul, de aztán ismét ágynak dől, s végül meghal.

- És semmiképpen sem lehet megmenteni? Nem, ez lehetetlen!

- Bizony lehetséges. Persze ha távol tudják tartani tőle a kedvezőtlen körülményeket, ha rendezett, nyugodt életet él, és több lesz az öröme, ez megnyújthatja az életét, sőt előadódhatnak váratlan esetek is... rendkívüli, furcsa esetek... egyszóval a szerencsés körülmények egybeesése megmentheti a kislányt, de radikálisan nem gyógyíthatjuk meg soha.

- Istenem, mit csináljunk most?

- Kövessék tanácsaimat, ügyeljen a nyugodt életre, és rendszeresen szedje a porokat. Észrevettem, hogy a gyerek kiegyensúlyozatlan, szeszélyes jellem, sőt gunyoros; nagyon nem szereti bevenni az orvosságot, lám, az imént is határozottan megtagadta.

- Igaz, doktor. Valóban különös teremtés, de én mindezt beteges ingerlékenységnek tulajdonítom. Tegnap igen szófogadó volt; ma meg, amikor odavittem neki az orvosságot, mintegy véletlenül meglökte a kanalat, s az egész kiömlött. Új port akartam feloldani, de kikapta kezemből a skatulyát, a földhöz vágta, aztán sírva fakadt... Tán csak nem azért, mert kényszerítették holmi porok bevételére? - tettem hozzá elgondolkodva.

- Hm! Irritáció. A sok súlyos csapás (őszintén és részletesen elmondtam a doktornak Nelli történetét, s elbeszélésem nagyon megdöbbentette), mindez összefügg, s a betegség is innét származik. Egyelőre az egyetlen eszköz: szedni a porokat, és szednie is kell. Megyek, és megpróbálom még egyszer megmagyarázni neki, hogy meg kell fogadnia az orvosi tanácsot... vagyis nevén nevezve: szedni az orvosságot.

Kimentünk a konyhából (beszélgetésünk ott folyt le), s az orvos ismét a beteg ágyához közeledett. De Nelli, úgy látszik, hallott minket: legalábbis felemelte fejét a párnáról, és felénk fordulva feszülten fülelt. Az ajtó résén észrevettem ezt; amikor odamentünk hozzá, a huncut ismét behúzódott a takaró alá, és csúfondáros mosollyal nézegetett ránk. Szegényke nagyon lefogyott e négy nap alatt: szeme beesett, még lázas volt. Annál különösebben hatott pajkos arckifejezése és hetykén villogó tekintete, mely úgy meghökkentette a doktort, egész Pétervár legderekabb németjét.

Az öreg komolyan beszélt, de igyekezett meglágyítani a hangját; kedvesen és gyengéden fejtegette, milyen szükségesek és áldásosak a porok, tehát minden beteg köteles bevenni őket. Nelli felemelte a fejét, de látszatra véletlen kézmozdulattal, hirtelen meglökte a kanalat, s az orvosság megint a padlóra ömlött. Bizonyos voltam benne, hogy szándékosan csinálja.

- Kellemetlen vigyázatlanság - jegyezte meg nyugodtan az orvos -, s gyanítom, hogy akarattal csinálta, ami igen helytelen. De... jóvátehetjük, mindjárt feloldunk egy másik port.

Nelli egyenest a szemébe nevetett.

A doktor a fejét csóválta.

- Ez nem szép - mondta, miközben feloldotta az új port -, nagyon, nagyon helytelen.

- Ne haragudjék rám - felelte Nelli, erősen igyekezve, nehogy újra elnevesse magát -, igazán beveszem... Szeret engem?

- Ha szépen viselkedik, nagyon fogom szeretni.

- Nagyon?

- Nagyon.

- És most nem szeret?

- Most is szeretem.

- És megcsókol, ha én meg akarom csókolni?

- Persze, majd ha megérdemli.

Nelli újra csak nem állta meg, és ismét felkacagott.

- A páciens vidám természetű, ez azonban most csak az idegek játéka és szeszély - súgta nekem a doktor a legkomolyabb arccal.

- No jó, beveszem a port - kiáltott fel hirtelen gyenge hangocskáján Nelli -, de ha megnövök, és nagy leszek, elvesz majd feleségül?

Ez az új pajkos ötlet nyilván nagyon megtetszett neki; a szeme csak úgy fénylett, ajka remegett a nevetéstől, ahogy a kissé elképedt doktor válaszát várta.

- No igen - felelte, s önkéntelenül elmosolyodott ezen az új szeszélyen -, igen, ha illedelmes és jó leány lesz, szót fogad és...

- És beveszem a porokat? - fejezte be Nelli.

- No lám! Hát persze, ha beveszi a porokat. Jó kislány - súgta nekem újra -, sok; igen sok benne... az értelem és jóság, de hogy férjhez menni... milyen különös szeszély...

S ismét odatartotta neki az orvosságot. Ezúttal azonban Nelli még csak nem is ravaszkodott, egyszerűen felütötte a kanalat, s az orvosság szegény öreg ingmellére és arcára löttyent. A kislány hangosan felkacagott, de nem az előbbi nyíltszívű, vidám nevetésével. Arcán valami gonosz, kemény kifejezés suhant át. Egész idő alatt valósággal kerülte a tekintetemet, csak a doktorra nézett, s gúnyosan, de szemlátomást nyugtalanul várta, mihez kezd most a „nevetséges" öreg.

- Ó! Már megint... Micsoda kellemetlenség! De... feloldhatunk még egy port - mondta az orvos, és zsebkendőjével megtörölte arcát, ingmellét.

Ez roppant meglepte Nellit. Azt várta, hogy dühösek leszünk, szidni kezdjük, szemrehányásokkal halmozzuk el, s talán tudat alatt ezt is kívánta ebben a percben - hogy ürügye legyen tüstént sírva fakadni, hisztérikus zokogásba csapni, ismét földhöz vágni a porokat, sőt mérgében összetörni valamit, így csillapítani szeszélyes, fájó kis szívét. Ilyen szeszélyei nemcsak betegeknek és nemcsak Nellinek támadnak. Hányszor járkáltam fel-alá szobámban azzal az öntudatlan kívánsággal, hogy hamar sértsen meg valaki, vagy mondjon egy szót, amit zokon vehetek, hadd tölthessem ki a haragomat valamin mielőbb. Nők, akik ilyen módon adják ki a mérgüket, a legőszintébb könnyeket sírják, s az érzékenyebbje valósággal hisztérikus rohamig jut. Egyszerű, hétköznapi dolog ez, s leggyakrabban akkor fordul elő, amikor valami más, rejtett bánat nyomja a szívet, s szeretnénk elmondani valakinek, de nem lehet. Nelli azonban hirtelen elcsendesedett; meghökkentette a megbántott öreg angyali jósága és türelme, mellyel - egy szó szemrehányás nélkül - új port oldott fel neki. Eltűnt a gúny a kislány ajkáról, arca vörös lett, szeme megnedvesedett; futólag rám pillantott, és tüstént elfordult. A doktor odanyújtotta neki az orvosságot. Jámboran, félénken kiitta, aztán megragadta az öreg párnás, piros kezét, és hosszan a szemébe nézett.

- Haragszik rám... amiért rossz vagyok - mondta, de nem fejezte be, a takaró alá bújt, fejét is elrejtette, és hangosan, hisztérikusan felzokogott.

- Ó, gyermekem, ne sírjon... Semmi ez... Az idegektől van; igyék egy kis vizet.

Nelli nem hallgatott rá.

- Csillapodjék... ne gyötörje magát - folytatta a doktor, s bár maga is csaknem elpityeredett, mert érzelmes ember volt. - Én megbocsátok magának, és feleségül is veszem, ha maga, mint jó viseletű, derék leányhoz illik...

- Beveszem a porokat! - hallatszott a takaró alól vékony csengettyűhangon, s a zokogásba ideges nevetés, nekem nagyon ismerős nevetés vegyült.

- Hálás, jó gyerek - jelentette ki a doktor ünnepélyesen, szinte könnyezve. - Szegény kislány!

Ettől kezdve valami csodálatos, furcsa rokonszenv fejlődött ki közöttük. Velem viszont Nelli mind mogorvábban, idegesebben, ingerültebben viselkedett. Nem tudtam, minek tulajdonítsam, annál inkább, mert ez a változás hirtelen ment végbe. Betegségének első napjaiban rendkívül kedves és gyengéd volt hozzám; úgy látszott, nem tudja levenni rólam a tekintetét, nem engedett el maga mellől, megragadta a kezemet forró kezével, és leültetett maga mellé, ha pedig észrevette, hogy nyugtalan és rosszkedvű vagyok, igyekezett felvidítani, fájdalmát elnyomva tréfált, játszott, mosolygott rám. Nem akarta, hogy késő éjszakáig dolgozzam, vagy őt virrasszam, és szomorkodott, ha nem fogadtam szót. Olykor gondterhelten kérdezősködött, firtatta, miért vagyok bánatos, mi jár a fejemben; de különös - mihelyt Natasára fordult a szó, rögtön elhallgatott, vagy másról kezdett beszélni. Mintha kerülte volna Natasa említését, s ez igen meglepett. Amikor megjöttem, örült. Ha pedig fogtam a kalapomat, csüggedten nézett rám, s valahogy furcsán, mintegy szemrehányóan kísért tekintetével.

Betegségének negyedik napján jóval éjfél utánig Natasánál ültem. Volt miről beszélnünk. Amikor elmentem hazulról, azt mondtam a betegemnek, hamarosan visszatérek, mint magam is számítottam. Váratlanul időztem el Natasánál, de Nelli miatt nyugodt voltam: nem maradt egyedül. Alekszandra Szemjonovna vigyázott rá; Maszlobojev ugyanis bekukkantott hozzám egy percre, tőle tudta meg az asszony, hogy Nelli beteg, s én egyes-egyedül küszködöm a bajokkal. Istenem, milyen sürgés-forgásba kezdett a jó Alekszandra Szemjonovna.

- Úgy, tehát akkor ebédre sem jön el hozzánk!... Ó, uramisten! És egyedül van, szegény, egyedül! No, most van szüksége a segítségünkre. Itt az alkalom, nem szabad elszalasztani.

Nyomban megjelent nálunk, s egész batyút hozott magával egy bérkocsin. Az első szónál kijelentette, hogy most már el sem megy, azért jött, hogy segítségemre legyen a bajban, s kibontotta a batyut. Volt abban szörp és befőtt a betegnek, csirke és tyúk arra az esetre, ha lábadozni kezd, sütni való alma, narancs, kijevi cukrozott gyümölcs (ha az orvos megengedi), végül fehérnemű, lepedő, szalvéta, női ing, kötés, pólya - egy egész kórháznak futotta volna.

- Mindenünk van - mondta hadarva, mintha sietne valahová -, maga pedig agglegény módjára él. Kevés a holmija... Engedje hát meg nekem... és Filipp Filippics is meghagyta. Nos, most pedig... hamar, hamar! Mihez kezdjünk előbb? Hogy van a kislány? Eszméletén van? Ó, így nem jól fekszik, meg kell igazgatni a párnát, hogy a fej alacsonyabbra kerüljön, meg aztán... nem lenne jobb a bőrpárna? A bőr az hűsít. Jaj de buta vagyok! Nem jutott eszembe, hogy hozzak. Elmegyek érte... Nem kellene tüzet rakni? Elküldöm magához az öregasszonyomat. Ismerek egy öregasszonyt. Hiszen magának nincs szolgálója... Mit csináljunk? Ez mi? Fű... a doktor írta? Bizonyára teának. Tüstént megyek tüzet rakni.

Én azonban megnyugtattam, s az asszonyka nagyon csodálkozott, sőt el is keseredett, amiért nincs is olyan sok munka. Ám azért nem csüggedt el teljesen. Mindjárt összebarátkozott Nellivel, s betegsége idején sokat segített nekem; majd mindennap meglátogatott bennünket, s mindig olyan arccal állított be, mintha éppen elveszett volna valami, amit sürgősen meg kell keresni. Minduntalan megjegyezte, hogy Filipp Filippics is meghagyta. Nellinek igen megtetszett. Úgy megszerették egymást, mint a testvérek, s én azt hiszem, Alekszandra Szemjonovna sok tekintetben éppolyan gyermek volt, akár Nelli. Mindenféle történeteket mesélt neki, szórakoztatta, s távozása után a kislány gyakran unatkozott. Első látogatása meglepte betegemet, de rögtön kitalálta, miért jött a hívatlan vendég, s szokása szerint elkomorodott, szűkszavú és barátságtalan lett.

- Miért jött ide? - kérdezte Nelli szinte elégedetlenül, miután Alekszandra Szemjonovna elment.

- Hogy segítsen neked, Nelli, és ápoljon.

- De hát hogyan?... Miért? Hiszen én nem tettem neki semmi ilyesmit.

- A jó emberek nem is várják, hogy először kapjanak valamit. Anélkül is szívesen segítenek a rászorulóknak. Bizony, Nelli, nagyon sok jó ember van a világon. Csak az a baj, hogy te nem találkoztál velük, és nem akkor találkoztál, amikor kellett volna.

A kislány elhallgatott, én meg elmentem az ágyától. Egy negyedóra múlva azonban maga szólított oda gyenge hangocskáján, inni kért, s váratlanul erősen megölelt, a mellemhez simult, sokáig nem eresztett el. Másnap, amikor Alekszandra Szemjonovna megérkezett, boldog mosollyal fogadta, de valami okból mintha továbbra is restelkedett volna előtte.

3

Ezen a napon töltöttem Natasánál az egész estét. Későn mentem haza. Nelli aludt. Alekszandra Szemjonovna is álmos volt, de azért ült a beteg mellett, és rám várt. Hadaró suttogással nyomban elmesélte, hogy Nelli eleinte vidám volt, sőt sokat nevetett, majd kedvetlenné vált, s mivel csak nem jöttem, elhallgatott, tűnődésbe merült. „Aztán fejfájásra panaszkodott, sírva fakadt, és úgy zokogott, hogy azt sem tudtam, mit kezdjek vele - tette hozzá az asszony. - Szeretett volna Natalja Nyikolajevnáról beszélgetni, de én semmit sem tudtam; akkor abbahagyta a kérdezősködést, folyton csak sírt, úgy is aludt el, könnyek között. No, isten vele, Ivan Petrovics; úgy látom, a gyerek mégiscsak jobban van, nekem meg haza kell mennem, így hagyta meg Filipp Filippics. Most már bevallom magának, ezúttal csak két órára engedett el, én magamtól maradtam. Nem, nem, ne nyugtalankodjék miattam: ő úgysem mer haragudni rám... Csak talán... Ó, istenem, Ivan Petrovics, galambocskám, mit tegyek: mostanában mindig részegen jön haza! Nagyon elfoglalja valami, nem beszél velem, szomorkodik, valami komoly dolgon jár az esze, azt látom, és esténként mégis részeg... Ha elgondolom, hogy hazament ma, és ki fekteti le? No, megyek, megyek, isten vele. Isten vele, Ivan Petrovics. Megnézegettem a könyveit: mennyi van, és nyilván mind bölcs könyv; én meg buta vagyok, sohasem olvastam semmit... Nos, a holnapi viszontlátásra...”

Másnap Nelli mogorván, borúsan ébredt, kelletlenül felelgetett. Nem is szólt hozzám, mintha haragudna rám. Elkaptam lopva rám vetett, futó pillantásait; ilyenkor sok volt tekintetében a titkolt fájdalom, de mégiscsak gyengédség tükröződött benne, aminek nyomát sem láttam, amikor egyenesen rám nézett. Ezen a napon történt a jelenet is a doktorral az orvosság bevétele körül; nem tudtam, mit gondoljak.

Nelli végképp megváltozott irányomban. Sok furcsasága, szeszélye, szinte gyűlölete folytatódott egészen addig a napig, amikor megszűnt együttlakásunk, addig a katasztrófáig, amely megoldotta regényünket. Ám erről majd később.

Egyébként az is megesett néha, hogy egy-egy óra hosszat váratlanul ismét kedvesen viselkedett. Gyengédsége ezekben a percekben szinte megkétszereződött; ilyenkor többnyire keservesen sírt. Ezek az órák azonban gyorsan elrepültek, s a kislány újra bánatos lett, ellenségesen nézett rám, megint szeszélyeskedett, mint a doktor előtt, vagy észrevéve, hogy egy újabb csínye kellemetlenül érint, hirtelen felkacagott, s csaknem mindig könnyekkel végezte.

Még Alekszandra Szemjonovnával is összeveszett, kijelentette neki, hogy nem akar tőle semmit. Amikor az asszony jelenlétében megdorgáltam, haragra lobbant, indulatosan válaszolt, mintha felgyűlt volna benne a düh, de hirtelen elhallgatott, és két álló napig nem

szólt hozzám, nem akarta bevenni az orvosságot sem, sőt nem akart sem enni, sem inni, s csak az öreg doktor tudott beszélni a fejével, és bírta jobb belátásra.

Említettem már, hogy az orvosság bevételének napjától csodálatos rokonszenv fejlődött ki köztük. Nelli nagyon megszerette őt, s akármilyen szomorú volt is előzően, mindig vidám mosollyal fogadta. Az öreg mindennapos látogatónk lett, néha kétszer is jött naponta, akkor is, amikor Nelli már fenn járt, és egészen meggyógyult; úgy látszik, a kislány annyira elbűvölte, hogy egy napot sem bírt ki nevetése és a rovására űzött, olykor igen mulatságos tréfái nélkül. Tanulságos képeskönyveket hordott neki. Egyet-egyet éppenséggel az ő számára vásárolt. Később szép dobozokban édességet, cukorkát hozott. Ilyenkor rendszerint olyan ünnepélyes ábrázattal lépett be, hogy Nelli tüstént kitalálta: ajándékkal érkezik. Az ajándékot azonban nem mutatta meg, csak ravaszul somolyogva leült Nelli mellé, és célzásokat tett, hogy ha egy bizonyos fiatal lány jól viselkedett a távollétében, és kiérdemelte a megbecsülést, akkor ez a fiatal lány szép jutalomra méltó. Közben olyan nyíltan, olyan nyájasan nézegetett rá, hogy bár Nelli szívből nevetett rajta, derűs szemében ilyenkor gyengéd szeretet fénylett. Végül az öreg ünnepélyesen felállt, elővette a cukorkásdobozt, és átnyújtotta a kislánynak, okvetlenül hozzáfűzve: „Szeretett jövendő hitvesemnek.” Ezekben a percekben alkalmasint még boldogabb volt, mint Nelli.

Ezek után beszélgetni kezdtek, s a doktor mindannyiszor meggyőzően, állhatatosan a lelkére beszélt, hogy óvja egészségét, s komoly orvosi tanácsokat osztogatott.

- Mindenekfelett vigyázzon az egészségére - jelentette ki ellentmondást nem tűrő hangon -, elsősorban és főképp azért, hogy életben maradjon, másodszor, hogy mindig egészséges legyen, s ily módon elérje a boldogságot az életben. Ha valami bánata van, kedves gyermekem, feledkezzék meg róla, vagy ami a legjobb, igyekezzék nem gondolni rá. Ha meg nincs bánata, akkor... ugyancsak ne gondoljon rá, hanem próbáljon kellemes dolgokkal foglalkozni... valami vidám, játékos dologgal...

- És mi legyen az a vidám, játékos dolog, amire gondoljak? - kérdezte Nelli. A doktor zsákutcába került.

- Hát mondjuk... holmi korához illő, ártatlan játék; vagy esetleg... nos hát, valami ilyesmi...

- Én nem akarok játszani; nem szeretek játszani - mondta a kislány. - Jobban szeretem az új ruhákat.

- Az új ruhákat! Hm. Nos, ez már nem olyan jó. Az életben be kell érnünk a szerényebb örömökkel. Egyébként... kérem... lehet szeretni az új ruhákat is.

- Sok ruhát varrat majd nekem, amikor elvesz feleségül?

- Micsoda gondolat! - szólt a doktor, és már önkéntelenül elkomorult. Nelli csintalanul mosolygott, sőt önfeledten egyszer mosolyogva pillantott rám is. - Egyébként... varratok majd magának ruhákat, ha a viselkedésével megérdemli - folytatta az öreg.

- És mindennap porokat kell majd szednem, ha a felesége leszek?

- Nos, akkor nem kell majd mindig porokat szedni. - S a doktor felderült.

Nelli nevetése szakította félbe a csevegést. A doktor vele nevetett, és szeretettel figyelte vidámságát.

- Játékos elme! - fordult hozzám. - De van még benne szeszélyesség, hóbort és ingerlékenység is.

Igaza volt. El sem tudtam képzelni, mi történt vele. Úgy látszott, egyáltalán nem akar beszélni velem, mintha vétettem volna ellene. Nagyon rosszul esett. Elkomorodtam én is, s egyszer egy álló napig nem szóltam hozzá, de másnap elszégyelltem magam. Gyakran sírt, s igazán nem tudtam, mivel vigasztaljam. Egy alkalommal különben megtörte a velem szembeni némaságát.

Egyszer alkonyat felé tértem haza, és észrevettem, hogy Nelli gyorsan a párnája alá dug egy könyvet. Az én regényem volt, amelyet távollétemben elvett az asztalról, és olvasni kezdte. Miért kell ezt titkolni előttem, mintha restellne - gondoltam, de úgy tettem, mintha észre sem vettem volna. Negyedóra múlva kimentem a konyhába; Nelli felugrott az ágyból, és a könyvet visszatette előző helyére: amikor bejöttem, láttam az asztalon. Aztán magához hívott; valami izgalom csengett a hangjában. Már négy napja alig beszélt velem.

- Ma... elmegy Natasához? - kérdezte elcsukló hangon.

- Igen, Nelli; okvetlenül látnom kell őt ma.

A kislány hallgatott egy darabig.

- Nagyon... szereti? - kérdezte gyenge hangon.

- Igen, Nelli, nagyon szeretem.

- Én is szeretem őt - mondta halkan. Ismét csend lett.

- Oda akarok menni hozzá, és majd nála fogok élni - kezdte újra, és félénken pillantott rám.

- Ez leheletlen, Nelli - feleltem kissé meglepve. - Hát rossz neked nálam?

- Miért lehetetlen? - S elpirult. - Hiszen rábeszél, hogy menjek lakni az ő apjához; de oda nem megyek. Natasának van szolgálója?

- Van.

- Küldje el, én majd szolgálok neki. Mindent megcsinálok, és nem fogadok el semmit; szeretni fogom őt, és megfőzöm az ételt. Mondja meg ma neki.

- De mire jó ez, micsoda fantaziálás ez, Nelli? És mit gondolsz róla: igazán azt hiszed, hogy odavesz téged szakácsnőnek? Ha már odavesz, akkor úgy tart, mint magával egyenlőt, mint a húgát.

- Nem, én nem akarok egyenlőként ott lenni. Úgy nem akarok...

- Miért nem?

Nelli hallgatott. Ajka remegett: sírhatnékja volt.

- Az, akit most szeret, elutazik, és elhagyja őt? - kérdezte végül.

Elcsodálkoztam.

- Honnét tudod te ezt, Nelli?

- Maga beszélt nekem róla, és tegnapelőtt reggel, amikor itt járt Alekszandra Szemjonovna férje, megkérdeztem, s ő mindent elmondott.

- Maszlobojev reggel itt járt?

- Itt - felelte, és lesütötte a szemét.

- És miért nem szóltál nekem, hogy itt volt?

- Csak...

Egy percig elgondolkodtam. Isten tudja, minek tekereg erre ez a rejtélyeskedő Maszlobojev. Miféle kapcsolata lehet a gyerekkel? Utána kellene nézni.

- És téged mért érdekel, Nelli, hogy elhagyja-e Natasát az a fiú?

- Mert hát maga nagyon szereti őt - válaszolta a kislány, és nem nézett rám. - Ha pedig szereti, feleségül fogja venni, ha amaz elutazik.

- Nem, Nelli, ő nem szeret úgy, ahogy én szeretem, meg aztán én is... Nem, ebből nem lesz semmi.

- Én pedig szolgálnék maguknak, a szolgálójuk lennék, maguk meg boldogan élnének - szólt szinte suttogva, de nem emelte rám tekintetét.

„Mi lelte, mi lelte?" - tűnődtem, s nagyon rossz kedvem támadt. Nelli elhallgatott, s többé egész este egy szót sem szólt hozzám. Amikor elmentem, sírva fakadt, s mint Alekszandra Szemjonovna mondta, egész este sírt, úgy aludt el is. Még éjszaka, álmában is sírt és félrebeszélt.

Ettől a naptól kezdve még komorabb és szófukarabb lett, már egyáltalán nem beszélt velem. Igaz, elkaptam olykor lopva rám vetett pillantását, s ezekben a pillantásokban oly sok gyengédség volt! Ám nyomban eltűnt a perccel együtt, amely kiváltotta ezt a kellemes gyengédséget, s mintegy dacból, a kislány szinte óráról órára mogorvábban viselkedett, még a doktorral is, aki nem győzött csodálkozni természetének változásán. Közben már majdnem teljesen felgyógyult, s az orvos végül megengedte neki, hogy egy egészen keveset sétáljon a friss levegőn. Derűs, meleg idő járta. Nagyhét volt, ebben az évben igen későn; reggel elmentem hazulról; okvetlenül meg kellett látogatnom Natasát, de korán haza akartam menni, hogy Nellit elvigyem sétálni; addig egyedül hagytam.

De el sem tudom mondani, milyen csapás várt otthon. Siettem haza. Odaérek, s látom, hogy a kulcs kívülről meredezik a zárban. Bemegyek - senki. Megdermedtem. Látom, az asztalon cédula, s rajta ceruzával írott, dülöngő, nagy betűk:

Elmentem magától, és soha többé nem jövök vissza. De nagyon szeretem magát.

Hű Nellije

Rémületemben felkiáltottam, és kirohantam a lakásból.

4

Még ki sem értem az utcára, még meg sem fontoltam, mihez kezdjek, amikor láttam, hogy a kapu előtt kocsi áll meg, s Alekszandra Szemjonovna száll ki belőle, Nellit kézen fogva. Erősen tartotta, mintha félne, hogy másodszor is megszökik. Odafutottam hozzájuk.

- Nelli, mi lelt? - kiáltottam. - Hová tűntél el és miért?

- Várjon, ne siessen; menjünk fel hamar magához, ott majd mindent megtud - csicseregte Alekszandra Szemjonovna -, miket mesélek magának - súgta útközben. - Csak álmélkodik az ember... Menjünk hát, majd meghallja.

Arcára volt írva, hogy rendkívül fontos újságokat hozott.

- Eredj, Nelli, eredj, feküdj le egy kicsit - mondta, amikor beléptünk a szobába -, hiszen elfáradtál; nem tréfadolog, annyit futkostál; ráadásul súlyos betegség után; feküdj le, galambocskám, pihenj le. Mi meg vonuljunk addig félre, ne zavarjuk, hadd aludjék el. - S rám hunyorított, hogy menjünk ki a konyhába.

Nelli azonban nem feküdt le, a díványra ült, és két kezébe temette az arcát.

Kimentünk, s Alekszandra Szemjonovna hamarjában elmondott mindent. Később még több részletet is megtudtam. A következő történt.

Hazatérésem előtt két órával Nelli eltávozott; miután hagyott nekem egy cédulát, először elszaladt az öreg doktorhoz. A címét már előre megtudakolta. Az orvos elmesélte nekem, hogy valósággal megdermedt, amikor Nellit megpillantotta, s egész idő alatt, amíg nála volt, „nem hitt a szemének". „Most sem hiszem - tette hozzá elbeszélése végén -, és soha nem is fogom elhinni." Pedig a kislány valóban ott járt nála. Az öreg háziköntösben, nyugodtan üldögélt karosszékében, és kávézott, amikor Nelli beszaladt hozzá, és a nyakába vetette magát, mielőtt még feleszmélt volna. Sírt, megölelte és megcsókolta az öreget, a kezét csókolgatta, s összefüggéstelenül, de állhatatosan könyörgött, hogy vegye magához; azt mondta, nem akar tovább nálam maradni, azért is jött el; hogy nehéz az élete; hogy nem fogja többet kinevetni, nem beszél új ruhákról, jól viseli magát, tanulni fog, megtanulja „mosni és vasalni az ingmelleket" (bizonyára útközben vagy már előbb kigondolta egész beszédét), szófogadó lesz, s akár mindennap bevesz holmi porokat. Amit mindig mondogatott, hogy a felesége akar lenni, az csak tréfa volt, nem is gondol ilyesmire. Az öreg német elképedt, eltátotta a száját, és felemelte kezét, amelyben a szivart tartotta, aztán meg is feledkezett róla, s a szivar kialudt.

- Mademoiselle - szólalt meg végül, magához térve -, mademoiselle, ha jól értem, arra kér, adjak itt helyet magának. Ez azonban lehetetlen! Látja, milyen szűken vagyok, és a jövedelmem is csekély... És végre is ilyen hirtelen, megfontolás nélkül... Rémes! Végül pedig, ahogy látom, maga elszökött hazulról. Ez képtelenség, és nagyon helytelen... Végül pedig én csak annyit engedtem meg, hogy egy kicsit sétáljon derült időben jótevőjének felügyelete alatt, maga meg otthagyja jótevőjét, és hozzám szalad, amikor nagyon kellene vigyáznia magára és... és... bevennie az orvosságot. És végül... végül... semmit sem értek az egészből...

Nelli nem hagyta, hogy befejezze. Ismét sírva fakadt; ismét kérlelte, de semmi sem használt. Az öreg egyre jobban ámult, és egyre kevésbé értette a dolgot. Nelli végül otthagyta, felkiáltott: „Ó, istenem! - és kiszaladt a szobából. - Egész napra belebetegedtem - tette hozzá az öreg, elbeszélése végén -, éjszakára be is vettem egy főzetet..."

Nelli Maszlobojevékhoz sietett. Az ő címüket is megjegyezte magának, s bár nehezen, de megtalálta. Maszlobojev otthon volt. Alekszandra Szemjonovna csak összecsapta a kezét, amikor meghallotta kérését, hogy vegyék őt magukhoz. Kérdéseire, hogy miért kívánja ezt, mi nem jó neki nálam - a kislány nem válaszolt, zokogva lerogyott a székre. „Úgy zokogott, úgy zokogott - mesélte nekem az asszony -, azt gondoltam, belehal." Nelli könyörgött, vegyék oda akár szobalánynak, akár szakácsnőnek, azt mondta, seperni fog, és megtanul fehérneműt mosni. (A fehérneműmosásban különösen reménykedett, s a legnagyobb vonzóerőnek vélte, hogy odavegyék.) Alekszandra Szemjonovnának az volt a véleménye, maradjon náluk, amíg elrendezik a további sorsát, engem pedig értesítsenek. Filipp Filippics azonban határozottan tiltakozott, és megparancsolta, tüstént vigye haza a szökevényt. Útközben az asszonyka megölelte és megcsókolta, amire Nelli még jobban sírt.

Ahogy őt nézte, Alekszandra Szemjonovna is sírva fakadt. Így hát mindketten sírtak egész úton.

- De hát miért, miért nem akarsz nála lakni, Nelli; talán bánt téged? - kérdezte könnyek között.

- Nem, nem bánt.

- Hát akkor miért?

- Csak úgy, nem akarok nála lakni... nem bírok... én olyan rossz vagyok hozzá mindig... ő meg jó... de maguknál nem leszek rossz, dolgozni fogok - mondta hisztérikus zokogással.

- De mért vagy hozzá olyan rossz, Nelli?

- Csak...

- Ennél a „csak”-nál többet nem tudtam meg tőle - fejezte be Alekszandra Szemjonovna, könnyeit törölgetve. - Miért ilyen kis szerencsétlen ez a gyerek? Agyhártyagyulladása volt talán? Mit gondol, Ivan Petrovics?

Bementünk Nellihez; arcát a párnákba fúrva feküdt, és sírt. Letérdeltem mellette, megfogtam a kezét, és csókolgatni kezdtem. Kitépte magát, és még hevesebben zokogott. Nem tudtam, mit mondjak. Ebben a percben belépett az öreg Ihmenyev.

- Fontos ügyben jövök, Ivan! - mondta, megnézett mindnyájunkat, és elcsodálkozott, hogy térdelek. Az utóbbi időben folyton betegeskedett. Sápadt volt és sovány, de mintha hősködne valaki előtt, semmibe vette betegségét, nem hallgatott Anna Andrejevna intelmeire, nem feküdt le, hanem tovább járt a dolgai után.

- Egyelőre isten vele - szólt Alekszandra Szemjonovna, aki jól megnézte az öreget. - Filipp Filippics meghagyta, menjek haza mielőbb. Dolgom van otthon. Este, alkonyatkor, eljövök, s itt leszek két óra hosszat.

- Ki ez? - súgta nekem az öreg, szemlátomást másra gondolva. Megmagyaráztam.

- Hm. Egyszóval bizonyos ügyben jöttem, Ivan...

Tudtam, milyen ügyben, és vártam a látogatását. Azért jött, hogy tárgyaljon velem meg Nellivel, s elkérje őt tőlem. Anna Andrejevna végre ráállt, hogy házukba vegyék az árvát. Titkos megbeszéléseink eredménye volt ez: én győztem meg Anna Andrejevnát, mondván, hogy a kis árva látása, akinek anyját szintén elátkozta az apa, talán megfordítja az öregünk szívét. Olyan élénken ecseteltem tervemet, hogy most már maga erősködött, kérte férjét, vegyék magukhoz a kislányt. Nyikolaj Szergejics készségesen fogott a dologhoz: először is kedvében akart járni a feleségének, másodszor magának is megvoltak az elképzelései... De ezt majd később részletesebben megmagyarázom...

Említettem már: Nelli első látogatása óta nem szerette az öreget. Aztán észrevettem, hogy szinte gyűlölet tükröződik az arcán, ha kiejtik előtte a nevét. Ihmenyev nem sokat kertelt, egyenesen belevágott a dologba. Odament Nellihez, aki fejét a párnába rejtve még feküdt, megfogta a kezét, és megkérdezte: akar-e őnála élni a lánya helyett?

- Volt egy lányom, akit magamnál is jobban szerettem - fejezte be szavait -, de most már nincs velem. Meghalt. Akarsz-e a helyébe lépni a házamban és... a szívemben?

S láztól beesett szemében megjelent egy könnycsepp.

- Nem, nem akarok - felelte Nelli, fel sem emelve a fejét.

- Miért nem, gyermekem? Nincs senkid. Ivan nem tarthat örökké magánál, nálam pedig otthonra találsz.

- Nem akarok, mert maga rossz ember. Igen, rossz, rossz - ismételte, felemelte fejét, és felült az ágyon az öreggel szemben. - Magam is rossz vagyok, rosszabb mindenkinél, de maga még nálam is rosszabb!... - Nelli elsápadt beszéd közben, szeme villogott; még remegő ajka is elhalványult, és eltorzult az érzések kitörésének hatására. Ihmenyev értetlenül nézett rá.

- Igen, rosszabb nálam, mert nem akar megbocsátani a lányának; el akarja feledni őt egészen, és másik gyereket vesz magához, de hát elfelejtheti valaki a tulajdon gyerekét? Talán szeretni fog engem? Hiszen valahányszor rám néz, mindig eszébe jut, hogy én idegen vagyok magának, és hogy volt saját lánya, akit elfelejtett, mert maga kegyetlen ember. Én pedig nem akarok kegyetlen embereknél élni, nem akarok, nem akarok!... - Hangja elcsuklott, s futólag felém tekintett. - Holnapután feltámad Krisztus, mindenki megöleli, megcsókolja egymást, mindenki megbékül, minden bűnt megbocsátanak... Hiszen tudom... Csak maga egyedül, maga!... Ó, de kegyetlen! Menjen innét!

Ömlöttek a könnyei. Ezt a beszédet alkalmasint már régen elképzelte és kidolgozta arra az esetre, ha az öreg ismét magához hívja. Ihmenyev meghökkent és elsápadt. Fájdalmas kifejezés jelent meg az arcán.

- És miért, miért törődik velem annyira mindenki? Nem akarom, nem akarom! - kiáltott fel hirtelen Nelli újabb dührohamában. - Elmegyek koldulni!

- Nelli, mi történt veled? Nelli, kedvesem! - szóltam rá önkéntelenül, de kiáltásom csak olaj volt a tűzre.

- Igen, inkább koldulok az utcán, de nem maradok itt! - kiabálta zokogva. - Anyám is koldult, s amikor haldoklott, ő maga mondta nekem: „Légy szegény, és inkább kéregess, mintsem..." Alamizsnát kérni nem szégyen: nem egy embertől kérek, hanem mindenkitől, s az más, mintha egytől kérnék; egytől kérni szégyen, mindenkitől nem szégyen; ezt mondta nekem egy koldusasszony; hiszen én kicsi vagyok, nem kereshetek. Kéregetek is hát majd mindenkitől. De itt nem maradok, nem, nem, nem, én rossz vagyok, rosszabb mindenkinél; lám, milyen rossz vagyok!

S teljesen váratlanul felkapta az asztalkáról a bögrét, és a földhöz vágta.

- Össze is tört - tette hozzá, és kihívóan, diadalmasan nézett rám. - Csak két csésze van a háznál - folytatta -, a másikat is összetöröm majd... Miből fog teát inni?

Valósággal tombolt, és mintha még élvezetet is talált volna benne; úgy látszott, tudatában van annak, hogy ez szégyenletes és helytelen, s ugyanakkor szinte még jobban belelovalta magát a további kitörésekbe.

- Beteg ez a kislány - mondta az öreg -, vagy... én már nem is értem, miféle gyerek ez. Isten veled!

Fogta a sapkáját, és kezet nyújtott. Levert volt, Nelli nagyon megbántotta; harag támadt bennem.

- Hogy nem sajnáltad őt, Nelli! - kiáltottam, amikor egyedül maradtunk. - Hogy nem szégyelled magad! Nem, nem vagy te jó, valóban rossz vagy! - S ahogy voltam, hajadonfőtt, leszaladtam Ihmenyev után. Le akartam kísérni a kapuig és legalább néhány szóval megvigasztalni. A lépcsőn még egyre magam előtt láttam Nellit, aki borzasztóan elsápadt szemrehányásaim hallatán.

Hamar utolértem az öreget.

- A szegény kislányt megbántották, neki is megvan a maga bánata, hidd el, Ivan; s én még a magaméval terheltem - jegyezte meg keserű mosollyal. - Felszakítottam a sebét. Azt mondják, a jóllakott nem érti meg az éhes embert; én még hozzáteszem, Ványa, hogy az éhes sem mindig érti meg az éheset. No, isten áldjon!

Valami közömbös dologról kezdtem beszélni, de ő csak legyintett.

- Elég a vigasztalásból; inkább vigyázz, hogy a kislány ne szökjön tőled; nagyon olyan a nézése - fűzte hozzá valahogy mérgesen, és gyors léptekkel távozott, botját lóbálva és meg-megkoppantva a járdán.

Nyilván nem várta, hogy valóságos prófétának bizonyul.

Nem is tudom, mi történt velem, amikor visszatértem a lakásba, és megdöbbenésemre nem találtam ott Nellit! Kirohantam az előtérbe, kerestem a lépcsőházban, szólongattam, még a szomszédokhoz is bekopogtam, és kérdezősködtem; nem tudtam és nem akartam elhinni, hogy újra megszökött. Hogyan is szökhetett meg? A háznak egy kapuja van; el kellett volna mennie mellettünk, amikor Ihmenyevvel beszélgettünk. De nagy szomorúságomra mindjárt kitaláltam, elbújhatott a lépcsőházban, kivárhatta, amíg visszamegyek a lakásba, s csak azután osont ki, így hát igazán nem találkozhattam vele. Mindenesetre nem juthatott messze.

Feldúltan siettem ismét a keresésére, de az ajtót minden eshetőségre nyitva hagytam.

Először is Maszlobojevékhoz indultam. Nem voltak otthon, sem Maszlobojev, sem Alekszandra Szemjonovna. Írtam egypár sort, tudósítottam őket az új bajról, és kértem, ha Nelli megjelenik, nyomban értesítsenek, aztán a doktorhoz mentem; őt sem találtam meg, a szolgáló pedig kijelentette, hogy múltkori látogatása óta nem látta a kislányt. Mit tegyek? Felkerestem Bubnova házát, s a koporsókészítő feleségétől megtudtam, hogy a háziasszony tegnap óta valami okból a rendőrségen ül, Nelli meg *azóta* nem mutatkozott arrafelé. Fáradtan, elgyötörten megint Maszlobojevékhoz szaladtam; ugyanaz a válasz: nem járt ott senki, s ők sem tértek még haza. Cédulám ott hevert az asztalon. Mit tegyek?

Halálos szomorúan mentem hazafelé késő este. Ezen az estén Natasánál kellett volna lennem; maga hívott még reggel. De aznap még csak nem is ettem; Nelli teljesen felzaklatta a lelkemet. „Mi ez? - gondoltam. - Talán a betegség különös következménye? Csak nem őrült ez a gyerek, vagy most veszti el az eszét? Istenem, hol lehet most, hol találom meg?”

Amint ezt elgondoltam magamban, hirtelen megpillantottam Nellit, alig néhány lépésnyire, a V. hídon. Ott állt a lámpa alatt, engem nem látott. Oda akartam szaladni hozzá, de meg-torpantam. „Ugyan mit csinál itt?” - tűnődtem értetlenül, s mivel bizonyos voltam benne, hogy most már nem tévesztem szem elől, elhatároztam - várok és figyelek. Eltelt tíz perc, ő csak állt, és a járókelőket nézegette. Végül arra ment egy jól öltözött kis öregember, s Nelli odalépett hozzá: az öreg meg sem állt, kivett valamit a zsebéből, és odaadta neki. A kislány meghajolt. El sem tudom mondani, mit éreztem ebben a percben. Fájón összeszorult a szívem; mintha valami drágát, amit szerettem és becéztem, most megszégyenítettek és leköptek volna előttem; de ugyanakkor a könnyem is kibuggyant.

Igen, könnyek a szegény Nelli miatt, ámbár lázongó méltatlankodás is támadt bennem: most nem nyomorúságában koldult, nem volt elhagyatva, kiszolgáltatva a sors önkényének; nem sanyargató ellenségeitől szökött meg, hanem barátaitól, akik szerették és becézték. Mintha el akart volna képeszteni, meg akart volna ijeszteni valakit a tettével; szinte kérkedett vele! De valami titkos érzés is érlelődött a lelkében... Igen, az öregnek igaza volt; megszomorított lény ő, a sebe még nem gyógyulhatott be, s úgy látszott, szándékosan tépi fel sebét ezzel a rejtélyességgel, ezzel az irántunk tanúsított bizalmatlansággal; szinte élvezi fájdalmát, a

szenvedésnek ezt az önzését, ha lehet így kifejezni. A fájdalomnak ezt a felkavarását és ennek élvezetét megértettem: sok sorsüldözött, igazságtalanságot tapasztaló, megszomorított és megbántott teremtésnek az élvezete ez. De hát mi milyen igazságtalanságot követtünk el Nellivel szemben? Mintha bennünket akarna meghökkenteni és megrémíteni szeszélyeivel és vad kitöréseivel, mintha csakugyan kérkedne előttünk... De nem! Most egyedül van, egyikünk sem látja, hogy alamizsnát kér. Talán valóban élvezetet talál ebben? Minek neki az alamizsna, minek neki a pénz?

Megkapta az adományt, lejött a hídról, és odament egy üzlet ragyogóan kivilágított kirakatához. Itt megszámolta zsákmányát; én tízlépésnyire álltam. Elég pénz volt a kezében; nyilván reggel óta kéregetett. Markába szorította, átvágott az utcán, és belépett egy szatócs-üzletbe. Tüstént odamentem a sarkig tárt ajtóhoz, és benéztem: mit csinál.

Láttam, hogy a pultra teszi a pénzt, s odaadnak neki egy csészét, egyszerű teáscsészét, olyasformát, amilyet nemrég eltört, amikor meg akarta mutatni nekem meg Ihmenyevnek, milyen rossz ő. Tizenöt kopejkába kerülhetett ez a csésze, talán még kevesebbe. A kereskedő papírba csomagolta, átkötötte és odanyújtotta Nellinek, aki elégedett arccal sietett ki az üzletből.

- Nelli! - kiáltottam, amikor mellém ért. - Nelli! Megrezzent, rám nézett, a csésze kicsúszott kezéből, és összetört a kövezeten. Sápadt volt a kislány, de amint rám tekintett, és meggyőződött róla, hogy mindent láttam és tudok, hirtelen elpirult; elviselhetetlen, gyötrő szégyent árult el a pirulása. Kézen fogtam, és hazavezettem; nem kellett messzire mennünk. Útközben egy szót sem szóltunk. Hazaérve leültem; Nelli előttem állt zavartan és töprengőn, lesütött szemmel, újra sápadtan. Nem bírt rám nézni.

- Nelli, te kéregettél?

- Igen! - suttogta, és még mélyebbre hajtotta fejét.

- Pénzt akartál szerezni, hogy megvedd az eltört csészét?

- Igen...

- De hát a szemedre vetettem, megszidtalak a csésze miatt? Te nem látod be, Nelli, milyen rossz, milyen elbizakodott vagy, s hogy rosszat teszel? Helyes ez? Hát nem szégyenled? Hát nem...

- Szégyenkezem... - rebegte alig hallhatóan, s egy könnycsepp gördült alá az arcán.

- Szégyenkezel... - ismétlem. - Nelli, kedvesem, ha valamit vétettem ellened, kérlek, bocsáss meg, és béküljünk ki.

Rám nézett, könnyek buggyantak ki a szeméből, és a nyakamba vetette magát.

Ebben a percben berohant Alekszandra Szemjonovna.

- Mi ez? Otthon van? Megint? Ó, Nelli, Nelli, mit művelsz te? No, jó, hogy legalább itthon vagy... hol találta meg, Ivan Petrovics?

Odakacsintottam neki, hogy ne kérdezősködjék, s ő megértette. Gyengéden elbúcsúztam Nellitől, aki továbbra is keservesen sírt, megkértem a jó Alekszandra Szemjonovnát, maradjon mellette, és elszaladtam Natasához. Már késő volt, siettem.

Ezen az estén eldőlt a sorsunk: sok beszélnivalónk volt Natasával, én azonban mégis szóba hoztam Nellit, és részletesen elmeséltem a történteket. Elbeszélésem nagyon érdekelte, sőt megdöbbentette.

- Tudod, mit, Ványa - szólt egy kis gondolkodás után -, nekem úgy rémlik, szeret téged.

- Micsoda... hogyhogy? - kérdeztem csodálkozva.

- Igen, ez a szerelem, az asszonyi szerelem kezdete...

- Ugyan, Natasa, hagyd abba! Hiszen gyerek!

- Aki nemsokára betölti tizennegyedik évét. Ez az elkeseredés attól van, hogy te nem érted meg a szeretetét, de talán ő sem érti önmagát; elkeseredettségében sok a gyerekes vonás, de azért komoly, kínzó dolog. Lényegében féltékeny rád miattam. Te annyira szeretsz, hogy bizonyára otthon is csak velem törődsz, rólam beszélsz, rám gondolsz, őt pedig elhanyagolod. Nelli észrevette, s ez megsebezte. Talán akar veled beszélni, szükségét érzi, hogy feltárja előtted a szívét, de képtelen, restelkedik, nem érti önmagát, várja az alkalmat, s te nemhogy meggyorsítanád ezt az alkalmat, hanem eltávolodsz tőle, hozzám szaladsz, sőt amikor betegen feküdt, naphosszat magára hagytad. Ezért sír: hiányzol neki, de a legfájdalmasabb, hogy nem is veszed észre. Most is, ilyen percben is egyedül hagytad a kedvemért. Holnap belebetegszik ebbe. Hogy is hagyhattad ott? Menj hamar hozzá...

- Nem is hagytam volna ott, de...

- Persze, én kértelek, hogy gyere. Most azonban menj.

- Megyek, de egy szót sem hiszek az egészből.

- Azért, mert különös. Jusson eszedbe a története, gondolj végig mindent, s majd elhiszed. Ő másképp nőtt fel, mint mi...

Mégiscsak későn tértem haza. Alekszandra Szemjonovna elmondta, hogy éppúgy, mint azon az estén, Nelli megint sokat sírt, „és könnyek között aludt el", mint akkor. „Most pedig megyek, Ivan Petrovics, így hagyta meg Filipp Filippovics. Vár engem szegény."

Köszönetet mondtam neki, és leültem Nelli ágya fejénél. Magamat is bántott, hogy ilyen percben itt tudtam őt hagyni. Késő éjszakáig ültem mellette és töprengtem... Végzetes idő volt ez.

De el kell mesélnem, mi történt még az elmúlt két hét alatt...

5

Az után az emlékezetes este után, amelyet a B. étteremben töltöttem a herceggel, napokon keresztül állandóan rettegtem Natasa miatt. „Mivel fenyegette ez az átkozott herceg, hogyan akar bosszút állni rajta?" - kérdeztem magamtól percenként, s találgatásokba merültem. Végül arra a következtetésre jutottam, hogy Valkovszkij fenyegetése nem légből kapott, nem pusztán szájaskodás, és ameddig Natasa Aljosával él, a herceg valóban sok kellemetlenséget okozhat neki. Kicsinyes, gyanakvó, gonosz és számító ember - gondoltam. Nehezen hihető, hogy megfeledkezzék a sértésről, és nem használ fel valamilyen alkalmat a bosszúállásra. Mindenesetre tudomásomra hozott valamit, és elég világosan nyilatkozott ezzel kapcsolatban; határozottan ragaszkodik Aljosa és Natasa szakításához, s azt várta tőlem, hogy előkészítsem a lányt a közeli válásra, mégpedig úgy készítsem elő, hogy ne legyen „semmiféle jelenet, pasztorál és schillerkedés". Természetesen leginkább azt igyekezett elérni, hogy Aljosa elégedett legyen vele, és továbbra is gyengéd apának tartsa; ez fontos volt neki, hogy később kényelmesen rátehesse a kezét Kátya pénzére. Nekem tehát elő kellett készítenem Natasát a

közeli válásra. A lány azonban erősen megváltozott: régi őszinteségének nyoma sem volt, sőt mintha bizalmatlanná vált volna irántam. Vigasztaló szavaim csak kínozták; kérdéseim egyre inkább bosszantották, sőt meg haragították. Ott ülök például nála, és nézem! Összefont karral fel-alá jár a szobában, egyik saroktól a másikig, sápadt, komor, szinte önfeledt, mintha eszébe sem jutna, hogy ott vagyok mellette. Amikor véletlenül rám téved a tekintete (még a pillantásomat is kerülte), bosszús türelmetlenség suhan át az arcán, s gyorsan elfordul. Megértettem, hogy alkalmasint kigondolt valami tervet a rá váró közeli szakításra vonatkozóan, s hát gondolhatott-e erre fájdalom és keserűség nélkül? Arról meg voltam győződve, hogy már elszánta magát a szakításra. Mégis bántott és megijesztett sötét kétségbeesése. Ráadásul olykor nem is mertem megszólítani és vigasztalni, csak rettegve vártam, hogy dől el az egész dolog.

Ami irántam tanúsított mogorva zárkózottságát illeti, aggasztott és gyötört ugyan, de azért bizonyos voltam az én Natasám szíve felől; láttam, nagyon nehéz a helyzete, és zilált a lelkiállapota. Minden külső beavatkozás csak bosszúságot és haragot keltett benne. Ilyen esetben közeli barátainknak, titkaink ismerőinek beavatkozása a legbosszantóbb. De azt is jól tudtam, hogy az utolsó percben Natasa megint csak hozzám fordul, és az én szívemben keres könnyebbülést.

A herceggel folytatott társalgásomról természetesen hallgattam: elbeszélésem csak még jobban felizgatta és feldúlta volna. Mindössze annyit mondtam neki futólag, hogy a grófnőnél együtt voltam a herceggel, és meggyőződtem róla, hogy nagy gazember. Ő azonban nem is kérdezősködött felőle, aminek igen örültem; viszont mohón hallgatta, amit Kátyáról meséltem neki. Miután elmondtam, róla sem kérdezett semmit, de pír borította el halvány arcát, s jóformán egész nap rendkívül izgatott volt. Nem titkoltam semmit Kátyával kapcsolatban, őszintén bevallottam, hogy rám is nagyszerű hatást tett. Minek is titkoltam volna? Hisz Natasa úgyis észreveszi, ha titkolózom, s csak megharagszik érte. Így hát szándékosan lefestettem előtte minden részletet, igyekeztem megelőzni a kérdéseit, annál inkább, mert az ő helyzetében nehezen kérdezősködhetett: valóban nem könnyű a közöny látszatával vetélytársnőjének erényei felől érdeklődni.

Azt hittem, még nem tudja, hogy a herceg határozott utasítására Aljosának el kell kísérnie falura a grófnőt és Kátyát; törtem a fejem, miképp tárjam fel előtte, lehetőleg enyhítve, a csapást. Mekkora volt a meglepetésem, amikor Natasa az első szavaknál megállított, és közölte, hogy nem kell őt *vigasztalni*, már öt napja tud erről.

- Ó, istenem! - kiáltottam. - Ki mondta meg neked?

- Aljosa.

- Hogyan? Már szólt?

- Igen, és én mindenre elszántam magam, Ványa - tette hozzá olyan arccal, amely világosan és türelmetlenül figyelmeztetett, hogy ne folytassam ezt a beszélgetést.

Aljosa elég gyakran jött hozzá, de mindig csak egy percre; egyetlen alkalommal ült nála néhány órát egyfolytában; én azonban épp nem voltam ott. Rendszerint szomorúan állított be, félénken és gyengéden nézegetett rá, ám Natasa olyan kedvesen, olyan szeretettel fogadta, hogy megfeledkezett mindenről, és felvidult. Hozzám is sűrűn eljárogatott, majd mindennap. Igaz, nagyon kínlódott, de egy percre sem bírt egyedül maradni bánatával, és folyton hozzám szaladgált vigasztalásért.

Mit mondhattam neki? Részvétlenséggel, közönnyel, sőt rosszindulattal vádolt; sírt, kesergett, aztán elment Kátyához, és ott megvigasztalódott.

Azon a napon, amikor Natasa kijelentette, hogy tud az utazásról (ez a herceggel való beszélgetésünk után egy héttel történt), Aljosa kétségbeesve rohant be hozzám, megölelt, a nyakamba borult, és felzokogott, mint egy gyerek. Én hallgattam, és vártam, mit mond.

- Aljas vagyok, gazember vagyok, Ványa - kezdte -, ments meg saját magamtól. Nem azért sírok, mert aljas gazember vagyok, hanem azért, mert boldogtalanná teszem Natasát. Hiszen boldogtalan lesz... Ványa, barátom, mondd meg nekem, döntsd el helyettem, melyiküket szeretem jobban: Kátyát vagy Natasát?

- Ezt én nem dönthetem el, Aljosa - feleltem -, neked jobban kell tudnod...

- Nem, Ványa, nem úgy van; hisz nem vagyok olyan ostoba, hogy efféle kérdéseket tegyek fel; de hiába minden, nem tudok eligazodni. Megkérdezem önmagamat, és nem tudok felelni. Te azonban kívülről látod a helyzetet, és talán többet tudsz nálam... Vagy ha nem is tudsz biztosat, legalább mondd meg, mi az érzésed.

- Nekem úgy tetszik, Kátyát jobban szereted.

- Neked úgy tetszik! Nem, nem, egyáltalán nem! Tökéletesen tévedsz. Én határtalanul szeretem Natasát. Soha semmi áron sem bírom elhagyni; ezt már meg is mondtam Kátyának, és ő teljesen egyetért velem. Mit hallgatsz? Láttam, hogy mosolyogtál. Hej, Ványa, te sohasem vigasztaltál meg, amikor szenvedtem, mint most is... Isten veled!

Kiszaladt a szobából, rendkívül lenyűgözve az ámuló Nellit, aki szótlanul hallgatta beszélgetésünket. Akkor még beteg volt, feküdt, és orvosságot szedett. Aljosa sosem ereszkedett szóba vele, és látogatásai alkalmával jóformán rá sem hederített.

Két óra múlva ismét megjelent, s én elcsodálkoztam örvendező arcán. Megint a nyakamba borult, és megölelt.

- A dolog be van fejezve! - kiáltotta. - Minden félreértés megoldódott. Innen egyenest Natasához mentem: dúlt voltam, nem bírtam nélküle. Térdre hulltam előtte, és megcsókoltam a lábát: erre szükségem volt, ezt akartam; enélkül meghaltam volna bánatomban. Ő szótlanul megölelt, és sírva fakadt. Ekkor őszintén megmondtam, hogy Kátyát jobban szeretem nála...

- És ő?

- Ő nem válaszolt, csak becézett és vigasztalt, engem, aki ilyet mondtam neki! Natasa jól ért a vigasztaláshoz, Ivan Petrovics! Ó, elsírtam neki egész bánatomat, mindent elmondtam. Kereken kijelentettem: nagyon szeretem Kátyát, de bárhogy szeressem, és bárkit szeressek, őnélküle, Natasa nélkül nem bírok meglenni, egyszerűen meghalok. Igen, Ványa, egy napig sem élhetek nélküle, ezt érzem, igen! Így hát elhatároztuk, hogy nyomban megesküszünk, s mivel az utazás előtt most nem tehetjük, mert nagyböjt van, és ilyenkor nem adnak össze, visszaérkezésem után, június elsején lesz az esküvő. Apám megengedi, ez nem kétséges. Ami pedig Kátyát illeti, hát mit tegyek! Hiszen nem tudok Natasa nélkül élni... Megesküszünk, aztán odamegyünk lakni, ahol Kátya él...

Szegény Natasa! Milyen érzésekkel vigasztalhatta ezt a fiút, milyen érzésekkel ülhetett mellette, hallgathatta vallomását, és gondolhatta ki a mesét a közeli házasságról, hogy megnyugtassa ezt a naiv egoistát. Aljosa valóban lecsillapodott néhány napra. Tulajdonképpen azért is szaladt Natasához, mert gyengéd szíve nem bírta egyedül elviselni a szomorúságot. Mégis, amikor közeledett az elválás ideje, ismét hozzám futkosott, hogy kiöntse bánatát. Az utóbbi időben annyira ragaszkodott Natasához, hogy egy napig sem bírta nélkülözni, nem hogy másfél hónapig. Ám az utolsó percig szilárdan hitte, hogy csak másfél hónapig hagyja el,

s visszatérése után meglesz az esküvőjük. Ami Natasát illeti, ő teljesen tudatában volt annak, hogy sorsa megváltozik, Aljosa sohasem tér már vissza hozzá, s ennek így is kell lennie.

Elérkezett válásuk napja. Natasa beteg volt - arca halvány, szeme vörös, szája kicserepesedett, néha magában beszélt, olykor fürkésző, gyors pillantásokat vetett rám, nem sírt, nem válaszolt a kérdéseimre, s megremegett, mint a falevél, amikor felcsendült a belépő Aljosa hangja. Piros lett, mint a rózsa, és odasietett hozzá; görcsösen megölelte, megcsókolta és mosolygott... Aljosa többször rátekintett, nyugtalanul kérdezgette, egészséges-e, vigasztalta, mondván: nem sok időre utazik el, s utána megtartják az esküvőt. Natasa szemlátomást nehezen vett erőt magán, visszafojtotta könnyeit. Nem sírt a fiú előtt.

Aljosa egyszer arról kezdett beszélni, hogy pénzt kell hagynia neki elutazása idejére, de ne nyugtalankodjék, mert apja ígért eleget az útra. Natasa elkomorult. Amikor kettesben maradtunk, kijelentettem, hogy nálam van *százötven rubel* a számára, minden eshetőségre. Nem kérdezte, honnét van a pénz. Ez két nappal a fiú elutazása előtt történt, Natasa és Kátya első és utolsó találkozásának előestéjén. Kátya küldött egy levélkét Aljosával, arra kérte Natasát, hogy holnap meglátogathassa; nekem is írt: az volt a kérése, legyek én is ott találkozásukkor.

Okvetlenül ott akartam lenni tizenkettőkor (a Kátya megjelölte órában), bármi jöjjön is közbe; pedig gondom és bajom volt elég. Nelliről nem is beszélve, az utóbbi időben Ihmenyevék is sok gondot okoztak.

Már egy héttel ezelőtt kezdődött. Anna Andrejevna egy reggel értem küldött azzal a kéréssel, hogy azonnal siessek hozzá egy halasztást nem tűrő, igen fontos ügyben. Amikor odaértem, egyedül találtam: lázas izgalomban járkált fel-alá, ijedten, remegve várta Nyikolaj Szergejics hazatérését. Mint rendesen, sokáig nem tudtam kiszedni belőle, miről van szó, mitől fél ennyire, pedig látnivalóan minden perc drága volt. Végül ide nem tartozó és heves szemrehányások után - „miért nem járok hozzájuk, miért hagyom magukra őket a bajban", úgyhogy „isten tudja, mi történik nélkülem" - kijelentette: Nyikolaj Szergejics három napja olyan izgatott, hogy az „leírhatatlan".

- Teljesen kijött a sodrából - mondta -, szinte lázas állapotban van, éjszakánként titkon térden állva imádkozik az ikon előtt, álmában beszél, ébren meg olyan, akár az eszelős: tegnap leültünk a káposztaleveshez, hát még a kanalát sem találja meg, ha valamiről kérdezi az ember, másra felel. Folyton elszaladgál hazulról: „az ügyeimben lótok-futok, azt mondja, találkoznom kell az ügyvéddel"; tegnap reggel meg bezárkózott a dolgozószobájába: „írnom kell valamit - azt mondja - a perrel kapcsolatban". „No - gondolom magamban -, hogyan írsz te meg bármit is, amikor a kanalat nem találod meg a tányér mellett?" De azért benéztem a kulcslyukon: ül, ír, és csak úgy folyik a könnye. „Mi az a hivatalos írás, amit így írnak? - gondolom. - Vagy talán Ihmenyevkát sajnálja ennyire; úgy látszik, végképp elveszett a mi Ihmenyevkánk!" Így töröm a fejem, ő meg egyszer csak felugrik, odavágja a tollat az asztalra, elvörösödik, a szeme villog, fogja a sapkáját, és kijön hozzám. „Nemsokára megjövök, Anna Andrejevna" - azt mondja. Elment, én meg tüstént oda az íróasztalához; töméntelen peres irat hever már ott, nekem nem is engedi meg, hogy hozzányúljak. Hányszor kértem már: „Csak egyszer emelhessem fel ezeket a papírokat, hadd törlöm le alattuk az asztalt." Ilyenkor mindig rám kiált, hadonászik; türelmetlen, nagyhangú lett itt Pétervárott. Egyszóval odamegyek az asztalához, és keresem, mit írt az imént. Mert tudtam, hogy nem vitte magával, hanem amikor felállt az asztaltól, a többi írás alá dugta. Hát nézd, bátyuska, Ivan Petrovics, mit találtam.

S átnyújtott nekem egy levélpapírt; félig tele volt írva, de olyan sok javítással, hogy itt-ott kibetűzni sem lehetett.

Szegény öreg! Az első sornál kiderült, kinek és mit írt. Natasának, drága Natasájának szólt a levél. Meleg gyengédséggel kezdte: bocsánatát küldte, és hazahívta. Nehezen lehetett kisilabizálni a sokat javított, zilált és kusza írást. Csak annyi látszott, hogy a meleg érzés, amelynek hatására tollat ragadott, és leírta a szívből jövő első sorokat, már néhány perc múlva megváltozott: az öreg szemrehányásokkal árasztotta el a lányát, élénk színekkel ecsetelte vétkét, felháborodva emlékeztette makacsságára, lelketlenséggel vádolta, szemére vetette, hogy tán egyszer sem gondolt arra, mit tesz apjával, anyjával. Büszkeségéért büntetéssel és átokkal fenyegette, s végül azt követelte, hogy haladéktalanul és alázatosan térjen haza, s akkor, „csakis akkor bocsátunk meg neked, ha jámbor és példás új életet kezdesz a család kebelében" - írta. Kezdeti nagylelkűségét néhány sor után alighanem gyengeségnek minősítette, szégyellni kezdte, s végül a sértett büszkeség fájdalma dühre és fenyegetésekre ragadta. Az öregasszony összekulcsolt kézzel állt előttem, s félve várta, mit mondok a levél elolvasása után.

Őszintén közöltem vele gondolataimat. Pontosan: az öreg nem bír tovább Natasa nélkül élni, s határozottan feltehetjük, hogy hamarosan kibékülnek; ám minden a körülményektől függ. Elmagyaráztam neki véleményemet, miszerint először is a per elvesztése bizonyára erősen megrázta és megrendítette Nyikolaj Szergejicset, nem is szólva arról, mennyire megsebezte hiúságát a herceg diadala, s mennyire felháborodott az ügy ilyen megoldása miatt. Ilyen percekben a lélek nem lehet meg együttérzés nélkül, s még többet gondol arra, akit a világon mindennél jobban szeretett. Végül az is lehetséges: nyilván meghallotta (mert figyeli, és mindent tud Natasáról), hogy Aljosa hamarosan elhagyja. Megértette, milyen nehéz most lányának a szíve, s magától megérezte, hogy vigaszra van szüksége. Mégsem tudott azonban erőt venni magán, mivel úgy vélte, lánya megszomorította és megalázta. Alkalmasint eszébe ötlött, hogy mégsem Natasa fordul hozzá elsőnek, talán nem is gondol rájuk, és nem érzi szükségét a békülésnek. Így kellett gondolkodnia, vontam le a következtetést, ezért nem fejezte be a levelet, ebből viszont újabb sérelmek születhetnek, amelyek még erősebben érez-tetik hatásukat, mint az eddigiek, s ki tudja, a kibékülés talán még hosszú ideig nem következik be...

Az öregasszony sírva hallgatott. Megmondtam neki, hogy most Natasához kell sietnem, mert máris elkéstem; ekkor felrezzent és kijelentette: a *legfontosabbról* megfeledkezett. Amikor kivette a levelet a papírok alól, véletlenül feldöntötte a tintatartót. Valóban, a levél egyik sarka tintás volt, s Anna Andrejevna szörnyen félt: az öreg erről a foltról majd megtudja, hogy távollétében átkutatta írásait, és elolvasta Natasához írott levelét. Félelme nem volt alaptalan: pusztán azért, hogy ismerjük titkát, szégyenkezése és bosszúsága meghosszabbíthatta haragját, a büszkeségében megmakacsolhatta magát a bocsánatot illetően.

Átgondolva a helyzetet, próbáltam megnyugtatni az öregasszonyt. Nyikolaj Szergejics olyan izgatottan állt fel az asztaltól, hogy nem jegyezhetett meg minden apróságot, s most bizonyára azt gondolja majd, maga öntötte le a levelet, csak megfeledkezett róla. Megvigasztaltam hát Anna Andrejevnát, óvatosan visszatettük helyére a levelet, s távozóban eszembe jutott, hogy komolyan beszéljek vele Nelliről. Úgy véltem, az elhagyott, szegény árva, akinek anyját szintén elátkozta az apa, tragikus életének és anyja halálának szomorú elbeszélésével megindítja az öreget, és nagylelkű érzéseket támaszthat benne. A szívében minden készen áll, megérett már erre; vágyódása lánya után már-már legyőzte büszkeségét és sértett hiúságát. Csak egy lökés hiányzott, egy megfelelő alkalom, s ezt a megfelelő alkalmat Nelli szolgál-tathatta. Az öregasszony roppant figyelmesen hallgatott: arcát remény és elragadtatás élén-kítette fel. Tüstént szememre vetette, hogy miért nem mondtam ezt már régen. Türelmetlenül kérdezősködött Nelliről, s végül ünnepélyesen megígérte, hogy most már majd maga kéri az öreget, vegyék magukhoz az árvát. Máris őszintén megszerette a kislányt, sajnálta, hogy beteg,

mindent kikérdezett felőle, rám erőltetett egy üveg befőttet, amelyért maga szaladt a kamrába; feltételezvén, hogy nincs pénzem doktorra, hozott öt rubelt, s amikor nem fogadtam el, alig nyugodott meg; csak azzal vigasztalódott, hogy Nellinek szüksége van ruhára és fehérneműre, így is hasznára lehet hát, mire nyomban feltúrta ládáját, kirakta valamennyi ruháját, s kiválogatta, mit ajándékozhat a „kis árvának”.

Én meg elmentem Natasához. Ahogy felmásztam az utolsó - mint már említettem, kanyargós - lépcsőfordulón, az ajtajánál egy embert pillantottam meg; éppen be akart kopogni, de lépteimet hallván megállt. Végül, nyilván némi habozás után, hirtelen felhagyott szándékával, és lefelé indult. Az utolsó lépcsőfokon találkoztunk össze, s mekkora volt meglepetésem, amikor megismertem Ihmenyevet. A lépcsőház nappal is sötét volt. A falhoz lapult, hogy utat adjon nekem, s emlékszem, milyen furcsán csillogott fürkésző szeme. Úgy rémlett, elvörösödik; mindenesetre borzasztó zavarba esett, egészen elvesztette a fejét.

- Te vagy az, Ványa? - szólt remegő hangon. - Valakit keresek itt... egy írnokot... mindig az ügyem miatt... nemrég költözött ide... valahová ide... de úgy látszik, nem itt lakik. Tévedtem. Isten áldjon.

S lesietett a lépcsőn.

Elhatároztam, hogy egyelőre nem beszélek Natasának erről a találkozásról, de mindjárt elmondom, amikor Aljosa elutazása után magára marad. Mostanában oly zilált volt a lelkiállapota, hogy bár megértette és felfogta volna e tény jelentőségét, bizonyára nem tudja úgy fogadni és úgy átérezni, mint később, a végső bánat és kétségbeesés nyomasztó perceiben. Ez a pillanat még nem érkezett el.

Azon a napon elmehettem volna Ihmenyevékhez, nagy kedvem is volt hozzá, de nem mentem. Úgy éreztem, az öregnek nehezére esik majd rám nézni, s még azt is gondolhatja, hogy a találkozás adott okot látogatásomra. Csak harmadnap kerestem fel őket; Nyikolaj Szergejics levert volt, de elég fesztelenül fogadott, és folyton az ügyeiről beszélt.

- Hová mentél múltkor olyan magasra, emlékszel, amikor találkoztunk, mikor is volt ez? Úgy rémlik, tegnapelőtt - kérdezte egyszer, csak hanyagul, de azért elfordította rólam a tekintetét.

- Egy barátom lakik ott - feleltem, s én sem néztem rá.

- Á! Én meg az írnokomat, Asztafjevot kerestem; azt a házat mutatták... de tévedtem... Nos, éppen az ügyről beszéltem neked; a szenátusban úgy döntöttek... - és így tovább, és így tovább.

S még el is vörösödött, amikor *az ügyről* kezdett beszélni.

Még aznap elmondtam mindent Anna Andrejevnának, hadd örvendezzék, de könyörögtem neki, ne nézegessen az öregre különös tekintettel, ne sóhajtozzék, ne tegyen célzásokat, egyszóval semmiképp se mutassa, hogy tud erről az utolsó kitöréséről. Az öregasszony annyira megörült és elcsodálkozott, hogy először nem is hitt nekem. Aztán elmesélte: már célozgatott Nyikolaj Szergejicsnek a kis árvára, ő azonban hallgatott, bár azelőtt maga kérte folyton, vegyenek magukhoz egy kislányt. Úgy határoztunk, hogy másnap Anna Andrejevna minden bevezetés és célozgatás nélkül nyíltan előadja kérését. Ám a következő napon nagy ijedségre és aggodalomra virradtunk.

Az történt, hogy Ihmenyev reggel felkereste azt a hivatalnokot, aki az ügyében eljárt. Ez a hivatalnok kijelentette: találkozott a herceggel, s jóllehet a herceg megtartja Ihmenyevkát, *bizonyos családi körülmények következtében* kárpótolni akarja az öreget, és ad neki tízezer rubelt. Nyikolaj Szergejics onnét egyenesen hozzám rohant, szörnyen felindultan; szeme vadul

villogott. Miért, miért nem, kihívott lakásomból a lépcsőházba, és makacsul követelte, hogy nyomban menjek el a herceghez, és hívjam párbajra a nevében. Úgy megdöbbentem, hogy sokáig gondolkodni sem tudtam. Aztán le akartam beszélni. Az öreget azonban szörnyű dühében rosszullét fogta el. Beszaladtam a lakásba egy pohár vízért, de amikor visszatértem a lépcsőházba, már nem találtam ott.

Másnap, amikor elmentem hozzá, már nem volt otthon; teljes három napra eltűnt.

Harmadnap mindent megtudtunk. Tőlem egyenest a herceghez sietett, nem találta otthon, és hagyott neki egy levelet; azt írta: tud a hivatalnoknak mondott szavairól, amelyeket halálosan sértőnek érez, a herceg pedig aljas ember, tehát kihívja párbajra, s figyelmezteti, hogy ne próbáljon kibújni a kihívás alól, különben nyilvánosan megszégyeníti.

Anna Andrejevna elmondta: olyan izgatottan és dúltan jött haza, hogy le kellett feküdnie. Hozzá nagyon gyengéd volt, de kérdéseire alig válaszolt, úgy látszott, lázas türelmetlenséggel vár valamit. Másnap reggel a postás levelet hozott; amint az öreg elolvasta, felordított, és a fejéhez kapott. Anna Andrejevna megdermedt rémületében. Ihmenyev meg rögtön fogta a kalapját, botját és elrohant.

A levelet a herceg írta. Száraz és udvarias modorban, röviden közölte, hogy a hivatalnoknak mondott szavaiért nem tartozik senkinek felelősséggel. Igen sajnálja Ihmenyevet az elvesztett per miatt, de sajnálata ellenére sem tartja igazságosnak, hogy a pervesztes bosszúból párbajra hívja ellenfelét. Ami a „nyilvános megszégyenítést" illeti, amellyel fenyegette, a herceg kérte, hogy emiatt ne csináljon gondokat magának, mert nyilvános megszégyenítés nem lesz, és nem is lehet; levelét nyomban továbbítja az illetékes helyre, s a figyelmeztetett rendőrség bizonyára képes lesz biztosítani a rendet és nyugalmat.

Ihmenyev a levelet szorongatva a herceghez szaladt. Valkovszkij megint nem volt otthon, de az öregnek sikerült megtudnia az inastól, hogy valószínűleg N. grófnál időzik. Nem sokat gondolkodott, elsietett a grófhoz. A portás már a lépcsőn csípte el. A végsőkig felingerelt Nyikolaj Szergejics botjával megütötte. Tüstént megragadták, kivonszolták a tornácra, és átadták a rendőröknek, akik az őrszobára kísérték. Az esetet nyomban jelentették a grófnak. Amikor a herceg megmagyarázta az öreg kéjencnek, hogy ez az Ihmenyev annak a Natalja Nyikolajevnának az apja (s a herceg nemegyszer tett már szolgálatokat a grófnak *ilyen ügyekben)*, a nagyúr csak nevetett, s haragját irgalmas hangulat váltotta fel: úgy rendelkezett, engedjék Ihmenyevet, amerre lát; de csak a harmadik napon eresztették szabadon, és (nyilván a herceg utasítására) értésére adták, hogy maga a herceg járt közben érte a grófnál.

Nyikolaj Szergejics úgy érkezett haza, mint valami eszelős, lerogyott az ágyra, s egy óra hosszat feküdt mozdulatlanul; végül felemelkedett, s Anna Andrejevna rémületére ünnepélyesen kijelentette, hogy *örökre* elátkozza lányát, és megvonja tőle a szülői áldást.

Az öregasszony elszörnyedt, de gondoskodnia kellett férjéről, s szinte eszét vesztve egész nap és egész éjjel ápolta, ecetes meg jeges borogatásokat rakott a fejére. Ihmenyev lázas volt, és félrebeszélt. Hajnali háromkor hagytam ott őket. Reggel azonban az öreg felkelt, és még aznap eljött hozzám, hogy végleg magához vegye Nellit. Arról a jelenetről, közöttük, már beszéltem; ez a jelenet végképp megrendítette Nyikolaj Szergejicset. Hazatért és lefeküdt. Mindez nagypénteken történt - amikorra kitűzték Kátya és Natasa találkozóját -, Aljosa és Kátya elutazásának előestéjén. Ennél a találkozásnál jelen voltam: kora délelőtt folyt le, még az öreg érkezése és Nelli első szökése előtt.

6

Aljosa már a találkozás előtt egy órával megérkezett, hogy értesítse Natasát. Én éppen abban a percben értem oda, amikor Kátya hintója megállt a kapu előtt. Ott volt vele az öreg francia nő, aki hosszú rábeszélés és habozás után végre beleegyezett, hogy elkíséri, sőt egyedül felengedi Natasához, de csakis Aljosával együtt, ő maga meg lent marad a kocsiban. Kátya odaszólított, és a hintóban ülve megkért, hívjam le Aljosát. Natasát könnyek között találtam; Aljosa is, ő is - mindketten sírtak. Hallva, hogy Kátya megjött, Natasa felállt, letörölte könnyeit, és izgatottan várakozott az ajtóban. Aznap tiszta fehérbe öltözött. Sötétszőke haját simára fésülte, s hátul nagy kontyban fogta össze. Ezt a frizurát nagyon szerettem. Natasa látta, hogy vele maradok, s megkért, menjek én is a vendég elé.

- Mostanáig nem tudtam eljönni - mondta Kátya a lépcsőn. - Szörnyű, hogy kémkedtek utánam. Teljes két hétig tartott, amíg sikerült végre Madame Albert-t rábeszélnem. S ön, Ivan Petrovics, egyszer sem keresett fel közben! Írni sem tudtam önnek, de nem is akartam, hisz levelekkel semmit sem lehet elintézni. Pedig kellett volna találkoznom önnel... Istenem, hogy ver most a szívem...

- Meredek a lépcső - feleltem.

- Igen... a lépcső is... mit gondol: nem fog rám haragudni Natasa?

- Nem, miért haragudnék?

- No igen... persze miért; de minek is kérdezni, mindjárt meglátom magam...

Karonfogva vezettem. Erősen elsápadt, úgy látszik, nagyon félt. Az utolsó fordulónál megállt, hogy kifújja magát, de rám nézett, és elszántan továbbindult.

Az ajtóban még egyszer megtorpant, s odasúgta nekem: „Egyszerűen bemegyek, és megmondom, hogy nem féltem eljönni, annyira bíztam benne... egyébként mit beszéljek sokat; meggyőződésem, hogy Natasa a legnemesebb lény. Nem igaz?”

Félénken, mintegy bűntudatosan lépett be, és merőn nézett Natasára, aki rögtön rámosolygott. Ekkor Kátya odasietett hozzá, megfogta a kezét, és telt ajkával szájon csókolta. De még nem szólt hozzá egy szót sem, Aljosához fordult, s komolyan, sőt szigorúan megkérte, hagyja őket egyedül egy félórára.

- Ne haragudj, Aljosa - tette hozzá -, sok beszélnivalóm van Natasával, fontos és komoly dolgok, amelyeket nem kell hallanod. Légy hát okos, és menj. Ön, Ivan Petrovics, maradjon. Szeretném, ha végighallgatná egész beszélgetésünket.

- Üljünk le - mondta Natasának, miután Aljosa eltávozott -, én ide ülök, önnel szembe. Először szeretném jól megnézni.

Letelepedett vele szemben, és néhány percig fürkészőn vizsgálgatta. Natasa akaratlan mosollyal válaszolt.

- Már láttam a fényképét - szólalt meg Kátya -, Aljosa mutatta.

- És hasonlítok a képre?

- Szebb - felelte a lány határozottan és komolyan. - De gondoltam is, hogy szebb.

- Igazán? Én meg önt bámulom. Milyen szép!

- Én? Ugyan!... Kedvesem! - tette hozzá, remegő kezével megfogta Natasa kezét, s egymást nézegetve ismét elhallgattak. - Nézze, angyalom - folytatta Kátya -, alig egy félóránk van; Madame Albert így is nehezen állt rá, nekünk pedig sokat kell beszélnünk... Azt szeretném... azt akarom... nos, egyszerűen megkérdezem: nagyon szereti Aljosát?

- Nagyon.

- Ha így van... ha nagyon szereti... akkor... az ő boldogságát is szeretni kell... - fűzte hozzá félénken, suttogva.

- Igen, azt akarom, hogy boldog legyen...

- Ez így van... de az a kérdés: én jelentem-e számára a boldogságot? Jogom van így beszélni, mert elveszem öntől. Ha úgy gondolja, és most úgy döntünk, hogy önnel boldogabb lesz, akkor... akkor...

- Ez már el van döntve, kedves Kátya, hisz maga is látja, hogy minden eldőlt - felelte halkan Natasa, és lehajtotta a fejét. Szemlátomást nehezére esett folytatni a beszélgetést.

Kátya nyilván hosszú magyarázkodásra készült afelől, melyikük teszi boldogabbá Aljosát, és melyiküknek kell visszalépnie. Natasa válasza után azonban megértette, hogy ez a kérdés már régen eldőlt, s többé nincs miről beszélniük. Félig nyílt szájjal, kétkedőn és szomorúan nézett Natasára, s közben még egyre fogta a kezét.

- És ön nagyon szereti őt? - kérdezte hirtelen Natasa.

- Igen; de lám, azt is meg akartam kérdeni, feltettem magamban: mondja meg, miért szereti.

- Nem tudom - mondta Natasa, s mintha keserű türelmetlenség csengett volna a válaszában.

- Okos talán, mit gondol? - firtatta a lány.

- Nem, egyszerűen csak szeretem.

- Én is. Valahogy mindig sajnálom.

- Én is - felelte Natasa.

- Mit csináljunk vele? S hogyan is tudja elhagyni önt miattam, nem értem! - kiáltott fel Kátya. - Most, amikor megláttam önt, nem értem! - Natasa nem válaszolt, a földre bámult. Kátya hallgatott egy ideig, majd egyszer csak felállt, és csendesen megölelte. Egymást átkarolva sírva fakadtak. Kátya leült Natasa székének karfájára, és továbbra is átölelve, csókolgatni kezdte a kezét.

- Ha tudná, mennyire szeretem önt! - mondta sírva. - Testvérek leszünk, mindig írunk majd egymásnak... és én örökké szeretni fogom... örökké... örökké...

- Mondta önnek, hogy júniusban lesz az esküvőnk? - kérdezte Natasa.

- Beszélt róla. Elmondta, hogy ön beleegyezett. De hát ezt *csak úgy* mondta, vigasztalásul, nem igaz?

- Persze.

- Magam is így értettem. Nagyon fogom őt szeretni, Natasa, és majd mindenről írok. Azt hiszem, hamarosan a férjem lesz, úgy állanak a dolgok. Ők is mind így mondják. Kedves Natasecska, ön most... visszatér az otthonába?

Natasa nem válaszolt, csak megcsókolta.

- Legyen boldog! - mondta.

- És ön is... ön is... - felelte rá Kátya. Ebben a percben nyílt az ajtó, és Aljosa lépett be. Nem volt ereje, nem bírta kivárni ezt a félórát, s ahogy megpillantotta a két egymást átölelő, síró lányt, szenvedőn, elgyötörten térdre esett előttük.

- Miért sírsz? - kérdezte tőle Natasa. - Amiért elválsz tőlem? De hisz nem hosszú időre! Júniusban visszajössz, ugye?

- És akkor meglesz az esküvőtök - sietett vigasztalni a könnyező Kátya is.

- De én egy napra, egy napra sem bírlak elhagyni, Natasa. Meghalok nélküled... te nem tudod, milyen drága vagy most nekem! Éppen most!...

- Akkor tudod, mit csinálj? - szólt hirtelen felélénkülve Natasa. - A grófnő egy darabig még Moszkvában időzik, igaz?

- Igen, csaknem egy hétig - felelte gyorsan Kátya.

- Egy hétig! Hisz ez nagyszerű: holnap elkíséred őket Moszkvába, ez csak egy nap, s akkor visszajössz. Ha továbbindulnak Moszkvából, te odamégy, és velük tartasz, de akkor már csak egy hónapra búcsúzunk.

- Igen, igen... S így mégiscsak négy további napot együtt lesztek! - kiáltotta lelkesen Kátya, és jelentős pillantást váltott Natasával.

El sem tudom mondani, milyen elragadtatásba esett Aljosa az új terv hallatán. Egy csapásra tökéletesen megvigasztalódott; arca felragyogott, megölelte Natasát, Kátyának kezet csókolt, engem átkarolt. Natasa szomorú mosollyal nézett rá, de Kátya nem bírta tovább. Szikrázó, égő tekintetet vetett rám, megölelte Natasát, és menni készült. Éppen ebben a percben küldött fel valakit a francia nő, hogy fejezzék be a találkozást, a megbeszélt félóra már eltelt.

Natasa felemelkedett. Kézen fogva álltak egymással szemben, s mintha a pillantásukkal akarták volna közölni, ami a lelkükben felgyűlt.

- Többé sohasem látjuk egymást - szólalt meg Kátya.

- Soha, Kátya.

- Akkor hát búcsúzzunk. - Összeölelkeztek.

- Ne átkozzon el - súgta oda sietve a lány -, és én... mindig... bizonyos lehet benne... ő boldog lesz... Gyerünk, Aljosa, kísérj le! - mondta gyorsan, és karon fogta a fiút. - Ványa! - szólított meg Natasa izgatottan és elgyötörten, amikor kimentek -, eredj utánuk te is, és... ne gyere vissza: Aljosa itt lesz nálam este nyolcig; aztán már el kell mennie. Egyedül maradok... Gyere el kilenc óra felé. Nagyon kérlek.

Este kilenckor, miután ott hagytam Nellit (az eltört csésze után) Alekszandra Szemjonovnával, Natasa már türelmetlenül várt. Mavra behozta a szamovárt; Natasa teát töltött, leült a díványra, és közelebb hívott.

- Hát véget ért minden - mondta, és merőn nézett rám. Sohasem feledem el a tekintetét.

- Igen, véget ért a szerelmünk. Egy félévnyi élet! És az egész élet - tette hozzá, s megszorította a kezem. Forró volt a bőre. Rá akartam beszélni, hogy öltözzék melegebben, aztán feküdjék le.

- Mindjárt, Ványa, mindjárt, kedves, jó barátom. Hadd beszélgessek és emlékezzem kissé... Olyan összetört vagyok... Holnap tíz órakor utoljára látom őt... *utoljára*!

- Natasa, neked lázad van, rögtön kilel a hideg; kíméld magad...

- Minek? Vártalak téged, Ványa, ebben a félórában, amióta elment, s mit gondolsz, min töprengtem, mit kérdeztem magamtól? Azt kérdeztem: szerettem-e őt, vagy nem szerettem, s mi volt ez a mi szerelmünk? Nem találod nevetségesnek, hogy csak most kérdem meg ezt magamtól?

- Ne izgasd fel magad, Natasa...

- Látod, Ványa, arra a gondolatra jutottam, hogy nem úgy szerettem őt, ahogy általában az asszony szereti a férfit. Úgy szerettem, mint... majdnem mint anya. Sőt úgy érzem, nincs is a földön olyan szerelem, hogy mind a ketten egyformán szeressék egymást, igaz? Te mit gondolsz?

Nyugtalanul néztem rá, féltem, hogy lázas lesz. Valami nagyon lekötötte; különös módon szükségét érezte a beszédnek; szavai olykor összefüggéstelenek voltak, sőt rosszul is mondta ki őket. Nagyon aggódtam.

- Az enyém volt - folytatta. - Szinte már az első találkozásunkkor legyőzhetetlen vágy ébredt bennem, hogy az *enyém* legyen, mielőbb az *enyém* legyen, s ne lásson senkit, ne ismerjen senkit, csak engem, egyedül engem... Kátya jól mondta az imént; pontosan úgy szerettem, mintha folyton sajnálnám valamiért... Amikor magamra maradtam, mindig ellenállhatatlan, sőt kínzó vágy fogott el, azt kívántam, hogy örökké és szörnyen boldog legyen. Nem bírtam nyugodtan ránézni (hiszen te ismered az arckifejezését, Ványa): ilyen kifejezése *nincs senki másnak*, s ha mosolygott, hideg borzongás futott végig rajtam... Komolyan!...

- Natasa, ide hallgass...

- Azt mondták - vágott közbe -, egyébként te is azt mondtad, hogy jellemtelen, és... és esze sincs sok, olyan, mint a gyerek. Nos, én épp ezt szerettem benne a legjobban... hiszed-e? Különben nem tudom, csak ezt szerettem-e; egyszerűen szerettem egészében, s ha más lett volna, jellemes vagy okosabb, tán nem is szeretem ennyire. Tudod, Ványa, megvallok neked valamit: emlékszel, három hónapja egyszer összevesztünk, amikor ő ott volt annál a hogy is hívják, annál a Minnánál... én megtudtam, kinyomoztam, és akár hiszed, akár nem: szörnyen fájt ugyan, de valahogy kellemes is volt... nem tudom, miért... már maga az a gondolat, hogy ő is, mint egy *nagy*, a többi *naggyal* együtt szépasszonyokhoz jár, elment ehhez a Minnához! Én... Milyen nagy élvezet volt nekem az a veszekedés; aztán a megbocsátás... ó, kedvesem!

Az arcomba nézett, és valahogy furcsán felnevetett. Aztán mintha eltűnődött, emlékeibe merült volna. Sokáig ült így ott, mosolygó ajakkal, a múltba nézve.

- Nagyon szerettem megbocsátani neki - folytatta -, tudod, olykor, ha egyedül hagyott, fel-alá járkáltam a szobában, kínlódtam, sírtam, s közben azt gondoltam magamban: minél többet vét ellenem, annál jobb... igen! És tudod: mindig úgy képzeltem, hogy egészen kisfiú; ülök, ő meg a térdemre hajtja a fejét, elszunnyad, én pedig csendesen simogatom a haját, becézem... Mindig így gondoltam rá, amikor nem volt mellettem... Hanem, Ványa - tette hozzá hirtelen -, milyen bájos ez a Kátya!

Úgy rémlett, szándékosan szaggatja fel a sebét, szükségét érzi a szenvedésnek, kétségbeesésnek... Milyen gyakran megesik ez a sokat vesztett szívvel!

- Azt hiszem, Kátya boldoggá tudja tenni - mondta. - Erős jellem, meggyőződéssel beszél, olyan komolyan bánik vele... mindig okos dolgokról szól, mint egy nagy. Pedig igazi gyerek! Kedves, kedves! Ó, csak legyenek boldogok! Legyenek boldogok!...

S hirtelen kitört szívéből a könny, a zokogás. Egy félóra múlva is alig tudott magához térni és úgy-ahogy megnyugodni.

A drága angyal! Bánata ellenére még azon az estén is részt vett a gondjaimban, amikor látva, hogy kissé lecsillapszik, jobban mondva elfárad, el akartam vonni a figyelmét, és Nelliről meséltem neki... Aznap este későn váltunk el; megvártam, amíg elalszik, s távozóban megkértem Mavrát, éjszaka ne hagyja el beteg úrnőjét.

- Ó, csak hamar, hamar! - kiáltottam fel odahaza. - Csak mielőbb legyen vége ennek a szenvedésnek! Akárhogy, akármiképp, csak érjen véget hamar!

Délelőtt, pontosan tíz órakor már ott voltam nála. Velem egyszerre érkezett Aljosa is... búcsúzni. Nem beszélek erről a jelenetről, nem akarok emlékezni rá. Natasa nyilván megfogadta, hogy erős lesz, vidámnak, közömbösnek mutatja magát, de nem bírta. Görcsösen, szorosan magához ölelte Aljosát. Nem sokat beszélt vele, csak kínlódó, szinte eszelős tekintettel, hosszan, áthatóan nézte. Sóváran hallgatta minden szavát, ám azt hiszem, semmit sem értett belőle. Emlékszem, a fiú arra kérte, hogy bocsásson meg neki, bocsássa meg ezt a szerelmet és mindent, amivel ez alatt az idő alatt megbántotta, a csalásait, szerelmét Kátya iránt, az elutazását... Összefüggéstelenül beszélt, könnyek fojtogatták. Olykor hirtelen vigasztalni kezdte Natasát, mondván, hogy csak egy hónapra vagy legfeljebb öt hétre utazik el, nyáron megjön, akkor megtartják az esküvőt, apja is beleegyezik, s végül, ami a legfontosabb, holnapután visszatér Moszkvából, négy napot még együtt tölthetnek, most tehát csak egy napra válnak el...

Különös: teljesen meg volt győződve arról, hogy igazat mond, s holnapután okvetlenül visszajön Moszkvából... De hát akkor miért sírt, kínlódott maga is annyira?

Végül tizenegyet ütött az óra. Csak nagy nehezen beszéltem rá, hogy menjen. A moszkvai vonat pontosan tizenkettőkor indult. Egy órája maradt. Natasa később elmondta: nem emlékszik, hogyan nézett rá utoljára. Én emlékszem, hogy keresztet vetett rá, megcsókolta, majd arcát eltakarva, berohant a szobába. Le kellett kísérnem Aljosát a kocsihoz, különben bizonyára visszatér, és nem mozdul a lépcsőről.

- Magában van minden reményem - mondta lefelé menet. - Ványa, barátom! Vétkeztem ellened, és sosem leszek érdemes a szeretetedre, de tarts ki mellettem: szeresd őt, ne hagyd el, írj meg nekem róla mindent részletesen és apró betűkkel, minél apróbb betűkkel, hogy sokat írhass. Holnapután itt vagyok megint, okvetlenül, okvetlenül! De aztán, amikor elutazom, írj!

Beültettem a kocsiba.

- A holnaputáni viszontlátásra! - kiáltott vissza. - Feltétlenül!

Nehéz szívvel mentem fel Natasához. Keresztbe font karral állt a szoba közepén, és tétován nézett rám, mintha nem ismerne meg. A kontya valahogy félrecsúszott; zavaros és tévelygő volt a tekintete. Mavra félve állt az ajtónál, ijedten nézte.

Natasa szeme egyszer csak felszikrázott.

- Á! Te vagy az! Te! - kiáltott rám. - Most csak te maradtál egyedül. Te gyűlölted őt. Sohasem tudtad neki megbocsátani, hogy megszerettem... Most megint itt vagy! Miért? Megint *vigasztalni* akarsz, rábeszélni, hogy menjek vissza apámhoz, aki elhagyott és elátkozott. Tudtam már tegnap, már két hónapja!... Nem akarok, nem akarok! Én átkozom el őket!... Menj el, nem bírok rád nézni! Menj! Menj!

Megértettem, hogy jelenlétem az őrjöngésig fokozhatja dühét, s ez érthető is, így hát jobbnak véltem távozni. A lépcsőházban leültem a legfelső fokra - és vártam. Néha felkeltem, benyitottam, odaszólítottam Mavrát, és kikérdeztem: a leány sírt.

Így telt el másfél óra. Nem is tudom elmondani, mit álltam ki közben. A szívem egészen megdermedt, határtalan fájdalom szaggatta. Hirtelen kinyílt az ajtó, Natasa szaladt ki kalapban, köpenyben. Szinte öntudatlan volt, s később maga mondta, hogy nem emlékszik, nem tudja, hová és milyen céllal akart futni.

Még fel sem tudtam ugrani, hogy valahová elbújjak előle, amikor meglátott, s mintha villám sújtotta volna, mozdulatlanul megállt előttem. „Váratlanul ráeszméltem - mondta később -, hogy én, kegyetlen, őrült teremtés, képes voltam elkergetni téged, a barátomat, a testvéremet, a megmentőmet! S amint megláttam, hogy te szegény, akit megsértettem, ott ülsz a lépcsőmön, nem mégy el, hanem várod, mikor hívlak újra - istenem! -, ha tudnád, Ványa, mi történt velem akkor! Mintha kést szúrtak volna a szívembe..."

- Ványa, Ványa! - kiáltotta, felém nyújtva a kezét. - Itt vagy!... - És a karomba rogyott.

Felkaptam, és bevittem a lakásba. Eszméletlen volt. „Mit tegyek? - gondoltam. - Láza lesz, az bizonyos!"

Elhatároztam, hogy elszaladok a doktorért; meg kell fékezni a betegséget. Sietnem kellett: öreg németem két óráig rendszerint otthon ül. Elrohantam hozzá, miután megkértem Mavrát, hogy egy percre, egy másodpercre se tágítson Natasa mellől, és ne engedje sehová. Isten megsegített: ha csak kicsit később érkezem, már nem találom otthon az öreget. Éppen kilépett a házból, az utcán találkoztunk. Rögtön beültettem bérkocsimba, s még fel sem ocsúdott, máris hajtottunk vissza Natasához.

Igen, Isten megsegített! Távollétem félórájában olyasmi történt Natasával, ami végképp megölhette volna, ha az orvossal nem érünk oda idejében. Egy negyedóra sem telt el távozásom után, amikor beállított a herceg. Az imént kísérte ki övéit, s egyenest az állomásról jött Natasához. Nyilván már rég elhatározta és átgondolta ezt a látogatást. Natasa maga mesélte később, hogy az első percben nem is csodálkozott megjelenésén. „Megzavarodott az agyam" - mondta.

Valkovszkij letelepedett vele szemben, s együttérző, kedves tekintettel nézegette.

- Drágám - kezdte sóhajtva -, én megértem a bánatát; tudtam, milyen nehéz lesz önnek ez a perc, s kötelességemnek tartottam, hogy meglátogassam. Ha tud, vigasztalódjék legalább azzal, hogy amikor lemondott Aljosáról, megteremtette a boldogságát. De hát ön ezt jobban tudja nálam, azért is szánta el magát e nagylelkű tettre...

„Ültem és hallgattam - mesélte nekem Natasa -, de eleinte nem is igen értettem. Csak arra emlékszem, hogy áthatóan, merőn néztem őt. Megfogta a kezem, és szorongatni kezdte. Ez szemlátomást igen kellemes volt neki. Én meg annyira magamon kívül voltam, hogy eszembe se jutott elrántani a kezemet."

- Ön megértette - folytatta Valkovszkij -, ha Aljosa felesége lesz, a fiú később meggyűlöli; volt önben annyi nemes büszkeség, hogy ezt belássa, és döntsön... de hát nem azért jöttem, hogy dicsérjem. Pusztán ki akartam jelenteni: soha sehol sem lel jobb barátot nálam. Együtt érzek önnel, és sajnálom önt. Az egész ügyben akaratlanul vettem részt, de kötelességemet teljesítettem. Az ön nagyszerű szíve megérti ezt, és megbékül az enyémmel... Nekem nehezebb volt, mint önnek, higgye el!

- Elég, herceg - mondta Natasa. - Hagyjon békén.

- Feltétlenül, rögtön megyek is - felelte -, de szeretem önt, mintha a lányom volna, s meg kell engednie, hogy meglátogassam. Tekintsen atyjának, s fogadja el a segítségemet.

- Nincs szükségem semmire, hagyjon - vágott közbe ismét Natasa.

- Tudom, ön büszke... Én azonban őszintén, szívből beszélek. Mi a szándéka most? Kibékül szüleivel? Nem lenne rossz, de az apja igazságtalan, büszke és zsarnok, bocsásson meg, ez így van. Otthonában most csak szemrehányások és szenvedések fogadnák... Önnek azonban függetlennek kell lennie, s az én kötelességem, szent kötelességem, hogy gondoskodjam önről, és segítségére legyek. Aljosa könyörögve kért, ne hagyjam el, legyek a barátja. Ám rajtam kívül is vannak emberek, akik mélységesem tisztelik önt. Bizonyára megengedi, hogy bemutassam majd N. grófot. Érző szívű lény, rokonunk, sőt azt mondhatom, jótevője egész családunknak; sokat tett Aljosáért. Aljosa nagyon tisztelte és szerette. Jellemes ember, igen befolyásos és már öreg, úgyhogy nyugodtan fogadhatja. Már beszéltem neki önről. Ha akarja, ő elhelyezheti, nagyszerű állást szerezhet... egy nőrokonánál. Már rég őszintén és nyíltan feltártam előtte *ügyünket*, s annyira elragadták nemes és jó érzései, hogy most maga kér, mutassam be mielőbb önnek... Ez az ember rajong minden szépért, higgye el, bőkezű, tisztes öregúr, értékelni tudja a méltóságot, s a közelmúltban igen nagylelkűen bánt az ön apjával egy bizonyos ügyben.

Natasa mélyen megsebezve állt fel. Most már értette a herceget.

- Hagyjon engem, hagyjon el tüstént! - kiáltotta.

- De kedvesem, elfelejti, hogy a gróf apjának is hasznára lehet...

- Az én apám semmit sem fogad el öntől. Távozzék! - kiáltotta ismét a lány.

- Ó, istenem, milyen heves és bizalmatlan! Mivel szolgáltam rá? - szólt a herceg, és kissé nyugtalanul nézett körül. - Mindenesetre engedje meg - folytatta, és egy nagy borítékot vett elő zsebéből -, engedje meg, hogy itt hagyjam együttérzésem és főleg a tanácsával buzdító N. gróf együttérzésének e bizonyítékát. Itt ebben a borítékban tízezer rubel van. Várjon, kedvesem - mondta gyorsan, látva, hogy Natasa dühösen felemelkedik -, hallgasson végig türelmesen: mint tudja, apja elvesztette velem szemben a perét, s ez a tízezer kárpótlásul szolgál, amely...

- El - sikoltotta Natasa -, el innen ezzel a pénzzel! Keresztüllátok önön... ó, aljas, aljas, aljas!

A herceg felállt, elsápadt haragjában.

Bizonyosan azért jött, hogy szemügyre vegye, kifürkésszе a helyzetet, s alkalmasint erősen számított rá, hogy ez a tízezer rubel megteszi hatását az elhagyott, szegény Natasára... Ez a durva és aljas ember nemegyszer tett ilyen szolgálatot a kéjenc öreg N. grófnak. De gyűlölte Natasát, s amikor ráeszmélt, hogy nem megy a dolog, gonosz örömmel sietett megsérteni, így *legalább nem távozik üres kézzel*.

- Lám, ez igazán helytelen, kedvesem, hogy így heveskedik - mondta, s kissé megremegett a hangja, ahogy már előre türelmetlenül élvezte sértésének hatását -, ez igazán helytelen. Pártfogást ajánlanak, s ön felhúzza az orrocskáját... Nem is tudja, hogy inkább hálásnak kellene lennie irántam; mint egy ön által megrontott és kifosztott fiatalember apja régen becsukathattam volna a dologházba, de nem tettem... hehehehe!

Ekkor érkeztünk meg. Már a konyhában felfigyeltem a hangokra, megállítottam egy percre a doktort, és végighallgattam a herceg utolsó mondatát. Azután felcsendült utálatos kacaja és Natasa kétségbeesett kiáltása: „Ó, istenem!” Ebben a pillanatban kinyitottam az ajtót, és rárohantam a hercegre.

Az arcába köptem, és teljes erőből megütöttem. Rám akarta vetni magát, de látva, hogy ketten vagyunk, futásra vette a dolgot, s először is a pénzes borítékot kapta fel az asztalról. Igen, ezt tette, magam láttam. Utánahajítottam a sodrófát, amelyet a konyhában ragadtam meg... Aztán

ismét beszaladtam a szobába. A doktor támogatta Natasát, aki rohamában vergődött, hányta-vetette magát. Sokáig nem tudtuk megnyugtatni; végre sikerült ágyba fektetnünk; úgy látszott, lázálomban van.

- Mi van vele, doktor? - kérdeztem rémülten.

- Várjon - felelte -, még meg kell figyelnem a betegséget, azután beszélhetek... általában elég rosszul fest a dolog. Lehet, hogy ideglázzal végződik... Egyébként mindent megteszünk...

Bennem azonban már felbukkant egy gondolat. Megkértem az öreget, maradjon még két-három óra hosszat Natasánál, és szavát vettem, hogy nem távozik mellőle. Megígérte, én pedig hazaszaladtam.

Nelli mogorván és nyugtalanul kuporgott a sarokban, s furcsán nézett rám. Nyilván magam is furcsa voltam.

Megragadtam a kezét, leültem a díványra, a térdemre vontam, és forrón megcsókoltam. Elpirult.

- Nelli, angyalom! - szóltam. - Akarsz-e a megmentőnk lenni? Akarsz-e megmenteni valamennyiünket?

Értetlenül tekintett rám.

- Nelli! Most csak benned van minden reményem! Van egy apa: láttad, ismered: elátkozta a lányát, és tegnap téged akart magához venni a lánya helyett. Most Natasát (azt mondtad, hogy szereted őt!) elhagyta az, akit szeretett, akiért eljött otthonából. Ez a fiatalember annak a hercegnek a fia, aki, emlékszel, a múltkor eljött, egyedül talált téged, te meg kiszöktél előle, aztán megbetegedtél... Hiszen ismered. Gonosz ember!

- Tudom - felelte Nelli, megremegett és elsápadt.

- Igen, gonosz ember. Gyűlöli Natasát, amiért a fia, Aljosa el akarta venni feleségül. Aljosa ma elutazott, az apja pedig már egy óra múlva ott volt Natasánál, megsértette, megfenyegette, hogy dologházba csukatja, kigúnyolta. Értesz engem, Nelli?

Fekete szeme szikrázott, de mindjárt lesütötte.

- Értem - súgta alig hallhatóan.

- Natasa most egyedül van és beteg; a mi doktorunkkal hagytam ott, én meg eljöttem hozzád. Ide figyelj, Nelli; menjünk el Natasa apjához; te nem szereted őt, nem akartál elmenni hozzá, de most menjünk el együtt. Bemegyünk, s én azt mondom, hogy most már szívesen náluk maradsz a lányuk, Natasa helyett. Az öreg beteg, mert elátkozta Natasát, s mert Aljosa apja a napokban halálosan megsértette. Hallani sem akar a lányáról, de szereti, szereti, Nelli, és ki akar vele békülni; én tudom, mindent tudok! Ez így van!... Hallod, Nelli?

- Hallom - mondta továbbra is suttogva. Sírva beszéltem hozzá. Ő félénken nézegetett.

- Hiszed?

- Hiszem.

- Nos hát, bemegyünk, leültetlek, ők meg kedvesen fogadnak, becéznek, kérdezgetnek. Én majd úgy irányítom a beszélgetést, hogy arról érdeklődjenek, hogyan éltél azelőtt: anyádról, nagyapádról. Mondj el nekik mindent, Nelli, úgy, ahogy nekem elmondtad. Mindent, mindent beszélj el, egyszerűen, mit sem titkolva. Mondd el, hogyan hagyta el anyádat az a gonosz ember, hogyan halt meg Bubnova pincéjében, hogyan jártátok együtt az utcákat, és kéregettetek; mit mondott neked, mire kért, amikor haldoklott... Mesélj nagyapádról is. Mondd el, hogy

nem akart megbocsátani anyádnak, ő meg érte küldött téged halála óráján, kérte, jöjjön el, és bocsásson meg, de ő nem akart... anyád pedig meghalt. Mindent, mindent mondj el! S amint elbeszéled, az öreg szívében visszhangja fog kelni. Hiszen tudja, hogy Aljosa ma elhagyta a leányát, s ő ott maradt megalázottan, megszégyenítve, magánosan, segítség és védelem nélkül, kiszolgáltatva. Mindent tud... Nelli! Mentsd meg Natasát! Jössz hát?

- Igen - felelte heves lélegzettel, s valahogy különösen nézett rám, hosszan, áthatóan; mintha szemrehányás lett volna a tekintetében, s a szívem megérezte ezt.

Mégsem bírtam elejteni a gondolatomat. Túlságosan hittem benne. Kézen fogtam Nellit, és kimentünk. Már délután három óra volt. Beborult az ég. Az utóbbi időben fülledt meleg járta, most azonban valahonnét messziről felhangzott az első kora tavaszi mennydörgés. Szél sepert végig a poros utcákon.

Beültünk egy bérkocsiba. Nelli egész úton hallgatott, csak néha tekintett rám rejtélyes, furcsa pillantásával. Izgatottan pihegett, s ahogy átöleltem a kocsiban, tenyerem alatt éreztem, mint ver kis szíve, mintha ki akarna ugrani.

7

Végtelennek rémlett az út. Végre megérkeztünk, s remegő szívvel léptem be az öregekhez. Nem tudtam, hogyan fogom elhagyni házukat, de azt tudtam, hogy mindenáron megbocsátást és megbékélést kell innen magammal vinnem.

Már négy órára járt. Az öregek szokásuk szerint egyedül voltak. Nyikolaj Szergejics ziláltnak és betegnek látszott, elkínzottan, sápadtan félig feküdt kényelmes karosszékében, feje kendővel volt bekötve. Anna Andrejevna mellette ült, olykor ecettel dörzsölte be a halántékát, s szüntelenül szenvedő és kérdő kifejezéssel tekingetett az arcába, ami láthatóan nyugtalanította, sőt bosszantotta az öreget. Makacsul hallgatott, s az asszony sem mert megszólalni. Váratlan megjelenésünk mindkettőjüket meglepte. Anna Andrejevna valósággal megijedt, amint meglátott minket Nellivel, s az első percekben valami okból szinte bűnbánóan nézett ránk.

- Elhoztam maguknak az én Nellimet - szóltam belépve. - Meggondolta, s most már ő kívánkozott magukhoz. Fogadják szeretettel...

Az öreg gyanakodva sandított rám, s pillantásából kiolvastam, hogy már mindent tud, vagyis hogy Natasa már egyedül van, elhagyták, eldobták, talán meg is sértették. Nagyon szerette volna kitalálni jövetelünk titkát, s kérdőn nézett rám meg Nellire. A kislány remegett, erősen szorította a kezem, a padlóra bámult, s csak ritkán hordozta körül ijedt tekintetét, akár a csapdába ejtett vad. Anna Andrejevna azonban hamarosan észbe kapott: odaszaladt Nellihez, csókolgatta, becézgette, még el is sírta magát, aztán maga mellé ültette, és közben el nem engedte a kezét. Nelli kíváncsian és kissé csodálkozva pillantgatott rá.

De miután eleget becézte, és maga mellé ültette Nellit, az öregasszony nem tudta, mit tegyen még, s naiv várakozással tekintett felém. Nyikolaj Szergejics elkomorult; alkalmasint megsejtette, miért hoztam el a kislányt. Látva, hogy észrevettem elégedetlen fintorát és elkomorodását, fejéhez emelte a kezét, és szaggatott hangon magyarázta:

- Fáj a fejem, Ványa.

Még egyre ültünk és hallgattunk; azt fontolgattam, hogyan kezdjem. Félhomály volt a szobában; fekete felhő húzódott az égre, s ismét távoli mennydörgés hallatszott.

- Milyen korán dörög ezen a tavaszon - jegyezte meg az öreg. - De emlékszem, harminchétben a mi vidékünkön még korábban kezdte.

Anna Andrejevna felsóhajtott.

- Ne hozzam be a szamovárt? - kérdezte félénken; de senki sem válaszolt neki, s ő újra Nellihez fordult.

- Hogy hívnak téged, lelkecském? - tudakolta.

Nelli halk hangon megnevezte magát, és még mélyebbre hajtotta a fejét. Az öreg fürkészőn nézte.

- Ez annyi, mint Jelena, igen? - folytatta felélénkülve Anna Andrejevna.

- Igen - felelte a kislány, s megint egy percnyi hallgatás következett.

- Praszkovja Andrejevna testvérünknek volt egy Jelena nevű unokahúga - szólt Nyikolaj Szergejics -, azt is Nellinek szólították. Emlékszem.

- És mondd, galambocskám, nincsenek rokonaid, se apád, se anyád? - kérdezősködött tovább az öregasszony.

- Nincs - susogta félősen Nelli.

- Hallottam, hallottam. És régen halt meg anyuskád?

- Nemrégen.

- Drágaságom, kis árvám - mondta Anna Andrejevna, és szánakozva nézte. Nyikolaj Szergejics türelmetlenül dobolt ujjaival az asztalon.

- Anyuskád külföldi volt, ugye? Azt hiszem, így mesélte Ivan Petrovics - érdeklődött tétován az öregasszony.

Nelli futólag felém pillantott fekete szemével, mintha segítségül hívna. Kapkodva, nehezen lélegzett.

- Angol férfi és orosz nő leánya volt az anyja - kezdtem -, úgyhogy inkább orosznak lehetett mondani; Nelli pedig külföldön született.

- És hogyan került anyuskája a férjével külföldre?

A kislány hirtelen elpirult. Anna Andrejevna nyomban ráeszmélt, hogy elszólta magát, s Ihmenyev haragos pillantására összerezzent. Az öreg szigorú tekintetet vetett rá, aztán kibámult az ablakon.

- Az anyját elcsábította egy aljas, gonosz ember - szólalt meg, és váratlanul Anna Andrejevnához fordult. - A lány elhagyta vele az apját, és odaadta szeretőjének az apja pénzét; a férfi csalással szerezte meg tőle a pénzt, elvitte magával külföldre, meglopta és elhagyta. Egy jó ember melléje állt, és haláláig támogatta. Amikor meghalt, két évvel ezelőtt az asszony hazajött apjához. Így mesélted, Ványa? - kérdezte szaggatottan.

Nelli szörnyű izgalomban felállt, és az ajtóhoz indult.

- Gyere ide, Nelli - mondta az öreg, s végre feléje nyújtotta a kezét. - Ülj ide, ide mellém, így, ni, ülj csak! - Lehajolt, homlokon csókolta a kislányt, és simogatni kezdte a fejecskéjét. Nelli egész testében remegett... de fékezte magát. Anna Andrejevna ellágyultan, boldog reménnyel nézte, hogyan becézgeti férje a kis árvát.

- Én tudom, Nelli, hogy anyádat egy rossz ember, egy gonosz és erkölcstelen ember tette tönkre, de tudom azt is, hogy szerette és tisztelte az apját - szólt az öreg, nem állva meg, hogy oda ne vesse nekünk ezt a kihívást, s közben tovább simogatta Nelli haját. Könnyű pír borította el sápadt arcát; igyekezett nem nézni ránk.

- Mama jobban szerette nagyapát, mint nagyapa őt - mondta Nelli félénken, de határozottan, s ő is kerülte a tekintetünket.

- Honnan tudod? - kérdezte élesen Ihmenyev; mint egy gyerek, nem bírta elfojtani a kérdést, de szemlátomást szégyellte türelmetlenségét.

- Tudom - felelte Nelli. - Nem fogadta be anyát... elkergette...

Láttam, hogy Nyikolaj Szergejics tiltakozni akar, szeretné például megjegyezni, hogy az öreg jogosan nem fogadta be a lányát, ám ránk nézett, és hallgatott.

- És hol, hogyan éltetek akkor, miután nagyapád nem fogadott be? - kérdezte Anna Andrejevna, akiben feltámadt a makacs kívánság, hogy ezt a témát folytassák.

- Amikor megérkeztünk, sokáig kutattunk nagyapa után - felelte Nelli -, de sehogy sem tudtunk ráakadni. Mama elmondta nekem akkor, hogy nagyapa azelőtt nagyon gazdag volt, gyárat is akart építeni, most azonban igen szegény, mert az, akivel a mama elutazott, elvette tőle nagyapa minden pénzét, és nem adta vissza. Ezt maga mesélte nekem.

- Hm... - szólt az öreg.

- S azt is mondta - folytatta Nelli egyre jobban belemelegedve, s mintha Nyikolaj Szergejicsnek beszélne, de Anna Andrejevna felé fordult -, azt is mondta, hogy nagyapa nagyon haragszik rá, s ő csakugyan sokat vétett ellene, most pedig az egész földön nincs senkije a nagyapán kívül. S amikor ezt mondta, sírt... „Nem bocsát meg nekem - mondta, még amikor ide utaztunk -, de téged talán megszeret, ha meglát, és a te kedvedért megbocsát nekem.” Mama nagyon szeretett, s amikor ilyeneket beszélt, mindig megcsókolt, hanem a nagyapához menni szörnyen félt. Megtanított rá, hogy imádkozzam nagyapáért, maga is imádkozott érte, és még sok mindent mesélt nekem arról, hogyan éltek azelőtt együtt, s a nagyapa mindennél jobban szerette őt. Ő esténként zongorázott és felolvasott, nagyapa pedig megcsókolta, és sok ajándékot adott neki... mindig adott valamit, egyszer a mama neve napján össze is vesztek, mert nagyapa azt hitte, mama még nem tudja, mi lesz az ajándék, a mama meg már rég tudta. Fülbevalót kívánt, nagyapa pedig becsapta, azt mondta, nem fülbevalót kap, hanem brosstűt; s amikor elhozta a fülbevalót, s a mama tudta, hogy fülbevaló lesz és nem brosstű, megharagudott, amiért a mama tudja, és egy fél napig nem beszélt vele, de aztán maga ment oda megcsókolni és bocsánatot kérni...

Nelli nekihevülve mesélt, s még betegesen halvány arcocskája is kipirult.

Látszott, hogy *mamája* nemegyszer beszélgetett vele a régi boldog napokról, miközben pinceodújukban sírva ölelgette, csókolgatta kislányát (hiszen ez maradt egyetlen öröme az életben), s nem is sejtette, milyen erős visszhangot keltenek elbeszélései a beteg gyerek koraérett, túlságosan érzékeny lelkében.

De Nelli mintha hirtelen magához tért volna elragadtatásából, bizalmatlanul körülnézett, és elhallgatott. Az öreg összeráncolta homlokát, és megint az asztalon dobolt; Anna Andrejevnának könny csillant meg a szemében, s némán letörölte.

- Mama nagyon betegen érkezett meg - tette hozzá halkan a kislány -, mindig fájt a melle. Sokáig kerestük nagyapát, de nem találtuk, s akkor beköltöztünk egy pincezugba.

- Ilyen odúba, egy beteg! - kiáltott fel az öregasszony.

- Igen... egy odúba... - felelte Nelli. - Mama szegény volt. Azt mondta nekem - folytatta felélénkülve -, hogy szegénynek lenni nem bűn, az bűn, ha valaki gazdag, és megbánt másokat... meg hogy őt az Isten bünteti.

- A Vasziljevszkij-szigeten laktatok? Ez ott volt Bubnovánál? - kérdezte Nyikolaj Szergejics felém fordulva, s igyekezett bizonyos közönyt színlelni. Úgy kérdezte, mintha kínos volna számára a hallgatás.

- Nem, nem ott... először a Mescsanszkaján - válaszolt Nelli. - Ott nagyon sötét és nyirkos volt - fűzte hozzá egy kis szünet után -, mama nagyon beteg lett, de akkor még fent járt. Én mostam a holmiját, ő meg sírt. Lakott ott egy öregasszony is, egy kapitányné meg egy nyugalmazott hivatalnok, mindig részegen jött haza, és minden éjjel kiabált, lármázott. Nagyon féltem tőle. Anya odavett az ágyába, és átölelt, én reszkettem, a hivatalnok meg kiabált és szitkozódott. Egyszer meg akarta verni a kapitánynét, az meg öreg néni volt, és bottal járt. Mama megsajnálta, és védelmére kelt; a hivatalnok akkor megütötte mamát, én meg a hivatalnokot...

Megállt. Az emlékezés felizgatta, szeme szikrázott.

- Istenem! - kiáltott fel Anna Andrejevna; feszült érdeklődéssel figyelte az elbeszélést, s le nem vette a szemét Nelliről, aki főképpen feléje fordult.

- Mama akkor elment - folytatta a kislány -, és engem is magával vitt. Ez nappal történt. Egészen estig az utcákon járkáltunk, mama folyton sírt, és csak ment, engem kézen fogva. Nagyon elfáradtam; aznap nem is ettünk. Mama pedig egyre magában beszélt, nekem meg azt hajtogatta: „Légy szegény, Nelli, és ha meghalok, ne hallgass senkire, semmire. Senkihez ne menj; légy magános és szegény, dolgozz, ha meg nincs munka, kéregess, de *őhozzájuk* ne menj.” Alkonyattájt egy nagy utcán mentünk keresztül; egyszer csak mama felkiáltott: „Azorka! Azorka!”, s hirtelen egy vedlett, nagy kutya futott oda hozzá, szűkölt és ráugrált, a mama megijedt, elsápadt, felsikoltott, és térdre esett egy magas öregember előtt, aki bottal ment, és a földet nézte. Ez a magas öregember volt a nagyapa, rossz ruhát viselt, és roppant soványnak látszott. Ekkor találkoztam vele először. Nagyapa is nagyon megijedt, elsápadt, s amikor meglátta, hogy a mama fekszik ott előtte, és átfogja a lábát, kiszakította magát, a mamát ellökte, botjával koppantott a kövön, és elsietett. Azorka még maradt, egyre vonított, és nyaldosta a mamát, aztán nagyapa után szaladt, megragadta a köpenye szélét, és húzta vissza, de nagyapa megütötte a botjával. Azorka megint visszafutott hozzánk, hanem nagyapa rákiáltott, akkor elszaladt utána, és folyton ugatott. Mama úgy feküdt ott, mint a holt, összecsődültek az emberek, jött a rendőrség. Én kiabáltam, és felemeltem a mamát. Felkelt, körülnézett, és utánam indult. Hazavezettem. Az emberek sokáig néztek minket, és a fejüket csóválták...

Nelli megállt, hogy megpihenjen, és összeszedje magát. Nagyon halvány volt, de elszántság villogott a tekintetében. Látszott, hogy elhatározta: most végre *mindent* kimond. Szinte kihívó volt ebben a percben.

- Nos - jegyezte meg Nyikolaj Szergejics bizonytalan hangon, valami bosszantó éllel -, nos, anyád megbántotta apját, volt oka, hogy eltaszítsa...

- Anya ugyanezt mondta nekem - vágta rá élesen Nelli -, hazafelé menet egész úton azt hajtogatta: „Ez a nagyapád, Nelli, vétettem ellene, hát elátkozott, ezért is büntet most az Isten", egész este meg másnap is csak erről beszélt. De úgy beszélt, mintha nem is volna magánál...

Az öreg elhallgatott.

- S aztán hogy mentetek másik lakásba? - kérdezte Anna Andrejevna, aki továbbra is csendesen sírdogált.

- Mama azon az éjszakán nagyon beteg lett, a kapitányné kereste azt a lakást Bubnovánál, s harmadnap átköltöztünk, a kapitányné is velünk; s ahogy átköltöztünk, mama már nem is bírt felkelni, három hétig feküdt betegen, én ápoltam. A pénzünk teljesen elfogyott, a kapitányné és Ivan Alekszandrics segített minket.

- A koporsókészítő - magyaráztam.

- Amikor a mama felkelt, és járni kezdett, Azorkáról is mesélt nekem.

A kislány elhallgatott. Ihmenyev mintha megörült volna, hogy Azorkára fordult a szó.

- És mit mesélt neked Azorkáról? - kérdezte, és még jobban előredőlt karosszékében, talán hogy még jobban elrejtse arcát és tekintetét.

- Mindig nagyapáról beszélt nekem - felelte Nelli -, amikor beteg volt, akkor is róla, amikor lázasan feküdt, akkor is. Mikor aztán lábadozni kezdett, megint arról mesélt, hogyan éltek azelőtt... és ekkor beszélt Azorkáról, mert egyszer valahol a folyóparton, a városon kívül, kisfiúk zsinegen vonszolták Azorkát, hogy a vízbe fojtsák, és a mama pénzt adott nekik, megvette tőlük a kutyát. Nagyapa, amikor meglátta, nagyot nevetett rajta. De Azorka elszökött. Mama sírt; nagyapa megijedt, és kijelentette, száz rubelt ad annak, aki visszahozza Azorkát. Harmadnap elhozták; nagyapa odaadta a száz rubelt, és attól kezdve, megszerette Azorkát. Mama pedig annyira szerette, hogy még az ágyára is felengedte. Mesélte, hogy Azorka azelőtt komédiásokkal járta az utcákat, megtanult szolgálni, egy majmot vitt a hátán, puskával is tudott bánni, és sok mindent megtanult... S amikor mama elment a nagyapától, nagyapa megtartotta Azorkát, mindenhová vele járt, úgyhogy amikor mama megpillantotta, rögtön tudta, hogy ott van nagyapa is...

Az öreg nyilván nem ezt várta Azorkáról, s mindinkább elkomorult. Többé már nem kérdezett semmit.

- Akkor hát többször nem is láttátok nagyapát? - érdeklődött Anna Andrejevna.

- De igen, amikor mama jobban lett, megint találkoztam nagyapával. A boltba mentem kenyérért: egyszer csak észrevettem egy embert Azorkával, megnéztem, és megismertem nagyapát. Félreálltam, és a falhoz lapultam. Nagyapa rám tekintett, sokáig nézett, és olyan szörnyű volt, hogy nagyon megijedtem tőle, tovább is mentem. Azorka meg emlékezett rám, mellém szegődött, és nyalta a kezemet. Hazasiettem, s amint hátrapillantottam, láttam, hogy nagyapa bemegy a boltba. Arra gondoltam: bizonyosan kérdezősködik felőlünk, s még jobban megijedtem, otthon pedig nem szóltam semmit a mamának, nehogy újra beteg legyen. Másnap nem mentem a boltba, azt mondtam, fáj a fejem, harmadnap meg nem találkoztam senkivel, de szörnyen féltem, egész úton futottam. Másnap aztán, ahogy megyek, a sarkon egyszer csak elém toppan nagyapa és Azorka. Elszaladtam, befordultam egy utcába, s a másik oldalról kerültem az üzlet felé; de megint csak beleütköztem, s annyira megijedtem, hogy gyökeret vert

a lábam, nem bírtam továbbmenni. Nagyapa ott állt előttem, megint sokáig nézett, aztán megsimogatta a fejemet, kézen fogott, és elindultunk. Azorka meg a farkát csóválva kocogott utánunk. Ekkor vettem észre, hogy nagyapa már nem bír egyenesen járni, erősen a botra támaszkodik, a keze pedig folyton remeg. Egy árushoz vezetett, aki az utcán ült, és mézeskalácsot meg almát árult. Nagyapa vett nekem egy mézeskalács kakast és halat meg cukorkát és almát, s amikor kiszámolta a pénzt bőrerszényéből, annyira reszketett a keze, hogy elejtett egy ötkopejkást, én pedig felemeltem neki.

Ezt az ötkopejkást nekem ajándékozta, ideadta a mézeskalácsot, újra megsimogatta a fejemet, de most sem szólt semmit, csak eltávozott.

Akkor aztán hazamentem mamához, és mindent elmondtam neki nagyapáról, azt is, hogy eleinte féltem és bujkáltam előle. Mama először nem hitt nekem, aztán nagyon megörült, egész este kérdezősködött, csókolgatott és sírt, s amikor már mindent elmeséltem, meghagyta, hogy sohase féljek nagyapától, hisz bizonyára szeret, ha egyszer megvárt. Megparancsolta azt is, hogy legyek hozzá kedves, és beszéljek vele. Másnap már reggel minduntalan kiküldözgetett, ámbár mondtam neki, hogy nagyapa csak estefelé szokott megjelenni. Mama is követett messziről, és a sarok mögé bújt, a következő napon szintén, de nagyapa nem jött, akkoriban pedig esett az eső, anya nagyon megfázott, mert mindig kijött velem, s megint le kellett feküdnie.

Nagyapa egy hét múlva járt arra, ismét vett nekem egy halat és almát, s ismét csak nem szólt semmit. Amikor otthagyott, én óvatosan utánalopóztam, így gondoltam ki előre, hogy megtudjam, hol lakik, aztán megmondjam mamának. Az utca másik oldalán messziről követtem, hogy ne vegyen észre. Nagyon messze lakott, nem ott, ahol később, és ahol meg is halt, hanem a Gorohovaján, szintén egy nagy házban a harmadik emeleten. Mindent megtudtam, és későn mentem haza. Mama nagyon félt, mert nem tudta, hol vagyok. Amikor elmeséltem neki, igen megörült, és nyomban, már másnap fel akarta keresni nagyapát; de másnap gondolkodóba esett és félt, három napon keresztül habozott; nem is ment el. Aztán magához hívott, és így szólt: „Nézd, Nelli, én beteg vagyok, nem bírok elmenni, de írtam egy levelet nagyapádnak, eredj el hozzá, és add oda. És figyeld meg, Nelli, hogyan olvassa, mit mond, és mit csinál; térdelj le előtte, csókold meg, és kérd, hogy bocsásson meg a mamádnak...” Közben nagyon sírt, folyton csókolgatott, és vetette rám a keresztet, imádkozott, velem együtt letérdelt az ikon elé, s bár komoly beteg volt, kikísért a kapuhoz, s mikor hátrafordultam, még ott állt, és utánam nézett...

Odaértem nagyapához, és benyitottam - az ajtón nem volt zár. Nagyapa az asztalnál ült, kenyeret evett, meg krumplit, Azorka pedig ott állt előtte, és farkcsóválva nézte, hogyan eszik. Nagyapának abban a lakásában is alacsony, sötét ablakok voltak, s csak egy szék meg asztal állt benne. Egyedül lakott. Beléptem, mire úgy megijedt, hogy egészen elsápadt, és remegni kezdett. Én is megijedtem, nem szóltam egy szót sem, csak odamentem az asztalhoz, és letettem a levelet. Ahogy ezt meglátta, úgy megharagudott, hogy felpattant, megragadta a botját, és felém lendítette, de nem ütött meg, csak kivezetett és meglökött. Még rá sem léptem az első lépcsőfokra, újra kinyílt az ajtó, s kidobta nekem a levelet felbontatlanul. Hazamentem, és mindent elmeséltem. Ekkor anya megint ágynak esett...

8

Ebben a pillanatban elég erős mennydörgés harsant fel, és záporeső zúdult az ablakra; a szoba elsötétült. Az öregasszony szinte felijedt, és keresztet vetett. Hirtelen mindnyájan elhallgattunk.

- Mindjárt elvonul - szólalt meg az öreg, kinézve az ablakon; aztán felállt, és járkálni kezdett a szobában. Nelli a szeme sarkából figyelte. Beteges izgalom vett erőt rajta. Láttam ezt; de az én tekintetemet valahogy kerülte.

- Nos és mi történt aztán? - kérdezte Nyikolaj Szergejics, és visszaült karosszékébe.

Nelli félősen nézett körül.

- Többé nem is láttad nagyapádat?

- De igen, láttam...

- No, hát mesélj, lelkecském, mesélj - kérte Anna Andrejevna.

- Három hétig nem találkoztunk - kezdte Nelli -, egészen télig. Akkor eljött a tél, havazott. Amikor újra megláttam nagyapát a régi helyen, nagyon megörültem... mama már igen bánkódott, amiért nem jön. Én, amint megpillantottam, szándékosan átszaladtam az utca másik oldalára, hadd lássa, hogy futok előle. De azért hátranéztem, és látom, hogy nagyapa először siet, aztán már szalad utánam, és kiabál: „Nelli, Nelli!" Azorka meg a nyomában. Megsajnáltam és megálltam. Nagyapa odajött, kézen fogott, és elvezetett, amikor pedig meglátta, hogy sírok, megállt, rám nézett, lehajolt és megcsókolt. Észrevette, hogy rossz a cipőm, s megkérdezte, nincs-e másik. Hamarjában elmeséltem neki, hogy mamának egyáltalán nincs pénze, s a házigazdáék csak szánalomból etetnek. Nem szólt semmit, de elvitt a piacra, vett egy pár cipőt, és rögtön felvétette velem, aztán elvitt magához a Gorohovajára, de előbb bement a boltba, vett pirogot és két szem cukorkát, s amikor megérkeztünk, azt mondta, egyem meg a pirogot, nézte, amint ettem, aztán odaadta a cukorkát. Azorka meg feltette a lábát az asztalra, ő is kért a pirogból, én adtam neki, s nagyapa mosolygott. Aztán maga elé állított, simogatta a fejem, és kérdezősködni kezdett, hogy tanultam-e valamit, és mit tudok. Elmondtam neki, ő pedig megparancsolta, ha csak tehetem, mindennap háromkor menjek el hozzá, maga fog engem tanítani. Később azt mondta, forduljak el, és nézzek ki az ablakon, amíg nem mondja, hogy visszafordulhatok. Úgy is tettem, de lopva hátranéztem, és láttam, hogy alsó sarkánál felbontja párnáját, és kivesz négy rubelt. Odaadta, és így szólt: „Ezt egyedül neked adom." Elvettem, de hirtelen meggondoltam. „Ha egyedül nekem adja, akkor nem fogadom el." Nagyapa felfortyant, és azt mondta: „No, vedd, ahogy akarod, és eridj." Elmentem, s ő meg se csókolt.

Hazaérve mindent elmeséltem mamának. Mama pedig egyre rosszabbul érezte magát. A koporsókészítőhöz járt egy egyetemista; ő gyógyította, és orvosságokat rendelt neki.

Én gyakran mentem nagyapához; mama rám parancsolt. Nagyapa megvette az Új testamentumot meg egy földrajzkönyvet, és elkezdett tanítani; néha pedig mesélt is arról, milyen földek vannak a világon, milyen emberek, milyen tengerek, mi volt régen, s hogyan váltott meg bennünket Krisztus. Amikor kérdeztem valamit, nagyon örült; mert már gyakran tettem fel neki kérdéseket, ő meg elmondott mindent, és Istenről is sokat beszélt. Néha meg nem tanultunk, hanem Azorkával játszottunk; Azorka nagyon megszeretett, megtanítottam a boton átugrálni, nagyapa pedig nevetett, és egyre simogatta a fejem. Csakhogy ritkán nevetett. Egyszer-egyszer sokat beszélt, de hirtelen elhallgatott, s csak ült, mintha elaludt volna, de a szeme nyitva maradt. Így ült alkonyatig, alkonyatkor meg olyan borzasztónak, valahogy

szörnyen öregnek látszott... Megesik, hogy beállítok, ő ül a széken, gondolkodik, és nem hall semmit, Azorka meg mellette fekszik. Várok, várok, köhögök; nagyapa csak nem néz fel. Akkor aztán elmegyek. Otthon pedig mama nagyon nehezen vár: fekszik, s én elmesélek neki mindent, mindent, így telik el az éjszaka, én folyton beszélek a nagyapáról, s ő hallgatja: hogy mit csinált ma, mit mondott, milyen történeteket mesélt, mit adott fel leckének. Amikor Azorkáról kezdek beszélni, hogyan tanítottam meg a boton átugrálni, s a nagyapa nevetett, akkor mama is hirtelen nevetni kezd, sokáig nevet és örvendezik, elismételteti velem az egészet, aztán imádkozik. Én eltöprengtem: lám, mama ennyire szereti nagyapát, az pedig nem szereti őt, s amikor elmentem hozzá, szándékosan arról beszéltem, hogy szereti őt a mama. Ő haragosan hallgatta, és nem szólt semmit: akkor megkérdeztem, miért szereti őt annyira a mama, hogy mindig róla faggat, ő pedig sosem kérdez a mamáról. Nagyapa erre megharagudott és elzavart; egy kicsit várakoztam az ajtó előtt, ő meg hirtelen kinyitotta, és visszahívott, de továbbra is haragudott, és nem beszélt. Mikor aztán a hittant olvastuk, megint megkérdeztem: Jézus Krisztus azt mondta, szeressétek felebarátaitokat, és bocsássátok meg a sérelmeket, akkor hát ő mért nem akar megbocsátani mamának? Akkor felugrott, rám kiabált, hogy erre a mama tanított, másodszor is kitaszigált, és azt mondta: soha többé ne merjek hozzá menni. Én kijelentettem, hogy nem is jönnék többet, és elmentem... Nagyapa pedig másnap új lakásba költözött...

- Mondtam, hogy hamar elvonul az eső, lám, már el is múlt, kisüt a nap... nézd, Ványa - szólt Nyikolaj Szergejics, az ablakhoz fordulva.

Anna Andrejevna fölöttébb értetlenül nézett rá, majd hirtelen méltatlankodás villant fel az addig félős, jámbor öregasszony szemében. Szótlanul kézen fogta Nellit, és a térdére vonta.

- Mesélj csak nekem, angyalom - mondta aztán -, én hallgatlak. A keményszívűek, azok csak...

Nem fejezte be, sírva fakadt. A kislány ijedten, kérdőn nézett rám, mintha nem értené a dolgot. Az öreg is rám pillantott, vállat vont, de tüstént elfordult.

- Folytasd, Nelli - szóltam.

- Három napig nem mentem nagyapához - kezdte újra a kislány -, s közben a mama nagyon rosszul lett. Minden pénzünk elfogyott, nem volt miből orvosságot vennünk, enni sem ettünk semmit, mert a háziaknak sem volt, és már ők is szemrehányást tettek, hogy a nyakukon élünk. A harmadik nap reggel felkeltem és felöltöztem. Mama megkérdezte, hová megyek. Mondtam, hogy a nagyapához pénzt kérni, erre igen megörült, mert elmeséltem neki, hogy elkergetett, s nem akartam többé hozzá menni, ámbár mama sírt, és igyekezett rábeszélni. Elmentem hát, és megtudtam, hogy nagyapa elköltözött, s akkor megkerestem a másik házban. Amint beléptem új lakásába, felugrott, nekem rontott és toporzékolt, én meg rögtön megmondtam, hogy mama nagyon beteg, ötven kopejka kell orvosságra, és nincs mit ennünk. Nagyapa kiabált, kilökdösött a lépcsőházba, és reteszre zárta utánam az ajtót. De amikor kituszkolt, megmondtam neki, hogy a lépcsőn fogok ülni, és el nem megyek, amíg pénzt nem ad. Le is ültem a lépcsőre. Egy kis idő múlva kinyitotta az ajtót, meglátta, hogy ott ülök, s megint becsukta. Hosszú idő telt el, ismét kinyitotta, ismét meglátott és becsukta. Azután még sokszor kinyitotta és kinézett. Végre kijött Azorkával, bezárta az ajtót, és szó nélkül elment mellettem. Én sem szóltam, ülve maradtam, és ott ültem alkonyatig.

- De galambocskám - kiáltott fel Anna Andrejevna -, hisz bizonyára hideg volt a lépcsőn!

- Bundában voltam - felelte Nelli.

- Sokat ér az a bunda... ó, kis lelkem, mennyit szenvedtél! No és nagyapád?

A kislány ajka remegni kezdett, de nagy erőfeszítéssel uralkodott magán.

- Már egészen besötétedett, amikor megérkezett, belém botlott, és felkiáltott: ki van itt? Mondtam, hogy én vagyok. Nyilván azt hitte, rég elmentem, s amikor mégis ott látott, igen elcsodálkozott, és sokáig állt előttem. Egyszer csak botjával nagyot koppantott a lépcsőn, elsietett, kinyitotta ajtaját, egy perc múlva egy csomó rézpénzt hozott ki, csupa ötkopejkást, és odaszórta nekem a földre. „Nesze - kiabálta -, fogd, ez minden, amim volt, és mondd meg anyádnak, hogy elátkozom", aztán becsapta az ajtót. Az ötkopejkások legurultak a lépcsőn. A sötétben kezdtem összeszedegetni őket, nagyapának meg bizonyára eszébe jutott, hogy szétszórta a pénzt, és a sötétben nehéz megkeresni, mert előbújt, kihozott egy gyertyát, s a gyertya világnál hamar összegyűjtöttem. Nagyapa is velem együtt szedegette, azt mondta, hetven kopejkának kell lennie, aztán bement. Otthon odaadtam a pénzt, és mindent elmeséltem a mamának, de ő közben rosszabbul lett, én is egész éjjel beteg voltam, másnap is lázasan feküdtem, de folyton csak egy dolog járt a fejemben, mert haragudtam nagyapára, s amikor mama elaludt, kimentem az utcára nagyapa lakása felé, de nem egészen odáig, hanem megálltam a hídon. Ekkor jött arra *az* az ember...

- Arhipov - mondtam -, már beszéltem róla, Nyikolaj Szergejics, az, aki a kereskedővel ott volt Bubnovánál, és akit ott elvertek. Nelli ekkor látta őt először... Folytasd, Nelli.

- Megállítottam, és pénzt kértem tőle, egy ezüstrubelt. Rám nézett és megkérdezte: „Egy ezüstrubelt?" „Igen", feleltem. Akkor elmosolyodott, és azt mondta: „Gyere velem." Nem tudtam, menjek-e, de odalépett egy öregember, aki aranykeretes szemüveget viselt, s hallotta, hogy egy ezüstrubelt kérek, lehajolt hozzám, és megkérdezte, miért éppen annyit akarok. Mondtam neki, hogy mama beteg, és ennyi kell az orvosságra. Megtudakolta, hol lakunk, felírta, aztán adott nekem egy rubeles bankjegyet. *Az* pedig, ahogy meglátta a szemüveges öreget, elment, nem hívott többé magával. Egy üzletben rézpénzre váltottam a rubelt; harminc kopejkát papírba csavartam, és félretettem a mamának, hetvenet meg nem csavartam papírba, csak a markomba szorítottam, és elmentem nagyapához. Benyitottam, megálltam a küszöbön, és nagy lendülettel odavágtam neki a pénzt, úgy, hogy szétgurult a padlón.

- Itt van a pénze! - mondtam. - Mamának nem kell, mert elátkozta őt. - Azzal becsaptam az ajtót, és rögtön elszaladtam.

Szeme szikrázott, és naivan kihívó pillantást vetett Ihmenyevre.

- Úgy is kellett - mondta az öregasszony, nem nézve Nyikolaj Szergejicsre, és erősen magához szorította Nellit -, úgy kellett neki; nagyapád keményszívű, rossz ember volt...

- Hm! - mormogta Ihmenyev.

- No és aztán, tovább? - kérdezte türelmetlenül Anna Andrejevna.

- Többé nem jártam nagyapához, és ő sem jött hozzám - felelte Nelli.

- És mihez kezdtetek a mamával? Ó, ti szegények, szegények!

- Mama még rosszabbul érezte magát, már ritkán kelt fel az ágyból - folytatta a kislány, s hangja megremegett, elcsuklott. - Semmi pénzünk sem volt, így hát eljártam a kapitánynéval. A kapitányné házakban kéregetett, az utcán is megállított jó embereket, ebből élt. Azt mondta nekem, ő nem koldus, van egy papírja, arra ráírták a rangját meg azt is, hogy szegény. Ezt a papírt mutogatta, és ezért pénzt adtak neki. Ő mondta azt is, hogy mindenkitől kérni nem szégyen. Eljártam hát vele, s amit kaptunk, abból éltünk. Mama tudomást szerzett róla, mert a lakók szemére vetették, hogy koldus, maga Bubnova lejött hozzánk, és azt mondta, jobb lenne, ha a kéregetés helyett engem odaadna hozzá. Azelőtt is eljött már mamához, és pénzt

hozott neki, s mikor mama nem fogadta el, Bubnova azt mondta: mért ilyen büszke, és ennivalót küldött. Most, amikor rólam ezt mondta, mama megijedt és sírva fakadt, Bubnova meg részeg volt, szidni kezdte, kijelentette, hogy úgyis koldulni járok a kapitánynéval, s még aznap este kikergette az öregasszonyt a házból. Mama sírt, amikor meghallotta, majd egyszer csak felkelt, felöltözött, megfogta a kezem, és elindultunk. Ivan Alekszandrics vissza akarta tartani, de nem hallgatott rá, kimentünk. Mama alig bírt járni, folyton leült az utcán, én támogattam. Azt mondta, nagyapához megy, vezessem, de közben már régen éjszaka lett. Hirtelen kiértünk egy nagy utcára; itt egy ház előtt hintók álltak, sok nép tolongott, az ablakok fényesek voltak, és zeneszó szűrődött ki. Mama megállt, megfogott, és akkor így szólt: „Nelli, légy szegény, egész életedben szegény, ne menj hozzájuk, akárki hívna, akárki jönne érted. Te is ott lehetnél a gazdagok között szép ruhában, de én ezt nem akarom. Ők gonoszak és kegyetlenek; azért hát az én parancsom: maradj szegény, dolgozzál és kéregess, s ha valaki érted jön, mondd: nem megyek magához!...” Ezt mondta nekem a mama, amikor beteg volt, s én egész életemben szót akarok fogadni neki - tette hozzá Nelli kigyúlt arccal, izgalmában remegve. - Egész életemben szolgálni és dolgozni fogok, magukhoz is szolgálni és dolgozni jöttem, nem hogy a lányuk legyek...

- Elég, elég, lelkecském, elég! - kiáltott fel Anna Andrejevna, és szorosan átölelte. - Hiszen anyuskád beteg volt, amikor ezt mondta.

- Esztelen volt - jegyezte meg élesen az öreg.

- És ha esztelen volt! - ismételte Nelli, és hevesen feléje fordult. - Ha esztelenség is, ő parancsolta, s én ezt követem egész életemben. S mikor ezt mondta nekem, el is ájult.

- Úristen! - sóhajtott Anna Andrejevna. - Egy beteg asszony az utcán, télvíz idején...

- Be akartak vinni minket a rendőrségre, de egy úr közbelépett, megkérdezte tőlem, hol lakunk, adott tíz rubelt, és hazavitetett a saját kocsiján. Ezután a mama már többé nem is kelt fel, és három hét múlva meghalt...

- És az apja? Nem is bocsátott meg? - kiáltotta az öregasszony.

- Nem bocsátott meg! - válaszolt Nelli, és kínlódva igyekezett erőt venni magán. - Egy héttel a halála előtt mama magához hívott, és így szólt: „Nelli, menj el még egyszer utoljára nagyapához, és kérd meg, hogy jöjjön el hozzám, és bocsásson meg; mondd meg neki, hogy néhány nap múlva meghalok, s téged egyedül hagylak a világon. S mondd meg azt is, hogy nehezen halok meg...” El is mentem, bekopogtam, nagyapa ajtót nyitott, s mikor meglátott, tüstént be akarta csukni előttem, de én mind a két kezemmel belekapaszkodtam az ajtóba, és kiabálni kezdtem: „Mama haldoklik, magát hívja, jöjjön!...” Ő azonban ellökött, és becsapta az ajtót. Én visszatértem mamához, lefeküdtem melléje, átöleltem, és nem szóltam semmit... Mama is megölelt, és semmit sem kérdezett...

Nyikolaj Szergejics nehézkesen az asztalra támaszkodva felállt, de miután zavaros, furcsa tekintettel végigmért bennünket, mintegy erőtlenül visszaereszkedett karosszékébe. Anna Andrejevna már nem nézett rá, zokogva karolta át Nellit...

- Halála előtt, az utolsó nap estefelé a mama odahívott magához, megfogta a kezem, és azt mondta: „Ma meghalok, Nelli”, beszélni akart még, de már nem bírt. Nézek rá, hát mintha már nem is látna, csak a kezemet szorítja erősen. Óvatosan kihúztam a kezem, kilopóztam, és egész úton szaladtam, amíg csak nagyapához nem értem. Amint megpillantott, felugrott az asztaltól, csak nézett, és úgy megijedt, hogy egészen elsápadt, és remegni kezdett. Megragadtam a karját, és csak annyit mondtam: „Rögtön meghal.” Ekkor hirtelen kapkodni kezdett: fogta a botját, és utánam sietett; még a kalapjáról is megfeledkezett, pedig hideg volt. Fel-

kaptam a kalapot, a fejébe nyomtam, és kiszaladtunk. Siettettem, azt mondtam, üljünk bérkocsiba, mert mama mindjárt meghal; de nagyapának hét kopejka volt minden pénze. Megállított bérkocsisokat, alkudozott, de azok csak nevettek, Azorkát is kinevették, mert Azorka velünk volt, úgy futottunk egyre tovább. Nagyapa elfáradt, zihálva lélegzett, de azért sietett, szaladt. Egyszer csak elesett, a kalap lerepült fejéről. Felsegítettem, ismét fejére tettem a kalapot, és karonfogva vezettem tovább, de éjszaka lett, mire megérkeztünk... Anya már holtan feküdt. Ahogy nagyapa meglátta, összecsapta a kezét, remegve megállt mellette, de nem szólt semmit. Akkor odamentem a halott mamához, megragadtam nagyapa kezét, és rákiáltottam: „Nézd, te kegyeden, gonosz ember, nézd!", mire nagyapa is felkiáltott, és összeesett...

Nelli felpattant, kiszabadította magát Anna Andrejevna öleléséből, és sápadtan, elgyötörten, ijedten állt közöttünk. De az öregasszony odarohant hozzá, ismét átölelte, s szinte fellelkesülve kiáltotta:

- Én, én leszek most anyád, Nelli, s te az én gyermekem! Igen, Nelli, menjünk, hagyjuk itt mind a gonoszokat és kegyetleneket! Csak űzzenek gúnyt az emberekből, Isten, Isten majd felrója nekik... Gyere, Nelli, menjünk innét, menjünk!...

Se azelőtt, se azután, sohasem láttam őt ilyen állapotban, s nem is gondoltam, hogy valaha ennyire izgatott lehet. Nyikolaj Szergejics kiegyenesedett karosszékében, felállt, és elcsukló hangon kérdezte:

- Anna Andrejevna, hová mégy?

- Hozzá, a lányomhoz, Natasához! - kiáltotta az asszony, s Nellit magával húzta az ajtó felé.

- Állj, állj, várj hát!...

- Nincs mire várnom, keményszívű, gonosz ember! Sokáig vártam, ő is sokáig várt, de most isten veled...

Így válaszolt az öregasszony, aztán hátrafordult, ránézett a férjére, és megdermedt: Nyikolaj Szergejics ott állt előtte, felkapta a kalapját, és erőtlen, reszkető kezével sietősen vette fel kabátját.

- Te... te is velem jössz! - sikoltott fel Anna Andrejevna, összekulcsolva a kezét, s kétkedőn nézett rá, mintha hinni se merne ekkora boldogságban.

- Natasa, hol az én Natasám! Hol van! Hol a lányom! - tört ki végül az öregből. - Adjátok vissza Natasámat! Hol van, hol! - S megragadva mankóját, amelyet én nyújtottam oda neki, az ajtóhoz rohant.

- Megbocsátott! Megbocsátott! - kiáltotta Anna Andrejevna.

Ihmenyev azonban nem jutott el a küszöbig. Hirtelen feltárult az ajtó, s Natasa szaladt be a szobába sápadtan, szikrázó szemmel, mintha lázas volna. Ruhája gyűrött volt, és teljesen átázott. Kendője, mellyel fejét kötötte be, tarkójára csúszott, zilált, sűrű fürtjein nagy esőcseppek csillogtak. Beszaladt, megpillantotta apját, sikoltva térdre esett előtte, és karját feléje tárta.

9

De az öreg máris magához ölelte!...

Felkapta, úgy emelte fel, mint egy gyereket, odavitte a karosszékéhez, leültette, s most ő térdelt le előtte. A kezét, a lábát csókolgatta; csókjaival borította, és nézte, nézte, mintha még most sem hinné, hogy megint mellette van, hogy megint látja, és hallja őt - őt, a lányát, Natasáját! Anna Andrejevna zokogva karolta át, fejét a melléhez szorította, s úgy maradt ebben az ölelésben, egy szót sem bírt szólni.

- Drágám!... Életem!... Örömem!... - kiáltozta összefüggéstelenül az öreg, megfogta Natasa kezét, s mint egy szerelmes, úgy bámult sovány, sápadt, de gyönyörű arcocskájába, a szemébe, melyben könnyek ragyogtak. - Örömem, gyermekem! - hajtogatta, majd ismét elhallgatott, és áhítatos gyönyörűséggel nézte. - Nekem azt mondták, hogy lefogyott! - mondta gyorsan, s még egyre térden állva, szinte gyermeki mosollyal fordult hozzánk. - Soványka, igaz, sápadtka, de nézd, milyen szép! Még szebb, mint azelőtt, bizony szebb! - tette hozzá, s hangja akaratlanul elakadt a lelki fájdalomtól, a boldog fájdalomtól, amely valósággal kettészakítja a szívet.

- Álljon fel, apa! Álljon fel hát - mondta Natasa -, hiszen én is meg akarom csókolni magát...

- Ó, kedvesem! Hallod, Annuska, hallod, milyen szépen mondta! - S görcsösen átölelte. - Nem, Natasa, nekem, nekem kell a lábad előtt hevernem, amíg nem érzi a szívem, hogy megbocsátottál, mert soha, sohasem érdemlem ki a bocsánatodat! Eltaszítottalak, elátkoztalak, hallod, Natasa, elátkoztalak... meg tudtam ezt tenni!... És te, te, Natasa, el tudtad hinni, hogy én elátkoztalak? Elhitted, el! Nem kellett volna hinned! Ne hitted volna, egyszerűen ne hitted volna! Kegyetlen szívecske! Miért nem jöttél hozzám? Hiszen tudtad, hogyan fogadlak!... Ó, Natasa, hisz emlékszel, mennyire szerettelek: no és most, egész idő alatt, kétszer, ezerszer jobban szerettelek, mint azelőtt! A véremet adnám érted! A lelkemet, a véremet adnám, a szívemet tenném a lábad elé!... Ó, gyönyörűségem!

- De hát csókolja meg már a számat, kegyetlen ember, meg az arcomat is, ahogy mama szokta! - kiáltotta Natasa beteges, gyenge hangon, amelyben boldog sírás remegett.

- És a szemecskédet! A szemecskédet is! Emlékszel, mint régen - ismételte az öreg a hosszú, édes ölelés után. - Ó, Natasa! Álmodtál-e valamikor felőlünk? Én majd minden éjszaka láttalak álmomban, minden éjjel eljöttél, én pedig sírtam, egyszer meg kislánynak láttalak, emlékszel, amikor alig tízéves voltál, akkor kezdtél zongorázni tanulni... bejöttél kurta ruhácskádban, csinos cipőcskédben, a rózsás kezecskéddel... olyan rózsás kezecskéje volt akkor, emlékszel, Annuska?... odajöttél hozzám, a térdemre ültél, és megöleltél... És te, te rossz kislány! Te azt gondoltad, hogy én elátkozlak, hogy nem fogadlak be, ha eljössz hozzám? De hisz én... hallgass ide, Natasa: hisz én gyakran mentem hozzád, anyád se tudta, senki sem tudta; hol az ablakod alatt álldogáltam, hol meg vártam, egy fél napot is elvárakoztam a járdán a kapudnál! Nem jössz-e ki, hogy legalább messziről lássalak! Esténként sokszor gyertya égett az ablakodban; hányszor odamentem este, Natasa, hogy legalább a gyertyádat lássam, az árnyékodat megpillantsam az ablakban, és megáldjalak éjszakára. És te megáldottál engem éjszakára? Gondoltál rám? Érezte a kis szíved, hogy ott vagyok az ablak alatt? S késő téli éjszakákon hányszor felmásztam a lépcsődön, hallgatóztam a sötét lépcsőházban, nem hallom-e hangodat. Nem nevetsz ki? Hogy elátkoztalak? De hisz azon az este elmentem hozzád, meg akartam bocsátani, az ajtótól tértem vissza... Ó, Natasa!

Felállt, felemelte lányát a székből, és erősen, erősen szívére szorította.

- Itt van ismét a szívemen! - kiáltotta. - Ó, köszönök neked mindent, Istenem, a haragodat is, a kegyelmedet is!... A napfényt, amely most a vihar után ismét ránk ragyog! Ezt a percet köszönöm! Ó, hadd legyünk mi megalázottak, hadd legyünk mi megszomorítottak, de hisz újra együtt vagyunk valamennyien, s csak hadd diadalmaskodjanak most azok a büszkék és dölyfösök, akik megaláztak és megszomorítottak bennünket! Hadd vessenek ránk követ! Ne

félj, Natasa... Kéz a kézben haladunk, s én azt mondom nekik: ez az én drága, szerelmetes leányom, ez az én ártatlan leányom, akit ti megszomorítottatok és megaláztatok, de akit én, én szeretek, s akit áldok örökkön-örökké!...

- Ványa! Ványa!... - szólított erőtlen hangján Natasa, s apja öleléséből felém nyújtotta a kezét.

Ó, sohasem feledem el, hogy ebben a percben eszébe jutottam, és szólított!

- Hol van Nelli? - kérdezte az öreg körültekintve.

- Ó, hol van? - kiáltott Anna Andrejevna. - Galambocskám! Jaj, hogy elfelejtkeztünk róla!

A kislány nem volt a szobában: észrevétlenül besurrant a hálóba. Valamennyien átmentünk. Nelli a sarokban állt az ajtó megett, és félősen rejtezkedett előlünk.

- Nelli, mi történt veled, gyermekem? - kérdezte Nyikolaj Szergejics, és meg akarta ölelni. De Nelli különös, hosszú pillantást vetett rá...

- Mama, hol a mama? - szólalt meg, mintegy önkívületben. - Hol van, hol az én mamám? - szólt ismét, felénk nyújtotta remegő kezét, majd hirtelen átható, szörnyű kiáltás tört fel a torkából, arca görcsösen eltorzult, és borzasztó rohamában összerogyott...

Epilógus

Utolsó visszaemlékezések

Június dereka. Tikkasztó, forró nap; lehetetlen a városban megmaradni: por, mész, átépítések, áttüzesedett kövek, kigőzölgésekkel mérgezett levegő... De lám, micsoda öröm! - valahol mennydörgés dördült; lassan-lassan beborult az ég; szél támadt, gomolyogva hajtotta maga előtt a város porát. Súlyosan koppant a földön néhány nagy csepp, majd mintha meghasadt volna az ég, hirtelen egész áradat zúdult le a városra. Amikor félóra múlva ismét felragyogott a nap, kinyitottam szobácskám ablakát, s fáradt tüdőmet tágítva, mohón szívtam be a friss levegőt. Gyönyörűségemben már-már félretettem a tollat, minden dolgomat, még a kiadó sem érdekelt, hogy szaladjak a *mieinkhez* a Vasziljevszkij-szigetre. De bár nagy volt a kísértés, mégis legyőztem, s szinte dühvel vetettem magam megint a papírra: mindenképpen be kell fejeznem! A kiadó így kívánja, másképp nem ad pénzt. *Ott* várnak, de estére szabad leszek, teljesen szabad, akár a szél, s a mai este majd kárpótol e két napért és két éjszakáért, amely alatt három és fél ívet írtam meg.

S végre kész a munka; eldobom a tollat, és felállok; fájdalmat érzek hátamban, mellemben, a fejem kótyagos. Tudom, hogy idegeim ilyenkor a végsőkig megviseltek, s szinte hallom öreg doktorom utolsó szavait: „Nem, nincs olyan szervezet, amely az ilyen erőfeszítéseket kibírja, mert ez lehetetlen." Egyelőre azonban lehetséges! Szédülök, alig állok a lábamon, de öröm, határtalan öröm tölti el szívemet. Regényem teljesen elkészült, s bár sokkal tartozom a kiadónak, ha majd kezében látja a zsákmányt, mégiscsak ad valamit - legalább ötven rubelt, amennyit én már rég nem láttam egyben. Szabadság és pénz!... Elragadtatva kapom fel kalapomat, a kéziratot a hónom alá csapom, és hanyatt-homlok rohanok, hogy otthon találjam drága Alekszandr Petrovicsunkat.

Találkozom vele, de már indulóban van. Ő is épp az imént fejezett be egy nem irodalmi, de azért igen előnyös spekulációt, s miután kikísérte a kis fekete zsidót, akivel két óra hosszat ült dolgozószobájában, nyájasan kezet nyújt, s kedves, lágy basszusán egészségem felől érdeklődik. Jó ember ez, s én tréfán kívül nagyon le vagyok kötelezve neki. Mit tehet róla, hogy az irodalom terén ő egész életében *csak* kiadó? Felfedezte, hogy az irodalomban szükség van kiadóra, s idején fedezte fel, tisztesség és dicsőség neki ezért, kiadói dicsőség természetesen.

Kellemes mosollyal veszi tudomásul, hogy a regényt befejeztem, ily módon tehát a folyóirat következő számának fő része biztosítva van; csodálkozik, hogyan tudtam egyáltalán valamit *befejezni*, s ezzel kapcsolatban barátságosan élcelődik. Azután odalép vasládikájához, hogy kiadja az ígért ötven rubelt, s közben odanyújt nekem egy másik, ellenszenves, vastag folyóiratot, a kritikai rovatban rámutat néhány sorra, ahol legutóbbi regényemről írnak pár szót.

Nézem: egy „levelező" cikke. Nem szidnak, de nem is dicsérnek, s én roppant elégedett vagyok. A „levelező" azonban többek közt azt mondja: műveim általában „verítékszagúak", vagyis annyit fáradok, izzadok rajtuk, annyira kidolgozom, kicifrázom őket, hogy émelygőssé válnak.

Nagyot kacagunk a kiadóval. Elmondom neki, hogy legutóbbi kisregényemet két éjszaka írtam, most pedig két nap és két éjjel írtam meg három és fél ívet - ha tudná ezt a „levelező", aki felesleges pepecselést és nehézkes piszmogást vet a szememre.

- De azért maga a hibás, Ivan Petrovics. Miért késlekedik annyit, hogy aztán éjszaka kell dolgoznia?

Alekszandr Petrovics persze a legderekabb ember, jóllehet van egy gyengéje - szeret dicsekedni irodalmi ítélőképességével, épp azok előtt, akikről gyanítja, hogy teljesen átlátnak rajta. Nekem azonban most nincs kedvem az irodalomról vitatkozni vele, megkapom a pénzt, és veszem a kalapomat. Alekszandr Petrovics a nyaralójába megy a Szigetekre, s hallva, hogy én a Vasziljevszkijre tartok, nagylelkűen felajánlja: elvisz a kocsiján.

- Új kocsim van; nem látta? Nagyon csinos.

Lemegyünk a kapuhoz. A kocsi valóban csinos, s birtoklásának első idejében Alekszandr Petrovics szerfelett elégedett, sőt bizonyos lelki szükségét érzi, hogy *megkocsikáztassa* ismerőseit.

A kocsiban Alekszandr Petrovics megint csak többször is fejtegetni kezdi véleményét a mai irodalomról. Előttem nem zavartatja magát, nyugodtan ismételget idegen gondolatokat - ezeket a minap szedte fel valamelyik irodalmártól, akinek hisz, s akinek a véleményét tiszteli. Néha különös dolgokat kell tisztelnie. Alkalomadtán ki is forgatja más véleményét, nem oda állítja, ahová kell, úgyhogy valami zagyvaság az eredmény. Szótlanul ülök, hallgatom, s csodálkozom az emberi szenvedélyek változatosságán és bonyolultságán. „Itt ez az ember - gondolom magamban -, csak gyűjtötte, gyűjtötte a pénzt, de ez nem elég; még dicsőséget is akar, irodalmi dicsőséget, a jó kritikus és kiadó dicsőségét!”

Jelenleg azon erőlködik, hogy kifejtsen nekem egy irodalmi eszmét, amelyet vagy három napja tőlem magamtól hallott, s három napja még élesen vitatott, most pedig a sajátjaként adja elő. Alekszandr Petrovicsnál gyakori az ilyen feledékenység, s ismerősei körében híres erről az ártatlan gyengéjéről. Hogy örvendezik most, miközben *saját* kocsijában szónokol, milyen elégedett a sorssal, milyen barátságos! Tudományos irodalmi beszélgetést folytat, még illedelmes, lágy basszusa is tudományosan zeng. Lassanként aztán alább adta, s azt az ártatlanul szkeptikus nézetét fejezte ki, hogy irodalmunkban, de általában sehol és semmikor sem létezik becsület és szerénység, pusztán „kölcsönös pofozkodás” - különösen az előfizetések gyűjtésekor. Magamban úgy vélekedem, hogy a becsületes és őszinte irodalmárt becsületességéért és őszinteségéért Alekszandr Petrovics ha nem is szamárnak, de mindenesetre mamlasznak tartja. Természetesen ez az ítélet Alekszandr Petrovics rendkívüli ártatlanságának egyenes következménye.

De már nem is hallgatom. A Vasziljevszkij-szigeten végre kienged kocsijából, s én szaladok a mieinkhez. Itt van már a Tizenharmadik sor, itt van a házikójuk, Anna Andrejevna, amint megpillant, megfenyeget, hadonászik és *pisszeg*, hogy ne lármázzak.

- Nelli épp az imént aludt el, szegényke! - súgja sietve. - Az istenért, ne verje fel! Nagyon gyenge a kis lelkem. Aggódunk érte. A doktor azt mondja, hogy egyelőre nincs veszély. De hát nem sok jó néz ki abból a *maga* doktorából! S nem szégyelli magát, Ivan Petrovics? Vártuk magát, ebédre vártuk... két napja nem járt nálunk!...

- De hiszen tegnapelőtt bejelentettem, hogy két napig nem jövök - suttogom. - Be kellett fejeznem a munkámat...

- Márpedig megígérte, hogy ma eljön ebédre! Miért nem jött? Nelli mindenáron felkelt az ágyból, a kis angyal, beültettük a kényelmes karosszékbe, és kihoztuk az ebédhez. „Magukkal együtt akarom várni Ványát”, mondta, s a mi Ványánk sehol! Hisz mindjárt hat óra. Hol csavargott? Bűnösök maguk mind! A kislányt is úgy felkavarta, hogy azt sem tudtam, hogy nyugtassam meg... végre elszunnyadt a lelkem. Ráadásul Nyikolaj Szergejics bement a

városba (teához visszajön!), magamban vesződöm... Állást ígértek neki, Ivan Petrovics, de ha rágondolok, hogy Permben, hát megdermed a szívem...

- Natasa hol van?

- A kiskertben, galambom, a kiskertben! Menjen ki hozzá... Ő is valahogy olyan furcsa... Nem is értem... Ó, Ivan Petrovics, nehéz az én lelkem! Bizonygatja, hogy vidám és elégedett, de én nem hiszek neki... Menj ki hozzá, Ványa, aztán titkon mondd el nekem, mi bántja... Hallod?

Én azonban már nem figyelek Anna Andrejevnára, sietek a kertbe. Ez a kiskert a házhoz tartozik; huszonöt lépés hosszú, ugyanolyan széles és csupa zöld. Három terebélyes, magas, vén fa áll benne, néhány fiatal kis nyír, egypár orgona- és loncbokor, egyik sarokban málna, két eperágyás és két keskeny, kanyargós ösvény keresztben és hosszában. Az öreg el van ragadtatva tőle, és azt hajtogatja, hogy nemsokára gombája is lesz. A fő pedig az, hogy Nelli nagyon megszerette ezt a kiskertet, karosszékben gyakran kihozzák az ösvényre, s Nelli most a ház bálványa. De itt van már Natasa: örömmel fogad, és kezet nyújt. Milyen sovány és sápadt! Ő is alig épült fel betegségéből.

- Teljesen befejezted, Ványa? - kérdi.

- Teljesen, teljesen! Most az egész estém tökéletesen szabad.

- No, hál' istennek! Nem csaptad össze? Nem rontottad el?

- Mit csináljak! Egyébként nincs semmi baj. Az ilyen megfeszített munka közepette valami különös fogékonyság támad bennem; világosabban gondolkodom, élénkebben és mélyebben érzek, még a nyelv is könnyebben engedelmeskedik, úgyhogy a megfeszített munka eredményesebb. Minden rendben van...

- Eh, Ványa, Ványa!

Feltűnő, hogy az utóbbi időben Natasa szörnyen féltékeny irodalmi sikereimre, hírnevemre. Elolvas mindent, ami ebben az évben megjelent tőlem, folyton további terveimről faggat, érdeklődik a rólam írott kritikák iránt, némelyikre haragszik, s mégis legfőbb vágya, hogy sokra vigyem az irodalomban. Ez a kívánsága olyan erős és állhatatos, hogy valósággal csodálkozom mostani hangulatán.

- Csak kiírod magad, Ványa - mondta -, erőszakot teszel magadon, és kiírod magad: ráadásul az egészséged is tönkremegy. Ott van Sz., az két év alatt ír meg egy regényt, meg N., aki tíz év alatt csak egyet írt. De az milyen csiszolt, milyen kidolgozott! Ott nem talál az ember semmi pongyolaságot.

- Igen, ők gondtalanul élnek, és nem határidőre írnak: én meg igavonó barom vagyok! De hát mindez szamárság. Hagyjuk ezt, kedvesem. Nincs valami újság?

- Sok. Először is levél jött tőle.

- Megint?

- Megint. - S átnyújtotta nekem Aljosa levelét. Ez már a harmadik volt válásuk óta. Az elsőt még Moszkvából küldte, s mintha valami eszelős állapotban írta volna. Közlése szerint az események úgy alakultak, hogy semmiképp sem térhet vissza Moszkvából Pétervárra, mint elválásukkor tervezték. Második levelében sietve adta hírül, hogy a napokban megérkezik hozzánk, mert mielőbb meg akar esküdni Natasával, ez már el van döntve, semmilyen erő sem akadályozhatja meg. Közben a levél hangja világosan mutatta: a fiú szörnyen kétségbeesett, a külső hatások már teljesen ránehezedtek, s már maga sem hisz magának. Megemlítette többek

között, hogy Kátya az ő gondviselése - egyedül ő vigasztalja, és tartja benne a lelket. Mohón nyitottam ki ezt a mostani, *harmadik* levelet.

Tintával és könnycseppekkel összemázolt, szaggatottan, rendetlenül, szinte olvashatatlanul teleírt két lapból állt. Azzal kezdődött, hogy Aljosa lemondott Natasáról, és kérte: feledje őt el. Erőlködve bizonygatta, hogy frigyük lehetetlen, az ellenséges külső hatások mindennél erősebbek, s végül ez így is van jól: együtt mindketten boldogtalanok lennének, mert nem illenek össze. De nem bírta így sokáig, egyszer csak félrehajította elmélkedéseit és bizonyítékait, s még csak szét sem tépve, el sem dobva a levél első felét, itt rögtön bevallotta, hogy nagyot vétett Natasa ellen, tönkrement ember, nincs ereje szembeszegülni apjával, aki utánuk utazott falura. Azt írta, el sem tudja mondani fájdalmát; mellékesen megvallotta, úgy érzi, teljesen boldoggá tudná tenni Natasát, és hirtelen bizonygatni kezdte, hogy nagyon is összeillők; makacsul, dühösen cáfolta apja érveit; kétségbeesetten ábrándozott, milyen boldogság várna rájuk az életben - rá és Natasára, ha összeházasodnának -, átkozta kishitűségét, és - örökre búcsúzott! Nagy kínlódás közepette íródott ez a levél; látszott, hogy Aljosa magánkívül volt; könnyek szöktek a szemembe... Natasa ideadott egy másik levelet, amely Kátyától jött. Aljosáéval egy borítékban érkezett, de külön is lepecsételték. Kátya néhány sorban, elég röviden közölte, hogy Aljosa valóban roppantul bánkódik, sokat sír, kétségbeesett, sőt szinte beteg is, *ő* azonban mellette van, s a fiú boldog lesz. Többek közt azt magyarázta Natasának: ne gondolja, hogy Aljosa hamar meg tud vigasztalódni, s bánata felszínes. „Sohasem fogja önt elfeledni - tette hozzá Kátya -, nem is feledheti, nem olyan a szíve; határtalanul szereti önt, mindig szeretni fogja, s ha valamikor megszűnnék szerelme, az ön emléke már nem keltene bánatot benne, akkor ezért rögtön elröppenne az én szerelmem is iránta..."

Visszaadtam Natasának a két levelet; összenéztünk, és nem szóltunk egy szót sem. Így történt ez a két első levél esetében is, általában kerültük a múlt említését, mintha összebeszéltünk volna. Natasa elviselhetetlenül szenvedett, ezt láttam, de még magam előtt sem akartam kimondani. Miután visszatért a szülei házába, három hétig idegláz gyötörte, s állapota csak lassan javult. Még a közeli változásról sem igen beszéltünk, bár tudta, hogy az öreg állást kap, s nemsokára el kell válnunk. Ettől eltekintve olyan gyengéd és figyelmes volt hozzám, annyira foglalkozott minden ügyemmel, olyan komolyan, elmélyülten hallgatott meg mindent, amit magamról elmondtam neki, hogy ez eleinte valósággal nehezemre esett: úgy éreztem, ezzel akar kárpótolni a múltért. Ez a nyomasztó érzés azonban gyorsan eltűnt: megértettem, hogy egészen más a kívánsága, *egyszerűen* szeret, határtalanul szeret, nem tud nélkülem élni, nem tud nem törődni mindazzal, ami rám vonatkozik, s azt hiszem, soha testvér még nem szerette annyira bátyját, ahogyan Natasa szeretett engem. Tudtam nagyon jól, hogy az előttünk álló válás szorongatja a szívét, és kínlódik; ő szintén tudta, hogy én nem bírok nélküle élni; de erről nem beszéltünk, bár részletesen megtárgyaltuk az előttünk álló eseményeket...

Nyikolaj Szergejics felől érdeklődtem.

- Azt hiszem, hamarosan megjön - felelte -, azt ígérte, a teához megérkezik.

- Mindig az állásügyben járkál?

- Igen; különben az állás most már biztos; úgy rémlik, nem is kellett ma elmennie - tette hozzá tűnődve -, ráért volna holnap.

- Hát akkor miért ment el?

- Azért, mert levelet kaptam... Annyira a *betegem* - fűzte hozzá egy kis hallgatás után -, hogy ezt már szinte nehéz elviselnem, Ványa. Alkalmasint még álmában is csak engem lát. Úgy hiszem, azonkívül, hogy s mint vagyok, hogy élek, mire gondolok, más nem is jár az eszében. A bánatom rögtön visszhangra talál benne. Hisz látom én, milyen ügyetlenül igyekszik néha

erőt venni magán, úgy tenni, mintha nem búsulna miattam, vidámságot erőltet, nevetni próbál és minket is felvidítani. Mamát is nagyon bántja az ilyesmi, ő sem hisz ennek a nevetésnek, és sóhajtozik... Olyan félszeg... Őszinte lélek! - mondta mosolyogva. - Alighogy megkaptam ma a levelet, apának rögtön el kellett rohannia, hogy ne nézzen rám... Jobban szeretem őt, mint magamat, mint bárkit a világon, Ványa - tette hozzá fejét lehajtva, és megszorította a kezemet. - Még nálad is jobban...

Kétszer végigsétáltunk a kerten, mielőtt újra beszélni kezdett.

- Ma itt volt nálunk Maszlobojev, és tegnap is itt járt - szólalt meg.

- Igen, az utóbbi időben sűrűn látogat benneteket.

- Nem tudod, mit akar itt? Mama úgy hisz benne, mint nem is tudom, miben. Azt gondolja, annyira járatos mindenben (a törvényekben és más effélékben), hogy mindent el tud intézni. Mit gondolsz, a mama mit forgat most a fejében? Magában nagyon fájlalja és sajnálja, hogy nem lett belőlem hercegnő. Ez a gondolat nem hagyja nyugton, s azt hiszem, feltárta Maszlobojevnak. Apával nem mer erről beszélni, hát azt gondolja: nem segíthet-e valamiképp Maszlobojev, nem lehetne-e törvény útján elintézni valahogy? Maszlobojev nyilván nem tesz ellenvetést, ő pedig borral vendégeli - tette hozzá Natasa gúnyosan.

- Ettől a haszontalan fickótól minden kitelik. De te honnét tudod?

- Mama elszólta magát... célzásokkal...

- És Nelli? Hogy van? - kérdeztem.

- Igazán csodálkozom rajtad, Ványa: mostanáig nem is kérdezted! - mondta szemrehányóan Natasa.

Nelli az egész ház bálványa volt. Natasa borzasztóan megszerette, s a kislány is végre szívből ragaszkodott hozzá. Szegény gyerek! Nem is várta, hogy valamikor ilyen emberekre bukkan, ennyi szeretetet tapasztal, s én örömmel láttam: szívében már nincs keserűség, lelke kitárult előttünk. Valami beteges hévvel viszonozta az őt körülvevő általános szeretetet, amely szöges ellentétben állt bizalmatlanságot, haragot, makacsságot keltő, régi életével. Egyébként Nelli itt is sokáig nyakaskodott, sokáig titkolta előttünk a megbékélés könnyeit, míg végre megnyílt a szíve. Nagyon megszerette Natasát, azután az öreget. Én pedig olyan nélkülözhetetlenné váltam a számára, hogy betegsége súlyosbodott, amikor hosszabb ideig nem mentem hozzájuk. Utolsó alkalommal, amikor két napra búcsúztam, hogy végre befejezzem elhanyagolt munkámat, hosszan a lelkére kellett beszélnem... persze kertelve. Nelli még most is szégyellte fenntartás nélkül, nyíltan kimutatni érzéseit...

Valamennyien aggódtunk érte. Sok szószaporítás nélkül, némán elhatározták, hogy örökre Nyikolaj Szergejics házában marad, de közben közeledett az elutazás ideje, s állapota mind rosszabbra fordult. Azóta betegeskedett, amióta Natasával való kibékélésük napján eljöttünk vele az öregekhez. De mit is beszélek? Hisz mindig beteg volt. Betegsége lassan súlyosbodott ezelőtt is, most azonban igen gyorsan fokozódott. Nem tudom pontosan meghatározni a betegségét. A rohamok, igaz, most valamivel gyakrabban ismétlődtek: de főképpen valami kimerültség, erőinek hanyatlása, szüntelen lázas és feszült állapot tükröződött rajta, s ez vitte odáig, hogy az utóbbi napokban már fel sem kelt az ágyból. S különös: minél jobban elhatalmasodott rajta a betegség, annál gyengédebb, annál kedvesebb és nyíltabb lett hozzánk. Három nappal ezelőtt megfogta a kezem, amikor elmentem az ágyacskája mellett, és magához vont. Senki sem volt a szobában. Arca tüzelt (rettenetesen lesoványodott), szeme fénylett. Görcsösen, szenvedélyesen húzott magához, s amikor fölébe hajoltam, sovány, barna karocs-

kájával szorosan átölelte a nyakamat, és erősen megcsókolt, majd nyomban Natasát követelte; odahívtam; Nelli azt akarta, hogy Natasa üljön az ágya szélére, és nézze őt...

- Én is nézegetni akarom magát - mondta. - Tegnap álmomban láttam, és ma éjszaka is látni fogom... sokszor álmodom magával... minden éjjel...

Szemlátomást szeretett volna kimondani valamit, az érzések fojtogatták; de maga sem értette őket, így hát kifejezni sem tudta...

Nyikolaj Szergejicset rajtam kívül talán mindenkinél jobban szerette. Meg kell mondanom, hogy az öreg is majdnem úgy szerette, mint Natasát. Csodálatosan fel tudta vidítani, el tudta szórakoztatni. Ahogy odalépett hozzá, mindjárt megkezdődött a nevetés, sőt csintalankodás. A beteg kislány úgy mulatott, mint egy gyerek, kacérkodott az öreggel, kicsúfolta, elmesélte neki az álmait, és mindig kitalált valamit, rávette, ő is meséljen, s Ihmenyev olyan boldog és elégedett volt „kicsi Nellijét" nézve, hogy napról napra nagyobb elragadtatásba esett.

- Isten küldte őt nekünk, hogy megjutalmazzon szenvedéseinkért - mondta egyszer, miután szokás szerint éjszakára keresztet vetett a kislányra, és eljött az ágyától.

Esténként valamennyien összegyűltünk (Maszlobojev is majd mindennap beállított), néha eljött az öreg doktor is, aki szívből ragaszkodott Ihmenyevékhez; ilyenkor kihoztuk Nellit, és karosszékét odaállítottuk a kerek asztalhoz. Az erkélyajtót kinyitottuk. A lemenő nap fényében elénk tárult a zöld kertecske. Felszállt hozzánk a zöld növényzet és az éppen nyíló orgona friss illata. Nelli a karosszékében ült, nyájasan nézegetett ránk, és hallgatta beszélgetésünket. Olykor maga is megélénkült, s észrevétlenül beleelegyedett a beszélgetésbe... Ám ilyen percekben mindnyájan nyugtalanul hallgattuk, mert emlékei között akadtak olyan témák, amelyeket nem lehetett érinteni. Én, Natasa, Ihmenyevék - mind éreztük és tudatában voltunk, hogy vétettünk ellene azon a napon, amikor elgyötörten, reszketve el *kellett* mondania nekünk történetét. A doktor különösen ellenezte az ilyen visszaemlékezéseket, s rendszerint igyekeztünk másra terelni a szót. Nelli úgy tett ilyen esetekben, mintha nem venné észre igyekezetünket, s nevetgélni kezdett a doktorral vagy Nyikolaj Szergejiccsel...

Mégis mind rosszabbul és rosszabbul lett. Érzékenysége fokozódott. Szíve rendetlenül működött. A doktor közölte velem, hogy igen hamar bekövetkezhet a halála.

Ihmenyevéknek nem szóltam erről, nem akartam nyugtalanítani őket. Nyikolaj Szergejics szilárdan hitte, hogy az utazás idejére meggyógyul.

- Megjött apa - szólt Natasa, meghallva a hangját. - Gyerünk, Ványa.

Nyikolaj Szergejics még át sem lépte a küszöböt, szokása szerint máris hangosan beszélni kezdett. Anna Andrejevna integetett neki. Az öreg tüstént elcsendesedett, s ahogy meglátott minket Natasával, suttogó hangon mesélni kezdte szaladgálásának eredményét: az állás, amely után járt, az övé, s nagyon örül.

- Két hét múlva utazhatunk - mondta kezét dörzsölve, s gondterhelten Natasára sandított. Lánya azonban rámosolygott, és megölelte, úgyhogy kétségei nyomban szétfoszlottak.

- Utazunk, kedveseim, utazunk bizony - mondta örvendezve. - Csak te, Ványa, tőled nehéz elválnunk... (Megjegyzem, egyszer sem hívott, utazzam el velük együtt, amit jelleméből fogva feltétlenül megtett volna... más körülmények között, vagyis ha nem tudja, hogy szerelmes vagyok Natasába.)

- Mit tegyünk, kedveseim, mit tegyünk! Fáj ez nekem, Ványa: de a helyváltozás valamennyiünket felélénkít majd... Megváltozik a hely, megváltozik *minden* - tette hozzá, és ismét a lányára pillantott.

Hitt ebben, és ez a hite boldoggá tette.

- És Nelli? - kérdezte Anna Andrejevna.

- Nelli? Nos hát... galambocskám, ő beteg egy kissé, de arra az időre bizonyosan felgyógyul. Már most is jobban van; mit gondolsz, Ványa? - mondta szinte ijedten, és nyugtalanul nézett rám, mintha nekem kellene eloszlatnom kétségeit.

- Hogy van? Hogy aludt? Nem volt semmi baja? Még nem ébredt fel? Tudod, mit, Anna Andrejevna: a kis asztalt vigyük ki hamar a teraszra, tegyük fel a szamovárt, jönnek majd a barátaink, valamennyien letelepszünk, Nellit is kihozzuk... Nagyszerű lesz. De csakugyan alszik még? Bemegyek hozzá. Épp csak megnézem... nem ébresztem fel, ne aggódj! - tette hozzá, látva, hogy az öregasszony ismét integetni kezd.

De Nelli már felébredt. Egy negyedóra múlva szokás szerint már az asztal körül ültünk az esti teánál.

Nellit kihoztuk a karosszékben. Beállított a doktor, megjelent Maszlobojev is. Nagy csokor orgonát hozott Nellinek, de gondterheltnek látszott, mintha valami bosszantaná.

Itt jegyzem meg, hogy Maszlobojev csaknem mindennapos volt a házban. Említettem már, hogy mindenki és különösen Anna Andrejevna igen megszerette, de Alekszandra Szemjonovnáról soha egy szó sem esett hangosan; maga Maszlobojev sem emlegette. Az öregasszony ugyanis megtudta tőlem, hogy Alekszandra Szemjonovna még nem *törvényes* feleség, úgy döntött tehát, nem fogadhatja, és nem is beszélhet róla a házában. Így is történt, s ezzel Anna Andrejevna nem valami jó színben mutatkozott meg. Egyébként ha nincs Natasa, s nem esett volna meg az, ami megesett, talán nem ilyen finnyás.

Nelli ezen az estén különösen bánatos volt, úgy látszott, nyomasztja valami. Mintha rossz álmot látott volna, s azon töprengene. Maszlobojev ajándékának azonban nagyon megörült, gyönyörködve nézegette a virágot, amelyet eléje raktak egy vázában.

- Ennyire szereted a virágot, Nelli? - kérdezte az öreg. - Várj csak! - tette hozzá lelkesen. - Holnap... no, majd meglátod!...

- Szeretem - felelte a kislány -, és emlékszem, ahogy mamát virággal fogadtuk. Még *ott* történt (*ott* azt jelentette, hogy külföldön), mama egyszer egy álló hónapig nagyon beteg volt. Heinrich meg én összebeszéltünk, hogy amikor felkel, és először jön ki a hálószobából, ahonnan egy hónapig ki se mozdult, az egész szobát telerakjuk virággal. Úgy is tettünk. Mama már este mondta, hogy másnap feltétlenül velünk reggelizik. Nagyon korán felkeltünk. Heinrich rengeteg virágot hozott, s az egész szobát feldíszítettük zöld levelekkel és füzérekkel. Borostyán is volt, meg valami széles levelű növény - már nem tudom, hogy hívják -, meg más levelek, amelyek mindenbe beleakaszkodnak, aztán nagy fehér virágok és nárciszok - a nárciszt szeretem a legjobban -, meg rózsák, gyönyörű rózsák és temérdek virág. Füzérekbe fűztük őket, meg vázába raktuk, de voltak akkorák is, mint egy egész fa, nagy cserepekben; ezeket a sarokba állítottuk és a mama karosszéke mellé, s amikor mama kijött, nagyon elcsodálkozott, és nagyon örült, s Heinrich is örült... Ez jutott most az eszembe...

Ezen az estén Nelli igen gyengének látszott, s az idegei is ziláltak voltak. A doktor nyugtalanul pillantgatott rá. De beszédes kedvében volt. Sokáig, egészen alkonyatig mesélt *ottani* régi életéről; nem szakítottuk félbe. *Ott* sokat utaztak mamával és Heinrichhel, s a régi emlékek elevenen támadtak fel benne. Izgatottan mesélt a kék égről, a hó- és jégfedte, magas hegyekről, amelyeket látott és bejárt, a hegyi vízesésekről; Olaszország tavairól és völgyeiről, virágokról és fákról, a falusiak öltözetéről, barna arcukról és fekete szemükről; beszélt különféle találkozásokról és esetekről, amelyek előfordultak velük. Azután a nagyvárosokról

és palotákról, hatalmas kupolájú templomokról, amelyeket különböző színű fények világítanak meg; majd egy forró, déli városról, amelyet kék ég és kék tenger vesz körül... Nelli még sohasem beszélt nekünk ilyen részletesen az emlékeiről. Feszült figyelemmel hallgattuk. Eddig csak más emlékeit ismertük - innen a nyomasztó, kábító atmoszférájú, fertőzött levegőjű, komor és zord városból, ahol sárral befröcsköltek, drága paloták állnak, szegényes, bágyadt nap süt, és félbolond, gonosz emberek nyüzsögnek, akiktől ő és anyja annyit szenvedtek. S képzeletemben felrémlett, ahogyan a piszkos pince nyirkos félhomályában, a hitvány ágyon összeölelkezve idézik a múltat, a megboldogult Heinrichet és idegen földek csodáit... Elképzeltem Nellit is, amint már egyedül, anyja nélkül emlékezik minderre, miközben Bubnova ütlegekkel és állati kegyetlenséggel próbálja megtörni és rosszra kényszeríteni...

De végül is Nelli rosszul lett, és visszavittük. Ihmenyev nagyon megijedt, és bosszankodott, miért hagytuk ilyen sokat beszélni. Valami roham jött rá, holmi ájulásféle. Ez a roham már többször ismétlődött. Amikor elmúlt, Nelli makacsul engem kívánt. Négyszemközt akart mondani valamit. Olyan állhatatosan kérte, hogy ezúttal a doktor erősködött, teljesítsék kérését, s mindnyájan kimentek a szobából.

- Nézd, Ványa - szólt Nelli, amikor kettesben maradtunk -, tudom, azt hiszik, hogy én majd velük utazom; de nem utazom, mert nem bírok, s egyelőre nálad leszek, ezt akartam mondani.

Igyekeztem a lelkére beszélni; kijelentettem, Ihmenyevék annyira szeretik, hogy édeslányuknak tekintik. Hogy valamennyiüknek nagyon hiányzik majd. Hogy nálam nehéz lesz az élete, s bár én is nagyon szeretem őt, mit tegyünk, el kell válnunk.

- Nem, nem lehet! - felelte csökönyösen. - Gyakran látom álmomban a mamát, s ő azt mondja, ne utazzam el velük, maradjak itt: azt mondja, nagyot vétettem, amikor nagyapát magára hagytam, s amikor ezt mondja, mindig sír. Itt akarok maradni és gondot viselni a nagyapára, Ványa.

- De hiszen nagyapád már meghalt, Nelli - mondtam csodálkozva.

Elgondolkodott, és merőn rám nézett.

- Mondd el nekem még egyszer, Ványa - kérte -, hogyan halt meg nagyapa. Mondj el mindent, semmit se hagyj ki.

Kérése meglepett, de azért részletesen mesélni kezdtem neki. Sejtettem, hogy láza van, vagy legalábbis a feje még nem tisztult ki teljesen a roham után.

Figyelmesen hallgatta, elbeszélésemet, s emlékszem, hogy betegesen, lázasan fénylő, fekete szemét egész idő alatt kitartóan, mereven rám szegezte. Már sötét volt a szobában.

- Nem, Ványa, ő nem halt meg! - jelentette ki határozottan, miután végighallgatott, és gondolkodott egy ideig. - Mama gyakran beszél nekem róla, s amikor tegnap azt mondtam neki: „De hisz nagyapa meghalt", akkor nagyon elszomorodott, sírva fakadt, s azt mondta, hogy nem, nekem csak úgy mondják, de valójában itt jár a városban, és kéreget, „ahogy mi kéregettünk azelőtt - mondta a mama -, és mindig arrafelé jár, ahol először találkoztunk vele, amikor térdre estem előtte, és Azorka rám ismert..."

- Ez csak álom, Nelli, beteges álom, mert most magad is beteg vagy - szóltam.

- Magam is azt gondoltam, hogy csak álom - felelte -, és nem is mondtam senkinek. Egyedül csak neked akartam elmondani. De ma, amikor nem jöttél, és elaludtam, álmomban magát a nagyapát láttam. Otthon ült a lakásán, és várt engem, borzalmasan sovány volt, azt mondta, két napja nem evett, és Azorka sem, s nagyon haragudott rám, és szemrehányásokat tett. Azt is

mondta, hogy teljesen kifogyott a tubákja, anélkül pedig nem élhet. Egyszer valóban mondta ezt nekem, Ványa, már a mama halála után, amikor meglátogattam. Nagyon beteg volt akkor, már jóformán semmit sem értett meg. Ahogy ezt hallottam ma tőle, azt gondoltam: elmegyek, kiállok a hídra, és kéregetek, s ha kapok valamit, veszek neki kenyeret, főtt krumplit és dohányt. Mintha már ott is állnék, kéregetnék, és látom, nagyapa ott járkál, kicsit habozik, aztán odajön, megnézi, mennyit szedtem össze, és elveszi. „Ez - mondja - kenyérre kell, most gyűjts dohányra." Kéregetek, ő meg odajön és elveszi. Mondom, úgyis odaadom neki, nem dugok el előle semmit. „Nem - azt mondja -, te meglopsz; Bubnova is mondta, hogy tolvaj vagy, azért is nem veszlek magamhoz soha. Hová tettél egy ötöst?" Elsírtam magam, mert nem hisz nekem, ő pedig nem is hallgat rám, csak kiabál: „Elloptál egy ötkopejkást!", és ütni kezd ott a hídon, fájdalmasan üt. Én nagyon sírtam... Azért hát azt gondoltam most, Ványa, hogy ő bizonyosan él, magánosan járkál valahol, és várja, hogy elmenjek hozzá...

Ismét beszélni, bizonygatni kezdtem neki, s végül úgy látszik, meggyőztem. Azt felelte, fél most elaludni, mert nagyapja meglátja. Aztán erősen megölelt...

- S mégsem tudlak elhagyni téged, Ványa! - mondta, s arcát arcomhoz simította. - Ha nincs is nagyapa, azért nem válok el tőled.

A házban mindenkit megrémített Nelli rohama. Lázas látomásait titkon elmondtam a doktornak, és határozott választ kértem betegségére vonatkozóan.

- Még nem tudni semmit - felelte elgondolkodva. - Egyelőre csak találgatok, tűnődök, megfigyelek, de... semmit sem tudni. Általában lehetetlen a gyógyulás. Meghal. Nekik nem mondom, mert maga megkért, de nagyon sajnálom, és holnapra konzíliumot javasolok. Lehetséges, hogy azután a betegség más fordulatot vesz. De roppant sajnálom ezt a kislányt, akárha a lányom volna... Kedves, kedves gyerek! S milyen játékos elme!

Nyikolaj Szergejics különösen izgatott volt.

- Nézd, Ványa, mit eszeltem ki - mondta. - Nelli nagyon szereti a virágot. Tudod, mit? Rendezzünk neki holnap, amikor felébred, ugyanolyan fogadást, amilyet ő rendezett a mamájának azzal a Heinrichhel, s amiről ma mesélt... Olyan izgatottan beszélte el...

- No igen, izgatottan - válaszoltam. - Az izgalmak most ártanak neki...

- Igen, de a kellemes izgalom, az más! Hidd el, galambom, hiszen sokat tapasztaltam az életben, a kellemes izgalom nem árthat; sőt elősegíti a gyógyulást, hat a szervezetre...

Egyszóval ötlete annyira megtetszett saját magának, hogy egész elragadtatásba esett. Lehetetlen volt ellenkezni. Tanácsot kértem a doktortól, de mielőtt megfontolhatta volna, az öreg fogta a sapkáját, és elszaladt.

- Tudod - mondta távozóban -, van itt a közelben egy melegház; gazdag melegház. A kertészek árusítják a virágot, lehet szerezni nagyon olcsón!... Csodálatos olcsón! Beszéld rá Anna Andrejevnát, különben megharagszik a kiadás miatt... No igen... És még egyet, barátom: hová mégy most? Hiszen szabad vagy, befejezted a munkát, minek sietnél haza? Éjszakázz nálunk fenn a padlásszobában: úgy, mint régen, emlékszel? Az ágyad, a matracod, minden a régi helyén van, nem nyúlt hozzá senki. Úgy alszol majd, akár a francia király. Mi? Maradj hát. Holnap korán kelünk, meghozzák a virágot, s nyolcra feldíszítjük együtt az egész szobát. Natasa is segít: jobb ízlése van, mint nekünk... Nos, rendben van? Itt alszol?

Elhatároztuk, hogy ott maradok éjszakára. Az öreg elintézte a dolgot. A doktor és Maszlobojev búcsút vettek, és elmentek. Ihmenyevék korán, tizenegykor szoktak lefeküdni. Távozóban Maszlobojev tűnődő volt, és mondani akart valamit, de máskorra halasztotta.

Amikor elbúcsúztam az öregektől, és felmentem a padlásszobába, nagy meglepetésemre ismét megpillantottam. Az asztalnál ülve várt rám, és valami könyvet lapozott.

- Visszafordultam, Ványa, mert jobb, ha most mondom el. Ülj le. Látod, buta ügy, valósággal bosszantó...

- De hát micsoda?

- Az a gazember herceged két héttel ezelőtt felmérgesített; úgy felmérgesített, hogy még most is dühös vagyok.

- Miről van szó? Talán továbbra is összeköttetésben állsz a herceggel?

- Úgy kérdezed mindjárt: „miről van szó?", mintha isten tudja, mi történt volna. Olyan vagy, Ványa testvér, akár az én Alekszandra Szemjonovnám és általában az egész kibírhatatlan asszonynépség... Nem állhatom az asszonyokat!... Elkárogja magát egy varjú, s ők rögtön: „mi az, miről van szó"?

- Ne mérgelődj.

- Egyáltalán nem mérgelődöm, de mindenre hétköznapi szemmel kell tekinteni, nem szabad túlozni... ez az.

Elhallgatott, mintha még egyre neheztelne rám. Nem szóltam közbe.

- Látod, testvér - kezdte újra -, nyomra bukkantam... vagyis lényegében egyáltalán nem bukkantam rá, és nem is volt semmiféle nyom, csak nekem úgy rémlett... azazhogy bizonyos dolgokból azt következtettem, hogy Nelli... talán... nos, egyszóval a herceg törvényes lánya.

- Mit mondasz?

- No, hát nem ordít megint: „mit mondasz"! Ezeknek az embereknek egy szót sem lehet szólni! - kiáltotta dühösen hadonászva. - Hát mondtam én neked valami határozottat, te könnyelmű alak? Mondtam én, hogy *bebizonyítottan* a herceg törvényes lánya? Mondtam?

- Hallgass ide, lelkem - szakítottam félbe izgatottan -, az istenért, ne lármázz, hanem magyarázd meg világosan és szabatosan. Istenuccse megértlek. Lásd be, milyen fontos ügy ez, és milyen következményei lehetnek...

- Következményei, de miből? Hol vannak a bizonyítékok? Semmi sem megy simán, és én most titoktartás terhe mellett beszélek. Hogy miért hoztam szóba, majd később megtudod. Így szükséges. Hallgass, figyelj, és vésd eszedbe, hogy ez titok...

Hallgasd meg, hogy történt. Még a télen, még Smith halála előtt a herceg visszatért Varsóból, és mindjárt kezébe vette ezt az ügyet. Azaz megkezdte már jóval előbb, még tavaly. Akkor azonban egyvalami után kutatott, most meg másvalami után kutat. A lényeg az, hogy elvesztette a szálat. Tizenhárom esztendeje vált el Párizsban a Smith leánytól, és elhagyta, de egész idő alatt szüntelenül figyelte, tudta, hogy Heinrichhel él, akiről ma szó volt, tudta, hogy ott van neki Nelli, tudta, hogy beteg: nos, egyszóval mindent tudott, amikor hirtelen elvesztette a szálat. Nem sokkal Heinrich halála után történhetett ez, amikor a Smith lány visszatért Pétervárra. Pétervárott természetesen hamar rábukkant volna, akármilyen néven jön is vissza Oroszországba; külföldi ügynökei azonban hamis jelentésekkel félrevezették: azt állították, hogy Dél-Németország egy elhagyott kis falujában él az asszony; ők maguk meg hanyagságból tévedtek: összetévesztették valakivel. Így ment ez egy éven keresztül vagy még tovább. Egy év után a herceg kételkedni kezdett: bizonyos tények már előbb is azt mutatták, hogy ez más személy. A kérdés: hová lett az igazi Smith lány? Eszébe jutott (csak úgy, minden adat nélkül): nincs-e vajon Pétervárott? Míg külföldön folyt a kutatás, itt már másikba

kezdett, de nyilván nemigen akarta felhasználni a hivatalos utakat, így hát megismerkedett velem. Engem ajánlottak neki: így és így, foglalkozik ilyen ügyekkel, műkedvelő és így tovább, és így tovább...

Nos hát, elmagyarázta nekem a dolgot; csakhogy homályosan magyarázta el az ördögadta, homályosan és kétértelműen. Sok volt a hiba, néhányszor ismétlésekbe bocsátkozott, különbözőképpen adta elő a tényeket... Nos, tudni való, hogy a legravaszabb ember sem tud mindent eltitkolni. Én persze talpnyalással és egyszerűséggel kezdtem, egyszóval szolga módjára odaadó voltam; hanem az egyszer s mindenkorra bevezetett elvem és a természet törvénye (mert ez a természet törvénye) szerint így gondolkodtam: először is: vajon nem rejtezik a kimondott érdek alatt valami más, ki nem mondott is? Mert az utóbbi esetben s ezt bizonyára még te is megérted, kedves fiam, a te poétafejeddel - Valkovszkij meglopott engem: az egyik érdek ugyanis, mondjuk, egy rubelt ér, a másik meg négyszer annyit: ostoba lennék tehát, ha egy rubelért átadnám neki azt, ami négyet ér. Puhatolózni és kombinálni kezdtem, s lassan-lassan nyomra akadtam; volt, amit tőle magától fürkésztem ki, mást meg kívülállóktól, megint másra magamtól bukkantam rá. Nyilván azt kérdezed: miért éppen így fogtam a dologhoz? Felelek: már csak azért is, mert a herceg valahogy nagyon nyüzsgött, nagyon meg volt ijedve. Mert lényegében mitől kellett tartania? Elcsalt egy lányt az apjától, a nő teherbe esett, s akkor ő otthagyta. Mi van ebben különös? Kedves, kellemes csíny, semmi több. Az ő fajtája ilyesmitől nem ijed meg! Ő azonban félt... Gyanús is lett nekem. Rábukkantam, testvér, néhány igen érdekes nyomra, többek között Heinrich segítségével. Ő természetesen meghalt; de egy unokahúgától (most egy pék felesége itt Pétervárott), aki szörnyen szerelmes volt bele annak idején, és szerette tizenöt éven át egyfolytában, tekintet nélkül a vaskos pékmesterre, akinek véletlenül nyolc gyermeket szült, mondom, ettől az unokahúgától különböző bonyolult manőverek segítségével megtudtam egy fontos dolgot: német szokás szerint Heinrich leveleket meg naplót írogatott neki, és halála előtt elküldött holmi írásokat is. Az ostoba asszony a lényeget nem értette meg ezekben a levelekben, csak azokat a helyeket értette, ahol a holdvilág szerepel, meg a lieber Augustin, meg talán még Wieland. Én azonban fontos értesüléseket szereztem, s e levelekből új nyomra akadtam. Tudomást szereztem például Smith úrról, a tőkéjéről, amelyet a lánya elrabolt, a hercegről, aki megkaparintotta ezt a tőkét: végül a sok kertelés, felkiáltás és allegória között szemembe ötlött e levelekben az igazi lényeg: vagyis érted, Ványa! Semmi határozott. A szamár Heinrich szándékosan titkolta ezt, csak célozgatott, s ezekből az összegyűjtött célzásokból kibontakozott előttem az égi harmónia: hiszen a herceg elvette feleségül a Smith leányt! Hol házasodtak össze, mikor, hogyan, itt-e vagy külföldön, hol vannak az írások? - ezt mind nem tudom. A hajamat téptem bosszúságomban, Ványa testvér, és kerestem, éjjel-nappal kutattam.

Felkutattam végre Smitht is, s tessék, meghal. Elevenen nem is láttam. Véletlenül megtudom, hogy egy gyanús asszony meghalt a Vasziljevszkij-szigeten, és nyomra bukkanok. Rohanok a Vasziljevszkijre, s emlékszel, akkor találkoztunk. Sok mindent megtudtam akkor. Egyszóval Nelli is sokban segített nekem...

- Ide figyelj - vágtam közbe -, te talán azt hiszed, hogy Nelli tudja.

- Mit?

- Hogy ő a herceg lánya?

- De hisz magad is tudod, hogy ő a herceg lánya - felelte, s dühösen, szemrehányóan nézett rám. - Minek ilyen felesleges kérdéseket feltenni, te fajankó! A lényeg nem ez, hanem az, hogy ő tudja: nemcsak egyszerűen lánya a hercegnek, hanem *törvényes* lánya: érted?

- Lehetetlen! - kiáltottam.

- Eleinte én is azt mondtam magamnak, hogy leheletlen, olykor-olykor még most is azt mondom. Pedig *lehetséges*, és minden valószínűség szerint *úgy is van*.

- Nem, Maszlobojev, ez nincs így, te elragadtatod magad - mondtam. - Nelli nemcsak hogy nem tud erről, hanem valóban törvénytelen gyerek. Ha lett volna valami írás az anya kezében, elviselte volna-e ezt a szörnyű sorsot itt Pétervárott, azonkívül ilyen árvaságra hagyta volna a gyermekét? Elég! Ez lehetetlen.

- Magam is így gondoltam, vagyis ezt még a mai napig sem értem. De csak azt mondhatom, hogy a Smith lány a legeszteleneb, legőrültebb nő volt a földön. Nem mindennapi asszony volt; gondold csak át a körülményeket: ezt a romantikát, ezt a sok mennyei ostobaságot a legvadabb, legőrültebb méretekben. Csak egyre gondolj: kezdettől fogva valami mennyet képzelt a földre, angyalokkal benépesítve, fenntartás nélkül szeretett, határtalanul hitt, s meggyőződésem szerint nem attól bolondult meg később, hogy a férfi nem szerette többé, és elhagyta, hanem azért, mert csalódott benne, mert a férfi *képes* volt őt megcsalni és elhagyni; mert angyaláról kiderült, hogy szemét, aki megszégyenítette és megalázta. Romantikus, esztelen lelke nem bírta elviselni ezt az átalakulást. Ráadásul ott volt a sérelem is; megérted, micsoda sérelem! Borzalmában és főképp büszkeségében határtalan megvetéssel fordult el a férfitól. Széttépett minden kapcsolatot, minden írást; nem törődött a pénzzel, még arról is megfeledkezett, hogy nem az övé, hanem az apjáé, lemondott róla, mint a sárról, mint egy porcsomóról, csak lelki nagyságával lehengerelhesse a csalót, tolvajnak tarthassa, és joga legyen egész életében megvetni, s ugyanakkor bizonyára kijelentette, hogy becstelennek tartja a feleségének nevezni magát. Nálunk nincs válás, ám de facto elváltak, s ez az asszony aztán nem ment a segítségéért könyörögni! Emlékszel, az őrült már a halálos ágyán azt mondta Nellinek: „Ne menj hozzájuk, dolgozz, pusztulj el inkább, de ne menj hozzájuk, *akárki hívna is téged* (vagyis még egyre arról ábrándozott, hogy *majd hívják*, lesz alkalma tehát újra bosszút állni, megvetéssel sújtani a *hívót*, egyszóval kenyér helyett haragos álmokkal táplálkozott). Sok mindent kitudtam Nellitől, testvér; néha még most is puhatolózom. Anyja persze tüdőbajos volt; ez a betegség erősen kifejleszti a kétségbeesést és az ingerültség minden fajtáját; de azért határozottan tudom Bubnovának egy komaasszonyától, hogy írt a hercegnek, igen, a hercegnek, magának Valkovszkijnak...

- Írt? És a levél eljutott hozzá? - kiáltottam türelmetlenül.

- Látod, ezt bizony már nem tudom, eljutott-e hozzá. A Smith lány egyszer beszélgetett ezzel a komaasszonnyal (emlékszel Bubnovánál arra a kimázolt nőszemélyre? Most a dologházban van), hát ezzel akarta elküldeni a levelet, meg is írta már, de nem adta oda, visszavette; ez három héttel a halála előtt történt... Jelentős tény: ha már egyszer el akarta küldeni, mindegy, hogy visszavette, elküldhette máskor is. Elküldte tehát a levelet, vagy nem küldte, nem tudom; de bizonyos alapon feltételezem, hogy nem küldte el, mert a herceg csak az asszony halála után tudta meg *bizonyosan*, hogy Pétervárott van, és hol lakik. Alkalmasint nagyon megörült!

- Igen, emlékszem, Aljosa beszélt valami levélről, amely nagyon megörvendeztette a herceget, ám ez nemrég volt, alig két hónapja. No és tovább, tovább, mit csináltál aztán a herceggel?

- Hogyhogy mit csináltam? Értsd meg: tökéletes erkölcsi bizonyosság, egyetlen bizonyíték nélkül... *egyetlenegyet sem* sikerült kerítenem, bárhogy törtem is magam. Kritikus helyzet! Külföldön kellett volna tudakozódni, de hol külföldön? - fogalmam sincs róla. Természetesen tudtam, hogy harc áll előttem, hogy csak célzásokkal ijeszthetek rá, azt mutatva, mintha többet tudnék, mint amennyit valóban tudok...

- No és?

- Nem hagyta, hogy az orránál fogva vezessem, de megijedt, nagyon megijedt, még most is fél. Volt néhány összejövetelünk: milyen szánalmasan viselkedett! Egyszer barátságból maga kezdett mindent elmondani nekem; ez akkor történt, amikor azt hitte, *mindent* tudok. Jól mesélt, érzéssel, őszintén, persze szemérmetlenül hazudott. Ekkor mértem fel, mennyire fél tőlem. Egy ideig azt színleltem előtte, hogy nagy mamlasz vagyok, de nyíltan úgy viselkedtem, mint aki ravaszkodik. Ügyetlenül ijesztgettem, vagyis szándékosan ügyetlenül: gorombáskodtam vele, fenyegettem, mindezt azért, hogy mamlasznak tartson, és elszólja magát. Hát nem kitalálta a gazember! Máskor részegséget színleltem, csak nem ment lépre: ravasz! Megérted-e, Ványa testvér, nekem meg kellett tudnom, mennyire tart tőlem, másodszor pedig úgy kellett tennem, mintha többet tudnék, mint valójában...

- No és végül mi lett?

- Semmi sem lett. Bizonyítékok, tények kellettek, ezek pedig nem voltak. Azzal az eggyel tisztában volt, hogy azért mégis botrányt csinálhatok. Természetesen már csak a botránytól is félt, annál inkább, mivel itt már kezdte kiépíteni kapcsolatait. Hisz tudod, hogy megnősül.

- Nem.

- Jövőre! Még tavaly kiszemelte magának a menyasszonyt; akkor csak tizennégy éves volt, most már tizenöt, tehát még köténykében jár szegényke. A szülők örülnek! Megérted, milyen fontos volt neki, hogy a felesége meghaljon? Tábornok leánya, pénzes lány, sok pénze van! Mi, Ványa testvér, sohasem fogunk így nősülni... De amit az életben nem bocsátok meg magamnak - kiáltott fel Maszlobojev, és öklével erősen az asztalra csapott -, az, hogy szégyenbe hozott két héttel ezelőtt... a gazember!

- Hogyan?

- Hát a következőképp. Látom, ráeszmélt, hogy nincs *határozott* bizonyítékom, nyilván érezte, minél tovább húzódik a dolog, annál rosszabb, egyszóval megérezte a tehetetlenségemet. Nos hát, elfogadtam tőle kétezret.

- Elfogadtál kétezret!...

- Ezüstben, Ványa; vonakodva bár, de elfogadtam. Talán kétezret ér meg az ilyesmi? Megalázottan fogadtam el. Állok előtte megszégyenülten; azt mondja: eddigi munkájáért még nem fizettem magának, Maszlobojev (pedig régen kifizette érte a százötven rubelt megállapodásunk szerint), nos, én most elutazom, itt van kétezer, s remélem, most már *minden ügyünk* teljesen le van zárva. Én meg azt feleltem: „Teljesen le van zárva, herceg", de nem mertem a pofájába nézni, féltem, az van ráírva: „Mi az, sok? Csak úgy nagylelkűségből adom egy szamárnak!" Nem emlékszem, hogyan jöttem ki tőle!

- De hisz ez aljasság, Maszlobojev! - kiáltottam. - Mit tettél Nellivel?

- Nem egyszerűen aljasság, ez már kényszermunkát érdemlő, ocsmány dolog... Ez... ez... nincs is szó rá, amely kifejezze!

- Istenem! De hisz legalább gondoskodnia kéne Nelliről!

- Kéne. De mivel kényszerítsük? Ijesszük meg? Most már nem fél: hisz elvettem a pénzt. Magam, magam ismertem el, hogy kétezer ezüsttel megválthatja félelmét, magamat taksáltam ennyire! Mivel ijesztesz most rá?

- Hát igazán, komolyan elveszett Nelli ügye? - kiáltottam szinte kétségbeesetten.

- Semmiképp! - heveskedett Maszlobojev, s valósággal megremegett. - Nem, ezt nem hagyom annyiban! Új dologba fogok, Ványa, már döntöttem! Mit jelent az, hogy elvettem a kétezret?

Köpök rá. A sérelemért fogadtam el, mert ez a naplopó kigúnyolt, kinevetett. Kigúnyolt, és még ki is nevetett! Nem, nem tűröm, hogy nevessenek rajtam... Most magánál Nellinél kezdem, Ványa. Bizonyos megfigyelések nyomán meggyőződésem, hogy benne rejlik az egész ügy megoldása. Ő *mindent* tud, *mindent*... Az anya maga mondta el neki. Nyilván lázában, bánatában beszélt. Nem volt kinek panaszkodnia, Nellihez fordult hát, neki mesélt. Talán még holmi írásokra is rábukkanunk - tette hozzá, és elragadtatva dörzsölte a kezét. - Érted most már, Ványa, miért járogatok ide? Először is irántad való barátságból; ez természetes; de főképpen Nellit figyelem, harmadszor pedig, Ványa barátom, tetszik, nem tetszik, segítened kell, mert te hatsz Nellire!...

- Feltétlenül, megesküszöm rá - kiáltottam -, s remélem, Maszlobojev, hogy főképpen Nelliért fogsz fáradozni, ezért a megbántott, szegény árváért, nem pedig pusztán a saját hasznodért...

- Mi közöd hozzá, kinek a hasznáért fáradozok, te jámbor? Csak csináljam, az a fontos! Persze főképp az árváért, ezt már az emberszeretet is így kívánja. De azért, Vanyusa, ne ítélj el végképp, ha magamról is gondoskodom. Szegény ember vagyok, s szegény embereket ne merjen megsérteni. Elveszi, ami az enyém, s ráadásul ki is gúnyol a gazember. Szerinted az ilyen csirkefogónak el kell nézni mindent? *Morgen früh!*

Másnapi virágünnepünk nem sikerült. Nelli rosszabbul lett, és nem bírt kijönni a szobából.

Soha többé nem hagyta el ezt a szobát.

Két hét múlva meghalt. E két hét során egyszer sem tért már teljesen magához, nem szabadult meg furcsa képzelgéseitől. Értelme mintha elhomályosult volna. Egészen haláláig szilárdan hitte: nagyapja magához hívja, haragszik rá, amiért nem megy, koppant a botjával, és azt parancsolja, hogy kéregessen a jó emberektől kenyérre és dohányra. Gyakran sírt álmában, s mikor felébredt, elmesélte, hogy anyját látta.

Csak ritkán tisztult ki teljesen az értelme. Egyszer magunkra maradtunk: felém nyúlt, láztól lesoványodott kis kezével megfogta a kezem.

- Ványa, ha meghalok, vedd feleségül Natasát!

Úgy látszott, régi és állandó gondolata ez. Szótlanul rámosolyogtam. Mosolyom láttán maga is elmosolyodott, soványka ujjával pajkosan megfenyegetett, és mindjárt csókolgatni kezdett.

Három nappal halála előtt, egy gyönyörű nyári este azt kérte, húzzuk fel a függönyt, és nyissuk ki hálószobája ablakát. Az ablak a kertre nyílt; sokáig nézte a sűrű zöld növényzetet, a lenyugvó napot, és hirtelen megkérte Ihmenyevéket, hogy hagyjanak minket magunkra.

- Ványa - szólalt meg alig hallható hangon, mert már nagyon gyenge volt -, én nemsokára meghalok. Nagyon hamarosan, s azt akarom mondani neked, hogy ne feledj el. Emlékül ezt hagyom neked (s rámutatott a nagy talizmánra, mely a mellén függött a kereszttel együtt). Mama hagyta rám, amikor meghalt. Ha meghalok, vedd magadhoz, és olvasd el, ami benne van. Ma mindnyájuknak megmondom, hogy egyedül neked adják oda ezt a talizmánt. S ha elolvastad, menj el *hozzá*, és mondd meg: meghaltam, de *neki* nem bocsátottam meg. Mondd meg azt is, hogy nemrég olvastam az Evangéliumot. Ott az áll: bocsássatok meg ellenségeiteknek. No, hát én olvastam ezt, és *neki* mégsem bocsátottam meg, mert amikor mama haldoklott, és még bírt beszélni, az utolsó szava az volt: *„Megátkozom őt."* Így hát én is megátkozom őt, megátkozom, nem magam miatt, hanem a mama miatt... Beszéld el neki, hogyan halt meg a mama, hogyan maradtam ott egyedül Bubnovánál; mondd el, hogyan éltem én Bubnovánál, de mondd meg azt is, hogy inkább maradtam Bubnovánál, de hozzá nem mentem el.

Nelli beszéd közben elsápadt, szeme szikrázott, s szíve olyan hevesen vert, hogy párnáira hanyatlott, és percekig nem bírt szóhoz jutni.

- Hívd be őket, Ványa - mondta végül erőtlen hangon -, el akarok búcsúzni valamennyiüktől. Isten veled, Ványa!...

Erősen, erősen megölelt utoljára. Bejöttek a mieink. Az öreg nem bírta megérteni, hogy meghal; sehogy sem tudta felfogni ezt a gondolatot. Az utolsó időig vitatkozott mindnyájunkkal, azt erősítgette, hogy okvetlenül meggyógyul. Egész kiszikkasztotta a gond, naphosszat, sőt éjszaka is Nelli ágyánál üldögélt... Az utolsó éjszakákon szó szerint nem aludt. Igyekezett ellesni Nelli legkisebb szeszélyét, legkisebb kívánságát is, amikor kijött hozzánk, keservesen sírt, de egy perc múlva már megint reménykedett, és bizonygatta, hogy meggyógyul. Virágokkal árasztotta el a szobáját. Egyszer csodaszép rózsacsokrot vásárolt, fehér és piros rózsákból, valahová messzire ment érte, és elhozta Nellikéjének... Mindezzel nagyon felizgatta a kislányt. Egész szívével viszonoznia kellett ezt a nagy szeretetet. Ezen az estén, a búcsú estéjén, az öreg sehogy sem akart örökre búcsúzni tőle. Nelli mosolygott rá, egész este iparkodott vidámnak látszani, tréfált vele, sőt nevetett... Mindnyájan szinte reménykedve jöttünk ki tőle, de másnap már nem bírt megszólalni. Két napra rá meghalt.

Emlékszem, az öreg virágokkal borította el a koporsóját, s kétségbeesetten bámulta sovány, halott kis arcát, megdermedt mosolyát, mellén keresztbe tett kezét. Úgy siratta, mint tulajdon gyermekét. Natasa, én és valamennyien, mind vigasztaltuk, ő azonban vigasztalan volt, s Nelli temetése után súlyosan megbetegedett.

Anna Andrejevna maga adta át nekem a talizmánt, amelyet levett Nelli kebléről. Ebben a talizmánban volt anyja levele a herceghez. A kislány halála napján olvastam el. Az asszony elátkozta a herceget, kijelentette, hogy nem tud megbocsátani neki, leírta életének utolsó szakaszát, minden szörnyűséget, ami Nellire vár, s könyörgött, tegyen valamit legalább a gyermekért. „Ő az öné - írta -, az *ön* lánya, *maga is tudja*, hogy *édesleánya*. Meghagytam neki, hogy halálom után menjen el önhöz, és adja a kezébe ezt a levelet. Ha nem taszítja el Nellit, ott tán megbocsátok önnek, s az ítélet napján a bíró elé állok, és kérem, hogy bocsássa meg az ön bűneit. Nelli ismeri levelem tartalmát; elolvastam neki; megmagyaráztam neki *mindent, ő mindent tud, mindent*...”

Nelli azonban nem teljesítette végakaratát; tudott mindent, de nem ment el a herceghez, és megbékélés nélkül halt meg.

Amikor temetéséről hazamentünk, Natasával lesétáltunk a kertbe. Ragyogó, meleg nap volt. Egy hét múlva utaznak. Natasa különös, hosszú pillantással nézett rám.

- Ványa - mondta -, Ványa, de hisz ez álom volt!

- Mi volt álom? - kérdeztem.

- Az egész - felelte -, az egész, ami ebben az évben történt. Miért romboltam le a boldogságodat, Ványa?

S a szeméből azt olvastam ki:

„Örökre boldogok lehettünk volna együtt!”

Feljegyzések a holtak házából

FORDÍTOTTA
WESSELY LÁSZLÓ

Első rész

Bevezetés

Szibéria távoli vidékein - sztyeppék, hegyek vagy járhatatlan erdők közepette - nagy ritkán egy, legfeljebb kétezer lakosú, faházikós, igénytelen kisvárosokra bukkanhatunk, két templommal: egyik a városban, a másik a temetőben; e városkák inkább Moszkva környéki módosabb falvakra, mintsem városra emlékeztetnek. Rendszerint bővelkednek rendőrtisztekben, ülnökökben meg alacsonyabb rangú közhivatalnokokban. Szibériában, a nagy hideg ellenére, több szempontból igen meleg a szolgálat. Egyszerű, régi gondolkodású emberek laknak erre, századok által szentesített, szilárd rend uralkodik. A köztisztviselők töltik be a nemesség szerepét. E hivatalnokok részben helyi, tősgyökeres szibériaiak, vagy pedig Oroszországból, főként a fővárosból idevetődött idegenek, akik a fizetésen felüli ellátmánytól, az oda-vissza utazásra folyósított magas összegtől megszédülve s a kecsegtető jövő reményében jönnek ide. Akik meg tudják fejteni az élet titkát, boldogan gyökeret eresztenek, s később gazdag és édes gyümölcsöket teremnek. De a könnyelműek, akik nem tudják megfejteni az élet titkát, hamarosan megunják Szibériát, és bánatosan kérdezgetik önmaguktól: minek is jöttem ide? Alig várják, hogy leteljék szolgálatuk törvényesen megszabott határideje, máris kérik áthelyezésüket, és Szibériát átkozva és gúnyolva, hanyatt-homlok menekülnek vissza. Pedig nincs igazuk: Szibériában nemcsak szolgálati, hanem sok más vonatkozásban is gyönyörű az élet. Az éghajlat nagyszerű; igen sok a kitűnő, gazdag és vendégszerető kereskedő; sok a jómódú idegen. A kisasszonyok virítanak, akár a rózsa, és roppant erényesek. A madarak az utcán röpködnek, szinte maguk ajánlkoznak a vadász puskacsövére. Errefelé hihetetlen mennyiségű pezsgőt fogyasztanak. A kaviár csodálatos. A gabona helyenként a vetőmag tizenötszörösét adja... Egyszóval, áldott föld ez itt. Csak tudni kell vele bánni. És Szibériában tudnak is vele bánni.

Egy ilyen rendkívül nyájas lakosságú, vidám és elégedett kis városban, amelynek emléke kitörölhetetlenül szívembe vésődött, ismertem meg Alekszandr Petrovics Gorjancsikov telepest, az orosz származású nemest és földbirtokost, akit feleséggyilkosságért másodfokú kényszermunkára ítéltek és száműztek. Gorjancsikov a fegyintézetben letöltött jogerős tíz év után csöndesen meghúzódva éldegélt K. városkában. Tulajdonképpen egy környékbeli járásban jelölték ki tartózkodási helyét; de a városban lakott, ahol házitanítóskodással szűkösen megkereshette kenyerét. A szibériai városokban gyakran találkozhatunk száműzöttek közül kikerülő házitanítókkal; nem idegenkednek tőlük. Legtöbbnyire francia nyelvet tanítanak, amely szinte nélkülözhetetlen az életben, és amely a száműzöttek nélkül aligha jutna el Szibéria távoli vidékeire. Alekszandr Petroviccsal első ízben egy régi, érdemdús, vendégszerető közhivatalnok, Ivan Ivanovics Gvozgyikov házában találkoztam, akinek öt, különböző korú, ragyogó reményekre jogosító leánya volt. Alekszandr Petrovics hetenként négy ízben foglalkozott a leányokkal, amiért is óránként harminc ezüstkopejkát kapott. A külseje keltette fel érdeklődésemet. Nagyon sápadt, sovány, viszonylag fiatal, harmincöt év körüli, alacsony termetű, betegesnek látszó férfi volt. Mindig nagy gonddal és európai ízlés szerint öltözött. Ha valaki beszélt hozzá, rendkívül figyelmesen és mereven nézett az illetőre, szinte minden szón eltöprengett, komoly udvariassággal hallgatta a hozzá intézett szavakat, és azt az érzést keltette, mintha az ember a kérdéseivel valami feladat elé állítaná vagy titkot akarna belőle kiszedni; végül világosan, röviden válaszolt, de minden egyes szavát latolgatta, s ezzel annyira kényelmetlen helyzetbe hozta a beszélgetőt, hogy az örült, amikor a társalgás véget ért. Ivan Ivanovicsnál kérdezősködtem felőle, és megtudtam, hogy Gorjancsikov feddhetetlen, erkölcsös életű férfiú, hiszen másképp nem is fogadta volna fel lányaihoz, viszont szörnyen emberkerülő, bújik mindenki elől; egyébiránt rendkívül művelt, sokat olvas, szűkszavú, és

általában roppant nehéz szóra bírni. Egyesek szerint nyilvánvalóan bolond, bár úgy vélték, hogy ez a fogyatékosság lényegében nem is olyan nagy baj; a város számos tisztes polgára szívesen állt mindenben Alekszandr Petrovics rendelkezésére, hiszen hasznát vehették kérvények meg egyebek fogalmazásánál. Rebesgették, hogy Oroszországban előkelő rokonsága van, talán nem is az utolsók közül, de száműzetése óta minden kapcsolatot megszakított velük, s emellett állhatatosan kitart - egyszóval, szinte önmaga ellen dolgozik. Mindezen felül nálunk mindenki ismerte a történetét, tudták, hogy feleségét még házasságuk első évében féltékenységből megölte, s önként jelentkezett a rendőrségen (amit enyhítő körülményként értékeltek). Különben is az ilyen természetű bűnöket inkább szerencsétlenségnek tekintik, és legtöbbnyire sajnálkozást váltanak ki. Mindamellett ez a különc férfi mindenkit került, s csak óraadás alkalmával mutatkozott emberek között.

Kezdetben jóformán fel sem figyeltem rá; de magam sem tudom, miért, lassanként érdekelni kezdett. Volt benne valami titokzatos. Viszont a beszélgetés elől következetesen elzárkózott. Természetesen kérdéseimre mindig válaszolt, mégpedig olyan arckifejezéssel, mintha ez elsőrendű kötelessége volna; de válaszai után valahogy nehezemre esett tovább faggatni, mert társalgásunk végeztével arca mindig szenvedést és elcsigázottságot tükrözött. Emlékszem, egy ragyogó nyári estén együtt hagytuk el Ivan Ivanovics házát. Hirtelen az az ötletem támadt, meghívom magamhoz, szívjunk el egy cigarettát. Le sem írhatom, milyen borzalom jelent meg az arcán; egészen elvesztette fejét, összefüggéstelen szavakat mormolt, és hirtelen dühös pillantást vetve rám, ellenkező irányban futásnak eredt. Meghökkentem. Ettől kezdve, valahányszor találkozott velem, úgy éreztem, félelemmel néz rám. De ez nem szegte kedvem; valami vonzott hozzá, és egy hónappal később, minden bejelentés nélkül, magam kerestem fel. Mondanom sem kell, ostoba és tapintatlan lépés volt. A város legszélén bérelt lakást egy idős polgárasszonynál, aki tüdőbeteg lányával és annak tízesztendős, bájos, víg kedélyű, törvénytelen lánygyermekével lakott együtt. Amikor beléptem, Alekszandr Petrovics az asztalnál ült a kislánnyal, és olvasni tanította. Amint megpillantott, annyira zavarba esett, mintha súlyos bűn elkövetésén kaptam volna rajta. Felugrott, és tágra nyílt szemmel meredt rám. Végül leültünk; mereven figyelte pillantásomat, mintha valami különös, rejtett szándékot gyanítana benne. Ekkor döbbentem rá, hogy ez az ember már-már az őrületig gyanakvó. Gyűlölködő tekintete szinte kérdezni látszott: „Soká maradsz még?" Kis városunkról, a legfrissebb hírekről kezdtem vele beszélgetni, de ő dühödt mosollyal csak hallgatott; kiderült, hogy mit sem tud a városban közismert újságokról, sőt ezek nem is érdeklik. Majd vidékünkre és ügyes-bajos dolgaira tereltem a szót; ő némán hallgatott, és oly furcsán nézett a szemembe, hogy végül restelkedni kezdtem. Ráadásul szemlátomást felingereltem azzal az ajánlatommal, hogy a postáról magammal hozott friss, még felvágatlan folyóiratokat és könyveket, melyeket kezemben tartottam, kölcsönadom neki. Mohó pillantást vetett rájuk, de szándékát rögvest megváltoztatta, és elfoglaltságára hivatkozva, visszautasította ajánlatomat. Végül is búcsút vettem tőle, és az utcára lépve úgy éreztem, elviselhetetlenül nehéz kő esett le a szívemről. Szégyelltem magam, és arra gondoltam, roppant ostobaság olyasvalakibe kapaszkodni, akinek legfőbb gondja, hogyan bújhasson el minél jobban embertársai elől. De a történteken már nem változtathattam. Emlékszem, könyvet alig láttam nála, és így nem lehetett igaz a szóbeszéd, hogy sokat olvas. Hanem egypárszor késő éjszaka arra kocsizva világosságot láttam az ablakában. Mit csinálhatott hajnalig virrasztva? Tán csak nem írt? És ha igen, hát mit?

A körülmények három hónapra elszólítottak kis városunkból. Télre fordult az idő, mire visszajöttem; megtudtam, hogy Alekszandr Petrovics meghalt az ősszel. Teljes magányban halt meg, anélkül, hogy akár csak egyszer orvost hívatott volna. A város jóformán már el is felejtette. Lakása üresen állt. Késedelem nélkül összeismerkedtem a megboldogult háziasszonyával, mégpedig azzal a szándékkal, hogy kiszedjem belőle: mivel is foglalkozott lakója,

nem írt-e valamit? Egy húszkopejkásért előhozott egy papírokkal teli szakajtót, amely a halottól maradt hátra. Az öregasszony megvallotta, hogy két füzetet eltüzelt. Mogorva és szófukar lévén, alig tudtam valamit kifaggatni belőle. Lakójáról semmi újat nem tudott mondani. Az asszonyság szerint Gorjancsikov szinte teljes tétlenségben töltötte napjait, néha hónapok múltak el anélkül, hogy könyvet vagy tollat vett volna kezébe. Viszont éjjeleken át fennhangon töprengve járt fel s alá szobájában; a kis unokát, Kátyát nagyon megszerette és dédelgette, kivált amikor megtudta, hogy Kátyának hívják; Katalin napján mindig gyászmisét mondatott valakiért. A látogatókat nem szívelte; a házat csak akkor hagyta el, mikor tanítani ment; még az öregasszonyra is ferdén nézett, amikor hetenként egyszer bement hozzá, hogy kitakarítsa a szobáját, és három év alatt jóformán egy szót sem váltott vele. Kátyától megkérdeztem, emlékszik-e még tanítójára? Némán végigmért, a fal felé fordult, és felzokogott. Kiderült, hogy ez az ember mégis képes volt szeretetet ébreszteni maga iránt.

Az írásait hazavittem, és egy álló napig rendezgettem. Háromnegyed részét tiszta papírlapok, jelentéktelen feljegyzések meg tanítványainak irkái alkották. De volt köztük egy apró betűkkel teleírt, vaskos füzet, amelyről talán a szerzője megfeledkezett, vagy félredobott, és így befejezetlen maradt: Alekszandr Petrovics - elég rendszertelenül - ebben a füzetben írta le a fegyházban töltött tíz esztendejét. Ezt a beszámolót helyenként más természetű elbeszélés szakította meg, valamilyen szörnyű, nyomasztó élmény emléke, amelyet görcsösen, egyenetlen betűkkel, mintegy belső kényszertől űzve vetett papírra. Ezeket a töredékeket többször is elolvastam, és egyre inkább meggyőződtem róla, hogy csakis őrült írhatta őket. De a fegyintézetre vonatkozó feljegyzéseket: „Jelenetek a holtak házából” - ahogy maga nevezte valahol a kéziratban - érdekesnek ítéltem. Egy nagyon távoli, eddig felderítetlen világ, bizonyos felettébb különös események és az elpusztult emberekre vonatkozó feljegyzések magukkal ragadtak. Kíváncsian merültem az egyes részletek olvasásába. Természetesen lehet, hogy tévedek. Kezdetnek kísérletképpen kiragadok két-három fejezetet; hadd ítéljen az olvasóközönség...

1. A holtak háza

Börtönünk az erőd peremén, közvetlen a sáncárok mellett állt. A kerítés hasadékán a fogoly néhanapján kikukucskált a nagyvilágba: nem lát-e valamit? - de az ég egy csücskénél, az árok gazzal benőtt magas sáncánál és az éjjel-nappal fel-alá járkáló őrnél egyebet nem látott. Ilyenkor tüstént arra gondolt, hogy még hosszú éveken át csak a kerítés hasadékán nézegethet kifelé, s mindig ugyanazt a sáncot, ugyanazokat az őröket s az égnek azt a kis csücskét láthatja, amely nem is a börtön, hanem a távoli szabad térségek felett húzódik. Képzeljenek el egy kétszáz lépés hosszú, százötven lépésnyi széles udvart, amelyet szabálytalan hatszögben magas palánk, azaz mélyen a földbe vájt, jókora, kihegyezett oszlopokon (karókon) nyugvó, vízszintes deszkákkal szorosan összefogott kerítés vesz körül; ez a fegyintézet külső kerítése. Egyik oldalába éjjel-nappal fegyveresen őrzött kaput építettek, amelyet csak parancsra meg munkába indításkor tárnak ki. Ott, a kapun kívül terült el a ragyogó szabad világ, ahol szabad emberek éltek emberi módon. A palánkon belüliek arról a világról mint valami tündérmeséről ábrándoztak, mert a fegyintézetben külön, sajátos, semmivel össze nem hasonlítható világ honolt; itt külön törvények, külön ruházat, saját erkölcsök és szokások uralkodtak, élőholtak háza ez, sehol máshol fel nem lelhető élet és másfajta emberek. Hát ennek a különös zugnak a leírásába fogok most bele.

A palánkon belül néhány épületet látni. A tágas udvar belső oldalán két, gerendákból ácsolt, hosszú, földszintes épület húzódik. Barakkok. Itt élnek a foglyok kategória szerint osztályozva. Távolabb, az udvar mélyén egy másik faépület: a két részre osztott konyhaétkező; odább pedig még egy épület, ahol a raktárak, vermek, fészerek emelkednek egy fedél alatt. Az udvar közepe egyenletes, eléggé nagy, szabad térség. Itt sorakoznak fel a foglyok, itt folyik a reggeli, déli és esti létszámellenőrzés, névsorolvasás - az őrség éberségétől és gyors számlálókészségétől függően, néha többször is napjában. Az épület és a kerítés között körös-körül eléggé széles sáv maradt. Az emberkerülő és mogorva természetű foglyok itt, az épületek mögött sétálgattak, s kedvükre töprenghettek, távol mások tekintetétől. Az ilyen séták közben, ha szembejöttek velem, szerettem belenézni mogorva, megbélyegzett arcukba, és találgattam, miféle gondolatok is járhatnak fejükben. Egyik fegyenc legkedvesebb foglalkozásként a palánk oszlopait számolta szabad idejében. Számon tartotta az ezerötszáz oszlop mindegyikét, és valamennyi fontos volt számára. Egy-egy oszlop egy napot jelentett. Mindennap leszámított egyet, és a fennmaradt oszlopok mennyiségéből szemléletesen látta, hány napot kell még eltöltenie a börtönben büntetése lejártáig. Nagy volt az öröme, ha a hatszög valamelyik oldalát befejezte. Még sok éve volt hátra: de a hosszú fegyházi évek nagy türelemre tanítják az embert. Egy ízben megfigyeltem, hogyan vett búcsút társaitól egy fegyenc, aki húsz évet töltött a börtönben, és végül szabadlábra került. Akadtak még, akik emlékeztek rá, hogyan lépett be a kapun húsz évvel azelőtt, fiatalon, gondtalanul, ügyet sem vetve bűnére, sem büntetésére. Ősz, öreg emberként, komor és szomorú ábrázattal távozott. Betért mindegyik barakkba, imát mondott a szentkép előtt, utána mélyen meghajolt, és kérte társait, tartsák meg jó emlékezetükben. Emlékszem egy másik esetre is: estefelé történt, hogy az egyik foglyot, egy valaha jómódú szibériai parasztgazdát a kapuhoz hívták. Fél évvel azelőtt értesítést kapott, hogy felesége férjhez ment, ami nagyon elbúsította. Most eljött maga az asszony, kihívatta beszélőre, és csomagot adott neki. Mindössze két percig beszélgettek, mindketten elsírták magukat, és örökre búcsút vettek egymástól. Láttam az arcát, mikor visszajött a barakkba... Igen, ez a hely megtanítja türelemre az embert.

Alkonyatkor mindnyájunkat a barakkokba tereltek, és lakatra zártak éjszakára. Számomra mindig nyomasztó volt a visszatérés az udvarról a barakkba, ebbe a faggyúgyertyával gyéren

világított, fojtogató szagú, fülledt levegőjű, hosszú, alacsony helyiségbe. Ma nem is értem, hogyan bírtam ott tíz évet elviselni. A közös priccsen három deszka jutott nekem: ennyi volt az én helyem. A mi barakkunkban harminc ember aludt ugyanazon a priccsen. Télen korán ránk zárták az ajtót; néhány óra is eltelt, amíg mindenki elaludt, de addig - zaj, lárma, nevetés, káromkodás, bilincsek csörrenése, füst és korom, borotvált koponyák, megbélyegzett arcok, elrongyolódott rabruhák: mindenen a megalázottság, megtiportság bélyege... bizony, szívós teremtés az ember! Azt hiszem, az embert legjobban ezzel jellemezhetjük: olyan lény, aki mindent megszokik.

A fegyintézet létszáma szinte állandóan kétszázötven fő körül mozgott. Egyesek jöttek, mások idejük leteltével eltávoztak, s voltak, akik meghaltak. Hányféle ember fordult meg ott! Úgy hiszem, Oroszország valamennyi kormányzósága, valamennyi vidéke képviselve volt. Akadtak idegen telepesek és egynéhány kaukázusi hegylakó is. Mindenkit a bűn súlyossága s a kirótt évek száma szerint osztályoztak. Feltehetően nincs az a bűn, amelynek ne lett volna képviselője. A fegyintézet lakóinak zöme polgári száműzött fegyencekből (vagy ahogy a foglyok együgyűen mondták, „cibilekből") került ki. A társadalomból kivetett, minden emberi joguktól megfosztott bűnözők voltak ezek, megbélyegzett arcuk is örök kitaszítottságukról tanúskodott. Nyolc-tizenkét évi kényszermunka után életfogytiglan Szibéria valamelyik járásába száműzték őket. Akadtak katonai fegyencek is, akiket - akárcsak az orosz büntetőszázadokban szolgálókat - nem fosztottak meg jogaiktól. Büntetésük általában rövid volt, és ennek letelte után visszaküldték őket állomáshelyükre a szibériai századokhoz, de sokan újabb súlyos bűn fizetségéül csakhamar visszakerültek a börtönbe, persze most már nem rövid időre, hanem húsz évre. Ezt a kategóriát „törzslakóknak" nevezték. Az ilyen „törzslakót" sem fosztották meg teljesen elemi jogaitól. Végül volt még egy, a legelvetemültebb bűnözőkből, főleg katonákból kikerült elég szép számú társaság, ezt „szigorított osztálynak" hívták. Kerültek közéjük bűnözők Oroszország minden részéből. Örökös raboknak tekintették önmagukat, és maguk sem tudták, hány évre szól az ítélet, hiszen a törvény értelmében a kényszermunka idejét bármikor kétszeresére, háromszorosára emelhették. Börtönbüntetésük után még a legsúlyosabb szibériai kényszermunka várt rájuk. „Nektek egyszer lejár az időtök, de mi itt gürcölünk, amíg csak kényszermunka lesz" - mondogatták a többi fogolynak. Később hallottam, hogy ezt a kategóriát megszüntették. Ugyanígy megszűnt börtönünkben a polgári száműzöttek kategóriája is; ehelyett közös katonai fegyencszázadot létesítettek. Egyidejűleg megváltozott a parancsnokság is. Így hát én a régmúltba vesző, ma már nem létező, hajdani állapotokat írom le...

Régen történt mindez; ma szinte álomnak tűnik. Emlékszem, hogyan érkeztem meg a fegyházba egy decemberi napon. Már majdnem leszállt az este, az emberek éppen hazatérőben voltak a munkából, és felsorakoztak létszámellenőrzésre. Hosszú várakozás után egy bajuszos altiszt végre kinyitotta előttem ennek a különös telepnek a kapuját, ahol oly sok évet kellett eltöltenem, ahol annyi mindent kellett elviselnem; ha nem személyesen tapasztalom ki, fogalmam sem lett volna minderről. Például el sem tudtam képzelni, mennyire szörnyű és kínzó érzést szül az, hogy tíz év alatt egy percig sem lehet egyedül az ember. A munkán mindig őrizet mellett, otthon kétszáz emberrel egybezárva, és soha, de soha egy percnyi egyedüllét! De hiszen ha csak ehhez kellett volna hozzászoknom!...

Voltak itt gyilkosok, akik nem szándékosan öltek, voltak hivatásosak, voltak útonállók és haramiavezérek. Akadt egyszerű zsebmetsző, csavargó, uzsorás, csaló, meg olyan is, akiről nehéz megállapítani, miért is került ide. Persze mindegyiküknek megvolt a maga története, kusza és nyomasztó, akár a mámor az esti ivászat után. A múltjukról általában keveset beszéltek, legtöbbnyire szófukarok voltak, és emlékezetükből szemmel láthatóan igyekeztek kitörölni a múltat. Ismertem még gyilkost is, akinek harsogó vidámsága, örökös gondtalansága

elárulta, hogy lelkiismerete soha meg nem szólalt. De akadtak komor arcú, örökké hallgatag emberek is. Általában ritkaságszámba ment, hogy valaki elmesélje életét, igaz, ott a kíváncsiság nem volt divatos, sem szokásos, bevett dolog. Nagy ritkán mégis megesett, hogy valaki unalmában beszélni kezdett, társa meg komoran, szenvtelenül hallgatta. Itt senki sem ejthette csodálatba a másikat! „Mi művelt emberek vagyunk" - szerették ismételgetni furcsa önelégültséggel. Emlékszem, egy ízben valamelyik becsípett haramia (a fegyházban is lehetett néha italt szerezni) elmondta, hogyan ölt meg egy ötéves kisfiút: előbb egy játékszerrel magához csalogatta, majd bevitte egy fészerbe, és leszúrta. Az egész barakk, amely mindeddig jól mulatott a haramia tréfáin, most egy emberként ordított rá, és elhallgattatta; az elítéltek haragját nem a felháborodás váltotta ki, hanem az, hogy *erről nem helyénvaló*, mivel *erről* nem szokás beszélni. Itt megjegyzem, hogy ez a népség valóban szerzett bizonyos műveltséget - mégpedig a szó szoros értelmében. A raboknak mintegy a fele tudott írni-olvasni. Akad-e még hely, ahol az orosz nép tömegében összegyűlt és találomra kiválasztott kétszázötven embernek a fele ért az íráshoz-olvasáshoz? Később hallottam, hogy valaki efféle adatokból következtetve azt bizonygatta, hogy a tudás hajtja bűnbe a népet. Ez tévedés; a bűnözésnek egészen más oka van, persze azzal is egyet kell érteni, hogy a tudás fejleszti a nép öntudatát. Ez természetesen egyáltalán nem baj.

A fegyencek ruházata is különbözött az ítélet súlyossága szerint: egyesek zekéjének a fele sötétbarna, másik fele szürke szövetből készült, akárcsak a nadrág: egyik szára szürke, másik sötétbarna. Egy ízben, miközben kint dolgoztunk, egy kalácsárus lány odajött közel a foglyokhoz, sokáig elnézegetett engem, majd váratlanul felkacagott: „Tyű, de ronda! - fakadt ki belőle. - Nem jutott elég sem a szürke, sem a barna posztóból!" Volt, akinek a zekéje szürke anyagból készült, csupán az ujja volt barna. Kategóriák szerint borotválták a hajat is; egyeseknek hosszában nyírták le a fél koponyáját, másoknak pedig széltében.

Ám már első pillantásra is élesen kiütköztek ennek a különös családnak bizonyos közös vonásai; még a legkirívóbb, a legeredetibb egyéniségek is, akik akaratlanul is uralkodtak a többiek felett, igyekeztek alkalmazkodni a fegyház légköréhez. Általában elmondhatom, hogy egynéhány harsogóan jókedvű és éppen ezért közutálatnak örvendő fickót kivéve, ez a népség egytől egyig mogorva, irigy, roppant hiú, kérkedő, sértődékeny volt, és a legmesszebbmenően ragaszkodott a kialakult szokásokhoz. A legfőbb erénynek számított, ha semmin sem csodálkozott valaki. Valamennyiüknek szinte beteges rögeszméje volt: milyen legyen a magatartásuk a külvilág felé. Mégis gyakran megesett, hogy a legnagyobb fennhéjázást szinte egyik percről a másikra a legmélyebb kishitűség váltotta fel. Volt ott egynéhány valóban erős egyéniségű ember; ezek egyszerűen viselkedtek, nem képmutatóskodtak. De akármilyen furcsán hangzik, még ezek között is akadt egynéhány határtalanul, szinte betegesen hivalkodó ember. Általában a hivalkodás meg a külsőség lett a legfőbb gondjuk. A foglyok zömmel züllöttek voltak, megdöbbentően elaljasodtak. A pletyka, az áskálódás állandóan folyt; pokol volt ez, egyiptomi sötétség. Mégis, a fegyintézet házirendje meg a bevett szokások ellen senki sem mert fellázadni. Mindenki engedelmeskedett. Akadtak a tömegből kiemelkedő, nehezen alkalmazkodó jellemek, de végül ezek is megtörtek. Kerültek közénk olyanok is, akik odakünn annyira fékevesztett életet éltek, annyira megfeledkeztek minden mértékről, hogy szinte nem is tudták, mit tesznek, s mérhetetlen hivalkodottságuktól fűtve, mintegy lidérces káprázatban követték el a bűntettet. De itt egykettőre lecsillapították őket, még akkor is, ha börtönbe kerülésük előtt egy egész város vagy falu rémei voltak. Az újonc, alighogy körülnézett, rögtön rádöbbent, hogy nem oda került, ahova szeretett volna, itt senkit sem lehet elképeszteni; észrevétlenül beletörődött tehát sorsába, és beolvadt a tömegbe, alkalmazkodott az általános magatartáshoz. Kívülről nézve ez a magatartás sajátos, egyéni méltóságot hordozó viselkedést tükrözött, ez jellemezte a fegyház szinte valamennyi lakóját. Mintha a fegyenc név valamiféle rangot,

méghozzá tiszteletre méltó rangot jelentene. A szégyennek vagy a megbánásnak a legcsekélyebb nyomát sem lehetett felfedezni! Egyébiránt valami külsődleges, mondhatni „hivatalos" megbékélést, amolyan higgadt okoskodást is megfigyelhettem rajtuk. „Elveszett emberek vagyunk - mondogatták. - Nem tudtál a szabadsággal élni, most hát irtsd az erdőt, és tarts lépést a sorban." - „Nem hallgattál apádra, anyádra, hallgatsz most a dobszóra." - „Nem kellett az aranyélet, cipeld hát a kötőféket." Gyakran ismételgettek effélét, mint valami erkölcsi tanulságot, példabeszédet, szólásmondást, anélkül, hogy komolyan vették volna; csak üres szavak maradtak. Aligha akadt egyetlen rab, aki lelke mélyén elismerte volna bűnösségét. De próbálná meg bárki, nem közülük való a fogoly szemére vetni a bűnét (itt megjegyzem, az orosz szellemmel ellentétben áll a bűnösök megpirongatása), káromkodások özönét zúdítaná magára. Egytől egyig nagy mesterek voltak a káromkodásban, kiművelten, művészi tökéllyel káromkodtak. Úgyszólván tudományos fokra emelték; nem annyira a szavakkal, mint inkább azok sértő értelmével, sértő szellemével, eszméjével igyekeztek bántani - ez sokkal finomabb, de mérgezőbb. A véget nem érő civakodások is egyre fejlesztették közöttük ezt a tudományt. Ez a népség botfenyítés alatt dolgozott, így hát lopta a napot, lezüllött; ha netalán azelőtt rendes ember volt, a fegyházban mindenképpen elzüllött. Egy se került ide jószántából, valamennyien idegenek voltak egymásnak.

„Három bocskort is elnyűtt az ördög, amíg egy csomóba terelt bennünket" - mondogatták. Talán ezért divatoztak ebben a pokoli életben a pletykák, intrikák, vénasszonyos sugdolózások, az irigykedés, civakodás, gonoszság. Nincs az a vénasszony, aki olyan hárpia tudna lenni, mint egynémely gonosztevő. Ismét hangsúlyozom, akadt köztük nem egy erős, határozott jellem, félelmet nem ismerő férfi, aki egész életében parancsoláshoz, mások megtöréséhez szokott. A többiek ösztönösen tisztelték őket, és noha azok féltékenyen vigyáztak tekintélyükre, mégsem igyekeztek mások terhére lenni, kerülték az ocsmány káromkodást, méltóságteljesen viselkedtek, józanul gondolkoztak, és nem kötelességtudatból, hanem valami néma megállapodás alapján, jóformán mindig engedelmeskedtek a parancsnokságnak, felismerve az ilyen viselkedés kölcsönös előnyeit. Egyébként az őrség is eléggé kesztyűs kézzel bánt velük. Emlékszem, egy ilyen rettenthetetlen és elszánt rabot, akit a parancsnokság is jól ismert vadállati hajlamairól, valamilyen vétségért fenyítésre szólítottak. Munkaszüneti, nyári nap volt. A fegyintézet közvetlen parancsnoka, egy törzstiszt, személyesen jelent meg a kapu melletti őrszobán, hogy részt vegyen a fenyítésnél. Ezt az őrnagyot a fegyencek végzetüknek tekintették; annyira üldözte őket, hogy reszkettek tőle. Esztelen szigorúságában „ráveti magát az emberekre", mondták róla a foglyok. Legjobban féltek átható hiúztekintetétől, amely elől semmi sem maradt rejtve. Oda se kellett néznie, úgy is meglátott mindent. Ha átlépte a rabtelep küszöbét, máris tudta, mi történik a túlsó végében. A foglyok elnevezték nyolcszeműnek. Helytelen módszert követett. Eszeveszett gonosztetteivel még jobban elvadította az amúgy is elvadult embereket, és ha a felettes parancsnoka nem lett volna nemes lelkű, józan eszű ember, aki néha mérsékelte az őrnagy vad kirohanásait, bizony nagy bajokat okozott volna kíméletlen módszereivel. Ma sem értem, hogyan fejezhette be pályafutását baj nélkül; élve és jó egészségben vonult nyugdíjba, igaz, hogy bűnvádi eljárást indítottak ellene.

A rab elsápadt, mikor kiszólították a sorból. Rendszerint némán és elszántan feküdt le a deresre, szótlanul tűrte a botbüntetést, majd utána ziláltan, de hidegvérrel felkelt, és bölcs megadással tekintett a vele történt balesetre. Igaz, hogy mindig kesztyűs kézzel is bántak vele. Ez alkalommal azonban úgy érezte, hogy neki van igaza. Elsápadt, s anélkül, hogy kísérői észrevették volna, egy éles angol dikicset rejtett zekéje ujjába. A kés - és általában minden éles szerszám - a legszigorúbb tilalom alá esett a fegyházban. Gyakran rendeztek súlyos büntetéssel fenyegető, rajtaütésszerű és alapos motozást, de ahogy igen nehéz megtalálni a tolvajnál, amit különösen el akar rejteni, a börtönben oly nélkülözhetetlen kést meg a

szerszámokat a motozások ellenére sem lehetett kiirtani. Ha el is kobozták, azonnal újabbak jelentek meg. Az egész rabtelep a kerítéshez futott, és szorongó szívvel lesett ki a palánk hasadékain. Valamennyien tudták, hogy Petrov ez egyszer nem lesz hajlandó a deresre feküdni, és az őrnagynak ütött az utolsó órája. De a döntő pillanatban őrnagyunk a botozás ellenőrzését egy másik tisztre bízva kocsijába ült, és elhajtatott. „Maga az Isten mentette meg!" - mondták később a foglyok. Ami pedig Petrovot illeti, a lehető legnyugodtabban tűrte a büntetést. Az őrnagy eltávozásával dühe is elpárolgott. A fogoly egy bizonyos fokig engedelmes és alázatos, de a húrt nem szabad túlfeszíteni. Itt megjegyzem, nincs izgalmasabb látvány a türelmetlenség és zúgolódás néha egészen különös kitöréseinél. Olykor az ember évekig tűr, meghunyászkodik, elviseli a legkínzóbb fenyítéseket, de valami apróság, jelentéktelen semmiség miatt hirtelen kitör. Bizonyos szempontból ilyenkor őrültnek is tarthatnák, s ezt is teszik.

Mint már mondottam, a hosszú évek során a megbánás legkisebb jelét sem láttam ezeknél az embereknél, nyomát sem a lelkiismeret-furdalásnak, és zömükben legbelül úgy érezték, hogy nekik van igazuk. Ez tény. Természetesen ehhez sokban hozzájárul a hiúság, a sok rossz példa, a fenegyerekeskedés meg egy bizonyos álszemérem. Bár ami azt illeti, ki állíthatja, hogy kifürkészte ezeknek az elveszett embereknek lelke mélyét, és megfejtette mindazt, ami egy egész világ elől rejtve van? Hanem annyi hosszú éven át ezekben a szívekben mégiscsak észre lehetett volna venni, megragadni valami belső bánatról, szenvedésről tanúskodó vonást. De ilyesminek nyoma sem volt. Így hát nem is létezett. Úgy vélem, a bűnt nem lehet adatok, előre gyártott szempontok alapján megítélni, és a bűn filozófiája sokkal bonyolultabb, mint feltételezik. Természetesen a fegyház meg a kényszermunka rendszere sem javítja meg a bűnöst; ezek csupán büntetnek, és biztosítják a társadalom nyugalmát a gonosztevő további támadásaitól. A börtön meg a legszigorúbb kényszermunka csupán gyűlöletet, a tiltott gyönyörök utáni vágyakozást és szörnyű könnyelműséget fejleszt ki a bűnözőben. Szilárdan meg vagyok győződve róla, hogy az annyira magasztalt magánzárkarendszer is csak hamis, megtévesztő célt ér el. A zárka kiszívja a fogoly életnedvét, megnyomorítja lelkét, legyengíti, megfélemlíti, és végül a lelkileg elsorvadt, féleszű múmiát mint a megjavulás és megbánás mintaképét állítja elénk. A társadalomra támadó bűnöző természetesen gyűlöli a társadalmat, és önmagát jóformán mindig ártatlannak, igaznak tekinti. Tegyük még hozzá, hogy a társadalomtól már elszenvedte a megtorlást, és ennélfogva úgy érzi, hogy megtisztult, és lerótta tartozását. Efféle szempontok alapján szinte igazolnunk kellene a bűnözőt. De a különböző szempontok ellenére mindenki egyetérthet abban, hogy vannak bűncselekmények, amelyek mindenkor és mindenhol, a világ kezdete óta minden törvénykezés szerint vitathatatlanul bűncselekménynek számítottak, és annak is fognak számítani, amíg csak az ember ember. Csupán itt, a börtönben voltam fültanúja annak, hogy a legszörnyűbb, legmegdöbbentőbb bűntettekről, legiszonyúbb gyilkosságokról is fesztelenül, gyermekien vidám nevetéssel beszélnek. Különösen egy apagyilkos nem megy ki a fejemből. Nemesember volt, állami hivatalt töltött be, és hatvanéves apja a tékozló fiút látta benne. Zilált életet élt, és nyakig ült az adósságban. Apja igyekezett korlátok közé szorítani, a lelkére beszélt; az apának volt háza, birtoka, a fia pénzt is gyanított nála, s az örökségre vágyva megölte. Tettét csak egy hónappal később fedezték fel. A gyilkos maga jelentette be a rendőrségen, hogy apja nyomtalanul eltűnt. Egy egész hónapot a legförtelmesebb dorbézolással töltött el, végül távollétében a rendőrség megtalálta a holttestet. Az udvar egész hosszát egy deszkával fedett, szennyvízlevezető árok szelte át. Ebben az árokban feküdt a felöltöztetett, megmosdatott holttest, levágott ősz fejét a gyilkos visszaillesztette a törzshöz, még párnát is tett alá. Bűnösségét nem ismerte be; megfosztották nemességétől, rangjától, és húszévi kényszermunkára száműzték. A vele együtt töltött idő alatt mindig a legvidámabb hangulatban láttam; határtalanul izgága, könnyelmű, meggondolatlan ember volt, de távolról sem ostoba. A kegyetlenségnek semmi nyomát nem tapasztaltam nála. A foglyok megvetették, de nem a bűnéért, amiről itt soha nem tettek

említést, hanem bolondosságáért, oda nem illő viselkedéséért. Néha megemlítette apját. Egy ízben arról beszélgetett velem, hogy a vasegészség családjukban öröklődő tulajdonság, majd hozzátette: „Lám, *szülőapám* sohasem panaszkodott semmilyen betegségről egészen élete végéig." Az ilyen vadállati közömbösség szinte hihetetlen. Ez kirívó jelenség. Itt a tudomány számára is ismeretlen alkati hibáról, testi-lelki elkorcsosulásról és nem bűnözésről van szó. Én természetesen nem hittem a bűnösségében, de a vele egy városból valók, akik az eset minden részletét ismerték, elmondták a történetét. A tények annyira kézenfekvőek voltak, hogy lehetetlen volt kételkedni bennük.

Egy éjjel a foglyok hallották, hogy álmában így kiabál: „Szorítsd le, szorítsd! Vágd le a fejét, a fejét!..."

Majdnem mindegyik fogoly beszélt, rémképeket látott alvás közben. Álmukban legtöbbnyire káromkodtak, tolvajnyelven kiabáltak, meg a „kés", „balta" szavakat mormolták. „Meggyötört emberek vagyunk - mondogatták -, szétverték a belsőnket, ezért kiabálunk álmunkban."

A kincstári fegyházi munka nem foglalatosság, hanem kényszer; a fogoly ledolgozta a magáét, vagy el töltötte a kiszabott időt és visszatért a börtönbe. Gyűlölettel tekintettek a munkára. Külön foglalatosság nélkül - amely egész gondolat- és képzeletvilágukat betöltötte - senki sem bírta volna ki a börtönben. De hát miképp is tudna itt a maga akarata és kedve szerint, kellő módon és szabályszerűen élni ez a szellemileg eléggé fejlett, sokat élt és élni akaró népség, amelyet erőszakkal tereltek ide egy csomóba, és erőszakkal szakítottak ki a társadalomból, a megszokott életből? A semmittevés hatására olyan bűnös hajlamok ütköztek volna ki belőlük, aminőkről azelőtt fogalmuk sem volt. Az ember munka és törvényes, szabályszerű létkörülmények nélkül képtelen élni, elzüllik, vadállattá válik. Éppen ezért, eme természetes igények ösztönzésére és sajátos önfenntartási ösztöntől hajtva minden fogolynak megvolt a maga mestersége vagy foglalatossága a rabtelepen. A hosszú nyári napot rendszerint betöltötte a kincstári munka; a rövid éjszaka szinte arra sem volt elegendő, hogy kialudja magát a fogoly. De télen, alighogy alkonyodott, a rabot a rendtartás szerint be kellett zárni. Mitévő legyen a hosszú, unalmas esti órákban? Ezért aztán a tilalom ellenére majdnem minden barakk hatalmas műhellyé változott. A munka, a foglalatosság tulajdonképpen nem volt eltiltva, viszont éles szerszámokat szigorúan tilos volt tartani, ezek nélkül pedig lehetetlen dolgozni. Tehát suttyomban dolgoztak, és úgy hiszem, bizonyos esetekben a parancsnokság szemet hunyt efelett. Igen sok fegyenc minden szakmai tudás nélkül került a fegyházba, de másoktól eltanult valamit, és mint jó mesterember került szabadlábra. Akadtak ott cipészek, papucskészítők, szabók, asztalosok, vésnökök és aranyozók. Volt köztük egy Iszaj Bumstein nevű zsidó ékszerész és uzsorás. Valamennyien dolgoztak, pénzt kerestek. A városból kaptak rendeléseket. A pénz ércbe vert szabadságot jelent, és éppen ezért tízszeresen drága kincs a szabadságtól teljesen megfosztott ember számára. Mikor csörög a zsebében, már félig megnyugszik, ha nem is tudja elkölteni. De azért a pénzt mindig és mindenkor el lehet verni, annál is inkább, mivel a tiltott gyümölcs kétszeresen édesebb. A fegyházban még italt is lehetett szerezni. A pipázás is szigorúan tiltva volt, mégis valamennyien dohányoztak. A pénz meg a dohány óvott a skorbuttól és egyéb betegségektől. A munka meg óvott a bűnöktől; munka nélkül a foglyok egymást falták volna fel, akárcsak a palackba zárt pókok. Ennek ellenére, a munka és a pénz is tilos volt. Gyakran megesett, hogy éjjel rajtaütésszerű motozást rendeztek, elkoboztak minden tiltott holmit, és akárhogy rejtegették is a garast, olykor mégis a motozók kezébe került. Ezért aztán nem nagyon tartogatták, és a lehető leggyorsabban elitták, ezért került a fegyházba a bor. A motozások után, akiket rajtacsíptek, nemcsak hogy mindenüket elvesztették, de rendszerint súlyos fenyítést is kaptak. De minden motozás után hamarosan pótolták az elveszett kincseket, megjelentek az új holmik, és minden ment a régi kerékvágásban. A parancsnokság is tudott

erről, s a foglyok sem zúgolódtak a büntetések miatt, noha az ilyen élet olyan volt, akár a Vezúv hegycsúcsán letelepedett embereké.

Aki nem tanult ki mesterséget, más módon foglalatoskodott. Akadtak egészen eredeti módszerek. Egyesek csupán adásvétellel foglalkoztak, és néha olyan holmin is sikerült túladniuk, amelyet a börtön falain kívül soha senkinek eszébe nem jutott volna, hogy eladja vagy megvegye, sőt árunak sem számíthatott. A fegyház roppant szegény volt, és virágzott az üzérkedés. A legutolsó rongy is értéket képviselt, hisz valamire fel lehetett használni. A nincstelenség következtében a pénznek is egészen más értéke volt, mint a szabad életben. Fárasztó és bonyolult munkát garasokkal fizettek meg. Voltak egyesek, akik sikeresen űzték az uzsorásmesterséget. Az adósságba keveredett vagy tönkrement fogoly utolsó holmiját is az uzsoráshoz vitte, amiért szörnyű magas kamatra néhány rézpénzt kapott. Ha határidőre nem váltotta ki, a holmija elodázhatatlanul és kíméletlenül dobra került; az uzsora annyira virágzott, hogy még a kincstári, leltári holmit is - mint például a kincstári fehérneműt, csizmát és a többit - elfogadták zálogba; olyan holmikat, amelyekre minden fogolynak bármikor szüksége lehet. De az ilyen zálogosdi mellett volt persze egy másfajta üzlet is, ami nem is olyan meglepő; a fogoly alighogy zálogba tette holmiját, alighogy felvette érte a pénzt, se szó, se beszéd, azonnal kihallgatásra jelentkezett a fegyház napos főnökénél, és bevallotta, hogy zálogba tette a kincstári holmit, amelyet azonnal elkoboztak az uzsorástól, s nem is tettek róla jelentést a felsőbb parancsnokságnak. Érdekes, hogy az ilyesmiért még veszekedés sem támadt soha: az uzsorás némán és mogorván visszaszolgáltatta a holmit; alkalmasint számolt vele, hogy ez lesz a vége. Meglehet, magában elismerte, hogy a zálogbaadó helyén ő is így tenne, s ha utána mégis káromkodott egy darabig, ez harag nélkül, csupán lelkiismerete megnyugtatására történt.

Általában szörnyen lopkodtak egymástól. Jóformán mindegyiknek volt egy lakatra zárt ládája a kincstári holmik őrzésére. Ezt nem tiltották; de a ládák sem jelentettek biztonságot. Azt hiszem, könnyű elképzelni, milyen kitanult tolvajok kerültek oda. Velem is megesett, hogy az egyik fogoly, aki őszinte hívem volt (ezt nem kérkedésből mondom), ellopta a Bibliámat, az egyetlen könyvet, amelyet engedélyeztek a fegyházban; még aznap ő maga ismerte be tettét, nem bűnbánatból, csupán, mert megsajnált, mikor látta, hogy sokáig keresgélem. Voltak itt kocsmárosok, akik gyorsan meggazdagodtak a borkereskedéssel. Az italkereskedésről még külön szólni fogok; a dolog eléggé érdekes. Sokan kerültek fegyházba csempészés miatt, és éppen ezért nem meglepő, hogy a motozások meg a fegyveres őrség ellenére mégis behoztak italt. Itt megjegyzem: a csempészés jellegénél fogva sajátos bűnözés. Elképzelhető-e, hogy egyes csempészek szemében a pénz, a haszon csupán másodrendű szerepet játszik, egészen háttérbe szorul? Pedig így van. A csempész szenvedélytől űzve, hivatásból dolgozik. Bizonyos mértékben költő. Mindent kockára tesz, vállalja a legszörnyűbb veszélyeket, ravaszkodik, kifundál sok mindent, és legtöbbnyire szerencsésen megússza; néha szinte ihlettel dolgozik. Ez a szenvedély éppoly erős, mint a kártyajáték. A börtönben ismertem egy hatalmas termetű, de nagyon szelíd, csendes, jámbor természetű embert - megfoghatatlan, hogyan kerülhetett ide. Annyira szelíd volt és alkalmazkodó, hogy a rabságban töltött hosszú évei során soha nem akasztott tengelyt senkivel. A nyugati határ mentén született, csempészés miatt került ide, természetesen itt sem tudta türtőztetni magát, és a fegyházba is belopkodta az italt. Hányszor megbüntették, és mennyire félt a bottól! Pedig a pálinkacsempészés egész jelentéktelen hasznot hajtott neki. A szesz csupán a vállalkozót gazdagította. Ez a különc ember a művészetet magáért a művészetért szerette. Siránkozott, akár egy asszony, és hányszor megesett, hogy a fenyítés után esküdözött, fogadkozott, többé nem fog csempészni. Néha esküjét férfiasan egy egész hónapig állta, de mégsem tudott kitartani. Hát az ilyenféle raboknak köszönhettük, hogy szesz mindig akadt a fegyházban.

Végül, volt még egy jövedelmi forrás, amely bár nem gazdagította a foglyot, viszont állandó és nemes jövedelemnek számított. Az adományok. Társadalmunk felsőbb osztályainak fogalmuk sincs róla, hogy a kereskedők, kispolgárok és egész népünk mennyire gondoskodik a „szerencsétlenekről". Az adományok szinte szakadatlanul jöttek, majdnem mindig kenyér, kalács, sütemény, nagy ritkán pénz formájában. Sokunk - különösen a szigorúan zárkában tartott elítéltek - sorsa az ilyen adományok nélkül elviselhetetlen lett volna. Az adományokat a foglyok szinte vallásos áhítattal osztják el egyenlő mértékben egymás között. Ha nem jut mindegyikre egy egész kalács, akkor néha hat egyenlő részre szeletelik, és mindegyik rab feltétlenül megkapja a maga kis darabját. Emlékszem az első esetre, amikor pénzadományban részesültem. Rövidesen a fegyházba való érkezésem után történt. Egyedül, egy őr kíséretében jöttem vissza a reggeli munkáról. Egy anya és tíz év körüli, angyalian szép kislánya jött szembe velem. Már láttam őket egyszer. Az anya katonaözvegy volt. Férje, egy fiatal katona, vizsgálati fogságban ült, és a börtönkórházban halt meg éppen akkor, amikor én is ott feküdtem. Felesége és a lánya eljöttek, hogy utolsó búcsút vegyenek tőle. Mindketten szörnyen sírtak. Mikor a kislány megpillantott, elpirult, és valamit súgott anyjának; az asszony azonnal megállt, tarsolyából kikeresett egy negyedkopejkást, és odaadta a kislánynak, aki utánam szaladt... „Fogjad, te »szerencsétlen«, vedd el ezt a kopejkát Krisztus nevében..." - hadarta, odafutott hozzám, és kezembe nyomta a pénzt. Elfogadtam az adományát, s a kislány igen megelégedetten szaladt vissza anyjához. Ezt a kopejkát hosszú ideig őriztem.

2. Első benyomások

Az első hónap és általában börtönéletem első ideje még élénken él bennem. A későbbi éveim sokkal homályosabban derengnek képzeletemben. Néha teljesen elhalványulnak, és egyetlen súlyos, fojtogató emlékké olvadnak össze.

De mindaz, amit a fegyházban eltöltött első napokban tapasztaltam, ma is úgy él bennem, mintha tegnap történt volna. Ez így természetes.

Világosan emlékszem, hogy fegyencéletem első heteiben legjobban az lepett meg, hogy nem találtam benne semmi különösképpen megdöbbentőt, rendkívülit, jobban mondva, váratlan dolgot. Mintha mindezzel már találkoztam volna, amikor Szibéria útjait róva igyekeztem elképzelni, milyen sors vár rám. De hamarosan a legkülönösebb meglepetésekkel, a legelképesztőbb esetekkel találkoztam jóformán minden lépésnél. Később, hosszabb fegyházi tartózkodásom után eszméltem csak rá és fogtam fel teljességében a rabéletet a maga rendkívüliségében, megdöbbentő mivoltában, és egyre jobban csodálkoztam rajta. Bevallom, hogy ez a csodálkozás végigkísért a fegyházban eltöltött hosszú évek során; sohasem tudtam megbékélni ezzel az élettel.

Első benyomásom a legvisszataszítóbb volt; de bármily különös is, ennek ellenére úgy éreztem, hogy a fegyházban sokkal könnyebb az élet, mint ahogy útközben elképzeltem. Noha a foglyok bilincsben voltak, mégis szabadon közlekedtek a fegyház egész területén, káromkodtak, daloltak, dolgoztak a maguk kedvére, pipáztak, még pálinkát is ittak (igaz, hogy nem sokat), és éjnek idején egyesek nagy kártyacsatákat vívtak. Számomra maga a munka nem volt túl nehéz, nem volt túlságosan *kényszermunka*, és csak jóval később döbbentem rá, hogy ennek a munkának a gyötrelme és *büntető jellege* nem annyira a munka súlyosságában és szakadatlanságában rejlik, mint inkább *kötelező*, kényszerű voltában, s hogy ráadásul botfenyítés mellett történik. Úgy hiszem, a szabad életben a paraszt összehasonlíthatatlanul többet dolgozik, különösen nyáron, mikor még az éjszakát is a mezőn tölti; de ő saját magának, ésszerű céllal dolgozik, és ez felmérhetetlenül könnyebb, mint a fegyenc számára teljesen haszontalan kényszermunka. Egyszer az jutott eszembe, hogy ha valakit teljesen meg akarnék semmisíteni, széttaposni, a legszörnyűbb büntetéssel akarnám sújtani, amelytől még a legszörnyűbb gyilkos is megremegne és összeroskadna, nem kellene egyebet tenni, mint a munkáját teljesen haszontalanná és értelmetlenné tenni. Ha a mostani kényszermunka érdektelen és unalmas is a rab számára, mint munkának mégis van értelme, a fogoly vályogot vet, földet ás, falat húz, épít; ebben a tevékenységben van értelem és cél. Néha a fegyenc még örömmel is csinálja, igyekszik minél ügyesebben, szaporábban, jobban dolgozni. De ha például vizet öntetnénk vele csöbörből vödörbe, vagy homokot őröltetnénk, a földet egyik helyről a másikra vitetnénk oda-vissza - úgy hiszem, a fogoly egynéhány napon belül felkötné magát, vagy ezernyi bűntényt követne el, csak hogy meghaljon, s végre megszabaduljon ettől a megaláztatástól, szégyentől és kíntól. Természetesen az ilyen büntetés emberkínzó bosszúvá fajulna, és elvesztené értelmét, hiszen semmilyen ésszerű célt nem érne el. De mivel az ilyen természetű értelmetlen, megalázó és szégyenletes kínzás minden kényszermunka velejárója, így a fegyházi munka összehasonlíthatatlanul gyötrőbb minden egyéb szabadon végzett munkánál, már azáltal is, hogy kényszerítik rá a rabot.

Télvíz idején, december hónapban érkeztem a telepre, s így nem lehetett fogalmam az ötszörösen nehéz nyári munkáról. A mi fegyházunkban télen általában kevés munka akadt. A foglyokat kiterelték az Irtis folyóhoz, ahol öreg kincstári uszályhajókat szedettek szét velük, műhelyekben dolgoztatták őket, havat takarítottak a középületek előtt, alabástromot égettek és

zúztak, és így tovább. A téli nap rövid, a munka hamar véget ér, és a fogoly korán visszatér a fegyházba, ahol jóformán semmi dolga sem akad, hacsak nem számítjuk azt, amit saját magának végez. De efféle munkával a foglyoknak alig egyharmada foglalkozott; a többiek csak henyéltek, a barakkok között ténferegtek, káromkodtak, intrikákat szőttek, kitaláltak mindenféle történetet, s ha valami kis pénzre tettek szert, ittak; éjnek idején elkártyázták utolsó ingüket, s mindezt unalmukban, tétlenségükben, henyeségükben tették. Később ráeszméltem, hogy a fogságon, a kényszermunkán és a börtönéleten kívül van még egy, sokkal nagyobb kín is, mint a többi együttvéve. Ez: a *kényszerű együttélés*. Az együttélés ténye természetesen megvan másutt is: de a fegyházba olyan emberek kerülnek, akikkel nem mindenki élne együtt szívesen, és meg vagyok győződve, hogy ha nagy részük nem is tudatosan, de a legtöbb fegyenc érezte ezt a kínt.

Az élelmet elegendőnek találtam. A foglyok azt állították, hogy európai Oroszországban ilyen élelmet még a büntetőszázadokban sem adnak. Nem vállalkozom rá, hogy ezt megítéljem, mivel ott nem voltam. Mindamellett sokaknak lehetőségük nyílt önálló élelmezésre. A marhahús fontja egy garasba, nyáron meg három-kopejkába került. Önélelmezésre tulajdonképpen csak azok rendezkedtek be, akiknek állandóan volt pénzük; a fegyencek többsége a kincstári élelmet fogyasztotta. Egyébként a rabok elsősorban a kenyérre gondoltak, mikor az élelmezést dicsérték, és áldották, hogy nálunk nem súlyra osztják, hanem közösen. A súly szerinti elosztástól szinte rettegtek, mert így az emberek egyharmada éhezett volna; a közös osztásnál viszont mindenkinek jutott elegendő. A fegyházi kenyér nálunk különösen jó ízű volt, és városszerte híres. Ezt főleg a kitűnően megépített sütőkemencének tulajdonították. A káposztaleves viszont elég silány volt. Közös üstben főzték, kevés korpaliszttel feleresztve, és különösen hétköznapokon túl hígra és böjtire sikerült. Engem főleg a levesben úszkáló megannyi csótány riasztott meg. A foglyok erre rá sem hederítettek.

Az első három nap nem jártam munkába; ez előírás volt valamennyi újonnan jött számára: lehetőséget adtak, hadd pihenje ki az út fáradalmait. Megérkezésem másnapján kivezettek, hogy bilincset rakjanak rám. Az addigi bilincseim nem feleltek meg az előírásnak, eléggé durva, „halk csörgésű” gyűrűkből álltak, így nevezték ezt a foglyok. Kívül hordta az ember. Az előírás szerinti bilincs nem akadályozta a munkát: nem gyűrűből, hanem négy, majdnem ujjvastagságú, három kis láncszemmel összefogott vaspálcából készült. Ezt a nadrág alatt viselte a fogoly. A középső gyűrűt egy szíjhoz erősítették, melyet az ing fölött hordott derékszíjhoz csatoltak.

Emlékszem a barakkban eltöltött első reggelre. A fegyház kapujánál az őrség ébresztőt dobolt, és tíz perc múlva a napos altiszt kinyitotta a barakkokat. A foglyok ébredezni kezdtek. A hat faggyúgyertya pislákoló fényénél a didergő foglyok felkeltek a priccsről. Legtöbbjük néma és mogorva volt, egyesek ásítoztak, nyújtózkodtak, és összeráncolták megbélyegzett homlokukat, Akadtak, akik keresztet vetettek, mások meg mókázni kezdtek. A levegő szörnyen fülledt volt. Alighogy kinyitották az ajtót, betódult a friss téli levegő, és gomolygó pára töltötte be a barakkot. A vizesvödör körül tolongtak a foglyok; egymás után fogták a merítőt, szájukba vizet vettek, és így mosták meg kezüket és arcukat. A vizet előző este készítette oda a „küblis”. A rendtartás szerint minden barakkban egy, a közösség által választott fogoly végezte a benti házimunkát. Ezt hívták „küblisnek”, külső munkára nem járt. Egyetlen foglalkozása a barakk tisztán tartása, a priccsek és a padló súrolása volt, ő cipelte ki-be a szennyesvödröt, és ő hozta a két vödör friss vizet a reggeli mosdáshoz meg egész napra az iváshoz. Az egyetlen merítőkanál állandó civakodás forrása volt.

- Hová tolakodsz, te fafejű! - morgott az egyik komor, tagbaszakadt, szikár, barna bőrű fogoly, akinek borotvált koponyáján dudorok meredeztek, és odébbtaszított egy zömök, kövér, vidám, piros arcú foglyot. - Lódulj innen!

- Mit kiabálsz! Itt az ácsorgásért is kapjuk a fizetést; inkább te lódulj arrébb! Honnan került ide az a hórihorgas? Nézzetek rá: hát van ennek emberi pofázmánya?!

A pofázmány szó megtette a hatását: sokan nevettek. Csak ez kellett a vidám, kövér rabnak, aki szemmel láthatóan az önkéntes bohóc szerepét töltötte be a barakkban. A tagbaszakadt fogoly a legmélyebb megvetéssel nézett végig rajta.

- Hasas tehén! - mondta szinte magának beszélve. - Felhízott a fegyházi búzakenyéren! Örül, hogy húshagyó keddre tizenkettőt fiadzik.

- Te meg miféle madár vagy? - kiáltott rá hirtelen a másik kipirulva.

- Az is vagyok: madár!

- De milyen?

- Hát olyan.

- Mégis, milyen?

- Egyszóval, olyan.

- De hát milyen?

Szemükkel szinte átdöfték egymást. A kövér várta a választ, keze verekedésre készen ökölbe szorult. Valóban azt hittem, hogy egymásnak esnek. Számomra mindez újdonság volt, és érdeklődve néztem. Később megtudtam, hogy ezek egészen ártatlan jelenetek, és, mint valami komédiát, a köz mulattatására játsszák végig; verekedésig sohasem fajul. Mindez eléggé jellegzetes, és jól mutatja a fegyházi szokásokat.

A tagbaszakadt fogoly higgadtan, fölényes nyugalommal álldogált tovább. Érezte, hogy figyelik, és kíváncsian várják, hogy válaszával szégyenben marad-e vagy sem; nem volt szabad engedni a méltóságából, be kellett bizonyítania, hogy ő valóban madár, és miféle madár. Leírhatatlan megvetéssel sunyított ellenfelére, tetőtől talpig végigmérte, mintha egy férget készülne eltaposni, és lassan, tagoltan kijelentette:

- Bíbic!...

Vagyis hogy ő bíbic. Harsogó kacagás jutalmazta a választ.

- Gazfickó vagy, és nem bíbic! - vetette oda a kövér; érezte, hogy minden ponton vereséget szenvedett, és ez a végletekig feldühítette.

Mielőtt a szócsata komoly fordulatot öltött volna, a két fickót sietve leintették.

- Mit ordítoztok itt! - kiabáltak rájuk a barakk minden sarkából.

- Inkább ökölre mennétek, ahelyett, hogy a torkotokat köszörülitek! - harsogta valaki.

- Hé, fogjátok le őket, még összeverekednek! - kiáltották máshonnan. - Mifelénk verekedős, bátor a nép; hét ember nem ijed meg egytől...

Mindkettő megéri a pénzét! Az egyik egy font kenyér miatt került a fegyházba, a másik meg pókhasú szoknyavadász, aludttejet kosztolt egy asszonynál, és ezért kapta a kancsukát.

- Nonono! Elég legyen - kiáltott fel a rokkant, aki a rendre ügyelt a barakkban, és külön ágya volt az egyik sarokban.

- Vizet, fiúk! Petrovics, az invalidus is felébredt! Petrovics, szeretett testvérünk egészségére!

- Testvér... Milyen testvéred vagyok én neked? Még egyetlen rubelt sem ittunk el együtt, és mégis testvér - zsörtölődött a rokkant, és betűrte köpenye üres ujját.

Az emberek felkészültek a létszámellenőrzésre. Már világosodott; a konyhában csak úgy nyüzsgött a nép, mozdulni sem lehetett. Ott nyomakodtak a bekecses, sapkás foglyok a kenyér körül, amelyet az egyik szakács szeletelt fel nekik. A szakácsokat is közösen választották, minden konyhára kettőt. Náluk volt a kenyér és hús szeletelésére szolgáló konyhakés, mindössze egy darab az egész konyhára.

A foglyok sapkában, bekecsben, derékszíjjal, már munkára készen elhelyezkedtek a konyha zugaiban az asztaloknál. Némelyek előtt ciberével teli fatányér állt. A ciberébe kenyeret morzsoltak, és így itták. Elviselhetetlen zaj, kiabálás töltötte be a helyiséget, alig néhányan beszélgettek higgadtan, halkan valamelyik sarokban.

- Minden jót az öreg Antonicsnak, jó reggelt kívánok! - szólalt meg egy fiatal fogoly, és odatelepedett egy borús arcú, fogatlan rab mellé.

- Hát ha nem tréfálsz, akkor neked is jó reggelt! - válaszolt a másik, s anélkül, hogy felnézett volna, fogatlan ínyével tovább eszegette a kenyeret.

- Tudod, Antonics, azt hittem, hogy rég meghaltál, igazán.

- Azt már nem, patkolj el te előbb, én majd utánad...

Mellékük ültem le. Jobbra tőlem két megfontolt fogoly beszélgetett, láthatóan igyekeztek megőrizni tekintélyüket egymás előtt.

- Engem bezzeg nem lopnak meg - szólalt meg az egyik -, tudod, barátocskám, én inkább attól félek, hogy én lopok majd...

- Vigyázz, tőlem aztán puszta kézzel nehogy elemelj valamit; megégeted magad...

- Ugyan miért égetném meg! Éppen olyan rab kutya vagy, mint én; más nevünk nincs is... Van itt egy nő, az teljesen megkopaszt, s még azt sem mondja, jó napot. Testvér, itt elúszott az utolsó kopejkám is. A napokban eljött ide az a nő. Hová menjek vele? Kértem azt a hóhér Fegykát, hogy odamehessek hozzá; a város végén még megvolt a háza, amit attól a rühes Salamon zsidótól vásárolt, aki később felakasztotta magát.

- Ismertem. Griskának csúfolták. Három évvel ezelőtt még ott mérte az italt egy kocsmában. Sötét egy kocsma volt. Ismerem.

- Dehogy ismered, ez egy másik sötét kocsma.

- Hogy lenne másik! Nem tudsz te semmit! Én annyi szemtanúval hozlak össze, ahánnyal csak akarod...

- Összehozol! Azt hiszed, engem a gólya költött?

- Csak ne járjon a szád! Én már elláttam a bajod egypárszor, mégsem dicsekszem vele, te pedig...

- Te elvertél engem? Még nem született meg az, aki engem elverjen, de ha akadt is, az már alulról szagolja az ibolyát.

- Te benderi pestis!

- Essék beléd a szibériai kórság!

- Hogy a török szablya hasítana ketté!...

Egyre hevesebben szidalmazták egymást.

- Nonono! Már megint lármáznak! - kiáltottak körös-körül. - Szabadon nem tudtak élni; most örülnek, hogy itt...

Azonnal elhallgatnak. Káromkodni, a nyelvet élesíteni szabad: ez részben szórakozás a többiek számára is. De igen ritkán engedik verekedéssé fajulni a dolgot: az ellenségek csak kivételes esetekben kapnak hajba. A verekedésről jelentést tesznek az őrnagynak; elkezdődik a nyomozás, maga az őrnagy is megjelenik - egyszóval, mindenkire rájár a rúd, mert az ilyesmi szigorúan tilos. Igaz, az ellenségek is többnyire szórakozásból, a szógyakorlás kedvéért szapulják egymást. Elég gyakran úgy belelovalják magukat, hogy heves, vad veszekedésbe csapnak... Az ember azt hinné, no most biztosan ökölre mennek; de egy bizonyos határig eljutva, egyszeriben lelohadnak. Eleinte roppantul meglepett mindez. Készakarva idéztem fel az imént a leghétköznapibb fegyházi beszélgetés példáját. Eleinte el sem tudtam képzelni, hogyan lehet így kedvtelésből káromkodni, és ebben kellemes időtöltést, szórakozást találni? Persze nem szabad elfelejteni a hiúságot sem. A fifikusan káromkodó nagy tiszteletnek örvend, akár egy jó színész, csak éppen nem tapsolnak neki.

Még előző este észrevettem, hogy sandán néznek rám.

Elkaptam egynéhány sötét pillantást. Több fogoly állandóan körülöttem sündörgött, gyanították, hogy pénzt hoztam magammal. Voltak, akik azonnal felajánlották szolgálataikat; kioktattak, hogy viseljem az új bilincset; szereztek - természetesen jó pénzért - lakattal ellátott faládikót, amelyben a kincstári holmit és a magammal hozott egynéhány fehérneműt őrizhettem. Már másnap ellopták tőlem, és elitták. Később az egyik tolvaj lelkes hívemmé szegődött, bár minden adódó alkalommal továbbra is meglopott. Mindezt teljesen gátlástalanul, szinte öntudatlanul, mint valami kötelességet végezte, s lehetetlen volt megharagudnom rá.

Többek között kioktattak, hogy legyen mindig saját teám, és ezért szerezzek be egy teáskannát, de addig is kérjek kölcsön valakitől, ajánlották, hogy legyek jóba a szakáccsal, aki havi harminc kopejkáért bármit megfőz nekem, ha valami külön kosztra áhítozom, és vegyek magamnak tartalék élelmiszert... Természetesen többen kölcsönkértek tőlem pénzt, és ezek még aznap háromszor is visszajöttek hozzám, hogy újra kunyeráljanak.

A fegyintézetben általában elég rosszindulatúan és sandán néznek a volt nemesemberekre.

Noha engem már megfosztottak vagyonomtól, jogaimtól, és teljesen egyenjogú lettem a többi fogollyal, mégsem ismertek el soha társuknak. Ez nem is holmi tudatos előítéletből, hanem teljesen őszinte, tudat alatti érzésből fakadt. Meggyőződésből továbbra is nemesembereknek tekintettek minket, bár szerettek ugratni a bukásunkért.

- Annak már vége! Egyszer hopp, másszor kopp! Aki aranyban dúskált, most szemétben turkál - hallatszottak az efféle kedveskedések.

Szinte örömmel nézték vergődésünket, mi viszont igyekeztünk elrejteni előlük. Különösen a munka kezdetén járt ránk a rúd: legtöbben nem voltunk olyan erősek, mint ők, és nem lehettünk segítségükre, ahogy dukált. Nincs nehezebb, mint a nép (különösen ha efféle népről van szó) bizalmába férkőzni, és kiérdemelni szeretetét.

Akadt köztünk egynéhány nemesember. Többek közt öt lengyel. Róluk majd a későbbiekben külön beszélek. A fegyencek nem szívelték a lengyeleket, még jobban idegenkedtek tőlük, mint az orosz nemesi száműzöttektől. A lengyelek (s itt kizárólag a politikai bűnösökről beszélek) kifinomult, szinte sértő udvariassággal kezelték a többi foglyot, roppant zárkózottak

voltak, és sehogy sem tudták palástolni a fegyencek iránti undorukat, akik ezt igen jól érezték, és ugyanezzel fizettek nekik.

Jóformán kétesztendei börtönélet kellett hozzá, hogy megnyerjem néhány fegyenc jóindulatát. Végül többségük megkedvelt, és „jó ember”-ként tartott számon.

Rajtam kívül még négy orosz nemesember élt itt. Egyikük hitvány és alantas lelkű, szörnyen elzüllött fickó volt foglalkozása szerint kém és besúgó. Már börtönbe kerülésem előtt is hallottam róla; legelső napon megszakítottam vele minden kapcsolatot. A másik a már fentebb említett apagyilkos volt. A harmadikat Akim Akimicsnak hívták; ritkán láttam ilyen különc fickót, mint ez az Akim Akimics. Élesen emlékezetembe vésődött. Magas, szikár, nehéz felfogású, szörnyen tudatlan, fontoskodó és németesen rendszerető ember volt. A fegyencek jókat mulattak rajta; egyesek féltek is összetűzni vele a kötekedő és civakodó természete miatt. Egy csapásra mindenkit barátjának fogadott, együtt káromkodott, sőt verekedett velük. Elképesztően becsületes volt. Minden igazságtalanság láttán azonnal közbelépett, még akkor is, ha semmi köze sem volt hozzá. Naivsága nem ismert határt; például a fegyencekkel vitatkozva gyakran korholta őket, amiért tolvajok lettek, és legkomolyabban igyekezett meggyőzni őket, hagyják abba a lopást. Valaha mint zászlós szolgált a Kaukázusban. Már az első napokban jóba lettünk, s azonnal elmondta a történetét. A Kaukázusban még mint kadét kezdte pályafutását egy gyalogezrednél, sokáig cipelte a puskát, amíg végre tisztté avatták, és valamilyen erődbe küldték parancsnoknak. Az egyik szomszédos, behódolt grúz herceg felgyújtotta az erődjét, és éjjel támadást intézett ellene. Ez azonban kudarcba fulladt. Akim Akimics ravaszkodva úgy tett, mintha nem tudná, ki volt a támadója. Az ügyet a még be nem hódolt grúzokra hárította, egy hónappal később pedig meghívta a herceget baráti vacsorára. El is jött, mit sem gyanítva. Akim Akimics felsorakoztatta csapatát; s ott mindenki szeme előtt, füle hallatára leleplezte a herceget, és a sárga földig lehordta; bizonygatta, hogy szégyen, gyalázat erődöket gyújtogatni. Utána nagy beszédet intézett hozzá arról, hogyan kell egy behódolt hercegnek viselkednie, és mindennek betetőzéseképpen agyonlőtte, amiről aztán részletes jelentést tett felsőbb parancsnokságának. Ezért került bíróság elé, amely halálra ítélte, de büntetésén enyhítettek, végső fokon másodfokú fegyencként tizenkét évi fegyházra ítélték, és Szibériába száműzték. Belátta, hogy helytelenül járt el, s azt is megmondta nekem, hogy ezt a herceg agyonlövése előtt is tudta, akárcsak azt, hogy egy behódolt fejedelmet csak törvényes bíróság ítélhet el; bár mindezt tudta, mégsem fogta fel bűnének horderejét.

- De engedjen már meg! Hiszen rám gyújtotta az erődöt! Mit csináljak, megköszönjem neki?! - csattant fel ellenvetéseimre válaszolva.

Bár Akim Akimics bolondériáit kinevették, rendszeretetéért és ügyességéért mégis tisztelték a foglyok.

Nem volt olyan mesterség, amihez Akim Akimics ne értett volna. Éppoly kitűnő asztalos, csizmadia, bocskorkészítő, festő, aranyozó volt, mint lakatos, és mindezt a fegyintézetben tanulta meg. Ha egyszer valamit megfigyelt, már meg is tanulta. Nagy mestere volt a különböző dobozok, kosarak, lámpások, gyermekjátékok készítésének, és a városban eladta őket. Ilyenképpen mindig szerzett pénzt, amelyet azonnal jobb fehérneműre, puhább vánkosra és összehajtható derékaljra költött. Egy barakkban laktunk, és fegyházi életem első napjaiban sok szolgálatot tett nekem.

A foglyok munkába menet a fegyintézetből kilépve a főőrség előtt kettesével felsorakoztak; a sor előtt és mögött élesre töltött puskával felfegyverzett őrök álltak. Megjelent még: a műszaki tiszt, a munkavezető és egynéhány műszaki altiszt, akik a munkákat irányították. Az őrség parancsnoka megszámolta a foglyokat, és elosztotta őket munkahely szerint, ahogy kellett.

Néhány más fogollyal engem a katonai műhelybe irányítottak. Mindenféle anyaggal telizsúfolt udvaron emelkedő alacsony kőépület volt. Itt kapott helyet a kovács-, a lakatos-, az asztalos- és a festőműhely. Akim Akimics ide járt dolgozni a festőműhelybe. Ő készítette az olajfestékeket, és diófamintára mázolta az asztalokat és bútorokat.

Amíg várakoztam, hogy rám verjék az új bilincset, elbeszélgettem Akim Akimiccsal a fegyintézetben szerzett első napi benyomásaimról.

- Ami igaz, az igaz, a nemeseket ezek nem szeretik - jegyezte meg -, kivált a politikaiakat elevenen felfalnák; ez érthető, kérem. Először is maguk másfajta, hozzájuk egyáltalán nem hasonló emberek, másodszor pedig a nemesek azelőtt vagy földbirtokosok, vagy katonatisztek voltak. Ebből aztán saját maga is rájöhet, szerethetik-e a magukfajtát? Elárulom: itt nehéz az élet. De az oroszországi fegyházban még nehezebb, kérem. Vannak nálunk, akik onnan kerültek ide, s alig győzik dicsérni a mi fegyintézetünket, mintha a pokolból a mennyországba jutottak volna. Nem a munkával van a baj, kérem. Azt mondják, hogy ott az elsőfokú fegyintézetekben a parancsnokság nem egészen katonai, kérem, de mindenképpen egész más módon kezelik az embereket, mint nálunk. Azt mondják, a fegyenc ott saját házában is élhet. Én ugyan nem voltam ott, de hát ezt beszélik. A hajat sem borotválják le; egyenruhát sem kell viselniük; bár egyébként úgy vélem, helyénvalóbb, hogy mi itt rabruhában járunk, és leborotválják a koponyánkat; mert, kérem, így mégis nagyobb a rend, és szemre is kellemesebb. Csak hát a foglyoknak ez nem tetszik. De nézze meg őket, micsoda gyülevész népség! Vannak itt kantonisták, cserkeszek, szakadárok, pravoszláv jobbágyok, akik otthon családot, gyereket hagytak maguk után, vannak itt zsidók, cigányok, no meg olyan, akiről azt sem tudja az ember, hogy ki fia, borja, és itt együtt kell élni vele békében, bármi áron, megtalálni a közös hangot, egy tálból enni, egy priccsen hálni. És miféle szabadság van itt: egy jobb falatot is csak lopva lehet lenyelni, minden garast csizmába kell rejteni, s egyebet sem ismerünk itt, csak a börtönt, csak a börtönt... Akarva, nem akarva megkergül az ember.

Ezt már én tudtam. Inkább az őrnagyunkról szerettem volna valamit megtudni. Akim Akimics nem fukarkodott a szóval, és emlékszem, nem túl biztató híreket mondott.

Sorsom úgy alakult, hogy két esztendőt éltem az őrnagy parancsnoksága alatt. Mindaz, amit Akim Akimics mesélt róla, teljesen helytállónak bizonyult, azzal a különbséggel, hogy a valóságból szerzett benyomások mindig erősebbek azoknál, amit hallomásból szerzünk. Ez az ember főleg azért volt rettenetes, mert szinte teljhatalmú kényura lehetett kétszáz embernek. Jómaga tulajdonképpen hebehurgya, izgága ember volt, semmi több. A fegyenceket eleve ellenségeinek tekintette, s ez volt első és legnagyobb tévedése. Az igazat megvallva, voltak bizonyos képességei, de még a jó tulajdonságai is fonákul hatottak. Bizalmatlan, dühös természete néha éjnek idején is behajszolta a fegyházba, s ha észrevette, hogy valamelyik fogoly a bal oldalán, vagy hanyatt fekve alszik, reggel megbüntette: „Jobb oldalon aludni, ahogy megparancsoltam! Érted?” A fegyházban gyűlölték, és féltek tőle, mint a bélpoklostól. Vérvörös, dühödt arca volt. Mindenki tudta, hogy csicskása, Fegyka teljesen a markában tartja. Trezorka nevű pudlikutyáját mindennél jobban szerette, és majdnem eszét vesztette, amikor Trezorka megbetegedett. Azt mondják, úgy zokogott a kutyája mellett, mintha édesgyermeke volna; az állatorvost elkergette, és szokásához híven, majdnem összeverekedett vele, s mikor Fegykától megtudta, hogy a fegyházban a foglyok közt van egy állatokhoz értő ember, aki roppant ügyesen gyógyít, azonnal magához hívatta.

- Segíts! Ha Trezorkát meggyógyítod, aranyba foglallak! - ordított rá a fogolyra.

Ez a fogoly ravasz, okos, szibériai parasztember volt, valóban ügyes állatorvos, de egészen paraszti.

- Elnéztem Trezorkát - mesélte később a foglyoknak, sok idővel az őrnagynál tett látogatása után, amikor már minden feledésbe merült -, nézem a kutyát: ott fekszik a díványon, fehér vánkoson; látom, hogy gyulladás emészti, egy érvágástól meg is gyógyult volna, de magamban ezt gondoltam: „Olyan nagy baj, ha nem gyógyítom ki, és megdöglik?" - „Nemzetes uram, mondom neki, nem megy, későn tetszett hívni; ha tegnap vagy tegnapelőtt hívott volna ebben az időben, kigyógyítom a kutyát, most már tehetetlen vagyok. Nem tudom megmenteni..."

Trezorka el is pusztult.

Azt is elmesélték részletesen, hogyan akarták megölni az őrnagyunkat. A fegyintézetben már néhány éve élt egy rab, aki kitűnt szelíd viselkedésével. Megjegyezték azt is, hogy jóformán soha senkivel sem állt szóba. Amolyan megszállottnak tekintették. Betűismerő ember volt, és az utolsó évben a Bibliát forgatta éjjel-nappal. Mikor már mindenki elaludt, úgy éjféltájban felkelt, meggyújtott egy templomi viaszgyertyát, felmászott a kemencepadkára, kinyitotta a könyvet, és reggelig olvasott. Egyik reggel aztán odaállt az altiszt elé, és kijelentette, hogy nem hajlandó munkába menni... Jelentették az őrnagynak, aki megdühödött, és azonnal odavágtatott. A fogoly egy előre elkészített téglával rátámadt, de eltévesztette a dobást. Azonnal lekapták a tíz körméről, ítélkeztek felette, és megvesszőzték. Mindez roppant gyorsan játszódott le; három nap múlva meghalt a kórházban. Halála előtt kijelentette, hogy semmilyen dühöt nem érzett, csupán áhítozott a szenvedésre. Megjegyzem, semmilyen szakadár szektához nem tartozott. A fegyházban nagy tisztelettel emlegették.

Végül rám rakták az új bilincset. Ezalatt egymás után néhány kalácsárus lány jelent meg a műhelyben. Voltak közöttük egészen fiatal kislányok. Felnőtt korukig rendszerint kalácsot árultak: anyjuk sütötte. Mire felnőttek, továbbra is bejártak oda, de már kalács nélkül; így hát nőszemély mindig akadt. Lányok is, asszonyok is. A kalács egy garasba került. A foglyok jóformán mind megvették.

Megfigyeltem egy deresedő, de még pirospozsgás foglyot, egy asztalost, aki mosolyogva incselkedett a kalácsárusokkal. Mielőtt megjelentek volna, nyakára kötött egy szép piros kendőt. Egy kövér, ragyás arcú fiatal asszony a munkapadjára tette a kosarát, s beszédbe elegyedtek.

- Miért nem jött el tegnap? - kezdte a fogoly öntelt mosollyal.

- Nahát! Eljöttem én, de magának hűlt helye volt - válaszolt élénken a menyecske.

- Máshol volt szükség rám, különben feltétlenül a helyemen vagyok. Harmadnapja itt jártak nálam a lányok.

- Kicsoda?

- Itt járt Marjaska, Havroska, Csekunda, de még a Kétgarasos is eljött.

- Mit jelent ez? - kérdeztem Akim Akimicstól. - Tán csak nem?...

- Előfordul, kérem - válaszolta szerényen lesütve szemét, mivelhogy igen szemérmes ember volt.

No igen, az ilyesmi előfordul, de elég ritkán és roppant nehézségek árán. Az önmegtartóztató élet minden keserve ellenére is általában sokkal több kedvelője volt az italnak, mint ennek a dolognak. Elég nehéz volt asszonyhoz jutni. Meg kellett találni a megfelelő időt, helyet, előre megbeszélni mindent, kitűzni a találkozás időpontját, de még ennél is bajosabb volt egy magányos zugot találni, s ráadásul: meglehetősen nagy összeggel megnyerni az őrség jóindulatát. Később mégis alkalmam nyílott, hogy tanúja legyek szerelmi jeleneteknek. Emlékszem,

egy ízben, nyár idején, hármasban dolgoztunk az Irtis partján valamilyen fészerben, s téglaégető kemencét gyújtottunk be; emberséges őrök voltak velünk. Végül megjelent két „susogó”, ahogy a foglyok nevezték őket.

- Nos, hol késtek ilyen sokáig? Csak tán nem Zverkovéknál voltak? - fogadta őket az a fogoly, akihez jöttek, és aki rég várta őket.

- Én késtem? Tovább ült a szarka a kerítésen, mint amennyi ideig én ott ültem náluk - válaszolta vidáman a lány.

Úgy hiszem, ez volt a világ legmocskosabb teremtése. Csekundának hívták. A Kétgarasos jött el vele. Őt már szinte leírni sem lehet.

- Régen nem láttuk egymást - folytatta a fogoly, a Kétgarasoshoz fordulva. - Mintha lefogyott volna.

- Ammá meglehet. Azelőtt olyan kövér voltam, mint egy asztag, most meg vékony vagyok, akár a kóró.

- Még mindig a katonák után járnak?

- Dehogy. Biztosan a rossznyelvek híresztelik rólunk. De különben miért ne tennénk? Ha bele is roppan a bordám, akkor is jó katonát szeretni!

- Hagyják a katonákat, minket szeressenek; van nekünk pénzünk...

A teljesség kedvéért képzeljék el a jelenetet őrizet alatt levő, félig borotvált koponyája, bilincsbe vert fegyencekkel.

Elbúcsúztam Akim Akimicstól, és megtudva, hogy visszatérhetek a fegyházba, szóltam az őrnek, és megindultam. A foglyok már szállingóztak hazafelé. Elsőnek a teljesítményben dolgozók jönnek még. A teljesítményben kiadott munka az egyetlen, amely szorgos tevékenységre buzdítja a foglyot; noha a norma nemegyszer túl nagy, mégis kétszer olyan gyorsan elvégzik, mintha az ebédre hívó dobszóig dolgoztatnák őket. Amint a kiszabott munkát befejezte, a rab akadálytalanul visszatérhet, és senki meg nem állítja.

Az ebédet nem együtt, hanem az érkezés sorrendjében fogyasztják. Meg aztán a konyha se elég tágas, hogy valamennyiünket egy időben befogadjon. Megkóstoltam a káposztalevest, de képtelen voltam megenni, annyira szokatlan volt, így inkább teát főztem magamnak. Az asztal végén telepedtem le, oda ült mellém egy társam, aki, akárcsak én, szintén nemesember volt.

A foglyok jöttek-mentek. Egyébként bőven akadt hely, hisz nem jött még mindenki haza. Egy öttagú társaság külön a nagy asztal mellé húzódott. A szakács két tál káposztalevest merített nekik, és egy egész tál sült halat tett eléjük az asztalra. Valamit ünnepeltek, és a saját pénzükön vásárolt ételtették. Sandán néztek ránk. Egy lengyel lépett be, és mellénk ült.

- Itthon se voltam, de mindent tudok! - kiáltott fel hangosan egy magas fogoly a konyhába lépve, és tekintete végigpásztázta a jelenlevőket.

Ötven év körüli, izmos, szikár ember volt. A képében valami kaján vidámság bujkált. Különösen lebiggyedő, vastag alsó ajka tűnt fel; roppant komikus kifejezést kölcsönzött arcának.

- Erő, egészség! Mi az, nem is köszöntök? Éljenek a kurszkiak! - tette hozzá, és odatelepedett a saját kosztjukat evők mellé. - Jó étvágyat! Nem kínálnátok meg?

- De hát, barátocskám, mi nem vagyunk kurszkiak!

- Talán tamboviak?

- Mégcsak nem is tamboviak, nincs itt semmi keresnivalód, eredj inkább a gazdag emberhez, ott kérj!

- Hej, barátaim, pedig ma üresen korog a bendőm; hát hol él az a gazdag ember?

- Ott van Gazin, az gazdag; eredj hozzá!

- Mulat ma Gazin, barátaim, leitta magát, elissza az egész bugyellárisát.

- Legalább húsz rubelt - jegyezte meg egy másik. - Jó dolog a kocsmároskodás, barátocskáim.

- Hát akkor nem vendégeltek meg? Nos, akkor jó lesz a kincstári is.

- Eridj oda, kérj teát. Az urak ott isznak.

- Miféle urak? Itt nincsenek urak; most ők is olyanok, akárcsak mi - szólalt meg mogorván az egyik sarokból egy rab, aki eddig némán üldögélt.

- Innék én teát, csak szégyellek kérni; nekem is van önérzetem - jegyezte meg a vastagajkú, jóindulatú tekintetet vetve felénk.

- Ha óhajtja, megkínálom - szóltam oda. - Van kedve?

- Kedvem? Hát hogyne volna! - Azzal odajött asztalunkhoz.

- Nézd csak, otthon bocskorban csak káposztalevest evett, itt már a teát is megismerte; úri italra fáj a foga - szólalt meg a mogorva fogoly.

- Miért, talán itt senki sem teázik? - kérdeztem tőle, de válaszra sem méltatott.

- No, hozzák már a kalácsot. Megkínálhatnak kaláccsal is!

Egy fiatal fogoly egy egész füzér kalácsot hozott, és ott árusította a fegyházban. Valamelyik kalácsárus lánytól vette át azzal, hogy minden tizedik az övé lehet; így nyerészkedett.

- Kalácsot vegyenek, kalácsot - kiáltotta a konyhába lépve -, ropogós a moszkvai! Magam is megenném, de kell a pénz, nos, fiúk, maradt még néhány darab; ki emlékszik még az áldott anyai kéz sültjére?

Mindnyájan nevettünk rajta, hogy az anyai szeretetre hivatkozik, és vettek is tőle néhány kalácsot.

- Tudjátok, barátocskáim - mesélte az árus -, Gazin ma eszeveszetten mulat! Biz' isten! Ez is jókor öntött fel a garatra. A nyolcszemű ma biztosan betoppan.

- Majd elrejtjük. Nagyon részeg?

- Tyű, de mennyire! Dühöng, kötekedik...

- Nos, addig mulat, amíg el nem látják a baját...

- Kiről beszélnek? - kérdeztem a mellettem ülő lengyeltől.

- Gazinról, az is fogoly. Pálinkával kereskedik. Alighogy összekapar egy kevés kis pénzt, azonnal elissza. Ilyenkor kegyetlen és dühöng; józanul egyébként szelíd; de ha berúg, nem ismerni rá; késsel támad az emberekre. De itt lecsillapítják.

- Hogyan?

- Rárohan vagy tíz társa, és szörnyen elagyabugyálják, mindaddig ütik, míg el nem veszti az eszméletét. Úgy is mondhatnánk: félholtra verik. Utána lefektetik a priccsre, és bekeccsel betakarják.

- De hisz agyonüthetik.

- Más embert biztosan, de nem őt. Roppant erős, a fegyházban ő a legerősebb és a leghatalmasabb termetű ember. Másnap reggel makkegészségesen kel fel.

- Mondja csak, kérem - faggattam tovább a lengyelt -, ott azok is a saját kosztjukat eszik, én meg teázom, és mégis úgy néznek rám, mintha irigyelnének ezért a teáért. Mit jelent ez?

- Nem a tea miatt van - válaszolta a lengyel. - Azért haragszanak, mert maga nemes, és elüt tőlük. Sokan szeretnének belekötni magába, nagyon szeretnék megalázni, megsérteni. Még sok kellemetlenségben lesz itt része. Mindnyájunknak roppant nehéz a helyzete. Nekünk minden tekintetben keservesebb a sorsunk. Sok hidegvér kell hozzá, hogy megszokjuk. Nem-egyszer zúdul még magára kellemetlenség, átkozódás, a tea meg a külön koszt miatt, noha itt sokan és gyakran a saját kosztjukat eszik, és állandóan teáznak. Nekik szabad, de magának nem.

E szavak után felállt, és eltávozott. Alig néhány perc múlva a jóslata beteljesedett.

3. Első benyomások

Alighogy M-cki (az a lengyel, akivel beszélgettem) elment, Gazin támolygott be a konyhába holtrészegen.

Egy szigorú parancsnok alatt, aki bármelyik pillanatban betoppanhat a fegyházba, és az állandóan szolgálatot teljesítő ügyeletes altiszt, az őrök meg a rokkantak jelenlétében, mindeme szigorúságok ellenére, fényes nappal, hétköznapon, amikor mindenki köteles munkába menni, megjelenik egy részeg fogoly, s ittasan betámolyog: mondhatom, ez teljesen összekuszálta a rabéletről alkotott elképzelésemet. Csak hosszú idő múltán tudtam megmagyarázni magamnak ezeket az első napokban rejtélyesnek tetsző dolgokat.

Mint már mondottam, a foglyoknak mindig volt magánmunkájuk, és ez a munka a börtönélet természetes szükséglete; de ezen túlmenően, a rab szenvedélyesen szereti a pénzt, mindennél, szinte a szabadságnál is jobban becsüli; vigaszt lel abban is, ha a zsebében csörög. Ha nincs pénze, elcsügged, szomorú, nyugtalan, kishitűvé válik, és ilyenkor kész ellopni bármit, ami a keze ügyébe kerül, csak hogy pénzhez jusson. Noha a fegyházban a pénz ilyen kincsnek számított, mégsem melegedett meg soha a boldog tulajdonosánál. Bizony nehéz volt megőrizni, mert vagy ellopták, vagy elkobozták. A rajtaütésszerű motozásoknál az őrnagy rátette a kezét, azonnal elkobozta. Meglehet, hogy ezt az összeget a foglyok élelmezésének javítására fordította; de mindenképpen hozzákerült. Ám a pénzt legtöbbnyire ellopták: senkiben sem lehetett megbízni. Később megtalálták a módját, hogyan őrizhetik meg veszélytelenül a „vagyont". Egy öreg óhitűnek adták oda megőrzésre, aki a sztarodubi telepről került hozzánk... Nem tudom megállani, hogy ne szóljak néhány szót erről az emberről, bár egy kissé elkalandozom a tárgytól.

Hatvan év körüli, alacsony, ősz öreg volt. Már első pillanatra erősen felkeltette érdeklődésemet. Teljesen elütött a többi fogolytól; tekintetében volt valami csendes és megnyugtató, most is emlékszem, milyen különös örömmel néztem apró, kusza ráncokkal körülvett, tiszta szemébe. Gyakran elbeszélgettem vele, és mondhatom, életemben ritkán találkoztam ilyen nyájas, nemes lelkű lénnyel. Igen nagy bűnért ítélték el. A sztarodubi óhitűek közül egyesek visszatértek a pravoszláv egyház kebelébe. A kormány a megtérteket erősen pártfogolta, és latba vetette minden erejét, hogy más szakadárokat is megtérítsen. Az öreg azonban - mint mondotta - néhány fanatikussal együtt elhatározta, hogy „kiáll a hitéért". S amikor építeni kezdték a pravoszláv templomot, ők felgyújtották. Az öreget, minta felbujtók egyikét, kényszermunkára ítélték. Jómódú kereskedő polgárember volt; feleséget, gyerekeket hagyott otthon, de emelt fővel ment száműzetésbe, mivel elvakultságában úgy érezte, hogy „a hitért szenved vértanúságot".

Aki huzamosabb ideig mellette élt, óhatatlanul elgondolkodott rajta: hogyan is válhatott lázadóvá ez a békés, gyermekien szelíd ember? Néhányszor elbeszélgettem vele a „hitről". Meggyőződéséből semmit sem engedett; de ellenvetéseiből soha a legkisebb harag vagy gyűlölet sem csendült. Pedig elpusztított egy templomot, és nem is bánta meg. Kiderült, hogy meggyőződése szerint dicsőségnek tekinti tettét és az érte járó „szenvedéseket". De akárhogy figyeltem, tanulmányoztam, a hiúság vagy a büszkeség legkisebb nyomát sem fedeztem fel benne. A fegyházban voltak más óhitűek is, többnyire szibériaiak. Eszes, furfangos parasztok, Biblia-magyarázók, betűrágók és a maguk módján dialektikusak; kevély, kissé fennhéjázó, kaján és rendkívül türelmetlen népség volt ez. Az öreget egész más fából faragták. Lehet, hogy a többieknél is konokabban ragaszkodott a hitéhez, de mindig kitért a viták elől. Nála összeférhetőbb jellemű embert még nem láttam. Mindig vidám volt, gyakran nevetett, de nem

a fegyencekre jellemző cinikus nevetéssel, kacagása tiszta, halk volt, amelyben igen sok gyermeki egyszerűség csengett, és igen jól illett ősz hajához. Lehet, hogy tévedek, de úgy érzem, egy idegen embert a nevetéséről is meg lehet ismerni; ha az első találkozásnál kellemesnek találjuk a nevetést, akkor nyugodtan elmondhatjuk róla, hogy jó ember. Az öreg köztiszteletnek örvendett az egész fegyintézetben, de ez egyáltalán nem tette hiúvá. A foglyok nagyapónak nevezték, és soha meg nem bántották. Ez részben megmagyarázta, mily nagy befolyást gyakorolhatott hittestvéreire. De látható edzettsége ellenére, amellyel a rabéletet elviselte, valami mély, gyógyíthatatlan szomorúság bujkált benne, amit igyekezett mindenki elől palástolni. Egy barakkban laktunk. Egy ízben, éjjel két óra után, felébredtem, és halk, fojtott sírásra lettem figyelmes; az öreg ott ült a kemencén (amelyiken azelőtt éjjelen át imádkozott a fogoly, aki az őrnagyot meg akarta ölni), és kézzel írott imakönyvéből imádkozott. Sírt, és hallottam, hogy időnként így sóhajt fel: „Uramisten, ne hagyj el! Uramisten, adj erőt! Sosem látom többé kicsiny, drága gyermekeimet!" Le sem írhatom, mennyire elszomorodtam. Lassacskán majdnem minden rab az öregnek adta oda pénzét megőrzésre. A fegyházban csaknem mindenki lopott, de arról mindnyájan meg voltak győződve, hogy az öreg képtelen lenne bárkit is meglopni. Tudták, hogy a rábízott pénzt eldugja, mégpedig olyan rejtekhelyre, ahol senki sem találhatja meg. Később engem meg egynéhány lengyelt beavatott a titkába. Az egyik kerítésgerendában egy nagy göcs volt, amely erősen belenőtt a fába; sikerült kiemelnie, és a helyén egy nagyobb üreget talált. Nagyapó ide rejtette a pénzt, aztán a göcsöt visszatette a helyére, úgyhogy soha senki nem találhatta meg.

De eltértem elbeszélésem tárgyától. Ott hagytam abba: miért nem melegedett meg a pénz a fogoly zsebében. A fegyházban nehéz volt gyűjtögetni, és sok gonddal járt; a rab természeténél fogva szomjazik a szabadságra, és társadalmi helyzeténél fogva annyira könnyelmű és szertelen, hogy bármely pillanatban harsogva és muzsikálva „kirúgna a hámból", elmulatná egész vagyonát, hogy legalább egy pillanatra elfelejtse bánatát. Furcsa volt elnézni, hogy némelyek gyakran hónapokon át meggörnyedve dolgoznak csak azért, hogy egy nap alatt az utolsó garasig elherdálják, amit kerestek, és utána az újabb dőzsölésig hónapokon át görnyedjenek a munkán. Sokan közülük nagy előszeretettel igyekeztek új és feltétlenül különleges holmikat beszerezni: az egyenruhától eltérő fekete nadrágot, zekét, szibériai bekecset. Nagy kelendőségnek örvendett a színes kartoning meg a rézcsatos öv. Ünnepnapokon kiöltöztek, és így kicsípve valamennyi barakkot bejárták, hadd lássa őket a világ. A kiöltözött fogoly szinte gyermeki örömet érzett: a rabok sok tekintetben olyanok voltak, akár a gyerekek. Az is igaz, hogy a szép új holmi elég gyorsan elhagyta gazdáját, néha még ugyanaznap este lába kelt, és garasokért zálogba került. A dőzsölésbe fokozatosan lendültek bele. A mulatni vágyó rendszerint ünnepen vagy a neve napján tombolt. A névnapját ünneplő fogoly a reggeli felkelés után gyertyát gyújtott a szentkép előtt, és imádkozott; utána kiöltözött, és ebédet rendelt magának. Vásároltatott marhahúst, halat, csináltatott szibériai húsos derelyét; bivaly módra teleette magát csak úgy egymagában. Társai közül ritkán hívott meg valakit a lakomára. Ezt követte az ital: az ünnepelt ivott, mint a gödény, és tántorogva, botladozva járt-kelt a barakkban, fitogtatta, hogy részeg, hogy „mulat", és ezzel igyekezett kiérdemelni az általános tiszteletet, megbecsülést. Az orosz nép mindenütt rokonszenvez valamelyest a részegekkel; a fegyházban a dőzsölő szinte tiszteletet vált ki. A börtönbéli mulatozáshoz bizonyos fajta arisztokratizmus is tartozott. A nekividámult fogoly feltétlenül zenét rendelt. A fegyházban élt egy szökött lengyel katona, egy elég ocsmány fickó, aki jól hegedült, és egész vagyona a hegedűje volt. Nem értett semmilyen mesterséghez, és csak azzal keresett, hogy vidám tánczenét szolgáltatott a mulatozóknak. Szolgálata abból állt, hogy részeg gazdáját árnyékként követte egyik barakkból a másikba, és nyűtte a vonóját, ahogy csak bírta. Arca legtöbbször unott volt, bánatos. De mikor rákiáltottak: „Játssz, megfizettem érte!" - újult erővel húzta a vonót. A mulató rab bizonyosan tudta, hogy a többiek - teljesen önzetlenül - vigyáznak rá, ha

nagyon leissza magát, idejében lefektetik, s mindig akad, aki elbújtatja a váratlanul betoppanó parancsnok szeme elől. A fegyházban tartózkodó altiszt meg a rokkantak a maguk részéről szintén teljesen nyugodtak voltak; a részeg nem követhet el semmiféle kihágást. Az egész barakk szeme rajta volt, s ha zajongani, tombolni kezdett, azonnal lecsillapították, sőt néha össze is kötözték. Az alacsonyabb rangú felügyelők ezért szemet hunytak a részegség láttán, nem is akarták észrevenni. Nagyon jól tudták, ha nem engedik meg az italozást, sokkal rosszabb dolgok is megeshetnek. De honnan kerítettek pálinkát a rabok?

Az italt benn a fegyházban, az úgynevezett csaplárostól vásárolták. Voltak egynéhányan, akik állandóan mérték az italt, méghozzá sikerrel, pedig italozó és „dőzsölő" ember nem sok akadt, hiszen az ilyen mulatozás pénzbe került, és a foglyok nehezen szereztek pénzt. Az italkereskedés igen eredeti módon folyt és engedélyeztetett. Tegyük fel, valamelyik fogoly nem értett semmilyen mesterséghez, vagy általában nem is akart dolgozni - ilyenek is akadtak -, viszont türelmetlen ember lévén, gyorsan meg akart gazdagodni. Az induláshoz kevés pénz is elegendő volt, s ha ez összegyűlt, gondolt egy nagyot, és felcsapott italmérőnek: merész vállalkozás, amely nagy kockázattal jár. Könnyen megszenvedhetett ettől a háta, és egy csapásra elveszthette áruját és tőkéjét. De a csapláros mindenre kész. Eleinte, amíg kevés pénze van, ő maga csempészi be az italt a fegyházba, és természetesen haszonnal túlad rajta. Ezt két-háromszor megismétli; ha nem bukik le, és ha gyorsan túlad az áruján, ezután áttér a nagyméretű, igazi kereskedelemre; felcsap vállalkozónak, kapitalistának, felfogad néhány ügynököt meg segédet, így sokkal kevesebbet kockáztat, és egyre többet és többet keres. Helyette a „segédei" kockáztatnak.

A fegyházban mindig akad egy-két eladósodott, utolsó kopejkáját eljátszó, elmulató, mesterség nélküli, szánalomra méltó s lerongyolódott ember, aki viszont bizonyos mértékben merész és mindenre eltökélt. Az ilyeneknek egyetlen tőkéjük maradt: a saját hátuk; ez felhasználható még valamire, és a mindenét eltékozló, mulatós ember ezt az utolsó tőkéjét viszi a vásárra. Odamegy a vállalkozóhoz, és beáll hozzá szeszcsempésznek; a gazdag pálinkakereskedőnek több ilyen munkása van. Valahol a fegyházon kívül - katonák, polgárok, néha a rosszlányok közül - akad, aki a vállalkozó pénzén, viszonylag kis haszonért a kocsmában beszerzi az italt, eldugja egy megbeszélt rejtekhelyen, a foglyok külső munkahelyén. A szállító jóformán mindig kipróbálja a pálinka minőségét, és a megivott mennyiséget vízzel helyettesíti; veszi, nem veszi, a fogoly nem lehet túl igényes: még annak is örülhet, ha a pénze nem veszett el egészen, no meg aztán a kapott pálinka, legyen az akármilyen, mégiscsak pálinka. A csaplárostól előre kijelölt, marhabéllel felszerelt csempész jelentkezik a szállítónál. A marhabelet előbb jól kimossák, vagy megtöltik vízzel, hogy megőrizze eredeti nedvességét és rugalmasságát, és idővel alkalmas legyen pálinka tárolására. A fogoly, miután a marhabelet megtöltötte pálinkával, magára tekeri, lehetőleg teste rejtett részei köré. Most kell megmutatkoznia igazán csempész-ügyességének, tolvaj-leleményességének, hiszen itt már kockán forog a becsülete is; be kell csapni a kísérő őröket. Be is csapja őket: egy jó tolvajnál a legtöbbnyire újoncokból toborzott kísérő őr rendszerint semmit sem vesz észre. Természetesen előbb az őröket is tanulmányozzák. Ezen túlmenően figyelembe veszik az alkalmas időt meg a munkahelyet; például, ha egy kályhásmester fogoly bemászik a kemencébe, ki látja, mit mivel ott? Az őr nem bújik utána. A fegyház kapujához érve mindenesetre markába szorít egy tizenöt- vagy húszkopejkás ezüstpénzt, és így várja a kapunál az őrvezetőt. A napos őrvezető tetőtől talpig végigtapogatja a munkából hazatérő foglyot, és csak ezután nyitja ki előtte a fegyház kapuját. A szeszcsempész abban reménykedik, hogy bizonyos helyeken a motozás nem lesz túl alapos, de ha a napos néha mégis kitapogatja a pálinkát, akkor még ott van az egyetlen, utolsó kísérlet: a csempész némán és a kísérője figyelmét kijátszva, az őrvezető kezébe nyomja a markában szorongatott pénzdarabot. Megesik, hogy ezzel a módszerrel

szerencsésen bejut a börtönbe, és beviszi az italt. De néha ez sem sikerül, és ilyenkor utolsó vagyonával, vagyis a hátával kell fizetnie. Jelentést tesznek az őrnagynak, megbotozzák, alaposan ellátják a baját, s az italt elkobozzák a kincstár javára. A csempész mindent magára vállal, ki nem adná a megbízóját, de itt jegyezzük meg: nem azért, mintha hitványságnak tartaná a besúgást, hanem csupán azért, mert a besúgás nem jár előnnyel számára, hiszen a fenyítést sehogy sem kerüli el; egyetlen vigasza az lehetne, hogy mindkettőjüket megbotozzák. De a vállalkozóra még szüksége van, annak ellenére, hogy a bevett szokás és az előzetes megállapodás szerint a csempész egy kopejkát sem kap a vállalkozótól a megbotozott hátáért. Ami a besúgást illeti, ez eléggé bevett dolog. A fegyházban a besúgót nem éri semmiféle megaláztatás; elképzelhetetlen, hogy felháborodjanak a tettén. Nem is idegenkednek tőle, tovább barátkoznak vele, s ha netalán valaki a besúgás aljasságát próbálná bizonygatni a fegyházban, meg sem értenék. Az a nemesek közül való, elzüllött és aljas fogoly, akivel minden kapcsolatot megszakítottam, baráti viszonyban állott Fegykával, az őrnagy csicskásával, és kémszolgálatokat tett neki, aki a foglyokról szerzett értesüléseit azonnal közölte az őrnaggyal. Ezt mindenki tudta nálunk, de soha senki nem gondolt arra, hogy ellássa a baját vagy akár szemrehányást tegyen annak a csirkefogónak.

De hát eltértem a tárgytól. Természetesen előfordul, hogy az italt szerencsésen behozzák; a vállalkozó átveszi a teletöltött marhabelet, kifizeti az érte járó pénzt, és számítgatni kezd. Kiderül, hogy az áru már jó sokba került neki, tehát a nagyobb haszon kedvéért áttölti egy másik bélbe, miközben vízzel szinte kétszeresére hígítja, és így felkészülve várja a vevőket. Az első ünnepnapon, de néha hétköznap is megjelenik a vevő: valamelyik fogoly, aki hónapokig igavonó baromként dolgozott, élére rakta a garast, csak azért, hogy az előre kiválasztott napon mindenét eligya. Már jóval az áhított nap beköszöntése előtt a szegény rab másra sem gondolt, és álmában meg munka közben is ez a boldog ábrándozás tartotta benne a lelket a sivár fegyházi élet során. Felvirradt végre a ragyogó nap; a pénz összegyűlt, nem kobozták el, nem lopták el, és már viszi is a csaplároshoz, aki először viszonylag tiszta pálinkát ad neki, vagyis olyat, amit csak alig kétszer vizeztek meg; de alighogy az üveg ürülni kezd, a hiányt további vízzel pótolja. Egy pohár pálinka ötször-hatszor annyiba kerül, mint a kocsmában. El lehet képzelni, hány pohárral kell felhajtani, és mennyi pénzt kell érte fizetni, hogy berúgjon valaki! Szerencsére a fogoly már elszokott az italtól, a hosszú önmegtartóztatás után elég gyorsan lerészegedik, és rendszerint addig folytatja az ivást, amíg csak a pénze tart. Ha a zsebe kiürül, feláldozza valamennyi holmiját; a csapláros egyben uzsorás is. Először az újonnan beszerzett civil holmik kerülnek hozzá, majd oda jut az öreg holmi is, s végül a kincstári felszerelés. Mikor a részeg már az utolsó rongyig mindent elivott, lefekszik, és másnap, zúgó fejjel felébredvén, hiába könyörög a kocsmárosnál egy korty italért, hogy kijózanodjon. Szomorúan viseli a baját, és még aznap újra nekilát a munkának, verejtékezve dolgozik hónapokon át, és a múltba vesző boldog mulatozásáról ábrándozva lassan magához tér, s alig várja azt a következő, de még távoli napot, amely valamikor mégiscsak beköszönt.

Ami a csaplárost illeti, miután hatalmas összeget, sok-sok tízrubelest szerzett az üzleten, ismét pótolja a pálinkakészletét, de ezt már nem hígítja vízzel, mert saját magának szánja. Elég az üzletből: itt az ideje, hogy maga is mulatozzon! És jöhet a dőzsölés, az eszem-iszom, a muzsika. Van miből! Még a közeli őrök is segítenek neki. Az effajta dőzsölés néha napokig tart. A pálinkakészlet természetesen hamar elfogy; ilyenkor a mulatozó a többi kocsmároshoz fordul, akik már várták, és addig iszik, amíg az utolsó kopejkáját el nem veri. Akárhogy óvja a többi fogoly, a mulatozó néha mégis a börtönparancsnok, az őrnagy vagy az ügyeletes tiszt elé kerül. Beviszik az őrszobára, ha pénzt találnak nála, elkobozzák, és betetőzésül megvesszőzik. Magához térve visszajön a fegyházba. De alig múlik el néhány nap, újra hozzáfog a csaplárosmesterséghez.

Egyes, természetesen gazdagabb mulatozók a szépnemről álmodoznak. Néha munka helyett a jó pénzen lekenyerezett őrrel titokban kimennek valahová a városba, az erődön túlra, ott egyik város végi, szerény kis viskóban világraszóló lakomát rendeznek, s valóban nagy összegeket vernek el; pénzért még a fegyenctől sem szokás undorodni. Ahhoz is érteni kell, hogy jó előre kiszemeljék a megfelelő kísérőt. Az ilyen őrök rendszerint maguk is fegyencjelöltek. Egyébként pénzért mindent el lehet érni, és az ilyen kiruccanások jóformán mindig titokban maradnak. Hozzá kell tennem, hogy ezek roppant ritka esetek; nagyon sok pénz kell hozzá, és a szépnem kedvelői sokkal veszélytelenebb módszerhez folyamodnak.

Börtönéletem első napjaiban különösen egy igen jóképű fiatal fogoly keltette fel érdeklődésemet. Szirotkinnak hívták. Minden tekintetben eléggé titokzatos lény volt. Elsősorban szép arca kapott meg; nem lehetett több huszonhárom évesnél. A szigorított osztályon volt, vagyis életfogytiglanra ítélték, így hát a legsúlyosabb katonai bűnösök közé számított. Csendes, szelíd fickó volt, roppant keveset beszélt, ritkán nevetett. Világoskék szem, szabályos vonású, gyengéd, tiszta bőrű arc, szőke haj. Még a félig leborotvált koponya sem tudta túlságosan elcsúfítani. Nem volt semmilyen mestersége, de azért elég gyakran szert tett egy kis pénzre. Eléggé lompos és szembetűnően lusta fiú volt. Néha egy másik fogoly szépen felöltöztette, megesett, hogy piros inget is adott rá, és Szirotkin láthatóan örült az új ruhának: járt-kelt a barakkokban, mutogatta magát. Nem ivott, nem kártyázott, jóformán sohasem civakodott senkivel. Zsebre tett kézzel, csendesen tűnődve kószált a barakkokban. Nehéz volt elképzelni, mire gondolhatott. Néha egy-egy társa kíváncsiságból megszólította, kérdezett tőle valamit; azonnal, sőt a foglyoknál szokatlan tisztelettel válaszolt, de mindig igen röviden, szófukaron; úgy nézett az emberre, mint egy tízéves gyermek. Ha pénzhez jutott, sosem vásárolt magának valami szükséges holmit, zekéjét sem adta oda javításra, új csizmát se vett, hanem mézeskalácsra, süteményre költötte, és úgy majszolta, mint valami hétesztendős gyermek. „Hé Szirotkin! - szóltak rá néha a rabok. - Valóban olyan vagy, mint holmi árva poronty!" Szabad idejében rendszerint a barakkokban őgyelgett. Jóformán minden fogoly a saját munkájával van elfoglalva, egyedül neki nincs semmi dolga. Ha valaki, rendszerint kissé tréfálkozva, megszólítja (még a saját társai is gyakran kinevették), szó nélkül megfordul, és máris megy egy másik barakkba; de olykor, ha már túlságosan mulatnak rajta, elpirul. Gyakran gondoltam magamban, hogyan kerülhetett a fegyházba ez a szelíd, egyszerű lény? Egy ízben a kórház rabosztályán feküdtem. Szirotkin is éppen beteg volt, és mellettem feküdt. Egyik nap, alkonyattájt, beszélgetni kezdtünk; hirtelen, mintha valami megszállta volna, beszélni kezdett magáról. Elmondta, hogyan adták katonának, hogy kísérte anyja zokogva, s milyen nehéz újoncsorsa volt. Hozzátette, hogy az újoncéletet képtelen volt megszokni; ott mindenki rideg, mogorva, szigorú, és a parancsnokok jóformán mindig elégedetlenek voltak vele.

- S hogyan ért mindez véget? - kérdeztem. - Miért kerültél ide? Ráadásul a szigorított osztályra... Hej, Szirotkin, Szirotkin!

- Tudja, Alekszandr Petrovics, mindössze egy évet töltöttem a századnál; ide meg azért kerültem, mert megöltem Grigor Petrovicsot, a századparancsnokot.

- Hallottam erről, Szirotkin, de nem hiszem el. Ugyan kit tudnál te megölni?

- Valahogy úgy esett, Alekszandr Petrovics. Már túlságosan nehéz volt az élet.

- Hát hogyan él a többi újonc? A kezdet persze nehéz, de végül beleszoknak, és igen rendes katonák válnak belőlük. Téged bizonyára elkényeztetett anyád, tejen meg mézeskalácson tartott tizennyolc esztendős korodig.

- Az igaz, kérem szépen, anyám nagyon szeretett. Mikor bevonultam, anyám ágynak esett, s úgy hallom, többet fel sem kelt... Végül már túlontúl keserű lett a sorsom regrutakoromban. A

parancsnok nem kedvelt, és folyton megbüntetett, de vajon miért, kérem szépen? Pedig mindenben engedelmeskedtem, akkurátusan éltem; pálinkát nem iszom, sosem kértem kölcsön semmit; mert hát igen rossz dolog az, Alekszandr Petrovics, ha az ember kölcsönkéreget. Körös-körül rideg közöny, szívtelenség, s még egy zug se akadt, ahol kisírja magát az ember. Nagy ritkán megesett, hogy behúzódtam egy sarokba, s ott sírtam. Egy alkalommal őrségen álltam a fegyverraktár mellett. Éjszaka volt, szeles őszi idő, és olyan sötétség, hogy az ember szinte kinézte a szemét. Nagyon-nagyon elkeseredtem. Fogtam a puskám, levettem róla a szuronyt, és magam mellé tettem. Ledobtam a jobb csizmám, a puska csövét a mellemnek szegeztem, s lábam nagy ujjával lenyomtam a ravaszt. Hát nem csütörtököt mondott?! Akkor megvizsgáltam a fegyvert, megtisztítottam a töltést, friss puskaport tettem bele meg kovakövet, s megint a mellemnek szegeztem. S tudja, mi történt? A puskapor fellobbant, de a puska megint nem sült el. Mit jelent ez? - gondolom. Fogtam, felhúztam a csizmát, visszatűztem a szuronyt a puskára, és némán járkálni kezdtem fel s alá. Ekkor határoztam el azt a dolgot. Akárhová, csak el innen, csak ebből a pokolból szabaduljak! Félóra múltán megjelent a parancsnok, ellenőrzést tartott. Nyomban rám förmedt: „Hát így kell őrségen állni?" Megmarkoltam a puskát, és tövig belédöftem a szuronyt, utána négyezer versztát gyalogoltam idáig, a szigorított osztályig...

Nem hazudott. Különben miért küldték volna ide a szigorított osztályra? A közönséges bűntetteket sokkal enyhébben büntetik. Egyébként a katonarabok közül egyedül Szirotkin volt ilyen szép férfi. Ami a többi, vagy tizenöt hozzá hasonlót illeti, elborzadtam, ha rájuk néztem; alig akadt köztük két-három elviselhető arcú ember, a többi mind olyan lógó fülű, ocsmány, lompos, egynémelyikük már egészen deres fejű ember volt. Alkalomadtán majd részletesebben beszélek erről a társaságról. Szirotkin gyakran barátkozott Gazinnal - akivel ezt a fejezetet elkezdtem, megemlítvén, hogy részegen támolygott be a konyhába, és mennyire megzavarta a fegyházi életről alkotott fogalmaimat.

Ez a Gazin szörnyű ember volt. Mindenkiben a legelriasztóbb benyomást keltette. Mindig úgy éreztem, hogy nálánál ádázabb, szörnyűbb lény nem is létezhet. Tobolszkban láttam a gaztetteiről híres Kamenyev haramiát; láttam a volt szökött katonát, a szörnyű tömeggyilkos Szokolov foglyot is, de egyikük sem hatott rám olyan visszataszítóan, mint Gazin. Néha úgy rémlett, hogy egy hatalmas, őskori, embernagyságú pók áll előttem. Tatár volt, roppant erős, a legerősebb ember az egész fegyházban, termete a közepesnél magasabb, Herkules-alkat aránytalanul nagy, ocsmány fejjel; meggörnyedve, sunyin járt. A fegyházban különös hírek keringtek róla; tudták, hogy katona volt, de a foglyok azt mondogatták egymás közt, hogy Nyercsinszkből, az ólombányákból szökött meg, persze nem tudom, hogy ez igaz-e; nem először száműzték Szibériába, és nemegyszer szökött meg, többször változtatva nevét, és végül ide került, a mi fegyházunk szigorított osztályára. Azt is rebesgették, hogy régebben nagy előszeretettel gyilkolt kisgyermekeket, csupán kedvtelésből; kicsalja valami megfelelő helyre a gyereket, először ijesztgeti, kínozza, s mikor már eleget gyönyörködött a szegény kis áldozat félelmében és remegésében, lassan, módjával és nagy gyönyörrel meggyilkolja. Meglehet, mindezt csak a Gazin elriasztó külseje sugallta, de ha csak kitalálták is az efféle történetet - pontosan illett rá. Pedig józan állapotban igen rendesen viselkedett a fegyházban. Örökké csendes, sohasem veszekedő, sőt civakodást kerülő embernek ismertem, mintha a többieket kissé megvetné, és önmagát mindenkinél többre becsülné; nagyon keveset beszélt, és szinte megfontoltan emberkerülő volt. Lassú, nyugodt, magabiztos minden mozdulata. Szeme elárulta, hogy nem ostoba, sőt rendkívül ravasz ember; de arcában és mosolyában mindig volt valami hányaveti, gúnyos és kegyetlen vonás. Itallal kereskedett, és egyik leggazdagabb kocsmáros volt a fegyházban, évente kétszer maga is leitta magát, ilyenkor ütközött ki igazi vad természete. Ahogy lassacskán magával ragadta a mámor, eleinte a leggonoszabb, s úgy

rémlett, előre eltervezett gúnyolódással kötött bele az emberekbe, s mikor teljesen lerészegedett, ádáz dühbe gurult, kést ragadott, és a társaira támadt. A foglyok ismerték vaserejét, és menekültek, elbújtak előle; nekiment bárkinek, aki útjába került. De hamarosan megtalálták a módját, hogyan bánjanak el vele. A barakktársai közül egyszerre tízen rárohantak, és verni kezdték. El sem lehet képzelni kegyetlenebb dolgot az ilyen verésnél. Ütötték a mellét, a szíve, a gyomra meg a hasa táját. Hosszú ideig öklözték, ütötték, s csak akkor hagyták abba, amikor elvesztette eszméletét, és olyan lett, mint egy halott. Senki mást nem mertek volna így megverni: nincs az az ember Gazinon kívül, aki élve megúszta volna. Az eszméletét vesztett rabot bekecsekbe bugyolálták, és a priccsre fektették. „Majd kiheveri!" S valóban, másnap reggel makkegészségesen kelt fel, és némán, mogorván munkába ment. Valahányszor leitta magát, a fegyházban már mindenki tudta, hogy a nap feltétlen veréssel végződik számára. Noha jómaga is tudta ezt, mégis ivott. Így folyt ez éveken át. Végül észrevették, hogy Gazin ereje már nem a régi. Egyre többet panaszkodott különböző fájdalmakra, szemmel láthatóan sorvadt; mind gyakrabban került kórházba... „Mégiscsak megadta magát!" - mondták egymás közt a foglyok.

A konyhába az a hitvány hegedűs lengyel kísérte, akit a mulatozók a nagyobb vidámság kedvéért felfogadtak; megállt a konyha közepén, és némán, figyelmesen végignézett a jelenlevőkön. Mindenki elhallgatott. Ekkor megpillantott engem és a társaimat, dühödt, gúnyos pillantást vetett ránk, önelégült mosoly jelent meg arcán, mintha valamit latolgatna magában, és erősen tántorgó léptekkel asztalunkhoz jött.

- Engedjék meg, hogy megkérdezzem - kezdte (oroszul beszélt) -, miféle jövedelemből engedhetik meg maguknak a teázást?

Némán összenéztem társammal, tudtam, hogy ilyenkor legjobb hallgatni és nem válaszolni neki. Az első ellenvetésre megdühödött volna.

- Talán csak nincs pénz maguknál? - folytatta a faggatást. - Aztán honnan? Vagy tán azért jöttek ide a fegyházba, hogy teázgassanak? Teázni jöttek ide, igen? Beszéljenek hát, hogy azt a keserves...

Mikor látta, hogy hallgatási fogadalmat tettünk, és úgyszólván észre se vesszük, reszketni kezdett a dühtől. Egy hosszú pult állt mellette a sarokban, erre rakták a foglyok ebédjéhez meg vacsorájához elkészített, felszeletelt kenyeret. A pult akkora volt, hogy a fél fegyház számára elegendő kenyér fért el rajta; most üresen állt, Gazin két kézzel felkapta, és felénk indult, hogy szétverje a fejünket. A gyilkosság vagy a gyilkossági kísérlet rendkívüli kellemetlenségeket zúdított az egész fegyházra, s ha mégis megesett, elkezdődtek a motozások, kutatások, fokozták a szigort, s éppen ezért a foglyok minden erővel igyekeztek fékezni mindenkit, nehogy ilyen végletekbe essék - ennek ellenére most mindenki visszafojtott lélegzettel várt. Egyetlen hang sem szólalt meg védelmünkben! Senki sem kiáltott rá Gazinra! Ennyire gyűlöltek minket. A többiek, úgy látszik, élvezték veszélyes helyzetünket... De a dolog jól végződött: éppen ránk akart sújtani a pulttal, mikor a tornácról bekiabált valaki:

- Gazin! Ellopták a pálinkát!...

Ezt hallva, a pultot a padlóra csapta, és mint valami őrült, kirohant a konyhából.

- No, most az egyszer megmentette őket az Isten! - mondták egymás között a foglyok, és még jó sokáig beszéltek az esetről.

Sose tudtam meg, hogy a pálinkalopással kapcsolatos hír valóban igaz volt-e, vagy csak úgy kitalálták a megmentésünkre.

Aznap este - már egészen sötét volt - a barakkok bezárása előtt ott járkáltam a palánk mentén, és nyomasztó bánat szállt lelkemre; soha, egész börtönéletem alatt nem éreztem többé ilyen szomorúságot. Nehéz elviselni a rabság első napját, bárhol légyen is az, fegyházban, pince-börtönben vagy kényszermunkán... Emlékszem azonban, hogy mindenekfölött egy gondolat foglalkoztatott, amely aztán elválaszthatatlanul végigkísért egész rabéletem alatt - részben megoldhatatlan, sőt mindmáig megoldhatatlanul maradt gondolat: miért sújtják más-más büntetéssel ugyanazt a bűnt. Igaz, a bűnöket még megközelítően sem lehet egy kalap alá venni. Például vegyünk két gyilkost; bár mind a két ügynek a körülményeit mérlegre teszik, mindkét esetben rendszerint azonos büntetést szabnak ki. Pedig ha jól megnézzük, óriási különbségek vannak a bűn elkövetésében. Az egyik semmiségért, tán egy fej hagymáért embert gyilkolt, kiállt az országútra, és leszúrta az első utast, akinek egész vagyona egy fej hagyma volt „Bátyuska! Elküldtél zsákmányért: megöltem egy embert, és mindössze egy hagymát találtam nála." - „Te ostoba! A hagyma is megér egy kopejkát! Száz ember, száz hagyma, és az már egy egész rubel!" (Ez fegyházi legenda.) A másik gyilkos viszont menyasszonya, húga vagy lánya becsületét védelmezte valamelyik kéjenc zsarnoktól. Az egyik, csavargás közben egy egész ezred pandúrtól hajszolva, szabadságát, életét óva gyilkolt, néha csak azért, hogy az éhhaláltól meneküljön; a másik ellenben tisztán kedvtelésből gyermekeket gyilkol, élvezi a kezén végigcsorgó meleg vért, gyönyörködik az áldozat félelmében, a tőrdöféseket követő végvonaglásában. S az eredmény? Az egyik is, a másik is ugyanabba a fegyházba kerül. Igaz, ugyanazon bűnténynél a kiszabott büntetés ideje különböző lehet. De a változat e tekintetben elég kevés, ám az azonos bűntettek változatai végtelenek. Ahány jellem, annyi változat. Lehetetlen összeegyeztetni, elsimítani ezt a különbséget. Mondhatnánk, olyan megoldhatatlan feladat, mint a kör négyszögesítése! De még ha el is tekintünk e különbségtől, akkor is ott a másik: maga a büntetés következményeiben mutatkozó különbség... Van, aki a fegyházban elsorvad, elfogy, mint a gyertya; de akadnak olyanok is, akiknek a fegyházba kerülésük előtt fogalmuk sem volt róla, hogy létezhet a világon ilyen vidám élet, a mindenre kész cimborák kellemes baráti köre, mint itt. Mert a fegyintézetben akadnak ilyenek is. Vegyünk például egy művelt, józan gondolkodású, ép érzelemvilágú embert. Az ilyen rabot minden büntetésnél jobban kínozza a szüntelen lelkiismeret-furdalás. Kíméletlenül, kegyetlenül, a legszigorúbb törvényekkel ítélkezik bűnéért önmaga felett. Ugyanakkor ott van egy másik, aki egész börtönbüntetése alatt egyszer sem gondol az általa elkövetett gyilkosságra, sőt úgy érzi, hogy neki van igaza. Akadnak olyan emberek is, akik készakarva bűnöznek, csak hogy fegyházba kerüljenek, és megszabaduljanak a szabadban szenvedett s a fegyencsorsnál összehasonlíthatatlanul keményebb élettől. Hiszen van, aki a legmegalázóbb helyzetben él kinn a szabad világban, soha nem lakhat jól, s látástól vakulásig csak a gazdájára dolgozik. A fegyházban a munka könnyebb, mint otthon, kenyér jut bőven, méghozzá olyan, amilyet sohasem látott; ünnepnapokon marhahúst kap, folynak az adományok is, és pénzkeresésre is nyílik alkalom. Hát még a társaság?! Minden hájjal megkent, ügyes, mindent tudó népség; tisztelettudó csodálkozással néz fel társaira, ilyeneket sosem látott, úgy tekint rájuk, mint legmagasabb szinten álló társadalmi lényekre. Vajon a büntetés egyformán érinti e kétfajta embert?... De hát nem érdemes megoldhatatlan kérdésekkel foglalkozni! Felhangzik a dobszó, ideje visszatérni a barakkba.

4. Első benyomások

Megkezdődik az utolsó létszámellenőrzés. Utána minden barakkot bezárnak, és a foglyok hajnalig lakat alatt maradnak.

Az ellenőrzést egy altiszt végzi két katona kíséretében. A foglyokat rendszerint felsorakoztatják az udvaron; oda jön ki az ügyeletes tiszt. Bár ezt az egész szertartást legtöbbnyire családiasan intézik: bent a barakkokban.

Most is így történt. Az ellenőrzést végzők sokszor tévedtek, rosszul számoltak, elmentek, majd ismét visszajöttek, míg végre a szolgálatban levő szerencsétlen őrök jelentették a kívánt és szükséges létszámot, s a barakkot bezárták.

Az elég szűk priccseken vagy harminc ember szorongott a helyiségben. Még korai volt aludni, így hát mindenki elütötte valamivel az időt.

A parancsnokságot csupán a rokkant képviselte a barakkban, akiről már fentebb említést tettem. Minden barakkban volt még egy szobagazda az elítéltek sorából, akit az őrnagy természetesen jó magaviseletéért nevezett ki. Ennek ellenére elég gyakran megesett, hogy a szobagazda komoly bajba keveredett. Ilyenkor megbotozták, azonnal leváltották, s mást neveztek ki helyébe. A mi barakkunkban Akim Akimics volt a gazda, aki meglepetésemre elég gyakran ráförmedt a foglyokra. A rabok rendszerint gúnyos megjegyzésekkel válaszoltak. A rokkant jóval okosabb volt nála, nem avatkozott semmibe, de ha mégis meg kellett mozgatnia nyelvét, csupán a tisztesség kedvéért, lelkiismerete megnyugtatására tette. Némán üldögélt az ágyán, és csizmadiáskodott. A foglyok rá sem hederítettek.

Börtönéletem első napjában megfigyeltem egy tünetet, és később meggyőződtem róla, hogy mennyire helytálló. Mégpedig: mindazok, akik nem foglyok, bárki legyen is az: a velük közvetlen kapcsolatban levő őrök, kísérők, katonák, s általában mindenki, akinek a legkisebb köze van a fegyházi élethez, félreismerhetetlen aggodalommal tekint a fogolyra. Mintha minden percben nyugtalanul várná, hogy valamelyik késsel támad rá. S ami a legérdekesebb - a foglyok maguk is tudják, hogy félnek tőlük, és ez szemmel láthatóan bátorságot kölcsönöz nekik. Pedig a legjobb parancsnok éppen az, aki nem fél a rabtól. De általában, a bátorságtól eltekintve, az elítélteknek sokkal kellemesebb, ha bíznak bennük. Ezzel meg is nyerhetik őket. Fegyházi életem folyamán nagyon ritkán előfordult, hogy egyik-másik parancsnok kíséret nélkül jött be a fegyházba. Látni kellett volna, mennyire megdöbbentette ez a foglyokat a szó jó értelmében. Az ilyen, félelmet nem ismerő látogató mindig tiszteletet ébresztett maga iránt, s ha elő is fordult valami, sohasem az ő jelenlétében történt. A foglyok, bárhol legyenek is, mindenütt félelmet keltenek, bár nem tudnám megmondani, tulajdonképpen miből is ered ez. Természetesen van ennek valami alapja, elég ha az elítélt rabló külsejére gondolunk; azonkívül bárki kerül a fegyház közelébe, érzi, hogy ez a tömeg nem saját jószántából verődött itt össze, s hogy nincs az a rendszabály, amely egy élő embert hullává változtasson: hisz megmaradnak az érzései, a bosszú és az élni akarás szomja, megmaradnak a szenvedélyei és e szenvedélyek kielégítésének igénye is. De mindennek ellenére határozottan meg vagyok győződve róla, hogy a foglyoktól nincs mit tartani. Nem egykönnyen és nem is egyhamar támad késsel egyik ember a másikra. Egyszóval, ha nagy ritkán mégis megesik ilyen szerencsétlenség, nyugodtan kijelenthetjük, hogy ez egészen elenyésző. Természetesen csak az elítélt foglyokra vonatkozik ez, akik között nem egy örül, hogy végre a fegyházba jutott (néha az új, másfajta életet roppant szépnek látjuk!), és ilyenképpen hajlandó nyugodtan és békésen élni; no meg a valóban izgága foglyokat a társai sem engedik túlságosan fenegyerekeskedni. Minden fegyenc, legyen az bármilyen merész és kihívó, ettől fél legjobban a fegyházban.

Egészen más a vizsgálati fogoly! Ez valóban képes valami semmiségért, csupán azért, mert esetleg másnap már vesszőzésre vihetik, rárohanni az első idegen emberre; mert ha egy új ügyet zúdít magára, akkor a vesszőzést elhalasztják. Ilyenkor a támadásnak oka, célja van: „Változtatni a sorsán" bármi áron és minél hamarabb. Egy ilyen elég különös természetű lélektani esetet ismertem is.

Nálunk a fegyházban, a katonafegyencek között volt egy szörnyű szájhős és közismerten gyáva, akit a bíróság kétévi kényszermunkára ítélt vagyonelkobzás nélkül. Az orosz katonák között a szájhősködés és a gyávaság elég ritka. Az orosz katona ugyanis mindig annyira elfoglalt, hogy még ha akarná, sem maradna ideje szájhősködésre. De ha mégis szájhős, akkor minden esetben semmirekellő és gyáva fickó. Dutov (így hívták ezt a rabot) leülte végül is rövid büntetését, és visszatért zászlóaljához. Csakhogy az efféle elítéltek, akiket javító célzattal küldenek rövid időre fegyházba, a végén annyira megszokják az ottani életet, hogy két-három heti szabad élet után rendszerint újra bíróság elé kerülnek, onnan meg vissza a fegyházba, de most már nem két-három évre, hanem az „örökös" kategóriába: legjobb esetben is tizenöt-húsz esztendőre. Dutovval szintén ez történt. Három héttel szabadulása után betört a raktárba; ráadásul gorombáskodott a feljebbvalóival, és duhajkodott. Bíróság elé került, és szigorított vesszőzésre ítélték. Roppant megijedt a vesszőfutástól, szinte pánikba esett, mint ahogy ez a leggyávább fickókkal történni szokott, és a vesszőzést megelőző napon késsel rontott az áristomba belépő ügyeletes tisztre. Természetesen jól tudta, hogy ez a tette rendkívül szigorú ítéletet von maga után, és sok-sok évi kényszermunka vár rá. De csak egyetlen dologgal törődött: így legalább néhány nappal, néhány órával elodázza a megvesszőzés szörnyű perceit. Annyira gyáva volt, hogy a tisztet meg sem sebesítette, tettét csupán azért követte el, hogy újabb bűne legyen, amiért ismét bíróság elé állítják.

A vesszőzést megelőző percek természetesen rettenetesek az elítélt számára; néhány éven át alkalmam volt megfigyelni több elítéltet a végzetes nap előtt. Rendszerint a kórház rabosztályán találkoztam velük, amikor betegen feküdtem, ami elég gyakran előfordult. A foglyok Oroszországszerte jól tudják, hogy az orvosok a legmegértőbbek irántuk. Sohasem tesznek kivételt a rabok között, mint ahogy ezt az egyszerű nép kivételével majd mindenki teszi. Az orvos sosem korholja a foglyot a bűnéért, bármilyen szörnyű gaztettet követett is el, és megbocsát neki a már kirótt büntetés meg általában az egész szerencsétlenség fejében. Nem véletlen, hogy Oroszország-szerte a bűnt szerencsétlenségnek, a bűnöst pedig szerencsétlennek nevezik. Igen mély értelmű meghatározás ez. Annál is figyelemre méltóbb ez a jelenség, mivel teljesen ösztönszerűen jött létre. Az orvosok igen sok esetben igazi mentsvárai a fegyenceknek, különösen a szigorított zárkában tartott vizsgálati foglyoknak... Az elítélt nagyjából tudja, mikorra várhatja a fenyegető napot, s előtte gyakran kórházba kéredzkedik, hogy kissé ezzel is elodázza a rettegett pillanatot. Amikor kiírják, jóformán mindig tudja, hogy a végzetes időpontot másnapra tűzték ki, és ilyenkor roppant nyugtalan. Van, aki szorongását büszkeséggel igyekszik palástolni, de ez a suta, erőltetett hetvenkedés nem téveszti meg társait. Mindenki tudja, hogy miről van szó, de emberszeretetből hallgatnak. Ismertem egy katonasorban levő fiatal gyilkost, akit a legsúlyosabb vesszőfutásra ítéltek. Rettegésében a büntetés előtti estén egy bögre pálinkába oldott tubákot hajtott fel. Itt jegyzem meg: a vesszőzés előtti napon a fogoly mindig szerez pálinkát. Már jóval előbb behozzák neki, persze jó pénzért, az elítélt hajlandó akár fél éven át a legszükségesebbről is lemondani, csak hogy összekuporgassa a pénzt a negyedpint pálinkára, amit a vesszőzést megelőző negyedórában hajt fel. A foglyok között általános a vélemény, hogy részegen a bot- meg a vesszőcsapás nem fáj annyira.

De eltértem elbeszélésem fonalától. Szegény fickó, alighogy lehajtotta a bögre pálinkát, valóban azonnal megbetegedett; vért hányt, és szinte eszméletlenül vitték a kórházba. A vérhányás annyira felbolygatta egész belsejét, hogy néhány nap múlva tüdőbaj jelei mutatkoztak nála, és fél év múlva bele is halt. Az orvosok, akik a tüdőbaját gyógyították, nem is tudták, hogy az honnan ered.

Mikor arról számolok be, hogy a vesszőzés előtt gyakran találkoztam kishitű foglyokkal, hozzá kell tennem, hogy ezzel szemben egyesek elképesztettek hihetetlen bátorságukkal. Emlékszem a bátorság egynéhány kimagasló példájára, amely szinte az érzéketlenség határát súrolta, és az ilyen példák nem is voltak ritkák. Különösképp emlékezetembe vésődött egy szörnyű bűnössel való találkozásom. Egy nyári napon a rabkórházban elterjedt a hír, hogy megvesszőzik a szökött katonát, Orlovot, a híres rablót, s a büntetés után behozzák a kórházba. A beteg foglyok nagyban tárgyalták, hogy Orlovot kegyetlenül megvesszőzik. Mindenki izgatott volt, és bevallom, én is roppant kíváncsisággal vártam a híres rabló megjelenését. Régóta ismertem hallomásból különböző rémtetteit. Ez a párját ritkító gonosztevő félelmetes akaraterővel rendelkezett, büszke volt erejére, s a legnagyobb hidegvérrel gyilkolt öregeket, gyermekeket. Számtalan gyilkosság terhelte lelkét, és most egy egész század vesszőzését kellett kiállnia. Este hozták be. A kórteremben már sötét volt. Gyertyák égtek. Félig eszméletlenül, halottsápadtan cipelték be, fejét sűrű, koromfekete, borzas haj borította. Megdagadt háta véreslila színben játszott. A foglyok egész éjjel ápolták, cserélték rajta a borogatást, egyik oldaláról a másikra forgatták, gyógyszert adtak be neki, úgy vigyáztak rá, mintha legközelebbi rokonukról vagy jótevőjükről lenne szó. Másnap már teljesen magához tért, és kétszer végigsétált a kórtermen. Ez elképesztett: hisz annyira gyenge és agyonkínzott állapotban hozták a kórházba! Már az első alkalommal elviselte a rá kiszabott vesszőcsapásoknak több mint a felét. Az orvos csak akkor függesztette fel a végrehajtást, amikor észrevette, hogy a fenyítés folytatása az elítélt halálát jelentené. Pedig Orlov alacsony termetű, elég gyenge alkatú ember volt, és hozzátehetjük, hogy a hosszú vizsgálati fogság is eléggé kimerítette. Ha valaki találkozott már vizsgálati foglyokkal, bizonyára sokáig emlékszik meggyötört, sápadt arcukra, lázas tekintetükre. Mindennek ellenére Orlov gyorsan talpra állt. Úgy látszik, lelki ereje segített a természetnek. Valóban, ez az ember erősen elütött az átlagtól. A kíváncsiságtól hajtva közelebbről is megismerkedtem vele, és egy egész héten át tanulmányoztam. Határozottan állíthatom, hogy életemben nem láttam nálánál erősebb, nálánál szilárdabb jellemű embert. Tobolszkban már egyszer találkoztam egy hozzá hasonló híresség gel, egy volt haramiavezérrel. Az tökéletes vadállat volt, s aki közelébe került - ha nem is tudta, hogy kicsoda -, ösztönösen megérezte, hogy egy szörnyeteg áll előtte. Annak a lelki tompultsága riasztott meg. A testiség annyira felülkerekedett minden lelki tulajdonságán, hogy az arcára vetett első pillantás nyomban elárulta: ezt az embert teljesen betölti a testi gyönyörök, az élvezethajhászás, a kéjencség vad, mohó vágya. Nagyon valószínű, hogy Korenyev - ez annak a rablónak a neve - már jóval a fenyítés előtt lelkileg összeomlott volna és remegett volna a félelemtől annak ellenére, hogy szemrebbenés nélkül képes volt gyilkolni. Orlov viszont tökéletes ellentéte volt neki. Benne szemmel láthatólag megmutatkozott a test feletti teljes győzelem. Nyilvánvaló volt, hogy ez az ember képes tökéletesen uralkodni magán, lefitymált minden kínt és fenyítést, és a világon semmitől sem félt. Csak úgy sugárzott belőle a végtelen energia, a tett- és bosszúszomj s a kitűzött cél elérésének vágya. Különös rátartisága is elképesztett. Mindenkire hihetetlen magasról nézett le, de egyáltalán nem igyekezett fellengőssé válni: minden természetesen adódott nála. Úgy hiszem, nem akadt a világon egy teremtett lélek, aki csupán tekintélyével hathatott volna rá. Ő viszont oly szilárd nyugalommal tekintett mindenre, mintha semmi sem lephetné meg a földkerekségen. Bár jól tudta, hogy a többi fogoly tisztelettel néz fel rá, mégsem színészkedett előttük. Pedig a hiúság és fennhéjázás benne rejlik jóformán valamennyi rab természetében. Eszes ember volt, és furcsán

őszinte, bár minden szószátyárkodás nélkül. Kérdéseimre kertelés nélkül válaszolt, kijelentette, alig várja, hogy felgyógyuljon, szeretne minél hamarabb túlesni azon, ami még hátravan. Elmondta azt is, hogy eleinte attól félt, nem éli túl a vesszőzést. „De most - tette hozzá cinkos kacsintással - ennek már vége, kibírom a hátramaradt vesszőcsapásokat, és utána azonnal Nyercsinszkbe száműznek, de útközben megszököm! Feltétlen megszököm! Csak a hátam gyógyuljon be minél hamarabb!" - és öt álló napon át mohón várta, hogy kiírják a kórházból. Ezalatt állandóan igen jókedvű és vidám volt. Próbáltam szóra bírni a kalandjairól. A kérdéseimre kissé összeráncolta homlokát, de mindig őszintén felelt. Mikor rájött, hogy a lelkiismeretét szeretném felébreszteni, és valami megbánásfélét igyekszem kiváltani belőle, oly megvetően nézett végig, mintha hirtelen ostoba kis gyerkőccé változtam volna, akivel lehetetlen felnőtt módra, okosan beszélni. Arcán valami szánakozásféle is megjelent. Egy pillanat múlva egészséges, harsogó nevetéssel mulatott is rajtam, s ebben nem volt semmilyen irónia; meg vagyok győződve róla, hogy mikor magára maradva visszaemlékezett szavaimra, bizonyára nemegyszer jót nevetett. Végül kiírták, bár sebzett háta még nem gyógyult meg egészen; vele egyidőben engem is elbocsátottak, és úgy esett, hogy a kórházat együtt hagytuk el: én visszatértem a fegyházba, ő pedig a fegyház melletti őrszobára, ahol addig is fogva tartották. Búcsúzásul megrázta kezem, és ez részéről a kivételes bizalom jele volt. Azt hiszem, csupán annak köszönhettem ezt, hogy önmagával és az adott pillanattal roppant meg volt elégedve. Az igazat megvallva, lehetetlennek tartom, hogy nem vetett meg, és bizonyára úgy tekintett rám, mint valami alázatos, gyenge, szánalmas és hozzá képest mindenképpen alacsonyrendű lényre. Másnap kivezették a második vesszőzésre...

Barakkunk, miután lakatra zárták, különös képet nyújtott, egy csapásra igazi otthonná, házi tűzhellyé változott. Csak most láthattam egészen otthonos környezetben a foglyokat, társaimat. Napközben az altiszt, az őrség és általában a parancsnokság bármelyik pillanatban betoppanhat a fegyházba, és így annak lakói valahogy másképpen viselkednek: nyugtalanok, kissé izgatottak, mintha bármelyik pillanatban tartanának valamitől. De alighogy a barakkot bezárták, mindegyik megtalálta a helyét, és szinte egytől egyig valamilyen kétkezi munkához fogtak. A barakkot hirtelen betöltötte a fény. Mindenkinek volt saját gyertyája a többnyire fából készült gyertyatartóban. Egyikük csizmadiáskodott, másik meg valamilyen ruhaneműt varrt. A barakk levegője óráról órára nyomasztóbb lett. Egy csoport szórakoznivágyó a sarokba húzódott, és egy leterített szőnyeg köré guggolva kártyázni kezdett. Jóformán minden barakkban akadt fogoly, akinek minden vagyona egy rőfnyi silány kis szőnyeg, egy gyertya meg egy csomag hihetetlenül zsíros, mocskos kártya volt. Ezeket a kellékeket együttvéve „majdan"-nak nevezték. A tulajdonos pinkapénz fejében tizenöt kopejkát kapott egy éjszakára; ez volt a keresete. A játékosok rendszerint huszonegyeztek, és egyéb hazárdjátékokat játszottak. Ki-ki egy maroknyi rézpénzt rakott maga elé, mindazt, ami a zsebében volt, s guggoló helyzetéből csak akkor állt fel, amikor mindenét eljátszotta, vagy mindent elnyert a többiektől. A játék késő éjjel ért véget, néha hajnalig húzódott, addig a pillanatig, míg a barakkot kinyitották. A mi barakkunkban, akárcsak a fegyház többi helyiségében, mindig akadtak koldusok, kisemmizettek, olyanok, akik eljátszották, elitták mindenüket, vagy egyszerűen olyanok, akik koldusnak születtek. Azt mondom, hogy „születtek", és ezt a kifejezést külön is hangsúlyozom. Valóban, népünk körében bármilyen körülmények között mindig vannak és lesznek rendszerint jámbor természetű és többnyire nem is lusta egyedek, akiknek a sors az örökös koldusléletet juttatta osztályrészül. Ezek az örökké társtalan csavargók mindig lomposak, elkeseredettek, és mindig valakinek - rendszerint holmi dőzsölő vagy hirtelen meggazdagodott és felkapaszkodott embernek - a zsarnoksága alatt élnek. Irtóznak minden önálló próbálkozástól, vállalkozástól. Mintha csak azért jöttek volna a világra, hogy maguktól semmihez se fogjanak, mindig csak szolgáljanak, sose éljenek saját akaratuk szerint, s úgy

táncoljanak, ahogy mások fütyülnek; rendeltetésük - idegen akarat kiszolgálása. Mindennek betetőzéséül nincs az a körülmény, nincs az a megrendítő átalakulás, ami gazdaggá tehetné őket. Örök koldusok. Észrevettem, hogy ilyen egyének nemcsak a nép körében találhatók meg, de a társadalom valamennyi rétegében, a pártokban, folyóiratoknál és egyesületekben is. Így történhet, hogy minden egyes barakkban a kártyajáték kezdetén feltétlenül megjelenik egy ilyen szolgálatkész koldus. Egyébként sincs olyan kártyaparti, amely szolga nélkül meglenne. A játékosok rendszerint közösen fogadják fel, öt ezüst kopejkáért egy éjjelre, főleg azért, hogy őrködjön. Hat-hét órán keresztül ott fagyoskodik a tornácon a harmincfokos hidegben, fülel minden zajra, minden hangra, az udvaron felkoppanó minden lépésre. A parancsnok vagy az ügyeletes őr néha késő éjjel benézett a fegyházba, és csendesen, suttyomban rajtaütött a játékosokon meg a munkába mélyedt rabokon, akikre már a kiszűrődő gyertyafény felhívta figyelmét. Amikor a lakat megzörrent a tornácudvarra nyíló ajtaján, már késő volt elbújni, eloltani a gyertyát, és lefeküdni a priccsre. Mivel ezek után az őrségen álló koldusnak alaposan ellátta a baját a kártyakompánia, ezért az ilyen melléfogások rendkívül ritkán fordultak elő. Természetesen öt kopejka még a fegyházban is nevetségesen alacsony fizetség, de engem mindig megdöbbentett a „munkaadók" szigorúsága és kegyetlensége, nemcsak ebben, hanem minden más esetben is. „A pénzt elvetted, hát szolgálj érte!" - ez az érv nem tűrt semmilyen ellenvetést. Az odavetett garasokért a megbízó kisajtolt mindent, amit csak kisajtolhatott, sőt ha lehet, még annál is többet, és ráadásul még jótevőnek érezte magát. A pénzt két kézzel szóró részeg mulatozók minden alkalommal becsapták a szolgáikat, és ezt nemcsak a fegyházban, nemcsak az ilyen kártyásoknál vettem észre.

Mint már mondottam, a barakkban mindenki hozzálátott valamilyen munkához: a kártyajátékosokon kívül alig akadt öt, teljesen tétlen ember; ezek rendszerint azonnal lefeküdtek. Az én helyem közvetlenül az ajtó mellett volt. Mellettem, fej fej mellett feküdt Akim Akimics. Este tíz-tizenegy óráig dolgozott, valamilyen tarka kínai lampiont ragasztgatott össze, amelyet elég jó pénzért a városban rendeltek meg nála. Mestere volt a lampionkészítésnek, és módszeresen, szakadatlanul dolgozott; mikor munkáját befejezte, mindent akkurátusan összerakott, megágyazott magának, imádkozott, és tiszta lelkiismerettel lefeküdt. A rendet és a jó erkölcsöt aprólékos gonddal tisztelte; bizonyára roppant okos embernek tartotta magát - a korlátolt és ostoba emberek szokása szerint. Már első látásra sem tetszett nekem, bár emlékszem, az első napon sokat töprengtem rajta, és egyre jobban csodálkoztam, hogy egy ilyen ember, ahelyett, hogy szép pályát futott volna be az életben, fegyházba került. A továbbiakban nemegyszer beszélek még Akim Akimicsról.

Röviden leírom barakkunk összetételét. Sok hosszú évet kellett együtt töltenem velük: egytől egyig jövendő lakó- és sorstársaim voltak. Érthető, hogy mohó kíváncsisággal vizsgálgattam őket. Balra tőlem kaukázusi hegylakók hevertek a priccseken, többnyire rablásért ítélték el őket rövidebb-hosszabb időre. Volt köztük két lezg, két csecsenc, három dagesztáni tatár. A csecsenc komor és magába zárkózott férfi volt. Jóformán senkivel sem beszélt, és sunyin, gyűlölettel nézegetett körül mérgezett, dühös, gunyoros mosollyal. Az öregebbik lezg hosszú, vékony, horgas orra már ránézésre is elszánt rablóra emlékeztetett, viszont a másik, Nurra, első pillantásra a legkellemesebb, a lehető legjobb benyomást keltette bennem. Eléggé fiatal, alacsony, de Herkules-termetű, hirtelenszőke, világoskék szemű, pisze orrú ember volt, arca, mint egy finn leányé; a lába kissé görbe a sok lovaglástól. Egész testét golyó és szurony ütötte sebek forradásai barázdálták. Behódolt kaukázusi törzshöz tartozott, de titokban mindig felkereste a vad hegylakókat, és velük együtt rajtaütésszerűen megtámadta az oroszokat. A fegyházban mindenki szerette, mindig vidám, nyájas, nyugodt, csendes természetű fickó volt, zúgolódás nélkül dolgozott, bár nemegyszer felháborodva nézte a fegyencélet aljasságát és mocskát. Végtelenül feldühítette minden tolvajlás, szélhámosság, részegeskedés, általában

minden becstelenség; de sohasem veszekedett, csupán méltatlankodva elfordult. Börtönbüntetése folyamán egyetlenegyszer sem lopott, semmi rosszat nem mívelt. Hivő ember lévén, nagy áhítattal imádkozott; fanatikus önmegtartóztatással betartotta a mohamedán ünnepek előtti böjtöket, és éjjeleken át ájtatoskodott. Mindenki szerette, és hitt a becsületességében. „Nurra: oroszlán" - mondták róla a foglyok. S így ragadt rá az Oroszlán név. Meg volt győződve róla, hogy a kiszabott büntetés lejárta után hazaengedik a Kaukázusba, s ez az egy remény éltette. Úgy hiszem, belehalt volna, ha megfosztják ettől a reménytől. Fegyházi életem első napján nyomban felkeltette figyelmemet. Jóságot sugárzó, együttérző arca nem maradhatott észrevétlen a többi fegyenc gonosz, mogorva vagy gúnyos arca között. Már rabságom első félórájában odajött hozzám, vállon veregetett, és jóindulatúan rám nevetett. Eleinte képtelen voltam megérteni, mit jelent ez. Nagyon törve beszélt oroszul. Röviddel azután ismét hozzám lépett, megint csak rám mosolygott, és barátságosan megveregette a vállam. S ezt három napon keresztül többször megismételte. Később aztán rájöttem, s meg is magyarázták: ez azt jelentette nála, hogy sajnál, érzi, mennyire nehéz beleszoknom a fegyencéletbe, ki akarta mutatni barátságát, bátorítani igyekezett és biztosítani támogatásáról. Jóságos és naiv Nurra!

A dagesztáni tatárok hárman voltak, édestestvérek. Kettő közülük már idősebb férfi, de a harmadik, Alej, nem volt több huszonkét évesnél, de szemre még fiatalabbnak látszott. Közvetlenül mellettem aludt. Gyönyörű, nyílt, okos, de mégis szelíd, jámbor arca már első pillanatban megtetszett szívemnek, és örültem, hogy a sors őt és nem másvalakit szemelt ki szomszédomnak. Gyönyörű arca egész lelkét visszatükrözte. Mosolya gyermekien egyszerű, bizalomgerjesztő volt; nagy, fekete szeme bársonyos, simogató, úgyhogy valahányszor rápillantottam, mindig különös örömet, sőt megkönnyebbülést éreztem bánatomban és szomorúságomban. Egyáltalán nem túlzok, amikor ezt mondom. Otthon egy ízben a legidősebb bátyja (öt bátyja volt; kettő közülük valamilyen rabüzembe került) rászólt, vegye magához a kardját, üljön lóra, és induljon velük együtt portyára. A hegylakóknál idősebbek iránt oly nagy a tisztelet, hogy az ifjú nemcsak hogy kérdezni nem merte, de még gondolatban sem tette fel a kérdést, hová indulnak. Testvérei egyébként sem tartották szükségesnek közölni vele. Rabolni mentek, egy gazdag örményt szándékoztak meglesni és kifosztani az úton. Így is történt: a kíséretet lekaszabolták, az örményt megölték, és áruját elrabolták. Az ügy kipattant: mind a hat testvért elfogták, bíróság elé állították, mindent rájuk bizonyítottak, elítélték őket, és Szibériába száműzték kényszermunkára. A bíróság egyedül Alejhoz volt annyiban kegyes, hogy büntetését csökkentették; csupán négy évre száműzték. Bátyjai nagyon szerették, szinte nem is testvéri, hanem atyai szeretettel. Ő volt vigaszuk a száműzetésben, s az egyébként komor és mogorva testvérek arcán mindig megjelent a mosoly, ha öccsükre néztek, vagy szóltak hozzá. Ez azonban ritkán esett meg, mert még mindig gyereknek tekintették, akivel komoly dolgokról nincs mit beszélni; komor arcuk ilyenkor felderült, és sejtettem, hogy amúgy tréfásan beszélgetnek vele, ahogy gyermekekkel szokás, hiszen össze-összenéztek, és jóindulatúan mosolyogtak, mikor válaszát meghallgatták. Alej szinte nem is merte megszólítani őket, annyira tisztelte bátyjait. Nehéz elképzelni, hogyan őrizhette meg ez a fiú egész börtönélete alatt szívének szelídségét, hogyan alakult ki benne ez a szigorú becsületesség, szívélyesség, együttérzés; és miként történt, hogy nem durvult és nem aljasodott el. Megjegyzem, szemmel látható szelídsége ellenére roppant erős és egyenes jellem volt. Később igen jól megismertem. Szemérmes volt, mint egy hajadon, és bármilyen csúnya, cinikus, mocskos vagy igazságtalan, erőszakos cselekedet fordult elő a fegyházban, gyönyörű szemében fellobbant a méltatlankodás tüze, s ettől még jobban megszépült a tekintete. Noha nem tartozott azok közé, aki büntetlenül hagyja, hogy megsértsék, és meg tudta magát védeni, mégis került minden civakodást, perpatvart. Soha senkivel nem veszekedett; mindenki szerette, mindenki dédelgette. Velem kezdetben csupán udvarias volt, de utóbb többször elbeszélgettem vele;

néhány hónap alatt nagyszerűen megtanult oroszul, amit testvérei egész börtönbüntetésük alatt képtelenek voltak elérni. Rendkívül okos, szerény és tapintatos, sőt mondhatnám túlságosan elmélyülő fiúnak találtam. Alejt kivételes lénynek tekintettem, és a vele való ismeretséget mint életem egyik legértékesebb kapcsolatát tartom számon. Vannak a természettől nagyszerű jellemek, akiket az Isten gazdagon megajándékozott emberi értékkel, s akikkel kapcsolatban maga a gondolat, hogy valaha elromolhatnak, szinte lehetetlennek tűnik. Az ilyenekért mindig vállalhatjuk a felelősséget. Ma is tűzbe tenném Alejért a kezem. Vajon hol lehet most?...

Jóval a fegyházba érkezésem után egy ízben ott hevertem a priccsen, és nyomasztó gondolatok háborgattak. A mindig szorgos és munkaszerető Alej ez alkalommal tétlenül elnyújtózkodott a fekvőhelyen, bár még messze volt az alvás ideje. Ezekre a napokra estek a muzulmán ünnepek, és nem dolgoztak. Ott feküdt, karját feje alá téve, és szintén gondolkodott. Hirtelen nekem szegezte a kérdést:

- Mondd, nagyon nehéznek érzed a sorsod?

Érdeklődve néztem rá, és valahogy furcsának találtam ezt a váratlan, közvetlen kérdést a mindig tapintatos, alkalmazkodó és mindig józan szívű Alej részéről: de ahogy figyelmesebben megnéztem, az arcán emlékek ébresztette mélységes bánatot, szenvedést láttam, s ez rádöbbentett, hogy ezt a pillanatot ő is borzasztó nehezen viseli el. Ezt meg is mondtam neki. Felsóhajtott, és szomorúan elmosolyodott. Szerettem mindig gyengéd és szívélyes mosolyát; közben kivillant két gyöngyfogsora, amelynek szépségét a világ legszebb leánya is megirigyelhette volna.

- Te, Alej, ugye most éppen arra gondoltál, hogyan ünnepelnek ma ott nálatok Dagesztánban. Ugye, jó ott?

- Igen - válaszolta felélénkülve, és szeme felragyogott -, honnan tudtad, hogy éppen erre gondoltam?

- Hát hogyne tudtam volna! Ugye, ott jobb, mint itt?

- Ó! Miért beszélsz erről...

- Nálatok már bizonyára minden virágba borult, olyan ott, mint a paradicsomban!...

- Ó, jobb, ha nem beszélsz erről - mondta felhevülten.

- Mondd csak, Alej, van neked húgod?

- Van, de miért érdekel ez téged?

- Bizonyára gyönyörű leány, ha hozzád hasonlít.

- Ugyan, hol vagyok én tőle! Olyan szép lány, hogy egész Dagesztánban nincs párja. Ó, milyen gyönyörű lány is a húgom! Sose láttál hozzá foghatót! Anyám is gyönyörű volt.

- Mondd, szeretett téged anyád?

- Hogy is kérdezhetsz ilyet! Bizonyára elemésztette már miattam a bánat. Én voltam a legkedvesebb fia... Jobban szeretett, mint a húgomat vagy bárki mást... Ma róla álmodtam: itt volt mellettem, és sírt.

Elhallgatott, és ezen az estén egy szót sem szólt többé, de attól kezdve mindig szívesen beszélgetett velem, bár nem is tudom, miért, talán tiszteletből sohasem mert elsőnek megszólítani, viszont igen örült, amikor hozzáfordultam. Kérdezgettem a Kaukázusról, az ottani életről. Testvérei nem bánták, sőt örültek, ha beszélget velem. Látván, hogy Alejt egyre jobban megszeretem, ők is sokkal kedvesebbek lettek hozzám.

Alej segített a munkámban, kisebb-nagyobb szolgálatokat tett a barakkban; láthatóan nagyon örült, hogy megkönnyítheti az életem, és kedvemben járhat, de ebben a kedveskedésben a megalázkodásnak vagy haszonlesésnek a legkisebb nyoma sem volt, csupán a meleg, baráti érzésből fakadt, amelyet már nem is palástolt előttem. Megjegyzem, igen nagy kézügyességgel rendelkezett; jól megtanult fehérneműt varrni, csizmát készíteni, és a későbbiekben úgyahogy kitanulta az asztalosmesterséget is. Bátyjai dicsérték, és büszkék voltak rá.

- Ide figyelj, Alej - szóltam hozzá egy ízben -, miért nem tanulsz meg oroszul írni és olvasni? Jó hasznát veheted itt később, Szibériában.

- Nagyon szeretnék. De kitől tanuljak?

- Akad itt elég írni-olvasni tudó ember! Ha akarod, megtaníthatlak én is.

- Ó, taníts meg kérlek! - felemelkedett a priccsen, és kezét imára kulcsolva nézett rám.

A következő este hozzá is fogtunk. Nekem megvolt az Újtestamentum orosz fordításban - az egyetlen engedélyezett könyv a fegyházban. Ábécéskönyv híján Alej egynéhány hét alatt nagyszerűen megtanult olvasni ebből a könyvből. Három hónap múlva már tökéletesen megértette a nyomtatott szöveget. Nagy hévvel és lelkesedéssel tanult.

Egy ízben együtt olvastuk el a Hegyi beszédet. Észrevettem, hogy egyes mondatokat valahogy különös átérzéssel ejt ki.

Megkérdeztem tőle, hogy tetszik neki, amit olvasott.

Gyorsan rám nézett, és arca kipirult.

- Ó, igen! - válaszolta. - Igen, Jézus szent próféta, Jézus Isten szavait mondta. Nagyon szép!

- Mi tetszett neked a legjobban?

- Ahol azt mondja: bocsáss meg, szeress, senkit ne bánts, és szeresd ellenségeidet is. Ó, milyen szépen beszél!

Bátyjaihoz fordult, akik füleltek beszélgetésünkre, és nagy hévvel magyarázni kezdett nekik valamit. A testvérek hosszasan és sokáig beszélgettek egymás között, és helyeslően bólogattak. Majd komoly, jóindulatú, azaz igazi mohamedán mosollyal (és ebben a mosolyban én főleg a komolyságot szeretem) hozzám fordultak, és kijelentették: Jézus Isten prófétája volt, és valóban nagy csodákat művelt; agyagból madarat gyúrt, csak rálehelt, és máris elrepült... s mindez az ő könyveikben is meg van írva. Nem kételkedtek benne, hogy Jézus dicsőítésével nagy örömet szereznek, és Alejt is tökéletesen boldoggá tette, hogy bátyjai így kedveskednek nekem.

Az írással is igen sikeresen haladtunk. Alej szerzett papírt (nem engedte, hogy a saját pénzemen vegyek neki), tollat, tintát, és alig két hónap alatt megtanult írni. Ez még a testvéreit is elképesztette. Büszkeségük és örömük nem ismert határt. Azt sem tudták, hogyan hálálják meg nekem. Ha úgy esett, hogy együtt dolgoztunk, szinte vetélkedve segítettek, és ez boldoggá tette őket. Alejről már nem is beszélek. Meglehet, úgy szeretett, akárcsak a testvéreit. Sosem felejtem el azt a pillanatot, amikor elhagyta a fegyházat. Odahívott a barakk mögé, nyakamba borult, és zokogott. Mindeddig sohasem csókolt meg, sohasem sírt. „Te annyi mindent tettél értem - ismételgette -, hogy apám, anyám se tehettek volna annyit: te faragtál embert belőlem, az Isten majd megfizeti, én pedig sohasem felejtlek el...”

Hol lehet most, hol lehet az én aranyszívű, kedves Alejem!...

A cserkeszeken kívül még egy csoport lengyel is volt a barakkunkban, akik teljesen különálló családot alkottak, és jóformán sosem érintkeztek a többi fogollyal. Már mondottam, hogy

elkülönülésük és az orosz fegyencek iránt érzett gyűlöletük miatt őket is gyűlölte mindenki. Kivétel nélkül meggyötört, beteg lelkű ember volt mind a hat. Egynémelyikük magas műveltséggel rendelkezett - a továbbiakban róluk is részletesebben beszámolok. Később, fegyházi életem folyamán néha tőlük szereztem egy-egy könyvet. Az első, amelyet elolvastam, igen mély, furcsa és különös benyomást keltett bennem. Erről még külön beszélni fogok. Ez a benyomás rendkívül érdekes volt számomra, és meg vagyok győződve, hogy sokak meg sem tudnák érteni. Ha az ember maga nem tapasztal bizonyos dolgokat, bizony nehéz róluk ítéletet mondani. Csupán egyet mondok: minden testi gyötrelemnél nehezebb elviselni a szellemi javaktól való megfosztottságot. A fegyházba kerülő egyszerű emberek a saját körükbe, sőt meglehet, magasabb színvonalú környezetbe kerülnek. Természetesen ők is sokat vesztenek: a szülőföldet, a családot, mindent - de a környezet ugyanaz marad. A művelt ember azonban, akit a törvény értelmében az egyszerű emberekkel azonos büntetéssel sújtanak, gyakran összehasonlíthatatlanul többet veszít. Le kell mondania minden igényéről, valamennyi szokásáról; alkalmazkodnia kell egy olyan környezethez, amely nem elégíti ki, meg kell tanulnia ezt a levegőt szívni... Olyan, mint a szárazra dobott hal... A törvény által mindenkire egyenlően kiszabott büntetés az ő számára tízszeresen kínzó. Ez az igazság... Még akkor is, ha csupán megszokott életkörülményeit kellene feláldoznia.

A lengyelek, mint mondottam, elkülönült csoportot alkottak. Hatan voltak, és elválaszthatatlanok. Barakkunk lakói közül csupán az egyetlen zsidót szerették, meglehet azért, mert mulattatta őket. Igaz, a mi zsidónkat a többi fogoly is szerette, bár valamennyien kinevették. Itt ő volt az egyetlen zsidó; még ma sem tudok nevetés nélkül visszaemlékezni rá. Valahányszor ránéztem, Gogol Jankel zsidója jutott eszembe a *Tarasz Bulbá*-ból, aki éjjel, mikor levetkőzött, hogy zsidó asszonyával szekrénybe bújjon, mindig kopasztott csirkére emlékeztetett. A mi zsidónk, Iszaj Fomics, úgy hasonlított egy megkopasztott csirkéhez, mint egyik csepp víz a másikhoz. Már nem volt fiatal, olyan ötven év körüli, alacsony, gyenge alkatú, ravaszkodó, de határozottan ostoba ember volt. Kihívó és fennhéjázó, ám roppant gyáva. Az egész ember csupa ránc, homlokán és orcáján látszott a vesztőhelyen ráégetett bélyeg, sosem tudtam megérteni, hogyan bírta ki a hatvan korbácsütést. Gyilkosság vádjával került a fegyházba. Elrejtve tartogatott egy orvosi receptet, amelyet a zsidai juttattak el hozzá, közvetlenül a megkorbácsolás után. Ennek a receptnek alapján egy olyan kenőcsöt lehetett készíteni, amely két hét leforgása alatt eltünteti a bélyeget. A fegyházban nem merte felhasználni, várta, hogy leteljen húszéves büntetése, s majd ha szabadlábra kerül, feltétlenül megcsináltatja a kenőcsöt. „Ha nem, hát nem fogok találni feleszéget - mondta nekem egy ízben -, pedig feltétlenül meg akarok nőszülni.” Nagyon összebarátkoztunk. A jó hangulat sohasem hagyta el. A fegyházban könnyű élete volt. Ékszerész lévén, a városból, ahol nem akadt egy ékszerész sem, elhalmozták megrendelésekkel, és ilyenképpen megmenekedett a nehéz munkától. Közben természetesen uzsoráskodott is, és jó kamat meg zálog ellenében ő látta el pénzzel az egész fegyházat. Jóval előttem került ide, és az egyik lengyel részletesen leírta megérkezését. Ez igen mulatságos történet, amelyről majd később beszámolok; Iszaj Fomicsról még nemegyszer fogok szólni.

Barakkunk többi lakója négy óhitű, idős, Biblia-magyarázó ember volt, közéjük tartozott a sztarodubi telepről való öreg is; akadt még két-három komor kisorosz meg egy egészen fiatal, keskeny arcú, vékony orrú, huszonhárom esztendős fickó, aki nyolc embert gyilkolt meg; volt ott egy csoport pénzhamisító - egyikük a barakk mulattatója -, s végül néhány komor, mogorva, borotvált fejű, eltompult, hallgatag és irigy fickó, akik gyűlölettel, sunyin nézegettek körül, s akik eltökélték, hogy még hosszú éveken át - börtönbüntetésük egész ideje alatt - ilyen tekintettel, komoran, hallgatagon fognak gyűlölködni. Mindez csak úgy felvillant előttem új életemnek ezen az első, örömtelen estéjén. Füst, korom, káromkodások és kifejezhetetlen

cinizmus közepette tárult elém a kép ebben a bűzös levegőben, ahol az átkozódás és a szemérmetlen röhögés a bilincsek csörrenésével vegyült egybe. Végigfeküdtem a csupasz priccsen, kabátom a fejem alá tettem (hisz párnám nem volt), magamra húztam a bundám, de sokáig nem tudtam elaludni, annyira elgyötört és összetört ennek a napnak szörnyű és váratlan benyomása. De új életem még csak most kezdődött. Sok minden várt rám, amiről azelőtt fogalmam sem volt, amit még nem is sejtettem...

5. Az első hónap

Rabéletem negyedik napján kiparancsoltak munkára. Ez az első munkanap igen emlékezetes számomra, bár semmi rendkívüli nem történt - ha nem tekintem amúgy is rendkívüli helyzetemet. Ez is az első benyomásokhoz tartozott, és ekkor még mindenre mohón felfigyeltem. Az első három napot a legnyomasztóbb érzések közepette töltöttem el. „Vége a hányattatásoknak: fegyházban vagyok! - ismételgettem magamban percenként. - Íme, révbe futottam hosszú, hosszú évekre, megtaláltam a zugot, ahová oly bizalmatlanul, oly fájdalmas érzésekkel léptem be... De ki tudja? Meglehet, amikor hosszú évek múltán itt kell hagynom, tán még sajnálni is fogom!..." - tettem hozzá azzal a kissé kárörvendő érzéssel vegyítve, amellyel néha az ember mintegy készakarva, szinte szükségét érezve vájkálgat a sebében, mintha örülne a saját fájdalmának, megértvén, hogy a nagy szerencsétlenség is szerezhet valódi gyönyöröket. A gondolat, hogy valaha sajnálhatom ezt a zugot, engem is elborzasztott: már akkor megéreztem, hogy milyen riasztóan alkalmazkodó lény az ember. No de akkor még előttem volt minden, s ami csak körülvett, ellenségesnek és szörnyűnek éreztem... bár nem minden volt ellenséges, de akkor természetesen úgy rémlett. Az a vad kíváncsiság, amellyel új fegyenctársaim nézegettek, az a gyűlölettől fűtött ridegség és zordság a körükben váratlanul felbukkant nemes származású újonc iránt, nagyon megkínzott engem; már alig vártam, hogy minél hamarabb munkára vigyenek, és ilyképpen egy csapásra, minél gyorsabban megismerhessem és kitapasztalhassam egész szerencsétlenségemet, hogy végül úgy kezdjek élni, mint a többiek, és minél hamarabb egy kerékvágásba kerüljek velük. Természetesen akkor még sok mindent nem vettem észre, és nem is sejtettem, pedig ott volt az orrom előtt: az ellenségeskedés közepette nem vettem észre azt, ami örömet is ad. Egyébként már az első három napon is találtam néhány kedves, nyájas arcot, s addig is ez öntött lelkembe erőt. Akim Akimics volt a legkedvesebb és legnyájasabb hozzám. A sok mogorva és gyűlölködő ábrázat között lehetetlen volt észre nem vennem egy-két jóindulatú, vidám arcot. „Mindenütt vannak rossz emberek, de a rosszak között jók is akadnak - siettem vigasztalni magam gondolatban. - Ki tudja? Meglehet, ezek az emberek egyáltalán nem rosszabbak azoknál, a *többieknél*, akik *ott maradtak* a fegyházon kívül." Ezt gondoltam, és némán bólogattam, pedig - Uramisten! - ha akkor tudtam volna, hogy mennyire helytálló ez a gondolat!

Példának felhozhatok egy Szusilov nevű foglyot, akit csak hosszú, hosszú évek után ismertem meg igazán, pedig jóformán egész rabéletem alatt mindig mellettem volt. Most, valahányszor megemlítem azokat a fegyenceket, akik nem *rosszabbak* másoknál, önkéntelenül mindjárt rá gondolok. Szusilov állandóan segítségemre volt. Akadt még egy másik ilyen társam is. Mindjárt kezdetben, az első napon Akim Akimics a figyelmembe ajánlott egy Oszip nevű foglyot, mondván, ha már annyira utálom a kincstári ételt, s ha módom van rá, havi harminc kopejkáért mindennap külön kosztot főz nekem saját élelmiszeremből. Oszip a foglyok által választott négy szakács egyike volt; ők főztek a két konyhán. Persze a kiválasztott szakács nem volt köteles elfogadni a megbízást; ha el is fogadta, bármikor lemondhatott. A szakácsok nem jártak ki munkára, és rájuk hárult a kenyérsütés meg a káposztaleves főzésének gondja. Nálunk a fegyházban nem szakácsoknak, hanem szakácsnőknek nevezték őket, nem megvetésből - már csak azért sem, mert erre a feladatra általában értelmes és lehetőleg becsületes fickókat választottak -, ez inkább kedves tréfa volt, amelyért a szakácsaink egyáltalán nem sértődtek meg. Oszipot mindig újra megválasztották, több éven át egyfolytában végezte ezt a teendőt, s csak akkor mondott le rövid időre, ha nagy néha megszállta a bánat, és kedve kerekedett pálinkát csempészni a fegyházba. Ritka becsületes és szelíd ember volt, pedig csempészésért ítélték el. Ő volt az a magas, termetes csempész, akiről már említést tettem;

végtelenül gyáva, különösen a botozástól félt, viszont kedves, békés, összeférő természetű, soha nem veszekedett senkivel, de a szeszcsempészés szenvedélyéről képtelen volt lemondani. Szenvedélye erősebb volt a gyávaságánál is. Akárcsak a többi szakács, ő is kereskedett pálinkával, bár nem olyan mértékben, mint például Gazin, mivel nem mert nagy kockázatot vállalni. Ezzel az Oszippal végig jó egyetértésben éltem. Ami a saját koszthoz szükséges pénzt illeti, ahhoz nem kellett nagyon sok. Nem tévedek, ha azt mondom, hogy egyhavi táplálékom bőven futotta egy ezüst rubelből, természetesen a kenyéren kívül, amely kincstári volt, akárcsak a káposztaleves, amelyet, ha nagyon éhes voltam, néha megettem, bármennyire undorodtam is tőle. Idővel ez az undor lassan elmúlt. Rendszerint egy font marhahúst vettem naponta. Télen a marhahús itt fillérekbe került. Mindegyik barakkban volt egy rendfenntartó rokkant, és ez önkéntesen vállalta, hogy naponta teljesen ingyen vagy valami csekélységért bevásárol a piacon a foglyok számára. Inkább saját nyugalmuk érdekében végezték a bevásárlást, hisz különben lehetetlen lett volna nyugodtan meglenniük a fegyházban. A rokkantak vásárolták és hozták be a dohányt, a teát, a marhahúst, a kalácsot és a többit, a pálinkán kívül minden egyebet. Ez utóbbit nem is kérték tőlük, bár néha megtették volna. Oszip több éven át sütötte nekem a marhahúst mindig ugyanolyan módon. Hogy hogyan volt az megsütve, az más kérdés, de nem is ez a lényeg. Talán figyelemreméltóbb az, hogy hosszú éveken át szinte két szót sem váltottam vele. Többször próbáltam szóba elegyedni Oszippal, de valahogy képtelen volt elbeszélgetni: megesett, hogy elmosolyodott, vagy csupán igent meg nemet mondott. Furcsa volt elnézni ezt a hétesztendős gyermek lelkületű Herkulest.

Oszipon kívül Szusilov is szolgálatomra volt. Sosem hívtam, sohasem kerestem. Valahogy magától talált meg, és felajánlkozott; már nem is emlékszem, mikor és hogyan történt ez. Eleinte csak mosott rám. A mosásra egy nagy medencét ástak a barakkok mögött. A medence mellett kincstári teknőkben mosták a foglyok fehérneműit. De ezen kívül Szusilov ezer különféle szolgálatot talált ki, hogy kedvemben járjon: feltette a teáskannámat, különféle megbízatásokat intézett el, elvitte zekémet megjavíttatni, havonta négyszer bekente csizmámat; mindezt nagy buzgalommal, sürgölődve végezte, mintha isten tudja, milyen nagy felelősséget hordozna vállán - egyszóval sorsát teljesen az enyémhez kötötte, és holmijaimat szinte saját tulajdonaként gondozta. Például sohasem mondta: „Magának ennyi meg ennyi inge van, elszakadt a zekéje” - és a többi, hanem mindig így beszélt: „Nekünk most ennyi meg ennyi ingünk van, a zekénk elszakadt.” Beszéd közben úgy nézett a szemembe, hogy elárulta: ebben leli életének fő értelmét. Szakmája - vagy ahogy a fegyencek mondták -, mestersége egyáltalán nem volt, és úgy hiszem, csupán tőlem szerzett néhány kopejka jövedelmet. Annyit fizettem neki, amennyit tudtam, vagyis garasokat, de mindig elégedettnek látszott. Szinte arra született, hogy mindig szolgáljon valakit; az a gyanúm, engem főleg azért választott, mert kezelhetőbb ember voltam a többieknél, és becsületesebben fizettem. Azok közé tartozott, akik sohasem gazdagodhattak meg, sohasem juthattak egyenesbe, akik a kártyacsaták őréül vállalkoztak, és virrasztva ácsorogtak a jéghideg tornácon, füleltek az udvaron felhangzó minden neszre, az őrnagy rajtaütéseire, és a majdnem egész éjjel tartó szolgálatért öt ezüstkopejkát kaptak; ha pedig netalán nem neszeltek fel idejében, mindent elvesztettek, és a hátukkal fizettek érte. Ezekről már beszéltem. Az ilyen embereknek vele született tulajdonságuk, hogy örökké és jóformán mindenki előtt elrejtik, szinte megsemmisítik saját egyéniségüket, és minden téren másod-, sőt harmadrendű szerepet játszanak. Ez már szinte a természetükhöz tartozott. Szusilov igen nyomorult, teljesen ártalmatlan és meghunyászkodó, sorsüldözött lény volt, bár senki sem verte, de eléggé megverte őt az élet. Valahogy mindig sajnáltam. Hacsak ránéztem, már felébredt bennem a szánalom, de hogy miért, magam sem tudnám megmondani. Vele sem tudtam elbeszélgetni; ő is azok közé tartozott, akik képtelenek beszélgetni, és látszott, hogy néhány szó is nagy megerőltetésébe kerül; csak akkor élénkült fel, ha az ember gyorsan véget vetvén a társalgásnak, valami munkát bízott rá, vagy megkérte,

szaladjon el valahová. Végül arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezzel örömet is szerzek neki. Se alacsony, se magas, se rút, se szép, se ostoba, se okos, se fiatal, se öreg, egy kissé ragyás és amolyan felemás szőke ember volt. Lehetetlen valami határozottat megállapítani róla. Csupán egyet: amennyire felmérhettem, ő is ahhoz a réteghez tartozott, amelyikhez Szirotkin, és csakis meghunyászkodó és tehetetlen természete révén tartozott hozzá. A foglyok néha mulattak rajta, főleg azért, mert Szibériába jövet átvedlett egy másik fogoly bőrébe mindössze egy piros ingért meg egy ezüstrubelért. Hát éppen azért nevette ki a többi fogoly, mert ilyen hitvány fizetségért adta el magát. Más bőrébe átvedleni - ez azt jelenti: mással nevet - és sorsot is cserélni. Bármily furcsának hangzik is, de az én időmben ez a dolog még virágzott Szibériában a száműzött foglyok között, megszentelt hagyományokhoz tartozott, és kialakult formák közt zajlott le. Kezdetben el sem hittem, de végül kénytelen voltam hinni a tényeknek.

Ez a következőképpen történik. Elindítanak egy csapat foglyot Szibériába. Akad köztük mindenféle: fegyházra, gyári munkára és szabad száműzetésre, azaz letelepülésre ítéltek. Együtt mennek valamennyien. Útközben, mondjuk a permi kormányzóságban valamelyik fogoly szeretne cserélni egy másikkal. Valamelyik Mihajlov, akit gyilkosságért vagy más főbenjáró bűnért ítéltek el, nagyon viszolyog a hosszú börtönbüntetéstől. Ha ráadásul ravasz, agyafúrt, belevaló fickó, akkor a csoportból kiszemel magának egy egyszerűbb, együgyűbb, ártalmatlanabb foglyot, akinek jóval kisebb a büntetése; vagy gyárba küldték rövid időre, vagy szabad száműzetésbe, vagy jóval kurtább fegyházbüntetésre ítélték. Végül Szusilovon akad meg a szeme. Szusilov cselédsorból származik, és csupán szabad száműzetés a büntetése. Már megtett vagy másfél ezer versztát, természetesen egy kopejka sincs a zsebében, hiszen egy ilyen Szusilovnak soha életében nem volt egy kopejkája sem - elcsigázott, fáradt, csakis a kincstári kosztra van utalva, véletlenül sem jut egy jobb falathoz, a rabruhán kívül egyebe sincs, és néhány nyomorúságos rézgarasért hajlandó bárkit kiszolgálni. Mihajlov megkörnyékezi Szusilovot, beszélgetni kezdenek, még össze is barátkoznak, és valamelyik pihenőállomáson leitatja pálinkával. Végül megpedzi: nem akar-e helyet cserélni vele? Én ilyen és ilyen Mihajlov vagyok - mondja -, fegyházra ítéltek, de nem is egyszerű fegyházra, hanem „különleges osztályra". (Ezt nevezték mifelénk „szigorított osztálynak".) Az is fegyház, de különleges, tehát bizonyára jobb. Az elkülönített osztály létezése idején még az igazságügyi szervek vezetői sem mind tudták ott Péterváron, hogy Szibéria egyik csücskében efféle részlegek működtek elég kis létszámmal (a miénk ottlétem alatt hetven főt számlált), úgyhogy még a nyomukra is nehéz volt rábukkanni. A későbbiekben megismerkedtem Szibériában szolgálatot teljesítő és a vidéket jól ismerő emberekkel, akik először tőlem hallottak a „különleges osztály" létezéséről. A törvénykönyvben csupán néhány sort szenteltek neki: „A fegyintézetek különleges osztályán a főbenjáró bűnösöket tartják, mielőtt megkezdenék a legsúlyosabb szibériai kényszermunkát." Még a foglyok sem ismerték ezt az osztályt: fogalmuk sem volt, hogy életfogytiglanra vagy meghatározott időre szól az ítélet. Ezen a helyen nem volt kiszabott idő, hisz a törvénykönyv is csak annyit mond, hogy mindaddig ott maradnak, amíg meg nem kezdik a legsúlyosabb kényszermunkát. Nem csoda, ha sem Szusilov, sem a vele egy csoportban levő fegyencek, sőt talán maga a száműzött Mihajlov sem tudta, hogy miről van szó; ez utóbbinak is csak halvány fogalma lehetett a különleges osztályról annak a nagyon súlyos bűnnek a fejében, amiért már lekutyagolt három- vagy négyezer versztát. Bizonyára nem küldik valami kellemes helyre. Szusilovot csupán szabad letelepülésre száműzték, lehet ennél jobb? „Nem akar helyet cserélni velem?" A pálinkától mámoros Szusilov, ez az egyszerű lélek, tele van hálával az oly jóindulatú Mihajlov iránt, és valahogy képtelen nemet mondani. Egyébként is hallott arról, hogy a foglyok között lehet szerepet cserélni, megtették ezt mások is, így hát nincs ebben semmi rendkívüli, semmi hallatlan. Beleegyezik. A lelkiismeretlen Mihajlov kihasználva Szusilov együgyű hiszékenységét,

megvásárolja a nevét, s a piros inget meg az ezüstrubelt tanúk előtt át is adja. Másnap Szusilov már józan, de megint itatják, no meg visszatáncolni se nagyon lehet: a rubelt, amit kapott, már elitta, s kevéssel később a piros ing is itallá változott. Nem akarod, jó, add vissza a pénzt, de honnan vegyen egy ilyen Szusilov egy egész ezüstrubelt? Ha nem adja, akkor az egész kompánia kényszeríti rá; fegyencek között az ilyesmit szigorúan veszik. De különben is, ha egyszer szavadat adtad, tartsd is be, a társaság ezt is megköveteli, mert könnyen megeshet, hogy agyonmarnak. Alaposan ellátják a bajod, sőt agyon is vernek - de legalábbis ezzel fenyegetnek.

Valóban, ha a fegyenckompánia csak egyetlen esetben elnéző lenne, mindjárt megszűnne az ilyen szerep- és névcserék szokása. Ha az adott szót vissza lehetne vonni, ha meg lehetne szegni a megkötött alkut, miután a pénzt az illető felvette, ki tartaná meg utóbb a szavát? Egyszóval, itt már a fegyencek közös ügyéről van szó, és épp ezért minden kompánia igen szigorú az ilyen dolgokban. Szusilov végül is ráeszmél, hogy nincs többé visszaút, és mindenbe belemegy. Be is jelentik a többieknek. Természetesen megesik, hogy egy-két embernek szintén ajándékot kell adni, le kell itatni. A foglyoknak persze mindegy, Mihajlov megy-e a pokolba, avagy Szusilov, a pálinka az pálinka, megvendégelték őket - így hát egyéb dolguk sincs, mint hallgatni. Az első pihenőnél például névsorolvasás van; Mihajlovhoz érnek: „Mihajlov!" Szusilov válaszol: „Jelen!" „Szusilov!" Mihajlov kiáltja: „Jelen!" - aztán mennek tovább. Többé senki sem beszél erről. Tobolszkban a foglyokat külön csoportosítják. „Mihajlov" szabad településre kerül, „Szusilov" pedig megerősített őrizet alatt a különleges osztályba indul. Ezek után már nincs helye a tiltakozásnak, de hát mit is bizonyíthatna? Egy ilyen bizonygatás évekig elhúzódhat! S ki tudja, hogy végződik? Végül is, hol vannak a tanúk? De ha lennének, akkor sem vallanának. Az eredmény az, hogy egy ezüstrubelért és egy piros ingért Szusilov a „különleges osztályra" kerül.

A foglyok nem azért nevettek rajta, mert „szerepet cserélt" (bár megvetik azt, aki a könnyű munka helyett önként vállal nehezebbet, mint ahogy lenézik a bajba jutott ostobát is), hanem, mert egy piros ingért meg egy ezüstrubelért, ilyen szánalmas fizetségért tette. Effajta cseréért rendszerint sokkal jelentősebb összeget szoktak kapni, néha harminc-negyven rubelt is. De Szusilov annyira meghunyászkodó, jámbor és annyira jelentéktelen ember volt mindenki szemében, hogy szinte arra sem tartották érdemesnek, hogy kinevessék.

Sokáig, jó néhány éven át éltem együtt vele. Lassacskán szinte hozzám nőtt, ragaszkodásának ezernyi jelét adta, és én is nagyon megszoktam őt.

Egy ízben - és ezt sohasem tudom megbocsátani magamnak - valamilyen kérésemet nem teljesítette, pedig felvette az érte járó pénzt is, én pedig elég kegyetlen voltam, hogy megmondjam neki: „Lám csak, Szusilov a pénzt elfogadta, de a dolgát nem csinálja meg." Semmit sem válaszolt, elfutott, hogy elintézze a megbízást. De attól kezdve szomorúan járt-kelt. Elmúlt két nap. Arra gondoltam: lehetetlen, hogy ennyire megbántottam volna. Tudtam, hogy egy Anton Vasziljev nevű fogoly valami garasos adósságot követel rajta állandóan. Bizonyára nincs pénze, és nem mer tőlem kérni. Harmadnap így szóltam hozzá: „Szusilov, ha jól sejtem, pénzt szeretne tőlem kérni, mert tartozik Anton Vasziljevnek. Itt van, fogja." A priccsen ültem éppen, ő ott állt előttem, és szemlátomást megdöbbentette, hogy magam kínáltam fel a pénzt, magam emlékeztettem nehéz helyzetére, annak ellenére, hogy az utóbbi időben - nézete szerint - már túl sokat fogadott el tőlem, s így remélni sem merte, hogy még adok neki. Előbb a pénzre, aztán rám nézett, hirtelen megfordult, és kiment. Mindez egészen elképesztett. Utánaeredtem, és a barakk mögött találtam rá. Ott állt a fegyház kerítése mellett, arcát a karóknak fordítva, fejét karjára hajtva. „Szusilov, mi van magával?" - kérdeztem. Nem nézett rám, én pedig meghökkenve láttam, hogy sírás kerülgeti: „Alekszandr Petrovics... maga most

azt hiszi - kezdte elcsukló hangon és egyre félrenézve -, hogy én magának... a pénzért... pedig én... én... ej!" Ismét a kerítésnek dőlt, szinte beleverte homlokát, és hangosan felzokogott!... Először láttam síró embert a fegyházban. Alig bírtam lecsillapítani, és bár ettől kezdve, ha lehet, még nagyobb igyekezettel szolgált és „ügyelt" rám, de néhány, szinte megfoghatatlan jelből megéreztem, hogy szíve mélyén örökre neheztel szemrehányásomért. Noha a többiek kinevették, belemartak minden lehető alkalommal, néha hangosan szidalmazták is - mégis mindenkivel egyetértésben és barátságban élt, soha meg nem sértődött. Bizony még sok-sok évi ismeretség után is nagyon nehéz kiismerni egy embert!

Ezért történt tehát, hogy első benyomásaim alapján nem tudtam képet alkotni a fegyház valódi mivoltáról, csak sokkal később. Bár mindent mohó és feszült figyelemmel néztem, sok dolgot mégis félreismertem. Eleinte természetesen szembetűnő, nagyobb jelenségek ragadtak meg, és bizonyára azokat is helytelenül fogtam fel: nehéz, reménytelen, szomorú benyomásokon kívül egyebet sem hagytak lelkemben. Ehhez sokban hozzájárult A.-val való találkozásom, aki röviddel előttem érkezett a fegyházba, és aki különösen az első nap kínzó benyomásokat keltett bennem. Egyébként már megérkezésem előtt tudomást szereztem róla, hogy találkozni fogok A.-val. Ő mérgezte meg első, amúgy is nehéz napjaimat, és csak fokozta lelki gyötrelmeimet. Lehetetlen hallgatnom róla.

A legvisszataszítóbb példája volt annak, hogy milyen mélyre süllyedhet, aljasodhat le egy ember, és mily mértékben pusztíthat ki magából minden erkölcsi érzést könnyedén és lelkiismeret-furdalás nélkül. A. volt az a fiatal nemesember, akiről már többször említést tettem; azt is elmondtam, hogy ő súgta be az őrnagynak mindazt, ami a fegyházban történik, és a táborparancsnok csicskásával, Fegykával barátkozott. Íme, rövid története: iskolai tanulmányait sehol sem fejezte be, s miután Moszkvában összeveszett züllött életmódjától megrettent szüleivel, Péterváron kötött ki, és annyira süllyedt, hogy pénzért elszegődött besúgónak, vagyis hogy tíz ember vérének árán sürgősen kielégíthesse a legdurvább és legocsmányabb örömökre vágyó szomját, amelyet Pétervár kísértései a maga cukrászdáival, Mescsanszkaja utcáival annyira felcsigázott - eszes ember létére értelmetlen és ostoba tettre határozta el magát. Hamarosan leleplezték; besúgó feljelentésébe becsületes embereket is belekevert, másokat meg becsapott, és ezért tíz évre Szibériába száműzték, a mi fegyházunkba. Még túlságosan fiatal volt, az élet küszöbén állt. Az ember azt hihetne, hogy sorsának ez a szörnyű változása feleszmélést, rossz természete elleni lázadást, valamilyen törést váltott ki belőle, de sorsa változását a legkisebb zavar nélkül fogadta, még csak nem is undorodott tőle, nem háborította fel erkölcsileg, nem félt semmitől, hacsak a kötelező munkától nem, meg attól, hogy meg kell válnia a cukrászdáktól és a három Mescsanszkaja utcától. Szinte úgy érezte, hogy a fegyenc cím feloldott minden köteléket, mely a kezét lefogta, s amely a még nagyobb aljasságok és gonosztettek útját állta. „A fegyenc az fegyenc; s ha már mint fegyenc garázdálkodom, akkor nincs mit szégyenlenem." Ez volt szó szerinti véleménye. Erről az aljas és hitvány emberről csak mint külön jelenségről emlékezem meg. Hosszú éveken át éltem gyilkosok, lezüllött emberek és mindenre elszánt gonosztevők között, de határozottan állíthatom, soha életemben nem találkoztam ilyen teljes erkölcsi züllöttséggel, ilyen konok aljassággal és romlottsággal, mint ami benne rejlett. Volt nálunk egy nemes származású apagyilkos, róla már szóltam; de több jellemvonása és más egyéb tények alapján meggyőződtem, hogy még az is sokkal nemeslelkűbb és emberségesebb nála. Egész rabéletem folyamán képtelen voltam egyebet látni A.-ban, mint fogakkal, gyomorral rendelkező és a legdurvább, legállatibb testi gyönyörök iránt olthatatlanul szomjúhozó hústömeget, aki ezeknek a gyönyöröknek a legcsekélyebb kielégítéséért is képes volt hidegvérrel gyilkolni, ölni, egyszóval megtenni mindent, csak épp hogy rajta ne kapják. Egyáltalán nem túlzok; igen jól ismertem A.-t. Példája volt annak, mily mélyre süllyedhet egy ember, akit csak a testisége kormányoz,

és semmiféle belső szabály, semmiféle törvényesség nem fékez. Milyen undorral néztem ennek a szörnyszülött, erkölcsi Quasimodónak örökös, gúnyolódó mosolyát... Tegyük hozzá, hogy ravasz és okos, jóképű és bizonyos mértékben művelt, tehetséges ember volt. A tűzvész, a döghalál meg az éhínség sem pusztít úgy, mint egy ilyen ember a társadalomban! Már mondtam, hogy a fegyházban elaljasult az élet, hogy virágzott a besúgás, a kémkedés, és a foglyok egyáltalán nem is haragudtak emiatt. Ellenkezőleg, A.-val valamennyien barátságban voltak, és sokkal szívélyesebb kapcsolatot tartottak fenn vele, mint velünk. A részeges táborparancsnok-őrnagy iránta tanúsított kegyessége igen megnövelte tekintélyét a többiek szemében. Az őrnaggyal azt is elhitette, hogy tehetséges arcképfestő (a foglyoknak meg azt állította, hogy gárdahadnagy volt), így aztán az őrnagy parancsára nem munkára, hanem a saját lakására küldték, hogy megfesse arcképét. Itt került kapcsolatba Fegykával, a csicskással, akinek nagy befolyása volt a gazdájára, és ily módon mindenre és mindenkire a fegyházban. A. az őrnagy követelésére mindent besúgott, ami ránk vonatkozott. Az őrnagy pedig, ha berúgott, néha megpofozta és lehordta mindennek, kémnek, besúgónak. Igen gyakran megesett, hogy ilyen pofozás után az őrnagy leült a székre, és ráparancsolt A.-ra, hogy folytassa munkáját az arcképén. Kiderült: a parancsnok valóban hitt abban, hogy A. kitűnő festőművész, szinte Brjullovval vetekedik, akiről már hallott, s mégis úgy érezte, joga van felpofozni, mert hisz akármilyen nagy művész, most mégiscsak fegyenc - „...mert ha maga Brjullov volnál is, most én vagyok a te parancsnokod, és így azt csinálok veled, ami jólesik". Többek között az is megesett, hogy A.-val húzatta le a csizmáját, s vele hordatta ki az éjjeliedényt a hálószobájából, de hosszú ideig mégis kitartott amellett, hogy A. nagy művész. Az arcképfestés végtelenül elhúzódott, majdnem egy évig. Az őrnagy végre rájött, hogy rászedik, és amikor végérvényesen meggyőződött, hogy a portréja sosem lesz kész, sőt ellenkezőleg, napról napra kevésbé hasonlít hozzá, dühében összevissza verte a művészt, és büntetésből a legnehezebb fegyházi munkára osztotta be. A.-t szemmel láthatóan letörte ez a fordulat, hiszen nehéz volt lemondania a tétlenségben eltöltött szép napokról, az őrnagy asztalának maradékairól, Fegyka barátjáról és mindazokról a gyönyörökről, amelyeket ők kettesben az őrnagy konyháján kifundáltak. Annyi bizonyos, hogy A. eltávolítása után az őrnagy többé nem üldözte M.-et, azt a foglyot, akire A. állandóan árulkodott neki. A. megérkezése idején M. volt az egyetlen nemesember a fegyházban. Igen bánkódott, hisz semmi közösséget nem érzett a többi fogollyal, elborzadva és undorodva nézte őket, nem látta meg azokat a vonásokat, amelyek megbékéltethették volna, és közelebb hozták volna hozzájuk. A többi fogoly is hasonló gyűlölettel válaszolt. Általában a fegyházban igen szörnyű az M.-hez hasonló emberek helyzete. M.-nek fogalma sem volt A. elítélésének okairól, de A. valahogy megsejtette, hogy kivel áll szemben, és mindjárt azt állította, hogy őt a besúgással ellentétes dologért, vagyis olyasmiért száműzték, amiért M.-et. M. szörnyen megörült az új barátnak, a társnak. Mindenben szolgálatára állt, vigasztalta az első napjaiban, s feltételezvén, hogy roppant szenved a fegyházban, utolsó pénzét is odaadta neki, táplálta, megosztotta vele a legszükségesebb holmiját is. A. azonban első pillanattól kezdve meggyűlölte épp azért, mert M., nemes lelkű ember lévén, borzalommal tekintett minden aljasságra; meggyűlölte, mert saját személyének tökéletes ellentétét látta benne. És mindazt, amit az első napokban M. a fegyházról meg az őrnagyról közölt vele, A. az első adandó alkalommal sietve jelentette az őrnagynak, aki ezek után M.-et szörnyen gyűlölte és üldözte, és ha a térparancsnok nem fékezte volna, bizonyára öngyilkosságba is kergeti. M.-nek később tudomására jutott ez az aljasság, de ettől A. egyáltalán nem jött zavarba, sőt továbbra is igyekezett keresni M. társaságát, és gúnyolódó, kihívó mosollyal nézegette. Úgy látszik, ez külön örömet szerzett neki. Ezt maga M. több ízben említette nekem. Az az aljas csirkefogó aztán egy másik fogoly meg egy őr társaságában megszökött, de erről a szökésről majd később beszélek. Eleinte nagyon hízelegve közeledett hozzám, azt hitte, nem ismerem a történetét. Ismétlem,

fegyencéletem első napjait ez az ember keserítette és mérgezte meg a kelleténél jobban. Elborzadtam attól a szörnyű aljasságtól és lelketlenségtől, amelybe becsöppentem, s amelynek kellős közepében találtam magam. Azt hittem, hogy a fegyházban minden egyformán aljas és mocskos. De tévedtem: mindenkit A. szerint ítéltem meg.

Az első három nap alatt szomorúan lézengtem a fegyintézet területén, vagy heverésztem a priccsen, egy fogolynak - akit Akim Akimics megbízhatónak talált - odaadtam a vételezett kincstári darócingekre való anyagot, hogy fizetség ellenében varrja meg (darabja néhány garasba került). Ugyancsak Akim Akimics tanácsára beszereztem egy palacsintavékony, összerakható derékaljat (daróccal bevont nemezből) meg egy roppant kemény, nyers gyapjúval kitömött párnát. Akim Akimics nagy buzgalommal ösztönzött e dolgok beszerzésére, és maga is segített nekem. A foglyoktól megvásárolt öreg, kincstári posztódarabokból, elnyűtt nadrágokból meg zekékből saját kezűleg varrt nekem takarót.

A kincstári holmi a viselési határidő letelte után a foglyok tulajdonába került; ezeket még ott, a fegyházban azonnal eladták, és bármilyen kopott légyen is az, mindig volt remény, hogy valamilyen árért vevőt találnak rá. Kezdetben mindez igen meglepett. Általában: ekkor léptem életemben először közvetlen kapcsolatba a néppel. Hirtelen magam is olyan egyszerű pór-ember lettem, éppolyan fegyenc, mint a többi. Szokásaikat, gondolkozásmódjukat, nézeteiket, legalábbis külsőleg, törvény szerint a magamévá tettem, bár lényegében nem osztottam őket. Minden úgy meglepett és zavarba hozott, mintha azelőtt sejtelmem se lett volna, sohasem hallottam volna erről az életről. De a valóság egészen más hatást kelt az emberben, mint az, amit csak hallomásból ismerünk vagy tudunk. Például sejthettem-e azelőtt valaha, hogy az ilyen elnyűtt rongyok is „holminak" számítanak? S most íme, ilyen elnyűtt rongyokból készítek magamnak takarót! Azt is nehéz volt elképzelni, hogy a fegyencruhára ilyenfajta posztót szemeltek ki. Szemre valóban vastag katonai posztóhoz hasonlított; de rövid viselés után foszladozni kezdett, és felháborítóan gyorsan elrongyolódott. A posztóruhát egyébként egy évre adták ki, de nagyon nehezen lehetett egy évet kihúzni vele. A fogoly dolgozik, cipel; a ruha hamar tönkremegy, kilyukad. A bárányбőr bekecset három évre adták; ezt a határidőt általában ki is bírta, így egész idő alatt ez töltötte be a felsőruha, a takaró és a matrac szerepét. A bekecs erős volt, de mégis ritka esetben tartott ki három éven át foltozás nélkül. Ennek ellenére, a határidő leteltével az egész elnyűtt bundát még el lehetett adni negyven kopejkáért, sőt, ha jobb állapotban volt, még hatvan-hetven ezüstkopejkát is kaphatott érte a rab, ami fegyházban nagy pénznek számított.

A pénz - mint erről már beszéltem - a fegyházban felmérhetetlen jelentőségű hatalom. Határozottan állíthatjuk, hogy a fogoly, ha bármi csekély pénzzel rendelkezik, tízszer kevesebbet szenved, mint akinek semmije sincs. Pedig a kincstár ez utóbbit is ellátja minden szükséggessel, hát mire kellene neki pénz? - okoskodik a parancsnokság. De még egyszer ismétlem, ha a foglyokat megfosztanák a pénzbirtoklás minden lehetőségétől, vagy megbolondulnának, vagy pedig úgy hullanának, mint a legyek (még akkor is, ha mindennel ellátnák őket), vagy végül egyesek bánatukban, mások meg - hogy minél hamarabb kivégezzék őket, avagy hogy valamilyen formában „változtassanak sorsukon" (ez olyan fegyházi kifejezés) - hallatlan gonosztettekre ragadtatnák magukat. Ha a fogoly akár véres verejtéke árán, akár pedig - gyakran lopással meg csalással járó - rendkívüli ravaszkodás révén pénzhez jut, úgyszólván értelmetlenül, céltalanul herdálja el, s bár első pillanatra úgy tetszik, ez mégsem azt jelenti, hogy nem értékeli a pénzt. A rab görcsösen, szinte észbontóan vágyik a pénzre, és ha később, mulatozás közben valóban úgy szórja, mint a pelyvát, akkor ezt azért teszi, mert valamit még a pénznél is becsesebbnek tart. Mi az, ami a fogoly számára becsesebb a pénznél? A szabadság vagy legalábbis a szabadságról szőtt ábrándok. A fegyencek nagy ábrándozók. Erről még később egyet s mást elmondok, de ha már itt tartunk, elhiszik-e, hogy találkoztam olyan

húsz esztendőre elítélt fogollyal, aki a legtermészetesebben ilyeneket mondott nekem: „Várj csak, adja isten, hogy leüljem a büntetésem, és akkor...” A „fogoly” szó értelmileg olyan emberre utal, aki elvesztette szabadságát; de ha pénzt költ, akkor ezt már *saját szabad akaratából* cselekszi. A bélyeg, a bilincs, a nagyvilágtól elválasztó gyűlöletes fegyházi palánkkerítés ellenére, amely úgy zárja körül, mint ketrec a vadállatot - mégis hozzájuthat a legszigorúbban tiltott élvezethez: szerezhet magának italt, még szamócapálinkát is, sőt néha (bár nem mindig) megvesztegetheti legközelebbi őrét, a rokkantakat, de még az altisztet is, akik szemet hunynak, ha megszegi a törvényt és a fegyelmet, sőt, ha sok a pénze, még hetvenkedhet is velük. A fogoly roppant szeret hetvenkedni, azaz adni a nagyot társai előtt, és *hacsak rövid időre is*, meggyőzni önmagát arról, hogy összehasonlíthatatlanul nagyobb a szabadsága és hatalma, mint a valóságban, egyszóval mulathat, garázdálkodhat, megsérthet bárkit, és bebizonyíthatja, hogy ő *mindent megtehet*, hogy minden „a mi kezünkben van”, vagyis elhiteti önmagával azt, amiről szegénynek tulajdonképpen álmodoznia sem szabadna. Itt jegyzem meg: tán ezért van az, hogy a foglyoknál még józan állapotban is kiütközik a kérkedésre, hetvenkedésre, hencegésre való hajlam: önmagának komikus és elég naiv túlbecslése. Elvégre az ilyen dőzsölések bizonyos kockázattal járnak, így hát van benne, ami az életre emlékeztet: a szabadságnak valamiféle távoli árnyéka. S mit nem adna az ember a szabadságért? Melyik milliomos nem adná oda valamennyi millióját egy szippantás levegőért, ha jól megszorítanák a torkát?

A parancsnokság néha meglepődik azon, hogy a fogoly, aki évek hosszú során át jámboran, példamutatóan élt, akit a munkavezetők is csak dicsértek, hirtelen minden látható ok nélkül - mintha az ördög bújt volna belé - rakoncátlankodni kezd, dőzsöl, garázdálkodik, sőt néha még a legsúlyosabb bűnténytől sem riad vissza: nyíltan szembeszegül a parancsnoksággal, vagy gyilkol, erőszakoskodik s a többi. Nézik és csodálkoznak. Pedig meglehet, hogy a legszelídebb rabból kitörő indulatoknak egyetlen oka az egyéniség vágyakozó, görcsös megnyilatkozása, a saját egyéniségére való rátalálás ösztönös kívánsága, a megalázott ember személyiségének az eszeveszett dühig, tébolyig, görcsös idegrohamokig menő hirtelen megmutatkozása. Bizonyára így veri ököllel, és próbálja ledobni koporsója fedelét az eltemetett tetszhalott, pedig a józan esze meggyőzheti, hogy hiábavaló minden erőlködése. De hisz éppen erről van szó, hogy itt a józan észt a görcsös rángatózás váltja fel. Noha a fogoly egyéniségének mindennemű önkényes megnyilatkozása bűnnek számít, számára mégis közömbös e megnyilatkozás mértéke. Ha dorbézolás, legyen dorbézolás, ha lúd, hát legyen kövér, ha kockáztatni kell, hát akkor mindent kockáztassunk meg - ha kell, a gyilkosságig. Hisz csak el kell kezdeni: elég, ha dolgozni kezd benne a szesz, utána már nem tartóztathatja fel senki! S éppen ezért mindenképpen jó lenne, ha idáig el se jutna. Nyugodtabb lenne így minden rab élete.

Igen ám, de hogy lehet ezt elérni?

6. Az első hónap

Megérkezésemkor volt egy kevés pénzem; attól való félelmemben, hogy elveszik, a zsebemben keveset tartottam, és minden eshetőségre számítva egy részét eldugtam, vagyis néhány rubelt beragasztottam a fegyházban egyetlen megengedett könyv: a Biblia fedelébe. A könyvet a beragasztott pénzzel tobolszki száműzöttek ajándékozták nekem; ők már tíz esztendőkkel számolták az eltöltött időt, és minden szerencsétlenben réges-régen csak a testvért látták. Szibériában él néhány örök életű személy, akik, úgy látszik, egész életüket a „szerencsétlenek" együttérző testvéri támogatásának szentelték, segítik őket, mintha gyermekeikről lenne szó, s mindezt haszonlesés nélkül, mint valami szent dolgot cselekszik. Nem tehetem meg, hogy ne emlékezzek meg röviden egy találkozásról. A városban, ahol fegyintézetünk volt, élt egy Nasztaszja Ivanovna nevű özvegy. Börtönbüntetésünk folyamán természetesen senki sem ismerkedhetett meg vele személyesen. Úgy látszott, hogy a fegyencekről való gondoskodást tűzte ki élete céljául, és mindenkinél többet tett értünk. Nem tudom, hogy a családjában volt-e valami hasonló szerencsétlenség, avagy szívéhez közel álló és különösen kedves személy szenvedett-e valami bűnért, de szinte boldogságnak tekintette, hogy mindent megtegyen értünk, amit csak lehet. Sokat persze nem tehetett, hiszen jómaga is roppant szegény volt. De mi, ott a fegyházban, mindvégig éreztük, hogy a falakon kívül van egy odaadó barátunk. Gyakran juttatott hozzánk híreket, amiket nagyon nélkülöztünk. Büntetésem letöltése után, mielőtt egy másik városba indultam volna, alkalmam volt felkeresni ezt a hölgyet, és személyesen megismerkednem vele. A külvárosban lakott egy közeli rokonnál. Nem volt sem öreg, sem fiatal, nem volt sem szép, sem csúnya; még azt sem lehetett megállapítani, okos-e, művelt-e? De minden lépésénél kiütközött a végtelen jóság, az a leküzdhetetlen vágy, hogy kedvünkben járjon, könnyítsen sorsunkon, hogy feltétlenül valami jót cselekedjék. Mindezt már szelíd, jóságos tekintete elárulta. Egy-két volt rabtársammal majdnem egy egész estét töltöttem nála. Állandóan a szemünkbe nézett, nevetett, amikor nevettünk, bármit mondtunk is, igyekezett mindig egy véleményen lenni velünk, buzgón iparkodott, hogy megvendégeljen bennünket, amivel csak tudott. Teát, hideg ételeket, édességet szolgált fel, és ha ezresei lettek volna, bizonyára csak azért örült volna nekik, mert általuk jobban megkönnyíthetné a fegyházban maradt társaink sorsát. Búcsúzásul valamennyiünknek egy cigarettatárcát adott emlékül, ezt ő maga készítette kartonból (persze isten tudja, hogy volt ez összeragasztva), s a fedelet színes papírral vonta be, olyannal, amilyen az iskolás gyerekek számtankönyvét fedi (meglehet, hogy a díszítéshez valóban a számtankönyvek fedelét használta fel). A cigarettásdobozt körös-körül - bizonyára külön e célra vásárolt - vékony aranypapír díszítette. „Maguk cigarettáznak, így hát hasznát vehetik" - mondta mintegy bocsánatkérően. Egyesek azt vallják (ezt hallottam, sőt olvastam is), hogy a legnagyobb felebaráti szeretet egyben a legmagasabb fokú önzés is. Sehogy sem értem, hol lehet ebben az önzés?

Bár megérkezésemkor nem volt sok pénzem, de mégsem tudtam komolyan megharagudni azokra a fegyencekre, akik rabéletem első órájában nyomban becsaptak, mert ártatlan képpel kétszer, háromszor, sőt ötször egymás után jöttek hozzám kölcsönkérni. Itt őszintén be kell vallanom valamit: igen bosszantott, hogy ez az együgyűen ravaszkodó népség bizonyára ostobának és félnótásnak tekint, és éppen azért nevet ki, mert ötödízben is adok nekik pénzt. Feltétlenül azt hitték, hogy csalásuk és ravaszkodásuk megtéveszt, pedig már akkor meg voltam győződve, hogy ha visszautasítom és elkergetem őket, összehasonlíthatatlanul jobban tiszteltek volna. De minden bosszúságom ellenére képtelen voltam nemet mondani nekik. Főleg azért bosszankodtam, mert ezekben az első napokban komolyan és aggódva latolgattam, hogyan fogom megtalálni helyemet a fegyházban, jobban mondva, hogyan fogom kialakítani

kapcsolatomat a többiekkel. Éreztem és tudtam, hogy ebben a számomra teljesen új környezetben sötétben botorkálok, viszont sötétben lehetetlen ennyi évet leélni. Fel kell hát készülnöm. Elhatároztam, hogy egyenesen, nyíltan lépek fel, amiként belső meggyőződésem és lelkiismeretem parancsolja. Ám azt is tudtam, hogy ez csak elmélet, aforizma, s a valóságban a legváratlanabb fordulatokra számíthatok.

És éppen ezért, a barakkban való berendezkedésem kisebb-nagyobb gondjai ellenére, amelyekről már beszéltem, egyre jobban kínzott egy szörnyű, fojtogató szorongás. „Holtak háza!" - mondottam magamban, ahogy alkonyatkor a tornácról elnézegettem a munkából már megtért és a fegyház udvarán, a barakkokból a konyhába és onnan vissza lomhán ődöngő fegyenceket. Elnéztem arcukat, mozdulataikat, s igyekeztem kitalálni, miféle emberek ezek, és mi lakik bennük? Ott lézengtek előttem komor, összeráncolt homlokkal, vagy túlságosan vidáman (a fegyházban ez a két szélsőséges válfaj a leggyakoribb), káromkodtak, beszélgettek, némelyek magányosan sétáltak, mintha csendben töprengenének valamin, egyesek fáradt, apatikus kifejezéssel, mások viszont (még itt is!) felsőbbségük tudatával kevélyen, félrecsapott sapkával, panyókára vetett bekeccsel, kihívó, kaján tekintettel és pimasz mosollyal arcukon. „Immár mindez az én környezetem, az én világom - gondoltam. - Ha akarom, ha nem, ebben kell élnem..." Megpróbáltam kérdezősködni, megtudni valamit felőlük Akim Akimicstól, akivel hogy magányomat megosszam, igen szerettem együtt teázni. Mellékesen megjegyzem, az első időben a tea volt az egyetlen táplálékom. Akim Akimics a teát elfogadta, és maga tette fel saját gyártmányú, mulatságos kis bádogszamovárunkat, amelyet M.-től kaptam kölcsön. Akim Akimics rendszerint egy pohárral ivott (neki még pohara is volt), némán, szinte előkelően kihörpölte, megköszönte, és azonnal folytatta a takaróm készítését. De arra, amit meg akartam tudni, nem tudott magyarázatot adni, sőt meg sem értette, miért és mi végből érdeklődöm ennyire a minket körülvevő és környezetünkben élő fegyencek jelleméről, szinte még ma is látom ravaszkás mosolyát, ahogy hallgatott. „Úgy látszik, hiábavaló minden kérdezősködésem, magamnak kell mindent kitapasztalnom" - gondoltam.

A negyedik napon - éppen úgy, mint amikor a bilincseimet cserélték - a foglyok már kora reggel felálltak kettős sorban a fegyház kapujánál, az őrszoba előtti térségen. Szemben velünk és mögöttünk katonák álltak élesre töltött szuronyos puskával. A katona akkor használhatja fegyverét, ha a fogoly szökni akar - persze felelősségre vonják, ha nem kellő okkal tette; ugyancsak lőhet, ha a fegyencek nyíltan fellázadnak. De ki gondolt volna rá, hogy fényes nappal megszökjön? Megjelent a mérnökkari tiszt, a munkavezető a műszaki altisztekkel, katonákkal és munkafelügyelőkkel. Következett a névsorolvasás. A szabóműhelyben dolgozó foglyokat indították elsőnek; a műszaki személyzetnek nem volt hozzá közük: tulajdonképpen a fegyházra dolgoztak, a rabok ruhaneműjét varrták. Majd a műhelyben dolgozókat indították el, végül a napszámosmunkákra kijelölt foglyokat. Az egyik húszas csoporttal én is elindultam. Az erőd mögött a befagyott folyón néhány kiöregedett, használhatatlan uszály telelt; szét kellett őket szedni, hogy legalább a faanyag ne vesszen kárba. Egyébként azt hiszem, ez az ócska anyag igen keveset, jóformán semmit sem ért. A városban garasokért árulták a fát, köröskörül végtelen erdők húzódtak.

A foglyokat jóformán csak azért küldték erre a munkára, nehogy tétlenül üljenek, s ezt ők is jól tudták. Az efféle munkát mindig lagymatagon, közönyösen végezték, de egészen más volt, amikor valami értelmes, értékes feladat adódott, kivált ha külön munkadarabokkal dolgozhattak. Ilyenkor szinte felélénkültek, bár semmi egyéni haszon nem kecsegtette őket. Magam is láttam, szinte erejükön felül dolgoztak, hogy minél jobban és gyorsabban befejezzék; ekkor még a hiúságuk is hajtotta őket. De a szakértelmet nem követelő munkánál, amelyet inkább formálisan, mintsem szükségből végeztettek, nehéz volt igényesebb feladatot találni, és egészen a hazahívó dobszóig, déli tizenegy óráig kellett dolgozni. Meleg, ködös nap volt; a hó

olvadozott... Csoportunk megindult az erőd mögé, a parthoz, halkan megcsörrentek a ruha alá rejtett bilincsek, és messzire hallatszott halk, de éles csörgésük. Két-három ember kivált a sorból, hogy átvegye a raktárakból a szükséges szerszámokat. Én mentem a többiekkel, szinte felélénkültem; minél hamarabb szerettem volna meglátni és megtudni, miféle munka is ez? Milyen is ez a kényszermunka? Hogyan fogok én életemben először dolgozni?

Részletesen emlékszem mindenre. Útközben egy szakállas polgárember jött szembe velünk, megállt, és kezét zsebébe süllyesztette. Csoportunkból azonnal kivált egy fogoly, levette sapkáját, így fogadta az adományt - öt kopejkát -, és fürgén visszatért a sorba. A polgár keresztet vetett, és folytatta útját. Ezt az öt kopejkát még aznap délelőtt kalácsra váltottuk, amelyen testvériesen megosztoztunk egymás között.

Csoportunkban egyesek mogorvák, szótlanok, mások közömbösek és tunyák voltak; néhányan komótosan beszélgettek. Az egyik rab viszont vidáman énekelve és majdnem táncolva tette meg az utat; minden ugrásnál megcsörrentette láncait. Ez volt az az alacsony és zömök fogoly, aki a fegyházban töltött első reggelen, mosakodás közben a víz miatt összeveszett egy másikkal. A társa esztelenül azt merte állítani magáról, hogy bíbicmadár. Ezt a vidám fickót Szkuratovnak hívták. Végül egy pattogó nótába fogott, amelynek csak a visszatérő soraira emlékszem:

Feleséget sóztak rám,
Mikor a malomban jártam...

Csak a balalajka hiányzott.

A fogoly rendkívüli vidámságán egyesek felháborodtak, szinte személyes sértésnek vették.

- Vonít már! - jegyezte meg szemrehányóan az egyik fogoly, akinek tulajdonképpen semmi köze sem volt az egészhez.

- Átvette a farkas nótáját ez a tulok! - jegyezte meg egy másik mogorván, ukrán kiejtéssel.

- Meglehet, hogy tulok vagyok - vágott vissza azonnal Szkuratov -, de nem olyan galuskafaló, mint ti ott Poltavában.

- Csak beszélj, beszélj! Hát te mit faltál? Bocskorral kanalaztad a káposztalevest.

- Most meg az ördög galuskáit zabálod - tette hozzá egy harmadik.

- Az igazat megvallva, barátocskáim, elkényeztetett ember vagyok - válaszolt sóhajtva Szkuratov, mintha hajdani aranyéletéért vezekelne; úgy beszélt, mintha szavait senkihez sem intézné különösképpen: - Kiskoromtól fogva aszalt szilván meg tejeskalácson nőttem fel, szüleimnek még most is saját boltjuk van Moszkvában; az átjáróban széllel kereskednek, csuda gazdag kupecek.

- Hát te mivel kereskedtél?

- Mindenfajta jó minőségű áruval, ami csak kezem ügyébe került. Akkor aztán, barátocskáim, megkaptam az első kétszázat...

- Csak tán nem kétszáz rubelt! - kapta fel a szót egy kíváncsi ember, aki szinte összerezzent ennyi pénz hallatára.

- Dehogy, kedves komám, nem rubel volt az, hanem botütés. Úgy ám, Luka!

- Van, akinek Luka, de neked Luka Kuzmics vagyok - válaszolt kelletlenül egy alacsony, vékony, hegyes orrú fogoly.

- Hát legyen Luka Kuzmics, vigyen el az ördög!

- Van, akinek Luka Kuzmics, de neked bácsi vagyok.

- No, hát vigyen el az ördög a bácsiddal, fütyülök rád! Pedig érdekeset akartam mesélni. Nos hát, cimborák, az úgy történt, hogy nem sokáig éltem Moszkvában; búcsúzóul tizenöt korbácsütést kaptam, aztán ide küldtek, s most itt raboskodom...

- Aztán mért küldtek ide? - szakította félbe az egyik, aki csak úgy itta a szavát.

- Ne járjon az ember a tilosban, ne vedelje az italt, ne forgassa az ördög bibliáját; így hát, barátocskáim, nem tudtam meggazdagodni Moszkvában, pedig jaj, de mennyire, jaj, de mennyire szerettem volna!... El sem mondhatom, hogy mennyire.

Többen nevettek. Szkuratov, úgy látszik, önkéntes tréfamesternek, vagy még inkább bohócnak született; az ilyenek mintha feladatul tűzték volna ki mogorva társaik felvidítását, amiért természetesen gorombaságon kívül semmi jutalmat nem kaptak. Ahhoz a különös és kirívó típushoz tartozott, amelyről talán még alkalmam lesz beszélni.

- Cobolyprém helyett most is inkább téged kéne porolni - jegyezte meg Luka Kuzmics. - Mert lám, a rajtad levő ruha is megér vagy száz rubelt.

Szkuratové volt a legkopottabb, legelnyűttebb bekecs, folt folt hátán éktelenkedett rajta. Közömbösen, de figyelmesen nézte végig a bekecsét.

- A fejem az, ami sokat ért, cimborák, a fejem! - válaszolta. - Búcsút vettem Moszkvától, s csak az az egy vigaszom maradt, hogy a fejem is jött velem. Isten veled, Moszkva, köszönet a fürdőért, a szabad levegőért, mindezt bőven kiélveztem! Így hát ne a bekecsemet nézd, te jóember...

- Inkább a fejedet nézzem?

- Hiszen a feje sem az övé, ajándékba kapta - szőtte tovább a szót Luka. - Még Tyumenyben adták neki könyörületből, amikor egy csoport fogollyal áthaladt.

- Mondd csak, Szkuratov, volt neked mesterséged?

- Méghogy mestersége! Vakokat vezetett meg hülyéket, ő húzta le róluk a csizmát - jegyezte meg az egyik mogorva ember -, ez volt az egyetlen mestersége.

- Megpróbáltam én kitanulni a csizmadiaságot - válaszolt Szkuratov, mintha meg sem hallotta volna a csípős megjegyzést. - De csak egy párat varrtam.

- Aztán meg is vették?

- Igen, akadt valaki, aki bizonyára Istentől se félt, nem tisztelte sem apját, sem anyját, hát meg is büntette az úr, megvette a csizmát.

Szkuratov körül csak úgy gurultak a nevetéstől.

- Dolgoztam én máskor is, de az már itt volt - folytatta roppant hidegvérrel Szkuratov. - Sztyepan Fjodorics Pomorcev hadnagynak megfejeltem a csizmáját.

- Osztán meg volt elégedve vele?

- Nem, kedves cimboráim, dühös volt. Úgy lehordott, hogy ezer esztendőre is elég lett volna, s végül még fenéken is billentett, csudamód feldühödött. Eh, rászedett engem az élet, rászedett ez a fegyencvilág!

Ugorj ki az ablakon,
Férjuram az udvaron...

Ismét nekirugaszkodott, és tánclépésben ugrándozott tovább.

- Micsoda lehetetlen ember ez! - zsémbelt a mellettem menő ukrán, és dühös megvetéssel sandított feléje.

- Mihaszna fráter! - jegyezte meg egy másik határozott, komoly hangon.

Sehogy sem értettem, hogy miért haragszanak Szkuratovra, de voltaképpen mire jó ez a nagy vidámsága, ha - mint már első nap észrevettem - megvetéssel fizetnek érte. Először azt hittem, az ukrán meg a többiek gyűlölete személyeskedésből ered. Holott a gyűlöletet nem személyes ellenszenv váltotta ki, hanem Szkuratov viselkedése; hiányzott belőle a méltóságára adó ember szigorú magatartása, ami a fegyház lakóira annyira jellemző volt, egyszóval gyűlölték, mert „mihaszna" embernek tartották. Bár az is igaz, hogy nem mindenki orrolt meg a vidám emberekre, és nem mindegyiket kezelték úgy, mint Szkuratovot meg a hozzá hasonlókat. Azok a rendszerint jóindulatú és együgyű emberek, akik megengedték, hogy így lekezeljék őket, eleve megaláztatásoknak voltak kitéve. Ez engem egészen elképesztett. De a vidám emberek között akadt olyan is, aki tudott és szeretett csipkelődni, és senkit nem kímélt: az ilyent kénytelenek voltak tisztelni. Ebben a csoportban is volt egy ilyen epés, de vidám lelkű és roppant kedves fickó, akit csak később ismertem meg erről az oldaláról. Jóvágású, keménykötésű ember, arcán nagy szemölccsel, roppant komikus arckifejezéssel. Mindamellett szép és szemre való legény, Utásznak hívták, mert valaha az utászoknál szolgált; most a szigorított osztályon volt. Róla még később beszélek.

Egyébként nem minden „komoly" ember volt annyira robbanékony, mint az ukrán, akiben a vidámság ilyen felháborodást keltett. Jócskán akadt a fegyházban olyan elítélt, aki mindenben első akart lenni: jellemben, találékonyságban, észben. S valóban sok okos, szilárd jellemű ember akadt köztük, aki el is érte a célját; kiemelkedett a többiek közül, nagy erkölcsi hatást tudott gyakorolni sorstársaira. Ezek az okosak rendszerint ellenséges szemmel néztek egymásra, és mindegyiküknek számos irigye volt. Fölényes leereszkedéssel néztek a többi fogolyra, sosem keveredtek felesleges perpatvarba, a parancsnokság jó véleménnyel volt róluk, munka közben úgy viselkedtek, mintha ők rendelkeznének, és egyikük sem emelt volna szót például azért, hogy más énekel; ilyen kicsinyes dolgokba nem ártották magukat. Velem, egész fegyházi tartózkodásom alatt, különösképpen udvariasak voltak, bár nem nagyon beszéltek hozzám; mintha ezt is méltóságukon alulinak tartották volna. Ezekről is részletesebben kell majd beszélnem.

Megérkeztünk a folyóparthoz. Lenn a folyón, a befagyott vízen állt az öreg bárka, amelyet szét kellett szedni. A folyó túlsó partján kéken húzódott a sztyepp; zord, kietlen képet nyújtott. Azt vártam, mind egy szálig nekiesnek, hogy elkezdjék a munkát, de eszük ágában sem volt ilyesmi. Némelyek letelepedtek a parton heverő gerendákra, valamennyien előhúzták a szűzdohánnyal teli zacskót a csizmaszárból - a dohányt a piacon árulták három kopejkáért fontjával -, s elővették a rövid csibukot a saját készítésű kis fa pipaszárral. A pipák füstölni kezdtek; az őrség körülvett bennünket, és unott képpel őrzött.

- Ki a fenének jutott eszébe, hogy ezt a bárkát szétszedesse? - szólalt meg az egyik rab, mintha hangosan gondolkodna, de nem is fordult senkihez. - Forgácsra volt tán szüksége?

- Csak annak juthatott eszébe, aki nemigen fél tőlünk - jegyezte meg egy másik.

- Hát ez a sok paraszt meg hová rohan? - szólalt meg rövid hallgatás után az előbbi, hisz az első kérdésére nem is várt választ, és a szűz havon libasorban haladó parasztok csoportjára mutatott. A foglyok lomhán arra fordultak, és unalmukban nevetgélni kezdtek a parasztokon: egyikük, a sor végén, roppant mulatságosan lépdelt, karját széttárta, és hosszú, kucsmás fejét oldalra hajtotta. Alakja élesen kirajzolódott a fehér havon.

- Ni csak, az öcskös hogy kicicomázta magát! - jegyezte meg az egyik, csúfondárosan utánozva a paraszti tájszólást. Érdekes, hogy a foglyok általában lenézték kissé a falusiakat, bár felerészt paraszti származásúak voltak.

- Fiúk, ez úgy riszálja a hátulját, mintha répát ültetne!

- Nagyon nyomhatja fejét a bú, biztos sok a pénze - jegyezte meg egy harmadik.

Erre lomhán, kelletlenül, valamennyien nevettek. Ezalatt odajött egy tűzről pattant, élénk kalácsárusnő.

Az adományként kapott öt kopejkán rögtön kalácsot vettek, és testvériesen elosztották.

A fiatal fickó, aki a fegyházban kaláccsal kereskedett, átvett tőle húsz darabot, és keményen alkudozott, hogy a szokásos két darab helyett hármat kapjon ajándékba. A lány azonban nem engedett.

- És valami mást nem adnál?

- Mi kéne még?

- Hát amit nem rágnak meg az egerek!

- Hogy a nyavalya álljon beléd! - sikított a lány nevetve.

Végre előkerült a munkavezető, a botos altiszt.

- Hej, ti aztán jól letelepedtetek! Lássatok hozzá!

- Ivan Matvejics, tudja, mit, adja ki akkordba - szólalt, meg az egyik „főnökösködni szerető" rab, s lassan felállt.

- Miért nem mondtátok előbb, a munkaelosztásnál? Szétszeditek a bárkát, ez lesz az akkord.

Nagy nehezen feltápászkodtak, és lábukat alig vonszolva, leereszkedtek a folyóhoz. A csoportban mindjárt akadt egy „intézkedő". Kiderült, hogy a bárkát nem szabad csak úgy szétszabdalni, lehetőleg meg kell őrizni a faszegekkel összeékelt, hosszú gerendákat - ez pedig hosszadalmas és unalmas munka.

- Legelőbb ezt a gerendát kell elcipelni innen. Fogjátok csak meg! - szólalt meg egy különben mindig szótlan, csendes fickó, egyszerű napszámos, aki egyáltalán nem tartozott az intézkedők közé; lehajolt, megragadott egy vastag gerendát, és várta a segítséget. De senki se mozdult.

- Ezzel aztán erőlködhetsz! Te sem emeled fel, no meg öregapád, az a vén medve sem emelné fel, ha idejönne! - dünnyögött valaki a foga közül.

- De, fiúk, valahogy csak el kell kezdeni. Magam sem tudom... - mondta gondterhesen a buzgó legény, s fölegyenesedett.

- Mit ugrálsz itt... hisz minden munkát úgysem végezhetsz el.

- Három tyúkot sem tudna tisztességesen megetetni, itt meg ugrál, első akar lenni... Fecsegő!

- De, barátaim, én csak úgy... - szabadkozott amaz - nem akarok én semmit...

- Mi az, hát nem mozdultok? Tán besózzalak benneteket télire? - kiáltott megint a munkavezető, tehetetlenül nézve a húszfőnyi társaságot, amelyik sehogy sem tudta, hogyan fogjon a munkához. - Kezdjetek hozzá! Gyorsabban!

- A kapkodástól nem lesz szaporább a munka, Ivan Matvejics.

- De hisz te amúgy is csak a kezed lógatod! Hej, Szaveljev, te nagyszájú! Neked beszélek! Mit állsz ott a szemedet meresztve!... Kezdjetek hozzá!

- Mit tehetek én egyedül?

- Adja ki hát akkordba, Ivan Matvejics!

- Megmondtam: nem lesz darabszám. Ha szétszeditek a bárkát, mehettek haza. Kezdjétek!

Végül nagy nehezen, kelletlenül, vonakodva hozzáfogtak. Szinte nézni is rossz volt az ímmel-ámmal dolgozó kétkezi munkások egészséges csapatát. Alighogy huzigálni kezdték az első, legkisebb harántgerendát, nyomban kettéroppant. „Magától eltörik" - mondták mintegy igazolásul a munkavezetőnek; ez a módszer tehát nem vált be, másképpen kellett hozzáfogni. Hosszasan tanakodni kezdtek, hogyan lehetne másképp csinálni, mitévők legyenek. Lassacskán káromkodásig, fenyegetőzésig, sőt még tovább fajult a dolog... A munkavezető kiabált, hadonászott a botjával - s a harántgerenda megint darabokra tört. Végül kiderült, hogy kevés a fejsze, hol meg elkéne egy-két másfajta szerszám is. Őrizet alatt azonnal az erődbe küldtek két embert a szerszámokért. Ezalatt a többiek komótosan letelepedtek a bárkába, előszedték a pipát, és ismét rágyújtottak.

A munkavezető köpött egyet.

- No, ti is elmennétek a munka temetésére! Micsoda népség! - zsörtölődött haragosan, legyintett, és botját lóbálva, megindult az erődbe.

Egy óra múlva megjelent a főmunkavezető. Nyugodtan meghallgatta a foglyokat, kijelentette, hogy kiadja a munkát akkordba. Ki kell emelni négy harántgerendát, anélkül, hogy eltörnék, továbbá még ma szét kell szedni a bárka nagyobbik részét. Ha végeztek, hazamehetnek. A feladat nagy volt, de, Uramisten, hogy égett a munka a kezük alatt! Hová tűnt a restség, hová lett a hozzá nem értés! Csattogtak a fejszék, csak úgy röpködtek kifelé a faszögek. Vastag karókat tettek alá, ránehezedett vagy tíz pár erős kéz, és gyorsan, mesterien kiemelték a harántgerendákat teljes épségben! Csak úgy égett kezük alatt a munka. Egyszerre mindenki értette a dolgát. Egy felesleges szó, káromkodás se hangzott, mindenki tudta, mi a tennivalója, hová álljon, mit tanácsoljon. Pontosan félórával a dobszó előtt a kiadott munkát befejezték. A foglyok fáradtan, de tökéletes megelégedéssel indultak haza, hisz mégiscsak nyertek félórát a megszabott munkaidőből.

Ami engem illet, egy furcsaságot tapasztaltam; bárhova ugrottam, hogy segítsek, sehol sem volt számomra hely, mindenütt zavartam, jóformán mindenhonnan káromkodva kergettek el.

Még az utolsó toprongyos, a legsilányabbnak számító munkás, aki a nála fürgébb foglyok előtt még a száját sem merte kinyitni, még az is jogot formált, hogy rám kiáltson, elkergessen, ha mellé kerültem, arra hivatkozva, hogy zavarom. Végül az egyik fürge fickó egyenesen és gorombán rám förmedt: „Mit tolakszik, lóduljon odébb innen! Mit mászkál ott, ahol nincs keresnivalója."

- Mihaszna! - kapta fel a szót egy másik.

- Jobban tennéd, ha tányéroznál! - szólt rám egy harmadik. - Még azzal is több hasznot hajtanál! Itt nincs semmi dolgod!

Kénytelen voltam ott ácsorogni egymagamban, de az embert valahogy piszkálja a lelkiismeret, ha tétlenkedik, míg mások dolgoznak. De mikor végleg félrehúzódtam, és megálltam a bárka orrában, azonnal rám ripakodtak:

- Micsoda munkásokat osztanak be hozzánk; mit csináljunk ezzel? Semmire se jó!

Természetesen mindezt készakarva tették, mulattatta őket: örültek az alkalomnak, hogy gúnyt űzhetnek a volt nemesemberből.

Most már érthető, hogy a megérkezésemet követő órákban - mint erről már beszéltem - miért tolult fel bennem elsőnek ez a kérdés: hogyan viselkedjek, hogyan próbáljak kapcsolatot teremteni a többiekkel? Előre éreztem, hogy gyakran lesznek a mostanihoz hasonló összeütközéseim, de eltökéltem, hogy nem változtatok eltervezett, immár alaposan átgondolt viselkedésemen, jól tudtam, hogy ez a helyes és igazságos. Nevezetesen: elhatároztam, hogy a lehető legegyszerűbben és határozottabban viselkedem, egyáltalán nem szabad elárulnom, hogy különösképp igyekszem közeledni hozzájuk, de nem is szabad félni a fenyegetéseiktől, gyűlölködésüktől, sőt azt a látszatot kell keltenem, hogy mindezt észre sem veszem. Bizonyos kérdésekben nem engedhetem meg, hogy azonosuljak velük, és lehetőleg meg kell fosztanom őket minden alkalomtól, hogy szokásaikat, életformájukat rám kényszerítsék - más szóval, nem keresem túlságosan közeli barátságukat. Már első pillanatra sejtettem, hogy éppen ezért vetnek meg. Az ő fogalmaik szerint viszont (később megtudtam, hogy ez így is van) úgy kellett volna viselkednem, mint aki sokra tartja és tiszteli saját nemesi származását, vagyis kényeskednem kellett volna, viszolyognom tőlük, minden lépésnél felhúzni az orromat, s ha lehet, kerülni a munkát. Mert tulajdonképpen ilyen fogalmuk volt a nemességről. Ha így teszek, természetesen szidalmaztak volna, de magukban mégis tisztelnek. Az ilyen szerepet azonban nem rám szabták; sosem voltam az ő fogalmaik szerinti nemesember; de ugyanakkor megfogadtam, hogy műveltségem, gondolatvilágom lealacsonyítása árán semmilyen engedményt nem teszek. Ha igyekeztem volna kedvükben járni meg hízelegni, ha egy húron pendülve leereszkedtem volna a szintjükre, hogy megnyerjem rokonszenvüket - azonnal azt hitték volna, hogy mindezt félelemből, gyávaságból teszem, és megvetéssel kezeltek volna. A. volt az egyedüli kivétel, ő bejáratos volt az őrnagyhoz, és éppen ezért a többiek féltek tőle. Persze nem akartam hideg, visszautasító udvariasságba burkolózva, teljesen elzárkózni előlük, ahogy a lengyelek tették. Most már igen jól láttam, hogy megvetnek, mert úgy akarok dolgozni, mint ők, nem kényeskedem, és nem játszom az urat előttük; bár tudtam, hogy később kénytelenek lesznek megváltoztatni a rólam alkotott véleményüket, szörnyen elkeserített a tudat, hogy most szinte jogosan néznek le, ha arra gondolnak, hogy a munkával szeretném megnyerni őket.

Este, a délutáni műszak befejezése után, amikor fáradtan, elcsigázva hazavánszorogtam a fegyházba, ismét elfogott a nyomasztó bánat. „Hány ezer ilyen nap van még előttem - gondoltam -, hány ezer egyforma és mind ehhez hasonló!" Már alkonyodott, némán bolyongtam egyedül a barakkok mögött; a kerítés mentén hirtelen megláttam felém szaladni Sárikot, a fegyház kutyáját. A fegyintézetben - akárcsak a katonai századoknál, ütegeknél, lovas alakulatoknál - mindig tartanak egy kedvenc kutyát. Ott él a fegyházban emberemlékezet óta, tulajdonképpen senkié, de mégis mindenki gazdájának érzi magát, s a konyhai hulladékokból táplálkozik. Sárik bozontos farkú, jól megtermett, fekete-fehér foltos, még elég fiatal uszkár volt, csillogó, okos szemmel. Jóformán senki se dédelgette, jóformán senki sem törődött vele. Már első nap kiszemeltem magamnak, és tenyeremből megetettem kenyérrel. Békésen tűrte, hogy megsimogassam, gyengéden rám nézett, és örömében szelíden csóválta farkát. Aznap már reggel óta nem látott - engem, aki hosszú évek óta tán először simogatta meg -, és szaladva keresgélt a többiek között, mígnem rám talált a barakkok mögött, és boldog vinnyogással ugrándozott felém. Magam sem tudom, mi történt velem, de összevissza csókoltam, fejét magamhoz öleltem; mellső lábával a vállamra kapatott, és nyalogatni kezdte az arcom. „Lám, ez a jó barát, akit a sors kiszemelt nekem!" - gondoltam minden alkalommal az első nehéz és nyomasztó időkben, amikor a munkából hazatértem. Mielőtt a konyhába mentem volna, siettem a barakkok mögé az előttem ugrándozó és örömében szűkölő Sárikkal; fejét

magamhoz öleltem, csókoltam, ahol értem, s közben valami édes és ugyanakkor kínzóan keserű érzés szorongatta szívem. Emlékszem, kínjaim közepette szinte örültem, sőt majdnem dicsekedtem magamnak, hogy az egész világon csak egyetlen lény maradt, aki szeret, aki barátom, aki ragaszkodik hozzám, az egyetlen közel álló valaki, Sárik, a hű kutyám.

7. Új ismeretségek. Petrov

Az idő azonban haladt, és lassacskán kezdtem beleszokni sorsomba. Napról napra kevésbé zavartak új életem bántó jelenségei. Az eseményeket, a környezetet, az embereket - valahogy megszokta a szemem. Persze lehetetlen megbékélni az ilyen élettel, viszont eljött az idő, amikor bele kellett nyugodni a változhatatlanba. Amennyire csak lehet, igyekeztem magamba fojtani megmaradt kétségeimet. Most már nem lézengtem a fegyház területén, mint valami elkárhozott lélek, és nem árultam el többé bánatomat. A fegyencek bántóan kíváncsi tekintete már nem akadt meg rajtam olyan gyakran, nem figyeltek olyan feltűnő pimaszsággal. Úgy látszik, sikerült hozzájuk hasonulnom, aminek nagyon örültem. Otthonosan jártam-keltem, tudtam, hol a priccsem, a helyem, sőt jószerivel olyan dolgokhoz is hozzászoktam, amelyekről sose hittem, hogy valaha is hozzászokhatok. Hetenként rendszeresen eljártam leborotváltatni fél koponyámat. Minden szombaton e célból egyenként kihívtak bennünket az őrségre (aki nem borotváltatta le magát, annak felelnie kellett érte), ott a katonaborbélyok hideg szappanhabbal bekenték fejünket, és tompa borotvájukkal kíméletlenül lekaparták a hajunkat, úgyhogy még ma is borsódzik a hátam, mikor ez a kínzás eszembe jut. Egyébként hamarosan akadt erre orvosság: Akim Akimics összehozott egy katonafogollyal, aki egy kopejkáért bárkit szívesen leborotvált, ezzel foglalkozott. Sok fegyenc járt hozzá, hogy elkerülje a kincstári borbélyt, pedig ez a népség nem volt túl kényes. A fogoly borbélyunkat *őrnagynak* titulálták, hogy miért, nem tudom, és azt sem tudnám megmondani, hogy miben emlékeztetett valamiféle őrnagyra. Most, hogy e sorokat írom, szinte látom magam előtt ezt a magas, szikár, hallgatag, eléggé ostoba fickót, az „őrnagyot", aki állandóan munkáján görnyedve, kezében az elválaszthatatlan fenőszíjjal, amelyen éjjel-nappal élesítette vékonyra köszörült borotváját, teljesen belemerült ebbe a foglalkozásába, melyet nyilván élete rendeltetésének tekintett. Valóban, végtelenül örült, amikor a borotva jól vágott, és valaki borotválkozni jött hozzá: meleg vízzel, könnyű kézzel szappanozott, borotvája bársonysima volt. Láthatólag büszkélkedett művészetével, gyönyörködött benne, és szinte kelletlenül fogadta el a kiérdemelt kopejkát, mintha nem is fizetségről, hanem a művészetéről lenne itt szó. A.-nak jól ellátta baját a parancsnok, amikor a fegyházi dolgokról beszámolva, megemlítette a mi benti borbélyunk nevét, és óvatlanul *őrnagynak* nevezte. A parancsnok dühöngött, és mélységesen megsértődött. „Tudod-e, te csirkefogó, mit jelent az, hogy őrnagy? - kiáltotta tajtékozó szájjal, miközben A.-t agyabugyálta. - Tudod-e, mi egy őrnagy? S egy ilyen jöttment fegyenc még őrnagynak mer nevezni valakit a szemem előtt, az én jelenlétemben!..." Csak A. férhetett össze egy ilyen emberrel.

Már a fegyházban töltött első napoktól kezdve a szabadságról kezdtem ábrándozni. Legkedvencebb foglalkozásom az az ezerféle formában és alakban való számítgatás volt, mikor és hogyan érnek véget a börtönévek. Mindenről a szabadság pillanata jutott eszembe; bizonyos vagyok abban, hogy a szabadságtól hosszú időre megfosztott emberek valamennyien így tapasztalják. Nem tudom, a többi fegyenc is úgy gondolkodott-e, úgy számítgatott-e, mint én, de már első pillanattól kezdve meghökkentett meglepően könnyelmű reménykedésük. A szabadságtól megfosztott fogoly reménye teljesen más természetű, mint az odakünn élő emberé. A szabad ember természetesen szintén reménykedik (például abban, hogy sorsa jobbra fordul, vagy valamely vállalkozása sikerrel jár), de él, de cselekszik; a való élet forgataga teljesen magával ragadja. Nem így van a fogolynál. Ha akarjuk - a fegyház, a kényszermunka is élet; de bárki legyen is a fegyenc, bármennyi időre ítélték is el, sorsát nem tekintheti tökéletesnek, véglegesnek, a valóságos élet részének. Valamennyi fegyenc érzi, hogy *nincs otthon*, úgy érzi, hogy vendégségben van. A húsz évre is úgy tekint, mintha két év volna, és

feltétlenül meg van győződve, hogy ha ötvenöt éves korában szabadlábra kerül, a fegyházat elhagyva, éppen olyan délceg fickó lesz, mint most, harmincöt éves korában. „Élünk még, cimbora!" - gondolja, és minden kétséget s egyéb bosszantó gondolatot makacsul elhesseget magától. Még a szigorított osztályra küldött, életfogytiglanra ítélt foglyok is néha arra számítanak, hogy egyszer csak megjön Pétervárról a pecsétes levél: „Határidős büntetést kell kiszabni rá, és áthelyezni a nyercsinszki ércbányába." Akkor aztán szüret: először is Nyercsinszkig jó fél évig tart az út, s mennyivel jobb a fogolyszállítmánnyal gyalogolni, mint benn a fegyházban! Aztán Nyercsinszkben lenyomja a büntetését, és utána... Néha őszbe csavarodott emberek is így számítgatnak!

Tobolszkban láttam falhoz láncolt rabokat. Az ilyen fogoly egy ölnyi hosszú lánchoz fűzve ül állandóan az ágyán. Rendszerint a már Szibériában elkövetett, párját ritkító, szörnyű bűntettért verik vasba. Egyesek néha öt, néha tíz évet is leülnek így. Többnyire a haramiák közül kerülnek ki. Csupán egyetlenegy úrfélét láttam köztük, aki valaha állami hivatalt viselt. Suttogva, selypítve beszélt, édeskés mosollyal. Megmutatta láncait, meg azt, hogyan lehet velük kényelmesen lefeküdni az ágyra. Ez is valami jómadár lehetett! Pedig igen jámborul viselkedik valamennyi, úgy látszik, nem is zúgolódnak, pedig alig várják, hogy leteljék a büntetésük. De miért is várják annyira? - kérdi az ember. Hát csak azért: ha elhagyja a fülledt, alacsony, kőboltíves cellát, végigmehet az udvaron, és... semmi több. A fegyház kapuját sosem lépheti át. Valamennyi jól tudja, hogy a lánctól megszabadított fogoly is életfogytiglan a fegyházban marad kezén-lábán a bilinccsel. De ki bírna ki öt vagy hat évet láncra verve, reményfosztottan, anélkül, hogy meghalna, vagy megbolondulna?

Éreztem, hogy menekvést csak a munkában találok, a munka megedzheti egészségem, testem. Az állandó lelki nyugtalanság, az idegfeszültség, a barakk fülledt levegője teljesen tönkretenne. „Mind többet kell szabad levegőn lennem, mindennap kifárasztani a testem, meg kell tanulnom terheket cipelni: ezzel megmentem magam - gondoltam -, megerősödöm, és jó egészségben, élénken, jó erőben, viszonylag fiatalon kerülök szabadlábra." Nem tévedtem: a munka és a mozgás igen hasznosnak bizonyult. Elborzadva néztem egyik (nemes származású) társamat, aki úgy fogyott a fegyházban, akár a gyertya. Velem egy időben érkezett ide, fiatal, életvidám, szép férfi volt, és mire kiszabadult, egészsége leromlott, zihálva szedte a levegőt, haja megőszült, s alig vonszolta a lábát. „Nem - gondoltam, ahogy elnéztem -, én élni akarok, és élni is fogok." Igaz, hogy a munkaszeretetem miatt kezdetben sokat szenvedtem a fegyencektől, és hosszú ideig martak megvetésükkel, gúnyolódásukkal. De nem törődtem senkivel, és jókedvűen láttam hozzá, bármilyen feladatot kaptam: például alabástromot égetni és zúzni - ezt a munkát tanultam meg legelőbb. Nem volt nehéz. A műszaki parancsnokság igyekezett a lehetőségekhez képest megkönnyíteni a nemesek munkáját, persze egyáltalán nem azért, hogy kedvezzenek nekik, hanem mert így volt ez igazságos. Furcsa lett volna egy félig olyan erős és soha testi munkát nem végző embertől ugyanolyan teljesítményt kérni, mint egy igazi munkástól. De ezt a „kényeztetést" nem mindig tartották tiszteletben, sőt mintha lopva teljesítették volna, mert felsőbb szervek szigorúan ügyeltek erre. Elég gyakran kellett nagyon nehéz munkát végezni, s ilyenkor a nemesek természetesen kétszeres terhet viseltek. Az alabástromhoz rendszerint három-négy öreg vagy gyenge testalkatú embert jelöltek ki, köztük minket is; de ezenfelül odairányítottak egy a munkához jól értő igazi munkást is. Éveken át mindig ugyanaz az ember járt velünk: egy Almazov nevű szigorú, cigányképű, szikár, már nem túl fiatal, zárkózott és fölényes férfi. Mélyen megvetett bennünket. Szófukarságában odáig ment, hogy még szidalmazni is lusta volt. A fészer, amelyben az alabástromot égették és zúzták, szintén a folyó sivár, meredek partján emelkedett. Télen, különösen borús napokban, a folyó és a szemben levő távoli part szomorú látványt nyújtott. Volt valami szívet tépő, bánatos ebben a vad és kietlen tájban. De majdnem ilyen lehangoló volt, amikor nap

ragyogta be a végtelen fehér hótakarót; hej, de elrepültem volna túl ezen a sztyeppén, amely a másik partnál kezdődött, és végtelen szőnyegként terült el vagy másfél ezer versztányira déli irányban. Almazov rendszerint némán, mogorván kezdett munkához; mi pedig szinte szégyenkeztünk amiatt, hogy nem tudunk igazából segítségére lenni. Ő készakarva végzett mindent egyedül, készakarva nem kért tőlünk semmilyen segítséget, mintha éreztetni akarná, mennyire vétkesek vagyunk, s így kell vezekelnünk saját hasznavehetetlenségünkért. Pedig az egész munka a kemence begyújtásából állt, és a berakott alabástrom égetéséből, amelyet a keze alá hordtunk. Másnap aztán, amikor az égetéssel elkészültünk, elkezdődött a kemence kiürítése. Mindegyikünk nehéz kalapácsot fogott, az odakészített ládát telerakta alabástrommal, és elkezdte zúzni. Jófajta munka volt ez. A porhanyós alabástrom hamarosan csillogó fehér porrá változott, roppant könnyen és jól morzsolódott. Lecsaptunk a nehéz kalapáccsal, nagy zajt csaptunk: tiszta gyönyörűség volt... Bár a végén elfáradtunk, de ez jólesett; arcunk kipirult, vérünk felpezsdült. Almazov ilyenkor elnéző mosollyal nézett ránk, ahogyan a kisgyermekeket nézik; leereszkedően szívta pipáját, de ha szóra kellett nyitnia száját, mégsem állta meg zsémbelés nélkül. Egyébként mindenkivel így viselkedett, bár azt hiszem, szíve mélyén jó ember volt.

Néha elküldtek másfajta munkára is - a műhelyben kellett forgatnom a csiszolókorongot. Nagyméretű, súlyos korong volt ez. Jó sok erő kellett a forgatásához, különösen ha a faesztergályos (egy műszaki katona) valamilyen lépcsőkorlát részét, vagy egy hivatalnok kincstári bútorához tartozó nagyméretű asztal lábát csiszolta. Ez utóbbihoz majdnem gerenda nagyságú darabokat használt. Ilyenkor egy ember nem bírta volna erővel a korong forgatását, ezért rajtam kívül odarendeltek egy másik nemesembert is, B.-t. Hosszú éveken át kettesben végeztük ezt a munkát, ha valami nagyobb darabot kellett csiszolni. B. gyenge testalkatú, kishitű, bár még fiatal, mellbeteg ember volt. Egy évvel előttem került a fegyházba két társával együtt - egy idősebbel, aki egész börtönbüntetése alatt éjjel-nappal Istenhez imádkozott (amiért a fegyencek roppant tisztelték), és még ott-tartózkodásom idején halt meg; és egy másik, egészen fiatal, üde, pirospozsgás képű, életerős, bátor emberrel, aki az ide vezető út felén, vagyis majdnem hétszáz versztán keresztül, a hátán cipelte a kimerült B.-t. Látni kellett volna, milyen mély barátság fűzte őket össze. B. nagy műveltségű, nemes, jólelkű ember volt, akit tönkretett a betegség. Kettesben forgattuk a korongot, s ez mindkettőnket szórakoztatott. Ez a munka kitűnő testgyakorlást nyújtott számomra.

Havat lapátolni is szerettem még. Erre rendszerint hóviharok után került sor, télvíz idején, azaz elég gyakran. Egy egész napig tartó hóvihar után több házat az ablak közepéig, némelyeket pedig teljesen beborított a hó. A hóvihar elültével, ha kicsillant a nap, nagy csoportokban néha az egész fegyházat kihajtották, hogy a középületeknél ellapátolja a havat. Mindenki lapátot kapott, és csoportonként kijelölték az akkordmunkát, ami néha annyira nagy volt, hogy lehetetlennek gondoltuk boldogulni vele; aztán valamennyien élénken munkához láttunk. A porhanyós, frissen hullott és a felszínén megfagyott havat könnyen lehetett lapátolni; nagy csomókban hánytuk szét, s már a levegőben csillogó porrá változott. A lapátok szinte maguktól süllyedtek a napon sziporkázó fehér tömegbe. A foglyok mindig jó kedvvel, vidáman végezték ezt a munkát. A friss téli levegő meg a mozgás felhevítette őket. Valamennyien felvidultak, kacagás, kiabálás hallatszott, röpködtek a vidám megjegyzések, elkezdődött a hólabdázás. Persze egypár perc múlva a nevetés meg a vidámság láttán felháborodott, komolyabb emberek kiabálni kezdtek, és az általános jókedv rendszerint káromkodásba fulladt.

Lassacskán kibővült ismeretségi köröm. Egyébként eszem ágában sem volt ismerkedni: még mindig nyugtalan, nyomott kedélyű és bizalmatlan voltam. Kapcsolataim valahogy maguktól kezdődtek. Elsőnek egy Petrov nevű fogoly látogatott meg néha. Azt mondom, *meglátogatott*,

és ezt a szót különösképpen hangsúlyozom. Petrov az enyémtől legtávolabb eső barakkban, a szigorított osztályon lakott. Látszatra semmi kapcsolat sem lehetett köztünk; semmi közös dolog sem fűzhetett össze. Mindemellett az első időkben Petrov mintegy kötelességének tartotta, hogy naponta felkeressen a barakkban, vagy a szabad időben, amikor a barakkok mögött járkáltam, lehetőleg távol mások tekintetétől, megállítson egy szóra. Kezdetben kellemetlenül érintett a közeledése. De úgy tudta intézni a dolgot, hogy látogatásai hamarosan szórakoztatni kezdtek, noha Petrov egyáltalán nem volt valami közlékeny, beszédes fogoly. Alacsony termetű, zömök, ügyes, fürge, kellemes arcú, széles pofacsontú, bátor tekintetű ember volt, sűrű, fehér, apró fogakkal. Alsó ajka mögött örökösen egy csipetnyi bagót szopogatott. A bagózás sok fegyenc szokása lett. Petrov jóval fiatalabbnak látszott koránál. Negyvenéves volt, de harmincnál nem láttam többnek. Mindig fesztelenül, valahogy egyenrangúként beszélt velem; jómodorúan és igen tapintatosan viselkedett. Például, ha észrevette, hogy keresem a magányt, akkor csak egy-két percig tartott fel, gyorsan magamra hagyott, s mindig megköszönte figyelmemet, amit a többi fegyenc természetesen soha nem tett. Érdekes, hogy ez az ismeretség nemcsak az első napokban, hanem évek hosszú során át tartott köztünk, sosem romlott meg, és Petrov valóban hívemmé szegődött. Még ma sem tudom eldönteni, tulajdonképpen mit is akart tőlem, mért keresett fel minden áldott nap? Igaz, megesett, hogy apró dolgokat elemelt tőlem, de ezt mintegy véletlenül tette; pénzt jóformán sosem kért, így hát egyáltalán nem a pénz vagy egyéb érdek miatt közeledett.

Azt sem tudom, miért éreztem mindig, hogy ez az ember nem is itt él velem a fegyházban, hanem valahol messze, a városban, és csak úgy arra jártában néz be hozzánk, hogy híreket szerezzen és meglátogasson, megnézze, hogyan élünk itten. Mindig sietett, mintha valahol ott hagyott volna valakit, aki most vár rá, vagy mintha befejezetlen dolga sürgetné. Merev, furcsa tekintetében bátorság elegyedett gúnnyal; szórakozottan keresztülnézett mindenen és mindenkin, mintha az előtte levő dolgok mögött valami mást, távolit igyekezne felfedezni. Néha készakarva meglestem, hová megy tőlem? Hol várják ennyire? De ahogy sietve távozott tőlem, vagy a barakkba, vagy a konyhába ment, letelepedett egy beszédes ember mellé, figyelmesen hallgatott, néha maga is átvette a szót, olykor túl hevesen is, aztán hirtelen elnémult. De akár beszélt, akár némán üldögélt, látni lehetett, hogy csak betévedt ide, valahol várja a dolog, valahol várja valaki. A legfurcsább mindebben az volt, hogy soha semmi dolga nem akadt; a kincstári munkát kivéve teljes tétlenségben élt. Nem volt semmilyen tanult mestersége, no meg pénze sem. De nem nagyon bánkódott a pénz után. Miről is beszélt velem? Társalgása éppen olyan furcsa volt, akárcsak ő maga. Megesett, hogy megpillantott, amikor egyedül járkáltam a barakkok körül, és hirtelen megindult felém. Mindig gyorsan járt, és hirtelen fordult. Odajött lépésben, de mintha szaladt volna.

- Jó napot.

- Jó napot.

- Nem zavarom?

- Nem.

- Napóleonról szeretnék kérdezni egyet s mást. Ugye, rokona annak, aki tizenkettőben itt járt? (Petrov katonacsaládból származó, írástudó ember volt.)

- Rokona.

- Miféle elnök ő, ahogy mondják?

Mindig gyorsan, szaggatottan tette fel a kérdéseit, mintha sürgősen szeretne megtudni valamit. Az ember úgy érezte, valami égetően fontos dologról akar értesülni.

Megmagyaráztam, miféle elnök, és hozzátettem: meglehet, hamarosan császár lesz.

- Hogyan?

Ezt is igyekeztem megmagyarázni. Petrov figyelmesen végighallgatott, látszott, hogy mindent megért, és mindent gyorsan felfog, még a fülét is közelebb hajtotta hozzám.

- Hm. Tudja, mit akartam még kérdezni, Alekszandr Petrovics; igaz lenne, amit beszélnek, hogy van olyan majom, aminek a keze a sarkáig ér, és akkora, mint a legmagasabb ember?

- Igen, van ilyen.

- Milyen lehet az?

Megmagyaráztam ezt is, már amennyire tudtam.

- S hol él az ilyen?

- Forró égöv alatt. Szumátra szigetén található.

- Ugye, az Amerikában van? Azt mondják, hogy ott az emberek fejjel lefelé járnak.

- Nem járnak azok fejjel lefelé. Maga az antipódusokról kérdez.

Megmagyaráztam, hogy mi is az az Amerika, és tudásom szerint azt is, mi is az az antipódus. Oly figyelmesen hallgatta, mintha egyenesen az antipódusok miatt szaladt volna hozzám.

- Aha! A múlt évben La Vallière grófnőről olvastam, Arefjev altiszttől kértem el a könyvet. Mondja, igaz ez, vagy csak kigondolták? Dumas írta.

- Természetesen kigondolt történet.

- Nos, minden jót. Köszönöm.

Petrov eltűnt; tulajdonképpen minden beszélgetésünk úgy folyt le, mint ahogy fentebb leírtam.

Kezdtem érdeklődni utána. Amikor M. tudomást szerzett erről az ismeretségről, erősen óvott tőle. Elmondta, hogy különösen kezdetben, az első napokban nem egy fegyenc borzadállyal töltötte el, de senki, még Gazin sem keltett benne olyan szörnyű benyomást, mint ez a Petrov.

- Ez a legelszántabb, a legrettenthetetlenebb fegyenc - mondta M. -, mindenre képes; ha rájön a bolondóra, semmi sem tartóztatja fel. Ha éppen eszébe jut, leszúrja magát, felkoncolja, s közben egy arcizma se rándul, és megbánást sem érez. Néha hajlamos vagyok azt hinni, hogy nem teljesen épelméjű.

Ez a vélemény roppant kíváncsivá tett. De M. sehogy sem tudott számot adni arról, hogy miért hiszi ezt. S furcsa dolog: hosszú éveken át voltam ismeretségben Petrovval, jóformán mindennap beszélgettem vele. Egész idő alatt őszintén ragaszkodott hozzám, (bár egyáltalán nem tudtam, miért), s a hosszú évek folyamán, noha igazán józanul viselkedett, és semmi retteneteset nem művelt a fegyházban, de ahányszor csak rápillantottam, vagy beszéltem vele, meggyőződtem, hogy M.-nek igaza van: Petrov a legelszántabb, a legrettenthetetlenebb emberek közé tartozik, aki nem tűr semmilyen korlátot. Hogy miért rémlett így - nem tudnék róla számot adni.

Egyébként Petrov volt az a fogoly, aki megfenyítésekor meg akarta ölni a táborparancsnokot, és az őrnagyot csak a „csoda mentette meg", ahogy a foglyok mondták, azzal, hogy egy perccel a fenyítés előtt eltávozott. Másik alkalommal - ez még a szabad életében történt - az ezredese megütötte Petrovot egy hadgyakorlaton; bizonyára azelőtt is sokszor megverték, de ez alkalommal nem akarta tűrni, és fényes nappal, a felsorakozott ezred szeme láttára, agyonszúrta feljebbvalóját. Egyébként nem ismerem történetének részleteit; soha nem mondta

el nekem. Ezek természetesen csak fellobbanások voltak; olyan pillanatok, amikor az alaptermészete váratlanul teljes mivoltában megnyilatkozik. Annyi bizonyos, hogy ilyen fellobbanások ritkán fordultak elő nála. Valójában józan, sőt szelíd ember volt. Pedig heves, forró szenvedélyek lappangtak benne, de az izzó zsarátnokot hamu fedte, és csak lefojtva égett. Sosem tapasztaltam nála, mint másoknál, a hencegésnek vagy hiúságnak még árnyékát sem. Ritkán vitatkozott, igaz, hogy senkivel sem barátkozott különösképpen, talán az egy Szirotkint kivéve, azzal is csak akkor, ha szüksége volt rá. Egyetlenegyszer láttam megdühödni. Holmi rongydarabot nem adtak neki oda; valamivel megsértették. Egy vaserejű, tagbaszakadt, dühös, kötekedő és távolról sem gyáva civil fogoly, Vaszilij Antonov vitatkozott vele. Már régen kiabáltak, és azt hittem, hogy az ügy egy-két ökölcsapással véget ér, mert Petrov, bár igen ritkán, de néha mégis odavágott és káromkodott, mint a legutolsó fegyenc. Most azonban nem ez történt: Petrov hirtelen elsápadt, ajka elkékült, megremegett, nehezen kapkodta a levegőt: felállt a helyéről, és lassan, nesztelenül, mezítláb (nyáron nagyon szeretett mezítláb járni), végtelenül lassan megindult Antonov felé. A zajos és hangos barakkban egy csapásra elcsendesült mindenki; a légyzümmögést is meg lehetett volna hallani, mindenki várta, mi lesz most. Antonov felugrott, és úgy várta; arca eltorzult... Nem bírtam tovább, és elindultam kifelé, azt vártam, hogy már a küszöbnél meghallom a megkéselt ember ordítását, de az ügy ez alkalommal is elsimult. Mielőtt még Petrov odaért volna, Antonov némán és sietve odadobta neki a vitatott holmit. (Valami nyomorúságos rongyról vagy kapcadarabról volt szó.) Antonov persze a lelkiismerete megnyugtatására - no meg becsületből, hadd lássák, nem is olyan gyáva - egy kicsit káromkodott, de Petrov rá se hederített, nem is válaszolt: hisz nem ez volt a lényeg. Az ügy számára kedvezően dőlt el, roppant elégedetten kapta fel a rongydarabot. Negyedóra múlva már teljesen közömbös képpel ődöngött, ahogy szokta, mintha azt keresné, nem beszélnek-e valami érdekes dologról, hogy odatolja az orrát, és meghallgassa. Úgy látszott, minden érdekli, de valahogy úgy esett, hogy többnyire minden iránt közömbös maradt, csak tétlenül lézengett a fegyházban. A kitűnő munkáshoz hasonlított, akinek a keze alatt ég a munka, de akinek egyelőre nem adnak tennivalót, s most várakozva ül, és kisgyerekekkel játszadozik. Azt sem értettem, miért marad itt a fegyházban, miért nem szökik meg? Tudtam, csak akkor gondolna a szökésre, ha nagyon akarná. A Petrov-féle embereket a józan ész csak addig kormányozza, amíg nem törekszenek semmire, de ha ez a pillanat eljön, akkor nincs a földön semmi, ami gátat vetne vágyaiknak. Meg vagyok győződve, hogy könnyen megszökhetett volna, becsaphatott volna mindenkit, heteken át kibírta volna a koplalást étlen-szomjan valahol az erdőben, a folyó menti nádasban. De úgy látszik, ez a gondolat még nem vert benne gyökeret, és a szökést nem kívánta *úgy igazában*. Sohasem tapasztaltam túl nagy okoskodást, különösebb megfontolást nála. Az ilyen emberek arra születtek, hogy egész életükben egy gondolat mozgassa őket öntudatlanul, így hányódnak ide-oda mindaddig, amíg meg nem lelik a vágyaiknak teljesen megfelelő ügyet; s ha rálelnek, még a fejüket is ráteszik. Néha meghökkenve gondoltam rá, hogy ez az ember, aki egypár pofonért agyonszúrta felettesét, minden ellenkezés nélkül lefekszik a deresre. Petrov, mint valamennyi mesterség nélküli fogoly, néha ráfanyalodott a pálinkacsempészésre, s ha rajtakapták, bizony jól kiporolták. A deresre is szinte jószántából hevert le, vagyis mintha elismerte volna, hogy megérdemli; ellenkező esetben rá nem fekszik, még ha megölik is. Akkor is csodálkoztam rajta, amikor nyilvánvaló ragaszkodása ellenére meglopott. Az ilyesmi ötletszerűen jelentkezett nála. Ő lopta el a Bibliámat, amelyet a másik barakkba küldtem vele. Alig néhány lépést kellett megtennie, de útközben sikerült vevőre akadnia. Eladta neki a Bibliát, és a pénzt azonnal elitta. Bizonyára roppant ihatnékja volt, s ha valamit nagyon akart, azt *meg kellett tennie*. Az ilyenek aztán negyedrubelért is képesek ölni, ha pálinkára szomjaznak, holott egyébként közömbösen mennek el százezer rubel mellett is. Még aznap este ő maga számolt be nekem a lopásról minden zavar és megbánás nélkül, teljes közömbösen, mintha a

legmagátólértetődőbb dologról lenne szó. Megpróbáltam alaposan leszidni; hiszen sajnáltam a Bibliát is. Indulat nélkül, sőt igen jámboran hallgatott; abban egyetértett velem, hogy a Biblia igen hasznos könyv, és őszintén sajnálta, hogy ezentúl nélkülöznöm kell, de azt egyáltalán nem bánta, hogy ellopta tőlem; olyan magabiztosan viselkedett, hogy rögvest abbahagytam a korholást. A szidalmaimat bizonyára csak azért tűrte, mert úgy vélte, hogy ilyesmit nem lehet megúszni zokszó nélkül. Hagyta, hadd könnyítsek a lelkemen, hadd szidjam, ha ez jólesik; pedig lényegében ez olyan semmiség, olyan badarság, hogy egy komoly embernek beszélni sem illik róla. Úgy hiszem, általában gyermeknek, sőt csecsemőnek tekintett, aki a legegyszerűbb dolgokat sem érti meg e földön. Ha például a tudományon és a könyveken kívül valami egyébről kezdtem vele beszélgetni, válaszolt ugyan, de ezt is mintha csak illendőségből tenné, és a legrövidebb válaszokra szorítkozott. Gyakran tűnődtem magamban, vajon miért érdekli őt a könyvekben rejlő tudomány, amelyről rendszerint faggatott? Megesett, hogy ilyen beszélgetés közben oldalvást rá-ránéztem: nem mulat-e rajtam? De hát nem; rendszerint komolyan, bár nem túl figyelmesen hallgatott, és ez a körülmény néha bosszantott is kissé. Szabatos, pontos kérdéseket tett fel, de furcsamód sosem csodálkozott a tőlem kapott feleleteken, sőt szórakozottan fogadta őket... Ami engem illet, nyilván úgy határozott, hogy velem nem lehet komolyan beszélni, mint másokkal, hogy a könyvekre vonatkozó társalgáson kívül úgysem értek meg semmit, erre képtelen is lennék, így hát nem is érdemes zavarni.

Meggyőződésem, hogy szeretett engem, s ezen akkor igen csodálkoztam. Valahogy éretlen, félembernek tekintett: olyan különösfajta szánalmat érzett irántam, amelyet az erős jellemű emberek ösztönszerűen éreznek a gyengébbek iránt... Ez nem akadályozta meg abban, hogy meglopjon, de meg vagyok győződve, hogy sajnált is, miközben megkárosított. „Ej, a teremtésit! - gondolta talán, miközben kezét valamelyik holmimra tette. - Miféle ember az, aki a saját vagyonát sem tudja megvédeni!” Bár talán éppen emiatt szeretett. Egy ízben, úgy mellékesen, ő maga mondta nekem, hogy túlságosan jó lelkű ember vagyok, és olyan egyszerű, de olyan egyszerű, hogy szinte szánalmat keltek, „...de nehogy sértésnek vegye ezt, Alekszandr Petrovics - tette hozzá egy perc múlva -, szívemből szóltam”. Az életben az ilyen emberekkel szokott előfordulni, hogy egyszer csak kimagasló, nagy tettekkel rukkolnak ki; nagy események vagy sorsfordulók idején lépnek fel, és ilyeténképpen a természetüknek megfelelő teljes cselekvés mezejére lépnek. Az ilyenek nem a szavak emberei, nem is alkalmasak kezdeményezésre és legfőbb vezetésre; de ők járnak a végrehajtók élén, és ők teszik meg az első lépést. Egyszerűen, minden handabandázás nélkül indulnak el, ők ugorják át elsőnek a legfőbb akadályt, és gondolkodás, félelem nélkül mennek egyenesen előre, a többiek meg vakon követik őket, egészen a legutolsó falig, ahol rendszerint összetörik a fejüket. Nem hiszem, hogy Petrov jó véget ért; eljön az a perc, amikor egy csapásra mindennel végez, s ha mind ez ideig nem pusztult el, ez csak azt jelenti, hogy még nem jött el az alkalom. Egyébként, ki tudja? Lehet, hogy szép nyugodtan, ősz öregemberként, végelgyengülésben hal meg, hosszú, céltalan hányódás után. De úgy hiszem, M.-nek igaza volt, mikor azt mondta, hogy Petrov a legelszántabb ember az egész fegyházban.

8. Elszánt emberek. Lucska.

Az elszánt emberekről nehéz beszámolni, mert hisz a fegyházban, akárcsak egyebütt, elég kevés akadt belőlük. Persze szépszerivel akad, aki úgy szemre ijesztőnek látszik; az ilyenekről mindenfélét rebesgettek, és az ember még annál többet is képzelt, és igyekezett elkerülni őket. Eleinte valami meghatározhatatlan érzés arra késztetett, hogy távol tartsam magamtól ezeket a foglyokat. Később nézeteim még a legszörnyűbb gyilkosokról is sokban megváltoztak. Volt, aki sohasem gyilkolt, és mégis elriasztóbb volt annál, aki hat gyilkosságért került ide. Némely bűnről elég nehéz volt valamiféle fogalmat alkotnom: elkövetésük módjában annyi furcsaság akadt. Ezt főleg azért hangsúlyozom, mert nálunk, az egyszerű nép körében, a gyilkosság néha a legmeghökkentőbb okokból fakad. Igen gyakran találhatunk olyan típusú gyilkost, aki csendesen és jámborul üldögél, eltűri a legkeserűbb sorsot is, legyen akár jobbágy, házi cseléd, polgár vagy katona. De egyszer aztán hirtelen megpattan benne valami; nem bírja tovább, és késsel rohan ellenségére vagy tönkretevőjére. Éppen itt e jelenség furcsasága: az ilyen ember most egyszeriben nem ismer határt. Legelőször leszúrja az ellenségét, a tönkretevőjét; ez is bűn, de érthető, mivel volt oka, de utána már nem az ellenségeit szúrja le, hanem az első útjába kerülő embert; gyilkol mulatságból egy goromba szó, egy tekintet miatt, mert két gyilkosság már egy pár, vagy egyszerűen: „Félre az útból, ne kerülj a szemem elé, mert én jövök itt!” Az ilyen ember megmámorosodik, olyan, mint akit lidérces láz gyötör. Miután átugrotta az útjában álló korlátokat, most már gyönyörrel tölti el, hogy nincs semmi szent előtte, szinte örül, hogy egy csapásra átléphet minden törvényt meg hatalmat, és élvezi a legféktelenebb, a legzabolátlanabb szabadságot, s megrészegíti a társai rettegése, amelyet lehetetlen, hogy ne érezzen. Közben tudja, hogy ezért szörnyű megtorlás vár rá. Olyan érzés lehet ez, mint mikor egy magas torony tetejéről lenézve, annyira vonzza az embert az alatta tátongó mélység, hogy legszívesebben levetné magát: végezzünk a dologgal minél gyorsabban! Előfordul ez a legjámborabb, a legszürkébb emberekkel is. Az ilyen mámorködben némelyek még igyekeznek is előtérbe kerülni. Minél nagyobb homályban voltak azelőtt, most annál jobban igyekeznek kérkedni, félelmet kelteni. Gyönyörűséget szerez nekik mások félelme, élvezik azt az émelyítő undort, amelyet másokban ébresztenek. Magukra öltenek valami *elszántságot*, de az ilyen „elszánt” ember néha maga is azt szeretné, hogy minél hamarabb utolérje a büntetés, alig várja, hogy végezzenek vele, mert végül már saját maga is roppant nehezen viseli el ezt a felvett modort. Érdekes, hogy az ilyen lelkiállapot, az ilyen viselkedés legtöbbnyire egészen a vesztőhelyig tart, de ott mintha elvágták volna: mintha bizonyos szabályok előre megszabták, meghatározták volna e pillanatot. A fenegyerek ilyenkor hirtelen jámborrá válik, meghunyászkodik, és olyan lesz, mint egy rongy. Amikor kivezetik a vesszőfutásra - bocsánatot kér a néptől, aztán betámolyog a fegyházba, és ahogy elnézzük, amolyan nyálas, amolyan szipogó, sőt magába roskadt pária benyomását kelti, hogy szinte csodálkozunk is: „Valóban ez az az ember, aki hat-hét személyt meggyilkolt?”

Természetesen akad olyan is, aki a fegyházban sem hunyászkodik meg egyhamar. Még mindig van benne valami hetvenkedő, kérkedő vonás; nehogy azt higgyétek, hogy az vagyok, akinek látszom; „én hat lelket küldtem a másvilágra”. De végül mégis elcsendesül. Néha csupán a nagy szilajság, a nagy dorbézolás emlékei vigasztalják, amely egyetlenegyszer fordult elő életében, amikor „elszánt” volt, és roppant megörül, ha talál egy együgyű fickót, aki előtt fitogtathatja fontosságát, eldicsekedhet, felsorolhatja hőstetteit, anélkül, hogy azt a benyomást keltené, mintha mindezt valóban közölni akarná. Ide süss, ilyen ember voltam én!

S milyen körmönfontan igyekeznek megőrizni ezt az önbecsülő óvatosságot, és milyen lomha egykedvűséggel folyik le az ilyen elbeszélés! Mennyi mesterkélt önhittség nyilvánul meg a hangnemben, az elbeszélő minden egyes szavában... Hol tanulta ezt ez a népség?

Az első napokban, az egyik hosszú estén éppen tétlenül és bánatosan hevertem a priccsen, amikor először hallottam egy ilyen elbeszélést, és tapasztalatlanságomban az elbeszélőt valami félelmetes, szörnyű gonosztevőnek, hallatlan vasakaratú embernek hittem, s ekkor még szinte mulattam Petrovon. Az elbeszélés csupán azt az egy célt szolgálta, hogy kiemelje: ő, Luka Kuzmics hogyan tett el láb alól egy őrnagyot, kizárólag saját kedvtelésére. Luka Kuzmics volt az az apró termetű, vékony dongájú, hegyes orrú, barakkunkban élő fiatal ukrán fegyenc, akiről már valahol megemlékeztem. Tulajdonképpen orosz volt, de délvidéki születésű házi jobbágy. Volt benne valóban valami kihívó, kérkedő; „kicsi a bors, de erős". De a foglyok ösztönszerűleg megérzik, kivel van dolguk. Igen kevesen tisztelték, vagy ahogy a fegyházban mondták, „neki igen kevés tisztelet jár ki". Nagyon hiú ember volt. Akkor este ott ült a priccsén, és inget varrt. A fehérneművarrás volt a foglalkozása. Mellette egy ostoba, korlátolt, de szelíd, gyengéd, jól megtermett fickó, priccs-szomszédja, Kobilin ült. Lucska, mivelhogy szomszédja volt, gyakran veszekedett vele, s általában felülről, gúnyosan és zsarnokként kezelte, amit az együgyű Kobilin alig vett észre. Gyapjúharisnyát kötött, és közömbösen hallgatta Lucskát, aki elég hangosan beszélt. Szerette volna, ha mindenki hallja, viszont úgy tett, mint aki csupán Kobilinhoz intézi szavait.

- Tudod, barátocskám, hát ezért toloncoltak el hazulról Cs.-be. Egyszóval, csavargásért - kezdte, a tűvel öltögetve.

- S mikor volt ez, régen? - kérdezte Kobilin.

- Két esztendeje lesz, borsóéréskor. Ahogy megérkeztünk K.-ba, rövid időre dutyiba raktak. Körülnézek: ott ül velem vagy tizenkét magas, tagbaszakadt, bikaerős ukrán. De olyan jámborak, hogy na. A koszt szörnyen komisz volt, de az őrnagy úgy forgatta őket az ujja körül, ahogy csak vakaródzott neki (Lucska készakarva forgatta ki a szavakat). Hát eltelik egy nap, eltelik kettő, én csak ülök, és látom, hogy gyáva népség ez. „Mit hízelegtek egy ilyen hülyének?" - „Hát próbálj csak szót érteni vele!" - még nevettek is rajtam. Én meg hallgatok.

- Volt köztük egy mulatságos ukrán, cimborák - tette hozzá hirtelen, immár nem Kobilinhoz, hanem az egész barakkhoz fordulva. - Elmesélte, hogyan ítélkeztek felette a bíróságon, és mit mondott a bírónak, s közben csak úgy ömlöttek a könnyei: azt mondja, gyerekeket, asszonyt hagyott otthon. Jómaga is olyan volt, anyókára formázott, deres fejű, kövér. „Mondom neki, nem ismerek be semmit! Az az ördögfajzat meg csak ír, egyre ír. No, hogy dögölnél meg, mondom magamban. A bíró pedig csak ír, egyre ír, aztán olyat firkant oda!... Ekkor vesztem el!" Vaszja, add csak ide a cérnát; ez a fegyházi már elrohadt.

- A piacról való - felelte Vaszja, odanyújtva a cérnát.

- Nálunk, a szabóműhelyben jobb van. A napokban a rokkantat küldtük cérnáért, az valami asszonynál vásárolja - folytatta Luka, befűzve a cérnát.

- A komaasszonyánál.

- Igen, a komaasszonyánál.

- Aztán mi lett az őrnaggyal? - kérdezte Kobilin, akiről egészen elfelejtkeztek.

Lucskának éppen ez kellett. De mégsem folytatta azonnal elbeszélését, mintha rá sem hederítene Kobilinra. Nyugodtan felgombolyította a cérnát, egykedvűen és lomhán maga alá húzva a lábát, s csak aztán szólalt meg:

- Végül felhergeltem az ukránokat, annyira, hogy követelték az őrnagyot. A szomszédomtól még reggel kölcsönkértem a halefját, fogtam és eldugtam, vártam az alkalomra. Feldühödött az őrnagy, de eljött. Na, mondom, ne gyulladjatok be, ukránok! De már inukba szállt a bátorság, szinte reszkettek. Berohan az őrnagy, tökrészeg. „Ki van itt! Mi van itt! Itt én vagyok a cár meg az Úristen!”

Ahogy kimondta: „én vagyok a cár meg az Úristen”, előreléptem - folytatta Lucska -, a kés a ködmönöm ujjában.

„Nem - mondtam -, nagyságos uram - és egyre közelebb léptem hozzá -, nem úgy van az - mondom -, nagyságos uram, hogy maga legyen itt nálunk a cár meg az Úristen.”

„Micsoda, hogy merészelsz?! - ordított az őrnagy. - Lázadó!”

„Nem - mondtam (közben egyre közelebb kerülök hozzá) -, nem, mondom neki, mert mint bizonyára ismeretes, és nagyságos uram is jól tudja, mindenható és mindenütt jelenlevő Isten csak egy van, egy a cár is, akit az Úristen állított fölénk. Egyeduralkodó ő, nagyságos uram, maga pedig, mondom, nagyságos uram, csupán csak őrnagy, a cár kegyelméből és saját érdemeiért lett a mi parancsnokunk.”

„Hogyan, hogyan, hogyan!” - csak hápogott, kapkodta a levegőt, már beszélni sem bírt, annyira meghökkent.

„Úgy, ahogy mondom!” - folytattam; aztán rárohantam, és markolatig a hasába döftem a kést. Jól sikerült a döfés. Az őrnagy a földre roskadt, csak a lába rángatózott. Én meg félredobtam a pengét.

„No - mondtam az ukránoknak -, most már felemelhetitek!”

Itt egy kitérőt kell tennem. Sajnos, az effajta kifejezéseket, mint: „Itt én vagyok a cár és az Úristen” - régebben sok felettes gyakran használta, viszont el kell ismerni, hogy az ilyen parancsnok egyre kevesebb, sőt talán már egészen eltűntek. Megjegyzem még, hogy az ilyen kijelentéseket különösen az alacsony rangból felkapaszkodott feljebbvalók kedvelték, és kedvelik ma is. A tiszti ranggal mintha egész valójuk megváltozott volna. Miután sokáig cipelték a puskát, és végigjárták az alárendeltség valamennyi fokozatát, hirtelen tisztek, parancsnokok, nemesemberek szerepébe csöppentek, és a szokatlan helyzettől meg az első mámortól megszédülve, túlbecsülik hatalmukat és jelentőségüket; természetesen kizárólag az alárendeltjeikkel szemben. A feljebbvalójuk előtt továbbra is meghunyászkodók, pedig ez a magatartás teljesen felesleges, sőt sok magas rangú tiszt szemében visszataszító is. Egyes talpnyalók szinte áhítatosan ismételgetik feljebbvalójuk előtt, hogy alacsony sorból származnak, és bár tisztek, „mindig tudni fogják, hol a helyük”. De az altisztek és közkatonák előtt szinte korlátlan uralkodókként viselkednek. Manapság már persze aligha találunk ilyen embereket, aligha akad, aki így kiáltana: „Itt én vagyok a cár és az Úristen.” Azért mégis meg kell jegyeznem, hogy a foglyokat, no meg általában az alacsonyabb rangú katonákat, semmi sem ingerli jobban feletteseinek ilyen kijelentéseinél. Ez a pimasz öntömjénezés, a saját sérthetetlenségét túlbecsülő vélemény a legengedelmesebb emberben is gyűlöletet szít, és kihozza utolsó béketűréséből is. Szerencsére ez csaknem a múlté, hisz a felsőbb hatóság már a régi időkben is szigorúan üldözte az ilyesmit. Én is ismerek néhány ide vonatkozó példát.

Az alacsony sorú embereket általában ingerli minden lekezelés, mindennemű lenézés. Egyesek például azt hiszik, elég, ha a fegyencet jól táplálják, jól tartják, elég, ha mindent betartanak a törvény betűje szerint, a dolog ezzel véget is ér. Ez ugyancsak tévedés. Bármennyire megalázott legyen is valaki, ösztönösen, jóformán tudat alatt, mégis megköveteli,

hogy tiszteljék emberi méltóságát. A fogoly jól tudja, hogy ő fogoly, hogy a társadalom kitaszítottja, és jól tudja, mit ér a parancsnokok előtt; de nincs az a megbélyegzés, nincs az a bilincs, amely elfelejtetné vele, hogy ő is ember. S mivel valóban az, inkább emberségesen kell vele bánni. Istenem! Hiszen az *emberséges* bánásmód emberségessé teheti még azt is, akitől az Isten régen elfordult. Ezekkel a „szerencsétlenekkel" is több emberséggel kellene bánni. Nincs más menekvés és öröm számukra. Találkoztam ilyen derék, nemes gondolkodású parancsnokokkal is. Láttam, milyen hatást gyakoroltak ezekre a megalázottakra. Elég néhány gyengéd szó - s a fogoly erkölcsileg szinte újjászületik. Hiszen a rab olyan, akár a gyerek, örülni és szeretni is úgy tud, mint a gyerekek. Még egy furcsaságot jegyzek fel: a foglyok nem szeretik a túlságosan leereszkedő és *túlzottan* jóindulatú parancsnokokat sem. A fegyenc szereti tisztelni a feljebbvalót, de ilyen esetekben képtelen lesz rá. A fogoly örül neki, ha a fegyházparancsnok szigorú, tekintélyes, igazságos, és ad a saját méltóságára. A foglyok leginkább az ilyent kedvelik, hisz ez megőrizte méltóságát, anélkül, hogy őket megbántotta volna, így hát minden jó és szép.

- Úgy hiszem, ezek után megismerted a pokol minden tüzet! - jegyezte meg nyugodtan Kobilin.

- Hm. Hát komám, az már igaz, hogy jobban kínoztak, mint a tüzes pokolban. Alej, add csak ide az ollót! Mi az, fiúk, ma nincs kártyacsata?

- Mindenüket elitták - jegyezte meg Vaszja. - Ha volna pénzük, már régen ütnék a lapot.

- Mindig ez a ha! Az ilyen ha-ért Moszkvában száz rubelt is adnak - jegyezte meg Lucska.

- Hát neked mindezért mennyit adtak? - szólalt meg újra Kobilin.

- Nekem, édes komám, ötszázat adtak. Akár hiszitek, fiúk, akár nem: majdnem megöltek - kapta fel a szót Lucska, nem is nézve Kobilinra. - Ahogy kimondták rám ezt az ötszázat, teljes parádéval kivezettek. Ennek előtte a korbácsnak a hírét sem ismertem. Töméntelen nép vonult ki, az egész város összeszaladt: egy haramiát, bizonyára gyilkost, fenyítenek. Annyira ostoba ez a nép, azt sem tudom, mit mondjak róla. Tyimoska, a hóhér, levetkőztetett, lefektetett a deresre, és rám kiáltott: „Légy erős, megperzsellek!" Én meg várok, mi lesz? Ahogy rám csap egyet, máris kiáltanék, a szám is kitátottam, de egy hang se jött ki rajta. Belém szorult a jajgatás. Ahogy rám szabta a második csapást, akár hiszitek, akár nem, azt se hallottam, hogy *kettőt* számolt. Akkor tértem magamhoz, amikor a tizenhetediket számolták. Közben négyszer szedtek le a deresről, barátocskám, egy-egy félórát pihentem, majd fellocsoltak vízzel. Kimeredt szemmel néztem mindenkire, s azt gondoltam: „Itt halok meg..."

- S nem haltál meg? - kérdezte együgyűen Kobilin.

Lucska a lehető leggőgösebb megvetéssel végignézte. Körös-körül kacagni kezdtek.

- Mindig mondtam, hogy félnótás!

- Hiányzik egy kereke - jegyezte meg Lucska, mint aki megbánta, hogy ilyen emberrel szóba állt.

- Egyszóval, meghibbant - szögezte le Vaszja.

Noha Lucska hat embert gyilkolt meg, a fegyházban senki sem félt tőle, pedig bizonyára a lelke mélyén szörnyű ember hírében szeretett volna tetszelegni...

9. Iszaj Fomics. A fürdő. Baklusin elbeszélése

Beköszöntött Krisztus születésének ünnepe. A foglyok szorongó ünnepélyességgel várták, és miközben elnéztem őket, jómagam is valami rendkívülire számítottam. Négy nappal az ünnep előtt fürdőbe vittek bennünket. Az én időmben, különösen az első években, ritkán vitték a foglyokat fürödni. Valamennyien megörültek, és készülődni kezdtek. A fürdés időpontját ebéd utánra tűzték ki, aznap délután már nem vittek munkára senkit. A mi barakkunkban Iszaj Fomics Bumstein, a zsidó fegyenc örült és sürgölődött a legjobban, akiről már elbeszélésem negyedik fejezetében említést tettem. A kábulásig, szinte a rosszullétig szeretett a gőzben ülni; valahányszor régi emlékeimet pergetem magamban, és visszaemlékszem a fegyházi fürdőre (amely megéri, hogy ne felejtkezzem meg róla), a képek sorában elsőnek mindig a boldog és felejthetetlen Iszaj Fomics fegyenctársam s barakkszomszédom bukkan fel előttem. Uram-isten, milyen kacagtató és mulattató ember volt! Már néhány szóban leírtam alakját: ötven év körüli, félénk, töppedt arcú ember, elrettentő bélyeggel orcáin és homlokán, sovány, gyenge testalkatú, fehér csirketesttel. Arcáról rendíthetetlen megelégedés, sőt boldogság sugárzott. Úgy rémlett, egyáltalán nem bánja, hogy fegyházba került. Ékszerész volt, s miután a városban egy ékszerész sem telepedett le, így hát a városi urak meg a tisztek elhalmozták munkával. Akármilyen keveset, de valamit mégis fizettek neki. Nem szenvedett szükséget, sőt, *gazdagon* élt, de a pénzt félretette, és zálog meg magas kamat ellenében ő kölcsönzött az egész fegyháznak. Saját szamovárja, kitűnő derékalja, csészéi és lábasai, edényei voltak. A városban lakó zsidók nem hagyták cserben és támogatták. Szombatonként őrizet alatt eljárhatott a város imaházába (a törvény ezt megengedte), és bár teljes vígságban élt, mégis türelmetlenül várta tizenkét éves büntetésének végét, hogy „megházaszodhasson". Az együgyűség, ostobaság, ravaszság, merészség, jólelkűség, félénkség, hencegés és pimaszság mulatságos keveréke lakozott benne. Különösnek tartottam, hogy a fegyencek nem mulattak rajta, csupán úgy kedvtelésből tréfálkoztak vele. Nyilvánvaló, hogy Iszaj Fomics valamennyiük szórakoztatására és örökös mulattatására szolgált. „Ő az egyetlen zsidónk, ne bántsátok Iszaj Fomicsot" - mondták a foglyok, és noha Bumstein jól tudta, miről van szó, mégis úgy tett, mintha büszke lenne a fontosságára, ami igen mulattatta a többieket. Igen mulatságos módon érkezett a fegyházba (ez még előttem történt, de elmesélték). Egy ízben estefelé, már szabad időben, hirtelen elterjedt a hír a fegyházban, hogy egy zsidót hoztak be, most borotválják az őrségen, és nemsokára bevezetik. Mindaddig egyetlen zsidó sem volt a fegyházban. A foglyok türelmetlenül várták, és alighogy belépett a kapun, máris körülvették. Az ügyeletes altiszt bevezette a civil foglyok barakkjába, és kijelölte a priccsét. Iszaj Fomics egy zsákot tartott a kezében, amelyben a kincstári meg a magával hozott holmit őrizte. A zsákot letette, felkuporodott a priccsre, lábát maga alá húzva leült, s nem mert senkire sem nézni. Körös-körül nevetés, fegyházi élcek röpködtek zsidó származásával kapcsolatban. Hirtelen egy fiatal fogoly furakodott keresztül a tömegen, kezében egy öreg, mocskos, rongyos nyári nadrággal. Leült Iszaj Fomics mellé, és megveregette a vállát.

- No, kedves komám, már hatodik éve várok itt rád. Ezt nézd meg, mennyit adsz érte?

S eléje teregette a magával hozott rongyokat.

Iszaj Fomics, aki belépésekor úgy rettegett, hogy rápillantani se mert erre a gúnyolódó, meggyötört és szörnyű arcú tömegre, amely szorosan körülvette, s a félelemtől egy szót sem mert kiejteni - mikor a zálogba hozott holmit meglátta, hirtelen felélénkült, és fürgén tapogatni kezdte a rongyokat. Felemelte és odatartotta a fény felé. Valamennyien kíváncsian várták, mit mond.

- Nocsak, egy ezüstrubelt sem adsz érte? Pedig annyit igazán megér! - folytatta az eladó, Iszaj Fomicsra kacsingatva.

- Egy ezüstrubelt nem adhatok, de hét kopejkát igen.

Ezek voltak az ékszerész első szavai a fegyházban. Csak úgy gurult mindenki a nevetéstől.

- Hetet! Hát jó, adjál hetet; csináld meg vele a szerencséd! Nesze, de vigyázz a zálogra, az életeddel felelsz érte.

- A kamat három kopejka, tehát összesen tíz - folytatta a zsidó reszkető hangon, kezét zsebébe süllyesztette a pénzért, és félénken sandított a foglyokra. Nagyon félt, de azért szeretett volna jó boltot csinálni.

- Egy évre szól az a három kopejka kamat?

- Nem egy évre, egy hónapra.

- Szűkmarkú vagy te, zsidó. Aztán minek tiszteljelek?

- Iszaj Fomicsnak.

- Nos, Iszaj Fomics, itt sokra fogod vinni! Ég áldjon! - Bumstein még egyszer megszemlélte a zálogba vett holmit, összehajtogatta, és gondosan a zsákjába dugta a fegyencek kacagása közepette.

Valóban úgy látszott, hogy mindenki szereti, senki se bántotta, pedig valamennyien adósai voltak. Nem volt haragos természetű, és az általános jóindulat láttán bátorságra is kapott, de olyan együgyű komikussággal, hogy még ezt is megbocsátották neki. Lucska sok zsidót ismert életében, gyakran ugratta is, de nem haragból, csak mulatságból; majdnem úgy szórakozott vele, ahogy kutyákkal, papagájokkal, idomított kis állatkákkal szokás. Iszaj Fomics ezt jól tudta, de egyáltalán nem sértődött meg, és ügyes tréfákkal tette túl magát mindenen.

- Hé, te zsidó, agyonszúrlak!

- Amíg te egyszer szúrsz meg, addig én téged tízszer - vágta rá ilyenkor Bumstein.

- Átkozott rühes!

- Jól van, legyek rühes.

- Koszos zsidó!

- Annyi baj legyen. Akár koszos, akár nem, de gazdag vagyok; van pénzem.

- Eladtad Krisztust.

- Az se nagy baj.

- Jól van, Iszaj Fomics, derék fickó vagy! Ne bántsátok, nálunk csak egy van belőle - kiabáltak kacagva a foglyok.

- Hé, te zsidó, megkorbácsolnak, és Szibériába küldenek.

- Hisz már úgyis ott vagyok.

- Még messzebbre visznek.

- Ott is van Úristen?

- Hát ami azt illeti, van.

- Nos akkor nem baj; mindenütt jó, ahol Úristen meg pénz akad.

- Talpraesett fickó vagy, Iszaj Fomics! - kiabálták körös-körül. Bumstein látta, hogy kinevetik, de állta a sarat; az általános dicséret látható megelégedéssel töltötte el, és az egész barakkot betöltő vékony fejhangon énekelni kezdett holmi ügyefogyott, nevetséges dallamot; ezt az egyetlen, szöveg nélküli dalt énekelte egész rabélete alatt. Mikor közelebbről megismerkedtünk, esküdözve állította, hogy a hatszázezer zsidó apraja-nagyja ezt a dallamot énekelte, amikor átkelt a Vörös-tengeren, s még annak idején megparancsolták minden zsidónak, hogy ezt énekelje az ellenségen aratott győzelem és diadal percében.

Minden szombat előestéjén, azaz péntek este, a többi barakkból is átjöttek a mienkbe, hogy megnézzék, hogyan ünnepli Iszaj Fomics a szombatját. Bumstein annyira együgyűen dicsekvő és hiú volt, hogy ez az általános kíváncsiság is örömet szerzett neki. Fontoskodva, akkurátusan abroszt terített a zugában álló apró kis asztalra, kinyitotta könyvét, meggyújtott két gyertyát, és titokzatos szavakat mormolva, magára öltötte az „imaruháját" - ahogy ő nevezte -, egy gyapjúból készült tarka sálat, melyet óva őrzött a ládájában. Mindkét kezére valami béklyófélét tekert, a homloka közepére egy kis, fadobozkához hasonló tárgyat kötözött, s ettől úgy látszott, mintha mulatságos szarv meredezne a fején. Ezután kezdődött az imádkozás. Énekelve mormolta imáját, kiabált, köpködött, forgolódott maga körül, és vad, nevetséges mozdulatokat tett. Bizonyára a szertartás írta elő mindezt, nem volt ebben semmi mulatságos és különös, nevetséges csupán az volt, ahogyan Iszaj Fomics szinte készakarva tetszelgett és hencegett előttünk a szertartásaival. Néha hirtelen fejéhez kapott, és jajgatva imádkozott tovább. Zokogása egyre fokozódott, és ez annyira kimerítette, hogy szíjakkal áttekert feje majdnem a könyvére hanyatlott; ekkor a zokogás tetőpontján váratlanul kacagni kezdett, és a jámbor áhítattól remegő meg a túláradó örömtől elgyengült, vontatott éneklő hangon folytatta az imát. „Rájött a bolondóra!" - mondogatták ilyenkor a fegyencek. Egy ízben megkérdeztem Iszaj Fomicstól, mit jelent ez a zokogás, amely hirtelen ilyen ünnepélyes örömbe és boldogságba csap át. Nagyon szerette, ha így faggatom. Azonnal elmagyarázta, hogy a sírás meg a zokogás Jeruzsálem pusztulása emlékének szól; a törvény előírja, ha erre gondolnak, hevesen zokogjanak, és verjék a mellüket. No de a zokogás tetőfokán neki *hirtelen*, mintegy véletlenül (ezt a *hirtelent* szintén a törvény írja elő), arra a próféciára kell emlékeznie, amely megjövendöli, hogy Jeruzsálem visszakerül a zsidók birtokába. Ilyenkor azonnal örömujjongásba kell csapnia, énekelve és kacagástól kísérve kell folytatnia az imát, hogy hangjával minél nagyobb boldogságot, arcával pedig minél nagyobb ünnepélyességet s nemes jóságot fejezzen ki. Ez a *hirtelen* átmenet és ennek feltétlen kötelező volta roppant tetszett Iszaj Fomicsnak: amolyan fortélyos bűvészmutatványnak tekintette, és szinte dicsekedve ismertette velem a törvény furfangos szabályait. Egy ízben, az imádkozás tetőfokán, a barakkba lépett a fegyházparancsnok az ügyeletes tiszt és az őrök kíséretében. Valamennyi fogoly feszes vigyázzba vágta magát a priccs előtt, csupán Iszaj Fomics kiabált még hangosabban, és közben hajladozott. Tudta, hogy a fegyházban az ima engedélyezve van, nem szabad félbeszakítani, tehát semmit sem kockáztat, ha az őrnagy jelenlétében kiabál. S közben felettébb élvezte, hogy a figyelem középpontjába került. Az őrnagy elindult feléje, s egy lépésnyire megállt. Iszaj Fomics ekkor, kis asztalának hátat fordítva egyenesen szembefordult vele, és lendületes kézmozdulatokkal kísérve, énekelve folytatta ünnepélyes jövendölését. Mivelhogy ebben a pillanatban, az előírás szerint, arcának rendkívüli örömet és nemességet kellett kifejeznie, így is tett, furcsán hunyorgatott, nevetett és bólogatott az őrnagy felé. A parancsnok meglepődve bámult rá, s végül kitört belőle a nevetés. Bolond, mondta, és továbbment, Iszaj Fomics pedig még hangosabban kiáltozott. Egy órával később, vacsora közben, megkérdeztem tőle: mi történt volna, ha az őrnagy ostobaságában megharagudott volna rá?

- Melyik őrnagy?

- Hogyhogy melyik? Hát nem látta?

- Nem én.

- De hisz egy rőfnyire állt maga előtt. Pontosan szemben.

Bumstein a lehető legkomolyabban bizonygatta, hogy semmiféle őrnagyot nem látott, elmondta, hogy ima közben olyan ekszẗázisba esik, hogy se nem lát, se nem hall, azt sem tudja, mi történik körülötte.

Mintha most is látnám, ahogy szombatonként tétlenül ődöng a fegyház területén, igyekszik elkerülni minden munkát, amint a szombatra vonatkozó törvény előírja. Mennyi anekdotát mesélt, valahányszor megjött az imaházból; ő hozta nekem a zsidaitól hallott s első kézből nyert legfrissebb, már-már hihetetlen pétervári híreket és pletykákat.

De már túl sokat beszéltem Iszaj Fomicsról.

Az egész városban csak két nyilvános fürdő volt. Az egyikben, amelyet egy zsidó tartott fenn, külön kabinok voltak az előkelőségek számára ötven kopejka belépti díj ellenében. A másik, kivénhedt, piszkos, szűk fürdő általában a köznépet szolgálta, és ebbe a fürdőbe vitték a fegyenceket is. Hideg, de verőfényes téli nap volt; a foglyok már annak is örültek, hogy elhagyhatják az erődöt, és megpillanthatják a várost. Útközben csak úgy röpködtek a tréfák, nem csitult a nevetés. Egy szakasz katona kísért bennünket élesre töltött fegyverrel, s az egész város minket nézett. A fürdőben azonnal két csoportra osztották a társaságot. A második a hideg előfürdőben várakozott mindaddig, míg az első csoport fürdött, mert a szűk helyiségbe nem fértek volna be egyszerre. A fürdő olyan elképzelhetetlenül szűk volt, hogy még ma sem értem, miként fért el benne a létszám fele is. Petrov nem tágított mellőlem, anélkül, hogy kértem volna, odaugrott hozzám, hogy segítségemre legyen, sőt azt is felajánlotta, hogy lemos. Petrovon kívül Baklusin a szigorított csoportból is ajánlkozott, hogy segítségemre lesz. Ő volt az, akit utásznak neveztek, és akiről mint a legvidámabb és legkedvesebb fogolyról említést tettem már. Ekkor már kissé összebarátkoztunk. Petrov segített a vetkőzésben, mivel még nem volt benne elég gyakorlatom, az előfürdőben pedig majdnem olyan hideg volt, mint kinn. Itt jegyzem meg, hogy a fogoly, amíg bele nem tanul, igen nehezen vetkőzik le. Először is tudnia kell, hogyan fűzze ki gyorsan a bilincsalátéteket. Ez az alátét négy hüvelyk széles bőrből készült, és közvetlen a fehérneműre, a lábra vert bilincs alá helyezik. Egy pár bilincsalátét hat ezüstkopejkába került; bár saját zsebből kellett fizetni, minden fogoly igyekezett beszerezni, mert nélküle lehetetlen járni. A bilincsgyűrű nem fogja körül szorosan a lábat, a láb és a bilincs között egy ujjnyi hézag van. Ilyeténképpen a vas állandóan a lábhoz dörzsölődik, és a fogoly alátét nélkül egy nap alatt véresre horzsolhatja a bőrét.

A bilincsalátétet még elég könnyű levenni. Sokkal nehezebb megtanulni, hogyan vegye le az ember a fehérneműt a bilincs alól. Ez felér egy bűvészmutatvánnyal. Ha például a bal lábról húzzuk le az alsó fehérneműt, először át kell csúsztatni a láb és a bilincsgyűrű között, utána kiszabadítjuk a lábat, s a fehérneműt ismét át kell húzni ugyanazon a bilincsgyűrűn; mikor a bal lábról lekerült, akkor át kell húzni a jobb lábra vert bilincsen; utána pedig a jobb gyűrűn keresztül kell ismét felölteni. Ugyanígy kell eljárni, ha fehérneműt vált az ember. Az újonc nem egykönnyen jön rá, hogyan történik ez a művelet; először egy Korenyev nevű volt rablóvezér tanított meg rá Tobolszkban, aki öt évet ült láncra verve. De a foglyok lassan megszokják, és a legkisebb nehézség nélkül végzik el a vetkőzést. Petrovnak adtam néhány kopejkát szappanra meg csutakra; igaz, a foglyoknak kiosztanak kincstári szappant, egy apró kis darabot, amely éppoly vékony, mint az a darabka sajt, amelyet esténként a „középosztálybeli” polgárok fogyasztanak előétel gyanánt. A szappant, mézsört, kalácsot meg forró vizet az előfürdőben árusították. A fürdő gazdájával való megegyezés értelmében a foglyok csak egy dézsa forró vizet kaptak fejenként. Aki alaposabban akart tisztálkodni, dézsánként

egy garasért vehetett magának, amit az előfürdőből nyíló kis ablakon keresztül adtak be a fürdőbe. Petrov levetkőztetett, sőt, amikor észrevette, hogy nehezen mozgok a bilincsben, karon fogott, s úgy vezetett. „Húzza feljebb, a vádlijáig - oktatott, s közben úgy támogatott, mintha a bátyám volna -, itt vigyázzon, itt küszöb van." Kissé szégyelltem is magam, próbáltam meggyőzni Petrovot, hogy egyedül is képes vagyok megtenni az utat, de nem akarta elhinni. Úgy kezelt, mint egy kiskorú, oktalan gyermeket, akit lépten-nyomon támogatni kell. Petrov viselkedésében nem volt semmi szolgai, egyáltalán nem volt szolga; ha megsértem, tudta volna, hogyan válaszoljon. Segítségéért nem ígértem neki pénzt, és ő sem kért semmit. Vajon mi késztette, hogy így gondoskodjék rólam?

Mikor beléptünk a fürdőbe nyíló ajtón, azt hittem, hogy a pokolba kerültem. Képzeljenek el egy tizenkét lépés hosszú és ugyanolyan széles helyiséget, amelybe száz, de legalább nyolcvan embert összezsúfoltak. Ennyien lehettek, hiszen a fegyenceket csupán két csoportba osztották, és körülbelül kétszázan jöttünk el a fürdőbe. A szemet teljesen elhomályosította a gőz, a korom, a piszok, és a zsúfoltság olyan nagy volt, hogy az ember azt se tudta, hová tegye a lábát. Ijedtemben már-már visszafordultam, de Petrov azonnal felbátorított. Roppant nehézségek árán valahogy a földön ülő emberek feje fölött odafurakodtunk a lócákig. Kértük, hajoljanak le, hogy átléphessünk felettük. A lócákon már minden hely foglalt volt. Petrov kijelentette, helyet csak úgy kaphatunk, ha megvásároljuk, és tüstént alkudozni is kezdett az egyik fegyenccel, aki az ablaknál tisztálkodott. Egy kopejkáért átadta a helyét, s Petrov, aki előrelátón pénzt hozott magával a markában, azonnal ki is fizette neki, a fegyenc pedig fürgén odakuporodott a lócám alá, ahol teljes sötétség volt, és félujjnyi piszkos, ragacsos nedvesség fedett mindent. A lócák alatti helyeket is mind elfoglalták már, ott is nyüzsgött a nép. Egy tenyérnyi hely sem maradt a padlón, mindenütt meggörnyedve ültek a fegyencek, és dézsájukból fröcskölték magukra a vizet. Egyesek cövekként álltak ott közöttük, és dézsájukat kézbe fogva, állva mosakodtak; a mocskos víz egyenesen az alattuk ülő borotvált koponyájára csorgott. A polcokon és a hozzájuk vezető lépcsőkön meggörnyedt fürdőzők ültek egymás hegyén-hátán. De nem mosakodtak, az egyszerű nép nemigen szokott forró vízzel és szappannal tisztálkodni; inkább gőzölni szeretik magukat, utána meg hideg vízzel öblögetik le a testük, ebből áll a fürdésük. A polcon egy ütemre emelkedett magasba és csapódott le ötven venyige; eszeveszetten csapkodták magukat. A gőz egyre sűrűbb lett. Ez már nem is hőség, ez maga volt a pokol. Az egész népség ordított, harsogott a földön vonszolt láncok csörgése közepette... Egyesek szerettek volna keresztülfurakodni a tömegen, de belebonyolódtak mások láncába, és a földön ülők fejére tekerték, elestek, s káromkodva vonszolták magukkal az így megbéklyózott társukat. Mindenfelől csak úgy csörgött a piszok. Mindenkit egyfajta mámor, izgatott lelkiállapot ragadott magával; sivítások, kiáltások hallatszottak. Az előfürdőbe nyíló ablaknál, ahonnan a vizet adták be, hangosan káromkodtak, tolongtak, taszigálták egymást. Az átvett forró vizet a padlón ülők fejére löttyentették, mielőtt a helyükre értek volna. Az ablaknál meg a félig nyitott ajtóban olykor egy bajuszos katona jelent meg puskával a kezében, ügyelt, nincs-e rendetlenség. A fegyencek borotvált koponyája és a gőztől vörösre cserzett bőre itt még visszataszítóbbnak látszott. A hátakon jobban kiütköztek a korbácstól meg vesszőcsapásoktól származó hegek, s úgy látszott, mintha friss sebekkel lennének borítva. Szörnyű hegek! Szinte borsózott a hátam, ahogy elnéztem őket.

Forró, sűrű felhőkben gomolygott a betódult pára az egész fürdőben, ilyenkor mindenki kacagott, kiabált. A párafelhőben összevert hátak, borotvált koponyák, lebilincselt kezek és lábak villantak fel; s betetőzésül Iszaj Fomics kacagott harsogva a legmagasabb polcon. Eszeveszetten gőzölte magát, de nincs az a hőség, amely egészen kielégíthette volna; egy kopejkáért felfogadott egy gőzölő embert, de az sem bírta sokáig, eldobta a venyigét, és szaladt, hogy leöblítse magát hideg vízzel. Iszaj Fomics nem csüggedt, felfogadott egy

másikat, majd egy harmadikat. Ilyenkor nem sajnálta a pénzt, s ha kell, öt gőzölő embert is felfogad egymás után. „Derék fickó vagy, Iszaj Fomics, nincs egészségesebb a gőzölésnél!" - kiabálják fel hozzá a foglyok. Ebben a pillanatban maga is úgy érzi, hogy mindenki fölött áll, és mindenkit legyőzött; diadalmaskodik, és éles, tébolyult hangon üvölti mindent túlharsogó áriáját: la-la-la-lala. Az járt a fejemben, ha valaha mind a pokolba kerülünk, az a hely bizonyára kísértetiesen emlékeztet majd az ittenire. Nem bírtam megállni, és közöltem gondolatomat Petrovval; válasz helyett csak körülnézett, és hallgatott.

Szerettem volna neki is vásárolni egy helyet magam mellett; de ő letelepedett a lábamhoz, és kijelentette, hogy ott roppant jól érzi magát. Közben Baklusin hozta nekünk a vizet. Petrov kijelentette, hogy tetőtől talpig megmosdat, úgyhogy „egészen tiszta lesz", és makacsul ragaszkodott hozzá, hogy gőzöljem magam. Ezt nem kockáztattam meg. Petrov szappannal lemosta az egész testem. „Most még a *lábacskája* következik" - közölte mintegy befejezésképpen. Szerettem volna megmondani neki, hogy meg tudok én magam is mosakodni, de nem akartam ellenkezni. A kicsinyítő „lábacska" szóból a legkisebb rabszolgalelkűség sem csendült ki; Petrov egyszerűen nem nevezhette a lábamat lábnak, bizonyára mert csak az igazi férfinak van lába, nekem csupán lábacskám lehet.

Miután megmosdatott, éppolyan szertartásosan, vagyis támogatva, minden lépésemet óva, mintha porcelánból volnék, kivezetett az előcsarnokba, segítette felölteni a fehérneműmet, s amikor végzett velem, visszaszaladt a fürdőbe, hogy gőzölje magát.

Hazaérve felajánlottam neki egy csésze teát. Nem utasította vissza, felhajtotta, és megköszönte. Elhatároztam, hogy bőkezű leszek, és megkínálom pálinkával. Pálinkát árultak a mi barakkunkban is. Petrov láthatóan örült, megitta, krákogott egyet, és kijelentette, hogy rendkívül felfrissült tőle, majd sietve a konyhába távozott, mintha ott valamit sehogy sem tudnának eldönteni nélküle. Hamarosan egy másik vendég váltotta fel, Baklusin (az utász), akit még a fürdőben meghívtam egy csésze teára.

Nem ismerek Baklusinnál kedvesebb természetű embert. Bántani ugyan nem hagyta magát soha, sőt elég gyakran veszekedett, nem szerette, ha beleavatkoznak a dolgaiba, egyszóval, meg tudta magát védeni, de nem volt haragtartó, és általában mindenki szerette. Akárhová ment, mindenütt szívesen fogadták. Még a városban is úgy ismerték, mint a világ legszórakoztatóbb emberét, aki sosem veszti el jókedvét. Harminc év körüli, magas, kellemes, barátságos férfi volt, eléggé szép arcán nagy szemölccsel. Néha olyan mulatságosan fintorgott, úgy tudott utánozni bárkit, hogy a környezete nem állhatta meg kacagás nélkül. Ő is a mókamesterek közé tartozott, de a vidámságot gyűlölő és lenéző embereknek sosem adott lehetőséget, hogy beléakaszkodjanak, így hát senki sem szidalmazta, hogy „üresfejű és haszontalan" ember. Csak úgy pezsgett benne az élet meg a tűz. Még az első napokban összeismerkedtünk, elmondta, hogy hivatásos katonacsaládból származik, később maga is utászkatona volt, sőt bizonyos magas rangú személyek felfigyeltek rá, és megszerették, amire még ma is büszke. Engem azonnal faggatni kezdett Pétervárról. Még olvasott is. Mikor teázni jött hozzám, megnevettette az egész barakkot azzal a történettel, hogy aznap reggel S. hadnagy hogyan járt túl a fegyházparancsnok őrnagy eszén, aztán mellém ült, és elégedett arccal kijelentette, hogy valószínűleg megtartják a színielőadást. Ünnepeken a fegyházban előadást rendeztek. A színészek a rabok közül adódtak, és szép lassan elkészítették a díszleteket is. A városi lakosok közül is akadt, aki jelmezeket, sőt női ruhát is ígért a szereplőknek; még azt is remélték, hogy egy csicskás révén vállrojtos tiszti egyenruhát tudnak szerezni. Csak attól féltek, hogy a fegyházparancsnok betiltja az előadást, akár a múlt évben. A múlt karácsonykor az őrnagy rossz hangulatban volt: valahol sokat vesztett a kártyán, no meg a fegyházban is sok volt a zűrzavar, és dühében betiltotta a színielőadást, de talán az idén engedékenyebb lesz.

Egyszóval Baklusin igen lelkesen készülődött. Láttam, hogy ő a színház egyik fő kezdeményezője, és megígértem, hogy feltétlen ott leszek az előadáson. Igen szívem szerint volt, ahogyan Baklusin őszintén örült a színház sikerének. Szó szót követett, és elbeszélgettünk. Többek között elmondta, hogy nem Péterváron töltötte le egész szolgálati idejét, valami vétségért R.-be vezényelték, ahol a helyőrségi zászlóaljnál szolgált mint altiszt. - Aztán onnan küldtek ide - tette hozzá.

- De miért? - kérdeztem.

- Miért? Mit gondol, Alekszandr Petrovics, miért? Hát azért, mert szerelmes lettem.

- No, az ilyesmiért senkit se küldenek ide - ellenkeztem nevetve.

- Csakhogy emiatt egy ottani németet lelőttem. De hát mondja meg őszintén, érdemes egy németért száműzni valakit?!

- Hogyan történt? Mondja el, ez aztán érdekes.

- A legnevetségesebb történet, Alekszandr Petrovics.

- Annál jobb. Nos, halljuk!

- Hát, ha akarja... Hát ide figyeljen...

S ekkor megismerkedtem egy gyilkosság, ha nem is olyan mulatságos, de eléggé furcsa történetével.

- A dolog így történt - kezdte Baklusin. - Áthelyeztek R.-be, láttam, szép nagy város, csak sok benne a német. Nos, akkoriban még ifjú ember voltam, a feletteseim becsültek, így hát félrecsaptam a sapkám, és éltem világomat. Kacsingattam a német lányokra. Megtetszett egy közülük. Lujza. A nagynénjénél lakott, mindketten mosónők voltak, de csak a legfinomabb fehérneműt vállalták. Elég jó módban éltek, a nagynéni amolyan rátarti asszony, már jól benn járt a korban. Kezdetben csak az ablakon keresztül kacsingattam, majd közelebbi barátságot kötöttünk. Lujza jól beszélt oroszul, igaz, egy kissé raccsolt, de olyan takaros lány volt, amilyennel soha az ideig nem találkoztam. Már kezdetben igyekeztem rávenni mindenre, de ő elhárított: „Nem, ezt nem tehetem, Szása, az ártatlanságom meg akarom őrizni, csak így lehetek méltó feleséged” - megsimogatott, és csengő hangon nevetett... S olyan ápolt és tiszta volt, hogy keresni kellett a párját. Ő kardoskodott amellett, hogy házasodjunk össze. Tessék csak elgondolni, hogyne vettem volna el egy ilyen lányt! Már éppen készültem az alezredesemhez, hogy engedélyt kérjek; s akkor egyszer csak azon veszem magam észre, hogy Lujza nem jön el a találkára, nem jött el másodszor se, harmadszor se... Levelet írtam neki; arra sem jött válasz. Mi lehet ez? - töprengtem. Ha csak hitegetett volna, akkor a levélre is válaszolna, no meg a találkán is ott lenne. De nem volt hazudozó természetű: egyszerűen szakított. Na, gondoltam, biztosan a nagynénje van a dologban. Az ángyához nem mertem elmenni; bár tudott mindenről, mégis lopva találkoztunk csak, suttyomban. Lógó orral járkáltam, végül írtam egy utolsó levelet, és kijelentettem: „Ha nem jössz el, én megyek a nénikédhez.” Erre megijedt, és eljött. Sírva elmondta, hogy egy Schultz nevű német, gazdag órásmester, ötven felé járó, távoli rokonuk szeretné elvenni feleségül - „hogy engem boldoggá tegyen, és ő se maradjon feleség nélkül öreg napjaira; azt mondja, szeret engem, s már rég elszánta magát, de hallgatott, és készülődött. Értsd meg, Szása - folytatta Lujza -, gazdag ember, és megcsinálom a szerencsém; meg akarsz tán fosztani a szerencsémtől?” Én csak nézem, Lujza meg rám borul sírva... Eh, gondoltam, igaza van! Van-e értelme, hogy katonához menjen feleségül, még ha altiszt is? „Nos - mondtam -, isten veled, Lujza; nem akarok útjába állni a szerencsédnek, legalább szép ember?” - „Nem - felelte -, öregecske, hosszú orral...” Ezen ő is nevetett. Elváltunk, s azt gondoltam, a sors nem nekem rendelte! Másnap elmentem a német boltja

előtt, előző nap Lujza megmondta a címet. Nézek a kirakatba, látom, ott ül a német, órát javít, olyan negyvenöt év körüli, horgas orrú, dülledt szemű ember frakkban és magas, keménygallérral, amolyan tekintélyes, hórihorgas ember. Köptem egyet, biz' isten, kedvem lett volna betörni a kirakatát... de hát, gondoltam magamban, nem érdemes bántani; ami a szekérről leesett, az már elveszett! Alkonyattájt tértem vissza a laktanyába, ledőltem az ágyra, és akár hiszi, akár nem, Alekszandr Petrovics, elfogott a sírás.

Így múlt el két-három nap. Lujzával nem találkoztam. Közben értesültem egy komaasszonytól (az is idősebb mosónő volt, akivel Lujza néha összejött), hogy a német tud a mi szerelmünkről, és ezért szánta el magát a gyors leánykérésre. Enélkül tán még két évet is várt volna. Állítólag Lujzát megeskette, hogy engem többé nem lát; de a lányt meg a nénikéjét egyelőre csak böjtösen tartja; meglehet, még meggondolja magát, nem végleges a döntése. A komaasszony azt is elmondta, hogy holnaputánra, vasárnapra meghívta mindkettőjüket kávéra, és egy öreg rokonuk is ott lesz, egy volt kereskedő, aki most oly szegény, mint a templom egere, s egy pinceraktárban dolgozik. S mikor megtudtam, hogy talán vasárnap dől el a dolog, úgy elfogott a düh, hogy képtelen voltam uralkodni magamon. Aznap, no meg másnap egyebet sem tettem, mint ezen töprengtem. Hogyan faljam fel ezt a németet? - gondoltam.

Vasárnap reggel még fogalmam sem volt, mi lesz, de a mise után kaptam magam, felvettem a köpenyem, és elindultam a némethez. Gondoltam, most valamennyiüket együtt találom. De hogy miért indultam a némethez, s hogy mit akartam ott csinálni, magam sem tudtam. Mindenesetre zsebre vágtam a pisztolyomat. Volt egy ócska, régimódi pisztolyom, még kölyökkoromban abból lövöldöztem. Rosszul működött már, de mégis golyóra töltöttem, gondolván, ha ki akarnak dobni, vagy gorombáskodnak velem, előveszem a pisztolyt, és rájuk ijesztek. Megérkeztem. Az órásműhely üres volt, mind benn ültek a szobában. Négyükön kívül egy lélek se volt ott, még a szolgáló sem. Az órásnak egy német szolgálója volt, az is főzött rá. Keresztülmentem az üzleten, látom, a hátsó ajtó zárva, de csak egy öreg kampó tartja. A szívem hevesen vert, megálltam, füleltem: németül beszéltek. Ahogy csak erőmből telt, az ajtóba rúgtam, az rögtön kinyílt. Megpillantottam a terített asztalt, rajta szeszfőzőn forrt a kávé. Kétszersült, egy tálcán pedig vodka, hering, felvágottak és egy üveg bor. Lujza meg a nénikéje kiöltözve a díványon ült. Szemben velük egy széken maga a vőlegény, a német, szépen megfésülve, frakkban, keménygallérban. Kissé távolabb egy már idősebb, kövér, őszbe csavarodott német ült hallgatagon a másik széken. Ahogy beléptem, Lujza elsápadt. A nénikéje már-már felugrott, de visszahuppant, a német összeráncolta homlokát. Roppant dühös lett; felállt, és elém jött.

- Mit óhajt? - kérdezte.

Bár zavarba estem, de elkeseredésem erőt adott.

- Mit óhajtok! - mondom. - Ha már itt a vendég, fogadd szívesen, és kínáld meg vodkával. Vendégségbe jöttem hozzád.

A német egy darabig gondolkozott, majd így szólt:

- Üljön le, kérem.

Leültem.

- No hát, ide azzal a vodkával! - vetettem oda.

- Tessék, itt a vodka, igyon! - felelte.

- Aztán jófajta vodkát adjál - mondtam, s a düh már szinte fojtogatott.

- Ez finom vodka.

Vérig sértett, hogy jóformán semmibe sem vesz, de még jobban sértett, hogy Lujza mindezt látja. Ittam, majd így folytattam:

- Aztán mért gorombáskodsz, te német? Inkább barátkozz velem. Hisz jó barátként jöttem ide.

- Én nem lehetek a maga barátja - mondja -, maga közönséges katona.

Erre aztán felbőszültem.

- Ej, te virslifaló, madárijesztő! Tudod-e, hogy ettől a minutától kezdve azt tehetem veled, amit akarok? Akarod, hogy lelőjelek ezzel a pisztollyal?

Előhúztam a fegyvert, odaálltam eléje, és a csövet egyenesen az arcának szegeztem. A többi meg csak ül, mint aki se eleven, se holt, még pisszenni sem mertek, a másik öreg pedig csak hallgatott, remegett, mint a nyárfalevél, egészen elsápadt.

A német meghökkent, de egykettőre magához tért.

- Nem félek magától - mondta -, és mint nemes érzésű ember, kérem, hagyja abba tréfáit, egy cseppet sem félek magától.

- Hej, de még mennyire hogy félsz! - Hogyne remegett volna! A fejét sem merte mozdítani a rászegzett pisztolytól, csak ült.

- Dehogy - mondta -, ezt maga nem meri megtenni.

- Aztán mért ne merném?

- Mert ez magának szigorúan tilos - mondta. - Magát ezért szigorúan meg fogják büntetni.

Az ördög sem ismerhette ki magát ezen a németen! Ha nem dühít fel annyira, tán még ma is élne. Minden a vitatkozás miatt történt.

- Szóval nincs hozzá merszem? - mondtam.

- Nincs hát!

- Nincs?

- Maga ezt egyáltalán nem meri megtenni...

- Hát nesze neked, te virslifejű! - Azzal fejbe lőttem. Tüstént lefordult a székről. A többiek kiabálni kezdtek.

Zsebre vágtam a pisztolyt, és már ott sem voltam, s az erődkapu közelében a csalán közé hajítottam a pisztolyt.

Hazaértem, ledobtam magam az ágyra, s arra gondoltam, hogy hamarosan értem jönnek. Elmúlt egy óra; elmúlt a másik is. Nem kerestek. Alkonyat felé úgy elfogott a bánat, hogy na. Kimentem a városba, feltétlen találkozni akartam Lujzával. Elmentem az órásműhely előtt, látom, tele van néppel, rendőrökkel. Odaszóltam a komaasszonynak, hívjad ki Lujzát! Egy pillanatig se kellett várnom, látom, Lujza máris szalad; sírva borult a nyakamba: „Mindennek én vagyok az oka, mondta, miért is hallgattam a nénikémre." Elmondta azt is, hogy a történtek után a nénikéje azonnal hazament, és ágynak esett az ijedtségtől, de hallgat. „Senkinek sem mondta el, mi történt, nekem is megtiltotta, hogy beszéljek; fél. Lesz, ami lesz, semmi közünk hozzá. »Ide figyelj, Lujza - mondta -, minket ott senki se látott, a szolgálóját is elküldte, úgy látszik, attól félt, kikaparja a szemét, ha megtudja, hogy asszonyt hoz a házhoz. A segédei közül egy sem volt a házban, mindenkit eltávolított. Maga főzte a kávét, és készítette el a harapnivalót. Az a rokona pedig azelőtt is hallgatott egész életében, sosem beszélt, s mikor az az imént megtörtént, fogta a kalapját, és elsőnek távozott. Bizonyára az is hallgatni fog«" -

mondta Lujza. Így is történt. Eltelt két hét, senki se jött értem, gyanú sem merült fel ellenem. Akár hiszi, akár nem, Alekszandr Petrovics, ez alatt a két hét alatt megismertem a teljes boldogságot. Lujzával minden áldott nap találkoztam. El sem mondhatom, mennyire ragaszkodott hozzám! Sokszor mondta sírva: „Elmegyek veled, bárhová száműznek is, kitartok melletted, mindent itthagyok érted!" Néha úgy éreztem, hogy megpattan bennem az élet, annyira meghatott Lujza kedvessége. Nos, két hét múlva értem jöttek. Az öreg meg a nagynéni megegyeztek, hogy feljelentenek...

- Várjon csak - vágtam Baklusin szavába -, hisz ezért csak tíz, no legfeljebb tizenkét évet kaphatott volna, és egész büntetését a polgári kategóriában tölthette volna el. De maga a szigorított osztályra került. Hogyan lehetséges ez?

- Nos, még egyéb is történt - felelte Baklusin. - Mikor a tárgyalásra vittek, a kapitányom a legocsmányabb szavakkal illetett a bíróság előtt. Ezt nem bírtam eltűrni. Odaszóltam neki: „Mit mocskolódsz, te gazember? Hát nem látod, hogy a szent orosz címer előtt ülsz!" Erre aztán az ügy rögtön más fordulatot vett, egészen más ítéletet hoztak, és mindenért együttvéve négyezer vesszőcsapásra és szigorított osztályra ítéltek. Mikor ítéletvégrehajtáshoz vittek, kivezették a kapitányt is: engem a zöld vesszők kettős sorfala közé, a kapitányt meg lefokozták, és egyszerű közkatonaként a Kaukázusba küldték. Viszontlátásra, Alekszandr Petrovics. A színielőadásra pedig feltétlenül jöjjön el.

10. Krisztus születésének ünnepe

Beköszöntött végre az ünnep. A foglyok már a karácsony előtti napon alig mentek ki munkára, csak a szabó- és egyéb műhelyekben dolgoztak; a többi rab éppen csak hogy megjelent a reggeli névsorolvasáson, és bárhová küldték is ki őket, legtöbbjük magányosan, csoportosan hamarosan visszatért a fegyházba, és ebéd után már mindenki otthon maradt. Többségük reggel is kizárólag a saját intéznivalói és nem a kincstári munka miatt távozott: egyesek azért, hogy bort hozzanak és még rendeljenek; mások, hogy ismerős komáikkal vagy komaasszonyaikkal találkozzanak, vagy beszedjék a munkájukért járó adósságot az ünnep előtt; Baklusin meg a műkedvelő gárda tagjai pedig végigjárták az ismerősöket, főleg a tiszti cselédséget, és beszerezték a szükséges jelmezeket. Némelyek fontoskodó, gondterhelt képpel járkáltak, csupán azért, mert a többiek is elfoglaltak és gondterheltek voltak, holott az előbbieknek sehonnan sem járt pénz, mégis olyan arccal jártak, mintha ők is várnák, hogy valakin behajthassák a kölcsönt - egyszóval, mintha mindenki valami változást, valami rendkívülit várt volna a holnapi naptól. Estére a foglyok által megbízott rokkantak sokféle ennivalót: marhahúst, malacot, sőt libát is hoztak a piacról. Még a legszerényebb, a legtakarékosabb fegyencek is, akik egész éven át kuporgatták a garasokat, többségükben úgy érezték, ezen a napon illő kinyitni a bugyellárist, hogy méltó módon lakomát üljenek. Hisz másnap beköszönt az igazi, a fogolytól elvitathatatlan nagy ünnep, amelyet még a törvény is biztosított számukra. Ezen a napon a fegyencet nem küldhették munkára, és ilyen nap csupán három volt egy évben.

Ki tudja, hány emlék háborgott ezeknek a kitaszítottaknak a lelkében egy ilyen napon! A nagy ünnepnapok már gyerekkortól kezdve mélyen bevéső dnek az egyszerű emberek lelkébe. Ezekben a napokban megszűnik számukra a nehéz munka, ezekben a napokban jön össze a család. A fegyházban bizonyára gyötrő sóvárgással emlékeztek vissza mindenre. Az ünnepnek kijáró tisztelet szinte szertartássá vált a fegyencek körében; valamennyien komoly, gondterhelt arccal jártak-keltek, bár sokaknak semmi dolguk se akadt. Ünnepkor még a duhajkodók is igyekeztek tekintélyes külsőt ölteni... S mintha a nevetés is tilos lett volna. A hangulat a szigorúságig és a türelmetlen ingerlékenységig fokozódott, s ha valaki, akár véletlenül is, megbontotta ezt a légkört, azonnal rákiáltottak, leszidták, és úgy megharagudtak rá, mintha az ünnep iránt tanúsított volna tiszteletlenséget. A fegyenceknek ez a hangulata igen figyelemreméltó, sőt megható. A nagy nap iránt érzett, velük született áhítaton kívül szinte öntudatlanul úgy érezték, hogy a karácsony megünneplésével újra bekapcsolódnak a külvilágba, hogy nem is annyira kitaszítottak, elveszett emberek, nem a társadalom számkivetettjei, s a fegyházban is úgy élnek, mint ahogy az emberek általában. Szemlátomást így éreztek, s ezt meg is lehetett érteni.

Akim Akimics is nagyban készülődött az ünnepre. Neki nem voltak családi emlékei, hiszen idegeneknél, árva gyerekként nőtt fel, és már tizenöt éves korában nehéz katonai szolgálatba lépett; életében nem voltak különös örömök, mivel egész életét egyhangúan, szigorú szabályok között töltötte; attól is félt, hogy egy hajszálnyira megszegje a kiszabott kötelességeket. Nem volt különösképpen vallásos; úgy látszott, az erkölcsösség teljes mértékben helyettesítette egyéb emberi tulajdonságait, főleg a szenvedélyeket meg a vágyakat, rosszakat, jókat egyaránt. Ennek következtében izgalom nélkül élt, nem zavarták bánatos, teljesen haszontalan emlékek, s így nem nagy sürgölődéssel készült az ünnepélyes nap fogadására, hanem halk, akkurátus illendőséggel, amelyből annyi volt benne, amennyi éppen a kötelesség meg a kiszabott rend betartásához szükséges. De különben sem szeretett túlságosan töprengeni. Mintha a dolgok lényege sosem hatolt volna az agyáig, de az előírt szabályokat szigorú pontossággal betartotta. Ha másnap megparancsolták volna, hogy ennek az ellenkezőjét tegye,

éppoly engedelmesen és pontosan megcsinálta volna, mint előtte való nap a fordítottját. Életében egyetlenegyszer tett kísérletet, hogy a maga esze után éljen, akkor is fegyházba került. Ez a lecke nem volt hiábavaló. Bár a sors arra ítélte, hogy ama tettét se értse meg soha, de ebből a kalandjából levonta az üdvözítő szabályt, hogy semmilyen körülmények között sem szabad okoskodni, mivel az okoskodás „nem az ő eszének való" - mint ahogy a foglyok mondani szokták. Vakon követte az előírásokat, sőt még a kásával töltött ünnepi sült malacát is (saját kezűleg készítette el, mivel értett a sütés-főzéshez) egyfajta előlegezett tisztelettel nézte, mintha nem is közönséges malacról lenne szó, amelyet bármikor megvehet és megsüthet, hanem különleges ünnepi pecsenyéről. Meglehet, már gyermekkorában megszokta, hogy ezen a napon malac legyen az asztalon, és ebből arra következtetett, hogy egy ilyen nap nem múlhat el malac nélkül; meggyőződésem, hogy ha csak egyetlen ilyen napon nem ehetett volna malacot, egész életében lelkiismeret-furdalás gyötörte volna kötelességmulasztás miatt. Hétköznapokon öreg zekében és elnyűtt, bár tisztességesen megfoltozott nadrágban járt, amiben már csak az imádság tartotta a lelket. Most derült ki, hogy ládájában már négy hónapja gondosan őrizte a vételezett új holmit, de nem nyúlt hozzá, s abban a kellemes gondolatban élt, hogy ünnepkor ölti magára az új ruhát. Így is tett. Az új zekét meg nadrágot még előző este elővette, kiteregette, megnézte, leporolta, kirázta, s csak aztán próbálta fel. Kiderült, hogy pontosan ráillik; rásimult, a gombolása feszes, és a gallér is jó magasan állt az álla alatt; úgy feszült a derekára, minta katonai egyenruha. Akim Akimics elégedetten vigyorgott, és hetykén forgolódott a csöppnyi tükre előtt, amelyet saját kezűleg szegett be aranypapírral még régen. A galléron csupán egyetlenegy kapocs nem volt megfelelő helyen. Alighogy észrevette, elhatározta, hogy átvarrja a kapcsot. Méregetni kezdte, átvarrta, és mikor felpróbálta, kiderült, hogy most már teljesen rendben van minden. Ezután összehajtotta a ruhát, és nyugodt lélekkel rakta el ládájába másnapig. Koponyája szigorúan előírás szerint volt leborotválva. De ahogy a tükörben nézegetni kezdte magát, alig látható kis hajszálakat vélt felfedezni, s erre azonnal ment az „őrnagyhoz", hogy tökéletesen és a szabályok szerint megborotválja. Bár másnap senki sem szemlélte volna meg Akim Akimicsot, de lelkiismerete megnyugtatására mégis elment a borbélyhoz, hogy egy ilyen nap örömére, valamennyi kötelességnek eleget tegyen. A gombok, vállpántok, sujtások iránti áhítatos tisztelete már gyermekkorában beleivódott, s úgy élt szívében, mint a vitathatatlan kötelesség, mint a legmagasabb fokú szépség jelképe, amelyet csakis egy rendszerető ember érhet el. Mindent rendbe hozott, s utána, lévén ő a barakk szobagazdája, elrendelte, hogy hordják be a szénát, és személyesen ügyelt, hogyan szórják szét a padlón. Ugyanezt tették a többi barakkban is. Nem tudom, miért, de karácsonykor mindig szénával hintették be a barakkok padlóját. Munkája végeztével Akim Akimics elrebegte imáját a szentkép előtt, lefeküdt, és tüstént boldog gyermekálomba merült, hogy reggel minél korábban felébredhessen. Egyébként a többi fegyenc is hasonlóképpen cselekedett. Valamennyi barakkban jóval korábban feküdtek le. A szokásos esti munkákat félretették; kártyacsatáról szó sem lehetett. Valamennyien várták a másnap reggelt.

Végre az is beköszöntött. Alighogy hasadt a hajnal, ébresztőt doboltak, kinyitották a barakkokat, és a létszám-ellenőrzésre bevonuló ügyeletes altiszt mindenkinek kellemes ünnepeket kívánt. Kedves udvariassággal hasonlóképpen válaszolt mindenki. Miután gyorsan elvégezték az imát, Akim Akimics és sokan, akiknek saját libájuk vagy malacuk volt a konyhán, siettek megnézni, mennyire haladt a dolog, mi történik, sütik-e a pecsenyét és így tovább. Barakkunk hóval, jéggel belepett ablakán keresztül a sötétben is oda látszott a két, gyertyafényben ragyogó konyha, ahol hat kemencében lobogott a hajnalban meggyújtott tűz. A fegyházudvaron már sürögtek a fegyencek, ki begombolt, ki csak úgy panyókára vetett bekecsben. Valahányan a konyha felé igyekeztek. Egynéhányan - igaz, hogy kevesen - már jártak a kocsmárosoknál is. Ezek voltak a legtürelmetlenebbek. Egyébként valamennyien illedelmesen, jámboran, ünnepélyesen viselkedtek. A szokásos káromkodásokat, civakodásokat

nem lehetett hallani. Mindannyian érezték, hogy nagy nap és nagy ünnep ez. Voltak, akik bejárták a barakkokat, hogy kellemes ünnepeket kívánjanak ismerőseiknek. Barátságos légkör töltötte be a rabtelepet. Itt mellékesen megjegyzem: a foglyok között jóformán sosem lehetett igazi barátságot tapasztalni, persze nem az ilyen felszínes cimboraságokról beszélek, hanem arra akarok rámutatni, hogy szinte párját ritkította, hogy valamelyik fegyenc kebelbarátságot kötött volna egy másikkal. A fegyházban az ilyen barátkozások jóformán nem léteztek, és ez igen figyelemreméltó jelenség, hiszen a szabad világban ez másképp van. Itt nálunk az egymás közti érintkezésben volt valami nyerseség, darabosság, persze voltak kivételek, de azok is bizonyos régen kialakult és megszabott formákhoz kötve. Én is elhagytam a barakkot. Alig-alig pirkadt, halványultak a csillagok. Fagyos, könnyű pára emelkedett az ég felé. A konyhakemencék kürtőjéből vastagon szállt a füst. A szembejövő foglyok egy része szívélyes és nyájas hangon kívánt boldog ünnepeket. Megköszöntem, és hasonlóképp válaszoltam. Köszöntöttek olyanok is, akikkel egyhónapi ittlétem óta soha egy szót sem váltottam.

A konyha küszöbén egy katonai barakkból való fegyenc ért utol, panyókára vetett ködmönnel. Már félúton kiabált felém: „Alekszandr Petrovics, Alekszandr Petrovics!” Szaladva igyekezett a konyhára. Megálltam, hogy bevárjam. Kerek képű, szelíd tekintetű, mindenkivel roppant szófukar, fiatal fiú volt, aki soha egyetlen szót sem váltott velem, és a legkisebb figyelemre se méltatott - azt sem tudtam, hogy hívják. Lihegve futott oda hozzám, megállt és együgyű, de boldog mosollyal mereven a szemembe nézett.

- Mit akar? - kérdeztem tőle nem kis meglepetéssel, ahogy elnéztem; ott állt előttem mosolyogva, s rám meresztette szemét, anélkül, hogy beszélni kezdene.

- De hiszen ünnep van... - motyogta, s észbe kapva, hogy nincs több mondanivalója számomra, sietősen folytatta útját a konyhára.

Megjegyzem, hogy ezek után soha többé nem jöttünk össze, jóformán sosem váltottunk szót egymással egész fegyházi tartózkodásom alatt.

Az izzó kemencék körül nagy volt a tolongás, a nyüzsgés a konyhában. Mindenki saját jószágára ügyelt; a szakácsok már főzték a kincstári ételt, mivel ezen a napon korábban kezdődött az ebéd. Senki sem látott evéshez, bár egyeseknek nagyon akarózott, de tisztelni kellett a szokást a többiek előtt. Várták a pópát, mivel csak a látogatása után lehetett megszegni a böjtöt. Egyébként, alig kezdett virradni, a kapun kívül már felhangzott a tizedes hívó szava: „Szakácsok!” Ez a kiáltás jóformán két óra hosszat percenként felhangzott. Azért hívták ki a konyhából a szakácsokat, hogy átvegyék a város minden pontjából a fegyházba küldött adományokat. Töméntelen kalácsot, kenyeret, túrós süteményt, mézeskalácsot, sajtos lepényt, palacsintát meg omlós teasüteményt küldtek. Úgy hiszem, nem akadt egyetlen kereskedő- vagy polgárház az egész városban, ahonnan a háziasszony ne küldött volna a kenyérből, hogy megvendégelje a „szerencsétlen” foglyokat a nagy ünnepen. Voltak igen bőkezű ajándékok, finomlisztből sütött fehér kenyerek, voltak jóval szerényebbek is, garasos kalács, hozzá egypár fekete lisztből sütött lepény egy cseppnyi tejföllel: szegény ember küldte utolsó falatját a még szegényebbnek. De mindent egyforma hálával fogadtak, nem tettek különbséget az adományok meg az adományozók között. Az ajándékot átvevő foglyok levették sapkájukat, meghajoltak, boldog ünnepeket kívántak, és az elemózsiát a konyhába vitték. Mikor a cipókból, süteményekből már egész halom gyűlt össze, behívták a barakk-gazdákat, akik egyenlően szétosztották a barakkok közt. Mindez veszekedés, káromkodás nélkül történt: igazságosan és egyenlően. A mi részünket már hazaérve osztották szét; Akim Akimics meg egy másik fogoly végezte ezt a munkát. Saját kezűleg adták oda az adományt minden fogolynak. Egyetlen kifogás vagy irigykedő megjegyzés sem hallatszott, mindenki elégedett volt; még a gyanúja sem merülhetett fel, hogy az adományt elsikkasztják vagy

igazságtalanul osztják szét. Miután Akim Akimics elvégezte dolgát a konyhában, ment a barakkba, hogy átöltözzön. Az öltözködést kellő méltósággal és ünnepélyességgel végezte, bekapcsolt minden kapcsot, majd utána azonnal imádkozni kezdett. Még szép számmal imádkoztak térdepelve, főleg az öregebbek. A fiatalok nemigen követték példájukat: inkább csak úgy állva keresztet vetettek, még ünnepnapon is. Akim Akimics az ima után odajött hozzám, és némi ünnepélyességgel boldog ünnepeket kívánt. Rögtön meghívtam teára, ő pedig meghívott malacpecsenyére. Rövidesen Petrov is beszaladt hozzám jó kívánságaival. Szemmel láthatóan már felhajtott a garatra. Bár lihegve érkezett, alig szólt egypár szót, mintegy várakozva álldogált előttem, aztán hamarosan otthagyott, és ment a konyhára.

Közben a katonai fegyencek barakkjában készültek a pópa fogadására. Ez a barakk másképpen volt berendezve, mint a többi, a priccsek a fal mentén húzódtak, és nem a helyiség közepén; az egész fegyházban ez volt az egyetlen helyiség, amelynek a közepét szabadon hagyták. Bizonyára azért rendezték be így, hogy szükség esetén itt gyűjthessék össze a fegyenceket. A barakk közepére asztalt állítottak, letakarták tiszta szőttessel, ikont tettek rá, és meggyújtották a mécsest. Végre megérkezett a pap a kereszttel és a szenteltvízzel. Előbb imádkozott és énekelt az ikon előtt, majd megállt a foglyokkal szemben, akik egyenként odaléptek, és áhítatosan megcsókolták a feszületet. A pópa ezután körbejárta a barakkokat, és meghintette őket szenteltvízzel. A konyhán megkóstolta és megdicsérte a kenyerünket, amelynek jó íze híres volt városszerte. A foglyok erre tüstént megajándékozták két frissen sült cipóval; azonnal odahívták az egyik rokkantat, hogy vigye el a lakására. A feszülettől éppoly áhítattal búcsúztak, mint ahogy fogadták. Röviddel később megérkezett a fegyház meg az erőd parancsnoka. Az erődparancsnokot a fegyencek szerették, sőt tisztelték. Az őrnagy kíséretében végigjárta a barakkokat, mindenütt kellemes ünnepeket kívánt, majd bement a konyhába, és megkóstolta a fegyházi káposztalevest. A leves ízletesre sikerült, hisz ezen a napon majdnem egy font húst utaltak ki minden fegyenc számára. Ezenkívül köleskása is készült, és volt benne zsír bőven. Az erődparancsnok távozása után az őrnagy elrendelte, hogy osszák ki az ebédet. A fegyencek igyekeztek elkerülni a szeme elől, nem szerették a szemüveg mögül kivillanó gyűlöletes pillantásait, melyek csak úgy cikáztak jobbra-balra, fürkészve, nem akad-e valamilyen fegyelmezetlenség, nem lát-e valahol rendbontót.

Elkezdődött az ebéd. Akim Akimics malacpecsenyéje pompásan sikerült. Képtelen vagyok megmagyarázni, hogyan történhetett, hogy az őrnagy távozása után alig öt perccel máris felbukkant egy csomó részeg ember, pedig az előbb valamennyien színjózanok voltak. Egyre több lett a mosolygó, ragyogó arc, előkerült a balalajka. A hegedűs lengyel már ott ballagott valamelyik dáridózó mögött, aki az egész napra felfogadta, és vidám tánczenét cincogott a fülébe. A beszéd egyre zajosabbá, egyre borgőzösebbé vált. Az ebéd azért különösebb rendbontás nélkül zajlott le. Mindenki jóllakott. Az idősebbek meg a tekintélyesebbek azonnal lefeküdtek aludni, így tett Akim Akimics is, aki úgy hitte, hogy ilyen nagy ünnepen feltétlenül illik szundítani egyet ebéd után. A sztarodubi óhitű apó rövid szundikálás után felmászott a kemencére, kinyitotta könyvét, és szinte megszakítás nélkül késő éjszakáig imádkozott. Nehéz szívvel nézte a „szégyent", ahogy ő nevezte a foglyok általános mulatozását. A cserkeszek letelepedtek a tornácra, és valamennyien kíváncsian, de bizonyos undorral nézték a részeg népséget. Nurra odajött hozzám. „Jaman, jaman![18] - mondotta, a tisztességes ember méltatlankodásával csóválva fejét. - Uh, jaman! Allah megharagszik!" Iszaj Fomics konok fensőséggel meggyújtotta gyertyáját a kis zugában, és munkához fogott, mintha tüntetőleg mutatni akarná, hogy ez nem az ő ünnepe. Imitt-amott elkezdődtek a kártyacsaták. A rokkantaktól nem féltek.

[18] Rossz.

Ám az ügyeletes altiszt miatt, aki bár jómaga is igyekezett szemet hunyni, mégis őrszemet állítottak. Az ügyeletes tiszt egész nap mindössze háromszor nézett be a fegyházba. Még be sem jött, a részegek elbújtak, s a kártyázást is abbahagyták, noha a tiszt nem óhajtotta észrevenni a kisebb szabálysértéseket. Hisz ezen a napon a részegség is csak kisebb szabálysértésnek számított. Szép lassacskán az egész nép mulatni kezdett. Már egy-ketten össze is vesztek. Megjegyzem, a többség mégis józan maradt, így hát volt kinek ügyelnie a duhajkodókra. A mulatozók viszont mérték nélkül ittak. Gazin elemében volt. Önelégült ábrázattal járkált a helyén, a barakk falában, egy titkos helyen őrzött pálinkáját már nyíltan a priccse alatt tartotta, és kaján nevetéssel fogadta a kunyeráló szeszfogyasztókat. Jómaga józan volt, egy cseppet sem ivott. Úgy döntött, hogy miután a foglyok zsebéből már minden pénzt kiszedett, az ünnep végén kezdi el a dőzsölést. A barakkokban dalolni kezdtek. A mámor már ködös kábultságba csapott, és a dalolástól nem voltak messze a könnyek. Sokan panyókára vetett bekecsben, délceg tartással sétálgattak, pengetvén balalajkájuk húrjait. A szigorítottak nyolc főből álló kórust szerveztek. Szépen daloltak balalajka- és gitárkísérettel. Kevés igazi népdalt énekeltek. Csupán egy igen vidám nótára emlékszem.

Eladó lány vagyok,
Este mulatoztam...

Itt hallottam először ennek a dalnak egy újabb változatát, amit addig nem ismertem. A dal végét megtoldottak néhány sorral:

A fiatal menyecskének
Rendben van a háza,
Tiszta a kanala,
A leves a tálba.
Ragyog a küszöbje,
Megsült a kalácsa...

Legtöbbször a közismert, úgynevezett fegyencdalokat énekelték. Az egyik, „Úgy esett...” kezdetű, humoros formában mondja el, hőse hogyan élt és mulatozott, mint valami nagyúr a szabad világban, de most lakat alá került. Elmondja, hogy azelőtt „pezsgőt habzsolt madártejjel”, most pedig:

Vízben főtt káposzta az én eledelem,
Annyit zabálhatok, hogy eláll a fülem...

Gyakran énekelték ezt a jól ismert dalt is:

Legény koromban vígan éltem,
Kapitálisom is volt meg pénzem,
Elúszott a kapitális meg a vagyon,
Itt élek most immár rabon...

És így tovább. Csakhogy itt a fegyházban a „kapitális” szó helyett „kopitálist” mondtak. A „kopity”: „kuporgatni” szóból vezették le a kapitálist; bánatos hangon fújták. Volt egy eredeti fegyencdal is, amely szintén eléggé közismert.

Alig pirkad még a hajnal,
Ébresztőre szól a dob,
Kinyitja az őr az ajtót,
Megjönnek a hadnagyok.

Nem tudják azt, hogyan élünk
Mink itt a négy fal megett,
De velünk a nagy Jóisten,
Elvesznünk hát nem lehet... stb.

Énekeltek egy másik még szomorúbb dalt is, amelynek egyébként gyönyörű volt a melódiája, bizonyára fegyenc szerezte az eléggé érzelgős és ügyetlen szövegre. Ma már csupán néhány sorára emlékszem.

S nem látja meg többé szemem
Azt a földet, hol születtem,
Ártatlanul szenvedek itt
Ezer kínt örök időkre.

Háztetőn huhog a bagoly,
Hangja szétszáll az erdőben,
Szívem szomorúan szorong,
Nem leszek én többé ottan.

Ezt a nótát gyakran énekelték nálunk, de sohasem kórusban, mindig egyedül. Szabad időben megesett, hogy egyik-másik fogoly kiült a barakk tornácára, fejét tenyerébe hajtotta, eltöprengett, aztán magas fejhangon énekelni kezdett. Majd megszakadt az ember szíve, ahogy hallgatta. Sok jó hangú ember volt ott a fegyházban.

Lassacskán alkonyodni kezdett. A részeg duhajkodás, a mulatozás szomorúságba, keserűségbe, nyomasztó füstbe fulladt. Aki még egy órával azelőtt kacagott, most részegen zokogott egy sarokban. Voltak, akik már egymásnak is mentek. Egyesek sápadtan, lábukon alig állva, tántorogtak a barakkban, és belekötöttek társaikba. Akik jól bírták az italt, barátot kerestek, hogy kiönthessék lelküket, és elsírhassák részeg bánatukat, de mindhiába. Ez a szerencsétlen népség mind egy szálig szeretett volna örülni, szerette volna vidáman eltölteni a nagy ünnepet - de Uramisten, mily nehéz és szomorú nap volt ez jóformán mindegyikük számára! Estére mindegyikük csalódottnak érezte magát.

Petrov két ízben is beszaladt hozzám. A nap folyamán nagyon keveset ivott, és majdnem józan volt, de az utolsó pillanatig titkon várt valamire, várta, hogy történjék valami rendkívüli, ünnepi, vidító dolog. Bár nem beszélt erről, de látszott a szemén, hogy feltétlen számít rá. Fáradhatatlanul járt egyik barakkból a másikba. Ám a részegeskedésen, zagyva káromkodáson és a mámortól kábult fejeken kívül semmi egyébbel nem találkozott. Szirotkin csinosan megmosdva feszített új piros ingében, járta a barakkokat, és naiv bizakodással mintha ő is várt volna valamit. A barakkokban elviselhetetlen és undorító lett minden. Persze sok mulatságos dolog is akadt, de én valahogy szomorú voltam, sajnáltam valamennyi társamat, nyomasztó és fojtogató érzés volt közöttük lennem.

Amott két fegyenc azon vitatkozik, ki vendégelje meg a másikat. Látszik, már régen vitatkoznak, sőt előzőleg össze is vesztek. Az egyik hosszabb idő óta feni a fogát a másikra. Panaszkodik, és nehezen forgó nyelvvel igyekszik bebizonyítani, hogy a másik igazságtalanul bánt el vele: a múlt év farsangján eladtak valami bekecset, és eldugták valahová a pénzt... A vádaskodó magas, izmos, távolról sem ostoba, békés fickó, de ha részeg, igyekszik mindenkivel barátkozni, hogy kiönthesse bánatát. Mintha csakis azért káromkodna és követelőzne, hogy utána még jobban összebarátkozzon ellenfelével. A másik zömök, kerek képű, ravasz és fürge fickó. Meglehet, a társánál is többet ivott, de alig fogott rajta az ital. Kemény ember, és gazdagnak mondják, de most valami okból nem tartja tanácsosnak felingerelni hirtelen haragú

barátját, és odavezeti a csaplároshoz; a barátja erősködik, hogy kötelessége megvendégelni, „ha igazán becsületes ember”.

A csapláros bizonyos tisztelettel néz a vevőre, és csipetnyi megvetéssel az indulatos barátra, aki nem a saját, hanem a másik számlájára iszik. Előszedi a pálinkát, és teletölt egy bögrét.

- Úgy ám, Sztyopka, ezzel te tartozol - mondja a heveskedő barát, látván, hogy a másik megadta magát -, ez a kötelességed.

- Kár itt koptatnom veled a nyelvem! - ránt vállat Sztyopka.

- Nincs igazad - kardoskodik az első, s átveszi a bögrét a csaplárostól -, mivel te nekem pénzzel tartozol; egy fikarcnyi lelkiismeret sincs benned, még a szemed sem a tiéd, azt is adósságra vetted! Aljas vagy, Sztyopka, mondhatom; egyszóval, aljas!

- Mit háborogsz, kilöttyented a pálinkát! Ha már megtiszteltek és adnak, hát igyál! - kiáltott a kocsmáros a heveskedő barátra. - Nem vigyázhatok rád holnapig!

- Megiszom én, mit kiabálsz! Kellemes ünnepeket, Sztyepan Dorofejics! - fordult Sztyopkához udvariasan, könnyed meghajlással; már elfelejtette, hogy fél perccel előbb lehordta a barátját. - Élj száz évet jó egészségben, azon túl, amit eddig éltél! - Felhajtotta az italt, krákogott, és megtörölte a száját. - Azelőtt, cimborák, jól bírtam én a pálinkát - jegyezte meg fontoskodva, mintha közönséghez és nem egy személyhez intézné szavait -, de hiába, az évek... Köszönöm, Sztyepan Dorofejics.

- Nincs mit.

- Ide hallgass, Sztyopka, noha voltaképpen aljas embernek tartalak, mégiscsak azt mondom...

- Ide figyelj, te részeg disznó, én meg ezt mondom neked... - vágott szavába Sztyopka türelmét vesztve. - Jegyezd meg minden szavam; osszuk ketté a világot, egyik fele a tied, a másik meg az enyém. Eriggy, és többet ne kerülj a szemem elé! Torkig vagyok veled!

- Hát nem adod meg a pénzt?

- Miféle pénz jár neked, te részeg fickó?

- Ej, a másvilágon magad jössz majd, hogy megadd, de nem fogadom el! Hiszen munkából, verejtékből származik az a dohány, attól kérgesedett meg a tenyerem is. Torkodon akad az én ötösöm a másvilágon.

- Eriggy az ördögbe!

- Mit kergetsz; nem vagyok a szekeredbe fogva.

- Lódulj, lódulj!

- Gazember!

- Fegyenc!

S ismét rákezdték a káromkodást, még hevesebben, mint a pálinkázás előtt.

Amott a priccsen két barát ül félrehúzódva: az egyik magas, széles vállú, jó húsban levő, igazi hentes típus, arca vörös; megindultságában sírás kerülgeti. A másik csenevész, sovány, hosszú orra mintha csöpögne, apró disznószemét a földre szegezi. Politikáért van itt, és művelt ember. Valamikor írnok volt, és barátját kissé felülről kezeli, amit a másik titokban igen rossz néven vesz. Egész nap együtt ittak.

- És képzeld, volt hozzá mersze! - kiabál a jó húsban levő barát, és baljával erősen rázogatja az írnok fejét. Arról van szó, hogy egy bizonyos illetőnek „volt hozzá mersze” megütni őt. A jó húsban levő, aki civilben altiszt volt, titokban irigyli kebelbarátját, és mindketten keresett szavakkal igyekeznek fitogtatni műveltségüket egymás előtt.

- Én viszont csak azt mondhatom neked, nincs igazad... - kezdi tudálékos hangon az írnok, s fontoskodva, makacsul egyre a földet nézi, szemét nem emelné barátjára.

- De hisz megütött, hallod! - szakítja félbe a barátja, s még jobban ráncigálja cimboráját. - A kerek földön csak te maradtál nekem egyedül, hallod-e? S ezért egyedül neked mondom: megütött!...

- Én meg ismétlem: az ilyen savanyú magyarázkodás csak szégyent hoz a fejedre, kedves barátom! - ellenkezik az írnok vékony, udvarias hangján. - Inkább ismerd be, hogy ez az egész korhelyeskedés csak a te ingatag jellemed miatt...

A testes barát meginogva hátradől, részeg tekintete ostobán tapad az önelégült írnokocskára, aztán teljesen váratlanul öklével belevág az írnok kis arcába. Ezzel ér véget az egész napi barátság. A kedves barát eszméletlenül fekszik a priccs alatt.

Belép a barakkba egyik ismerősöm a szigorított osztályról, egy végtelenül jó lelkű, vidám, jó eszű és ártalmatlan mókacsináló, de szemre roppant együgyű fickó. Ő az, aki a fegyházban töltött első napon a konyhán kereste, hol lakik a gazdag ember, önérzeteskedett, s megteázott velem. Negyven év körüli, vastag ajkú ember, nagy orra tele pattanással. Kezében balalajka, s hanyagul pengeti húrjait. Mögötte, mint valami uszályhordozó, rendkívül apró termetű, nagy fejű fogoly lép be, akit mindeddig alig ismertem. Egyébként rá se hederít soha senki. Amolyan furcsa, bizalmatlan, örökké hallgatag és komoly ember; a szabóműhelybe jár dolgozni, szemlátomást igyekszik zárkózottan élni, és kerülni az érintkezést.

Most berúgott, és árnyékként tapadt Varlamovhoz. Egy lépést se tágított tőle, izgatottan hadonászott, öklével verdeste a falat, a priccset, majdnem sírt. Úgy rémlett, Varlamov ügyet se vet rá, mintha ott se volna a közelében. Érdekes, eddig ez a két ember egyáltalán nem érintkezett egymással; foglalkozásukban, természetükben nem volt semmi közös, ami összefűzhette őket. Másfajta kategóriába is tartoztak, és külön barakkban laktak. A kis termetű foglyot Bulkinnak hívták.

Varlamov megpillantott, és mosolyogva rám villantotta fogát. Ott ültem a priccsemen, a kemence mellett. Megállt előttem, egy ideig tűnődött valamin, megtántorodott, tétova léptekkel közelebb lépett hozzám, aztán helykén kihúzta magát, halkan megpengette a húrokat, és csizmájával ütögette a nótához a taktust:

Kerek arcú, fehér arcú
Csicsergő és cinke hangú
Az én babám!

Simul rajt’ az atlaszruha
A sok gyönyörű cicoma,
Tündérszép leány.

Úgy látszott, ez a dal kihozta sodrából Bulkint; hadonászni kezdett, és a többiekhez fordulva felkiáltott:

- Minden hazugság, barátaim, minden hazugság! Nincs egy igaz szava, egyre hazudik!

- Minden jót az öregecske Alekszandr Petrovicsnak! - szólalt meg Varlamov, kaján nevetéssel fürkészte a szemem, és olyan közel jött hozzám, mintha meg akarna csókolni. Részeg volt.

Ezt a mondást, hogy „Minden jót az öregecskének...” Szibéria-szerte megtiszteltetésként használja az egyszerű nép, még akkor is, ha egy húszéves emberhez szólna. Az „öregecske” szó különös tiszteletet, megbecsülést, sőt, hízelgést jelent.

- Nos, mi újság, Varlamov? Hogy él?

- Csak úgy, egyik napról a másikra. Aki örül az ünnepnek, az már pirkadatkor részeg; így hát bocsánatot kérek! - Kissé énekelve beszélt.

- Fecsegés! Már megint hazudozik! - kiáltotta Bulkin, és elkeseredetten verte öklével a priccset, de Varlamov úgy viselkedett, mint aki fogadalmat tett, hogy rá se hederít; magatartásában volt valami komikus vonás, hiszen Bulkin már reggel se szó, se beszéd hozzá csatlakozott, csupán csak azért, mert nézete szerint Varlamov „szüntelenül hazudik”. Úgy követte, mint az árnyék, belekapaszkodott minden szavába, véresre verte a kezét a falon meg a priccsen, és láthatóan szenvedett attól a meggyőződéstől, hogy Varlamov „szüntelenül hazudik”! Ha van haj a fején, bizonyára azt is kitépi elkeseredésében. Mintha kötelezettséget vállalt volna, hogy feleljen Varlamov minden tettéért, mintha az ő lelkiismeretén száradna társa valamennyi hibája. De éppen az volt a komikus, hogy Varlamov rá sem nézett.

- Minden hazugság, minden hazugság, minden hazugság! Egyetlenegy szava sem igaz! - kiabált Bulkin.

- Hát neked mi közöd hozzá? - kérdezték nevetve a foglyok.

- Jelentem magának, Alekszandr Petrovics, hogy valaha igen szép ember voltam, és roppant szerettek a lányok... - szólalt meg hirtelen, minden bevezetés nélkül Varlamov.

- Hazudik, megint hazudik! - vágott szavába sipítva Bulkin.

A foglyok kacagtak.

- Én meg csak úgy illegettem magam előttük piros ingben, vasalt nadrágban; csak úgy heverészgettem, akár a gróf Butykos, azaz részegen, mint a csap, egyszóval, ahogy parancsolja!

- Hazudik! - kiáltja határozottan Bulkin.

- Akkoriban kétemeletes kőházat örököltem apámtól. Két esztendő elég volt, hogy a két emelet elússzon, csupán a kapu maradt meg, az is kapufélfa nélkül. Mert hát a pénz, akár a galamb: ide repül, oszt újra elrepül!

- Hazudik! - kiáltotta még határozottabban Bulkin.

- Egyszer az jutott eszembe, hogy küldök innen egy könnycseppet a rokonoknak, hátha juttatnak egy kis pénzt. Annak idején azt mondták, hogy nem a szüleim nyomdokában járok. Nem tisztelem őket! Immár hetedik esztendeje, hogy a levelet elküldtem.

- S nem jött válasz? - kérdeztem nevetve.

- Dehogy - felelte, aztán ő is elnevette magát, és egyre közelebb tolta orrát arcomhoz. - Tudja, Alekszandr Petrovics, van itt egy szeretőm...

- Magának? Szeretője?

- Onufrijev nem régen mondta is: „Nem baj, ha az enyém ragyás, csúf, de annál több ruhája van; a tiéd szép, de koldus, tarisznyával jár.”

- És igazat mondott?

- Igazat hát. Koldusasszony! - válaszolt, és néma nevetés rázta; a barakkban szintén kacagni kezdtek. Valóban mindenki tudta, hogy összeállt valami koldusasszonnyal, és fél év alatt mindössze tíz kopejkát adott neki.

- Nos, mit akar még? - kérdeztem, s már szerettem volna megszabadulni tőle.

Egy darabig hallgatott, esdeklő pillantást vetett rám, és gyengéden így szólt:

- Ez okból nem tisztelne meg egy kupicáravalóval? Higgye el, Alekszandr Petrovics, ma egész nap csak teát ittam - tette hozzá meghatottan, mikor átvette a pénzt -, úgy felpüffedtem tőle, hogy alig szuszogok, s a hasamban úgy lötyög a lé, mint egy palackban...

Mikor átvette a pénzt, Bulkin erkölcsi felháborodása a legfelsőbb fokra hágott, veszettül hadonászott; majdnem sírt.

- Emberek, Isten teremtményei! - kiáltott dühöngve az egész barakknak. - Nézzenek rá! Mindig csak hazudik! Akármit mond, tiszta hazugság!

- Hát neked mi közöd hozzá? - kiáltották a foglyok, akiket meglepett ez a düh. - Ostoba ember vagy te!

- Nem hagyom hazudozni! - kiabált Bulkin, szeme szikrázott, és öklével teljes erőből verte a priccset. - Nem akarom, hogy hazudjon!

Mindenki kacagott. Varlamov fogta a pénzt, meghajolt előttem, és kisietett a barakkból, természetesen a kocsmároshoz. Úgy tetszett, ekkor veszi észre először Bulkint.

- Nos, gyerünk! - szólt oda hozzá, s megállt a küszöbön, mintha valóban szüksége lenne rá. - Te holdkóros! - tette hozzá megvetően, maga elé engedte az elkeseredett Bulkint, és újra pengetni kezdte a balalajkát... De hát miért is írjam le tovább ezt a poklot! Nagy nehezen véget ért a fojtogató nap. A fegyencek nehéz álomba merülnek a priccseken, valamennyien még többet, még hangosabban beszélnek álmukban, mint a többi éjjelen. Egy-egy sarokban még folynak a kártyacsaták. A régen áhított ünnep elmúlt. Holnap újra hétköznap, újra munkába kell menni...

11. A színielőadás

Az ünnepet követő harmadnapon este tartották meg az első előadást a színházunkban. A készülődés bizonyára jó sok munkát adott, de a színészek mindent magukra vállaltak, úgyhogy mi, a többiek, azt sem tudtuk, hogyan áll az ügy, mi történik. Jóformán nem is sejtettük, mit adnak elő. Ezen a három napon a színészek munkába menet azon mesterkedtek, hogy minél több jelmezt szerezzenek. Baklusin, ha találkoztam vele, csak elégedetten pattintott ujjával. Úgy látszik, a fegyházparancsnok őrnagyot is megszállta a jó szellem. Egyébként fogalmunk sem volt róla, hogy tud-e a színházról, s ha tud, vajon hivatalosan beleegyezett, vagy úgy döntött, hogy hallgat, legyint egyet erre a fegyencszeszélyre, és csak azt követeli, hogy minden lehetőleg rendben menjen. Én azt hiszem, tudott a színházról, lehetetlen, hogy ne tudott volna róla. De nem akart beleavatkozni, megértette, hogy rosszabb lesz, ha betiltja. A foglyok rakoncátlankodnak, részegeskednek, sokkal jobb, ha valami leköti őket. Tulajdonképpen csak azért tételezek fel ilyesfajta okoskodást az őrnagyról, mert ez lenne a legtermészetesebb, a legigazabb és legésszerűbb. Még így is mondhatnám: ha ünnepnapokon a foglyoknak nem lenne színházuk vagy valami ehhez hasonlatos elfoglaltságuk, akkor magának a parancsnokságnak kellene kigondolnia valamit. A mi őrnagyunknak azonban homlokegyenest ellenkező észjárása volt, mint a többi embertársának, s bizony meglehet, nagy vétket veszek magamra, mikor feltételezem, hogy tudott a színielőadásról, és megengedte. A magafajta ember belső kényszertől űzve mindenütt tönkretett valakit, elszedett valamit, megfosztott valakit jogaitól - egyszóval, valahol „rendet kellett csinálnia". Városszerte híres volt erről a természetéről. Mit törődött ő azzal, hogy éppen az ilyen megszorítások szülhették a rendetlenséget a fegyházban. A rendbontásra van büntetés - okoskodnak a mi őrnagyunkhoz hasonló emberek -, és az ilyen csirkefogó fegyencnépségnél egyedül a szigorúság meg a törvény szakadatlan, betű szerinti érvényesítése vezethet eredményre! A törvénynek ezek a tehetségtelen végrehajtói egyáltalán nem értik, és képtelenek megérteni, hogy a törvény szó szerinti, a törvény szellemének megértése nélküli, lelketlen végrehajtása szükségszerű rendbontáshoz vezet, és soha máshoz nem is vezetett. „A törvény előírja, mi kell még?" - mondják az ilyenek, és őszintén elcsodálkoznak, ha a törvényen kívül józan észt és tiszta fejet is követelnek tőlük. Sokan közülük különösen ez utóbbit tekintik feleslegesnek, és felháborító fényűzésnek, megszorításnak és türelmetlenségnek tartják.

Akárhogy történt is, a vezető altiszt nem szegült szembe a foglyokkal, és azoknak egyéb sem kellett. Határozottan állíthatom; a rabok hálaérzetének köszönhető, hogy a fegyházban egyetlen rendbontás sem történt az ünnepek alatt: nem fordult elő egyetlen rossz végű civakodás, egyetlen lopás sem. Magam is szemtanúja voltam, hogyan csillapították maguk a fegyencek a garázda vagy veszekedő elemeket, arra való hivatkozással, hogy betilthatják a színielőadást. Az altiszt a foglyok szavát vette, hogy jól viselkednek, és minden csendben zajlik le. Örömmel egyeztek bele, és ígéretüket szentül betartották; hisz az is hízelgett nekik, hogy adnak a szavukra. Egyébként hadd jegyezzem meg, hogy az engedélyezés semmilyen áldozatot nem követelt a parancsnokság részéről. Az előadás helyét nem kerítették be előre: a színpadot alig negyedóra leforgása alatt összeállították, illetve szétszedték. Az előadás másfél órát tartott - s ha felülről váratlanul parancs jön az előadás berekesztésére, egy pillanat alatt végre is hajtották volna. A jelmezek a foglyok ládáiban voltak eldugva, de mielőtt még elmondanám, hogyan rendezték be a színpadot meg a nézőteret, és milyenek voltak a jelmezek, egypár szót szólok a műsorról, vagyis arról, hogy mit szándékoztak játszani.

Írott színlap tulajdonképpen nem volt, bár a második vagy harmadik előadás alkalmából a tiszt urak és általában a színházunkat megtisztelő nemes látogatók számára megjelent egy Baklusin

által készített műsor. Az urak közül rendszerint megjelent az őrtiszt, és egy alkalommal benézett maga az ügyeletes tiszt is. Egy ízben eljött a műszaki elöljáró; az ilyen látogatók számára készült a színlap. A foglyok azt remélték, hogy a fegyházi színielőadás híre eljut az erődbe, sőt a városba is, annál is inkább, mert a városban nem volt színház. Csupán műkedvelők rendeztek nagy néha egy-egy előadást. A fegyencek úgy örültek a legkisebb sikernek is, akárcsak a gyerekek, még kérkedtek is vele. „Ki tudja - gondolták és mondogatták egymás között -, meglehet, tudomást szerez róluk a legfelső parancsnokság, eljönnek és megnézik, és akkor majd meglátják, milyenek is a fegyencek. Ez nem amolyan közönséges katonaszínház úszó csónakokkal, ahol a medvéket meg a kecskéket bábukkal helyettesítik: itt színészek, igazi színészek játszanak uraknak való komédiát; ilyen színház még a városban sincs. Azt mondják, Abroszimov tábornoknál rendeztek egyszer előadást, és talán rendeznek is még; nos meglehet, hogy a jelmezek ott jobbak voltak, de ami a *dikciót* illeti, nem hisszük, hogy lepipálnák a mieinket! Hírünk tán a kormányzóig is eljut - mert hát az ördög néha furcsa tréfákat űz -, és maga a kormányzó is eljön, hogy megnézzen minket. Hiszen a városban nincsen színház...” Egyszóval, a foglyok képzelete az ünnepek alatt - különösen az első nap sikere után - egyre magasabbra szárnyalt, már jutalmazásokról meg büntetéscsökkentésekről ábrándoztak, bár maguk is kedélyesen nevettek ezen. Egyszóval, gyerekek voltak, teljesen gyermekiek, annak ellenére, hogy egyik-másik gyerek már a negyvenedik évét taposta. Noha nem volt színlap, nagyjából mégis megtudtam a tervbe vett előadások műsorát. Az első darab címe: „Filatka és Miroska vetélkedése.” Egy héttel az előadás előtt Baklusin már nagyban dicsekedett nekem, hogy Filatka szerepét, amelyet ő vállalt magára, úgy játssza, hogy még a szentpétervári színházban sem láttak különbet. Járta a barakkokat, és szégyenkezés nélkül, de teljes jóhiszeműséggel, szüntelen dicsekedett; néha váratlanul kivágott valami „színpadit”, vagyis előadott egy-egy jelenetet a saját szerepéből, és akár mulatságos volt, akár nem, az előadásán mindenki hahotázott. Meg kell adni, a foglyok méltóságteljesen viselkedtek: Baklusin dicsekvéseit és a műsorra vonatkozó elbeszéléseit csakis a fiatal zöldfülűek hallgatták nyílt elragadtatással, no meg a foglyok legtekintélyesebbjei, akik bátran kinyilváníthatták érzéseiket, akár a legnaivabbak (vagy a fegyházi fogalmak szerint a legilletlenebbek) legyenek is azok. A többiek némán fogadták Baklusin hírverését; igaz, hogy nem ítélték el, nem vitatkoztak, de a színielőadásra vonatkozó híreket igyekeztek közömbösen, sőt bizonyos lenézéssel fogadni. Csupán az utolsó időben, úgyszólván az előadás napján kezdtek valamennyien érdeklődni: mi lesz? Hogy állnak a szereplők? Mit forral a fegyházparancsnok? Sikerül-e megtartani, mint két évvel ezelőtt? És így tovább. Baklusin azt állította, hogy nagyszerűen válogatták ki a színészeket. Mindegyik „teli-találat”. Sőt, még függöny is lesz. Elmondta, hogy Filatkin menyasszonyának szerepét Szirotkin játssza - majd meglátja, milyen női ruhában! - mondta kacsintva, és csettintett nyelvével. A jótékony földbirtokosasszonyon fodros ruha és prémgallér lesz, kezében napernyő, a jótékony földbirtokos vállrojtos tiszti zubbonyban és sétapálcával a kezében jelenik meg a színen. Majd ezt követi egy másik drámai színdarab: „A falánk Kedril.” A cím roppant felkeltette érdeklődésemet; de akárhogy faggattam is, erről a darabról semmit sem tudtam meg, csupán annyit, hogy nem könyvből tanulták, hanem „kéziratból”; a darabot a külvárosban lakó obsitos altiszttől szerezték, aki valamelyik katonaszínpadon bizonyára maga is játszott benne. Valóban, nálunk Oroszországban, a távoli városokban és kormányzóságokban teljesen ismeretlen színdarabok forognak közkézen, jószerivel sosem jelentek meg nyomtatásban, ki tudja, honnan bukkantak elő, és Oroszország bizonyos vidékein nélkülözhetetlen kellékei minden népi színháznak.

Itt álljunk meg: azt mondtam, „népi színház”. Nagyon jó lenne, ha kutatóink közül valaki újra és az eddigieknél sokkal alaposabban hozzáfogna a népi színház tanulmányozásához, hiszen ez a színház él, létezik, és meglehet, nem is annyira lebecsülendő. Nem akarom elhinni, hogy mindaz, amit később a börtönszínházunkban láttam, csakis fegyencek műve lett volna.

Feltétlenül hagyományokra támaszkodott, és kialakult fogásokat s felfogást vett át, amelyek nemzedékről nemzedékre, a régi emlékek kapcsán folytatódnak. A gyökereket katonák, gyári munkások, városi munkások, sőt egynéhány eldugott kisváros polgárai körében kellene keresni. A színjátszás eme hagyományai a falvakban is fennmaradtak, a kormányzósági városokban pedig a nagybirtokos nemesség házi cselédsége körében. Sőt, hitem szerint Oroszországban sok régi színdarab főleg a földbirtokosok házi cselédsége révén terjedt el, és ők is írták őket. A hajdani földbirtokosoknak és moszkvai uraknak jobbágyszínészekből toborzott saját színházuk volt. És éppen ezekben a színházakban sarjadt ki a mi népi színjátszásunk, amelynek művészi vonásai elvitathatatlanok. Ami pedig „A falánk Kedril"-t illeti, bármennyire szerettem volna, előzőleg semmit sem sikerült megtudnom róla, kivéve talán azt, hogy a színen megjelennek a gonosz szellemek, és Kedrilt a pokolba viszik. De honnan származik a Kedril név, és végül mért Kedril és nem Kirill? Orosz vagy külföldi eredetű ez a színdarab? Erre se kaptam választ. Utolsóként „zenés pantomimot" mutatnak be. Természetesen igen kíváncsi voltam. A színjátszó csoport tizenöt főből állt, valamennyi élénk, eleven, talpraesett fickó. Állandóan bifláztak, néha a barakkok mögött próbáltak, titkolóztak, sugdostak. Egyszóval, rendkívüli és váratlan meglepetést tartogattak mindenkinek.

Hétköznapokon a barakkokat korán bezárták: alighogy beesteledett. A karácsonyi ünnepek alkalmából kivételt tettek, az esti takarodóig nyitva hagyták az ajtókat. Ezt a kedvezményt tulajdonképpen a színielőadás kedvéért tették. Az ünnepek alatt, rendszerint úgy estefelé, mindennap küldöttség ment az őrtiszthez azzal az alázatos kéréssel: „Engedélyezze a színházat, és a barakkokat lehetőleg minél tovább tartsák nyitva", hozzátévén, hogy előző nap is rendeztek előadást, a barakkok soká nyitva maradtak, de rendetlenség nem fordult elő. Az őrtiszt így okoskodott: „Rendbontás valóban nem történt tegnap; s ha szavukat adják, hogy ma sem lesz, bizonyára vigyázni fognak egymásra, erősebb ez mindennél, no meg, ha nem engedélyezem az előadást (hisz ki ismeri ki magát rajtuk? Fegyencnépség!), dühükben valami aljasságra vetemednek, és bajt okoznak az őrségnek." Végül az is számított, hogy az unalmas szolgálatot megélénkítheti a színielőadás, mégpedig nem is holmi katonaszínház, hanem fegyházi, s a fegyencnépség eléggé érdekes: mulatságos lesz végignézni. Az őrtisztnek pedig mindig jogában áll a fegyházba benézni.

Ha betoppan az ügyeletes ellenőrző tiszt azzal, hogy: „Hol az őrparancsnok?" - szinte magától adódik az egyenes válasz, az igazolás: „Bent van a fegyházban, létszámellenőrzést tart, bezárja a barakkokat." Ilyenképpen az ünnepek alatt az őrtiszt minden este engedélyezte az előadást, és takarodóig nyitva hagyta a barakkokat. A foglyok már eleve tudták, hogy az őrség nem fog okvetetlenkedni. Efelől nyugodtak voltak.

Röviddel hat óra után bejött értem Petrov, és együtt indultunk az előadásra. A mi barakkunkból, a csernyigovi óhitűt meg a lengyeleket kivéve, jóformán mindenki oda ment. A lengyelek csak január negyedikén, az utolsó előadáson szánták rá magukat, hogy eljöjjenek, miután meggyőzték őket, hogy jól és vidáman fogják magukat érezni, és semmi veszély nem fenyegeti őket. A lengyelek visszautasító magatartása cseppet sem ingerelte a fegyenceket: január negyedikén igen udvarias fogadtatásban részesültek, s a legjobb helyekre ültették őket. Ami a cserkeszeket és különösen Iszaj Fomicsot illeti, számukra a színielőadás igazi gyönyört jelentett. Iszaj Fomics minden alkalommal három kopejkát, sőt az utolsó nap tíz kopejkát tett a tányérra, arca csak úgy sugárzott a boldogságtól. A színészek a közönség között tányéroztak az előadás költségeire, no meg a szereplők *megerősítésére*; mindenki annyit adott, amennyit tudott. Petrov biztosított, hogy bármennyire zsúfolt lesz a terem, nekem a legjobb helyet adják, mert én vagyonosabb vagyok a többieknél, és bizonyára többet is adok, no meg én értek legjobban a színházhoz. Így is történt. De előbb hadd írjam le a termet és az előadás rendezését.

A műsort a katonai fegyencek tizenöt lépés hosszú barakkjában tartották. Az udvarról a tornácra, a tornácról a pitvarba és onnan a barakkba lehetett bejutni. Mint már említettem, ez a hosszú barakk különlegesen volt megépítve: a priccsek a fal mellett húzódtak, így hát a helyiség közepe szabadon maradt. A barakk tornác felőli részét szánták a nézőknek; a másik felét, amely közvetlenül egy másik barakkhoz csatlakozott, a színpad számára jelölték ki. Az első pillantásra a függöny ejtett bámulatba. Vagy tíz lépés hosszan feszült a barakk széltében. Olyan fényűző volt, hogy valóban csodálatot keltett. Olajfestékkel festett fák, lugasok és csillagok díszlettek rajta. Mindenféle új meg ócska vászondarabokból tákolták össze, mindenki adott és áldozott rá valamit. Elnyűtt kapcákból meg ingekből összevarrott nagy vászon volt; ahová már nem jutott ilyen holmi, egyszerűen papírral pótolták, amelyet hivatalokban és irodákban szintén darabonként kunyeráltak össze. Festőink - közöttük is elsősorban „Brjullov", vagyis A. - remekeltek. A hatás bámulatos volt. Ez a fényűzés még a legmogorvább, a legzsörtölődőbb rabokat is megörvendeztette, és a leghevesebbek, legtürelmetlenebbek is egytől egyig kisgyerekké váltak az előadás pillanatában. Mindenki roppant elégedett, sőt büszkén elégedett volt. A világítást néhány, rövid darabokra vágott faggyúgyertya szolgáltatta. A függöny előtt a konyhából hozott két pad, s a padok előtt az altiszti szobából kölcsönvett három-négy szék állott. A székeket arra az esetre hozták be, ha netalán magasabb rangú tiszt jelennék meg. A padokat az altiszteknek, a műszaki írnokoknak és munkavezetőknek meg az egyéb, nem tiszti rangban levő személyeknek tartották fenn arra az esetre, ha benéznének a fegyházba. Így is történt: az ünnepek alatt ki nem fogytunk kívülálló látogatókból, egyik este többen, másik este kevesebben jöttek el, de az utolsó előadáson egyetlen szabad hely sem maradt a padokban. A padok mögött helyezkedtek el a foglyok, akik a vendégek iránti tiszteletből hajadonfőtt álltak zekében vagy bekecsben, bár a helyiségben nyomasztó, párás volt a levegő. Persze nagyon kevés hely jutott a raboknak. A hátsó sorokban egy tűt nem lehetett volna leejteni, elfoglaltak minden priccset, a kulisszák közeit is, sőt az állandó színházkedvelők között akadtak olyanok is, akik a másik barakkból, a hátsó kulisszák mögül nézték az előadást. A barakk első felében egymás hegyén-hátán szorongtak, s a tülekedés meg a zsúfoltság majdnem felért azzal, amit nemrégiben a fürdőben láttam. A pitvarajtó nyitva maradt, és a húszfokos hideg ellenére ott is tolongtak a nézők.

Minket, Petrovot meg engem, azonnal előreengedtek, közvetlen a padok mögé, ahonnan sokkal jobban lehetett látni, mint a hátsó sorokból. Bennem részben a tapasztalt színházlátogatót, a műértőt látták, észrevették, hogy Baklusin egész idő alatt tanácskozott velem, és tisztelettel viseltetik irántam; így hát kijár nekem a tisztesség meg a hely.

A foglyok látszólag a legnagyobb mértékben hiú és felületes emberek, de mindez csak magukra vett póz. Gúnyolódhattak rajtam, látván, hogy milyen haszontalan segítőtárs vagyok a munkában; Almazov megvethetett bennünket, nemeseket, és tetszeleghetett előttünk az alabástromégetés művészetével, de lenézésükbe, gúnyolódásukba vegyült valami más is: mi valaha nemesemberek voltunk, tehát ahhoz a réteghez tartoztunk, amelyhez az ő volt gazdáik, akikről nem sok jó emléket hoztak magukkal. De most, itt a színházban utat engedtek nekem, elismerték, hogy ezen a téren jobb ítész vagyok náluk, hogy sokkal többet láttam és tudok, mint ők. Még azok is, akik a legkevésbé kedveltek (s ezt tudom), most szerették volna színielőadásuk dicséretét hallani, és minden megalázkodás nélkül engedtek a legjobb helyre. Most, az akkori benyomásaimra visszaemlékezve, alakult ki bennem ez a vélemény. De - emlékszem rá - már akkor úgy éreztem, hogy az önmagukat illető igazságos ítéletben egyáltalán nem a megalázkodás, hanem saját méltóságuk felismerése nyilvánult meg. Népünk legnemesebb és leghatározottabb jellemvonása: az igazságérzet és az igazságszomj. A nép között egyáltalán nem létezik az a fajta kakaskodás, hogy mindenütt és *mindenáron* az első helyre kerüljenek, akár érdemesek rá, akár nem. Ha az ember lehámozza a külső, rátapadt

kérget, és közelebbről, előítélet nélkül figyelmesebben megnézi magát a magvat, néha olyasmit pillant meg a népben, amiről azelőtt sejtelme sem volt. A mi bölcseink nem sokra tanít-hatnák meg a népet. Határozottan állítom - ellenkezőleg; bölcseinknek kellene tanulniuk tőle.

Mikor még csak készültünk az előadásra, Petrov naivul kijelentette, hogy engem azért engednek előre, mert több pénzt adok. Megszabott belépődíj nem volt: mindenki tehetsége, szándéka szerint adott. Amikor tányérozni kezdtek, jóformán mindenki rátett valamit, legalább egy garast. Ha engem részben a pénz miatt, tehát abban a hiszemben engedtek előre, hogy többet adok másoknál - még akkor is mennyi önérzet volt ebben! „Gazdagabb vagy nálam, eredj hát előre. Igaz, hogy itt egyenlők vagyunk, de te többet adsz: így hát egy ilyen vendég, mint te, sokkal kedvesebb a színészek szemében, tied az első hely, mert mi itt nem a pénzért, hanem tiszteletből vagyunk, és így nekünk magunknak kell különbséget tenni." Mennyi igazi, nemes büszkeség van ebben! Nem a pénznek, hanem önmaguknak kijáró megbecsülés. Általában a pénzt, a gazdagságot nem tartották nagyra a fegyházban, főleg ha a fegyenceket tömegében, csoportosan nézzük. Egyenként visszagondolva rájuk, úgy emlékszem, egyetlenegy sem akadt, aki pénzért komolyan megalázkodott volna. Voltak iszákosak, akik kunyeráltak tőlem, de ebben a kunyerálásban több volt a tréfa, mint a szükség; sok humor és naivság rejlett benne. Nem tudom, érthetően fejezem-e ki magam... De közben elfelejtkeztem a színházról, térjünk vissza a tárgyra.

A függöny felgördültéig a helyiség furcsa és élénk képet nyújtott. Először is, a nézők összezsúfolt tömege nyüzsgött, szorongott minden oldalon, de türelemmel és boldog ábrázattal várta az előadás kezdetét. Az utolsó sorokban az emberek egymás hegyén-hátán voltak. Sokan a konyháról egy tuskót hoztak magukkal, a fal mellé állították, és a vastag farönkön állva, az előttük levők vállára támaszkodva, önmagukkal és helyükkel roppant elégedetten ácsorogtak így két óra hosszat. Mások felkapaszkodtak a kemence alsó fokára, és a lentiekre támaszkodva állták végig az egész időt. Így volt ez a legutolsó sorban is a falnál. Oldalt, a priccseken sokan ácsorogtak a zenészek fölött. Ez is jó helynek számított. Vagy nyolc ember a kemence tetejére kapaszkodott, és hason fekve nézett lefelé. Ezek voltak a legboldogabbak! A másik falnál, az ablakpárkányokon a későnjövők meg azok tolongtak, akik nem találtak jobb helyet. Mindenki csendesen és illedelmesen viselkedett. Az urak és a külső látogatók előtt valamennyien legjobb oldalukról akartak megmutatkozni. Minden arc gyermeki várakozást tükrözött. A melegtől meg a fülledtségtől az arcok kipirultak, verejtékben úsztak. Az öröm, derű, őszinte megelégedettség különös fénye csillogott ezeken a barázdált, megbélyegzett homlokokon, a rabok egyébként komor és zord tekintetében s ezekben a néha oly ijesztően szikrázó szemekben. Valamennyien hajadonfőtt álltak, és jobbról nézve valamennyi koponyát borotváltnak láttam. A színpad felől végre sürgölődés, mozgás hallatszott - s felgördült a függöny. Megszólalt a zenekar is. Erről a zenekarról érdemes megemlékezni. Oldalt a priccseken nyolc zenész helyezkedett el; két hegedűs (egy hegedű volt a fegyházban, a másikat az erődből kérték kölcsön, mert zenész akadt itthon is), három balalajka - valamennyi itt készült -, két gitár és a bőgő helyett egy csörgődob. A hegedűk nyekeregtek, a gitárok is ócskák voltak, viszont a balalajkát annál jobban lehetett hallani. Ördögi ügyességgel pengették a húrokat. Csak táncdarabokat játszottak. A legpattogósabb helyeken a balalajkások bütykeikkel kopogták az ütemet zeneszerszámuk oldalán; a hang, az ízlés, az előadás, a hangszerekkel való bánásmód, a dallamok közvetítése mind a fegyencek sajátos, eredeti stílusára vallott. Az egyik gitáros ragyogóan kezelte hangszerét. Ő volt az a nemesember, aki megölte atyját. Ami pedig a kézidobost illeti, egyenesen csodákat művelt: hol pörgeti ujján, hol pedig nagyujját húzza végig a bőrön, hol szapora, érces, egyöntetű, hol pedig erős, lüktető hangok hallatszottak, mintha a rezgő és pattogó hangok tömérdek apró sörétként gurulnának szét. Végül került még két harmonika is. Becsületszavamra, mindaddig fogalmam sem volt, mi mindent lehet kihozni

efféle egyszerű népi hangszerekből; az összhang, a gyakorlott játék és főleg a zene szelleme, a felfogás és magának a motívum lényegének tolmácsolása egyszerűen elámított. Akkor értettem meg először tökéletesen, mi az a végtelen duhajság és hetykeség a duhaj és hetyke orosz táncdalokban. Végre felgördült a függöny! Mindenki feszülten figyelt, lábát váltogatta, a hátsó sorokban lábujjhegyre álltak; volt, aki leesett a tuskóról, valamennyien eltátották a szájukat, tágra nyitották szemüket. Néma csend uralkodott... Elkezdődött az előadás.

Alej - testvérei és a többi cserkesz csoportjában - ott állt mellettem. Ezeknek az embereknek roppant tetszett a színház, és ott voltak minden este. Nemegyszer észrevettem, hogy valamennyi muzulmán, a tatárok meg a többiek, szenvedélyesen kedvelnek mindenféle látványosságot. Melléjük surrant Iszaj Fomics is, aki a függöny felgördültével csupa fül és szem lett, és naiv, mohó várakozással leste a csodákat és gyönyöröket. Sajnáltam volna, ha csalatkozik várakozásában. Alej kedves arca annyi gyermeki és gyönyörű örömöt sugárzott, hogy bevallom, már ennek látása is felvidított; emlékszem, a színészek egy-egy mulatságos, ügyes mozdulatánál, amikor felharsant a közönség kacaja, önkéntelenül is Alej felé fordultam, és néztem az arcát. Ő nem látott; ekkor nem is törődött velem! Eléggé közel, tőlem balra, egy mindig komor, örökké elégedetlen és zsörtölődő, hajlott korú fegyenc állt. Ő is észrevette Alejt, és láttam, többször somolyogva megfordult, hogy ránézzen: ennyire kedves fiú volt! „Alej Szemjonics”-nak nevezte, azt sem tudom, miért. Elkezdődött a „Filatka és Miroska” című darab. Filatka (Baklusin) valóban nagyszerű volt. Szerepét meglepő színészi készséggel játszotta. Szemlátomást megfontolt minden egyes mondatot, minden mozdulatot. Tudta, hogyan adjon értelmet és nyomatékot szavainak, mozdulatainak a szerep jellegének megfelelően. Ha emez igyekezetéhez és a meglepő szereptudásához hozzátesszük hamisítatlan vidámságát, egyszerűségét, keresetlenségét, és ha ráadásul személyesen is láthatták volna, feltétlenül egyetértenének velem abban, hogy Baklusin igazi, nagy tehetségű, született színész. E jelenetet nemegyszer láttam a moszkvai és pétervári színházakban, és határozottan állíthatom, hogy a Filatkát alakító mindkét fővárosi színész rosszabbul játszott Baklusinnál. Hozzá mérve inkább művelt parasztok, mintsem igazi orosz muzsikok voltak. Túlságosan iparkodtak, hogy minél inkább muzsiknak látsszanak. Ezenfelül Baklusint a vetélkedés is ösztökélte! Mindenki tudta, hogy a második darabban Kedril szerepét Pocejkin játssza, akiről elterjedt a vélemény, hogy igen tehetséges, Baklusinnál jobb színész, és Baklusin ettől úgy szenvedett, mint egy gyerek. Hányszor jött hozzám az utóbbi napokban, hogy kiöntse bánatát. Két órával az előadás előtt lázas remegés fogta el. Mikor a tömegből felhangzott a kacaj és a kiáltás: „Kitűnő, Baklusin! Csuda jól játszol!” - arca csak úgy ragyogott a boldogságtól, és valóságos ihlet csillogott szemében. A csókolózási jelenet, amikor Filatka előbb rákiált Miroskára: „Törüld meg a szád!” - és maga is megtörli - rendkívül mulatságosan sikerült. Mindenki gurult a nevetéstől. De számomra a legérdekesebb látványt a nézők nyújtották; valamennyien a legőszintébb valójukban mutatkoztak meg. Gondtalanul átadták magukat a szórakozásnak. Mind sűrűbben hallatszottak a buzdító közbekiáltások. Az egyik meglöki a szomszédját, és gyorsan közli vele a benyomásait, azzal sem törődve, tulajdonképpen kinek is beszél; valamelyik mulatságos jelenetnél egy másik hirtelen ujjongva körülnéz, tekintete gyorsan végigfut a tömegen, mintha mindenkit nevetésre akarna buzdítani; aztán legyint egyet, és ismét mohón fordul a színpad felé. Van, aki csettint nyelvével meg ujjával, és képtelen veszteg maradni, de mivel mozdulni nem lehet, csak váltogatja lábát. A darab végén az általános jókedv a tetőfokára hág. Egyáltalán nem túlzok. Képzeljenek el egy fegyházat, bilincseket, rabságot, a rabokra váró hosszú, szomorú éveket meg a borongós őszi nap esőcseppjeihez hasonló, egyhangú életet - és ezeknek a kitaszított fegyenceknek váratlanul megengedik, hogy legalább egy órára kinyújtóztassák tagjaikat, felviduljanak, elfelejtsék nyomasztó álmukat, színházi előadást rendezzenek, és méghozzá milyent! Olyant, amelyre büszke

lehet, és amelyen csodálkozhat az egész város. Mintha csak mondanák: ide süssetek, ilyenek a mi fegyenceink!

Természetesen mindent érdeklődve fogadtak, mint például a jelmezeket is. Roppant élvezték, hogy Együgyű Vanykát, vagy Nyecvetajevet, vagy magát Baklusint egész más öltözetben látják, mint amilyenben évek hosszú során át megszokták. „Hiszen ő is fegyenc, ugyanolyan fegyenc, és ugyanolyan bilincseket csörget a lábán, most pedig előjön zsakettben, kerek kalapban, köpenyben, mint valami civil! Bajuszt meg hajat is ragasztott magának! Lám, piros zsebkendőt húzott elő a zsebéből, meglengeti, játssza az urat, mintha maga is igazi úr volna!" Valamennyien ujjongnak. A „jótékony földesúr" segédtiszti zubbonyban jött ki vállrojtokkal, sapkarózsás csákóval; noha igen kopottas volt minden, mégis rendkívüli hatást ért el. Erre a szerepre ketten is pályáztak, és - akár hiszik, akár nem - úgy összekaptak a szerepen, akár két gyerek: mindegyikük szeretett volna vállrojtos tiszti egyenruhában megjelenni! A többi színész nagy nehezen elcsitította őket, és szavazással döntötték el, hogy a szerepet Nyecvetajevnek adják. Nem mintha az délcegebb vagy szebb lett volna a másiknál, és így jobban illett volna rá a földesúr szerepe, hanem azért, mert Nyecvetajev mindenkit biztosított arról, hogy sétapálcával lép színpadra, amelyet úgy forgat majd és rajzolgat vele a földre, mint egy vérbeli földesúr és tősgyökeres gavallér - ezt viszont Együgyű Vanyka, aki életében sem látott igazi urat, képtelen lenne megtenni. S valóban, mikor Nyecvetajev felesége őnagyságával megjelent a közönség előtt, mást se csinált, csak gyorsan és szaporán rajzolgatni kezdett ki tudja, honnan szerzett nádpálcájával; bizonyára úgy gondolta, hogy ez jelzi a legmagasabb úri viselkedést és eleganciát. Úgy látszik, még mezítlábas gyerkőc, házi jobbágy korában láthatott sétapálcás uraságot; lenyűgözte az ügyesség, ahogy botját forgatta, s ez olyan kitörülhetetlen nyomot hagyott lelkében, hogy most, harmincéves korában is visszaemlékezett mindenre - az egész fegyház mulatságára és örömére. Nyecvetajev annyira elmerült ebben a tevékenységében, hogy szinte se látott, se hallott, beszéd közben szemét sem emelte fel, csupán sétapálcájára és annak hegyére ügyelt. A jótékony földbirtokosasszony szintén remekelt szerepében: ócska, elnyűtt, szinte ronggyá foszladozott muszlinruhában jelent meg, meztelen karját, nyakát szörnyen kifehérítette, arcát kipirosította, fején pamut hálófőkötő, álla alatt megkötve, egyik kezében napernyő, és a másikban papírlegyező, amellyel szünet nélkül legyezte magát. A terem kacagva fogadta az úrasszonyt; de ő sem bírta megállni nevetés nélkül. A földbirtokosnőt Ivanov fogoly játszotta. Szirotkin roppant bájos volt a fiatal lány szerepében. A dalok is jól sikerültek. Egyszóval, a darab általános és teljes sikert aratott. Bíráló szó nem hangzott el, és nem is lett volna miért.

Újra eljátszották az „Ó, pitvarom, pitvarom" kezdetű nyitányt, és a függöny ismét felgördült. Elkezdődött a „Kedril". Kedril Don Juanra emlékeztető történet volt, legalábbis a végén: az urat és szolgáját az ördögök a pokolba viszik. Egy felvonásba sűrítették, és látszott, hogy megrövidítették. Az elejét és végét elhagyták. A darab így teljesen értelmetlen volt. A cselekmény Oroszországban, valamilyen vendégfogadóban játszódik. A fogadós útiköpenyes urat vezet be a szobába, fején gyűrött, kerek kalappal. Mögötte jön a szolgája, Kedril, egy bőrönddel és kék papírba csavart sült csirkével. Kedrilen rövid bunda és uraságí inassapka van. Ő az a falánk. A szerepet Pocejkin, Baklusin vetélytársa játszotta, az uraságot pedig Ivanov, aki az első darabban a jótékony földbirtokoshölgy szerepét alakította. A fogadós, Nyecvetajev, figyelmezteti a vendéget, hogy a szobában ördögök járnak, s eltűnik. A komor és gondterhes uraság valamit dünnyög magában arról, hogy ezt rég tudta, és megparancsolja Kedrilnek, hogy csomagoljon ki, és készítse el a vacsorát. Kedril gyáva és falánk fickó. Mikor az ördögöket említik, elsápad és remeg, mint a nyárfalevél. Szeretne elszökni, de fél az uraságtól. Csakhogy enni is szeretne. Élvhajhász, falánk, ostoba, ráadásul sunyi és gyáva, minden lépésnél becsapja a gazdáját, de ugyanakkor fél is tőle. A szolgának azt a kitűnő típusát mutatja, amely

homályosan és burkoltan Leporelló jellemvonásait idézi, és valóban kitűnően adta vissza. Pocejkin határozottan tehetséges, és szerintem Baklusinnál is jobb színész. Természetesen másnap, mikor Baklusinnál találkoztam, ezt nem mondtam neki, őszinte véleményemmel túlságosan elkeserítettem volna. Az uraságot alakító fogoly is jól játszott. Igaz, hogy nagyon sok képtelen badarságot hordott össze, de dikciója kellően élénk, és mozdulatai is ennek megfelelőek voltak. Amíg Kedril a bőrönddel piszmog, az uraság töprengve járkál a színpadon, és hangosan kijelenti, hogy ma este véget ér földi pályafutása. Kedril kíváncsian fülel, fintorog, a parte[19] beszél, és minden egyes szavával megnevetteti a nézőket. Az uraságot nem sajnálja; de hallott már egyet s mást az ördögökről, szeretné megtudni, mifélék is azok, és beszélgetni, kérdezősködni kezd. Az uraság végül bevallja, hogy valaha nagy bajában a pokolhoz fordult segítségért, az ördögök segítettek is rajta, kihúzták a csávából, de ma lejár a határidő, és a megegyezés értelmében alkalmasint eljönnek a lelkéért. Kedril reszketni kezd, de az uraság nem csügged, és megparancsolja, hogy készítse el a vacsorát. A vacsora hallatára a szolga megélénkül, előveszi a bort meg a csirkét, és lopva csipegetni kezd a húsából. A közönség kacag. Megcsikordul az ajtó, szél verdesi az ablaktáblákat; Kedril remegni kezd, és kapkodva, szinte öntudatlanul nagy darab csirkehúst töm a szájába, akkorát, hogy le sem tudja nyelni. Ismét felharsan a kacagás. „Kész van már?" - kiabál az uraság, a szobában járkálva. „Rögtön, uram... már készítem" - mondja Kedril, közben letelepedik az asztalhoz, és a lehető legnyugodtabban fogyasztja az ura vacsoráját. A közönségnek szemmel láthatóan tetszik a szolga élelmessége és ravaszsága, meg az, hogy az uraság hoppon marad. El kell ismerni, Pocejkin valóban dicséretet érdemel. A „Rögtön, uram, már készítem" jelenettel remekelt. Az asztalhoz ülve mohón enni kezd, azonban az uraság minden egyes lépésénél összerezzen, fél, hogy észreveszi a csalafintaságot. Alighogy az úr fordul egyet, Kedril az asztal alá bújik, és viszi magával a csirkét is. Végül első éhségét lecsillapította, ideje hát az uraságra gondolni. „Kedril, soká piszmogsz még?" - kiabál a földesúr. „Készen van, kérem!" - válaszol a szolga élénken, s ekkor rádöbben, hogy az uraság számára jóformán semmi sem maradt. Valóban, a tányéron csupán egy csirkeláb fekszik. A komor és gondterhes uraság semmit sem vesz észre, Kedril pedig, asztalkendővel a kezében, odaáll a háta mögé. A szolga minden egyes szavát, minden egyes mozdulatát, fintorát meg azt, ahogyan összekacsint a közönséggel az együgyű uraság háta mögött, a nézők feltartóztathatatlan kacagása követi. Alighogy a földesúr hozzáfog az evéshez, megjelennek az ördögök. Itt aztán összekuszálódik minden, az ördögök is valahogy nem emberi elképzelések szerint jelennek meg: az oldalkulisszánál megnyílik az ajtó, és egy fehérbe öltözött alak tűnik fel, fején lámpással, amelyben gyertya ég; ezt követi egy másik kísértet, szintén lámpással a fején, kezében kaszával. Miért lámpással, miért kaszával, és miért vannak az ördögök fehérbe öltözve? Ezt senki sem tudja megmagyarázni, de nem is töprengenek rajta. Ennek bizonyára így kell lennie. Az uraság bátorságot vesz, és az ördögök felé fordul; jelzi, készen áll, vihetik. De Kedril úgy fél, mint egy nyúl; az asztal alá bújik, ám minden félelme ellenére sem felejtkezik el arról, hogy magával ragadja a borosüveget. Az ördögök egy percre eltűnnek; Kedril kibújik az asztal alól, de alighogy az uraság ismét hozzálát a csirkéhez, máris három ördög ront a szobába, hátulról felkapják, és viszik az alvilágba. „Kedril! Ments meg!" - kiabál az uraság, de a szolgának egyébre van gondja, most már a borosüveget, a tányért, sőt a kenyeret is az asztal alá hurcolja. Immár egyedül van, az ördögök eltűntek, az uraság szintén. Előmászik, körülnéz, és mosoly ragyogja be arcát. Kajánul hunyorog, leül a földesúr helyére, és a közönség felé bólogatva, suttogva így szól:

- Nos, végre egyedül maradtam... uraság nélkül!...

---

[19] Félre.

Valamennyien vele kacagnak, hogy lerázta az uraságot, aztán félig cinkosan a közönség felé fordul, és egyre vidámabban hunyorgatva ezt suttogja:

- Az uraságot elvitték az ördögök!...

A nézők elragadtatása határtalan! Nem elég, hogy a földesurat elvitték az ördögök, de ezt a szolga olyan kaján, olyan mulatságos-diadalmas fintorral közölte, hogy nyomban kitört a taps. Kedril boldogsága azonban nem tart sokáig. Alighogy megkaparintja a butykost, alighogy teletölti poharát, és szájához emeli, az ördögök visszatérnek, lábujjhegyen mögéje surrannak, és hipp-hopp megragadják. Kedril torka szakadtából kiabál; de szörnyű félelmében mozogni sem mer. Védekezni sem tud: egyik kezében az üveg, másik kezében a pohár, s nincs ereje megválni tőlük. A rémülettől kitátja a száját, így ül ott vagy fél percig, és gyáva, megriadt szemét olyan mulatságos kifejezéssel mereszti a közönségre, hogy ez a kép valóban festő ecsetjére kívánkozna. Végül felemelik, s viszik; a borosüveg a kezében, lábával kalimpál, és kiabál, kiabál. Még a kulisszák mögül is hallani ordítását. A függöny legördül, mindenki kacag, mindenki el van ragadtatva... A zenekar rákezd a kamarinszkajára.

Halkan, alig hallhatóan kezdik, de a dallam egyre erősödik, egyre magasabbra hág, az ütem meggyorsul, és felhangzik a szapora dobolás a balalajka oldalán... Ez a hamisítatlan kamarinszkaja a maga szenvedélyességével... Biz' isten jó lett volna, ha Glinka véletlenül meghallja ezt a fegyházi muzsikát. Elkezdődik a zenés némajáték. A kamarinszkaja nem csitul el a pantomim egész ideje alatt. A szín egy paraszтház belsejét ábrázolja. A színen a molnár és felesége. Az egyik sarokban a molnár hámot foldoz, a másikban a felesége lent fon. A feleséget Szirotkin, a molnárt Nyecvetajev játssza.

Megjegyzem, hogy a díszleteink igen szegényesek voltak. Ebben meg az előző darabban, akárcsak a többiben, inkább a nézők képzelete egészítette ki a díszletet. A hátsó fal helyén valamilyen szőnyeget vagy lópokrócot feszítettek ki, oldalt silány spanyolfalak, a bal oldalon semmi sem volt, úgyhogy látszottak a priccsek. De a nézők nem igényesek, és a valóságot hajlandók képzeletükkel pótolni, annál is inkább, mert a foglyoknak nagy gyakorlatuk van ebben. „Ha azt mondják, hogy kert, hát fogadd el kertnek, a szobát szobának, a parasztviskót parasztviskónak - mindegy, nem érdemes ceremóniázni..." Szirotkin igen takaros volt menyecskének öltözve. A nézők között halk elismerő megjegyzések hallatszanak. A molnár befejezte munkáját, fogja sapkáját, ostorát, odalép a feleségéhez, és jelekkel értésére adja, hogy el kell mennie, de ha távollétében az asszony befogad valakit, akkor... és az ostorra mutat. Az asszony hallgat, és bólogat. Az ostort bizonyára jól ismeri: kikapósnak látszik a menyecske. A férj eltávozik. Alig lépte át a küszöböt, az asszony fenyegetve rázza öklét utána. De íme, kopognak; kinyílik az ajtó, s megjelenik a szomszéd, szintén molnár, kaftános, szakállas ember. Kezében ajándék, egy piros kendő. A menyecske kacarászik; de alighogy a szomszéd át akarja ölelni, ismét kopognak az ajtón. Hová tegye? Gyorsan az asztal alá bújtatja, maga pedig ismét felkapja az orsót. Egy másik imádó jelenik meg; katonaírnok egyenruhában. A némajáték mind ez ideig tökéletes volt, a mozdulatok hibátlanul pontosak. Szinte csodálkozva nézem ezeket a rögtönző színészeket, és önkéntelenül arra gondolok: mennyi erő és tehetség fecsérlődik el nálunk Oroszországban rabságban és a nehéz sorban! Az írnokot játszó fogoly, úgy látszik, valaha látott már vidéki vagy földesúri színházat, és úgy képzelte, hogy a mi színészeink egytől egyig félreértik a dolgukat, nem úgy mozognak, ahogy a színpadon mozogni kell. Ő viszont úgy lép be, ahogy - mint mondják - valaha a klasszikus hősök jelentek meg a színpadon: nagyot lép előre, de mielőtt a másik lábát megmozdítaná, hirtelen megáll, egész testét, fejét hátraveti, büszkén körülnéz, és csak ezután teszi meg a második lépést. Ez a játékmodor már klasszikus hősöknél is nevetségesnek látszott, s egy katonaírnok komikus jelenetében még nevetségesebbnek hatott. De a fegyencközönség azt

hitte, hogy ennek bizonyára így kell lennie, és a hórihorgas írnok jókora lépéseit mint befejezett tényt különösebb kritika nélkül vette tudomásul.

Alighogy az írnok a szín közepére ér, ismét kopogás hallatszik: a menyecske megint zavartan sürgölődik. Hová tegye az írnokot? A ládába, ami szerencsére nyitva van. Az írnok bemászik a ládába, a menyecske ráhajtja a fedelét. Ez alkalommal nem mindennapi vendég jelenik meg, ő is szerelmes, de különleges módon. A jövevény brahman, hindu papi ruhában. Kirobbanó kacagás rázza meg a nézőket. A brahmant Koskin fegyenc játssza, mégpedig ragyogóan. Az alakja is brahmant idéz. Mozdulatokkal jelzi, mennyire szerelmes. Kezét az égnek emeli, majd kebléhez, szívéhez szorítja. De alig vallja meg gyengéd érzelmeit - máris erősen verik az ajtót. A kopogás elárulja, hogy megjött a gazda. A megrettent feleség magán kívül van, a brahman kergülten rohangászik, és könyörög, bújtassák el. Az asszony sebtében a szekrény mögé állítja, jómaga pedig még arról is elfelejtkezik, hogy ajtót nyisson, rohan a rokkájához, és fon, egyre csak fon, félelmében nem is hallja férje ökölcsapásait az ajtón, kiejti a fonalat a kezéből, s csak forgatja az orsót üresen. Szirotkin igen jól és szemléletesen játszotta el a rettegést. A gazda egy rúgással betöri végre az ajtót, és kezében az ostorral odalép a feleségéhez. Mindent tud, hiszen leselkedett, és ujjain mutatja, hogy az asszony három embert rejtett el. Majd keresni kezdi őket. Elsőnek a szomszédot találja meg, és ökölcsapásokkal kikergeti a szobából. A megszeppent írnok szeretne megszökni, fejével felemeli a láda fedelét, s ezzel el is árulja magát. A gazda kezében suhog az ostor, s a szerelmes írnok - már korántsem klasszikus módon - ugrándozni kezd. Hátramaradt még a brahman; a gazda sokáig keresi, végre rátalál a szekrény mögött, a sarokban, udvariasan meghajol előtte, és szakállánál fogva a színpad közepére cibálja. A brahman megpróbál védekezni, kiabál: „Átkozott, átkozott!" (a némajátékban ez az egyetlen hangos szó), de a férj rá sem hederít, és elveri rajta a port. Az asszony látván, hogy most már rajta a sor, otthagyja a rokkát, az orsót, és rohan kifelé. Egy széket is felborít, a foglyok kacagnak. Alej, anélkül, hogy rám nézne, megragadja a karom, és kiabál: „Nézd! A brahman, a brahman!" - és dülöngél a nevetéstől. A függöny legördül, újabb jelenet kezdődik...

De nincs értelme leírni valamennyit. Még két vagy három jelenet következett. Valamennyi mulatságos és hamisítatlanul vidám. Ha nem is maguk a fegyencek írták, de feltétlen sokat adtak magukból mindegyikbe. Szinte valamennyi szereplő rögtönzött, úgyhogy egyik estéről a másikra ugyanaz a színész ugyanazt a szerepet mindig másképpen játszotta. Az utolsó, fantasztikus némajáték balettal zárult. Egy halottat temettek. A számos szolgától kísért brahman bűvös mozdulatokat tett a koporsó felett, de semmi sem segít, végül felhangzik a „Nyugszik már a nap", mire a halott feléled, és örömükben valamennyien táncra perdülnek. A brahman a halottal lejti a táncot, méghozzá egészen különleges, brahman módon. A színielőadás másnap estig ezzel véget ér. A nézők valamennyien vidámak, elégedetten szélednek szét, dicsérik a színészeket, hálálkodnak az altisztnek. Nincs veszekedés, sem vita. Mindenki szokatlanul jókedvű, sőt majdnem boldog, és ez alkalommal nyugodt lélekkel hajtják fejüket álomra. Vajon miért? - kérdezi az ember. Pedig nem képzeletem szüleménye mindez, hanem az igazság, a valóság. Ha ezeknek a szegény embereknek megengednék, hogy kissé a maguk szája íze szerint éljenek, hogy emberi módon vidulhassanak, ha csak egy órára, de legalább néhány pillanatig ne börtöntöltelékként éljenek - erkölcsileg újjászületnének...

Íme, már leszállt a sötét éjszaka. Összerezzenek és felébredek: az öreg még mindig ott imádkozik a kemencén, és így imádkozik egészen hajnalig; Alej csendesen alszik mellettem. Emlékszem, mennyire nevetett, ahogy testvéreivel a színielőadásról beszélt; elnézem nyugodt gyermekarcát: még szendergés közben is mosolyog. Lassacskán pergetem az emlékeket: az utóbbi napokat, az ünnepet, ezt az egész hónapot... ijedten emelem fel a fejem, s a hat kincstári faggyúgyertya reszkető, homályos fényénél szétnézek alvó társaimon. Nézem sápadt arcukat, szegényes fekhelyüket, mindezt a véghetetlen ínséget és nyomort, elnézem, és szinte

meg kell győznöm magam, hogy nem egy nyomasztó álom folytatása mindez, hanem a való igazság. Igen, ez valóság: valaki felnyög, valaki nehézkesen megmozdítja és megcsörrenti láncát. Egy másik összerezzen álmában, beszélni kezd, az apó pedig fönn a kemencén, egyre csak imádkozik valamennyi „pravoszláv keresztény" lelkéért, és hallani csendes, vontatott hangját: „Uram Jézus Krisztus, könyörülj rajtunk!"

„Nem örök időkre vagyok itt, csak néhány esztendőre!" - gondolom, és fejemet ismét a párnára hajtom.

Második rész

1. A kórház

Röviddel az ünnepek után megbetegedtem, és bekerültem a katonai kórházba. A kórházat egy hosszú, földszintes, sárgára festett, különálló épületben helyezték el, fél versztányira az erődtől. Nyáron, amikor a tatarozási munkák folytak, rendkívüli mennyiségű okkerfestéket áldoztak rá. Hatalmas udvarán húzódtak a szolgálati épületek, a katonaorvosok lakóházai és egyéb építmények. A főépületben csupán a kórtermek voltak. A sok kórteremből mindössze kettőt tartottak fenn a rabok számára, ezek - különösen nyáron - mindig zsúfolva voltak, úgyhogy gyakran össze kellett tolni az ágyakat. A mi kórtermünket a „szerencsétlenek" legkülönbözőbb fajtái töltötték meg. Ide kerültek a mieink, ide kerültek a katonai fogdákból a vizsgálati foglyok, elítéltek és ítéletre várók meg az útközben megbetegedett száműzöttek, ide jöttek a büntetőszázadokból is - ebből a furcsa intézményből, ahová a vétkes és megbízhatatlan katonákat helyezik át javító céllal a zászlóaljból, és ahonnan két-három év múlva többnyire olyan hétpróbás gazemberként kerülnek ki, amilyenekkel ritkán találkozni. A gyengélkedő foglyok rendszerint reggel jelentkeztek az altisztnél. A betegeket beírták egy könyvbe, és ezzel a könyvvel őrizet alatt küldték őket a katonai kórházba. Az orvos az erődben állomásozó katonai alakulatoktól küldött betegeket előzetesen megvizsgálta, s akit valóban betegnek talált, felvette a kórházba. Engem is feljegyeztek a könyvbe, és ebéd után két óra felé, mikor a fegyházból már mindenki kiment a délutáni munkára, jelentkeztem a kórházban. A beteg fegyenc rendszerint annyi pénzt vitt magával, amennyit csak bírt, no meg kenyeret is, mert már aznap nem számíthatott a kórház fejadagjára, s magához vette a kis pipát meg a dohányzacskót, a kovakövet meg a taplót. Ez utóbbiakat gondosan eldugta a csizmába. Nem kis kíváncsisággal léptem a kórház területére, felcsigázta érdeklődésemet fegyenc-életformánknak ez az új, számomra még ismeretlen változata.

Borongós, langyos, szomorú nap volt - egyike azoknak, amikor egy afféle intézmény, mint a kórház, különösen elfoglalt, bánatos és lehangoló képet ölt. Az őrrel beléptünk a felvételi helyiségbe, ahol két rézkád állt, s ahol már két beteg vizsgálati fogoly várakozott szintén őrizet alatt. Bejött a felcser, lomhán és fensőbbséggel végignézett rajtunk, és még lomhábban megindult, hogy jelentést tegyen rólunk az ügyeletes orvosnak, aki hamarosan megjelent; megvizsgált, igen kedves volt hozzánk, kiállította a nevünkre szóló kórlapot. Ezen vezették a betegség lefolyását, ide jegyezték fel a gyógyszeres kezelésre vonatkozó előírásokat stb., ez annak az orvosnak szólt, aki a rabkórtermekben dolgozott. Már azelőtt is hallottam, hogy a fegyencek nem győzték dicsérni az orvosokat. „Jobbak a szülőapádnál is!" - válaszoltak a kérdéseimre, amikor a kórházba készültem. Közben átöltöztünk. Elvették a rajtunk levő ruhát meg a fehérneműt, és kórházi fehérneműt adtak helyette, ezenkívül hosszú harisnyát, papucsot, hálósipkát kaptunk, meg egy vastag, barna színű posztóköpenyt, amely vászonnal vagy ehhez hasonló anyaggal volt bélelve. A köpeny kimondhatatlanul mocskos volt, de ezt csak később mértem fel teljes valójában. Utána végigmentünk egy hosszú, magas és tiszta folyosón a rabkórtermek felé. Mindenütt tisztaság uralkodott, első pillantásra szinte ragyogott minden. Egyébként meglehet, csak a fegyház után láttam így. A két vizsgálati fogoly a bal oldali, én pedig a jobb oldali kórterembe mentem. A vaskampóval lezárt ajtó előtt fegyveres őr állt, mellette a társa. A kórházi őrséghez tartozó altiszt felszólította őket, hogy engedjenek be, s egy hosszú, keskeny helyiségben találtam magamat, amelynek mindkét oldalán húsz-huszonkét ágy sorakozott; közülük három-négy szabadon állt. Zöldre festett faágyak voltak, Oroszországban valamennyien jól ismerjük az ilyent: az a fajta ágy, amelyet általános vélemény szerint poloskák nélkül elképzelni sem lehet. A sarokba, az ablak mellé kerültem.

Mint már mondtam, itt voltak a fegyházunkból való betegek is. Némelyek ismertek már, ha másképp nem, hát látásból. Sokkal több volt a vizsgálati fogoly meg a büntetőszázadból jött beteg. Súlyos beteg, aki nem tudott lábra állni, kevés akadt. A többiek, a lábadozók az ágyukon üldögéltek vagy rótták a kórtermet; az ágyak két sora közt maradt még hely a sétára. A kórteremben fojtogató, orrfacsaró szag terjengett. Kellemetlen kigőzölgések és orvosságszag mérgezte a levegőt, és ráadásul a sarokban egész nap fűtötték a kemencét.

Az ágyamat csíkos takaró fedte. Levettem. Alatta vászonnal bélelt pokróc volt, meg durva, eléggé kétes tisztaságú ágynemű. Az ágy mellett éjjeliszekrény állt, rajta korsó és öncsésze. A tisztesség kedvéért a holmit letakarták a számomra kiadott kis méretű törülközővel. Az éjjeliszekrénynek alsó polca is volt: a teaivók ott őrizték a teafőzőt, a ciberelével teli korsót és a többit; a betegek közt kevesen ittak teát. Jóformán mindenkinek, még a tüdőbetegeknek is volt pipájuk meg dohányzacskójuk, ezeket az ágy alá dugták. Az orvos meg a többi személyzet sosem kutatott az ágy alatt, s ha valakit rajtakaptak pipáláson, úgy tettek, mintha nem vennék észre. Egyébként a betegek is mindig óvatosak voltak, és a kályha mellé húzódtak dohányozni. Ágyban legfeljebb éjjel pipáztak; de éjnek idején a kórteremben sosem viziteltek, legfeljebb a kórházőrség parancsnoka nagy ritkán.

Mindaddig sosem feküdtem kórházban sehol. Éppen ezért rendkívül újnak találtam mindent, ami körülvett. Észrevettem, hogy bizonyos érdeklődést keltek. Már hallottak rólam egyet s mást, és nyíltan, sőt bizonyos felsőbbrendűséggel vizsgálgattak, ahogy az iskolába kerülő új fiút vagy előkelő házakban a kéregetőket szokás. Jobbra tőlem egy vizsgálati fogoly katonaírnok feküdt, egy nyugalmazott kapitány törvénytelen fia. Pénzhamisításért fogták perbe, és már egy éve feküdt itt, bár úgy látszott, semmi baja, de az orvosoknak azt állította, hogy értágulásban szenved. A célját elérte: a fegyházat meg a testi fenyítést elkerülte, és egy évvel később T.-be küldték, az ottani kórházba. Testes, zömök, huszonnyolc éves férfi volt. Nagy kópé és törvénytudó, eléggé eszes, fesztelen és öntelt, szinte betegesen hiú, aki a legkomolyabban elhitette önmagával is, hogy nála becsületesebb, igazabb, és ártatlanabb ember nincs a földön, és ebben a hitében megmaradt élete végéig. Elsőnek ő elegyedett szóba velem, kíváncsian kérdezgetett, és eléggé részletesen elmagyarázta a kórházi rend szabályait. Persze, mindenekelőtt közölte, hogy ő egy kapitány fia. Roppant szeretett volna nemes vagy legalábbis „jobb körökből való” ember szerepében tetszelegni. Majd egy büntetőszázadbeli beteg jött oda hozzám, és azt bizonygatta, hogy sokat ismert a régebben száműzött nemesek közül, s nevükön emlegette őket. Már őszbe csavarodott katona volt; de arcáról lerítt, hogy minden szava hazugság. Csekunovnak hívták. Bizonyára be akarta hízelegni magát, megsejtette, hogy van pénzem. Mikor meglátta a teát meg cukrot tartalmazó csomagomat, azonnal felajánlotta szolgálatait: szerez főzőt, és teát főz nekem. M-cki másnapra ígérte, hogy küld egy teafőzőt a fegyházból valamelyik fogollyal, akit a kórházba vezényelnek ki munkára. De Csekunov megelőzte: szerzett holmi vaslábast, sőt egy bögrét is, vizet forralt, s befőzte a teát, egyszóval, nagy buzgalommal állt szolgálatomra, amely azonnal kiváltotta az egyik beteg epés gúnyolódását. A gúnyolódó - egy Usztyjancev nevű tüdőbajos vizsgálati fogoly katona - velem szemben feküdt; ő volt az, aki a testi fenyítéstől megijedve tubákkal elegyített pálinkát ivott, amitől tüdőbajt kapott; róla már az előbbiekben megemlékeztem. Mindeddig némán feküdt, zihálva lélegzett, mereven, komolyan nézegetett, és méltatlankodva figyelte Csekunov tevékenységét. A szokatlan, epés komolyság különösen komikus árnyalatot adott méltatlankodásának. Végül nem állta meg szó nélkül:

- A szolgalélek! Talált végre urat magának! - kezdte fulladozva, s nehezen tagolta a szavakat. Már utolsó napjait élte.

Csekunov méltatlankodva fordult hozzá:

- Ki a szolgalélek? - kérdezte, és megvető tekintetet vetett rá.

- Te! - válaszolta Usztyjancev olyan magabiztosan, mintha teljes joga lenne lehordani, sőt mintha kizárólag e célból állították volna ide.

- Én volnék szolgalélek?

- Az is vagy. Halljátok, jóemberek, nem akarja elhinni! Még csodálkozik!

- Neked meg mi közöd hozzá! Nem veszed észre, mennyire tehetetlen ez az ember, látható, hogy segítség nélkül nem tud meglenni. - Mért ne szolgáljam ki, te sörteképű bohóc!

- Ki a sörteképű?

- Te magad.

- Én vagyok sörteképű?

- Az hát.

- Te talán szép vagy? Olyan a képed, akár a varjútojás... ha már én sörteképű vagyok.

- Az is vagy! Ha már megvert az Isten, feküdnél itt magadnak, míg el nem patkolsz! De nem, beleüti mindenbe az orrát! Mi a csodának?

- Micsoda! Én már inkább a csizma előtt hajbókolok, mintsem a bocskor előtt. Apám se hajbókolt soha, s a lelkemre kötötte, hogy én se tegyem. Én... én...

Szerette volna folytatni, de hosszas köhögésroham fogta el, vért köpött. Keskeny homlokán hamarosan hideg verejték ütött ki. A köhögés megakadályozta, különben tovább beszélt volna; látszott a szemén, mennyire szeretett volna káromkodni; de csupán ernyedten legyintett... Így hát Csekunov végül el is felejtkezett róla.

Éreztem, hogy a tüdőbajos haragja jóval inkább nekem szól, mintsem amannak. Csekunovra senki se haragudott meg, nem is nézett rá különös megvetéssel, amiért néhány kopejka fejében buzgón szolgálatomba szegődött. Mindenki jól tudta, hogy csupán pénzért teszi. Ebben a tekintetben az egyszerű nép nem túl finnyás, és jó ösztönnel megérzi, miről van szó. Usztyjancevnek tulajdonképpen én nem tetszettem, sem a teám, sem az, hogy még bilincsben sem tudok meglenni szolga nélkül, mint valami uraság, bár nem én hívtam, és nem is óhajtottam semmilyen szolgát magamnak. Valóban, mindig szerettem volna mindent magam csinálni, sőt nagyon szerettem volna elfelejteni, hogy nem kétkezi munkás, hanem elkényeztetett úriember vagyok. Ezt részben az önérzetem is megkövetelte, ha már ennél tartunk. De íme - magam sem tudom, hogyan történt -, sohasem tudtam lerázni magamról a kiszolgálókat, akik rám ragadtak, és végül annyira hatalmukba kerítettek, hogy voltaképpen ők voltak az én gazdáim, és én az ő szolgájuk. Külsőleg persze úgy látszott, hogy valóban uraság vagyok, aki képtelen meglenni szolgák nélkül, és uraskodik. Ez természetesen roppant bosszantott, de Usztyjancev tüdőbajos, ingerlékeny ember volt.

A többi beteg bizonyos felsőbbrendűséggel kevert közönnyel szemlélt. Emlékszem, valamennyiüket egy sajátos körülmény foglalta le: beszédükből megtudtam, hogy még aznap este ide hoznak egy elítéltet, akit éppen ezekben a percekben vesszőznek meg. Kíváncsian várták az új beteget. Egyébként azt mondták, a fenyítés nem túl súlyos, mindössze ötszáz vesszőcsapás.

Lassacskán megismerkedtem a környezettel. Amennyire felmérhettem, többnyire az itteni vidékre jellemző valódi betegségben, skorbutban meg szembajban szenvedő betegek feküdtek

itt. A többiek főleg lázzal járó bajokkal, mellbetegséggel kerültek ide. Itt - a többi kórteremtől eltérően - együtt feküdtek a legkülönbözőbb nyavalyákban, sőt még nemi betegségben szenvedők is. Azt mondtam, valódi betegek, mert volt egynéhány, aki *csak úgy*, minden betegség nélkül, „pihenni" jött ide. Az orvosok szívesen, néha szánalomból felvettek ilyeneket is, különösen, ha sok üres ágy akadt. A katonai fogdákban meg a fegyházban annyira rossz volt az ellátás a kórházhoz viszonyítva, hogy sok fogoly a fojtogató levegő és a lezárt kórterem ellenére, szívesen feküdt be ide. Akadtak, akik nagyon szerették a kórházi életet meg a betegágyban való heverészést; többnyire a büntetőszázadokból valók voltak. Kíváncsian figyeltem új társaimat; kivált egyikük, a mi fegyházunkból való haldokló tüdőbajos ébresztett bennem különösebb érdeklődést. Utolsó napjait élte, és az Usztyjancev melletti ágyban feküdt, vagyis majdnem velem szemben. Mihajlovnak hívták; még két héttel azelőtt is láttam a fegyházban. Régóta betegeskedett, már régen gyógykezeltetnie kellett volna magát; de makacs és teljesen fölösleges türelemmel csak azért is tartotta magát, igyekezett legyűrni gyengeségét, és csak az ünnepek alatt ment a kórházba, hogy ott három hét leforgása alatt elragadja a szörnyű tüdőbaj; az ember szinte elégett. Megdöbbentett ijesztően megváltozott arca, ez az arc, amelyet elsőnek pillantottam meg, mikor a fegyházba kerültem; valahogy már akkor szemembe ötlött. Mellette egy idősebb, elítélt katona feküdt, szörnyű és visszataszítóan ápolatlan ember... No de hát nem sorolhatom fel valamennyi beteget... Erről az idősebb emberről csak azért emlékeztem meg, mert akkor szintén bizonyos hatást keltett bennem, és általa egy pillanat alatt eléggé teljes képet alkothattam a rabkórterem bizonyos sajátosságairól. Jól emlékszem, ennek az öregnek erős náthája volt, és egy álló héten át még álmában is sortűzszerűen ötször, hatszor tüsszentett egymás után, s minden tüsszentés után következetesen mondogatta: „Uram, Istenem, de meglátogattál!" Mikor bejöttem, ott ült az ágyán, és egy papírzacskóból buzgón szippantotta a tubákot, hogy még erősebben és még jobban tüsszenthessen. Egy saját tulajdonát képező, százszor kimosott és kifakult, kockás pamutzsebkendőbe tüsszentett, miközben kis orra furcsán fintorgott, számtalan apró ráncba húzódott, és kivillantak öreg, megfeketedett fogai meg vörös, nyálkás ínye. Tüsszentés után gondosan szétnyitotta a zsebkendőt, és alaposan megvizsgálta a bőségesen összegyűlt váladékot, amit azonnal sötétbarna, kincstári köpenyegéhez kent, úgyhogy a váladék a köpenyre került, a zsebkendőn pedig csupán egy nedves folt maradt. Így cselekedett egy egész héten át: saját zsebkendőjének ez a szorgos, fukar óvása a kincstári köpeny kárára, egyáltalán nem ingerelte a többi beteget, bár utána valamelyiküknek ezt a köpenyt kellett majd viselnie. De a mi egyszerű népünk nem túl finnyás, és furcsamód elég ritkán undorodik.

Engem viszont az első pillanatokban egészen elkeserített a dolog, és undorral elegy kíváncsisággal ösztönösen vizsgálgatni kezdtem az éppen akkor magamra húzott kincstári köpenyt. A köpönyeg időközben átmelegedett rajtam, s mind erősebben áradt belőle a gyógyszerek, flastromok szaga meg valami rothadt bűz, de hisz nem is csoda, mert hát emberemlékezet óta betegeket szolgált. Meglehet, hogy a hátán levő vászonbélést néha kimosták, de azt sem tudom bizonyosan. Jelenleg ezt a bélést is mindenféle kellemetlen folyadék, borogatás, agyonnyomott legyek nedve itatta át. Azonkívül e kórterembe gyakran hoztak be embereket megvesszőzés után, felsebzett háttal; ezeket borogatással gyógyították. A nedves ingre felvett köpeny természetesen mindent magába szívott, és benne is maradt. Hosszú évekig tartó rabéletem alatt ahányszor csak kórházba kerültem (ami elég gyakran megtörtént), mindannyiszor bizalmatlanul húztam magamra a köpenyt. Különösen a nagy és szembeötlően zsíros tetvektől viszolyogtam. A foglyok különös élvezettel pusztították őket, s amikor a durva, tömpe fegyenckörmök között megpattant a halálra ítélt tetű, a vadász arcán szívbéli gyönyörűség fénylett. Üldözték a poloskákat is; hosszú, unalmas téli estéken néha az egész kórterem vadászott rájuk. Bár a kórteremben a nyomasztó szagok ellenére úgy szemre tiszta volt minden, de belülről - hogy úgy mondjam a „bélésében" - távolról sem dicsekedhettünk

higiéniával. A betegek ezt megszokták, sőt úgy érezték, ennek így kell lennie. No meg maga a házirend sem segítette túlságosan elő a tisztaságot. De a házirendről majd később beszélek...

Alighogy Csekunov átnyújtotta a teát (mellékesen megjegyzem, a kórtermi vízkészletből főzte, amelyet naponta egyszer cseréltek, és elég gyorsan megposhadt ebben a levegőben), az ajtó zajosan kitárult, és megerősített fedezet mellett betámogatták az aznap megvesszőzött katonát. Első ízben láttam ilyen megfenyítettet. Később gyakran vezettek be ilyeneket (a nagy büntetésre ítélteket hordágyon hozták), és ez minden alkalommal kivételes szórakozást jelentett a betegeknek. Rendszerint erőltetetten szigorú arckifejezéssel, sőt csinált komolysággal fogadták őket. A fogadtatás a bűn súlyosságától és ennek következtében a vesszőcsapások mennyiségétől függött. Az alaposan megszenvedett, nagy bűnös hírében állók nagyobb tiszteletet és érdeklődést keltettek, szemben holmi újonc katonaszökevénnyel - például azzal, akit most vezettek be. De minden esetben kerültek minden különösebb részvétet vagy akár ingerlő megjegyzést. Némán segítették a szerencsétlent, és ápolták, különösen, ha szemlátomást rászorult. A felcserek már tudták, hogy a megkínzott embert tapasztalt, ügyes kezekre bízzák. A segítség rendszerint hideg vízben áztatott lepedő vagy ing gyakori és nélkülözhetetlen cserélgetéséből állt, a borogatást a megkínzott ember hátára tették, különösen, ha jómaga már nem volt képes egyedül megtenni, ezenkívül ügyesen kiszedegették a sebekből a szálkákat, amelyekből jócskán marad a háton eltört vesszőkből. Az utóbbi művelet gyakran eléggé fájdalmas. Engem általában mindig meglepett, mennyire állhatatosan viselik a szenvedést a megfenyítettek. Sok ilyen embert, láttam, némelyiket túlságosan is megkínozták, de jóformán egyik sem jajgatott! Csupán az arc változik meg, elsápad, a szem tűzben ég, a tekintet nyugtalan, réveteg, s az ajkak úgy remegnek, hogy a szerencsétlen néha véresre harapdálja. A most érkezett katona mintegy huszonhárom esztendős, keménykötésű, izmos, kellemes arcú, magas, sudár, barna bőrű fiú volt. A háta egyébként jól össze volt verve. Csupasz felső testére, vállára, vízben áztatott lepedő volt dobva, és ettől - mint akit váltóláz gyötör - minden tagjában reszketett, s vagy másfél órán át így rótta a kórtermet. Elnéztem arcát: ezekben a percekben szemlátomást semmire sem gondolt, furcsa és vad tekintete hol ide, hol oda ugrándozott, bizonyára nehezen köthette volna le bármi is a figyelmét. Úgy rémlett, merőn nézi a teámat. A tea éppen felforrt; a csészékből gomolygott a pára, és szegény ördög remegett, mint a kocsonya, foga is vacogott. Meghívtam teázni. Némán felém fordult, fogta a csészét, állva, cukor nélkül felhajtotta a teát, és igyekezett elkerülni a tekintetemet. Miután kiitta, némán visszatette a csészét, és anélkül, hogy egy biccentésre is méltatott volna, folytatta sétáját a kórteremben. Volt is gondja a beszédre meg a biccentésre! Ami a rabokat illeti, kezdetben mindnyájan kerülték a beszélgetést a megfenyített regrutával; sőt, ha az első percekben segítettek is rajta, később igyekeztek tudomást sem venni róla: bizonyára szerették volna nyugton hagyni, s nem akarták zaklatni semminemű faggatással meg a „részvétükkel", s ez igen jólesett a legénynek.

Közben bealkonyodott, meggyújtották a mécsest. Egy-két fogolynak saját gyertyatartója is volt. Végül, az orvos esti látogatása után, belépett az őrség altisztje, megszámolta a betegeket, lakatra zárták a kórtermet, de előzőleg még behozták az éjjeliedényt... Elképedve tudtam meg, hogy ez a dézsa ittmarad egész éjszakára, bár az árnyékszék itt volt a folyosón, alig két lépésnyire az ajtótól. De hát így írta elő a házirend. Nappal még kiengedték a fegyenceket a kórteremből, igaz, hogy legfeljebb egy percre; éjszaka azonban semmi körülmények között sem mehettek ki. A rabkórtermek nem hasonlítottak a rendes kórtermekhez, és a beteg fogoly még betegségében is viselte a büntetését. Ki honosította meg ezt a házirendet - nem tudom; csak annyit tudok, hogy nem volt benne semmiféle rend, és a formális rendtartás haszontalansága tán sohasem mutatkozott meg szembetűnőbben, mint ebben az esetben. Magától értetődik, hogy ez a „rend" nem az orvosoktól ered. Megismétlem: a rabok szinte áradoztak

orvosaikról, apjuknak tekintették, tisztelték őket, hiszen mindnyájan csak gyengédséget, jó szót kaptak tőlük; és a mindenki által kitaszított rab ezt nagyra becsülte, mert láthatta, hogy a jó szó és a gyengédség hamisítatlan őszinteségből fakad. Az orvos másképp is viselkedhetett volna, hiszen senki sem kérte volna számon, ha gorombán, embertelenül bánik a rabokkal: így hát igazi emberszeretetből voltak jók. Doktoraink jól tudták, hogy a betegnek, legyen az bárki, például elítélt fegyenc, éppannyira szüksége van a friss levegőre, mint minden másnak, akár a legmagasabb rangú betegnek. A többi kórterem lábadozó betegei szabadon sétálhattak a folyosókon, lehetőségük nyílt egészséges testmozgásra meg arra, hogy jó levegőt szívjanak, és ne a zárt kórterem fojtogató kigőzölgésekkel teli levegőjét nyeljék. Szörnyű és visszataszító visszagondolnom most arra, hogy mennyire megmérgeződött az amúgy is szennyes levegő, különösen éjszakánként, amikor a túlfűtött kórterembe behozták ezt az éjjeliedényt, amelynek gyakori használatát bizonyos betegségek megkövetelik. Ha azt mondtam az imént, hogy a rab még betegségében is viseli büntetését, természetesen nem azért tettem, mintha akár ma is feltételezném, hogy az ilyen rendszabályt egyedül a büntetés kedvéért vezették be. Ez részemről a legképtelenebb kitalálás volna. A betegeket nincs miért külön megbüntetni, s ha mégis így esett a dolog, akkor magától értetődik, hogy a parancsnokságot egyfajta szigorú, zord szükségszerűség késztette ilyen ártalmas következményekkel járó rendszabályok bevezetésére. De vajon mi? Hisz éppen az a lesújtó, hogy semmiképp sem lehet megindokolni e rendszabályok szükségszerűségét, és ezenkívül sok egyéb előírás annyira érthetetlen, hogy nemcsak magyarázni, de még a magyarázatát megsejteni is lehetetlen.

Mivel magyarázzák mégis az ilyen, cél nélkül való kegyetlenséget? Hát azzal, hogy sok rab készakarva küldeti magát kórházba, szimulál, becsapja az orvosokat, éjjel aztán kimegy az árnyékszékre, és a sötétség leple alatt elszökik. Az ilyen okoskodás ostobaságának bebizonyításával szinte kár komolyan foglalkozni. Hová szökik? Hogyan szökik el? Miben szökik el? Nappal egyenként engedik ki őket az árnyékszékre, ugyanezt megtehetnék éjjel is. Az ajtónál őr áll, töltött fegyverrel a kezében. Az árnyékszék alig két lépésnyire van az őrtől, de ennek ellenére még oda is egy másik őr kíséri, és egész idő alatt le nem veszi róla a szemét. Az árnyékszéken csupán egy ablak van, az is dupla szárnyú, és vasrács fedi. Kinn az udvaron, az ablak alatt, a rabkórtermek előtt, szintén őr járkál egész éjjel. Ahhoz, hogy kimásszon valaki, ki kellene törnie az ablakrámát meg a rácsot. Ki birkózhat meg ilyen feladattal? Tegyük fel, hogy előbb megöli az őrt, de úgy, hogy az meg se mukkan, és senki se hallja meg. Még ha fel is tételezzük ezt a képtelenséget, akkor is be kell törnie az ablakot meg a rácsot. Vegyék figyelembe azt is, hogy az őr mellett alszanak a kórterem őrei, és alig tíz lépésnyire, a másik rabkórterem előtt szintén őr áll puskával, mellette a társa és még egynéhányan. De egyáltalán: hova szökne tél víz idején, harisnyában, papucsban, kórházi köntösben és hálósipkával? Ám ha így van, ha csupán ennyi a szökés veszélye (vagyis valójában semmi), akkor miért kell ennyire súlyosbítani a betegek életének talán utolsó napjait vagy óráit, miért kell megvonni tőlük a levegőt, amelyre még az egészségeseknél is nagyobb szükségük van? Mire jó ez? Soha nem tudtam megérteni...

De ha már egyszer feltettük a kérdést: „Mire jó ez?”, s ha már szóba került, beszélnem kell még egy érthetetlen dologról, amely annyi hosszú éven át rejtélyként lebegett előttem, és amelyre semmiképpen sem tudtam választ találni. Nem bírom megállni, hogy ne tegyek említést róla, mielőtt hozzáfognék elbeszélésem folytatásához. A bilincsről akarok szólni, amelytől semmiféle betegség nem mentheti meg az elítélt rabot. Még a tüdővészesek is bilincsben haldoklottak ott a szemem előtt. Hozzáteszem, hogy ezt mindenki megszokta, változhatatlan ténynek tekintette. Aligha gondolkozott bárki is ezeken a dolgokon, talán még az orvosoknak sem jutott eszükbe, évek hosszú során át, hogy egyszer közbenjárjanak a felső parancsnokságnál, hogy leszedjék a bilincset a súlyos beteg, de kivált a tüdőbajos foglyokról.

Fogadjuk el, hogy a bilincsek még önmagukban véve nem túlságosan nehezek. Nyolc-tizenkét font súlyúak. Tíz font cipelése nem esik nehezére egy egészséges embernek. Sokan azt mondogatták egyébként, hogy néhány év múlva a bilincsviseléstől a láb sorvadni kezd. Nem tudom, igaz-e, bár lehet benne igazság. Noha a súly nem nagy, de a lábhoz örökre odakovácsolt tíz font mégis rendellenesen növeli a végtag súlyát, és hosszú idők múltán mutatkoznak bizonyos káros hatásai; de tételezzük fel, hogy egészséges ember számára ez semmiség. Vajon így van-e ez a betegnél? Fogadjuk el, hogy ez egy könnyebb betegnek sem nagy dolog. De vajon így van-e ez a súlyos beteg esetében, és hadd ismételjem meg: a tüdővészes esetében, akinek már enélkül is sorvad keze-lába, úgyhogy még egy szalmaszál is súlyos terhet jelent neki? S valóban, ha az orvosok csupán a tüdőbajosok számára harcolnának ki bizonyos könnyítést, már ez is nagy jótétemény lenne. Mondjuk, valaki azzal érvel, hogy a rab gonosztevő, és méltatlan a jótéteményre; de vajon kell-e súlyosbítani a büntetését annak, akit már amúgy is meglátogatott az Isten? No meg az is hihetetlen, hogy a bilincs csupán a büntetést szolgálja. A tüdőbajost már a bíróság is mentesíti a testi fenyítés alól, így hát itt megint valami titokról, valami túlzott óvatosságból eredő fontos rendszabályról van szó. De milyenről? Ezt lehetetlen megérteni. Hisz képtelenség attól félni, hogy egy súlyos tüdőbajos megszökik; melyiknek jutna ez eszébe, különösen a betegség előrehaladott fokán? Hisz lehetetlen a tüdőbajt szimulálni, rászedni az orvosokat csak azért, hogy megszökhessen valaki. Nem olyan betegség ez, hisz az első pillanatra látható. De itt fel kell tennem a kérdést: vajon azért vernek az emberre lábbilincset, hogy ne szökjön meg, illetve akadályozza a szökésben? Egyáltalán nem. A bilincs nem egyéb, mint megalázás, testi és erkölcsi megszégyenítés és teher. Legalábbis így feltételezhető. A bilincs soha senkit nem akadályozhat meg a szökésben. A legügyetlenebb, a legegyügyűbb rab is képes különösebb megerőltetés nélkül gyorsan lefűrészelni, vagy a szögecseket kővel leverni. A lábbilincs egyáltalán nem biztosíték semmire; s ha ez így van, ha az elítélt fegyencre csak büntetésből rakják rá, akkor ismét felteszem a kérdést: vajon kell-e büntetni a haldoklót is?

Most, hogy e sorokat írom, világosan visszaemlékszem egy haldokló tüdőbajosra, ugyanarra a Mihajlovra, aki majdnem velem szemben, Usztyjancev mellett feküdt; úgy lehet, a kórházba érkezésem utáni negyedik napon halt meg. Megeshet, most azért hoztam szóba a tüdőbajosokat, mert maguktól felmerülnek bennem azok a benyomások és gondolatok, melyek akkor jártak a fejemben, Mihajlov halálát látva. Ezt a Mihajlovot egyébként alig ismertem. Még igen fiatal, alig huszonöt éves, magas, vékony és nemes külsejű férfi volt. A szigorított osztályon raboskodott; a különcségig hallgatag, mindig csendes és szomorúan nyugodt volt. Mintha „kiszikkadt volna” a fegyházban. Legalábbis a foglyok így beszéltek róla, akikben igen jó emléket hagyott. Csupán arra emlékszem, hogy nagyon szép szeme volt; az igazat megvallva, magam sem tudom, miért emlékezem erre ilyen élesen. Délután háromkor, egy zimankós, verőfényes téli napon halt meg. A nap erős, ferde sugarai áthatoltak kórtermünk vékony jéggel bevont ablaküvegén. A fény szétáradt a szerencsétlenen. Nem volt eszméleténél, haláltusája több órán át tartott. Szeme már reggel elhomályosult, és nem ismert meg senkit. Szerettek volna könnyíteni rajta, látták, hogy mennyire nehéz perceket él; zihálva, hörögve lélegzett; mellkasa magasra emelkedett, mintha nem kapna elég levegőt. Ledobta magáról a takarót, ledobott mindent, s végül az ingét kezdte leráncigálni, mert azt is súlyosnak találta. Segítettek neki, és lehúzták az ingét. Ijesztő volt elnézni ezt a hosszan elnyúló testet, a csonttá száradt lábat és karokat, a behorpadt hasüreget, az emelkedő mellkast a csontvázhoz hasonló, élesen kirajzolódó bordákkal. Testén nem maradt egyéb, mint egy kis fakereszt meg a bilincs, amelyből most könnyen kibújtathatta volna elsorvadt lábát. Halála előtt félórával mindenki elcsendesedett, majdhogynem suttogóra fogták a beszédet is, és halkan lépdeltek. Kevés szót váltottak érdektelen dolgokról. Olykor-olykor odapillantottak a haldoklóra, aki egyre jobban hörgött. Végül tévelygő és bizonytalan kezével megkereste a nyakában lógó

feszületet, és rángatni kezdte, mintha már az is nyugtalanítaná, ránehezedne. Ezt is levették róla. Tíz perc múlva meghalt.

Megzörgették az ajtót, hívták az őrt, hogy jelentsék a halálesetet. Az őr bejött, bárgyún ránézett a halottra, és ment a felcserért. A külsejére talán túl sokat adó, eléggé csinos külsejű, fiatal és jó lelkű felcser hamarosan meg is jött; gyors léptei felverték a kórterem csendjét, odalépett a halotthoz, és mintegy az ilyen alkalmakra tartogatott fesztelen modorban, megfogta a pulzusát, megtapogatta, legyintett, és elhagyta a szobát. Azonnal ment jelenteni az őrségnek, hiszen szigorított osztályról való fontos bűnözőről volt szó; az ilyen még halálában is különleges elbírálás alá esett. Az őrségre való várakozás közben az egyik fogoly halkan megjegyezte, hogy illő lenne lezárni a megboldogult szemét. Egy másik figyelmesen végighallgatta, szó nélkül a halotthoz ment, és lezárta a szemét. Közben észrevette a párnán heverő keresztet, felvette, egy darabig nézte, majd némán Mihajlov nyakába akasztotta, és keresztet vetett. Közben a halott arca egyre merevebbé vált a rávetődő fénysugarakban; szája félig nyitva maradt, fiatal, fehér fogsora felcsillant a vékony ínyhez tapadt ajkai között. Végre bejött az altiszt fegyveresen és csákóval a fején, mögötte két őr. Lépéseit egyre lassítva közeledett, és értetlenül nézte az elcsendesedett rabok rászegeződő, szigorú tekintetét. A halottól egy lépésnyire zavartan megállt. Meghökkentette a teljesen mezítelen, kiszikkadt holttest látványa, amelyen csak a bilincsek maradtak; hirtelen meglazította az állszíját, levette csákóját, bár ez egyáltalán nem volt követelmény, és széles mozdulattal keresztet vetett. Ősz szakállú, mogorva, öreg katonaarc volt. Emlékszem, ebben a pillanatban éppen ott állt az ősz öreg Csekunov is. Egész idő alatt némán és mereven nézte az altiszt arcát, és különös figyelemmel követte minden egyes mozdulatát. Tekintetük találkozott, és Csekunov alsó ajka váratlanul megrándult. Furcsán félrehúzta, kivillant a foga, gyorsan, mintegy mellékesen, a halott felé biccentett, s így szólt az altiszthez:

- Ezt is anya szülte! - és odébbment.

Emlékszem, mennyire megdöbbentettek akkor azok a szavak... miért mondotta, és hogyan jutott az eszébe? A holttestet felemelték a fekhelyével együtt, a szalma ropogott, és a nagy csendben a bilincs lánca megcsörrent a padlón... A láncokat felemelték, s a holttestet kivitték. Egy csapásra mindenki hangosan beszélni kezdett, a folyosóról behallatszott az altiszt utasítása: elküldött valakit a kovácsért, így hát a halottról leszedik a bilincset...

De eltértem a tárgytól...

2. Folytatás

Az orvosok reggel viziteltek a kórteremben. Tíz óra után jöttek be valamennyien a főorvos kíséretében, de másfél órával előttük az osztályos orvos is megjelent. Akkoriban egy fiatal, hozzáértő, gyengéd, kedves osztályos orvosunk volt, akit a rabok igen szerettek, csupán egyet róttak fel neki: „túlságosan szelíd". Valóban, alig-alig beszélt, szinte pirult, majdnem szégyenkezett előttünk, és a betegek első kérésére nyomban megváltoztatta a diétát, sót, úgy hiszem, kész lett volna akár az előírt gyógyszert is megváltoztatni. Mondhatom, kedves fiatalember volt. El kell ismerni, hogy Oroszország-szerte az orvosok többsége élvezi az egyszerű nép szeretetét és tiszteletét; amennyire megfigyelhettem, teljesen így is van. Tudom, hogy szavaim paradoxonnak hatnak, különösen, ha figyelembe vesszük az orosz köznép általános bizalmatlanságát az orvostudomány és a külföldi gyógyszerek iránt. Az egyszerű emberek néha évek hosszú során át inkább szenvednek a legsúlyosabb betegségektől, és javasasszonyoknál, vagy (egyáltalán nem lebecsülendő) házi, népi gyógyszerekkel gyógyíttatják magukat, mintsem hogy orvoshoz forduljanak, vagy kórházba menjenek. De ezen túl létezik még egy igen fontos, az orvostudományt egyáltalán nem érintő körülmény, mégpedig az egyszerű nép általános bizalmatlansága minden iránt, ami „hivatalos" bélyeget visel; ráadásul a népet megijesztette és előítéletekkel töltötte el a különböző kórházi szörnyűségekről szállingó, gyakran ostoba, de néha indokolt mendemonda. Ami azonban a legfontosabb, az egyszerű embert elriasztja a kórházak németes rendje, az idegen környezet, a szigorú diéta s végül a kíméletlen felcserek meg orvosok szigorúságáról, a hullaboncolásról, kizsigerelésről és ehhez hasonlókról szállingó szóbeszédek. Ezenfelül - okoskodik a nép - urak gyógyítanak, mert hát az orvos mégiscsak úr. Persze az orvosokkal való közelebbi ismeretség után (bár nem kivétel nélkül, de legtöbbnyire) a félelem hamarosan szétoszlik, és ez, véleményem szerint, zömmel fiatal orvosaink becsületére válik. Az orvosok többsége képes kivívni az egyszerű nép tiszteletét, sőt szeretetét is. Persze csak arról írok, amit magam láttam, és több helyen ismételten tapasztaltam, de hát semmi okom azt gondolni, hogy egyebütt másképp viselkednének. Egyes eldugott zugokban természetesen előfordul, hogy az orvos megvesztegethető, túlságosan kihasználja a kórházat, jóformán semmibe sem veszi a betegeket, sőt magát az orvostudományt is lassan elfelejti. Előfordul ilyesmi; de hát én a többségről beszélek, vagy jobban mondva, arról a szellemről, arról az irányzatról, amely napjainkban bontakozik ki a gyógyítás terén. Akik eltérnek hivatásuktól, azok farkasok a bárányok között, bármit hoznak is fel mentségükre, bármennyire próbálnának is a *környezettel* mentegetőzni, amely kikezdte őket - ezeknek sohasem lehet igazuk, különösen ha közben elvesztették emberszeretetüket is. Mert hát az emberszeretet, a gyengédség, a testvéri együttérzés néha minden gyógyszernél fontosabb a betegnek. Hagyjunk már fel azzal a gépies siránkozással, hogy a környezet felőröl bennünket. Persze igaz, hogy sok jó tulajdonságunkat kikezdi, de akkor sem mindent, és gyakran megesik, hogy némely ravasz és agyafúrt csirkefogó ügyesen a környezet hatásával igazolja nemcsak saját gyengeségét, hanem gyakran közönséges aljasságát is, kivált ha ékesszólóan tud beszélni vagy írni.

Egyébként már megint eltértem a tárgytól; csupán azt akartam mondani, hogy az egyszerű nép inkább a hivatalos orvosi adminisztráció iránt bizalmatlan és ellenséges, mintsem maguk az orvosok iránt, és közelebbről megismerkedve a doktorral, gyorsan megszabadul sok előítélettől. Gyógyintézeteink körülményei még mindig sokban nem felelnek meg a nép lelkületének, rendszabályaik még mindig szemben állnak egyszerű népünk szokásaival, és képtelenek megnyerni a nép teljes bizalmát, tiszteletét. Legalábbis saját megfigyeléseim alapján így látom.

Osztályos orvosunk rendszerint elidőzött minden egyes betegénél, alaposan megvizsgálta, kikérdezte, s előírta a gyógyszert meg az étrendet. Néha maga is észrevette, hogy a betegnek semmi baja, meg hogy a rab főleg pihenni jött ide, no meg azért, hogy a csupasz deszkák helyett derékaljon fekhessen meleg szobában s nem a nyirkos katonai fogdában, ahol összezsúfolva őrzik a sápadt és meggyötört, vizsgálati foglyokat (nálunk, Oroszország-szerte a vizsgálati foglyok mindig sápadtak és meggyötörtek; ez a legbiztosabb jele annak, hogy a velük való bánásmód kíméletlenebb, s a lelkiállapotuk rosszabb, mint az elítélteké), így hát osztályos orvosunk nyugodtan megállapított valami *febris catarrhalis*-t, azaz hurutos lázat, és további egy hétre kiírta a beteget. Ezen a febris catarrhalison mindenki nevetett. Jól tudtuk, hogy az orvos és a betegek közötti hallgatólagos megegyezés szerint ez a szimulált betegség megnevezése; „tartalék nyilallás" - így fordították le a foglyok a febris catarrhalist. A beteg néha visszaélt az orvos lágyszívűségével, és mindaddig feküdt, amíg erőszakkal el nem kergették. Ilyenkor kellett volna látni az orvosunkat: szinte megszeppent, mintha szégyellte volna egyenesen megmondani a betegnek, hogy semmi baja, és távoznia kell, noha jogában állt, hogy se szó, se beszéd, kiírja a beteget, s rávezesse a kórlapjára: *sanat est.*[20] Eleinte csak célzásokat tett, majd szinte kérlelte: „Bizony már itt lenne az ideje... Hisz úgyszólván egészséges vagy, a kórteremben pedig szűkösen vagyunk", és így tovább mindaddig, amíg a beteg lelkiismerete fel nem ébredt, és saját maga nem kérte, hogy kiírják. Bár a főorvos is emberszerető és becsületes férfi volt (őt is nagyon szerették a kórházban), de összehasonlíthatatlanul szigorúbb, határozottabb az osztályos orvosnál, sőt, ha kellett, a legzordabb szigorúságot mutatta, és ezért különösen tisztelték nálunk. Mindig valamennyi kollégája kíséretében jelent meg, és az osztályos orvos után külön-külön megvizsgált minden beteget. Sokáig elidőzött a súlyos betegeknél, akikhez mindig volt néhány bátorító, sőt szívből jövő szava, és általában igen kedvező benyomást keltett. A tartalék nyilallással jelentkező betegeket sohasem utasította el, de ha a beteg túlságosan makacskodott, egyszerűen kiírta: „Nos, barátocskám, eleget feküdtél, kipihented magad, tudni kell a tisztességet." Rendszerint a munkakerülők makacskodtak - különösen a nehéz nyári munkák idején -, no meg azok az elítéltek, akikre vesszőfenyítés várt. Emlékszem, az egyikkel szemben különös szigorral, sőt mondhatnám kegyetlenséggel lépett fel, hogy távozásra kényszerítse. A beteg szembajjal került a kórházba, szeme vörös volt, és szúró fájdalmakra panaszkodott. Mustártapasszal, piócával, maró szemcseppekkel meg egyebekkel kezelték, de a betegség egyáltalán nem múlt el, a szeme egyáltalán nem tisztult. Az orvosok lassacskán rájöttek, hogy csak szimulál: a krónikus gyulladás enyhe, állapota nem romlik, de nem is javul, változatlan marad - és ez gyanús körülmény. A foglyok már rég tudták, hogy a beteg rászedi az orvosokat, bár jómaga ezt nem ismerte be. Fiatal, eléggé jóvágású ember volt, de valahogy kellemetlen benyomást keltett: zárkózott, gyanakvó, komor, senkivel sem beszélt, sandán nézett, mindenkitől félrehúzódott, mintha minden társát gyanúsítaná valamivel. Emlékszem, némelyek már arra is gondoltak, hogy képes elkövetni valamit. Katona volt, több nagyobb lopást követett el, rajtakapták, ezer botütésre ítélték, és büntetőszázadba helyezték. Mint már említettem, némelyik rab, hogy a fenyítés pillanatát elodázza, néha szörnyű tettre szánja magát: a megelőző napon valamelyik tisztbe vagy akár saját fogolytársába döfi a kését, erre újra bíróság elé kerül, a büntetés két hónappal eltolódik, és így elérte a célját. Azzal sem törődik, hogy két hónap múlva a botozást kétszeres-háromszoros szigorral hajtják végre. Csak az lebeg előtte, hogy ha néhány napra is, de elodázza a rettenetes pillanatot, aztán lesz, ami lesz; néha ennyire elvesztik lelkierejüket ezek a szerencsétlenek. Kórtermünkben néhányan már arról suttogtak egymás közt, hogy óvakodni kell tőle, mert éjnek idején képes valakit leszúrni. Egyébként

[20] Egészséges.

erről csak beszéltek, de különösebb óvóintézkedést még azok sem tettek, akik egész közel feküdtek hozzá. Sokan látták, hogy éjszakánként a vakolatról lekapart mésszel meg valami egyébbel dörzsöli a szemét, hogy reggelre ismét vörös legyen. A főorvos végül azzal fenyegette meg, hogy felvágja a tarkóját, és tamponnal gyógyítja. A hosszú ideig húzódó, makacs szembajoknál, amikor az orvosok már valamennyi gyógyeszközt kipróbáltak, a látás megmentése érdekében néha ilyen erős és kínzó módszerhez folyamodtak: akár a lovaknak, tampont helyeznek a beteg tarkóján ejtett sebbe. Ez a szegény ördög még ettől sem volt hajlandó meggyógyulni. Nem tudom, hogy makacs természete vagy ritka gyávasága tette, hiszen ez a művelet, ha nem is volt annyira fájdalmas, mint a botozás, de mégis kínzó lehetett. A beteg tarkóján kézzel összecsípik a bőrt, oly erősen, ahogy csak lehet, az így összefogott részt késsel felvágják, mély és széles sebet ejtenek az egész tarkó hosszában, és a sebbe majdnem ujjnyi széles vászontampont dugnak be; aztán mindennap ugyanabban az órában a tampont megforgatják a sebben, ami fájdalomban felér egy újabb vágással, s a seb állandóan gennyesedik, és nem gyógyul be. A szegény ember szörnyű kínokat szenvedett, de néhány napon át makacsul tűrte; végül aztán beadta a derekát, és távozását kérte. Szeme egy nap alatt teljesen meggyógyult, és alighogy a nyakán behegedt a seb, átvitték az őrségre, hogy másnap kivezethessék az ezer botütésre.

Természetesen nehezek a fenyítés előtti percek, annyira nehezek, hogy talán vétkezem, mikor ezt a félelmet kishitűségnek és gyávaságnak nevezem. Bizony nehéz lehet a kétszeres, háromszoros fenyítést elszenvedni, de a fontos az, hogy minél később kerüljön rá a sor. Egyébként szóltam már olyanokról is, akik maguk kérték, hogy minél gyorsabban írják ki őket, bár az első botütések nyoma még be sem hegedt a hátukon; kérték, hogy mérjék rájuk a hátralevő csapásokat, és így végleg megszabaduljanak a fenyítő eljárástól, ugyanis az őrségen tartózkodás az ítélet végrehajtása előtt összehasonlíthatatlanul nehezebb a fegyháznál.

De a vérmérsékleti különbségeken kívül az eltökéltségben, rettenthetetlenségben nagy szerepet játszik a verések és a fenyítések gyökeres megszokása is. Akiket több ízben megbotoztak, lelkileg és testileg megerősödnek, és végül szkeptikusan, mint valami kisebb kellemetlenségre néznek a fenyítésre, s már nem is félnek tőle. Persze ez csak úgy általában igaz. Egyik fogoly a szigorított osztályról - egy megkeresztelt kalmük, Alekszandr, vagy Alekszandra, ahogy nálunk hívták: furcsa, furfangos, félelmet nem ismerő, de igen jóindulatú fickó - elmondta, hogyan szenvedett el négyezer botütést. Mindezt nevetve, tréfálkozva beszélte el, és égre-földre esküdözött, hogy ha zsenge gyermekkora óta nem korbácson nevelkedett volna, amitől a kalmük hordában töltött egész élete folyamán sosem hegedtek be a hátán a sebek, bizony akkor nem bírja ki ezt a négyezer ütést. Beszéd közben hálával emlegette, hogy korbáccsal nevelték. „Mindenért vertek engem, Alekszandr Petrovics - mesélte egy ízben estefelé, gyertyagyújtás előtt az ágyamon ülve -, mindenért és mindenkiért tizenöt éven keresztül, vagyis amióta az eszemet tudom, vertek engem okkal, ok nélkül, napjában többször; csak az nem vert, aki nem akart; úgyhogy végül egészen megszoktam.” Nem tudom, hogyan került a katonasághoz; nem emlékszem, pedig lehet, hogy elmondta. Ő volt az örökös szökevény és csavargó típusa. Csupán arra az elbeszélésre emlékszem, mily szörnyen megdöbbent, amikor a parancsnoka meggyilkolásáért négyezer botütésre ítélték. „Tudtam, hogy szigorúan megfenyítenek, és talán ott is maradok a bot alatt, habár a korbácsot megszoktam, de négyezer botütés nem tréfadolog, méghozzá a tisztek dühös gyűlöletétől kísérve! Tudtam, bizonyos voltam benne, hogy ezt nem úszom meg, nem élem túl; addig ütnek, míg ott nem maradok. Megpróbálkoztam azzal, hogy felvettem a keresztséget, gondolván, talán megbocsátanak, pedig bajtársaim már akkor mondták, hogy nem ér az semmit, nem könyörülnek meg rajtam, de gondoltam, mégiscsak megpróbálom, talán jobban megszánnak egy kereszténytyt. Valóban meg is kereszteltek, a keresztségben kaptam az Alekszandr nevet. De a bot csak bot maradt.

Legalább egyetlenegyet elengedtek volna - szinte sértett is a dolog. De magamban ezt gondoltam: várjatok csak, majd rászedlek benneteket úgy igazában, és akár hiszi, akár nem, Alekszandr Petrovics, rászedtem őket! Nagyon jól tudom tettetni a halottat, vagyis nem az egészen megholtat, csak úgy teszek, mintha már-már kilehelném a lelkem. Kivezettek, rám mérték az első ezret: csak úgy perzselt. Kiabálok, már visznek a második ezerre, most, gondolom, itt a vég, szinte elvesztettem az eszem, a lábam megroggyant. Lerogytam: szemem elhomályosult, arcom szederjes lett, már nem is lélegzettem, szájam habzott. Odajött az orvos: perceken belül meghal, mondja. Kórházba vittek, ahol azonnal feléledtem, utána még kétszer kivezettek, de szörnyű dühösek voltak. Csodára megorroltak rám, én azonban még kétszer egymás után becsaptam őket. A harmadik ezret alighogy végigfutottam, megmerevedtem, s amint elkezdték a negyedik ezret, minden csapásra úgy éreztem, mintha tőrt döfnének a szívembe. Elindultam, de minden ütést háromszorosan éreztem, annyira fájt! Szörnyen fenekedtek rám. Ez az utolsó nyavalyás ezer (hogy a fene vinné el!...) felért az első hárommal, kis híján ott is hagytam a fogam a vége előtt (mindössze kétszáz botütés maradt hátra). Agyonvertek volna, de nem hagytam, megint rászedtem őket, megint halottnak tettettem magam; megint elhitték, de hát hogyne hittek volna az orvosnak. Az utolsó kétszázat később verték rám tiszta erejükből, méghozzá olyannyira, hogy az első kétezret is könnyebb volt elviselni, no de teszek rájuk, mégsem tudtak agyonütni. Mért nem ütöttek agyon? Azért, mert gyermekkorom óta korbácson nőttem fel. Emiatt vagyok életben ma is. Ó, mennyit ütöttek-vertek életemben!" - tette hozzá elbeszélése végén, szomorúan tűnődve, mintha igyekezne összeszámlálni, hányszor is látták el a baját. „Se szeri, se száma annak, hányszor vertek meg - tette hozzá néhány perces hallgatás után -, de hát minek is számolgassam! Ezt úgysem lehet összeszámolni!" Rám nézett, és oly jóindulatúan elnevette magát, hogy nekem is mosollyal kellett válaszolnom. „Tudja, Alekszandr Petrovics, álmomban még most is mindig úgy érzem, hogy vernek: egyéb álmot sosem látok." Valóban, éjszakánként gyakran, néha torka szakadtából kiabált, úgyhogy társai addig bökdösték, amíg felébredt: „Mi az ördögöt kiabálsz!" Egészséges, zömök, kissé szeles és vidám, negyvenöt év körüli férfi volt, mindenkivel jó egyetértésben élt, bár roppant szeretett lopni, amiért gyakran el is tángálták a többiek. De hát a fegyházban ki ne lopott volna, és kit nem vertek még el emiatt?

Ehhez még csak egyet teszek hozzá: mindig meglepett az a szelíd beletörődés, ahogyan az elszenvedett ütlegekről beszéltek, s elmondták, hogyan és kik verték őket. Legtöbbször szemernyi düh vagy gyűlölet sem csendült ki az ilyen elbeszélésből, amely nekem annyira felbolygatta a szívem, hogy heves szívdobogást kaptam. Ők meg néha, akárcsak a gyerekek, nevetve számoltak be az ilyen verésekről. Például M-cki elmondta, hogyan fenyítették meg: nem volt nemesember, és ötszáz botütést kapott. Ezt másoktól tudtam meg, és magam kérdeztem tőle, igaz-e, és hogyan történt. Egészen kurtán válaszolt, látható benső fájdalommal, elpirult, és igyekezett kerülni tekintetemet. Kisvártatva rám nézett, szemében a gyűlölet tüze csillant fel, ajka remegett indulatában. Éreztem, hogy képtelen valaha is elfelejteni múltjának eme lapjait. De a mieink, az oroszok, jóformán egytől egyig (nem kezeskedem: azért; akadhat kivétel) - egészen másképpen vélekedtek erről. Lehetetlen - gondoltam néha - hogy teljesen bűnösnek érezzék magukat, és a fenyítést is igazságosnak tartsák, különösen ha nem saját fajtájukbeli, hanem úrféle ellen követtek el valamit. Többségük egyáltalában nem tekintette magát bűnösnek. Már mondtam, hogy lelkiismeret-furdalást még akkor sem tapasztaltam náluk, amikor saját társadalmi körükben követték el a bűnt. Az urak ellen elkövetett vétkekről pedig beszélni sem érdemes. Néha úgy éreztem, hogy ez utóbbi esetben valami különös, hogy úgy mondjam, gyakorlati, vagy még helyesebben: a ténynek megfelelő nézeteik voltak az ügyről. Úgy tekintettek erre, mint valami elháríthatatlan sorsszerűségre, s nem is láttak benne előre megfontolt szándékot, hanem inkább amolyan öntudatlan, a hithez hasonló lelki folyamatot. Bár a fogoly az urak ellen elkövetett bűnért mindig ártatlannak tekinti magát -

még a kérdés felvetése is érthetetlen számára -, de a gyakorlatban mégis elismeri, hogy az urak egész más szemmel néznek a bűnére, mint ő, így hát el kell szenvedni a büntetést. A harc itt kölcsönös. A bűnös persze tudja, nem kételkedik benne, hogy saját fajtája, az egyszerű nép mindig igazat ad neki, s azt is jól tudja, hogy végérvényesen sohasem ítéli el, sőt az esetek többségében teljesen felmenti, hacsak a bűnt nem a sorstársak, a saját testvérei ellen követte el. Lelkiismerete nyugodt, ez ad neki erőt, erkölcsileg kiegyensúlyozott - és ez a legfontosabb. Valahogy úgy érzi, hogy van mire támaszkodnia, és éppen ezért nem átkozódik, hanem a vele történteket mint elkerülhetetlent fogadja, hisz nem ő volt az első, sem az utolsó; és még hosszú-hosszú ideig folyik ez a társadalmi rétegek között megindult passzív, de makacs háború. Melyik katona gyűlöli személyesen a törököt, akivel háborúzik? Pedig a török szúrja, kaszabolja, sőt rá is lő.

Egyébként nem minden elbeszélés volt teljesen higgadt és közömbös. Zserebjatnyikov hadnagyról például, bár nem túlzottan, de mégis bizonyos méltatlankodással beszéltek. Erről a Zserebjatnyikovról még első kórházi tartózkodásom alkalmával hallottam, persze a rabok elbeszéléseiből. Később személyesen is láthattam, amikor ő volt őrszolgálaton a fegyházban. Harminc év körüli, magas, kövér, zsírpárnás, pirospozsgás arcú, fehér fogsorú ember volt, harsogó nozdrjovi kacagással. Arcáról látszott, hogy ő a világ legkevésbé töprengő embere. Szenvedélyesen szeretett botozni és korbácsolni, s örült, amikor őt jelölték ki a fenyítés végrehajtására. Sietek hozzátenni, hogy Zserebjatnyikov hadnagyra már akkor is úgy néztem, mint a saját környezetéből is kirívó, elkorcsosult emberre, de így tekintettek rá a fegyencek is. Abban a *közelmúltban*, amelynek „még friss az emléke, de nehezen hihető", voltak rajta kívül más ítéletvégrehajtók is, akik buzgalommal és alaposan végezték dolgukat. De ezt elég báván és különösebb odaadás nélkül tették. A mi hadnagyunk viszont kifinomult ínyenc módjára hajtotta végre a büntetést. Szerette, szenvedélyesen, sőt öncélúan szerette a fenyítés művészetét. Kéjelgett benne, s akárcsak a régi római birodalom élvezetekben kimerült, petyhüdt patríciusai, rafinált, természetellenes finomságokat talált ki, hogy megborzongtassa és megcsiklandozza elhájasodott lelkét. A foglyot kivezetik a fenyítésre. Zserebjatnyikov az ítéletvégrehajtó; a vastag botokkal felfegyverzett katonák hosszú sora láttán nyomban megszállja az ihlet. Önelégülten végigsétál a sorok előtt, és erősen biztatja a katonákat, hogy mindenki alaposan, lelkiismeretesen végezze a dolgát, mert ha nem... A fiatal katonák már jól tudták, mit jelent ez a *mert ha nem*. Elővezetik a bűnöst, és ha mind ez ideig nem ismerte Zserebjatnyikovot, ha eddig nem hallott róla, most megtudja, milyen tréfákat enged meg magának. (Természetesen ez csak egyike a több száz ilyen tréfának; a hadnagy kimeríthetetlen az ötletekben.) Mikor az elítéltet levetkőztetik, és karját a puskatushoz kötik, hogy az altisztek ily módon vonszolják majd a felállított katonák sora között, ebben a pillanatban mindegyik fogoly, a hagyományos szokást követve, panaszos hangon rimánkodva kéri a végrehajtást vezető tisztet, hogy enyhébben büntessék, és ne súlyosbítsák fölösleges szigorúsággal a fenyítést: „Nagyságos uram - kiabál a szerencsétlen -, kegyelmezzen, legyen hozzám olyan, mintha apám volna, örökre imádkozni fogok magáért az Istenhez, ne tegyen tönkre, kegyelmezzen!" Megesik, hogy Zserebjatnyikov csak erre vár, azonnal felfüggeszti a dolgot, és együttérző arccal beszélgetni kezd a fogollyal.

- Barátocskám - kezdi -, mitévő legyek veled? Nem én fenyítlek meg, hanem a törvény!

- Nagyságos uram, a kezében vagyok, legyen könyörületes hozzám!

- Hát azt hiszed, nem szánlak? Azt hiszed, szívesen nézem, hogy vernek majd téged? Elvégre én is ember vagyok. Szerinted ember vagyok, vagy sem?

- Hogyne volna az, nagyságos uram, tudom én jól; maga az édesatyánk, mi a gyermekei vagyunk. Legyen hát olyan jó hozzám, mint egy apa! - kiabál a fogoly, aki már kezd reménykedni.

- De, barátocskám, ítéld meg magad; hiszen van hozzávaló eszed. Én is tudom, hogy emberségből még rád, a bűnösre is megértő kegyességgel kellene néznem...

- Színtiszta igazságot mond, nagyságos uram!

- Hát igen, bármilyen bűnös legyél is, mégis könyörületesen kell bánnom veled. De hisz nem én bántalak, hanem törvény! Elvégre én az Istent meg a hazát szolgálom; s gondold el, milyen vétket veszek magamra, ha enyhítek a törvényen!

- Nagyságos uram!

- Nos, hát legyen! Megteszem érted! Tudom, hogy ezzel vétkezem, de hát lesz, ami lesz... Ez egyszer megkönyörülök rajtad, enyhébben fenyítlek meg. De várj csak: mi lesz, ha ezzel károdra leszek? Most megkegyelmezek, alig-alig fenyítlek meg, erre aztán abban reménykedsz, hogy következő alkalommal is megúszod, ismét elkövetsz valami bűnt, és akkor mi lesz? Az én lelkemen szárad...

- Nagyságos uram! Esküszöm barátnak, ellenségnek, itt, a mennyei teremtő trónusa előtt...

- Nos, jól van, jól van... megesküszöl, hogy ezentúl példásan fogsz viselkedni?

- Verjen meg az Úristen, hogy a túlvilágon...

- Ne esküdözz, ez vétek. Hiszek én a szavadnak is. Szavadat adod?

- Nagyságos uram!!!

- Nos, ide figyelj, kegyes leszek hozzád árva könnyeid miatt; árva vagy?

- Árva, nagyságos uram, magam vagyok, akár az ujjam, se apám, se anyám...

- Nos, árvaságod meg könnyeid miatt megteszem; de vigyázz, utoljára... Vezessétek - teszi hozzá olyan lágy hangon, hogy a szegény fogoly már azt sem tudja, hogyan imádkozzon az Istenhez, ezért a könyörületes emberért. Megindul a rettenetes menet, a fegyencet vezetik; felharsan a dob, meglendülnek az első botok... „Rajta! Ne sajnáld! - kiabál Zserebjatnyikov torka szakadtából. - Keményebben! Üsd, vágd! Hadd égesse! Még, még, még, még! Üsd erősebben az árvát, erősebben a szélhámost. Rajta, vágd!” S a katonák minden erejükből verik, a szegénynek a szeme is szikrázik, kiabálni kezd, de Zserebjatnyikov ott fut mögötte a sorfal között, és kacag, kacag harsogva, hogy az oldala is belenyilall, egészen belegörnyed, úgyhogy a végén az ember szinte megsajnálja ezt a jószívű tisztet. Örül, mulat, s harsogó, egészséges kacagását csak nagy ritkán szakítja félbe a kiáltása: „Üsd, vágd, hadd égesse a szélhámost, az árvát!...”

Kitalált egy másfajta változatot is: kivezetik a foglyot a fenyítésre, aki szintén könyörögni kezd. De ez alkalommal Zserebjatnyikov nem kéreti magát, nem alakoskodik, hanem nyílt beszédbe kezd:

- Látod, kedves komám - mondja -, megfenyítlek, ahogy kell, mert rászolgáltál, de egyet tehetek érted: nem köttetlek oda a puskatushoz, magad mész végig a soron, csak új módon: fuss, ahogy csak tudsz, a katonák között! Igaz, hogy minden bot lecsap rád, de így hamarabb túl leszel rajta. No, mit gondolsz? Megpróbálod?

A fogoly értetlenül, bizalmatlanul hallgatja, és töpreng. „Nos - gondolja magában -, meglehet, hogy valóban előnyösebb lesz; futok, ahogy bírok, s ötször rövidebb a szenvedés, meglehet, hogy egy-két vessző el is kerül."

- Jól van, nagyságos uram, beleegyezem.

- Nos, én is beleegyezem. Eriggy! Vigyázzatok, nehogy eltátsátok a szátok! - kiabál a katonák felé. Persze eleve tudja, hogy egyetlenegy bot sem kerüli el a bűnös hátát; a katona, ha elvétené, szintén jól tudja, mi vár rá. A fogoly tiszta erőből futni kezd a katonák sora között, de természetesen, legfeljebb a tizenötödik párig jut el; a botok, mint a dobverő, mint a villám, ütemesen pattognak a hátán, s a szerencsétlen, mint egy zsák, mint akit golyó talált, jajgatva terül el a földön. „Nem, nemzetes uram, jobb lesz az előírás szerint" - mondja, ahogy lassan, sápadtan, megrettenve feltápászkodik a földről, Zserebjatnyikov pedig, aki eleve tudta, mi lesz a tréfa vége, harsogva kacag. De nem írhatom le a hadnagy valamennyi szórakozását, és mindazt, amit róla beszéltek!

Másképpen, más hangnemben és szellemben emlegettek nálunk egy másik hadnagyot, Szmekalovot, aki az őrnagy kinevezése előtt a fegyházparancsnoki tisztet töltötte be ideiglenesen. Zserebjatnyikovról eléggé közömbösen, különösebb gyűlölet nélkül beszéltek, de mégsem gyönyörködtek hőstetteiben, nem dicsérték, és láthatóan megvetették. De Szmekalov hadnagyot szívesen és örömmel emlegették. Arról van szó, hogy ez a hadnagy egyáltalán nem volt különös kedvelője a botozásnak, teljesen hiányzott belőle ez a zserebjatnyikovi vonás. Persze, ő sem idegenkedett a fenyítéstől. De a dolog azért érdekes, hogy az ő ütlegeire mégis valahogy szeretettel emlékeztek vissza, annyira sikerült a foglyok kegyeibe férkőznie. De hát mivel érdemelte ki ezt a népszerűséget? Igaz, a mi népünk, az egész orosz nép egy gyengéd szóért képes elfelejteni minden kínját; most erről mint tényről beszélek, anélkül, hogy a dolog különböző oldalait vizsgálgatnám. Nem nehéz ezeknek az embereknek a kegyeibe férkőzni, és népszerűségre szert tenni. De Szmekalov hadnagy *különös* népszerűségre tett szert, úgyhogy még arról is meghatott hangon beszéltek, ahogyan a fenyítést vezette. „Jobb volt az édesapánknál" - mondták néha a fegyencek, és sóhajtva hasonlították össze emlékeikben a volt parancsnokot, Szmekalovot, a jelenlegi őrnaggyal. „Csupa szív ember!" Egyszerű s a maga módján jó ember volt. Megesik, hogy nemcsak jó, de nagylelkű emberek is parancsnoki posztra kerülnek; no és mi következik ebből? Mégsem szeretik, és előfordul, hogy néha egyszerűen kinevetik őket. Itt arról van szó, hogy Szmekalov, ki tudja miért, elérte, hogy nálunk mindenki amolyan *belevaló embernek* tekintse, ez pedig nagy dolog, ehhez érteni kell, vagy helyesebben, ez olyan vele született tulajdonság, amelyen még az sem gondolkodik el, aki ezzel meg van áldva. Furcsa dolog: vannak egészen gonosz emberek, akik mégis igen nagy népszerűségre tesznek szert. Az ilyenek rendszerint nem finnyásak, nem vetik meg az alájuk rendelt embereket - és azt hiszem, ebben kell keresni az okot! Alárendeltjeik nem látnak bennük munkakerülő uracskát, kényes piperkőc lelket: ezekből valami velük született, pórias szag árad, és Uramisten, mennyire fogékony erre a nép! Milyen sokra becsüli! A legjobb szívű embert képes lenne felcserélni a legszigorúbbra is, ha ebből az ő kenderszaga árad. Hátha még az ilyen ember valóban jólelkű, ha a maga módján is? Ez aztán felbecsülhetetlen! Mint már mondottam, Szmekalov hadnagy néha szigorúan büntetett, de képes volt úgy intézni, hogy nemcsak hogy nem dühödtek meg rá, hanem még most, az én időmben is, jóval a történtek után, vidáman nevetve emlegették tréfás fogásait, amit a botozáskor alkalmazott. Egyébként nem sok fogással büszkélkedett: hiányzott belőle a művészi fantázia. Az igazat megvallva, csupán egy tréfája volt, egyetlenegy, amellyel szinte egész esztendeig elszórakozott; talán éppen ezzel az egyetlen tréfájával kedveltette meg magát. Sok naivság volt ebben. Elővezetik a bűnös foglyot. Szmekalov is megjelenik, arcán mosollyal, száján tréfával, s valamit kérdezgetni kezd a bűnöstől, valamit, aminek semmi köze a dologhoz, például a fegyenc személyes

dolgairól, de ezt nem rejtett céllal, nem is beugratásként teszi, hanem csak úgy, egyszerűen - *mert valóban szeretne tudni ezekről a dolgokról*. Előhozzák a botokat meg Szmekalov székét. Leül, sőt pipára is gyújt. Hosszú szárú pipája volt. A fegyenc könyörögni kezd... „Nem, barátocskám, feküdj csak le, mire jó ez...” - mondj a Szmekalov; a fegyenc felsóhajt, és lefekszik. „Nos hát, kedves fiam, tudsz-e valamilyen imát?” - „Hogyne tudnék, nagyságos uram, keresztény ember vagyok, már gyermekkoromban megtanultam.” - „Nos hát akkor mondd el.” A fegyenc már tudja, melyik imát kell elmondani, és azt is sejti, mi lesz itt ima közben, mivel ez a tréfa másokkal vagy harmincszor megismétlődött már. De Szmekalov előtt sem kétséges, hogy a fegyenc tisztában van a dologgal; és tudják a katonák is, akik felemelt bottal ott állnak a fekvő áldozat mellett, hisz erről a tréfáról már régen hallottak, de a hadnagy mégis megismétli, annyira megtetszett neki egyszer s mindenkorra - tán azért, mert saját leleménye, s ez legyezi irodalmi hiúságát. A fegyenc belefog az imába, a katonák meg ott állnak a bottal, még várnak. Szmekalov még előre is hajol, kezét felemeli, abbahagyja a pipázást, és várja azt a bizonyos szót. Az ismert ima első sorai után a fogoly végre ezekhez a szavakhoz ér: *„és legyen neved áldva”*. Csak ez kellett. „Állj! - kiált fel a lelkes hadnagy, ihletett mozdulattal odafordul a botot magasba emelő katonákhoz, s rájuk kiált: - „Suhogjon a pálca!...”

S rázza a harsogó kacagás. A körötte álló katonák szintén mosolyognak, furcsamód a fegyenc is kis híján elmosolyogja magát, noha a parancsszóra a bot máris fütyül a levegőben, hogy egy pillanat múlva éles borotvaként hasítson a bűnös testébe. Szmekalov meg örül, örvendez, hogy ilyen jól kifundálta ezt, s az „áldva” meg a „pálca” még rímel is. A hadnagy elégedetten távozik, a megfenyített is szinte elégedetten gondol önmagára meg Szmekalovra, és alig félóra múltán már meséli a fegyházban, hogy az imént harmincegyedszer is megismételték a jól ismert tréfát. „Egyszóval, csupa szív ember! Nagy mókacsináló!”

S már akadnak is, akik a jó hadnagyról holmi Manyilov-féle emlékeket idéznek.

- Megesett, cimborák, hogy éppen megyek valahova - meséli valaki, és arca mosolyra derül az emléktől -, megyek, a hadnagy meg ott ül az ablaka alatt háziköntösben, éppen teázik meg pipázik. Leveszem a sapkám. „Hová mész, Akszjonov?” - „Munkába, Mihail Vasziljics, első dolog a műhely!” Erre aztán nagyot nevet... Csupa szív ember! Csupa szív, csupa lélek!

- Lámpással se találni jobbat! - teszi hozzá valamelyik társa.

3. Folytatás[21]

Tulajdonképpen most azért ejtettem szót a fenyítésekről, valamint ennek az érdekes műveletnek végrehajtóiról, mert csupán a kórházban szereztem először szemléletes fogalmat e dolgokról. Mindaddig csak hallomásból tudtam róluk. A mi két kórtermünkben gyűjtötték össze a különböző zászlóaljakból, katonai fogdákból, városunkban meg a körzetben levő egyéb katonai alakulatokból vesszőzésre ítélt foglyokat. Az első időben még mohón figyeltem mindazt, ami körülöttem történik, e számomra furcsa rendet, és a megfenyítettek meg a vesszőzésre várók természetesen erős hatást gyakoroltak rám valahányan. Felizgattak, megzavartak és megriasztottak. Emlékszem, már akkor, azon melegében türelmetlenül próbáltam behatolni e számomra új jelenségek legapróbb részleteibe, figyeltem a fegyencek beszélgetéseit, magam is elbeszélgettem velük, kérdéseket adtam fel nekik, és igyekeztem választ kapni mindenre. Többek között feltétlenül meg akartam ismerni az ítéletek és az ítélet végrehajtásának különböző fokozatait, a büntetés árnyalatait és a fegyencek erre vonatkozó nézeteit; igyekeztem beleélni magam a fenyítésre indulók lelkiállapotába. Már mondottam, hogy fenyítés előtt kevés ember őrzi meg a hidegvérét, beleértve azokat is, akiket már annak előtte sokszor megvesszőztek. Általában az elítéltet akarata ellenére és elháríthatatlanul valami heves, de tisztán fizikai félelem szállja meg, amely súlyosan nehezedik egész lényére. A fegyházban eltöltött évek során, később önkéntelenül is megfigyeltem azokat az elítélteket, akik a fenyítés első részének elszenvedése után a kórházba kerültek, és sebeik gyógyultával kiíratták magukat a kórházból, hogy már másnap elszenvedjék a hátralevő botütéseket. A fenyítésnek ilyen két részre szakítása mindig a végrehajtásnál jelenlevő orvos döntése alapján történik. Ha a bűnténnyel járó botütések száma oly nagy, hogy a fogoly egyhuzamban nem bírná elviselni, akkor a vesszőzést két, sőt néha három részre osztják, attól függően, hogy az orvosi vélemény szerint az elítélt kibírja a további vesszőfutást, avagy halálveszélyt jelent számára. Rendszerint ötszáz, ezer, sőt néha ezerötszáz botütést is kibírnak egyszerre; de ha az ítélet két- vagy háromezer botütésre szól, akkor a büntetést két, sőt néha három részre osztják. Akiknek az első ütlegelés után begyógyult a hátuk, a kórházat csak azért hagyják el, hogy elszenvedjék a másodikat is. Ezek a kiírás napján meg előtte való este rendszerint komoran, mogorván viselkednek; furcsa eltompultságot, szórakozottságot észleltem náluk. Az újabb vesszőzés előtti napon nem elegyednek beszédbe; és többnyire hallgatnak; a legérdekesebb, hogy fegyenctársaik sem szólnak hozzájuk, nem emlegetik, hogy mi vár rájuk. Egyetlen felesleges szó sem hangzik, sőt vigasztalás sem: inkább igyekeznek minél kevesebbet törődni velük. Ez természetesen sokkal jobb az elítélt számára. Persze vannak kivételek, mint például Orlov, akiről már beszéltem. A fenyítés első része után csupán azon bosszankodott, hogy lassan gyógyul a háta, és nem hagyhatja el a kórházat, hogy minél hamarabb elszenvedje a hátramaradt vesszőcsapásokat; ugyanis mihamarabb szeretett volna útra kelni a számára kijelölt száműzetési helyre, hogy útközben megszökhessék a fogolyszállítmányból. De hát Orlov előtt cél lebegett, és isten tudja, mi minden fordult meg a fejében. Szenvedélyektől fűtött, szívós ember volt, elégedett és erősen felajzott hangulatban élt, bár igyekezett palástolni érzéseit. A fenyítés első része előtt azt hitte, hogy azt sem éli túl, és ott marad a botok alatt. Még a vizsgálati fogság idején szóbeszédeket hallott a felsőbb parancsnokság intézkedéseiről; s már akkor felkészült a halálra. De miután a fenyítés első részét kibírta, feltámadt benne a remény. Félholtra verve hozták be a kórházba; soha életemben nem láttam ilyen sebeket, de

[21] Mindaz, amit a büntetésekről és testi fenyítésekről leírok, az én időmben volt így. Úgy hallom, azóta mindez megváltozott, illetőleg változóban van. *(Dosztojevszkij megjegyzése)*

szívében örömmel és azzal a bizakodással jött ide, hogy életben marad, hogy a sok szóbeszéd nem volt igaz, lám, élve hagyták, s most, a hosszú vizsgálati fogság után, már álmában is csak az utat, a szökést, a szabadságot, a rétet meg az erdőt látta... Két nappal azután, hogy elhagyta a kórházat, visszakerült ugyanarra az ágyra, és ott is halt meg, mert a második botozást nem bírta ki. De erről már megemlékeztem.

Érdekes, hogy ugyanazok a fegyencek, akik a fenyítés előtt ilyen nehéz napokat és éjeket éltek át, magát a vesszőzést bátran viselték el, még a kishitűek is. Ritkán hallottam jajgatni őket, még az első éjjelen sem panaszkodtak, s azok sem nyögdécseltek, akiknek iszonyúan ellátták a baját; általában az egyszerű nép nagy önuralommal viseli a fájdalmat. Sokat kérdezősködtem a fájdalomról. Néha szerettem volna határozott képet alkotni magamnak, milyen mélyre hatol, és tulajdonképpen mivel is lehetne összehasonlítani. Az igazat megvallva, magam sem tudom, miért érdekelt ez. Egy azonban bizonyos: nem valami hiú kíváncsiság vezetett. Ismétlem, felbolygatott voltam és megrendült. De bárkit kérdezgettem, nem tudtam választ kapni. „Éget, olyan, mint a tűz, perzsel" - ez minden, amit megtudhattam, s jóformán valamennyien ezt az egyetlen választ adták. Éget; és semmi több. Ugyancsak az első időben kissé közelebbről megismerkedvén M.-mel, faggatni kezdtem. „Fáj - válaszolta -, nagyon fáj, de hogy milyen érzés? Éget, mint a tűz; mintha izzó zsarátnok tapadna a hátamhoz." Tehát mindent egy szóval magyaráztak meg. Egyébként, emlékszem, már akkor megjegyeztem egy furcsa dolgot, amelynek hitelességére természetesen most nem mernék megesküdni, de a fegyencek egyöntetű véleménye ezt támasztja alá; nevezetesen: a korbács, különösen ha nagyszámú ütésről van szó, valamennyi használatos fenyítés között a legsúlyosabb. Első hallásra úgy rémlik, hogy ez badarság és lehetetlen. Pedig így van, mert néha ötszáz, sőt négyszáz korbácsütéssel meg lehet ölni bárkit; de ötszáz ütésen felül már szinte biztos halál. Ezer korbácsütést még a legerősebb alkatú ember sem bír el. Ötszáz botütés viszont könnyen elviselhető életveszély nélkül. Ezer botütést még egy kevésbé erős alkatú ember is kibír, sőt az egészséges, szívós embert még kétezer botütéssel sem lehet agyonverni. A foglyok egyöntetűen azt vallották, hogy a korbács rosszabb a botnál. „A korbács tán lágyabb - mondották -, de a fájdalom nagyobb." A korbács ingerlőbb, erősebben hat az idegekre, mértéktelenül felizgatja, és szinte elviselhetetlenül felkavarja az elítéltet. Nem tudom, most hogy van, de a közelmúltban akadtak úriemberek, akiknek áldozatuk megkorbácsolása De Sade márkira és Marie Brainvillier-re emlékeztető gyönyöröket szerzett. Azt hiszem, hogy ebben az érzésben van valami, amitől ezeknek az úriembereknek gyötrően-édesen megsajdul a szívük, hisz akadnak olyanok, akik tigris módjára vérre szomjúhoznak. Aki csak egyszer élvezte ezt a hatalmat: a más teste, vére, Krisztus törvénye szerinti felebarátja, ugyancsak Isten teremtménye feletti korlátlan hatalmat; aki szabad kezet kapott, hogy egy másik, Isten képére teremtett lényt a legkegyetlenebbül megalázhasson, az már eleve elveszti uralmát tulajdon érzései felett. A zsarnokság megszokás dolga; a zsarnokság kifejlődik, elhatalmasodik, s végül betegséggé válik. Határozottan az a véleményem, hogy e megszokás által a legjobb ember is eldurvulhat, eltompulhat olyannyira, hogy végül vadállattá válik. A vér és a hatalom részegít; kifejleszti a durvaságot, a perverzitást; az ész és az érzékek végül teleivódnak a méreggel, és a legelriasztóbb jelenségeket is gyönyörrel fogadják be. A zsarnokokból örökre kipusztul az ember és a polgár, és az emberi méltósághoz, a megbánáshoz, az újjászületéshez szinte lehetetlen a visszatérés. Tegyük még hozzá, hogy az ilyen, e korlátlan önkény mételyként hat az egész társadalomra; ennyire részegítő ereje van a hatalomnak. Az a társadalom, amelyik közömbösen tekint az ilyen jelenségekre, alapjában megfertőződött. Egyszóval, az a jog, hogy egyik ember a másik felett testi fenyítést gyakorolhasson, súlyos fekélye a társadalomnak, és egyik legerősebb eszköz arra, hogy csírájában megfojtson minden állampolgári méltóságot, és teljes mértékben megveti alapját a társadalom feltétlen és elháríthatatlan felbomlásának.

A hóhért megvetik a társadalomban, de a hóhért, aki úr, már távolról sem éri megvetés. Igaz, nemrégiben hangoztattak ellenkező véleményt is, de csak úgy elvontan, az irodalomban tették. Akik ilyen véleményt nyilvánítanak, még azok sem mind képesek elfojtani magukban az önkényeskedési hajlamot. Minden gyáros, minden vállalkozó alkalmasint jóleső elégedettséget érez, hogy munkása, néha családostul, egyedül tőle függ. Ez bizonyára így van; egy nemzedék nem egyhamar szakít azzal, amit örökségként beleplántáltak; az ember nem egyhamar mond le arról, ami vérévé vált, amit, hogy úgy mondjam, az anyatejjel szívott magába. Ritkán akad ilyen gyors átváltozás. Nem elég felismerni az öröklött vétkeket és bűnt, ez túl kevés; végérvényesen le kell szokni róluk. S ez bizony nem történik gyorsan.

A hóhérról kezdtem beszélni. A hóhértulajdonság csírájában megtalálható jóformán minden mai emberben, de a vadállati tulajdonságok nem egyenlő mértékben fejlődnek ki. Ha valakiben a hóhértulajdonságok eluralkodnak egyéb tulajdonságain, akkor az ember ocsmány szörnyeteggé válik. Kétfajta hóhér van: némelyek önként, mások viszont akaratuk ellenére, kényszerűségből lesznek azzá. Az előbbi természetesen minden tekintetben aljasabb annál, akit az élet kényszerített erre a pályára, s mégis ez utóbbit veti meg a nép, szinte rettegve, undorodva, majdnem misztikus félelemmel menekül tőle.

Honnan ered az egyik hóhér iránti babonás félelem és a közömbös, szinte megértő álláspont a másik iránt? Akadnak végtelen furcsa példák: ismertem több, a társadalomban igen megbecsült, jó szándékú, sőt becsületes embert, akik nem tűrhették, hogy a megfenyített ne jajgasson a korbácsütések alatt, ne rimánkodjon, ne kérjen kegyelmet. A megfenyítettnek kötelessége jajgatni és kegyelemért rimánkodni. Ez már bevett szokás, ezt tartják illendőnek, sőt szükségesnek; mikor egy ízben az áldozat nem akart jajgatni, az ítéletvégrehajtó, akit egyéb körülmények között mindenki derék embernek ismert, az esetet személyes sértésnek vette. Eredetileg enyhe fenyítést akart alkalmazni, de amikor nem hallotta a „Nagyságos uram, jótevőm, kegyelmezzen, életem végéig imádkozni fogok magáért az Istenhez” és hasonló könyörgéseket, feldühödött, és ötven korbácsütéssel többet méretett a bűnösre, mindaddig, amíg az áldozat kiabálni, könyörögni nem kezdett. „Nem lehet kérem másképpen, csak kemény kézzel” - válaszolta nekem a legkomolyabban.

Ami az igazi, a kényszerűségből, kötelességből lett hóhért illeti, közismert dolog, hogy ezek rendszerint az elítélt, száműzött foglyok közül kerülnek ki; kezdetben hóhérsegéd lesz, s miután kitanulta a mesterséget, örökre ott tartják a fegyházban, ahol külön szobát kap, külön háztartást vezet, de ő is állandóan őrizet alatt marad. Természetesen az élő ember nem gép; ha a hóhér kötelességből ver is, ha néha el is kapja a hév, s az ütleg olykor örömet is szerez neki, jóformán sosem táplál személyes gyűlöletet áldozata iránt. Igaz, hiúságát azért sarkallja, ha ügyességét, szakértelmét fitogtathatja társai meg a közönség előtt. A művészet örömeért buzgólkodik. Persze igen jól tudja, hogy közmegvetésnek örvend, s hogy mindenütt babonás félelem fogadja és kíséri; aligha vonható kétségbe, hogy mindez befolyással van reá, fokozza dühét és vadállati hajlamait. Még a gyermekek is tudják, hogy a hóhér „megtagadta apját, anyját”. Furcsa dolog, akárhány hóhérral találkoztam, valamennyi szellemileg fejlett, értelmes, okos s rendkívül hiú, sőt büszke ember volt. Nem tudom, hogy ez a büszkeség az irántuk érzett közmegvetés ellensúlyozására fejlődött-e ki bennük; nem fokozta-e az áldozat félelme, valamint a bűnös feletti teljes hatalmuk tudata. Meglehet, hogy az ünnepélyes, színpadias légkör, amelynek közepette megjelennek a közönség előtt a vesztőhelyen, szintén hozzájárul bizonyos gőg kifejlődéséhez. Emlékszem, hosszabb időn át gyakran összejöttem egy hóhérral, és közelebbről megfigyeltem. Középtermetű, izmos, szikár, negyven év körüli férfiú volt, eléggé kellemes és okos arcú, göndör fürtű. Mindig igen kimért, nyugodt volt. Úriemberként viselkedett, röviden, megfontoltan, sőt nyájasan válaszolt, de oly gőgös nyájassággal, mintha lenézne engem. Az őrség tisztjei gyakran elbeszélgettek vele a jelenlétemben, és az igazat

megvallva, mintha bizonyos tisztelettel néztek volna rá. Ennek tudatában a hóhér szinte hangsúlyozottan kimért udvariassággal, tartózkodással és kellő méltósággal viselkedett a tisztek előtt. Minél szívélyesebben beszélt vele a parancsnok, annál tartózkodóbbá vált, és jóllehet egyáltalán nem lépte túl a pallérozott udvariasság határait, meg vagyok győződve, hogy ebben a percben mérhetetlenül többre tartotta magát a vele társalgó parancsnoknál. Ez lerítt arcáról. A rekkenő nyári napokon néha megesett, hogy hosszú, vékony karóval felfegyverezve, egy őr kíséretében kiküldték, hogy irtsa a városi kutyákat. Ebben a kisvárosban roppant sok kóbor kutya volt, és rendkívül gyorsan szaporodtak. Kánikulában veszélyessé váltak, és a városparancsnokság úgy rendelkezett, hogy a hóhért küldjék ki kiirtásukra. De, úgy látszik, korántsem alázta meg ez a megalázó sintérmesterség. Látni kellett volna, a fáradt őr kíséretében mily méltósággal járta a város utcáit, és megjelenésével mennyire megriasztotta a szembejövő asszonyokat meg gyermekeket, mégis nyugodt leereszkedéssel nézett valamennyi járókelőre. A hóhérok egyébként bőségben élnek. Van pénzük, jól táplálkoznak, bort isznak. A pénzt megvesztegetés útján szerzik. A vesszőzésre elítélt civil foglyok már előzőleg adnak neki valamit, néha a legutolsó garasukat is odaajándékozzák a hóhérnak, de a vagyonosabb elítélten a hóhér maga hajtja be a pénzt, és a fogoly feltételezhető vagyonához mérten maga állapítja meg a díjat; néha harminc rubelt, de gyakran ennél jóval többet is kiró rá. A nagyon gazdagokkal még alkudozik is. A hóhér természetesen túl enyhén nem fenyíthet, hiszen ezért a saját hátával felel, de bizonyos megvesztegetésért az áldozatnak megígéri, hogy amennyire lehet, kímélni fogja. Jóformán mindig elfogadják az ajánlatát, mert ha nem, akkor valóban barbár módon botoz, hisz a bűnös teljesen a hatalmában van. Megesik, hogy néha egy igen szegény elítéltre is nagyobb összeget ró ki; ilyenkor a rokonok járnak hozzá, alkudoznak, hajlonganak előtte, és jaj, ha nem elégítik ki. Effajta esetekben nagy segítségére van az általa keltett babonás félelem. Mennyi elriasztó történetet beszélnek a hóhérokról! Egyébként maguk a foglyok is bizonygatták nekem, hogy a hóhér egyetlen ütéssel is képes megölni bárkit. De hát mikor történt ilyen próbatétel? Persze, minden előfordulhat. Erről igen határozottan beszéltek. Maga a hóhér is kezeskedett nekem, hogy valóban képes erre. Azt is mondták, hogy a hóhér képes a leghevesebb csapást is úgy mérni a bűnös hátára, hogy az ütés nyomán a bőr meg se reped, és az illető, a legcsekélyebb fájdalmat sem érzi. Egyébként ezekről a fogásokról és finomságokról már sok mindent ismerünk az e témájú elbeszélésekből. Ha a hóhér az enyhébb fenyítés kedvéért meg is hagyja magát vesztegetni, az első csapást mégis teljes lendülettel, tiszta erejéből méri. Ez szinte hagyomány közöttük. A következő csapások már enyhébbek, különösen, ha megkapta a pénzét. De akár fizettek neki, akár nem, az első ütés - az övé. Őszintén szólva nem tudom, miért cselekszenek így. Talán azért, hogy az áldozatot hozzászoktassák a továbbiakhoz, úgy számítván, hogy az első, kíméletlen ütés után a könnyebbek már nem lesznek annyira kínzók, de az is meglehet, hogy legénykedésből teszik, félelmet akarnak kelteni az áldozatban, hogy az első csapástól kezdve hadd tudja meg istenigazában, kivel van dolga, kinek a kezébe került. A hóhér közvetlenül a fenyítés előtt mindenesetre felajzott lelkiállapotban van, érzi erejét, érzi hatalmát; ebben a pillanatban színész; a közönség ámulva néz rá, és rettegi, és így természetesen nem minden gyönyör nélkül kiáltja oda áldozatának az első csapás előtt a szokásos és baljós szavakat: „Vigyázz, most jön a java!” Elképzelni is nehéz, mennyire elfajulhat az emberi természet.

A kórházban töltött első időben telebeszélték a fejem ezekkel a fegyenctörténetekkel. A fekvés roppant unalmas volt valamennyiünk számára. Egyik nap szakasztott olyan, mint a másik! Délelőtt még elszórakoztatott az orvosi vizit és röviddel utána az ebéd. Magától értetődik, hogy az egyhangúságban az étkezés jele szórakozást jelentett. Az étrend betegségek szerint különbözött. Némelyek csupán daralevest kaptak, mások meg híg kását; voltak, akiknek tejbegríz jutott, amit sokan kedveltek. A hosszú fekvéstől a foglyok a maguk módján elpuhultak, és kedvet kaptak az ínyencségekre. A lábadozóknak s a felgyógyultaknak egy

darab főtt marhahúst, „bikát” adtak, ahogy nálunk nevezték. A legjobb volt a skorbutosok étrendje: marhahús nyers hagymával, tormával s ehhez hasonlókkal, s néha egy kupica vodka is járt hozzá. A kenyér a betegségnek megfelelően fekete vagy félbarna volt, de mindig jól kisütve. A hivatalosan és szigorúan előírt diéta csak mulattatta a betegeket. Természetesen akadt beteg, aki jóformán semmit sem evett, viszont a jóétvágyúak faltak, amennyi beléjük fért. Némelyek elcserélték az adagjukat, úgyhogy a betegségüknek dukáló ételt egészen más beteg fogyasztotta el. Mások, akik gyenge kosztot kaptak, marhahúst vagy skorbutos ételt, ciberelevest, kórházi sört vettek azoktól, akiknek ilyesmit írtak elő. Akadtak, akik két adagot is megettek. A második adagot pénzért vették, néha közvetítő útján. A marhahúsadagot eléggé nagyra becsülték; öt kopejka papírpénzbe került. Ha a mi kórtermünkben nem akadt eladó, akkor az őrt elküldték a másik rabkórterembe, ha ott sem volt, akkor a katonák - vagy ahogy nálunk nevezték, a „szabadok” - kórtermében néztek körül. Eladó mindig akadt. Az ilyenek aztán csak kenyéren meg vízen éltek, viszont kuporgatták a pénzt. Természetesen a szegénység általános volt, de akinek akadt egy kis pénze, néha kalácsért, sőt egyéb ínyencségekért is a piacra küldte az őröket, akik az ilyen megbízásokat teljesen önzetlenül teljesítették.

A délután volt a legunalmasabb. Ki aludt, ki fecsegett, akadtak civakodók meg hangosan beszélgetők. Ha nem hoztak újabb beteget, az unalom még nagyobb volt. Egy új jövevény megjelenése, különösen, ha senki sem ismerte, mindig bizonyos érdeklődést keltett. Nézegették, igyekeztek megtudni, kifele, miféle, honnan jön, és milyen bűnnel került a rabtelepre. Különösen azokat faggatták, akik egy átmenő szállítmányból kerültek ide; ezeknek mindig akadt mondanivalójuk, persze sohasem magántermészetű dolgaikról. Az ilyesmiről nem kérdezősködtek, ha csak az illető maga nem hozta szóba. Inkább azt firtatták: honnan jött? kivel? milyen az út? hová viszik? és így tovább. Az új történeteket hallva, némelyek visszaemlékeztek saját élményeikre: gyűjtőfogházakra, fogolytranszportokra, fenyítésvégrehajtókra, szállítmány kísérő parancsnokokra. A vesszőfutásra ítéltek szintén ilyenkor, estefelé kerültek be. Megjelenésük mindig élénkséget keltett, mint már megemlékeztem róla; de hát nem mindig hoztak be fenyítetteket, és azokon a napokon, amikor senki se jött, a hangulat elromlott, és tüstént meglátszott, hogy ezek az emberek mennyire torkig vannak egymással. Ilyenkor néha hajba is kaptak. Nálunk még az elmebetegeknek is örültek, akiket megfigyelésre hoztak be. A fenyítés elkerülése végett az elítéltek elég gyakran szimuláltak, elmebetegséget. Némelyeket hamar lelepleztek, vagy helyesebben: a fogoly maga változtatott politikát, és két-három napi hőbörgés után magától, hirtelen megokosodott, elcsendesült, és mogorván kérte, hogy írják ki. Az ilyeneknek sem a foglyok, sem az orvos nem tett szemrehányást, még csak nem is szidalmazták handabandázása miatt; némán távozott, csend kísérte, majd két-három nap múlva, immár megbotozva, visszakerült. Egyébként ilyen eset ritkán fordult elő, de a megfigyelésre beküldött igazi elmebetegek valódi istencsapást jelentettek az egész kórterem számára. Némely vidám, élénk, kiabáló, táncoló, daloló bolondot a foglyok kezdetben majdnem ujjongva fogadtak. „Csuda mulatság lesz!” - mondogatták, ahogy elnézték az alig néhány perce érkezett hőbörgőt. De engem roppant nyomasztott és elszomorított ezeknek a szerencsétleneknek a látványa. Sohasem bírtam hidegvérrel nézni az elmebetegeket.

A betegek hamarosan megelégelték az őrült szakadatlan zajongását, nyughatatlan viselkedését, amelyet eleinte kacagással fogadtak és kísértek, és két nap múlva már mindenki a fejét fogta. Három hétig tartották nálunk, és valamennyi beteg menekülni szeretett volna a kórteremből. Mintha készakarva történt volna, ebben az időben újabb bolondot hoztak be. Ez igen különös hatást gyakorolt rám. Fegyházi életem harmadik évében történt. Az első évben, illetőleg rabságom első hónapjaiban, tavasszal egy csoporttal, a fegyháztól két versztányira, a téglagyárba jártam dolgozni a kályhásmester segédmunkásaként. A nyári téglagyártáshoz kellett rendbe hozni az égetőkemencéket. Az egyik reggel M-cki és B. összeismertettek a

gyárban lakó felügyelő altiszttel, Osztrozsszkijjal. Hatvan év körüli, magas, szikár, nemes, sőt méltóságos megjelenésű lengyel volt. Réges-rég Szibériában szolgált, az egyszerű népből származott, még a harmincas években került ide a hadsereggel mint közlegény, de M-cki és B. szerette és tisztelte. Állandóan a katolikus Bibliát forgatta. Szóba elegyedtem vele, igen szívélyesen, okosan, érdekfeszítően beszélt, és tekintetéből csak úgy sugárzott a jóság és a becsületesség. Közben eltelt két év, és többé nem láttam viszont, csupán annyit hallottam, hogy valamilyen ügy miatt vizsgálati fogságba került. És ekkor váratlanul behozták a kórtermünkbe mint elmebeteget. Visítozva, kacagva, szertelenül hadonászva perdült táncra a kórteremben. A rabok ujjongtak, de én igen elszomorodtam... Három nap múlva már azt se tudtuk, hová meneküljünk előle. A bolond civakodott, veszekedett, éjnek idején is üvöltött, dalolt, szinte percenként a legvisszataszítóbb dolgokra ragadtatta magát, úgyhogy mindenkit hányinger kerülgetett. A szerencsétlen nem félt senkitől, semmitől. Kényszerzubbonyt húztak rá, de nekünk ettől se lett könnyebb, pedig zubbony nélkül belekötött mindenkibe, meg verekedni kezdett. Ez alatt a három hét alatt időnként az egész kórterem egy emberként könyörgött a főorvosnak, hogy helyezze máshová a mi félnótásunkat. Azok viszont már két nap múlva azt kérték, hogy helyezzék át hozzánk. Mivelhogy ez idő szerint egyszerre két nyugtalan és hőbörgő bolondunk volt, így egyik kórterem felváltva cserélgette a bolondját a másikkal. De egyik rosszabb volt a másiknál. Mindenki fellélegzett, amikor végre elvitték őket...

Emlékszem egy másik igen furcsa bolondra. Nyár idején egy ízben egy tagbaszakadt és szemre igen suta, negyvenöt év körüli, ragyás arcú, apró, vörösre dagadt szemű, mogorva és zord nézésű vizsgálati foglyot vezettek be hozzánk. A mellettem levő ágyon helyezték el. Igen csendes fickó volt, senkivel sem állt szóba, csak üldögélt magában, mintha valamin töprengene. Alkonyattájt váratlanul hozzám fordult. Minden bevezetés nélkül, egyenesen, de oly képpel, mintha valami rendkívüli titkot közölne velem, elmondta, hogy a napokban kétezer botütés vár rá, de ebből most már nem lesz semmi, mert G. ezredes lánya közbenjár érdekében. Értetlenül néztem rá, és kijelentettem: nem hiszem, hogy ebben az esetben az ezredes lánya tehetne valamit. Ekkor még nem sejtettem, miről is van szó; korántsem mint elmebajost, hanem mint rendes beteget hozták be. Megkérdeztem, mi baja? Azt mondta, hogy nem tudja, és azt sem tudja, miért küldték ide, hiszen teljesen egészséges, viszont az ezredes lánya beleszeretett; két héttel azelőtt a lány elkocsizott a főőrség előtt, épp akkor, amikor ő a fogda rácsos ablakán kinézett. Ahogy a lány megpillantotta, tüstént feltámadt benne a szerelem. Azóta különböző ürüggyel már háromszor is járt a főőrségen; első ízben apjával jött el meglátogatni bátyját, aki ebben az időben mint tiszt teljesített szolgálatot az őrségen; másodszor anyját kísérte el, akivel szeretetadományokat osztogatott, és mikor elment mellette, a fülébe súgta, hogy szerelmes belé, és megmenti innen. Furcsa volt, milyen aprólékos részletességgel adta elő ezt a badarságot, amely mondanom se kell, teljes egészében szegény megbomlott agyában született. Szentül hitt abban, hogy megszabadul a fenyítéstől. Az úri kisasszony szenvedélyes szerelméről nyugodtan és határozottan beszélt, és bármennyire badarság is volt, amit mondott, mégis megrendülve hallgattam a fiatal úrilányról szóló regényes történetet, aki beleszeretett az ötven körüli, csüggedt, elkeseredett, torz képű fogolyba. Furcsa, mivé teheti a fenyítés előtti félelem a kishitű lelkeket. Meglehet, hogy valóban megpillantott valakit az ablakból, és egyre növekvő félelmében sarjadt lappangó elmebaja hirtelen kitört, és egy csapásra testet öltött. Ez a szerencsétlen katona, aki egész életében talán egyszer sem gondolt úri kisasszonyokra, váratlanul kitalált egy egész regényt, és ösztönszerűen belekapaszkodott ebbe a szalmaszálba. Némán végighallgattam, és történetét elmondtam a többi fogolynak, de amikor mások is érdeklődni kezdtek nála, szemérmesen hallgatott. Másnap az orvos sokáig kérdezgette, de kijelentette, hogy semmi baja, s miután ezt a vizsgálat is megerősítette, elbocsátották. Mi azonban csak az orvosok távozása után tudtuk meg, hogy a kórlapjára már rávezették a *sanat est* végzést, s így nem tudtuk megmondani az

orvosoknak, miről is van szó. Igaz, mi magunk sem láttuk teljesen tisztán, mi a dolog veleje. Azt hiszem, az őt ide irányító parancsnok tévedésén fordult meg a sorsa, aki elfelejtette közölni, miért is küldték ide. Valami hanyagság történt, de az is meglehet, hogy akik küldték, nem voltak teljesen meggyőződve az elmebajról, s csak valami szóbeszédre hallgatva küldték el megfigyelésre. Akárhogy történt is, a szerencsétlent két nap múlva kivezették megfenyítésre. Később megtudtam, egészen összeroskadt, annyira váratlanul érte az ítélet, hisz az utolsó pillanatig hitte, hogy elkerüli a vesszőzést, és amikor a katonák sorfala közé vezették, segítségért kezdett kiabálni. Ez alkalommal hely híján már nem hozzánk, hanem a szomszédos kórterembe fektették be. Kérdezősködtem felőle, és megtudtam, hogy nyolc napig feküdt, s ezalatt senkihez sem szólt, zavart volt és roppant szomorú... Alighogy a háta begyógyult, elküldték. Én legalábbis soha többé nem hallottam róla.

Ami általában a gyógykezelést és az orvosságokat illeti, amennyire megfigyelhettem, a könnyű betegek jóformán sosem tartották be az előírásokat, és be se vették a gyógyszert; de a súlyos betegek, s általában az igazi betegek, igen szerették kezeltetni magukat, rendesen szedték a kanalas orvosságot meg a porokat, bár nálunk főleg a külső kezelést szerették, a köpölyözést, a piócákat, a meleg borogatást, az érvágást, egyszóval, igen szívesen, sőt örömmel fogadták mindazt, amit a mi egyszerű népünk szeret, és amiben hisz.

Egy igen furcsa körülményre figyeltem fel. Ugyanazok, akik annyi türelemmel viselték el a bot meg a korbács okozta kínzó fájdalmakat, gyakran panaszkodtak, rángatóztak, sőt néha jajgattak egy egyszerű köpölyözéstől. Nem tudom eldönteni, annyira kényesek lettek, vagy tán úri módra elpuhultak - nem találok rá magyarázatot. Igaz, a mi köpölyözésünk elég különös volt. A felcser már réges-régen elvesztette azt a kis műszert, amellyel egy szempillantás alatt fel lehet metszeni a bőrt. Persze az is lehet, hogy a műszer elromlott, úgyhogy a szükséges metszéseket sebészkéssel kellett elvégezni. Minden köpölyözésnél tizenkét ilyen metszés történik. A műszerrel ez nem fájdalmas. Egy pillanat alatt egyszerre tizenkét penge végzi el a metszést teljesen fájdalommentesen. Egészen más dolog, amikor sebészkést kell alkalmazni. A kés elég lassan dolgozik; ez fájdalmas, mivel tíz köpölyözéshez százhúsz metszést kell végezni, ez bizony nem tréfadolog. Ezt magamon is tapasztaltam, és bár fájdalmas volt és bosszantó, de mégsem annyira, hogy jajgattam volna belé. Némelyik tagbaszakadt, erős férfi nevetséges látványt nyújtott, ahogyan rángatózott, panaszkodott közben. Olyan ez, mint amikor a fontos ügyekben határozott, sőt nyugodt ember otthon unalmában szinte búskomorrá válik, szeszélyeskedik, válogat az ételben, veszekszik, zsörtölődik; semmi sincs ínyére, mindenki bosszantja, mindenki bántja, mindenki kínozza, egyszóval jódolgában azt sem tudja, mit csináljon, ahogy az ilyen urakról mondani szokás, de akikhez hasonlók az egyszerű nép között is akadnak; sőt a mi fegyházunk összezárt lakói között is igen gyakran találkozni effélével. Megesik, hogy a kórteremben a kényeskedő embert már saját társai kezdik ugratni, némelyik néha rá is mordul; ilyenkor aztán elhallgat, mintha csak azt várta volna, hogy legorombítsák. Kivált Usztyjancev nem szerette az ilyen embereket, és ha csak tehette, jól lehordta a kényeskedőket. Különben is megragadott minden alkalmat, hogy beleakaszkodjon valakibe. Ez részben a betegsége, részben pedig korlátoltsága folytán örömet szerzett neki, szükségletévé vált. Először csak komolyan, mereven néz, aztán nyugodt, magabiztos hangon elkezdi a leckéztetést. Mindenbe beleütötte az orrát; mintha csak azért tették volna ide, hogy ügyeljen a rendre vagy a jó erkölcsre.

- Minden lében kanál - mondták a rabok nevetve; egyébként kímélték, és igyekeztek kerülni vele a veszekedést, legfeljebb nevettek rajta néha.

- Már megint szaporázza a szót! Három szekérre se férne fel!

- Miért, mit mondtam? Tudni való, hogy a bolondot nem süvegeli meg az ember. Mit kiabál egy ilyen kis vágástól? Aki szereti a mézet, az ne féljen a méhtől; tűrjön.

- Aztán neked mi közöd hozzá?

- Hej, barátocskám - szólt közbe az egyik rabtársunk -, a korbács az semmi, kipróbáltam; de nincs nagyobb fájdalom annál, mikor az ember fülét cibálják.

Mindenki nevetett.

- A tiédet talán huzigálták?

- Azt hiszed, tán nem? Bizony hogy azt tették.

- Áhá, azért meredezik olyan kajlán a füled.

Ennek a fogolynak, Sapkinnak, valóban roppant hosszú, elálló füle volt. Még elég fiatal, ügyes, halk szavú csavargó volt; szavaiban mindig jóízű humor rejtőzött, s elbeszéléseit igen mulatságosan adta elő.

- Miből is tudhatnám, hogy cibálták a füled? Aztán mit is gondolnék erről, te fafejű? - szólt Usztyjancev méltatlankodva Sapkinhoz, aki egyébként egyáltalán nem hozzá intézte szavait, s egész idő alatt rá se nézett.

- Aztán ki húzta a füled? - kérdezte valaki.

- Kicsoda? Hát ki tette volna: a csendőrparancsnok. Ez még csavargó koromban történt, cimborák. Akkoriban érkeztünk K.-ba, kettesben voltunk, én meg egy másik, magamfajta vándorlegény, Jefimnek hívták, más neve nem is volt. Útközben Tolminában, egy parasztnál kicsit megszedtük magunkat. Van egy ilyen Tolmina nevű falu. Nos, beljebb érünk, körülnézünk: hátha itt is begyűjthetnénk valamit, aztán uzsgyi, tovább. A határban tágasabb, a városban szűkösebb, mint tudjuk. Nos, legelsőnek betértünk a kocsmába. Körülnézünk. Oda-jön hozzánk egy amolyan toprongyos, lyukas könyökű fickó német ruhában. Így meg úgy, mondja:

- Szabad megkérdezni, van-e passzusuk?

- Nem - mondjuk -, nincs nekünk passzusunk.

- Áhá, kérem. Nekünk sincs. Itt van még két hű cimborám - mondja -, azok is Kakukk tábor-noknál[22] szolgálnak. Engedelmével kérni szeretném valamire. Az imént kissé mulatoztunk, de pénzecskét sehol sem szereztünk. Megvendégelhetnének egy fél iccével bennünket.

- Szíves örömest - mondtuk. Nos, ittunk. Eközben felhívták figyelmünket egy épp a mi mesterségünkbe vágó, kecsegtető alkalomra. Egy ház állt ott a város szélén, gazdag polgár lakott benne, nagy vagyona volt. Elhatároztuk, hogy éjszaka meglátogatjuk. Csakhogy ennél a gazdag polgárnál még aznap éjjel mind az öten hurokra kerültünk. Előbb az őrszobára vezettek, aztán magához a csendőrparancsnokhoz. Aszongya, majd én magam fogom vallatni őket. Ki is jött pipával a kezében, hozzák utána a teát, nagy darab, pofaszakállas ember volt. Leült. Közben rajtunk kívül még három csavargófélét hoztak be. Nincs mulatságosabb ember, cimborák, a csavargónál: még ha aprófát hasítanak a fején, akkor sem emlékszik semmire, mindent elfelejtett, semmit sem tud. A parancsnok egyenest nekem szegezi a kérdést: „Te ki vagy?" De úgy bömbölt, mintha hordóból jönne a hangja. Persze tudni való, én se mondok mást, mint a többiek, vagyis hogy semmire sem emlékszem, nagyságos uram, mindent elfelejtettem.

[22] Azt akarja vele mondani, hogy ők is csavargók. *(Dosztojevszkij megjegyzése)*

- Várj csak - mondja -, veled még külön beszélek, ismerős nekem a pofád - s a szeme fehérje csak úgy szikrázik felém. Pedig addig soha életemben nem láttam. Aztán egy másikhoz fordult: - Te ki vagy?

- Szedd a lábad, nagyságos uram.

- Úgy hívnak, hogy Szedd a lábad?

- Ez a becsületes nevem, nagyságos uram.

- Nos, jól van, te vagy a Szedd a lábad, hát te? - fordult a harmadikhoz.

- Én meg utána, nagyságos uram.

- De hát hogy hívnak?

- Így is hívnak: Én meg utána, nagyságos uram.

- De ki nevezett el így, te bitang?

- Jó emberek, nagyságos uram. Mint tudja, a világon sok a jó ember, nagyságos uram.

- Aztán kik ezek a jó emberek?

- Nemigen emlékszem már rájuk, nagyságos uram, tessék kegyesen megbocsátani.

- Mindent elfelejtettél?

- Mindent, nagyságos uram.

- De hát volt neked apád meg anyád... azokra csak emlékszel?

- Feltehető, hogy volt, nagyságos uram, egyébként egy kissé itt is elhomályosult az emlékezetem; meglehet, hogy volt, nagyságos uram.

- Hát mindeddig hol laktál?

- Az erdőben, nagyságos uram.

- Mindig az erdőben?

- Mindig.

- No és tél víz idején?

- Sose láttam telet, nagyságos uram.

- Hát téged amott, hogy hívnak?

- Baltának, nagyságos uram.

- És téged?

- Köszörüld, ne tátsd a szád, nagyságos uram.

- Hát téged?

- Köszörüld még jobban, nagyságos uram.

- Egyikőtök sem emlékszik semmire?

- Semmire se, nagyságos uram.

Ott áll a csendőrparancsnok, és nevet, a csavargók meg csak nézik mosolyogva. De ha nekidühödik, bizony odaken egy nagyot. Pedig az a népség erős, és jó húsban van.

- Vigyétek őket a dutyiba, majd később foglalkozom velük; te pedig itt maradsz - ezt már nekem mondta. - Ide gyere, ülj le! - Látom, az asztalon papír meg toll. Tűnődöm: „Mi a csudát akar ez itt csinálni?” - Ülj le a székre, mondja, fogd a tollat, és írj! - Aztán megragadja a

fülem, és cibálni kezdi. Én meg csak nézek rá, mint ördög a pópára. - Nem tudok én írni, nagyságos uram. - Írj! - Könyörüljön rajtam, nagyságos uram. - Írj, ahogy tudsz! - És közben egyre húzza a fülem, egyre csak húzza és rángatja! Nos, cimborák, mondhatom, jobb szerettem volna, ha háromszáz korbácsütést sózat rám; már csillagokat láttam, ő meg csak egyre mondogatja: - Írj csak, írjál!

- Mi az, megbolondult?

- Dehogy is tette. T.-ben röviddel azelőtt egy írnok elemelte a kincstári pénzt, és kereket oldott vele. Annak volt ilyen elálló füle. Nos, mindenfelé elküldték a személyleírását, és az majdnemhogy rám illett, hát ezért kínzott: tudok-e írni, és milyen az írásom?

- Hej, fickó, micsoda ügybe keveredtél! Aztán fájt?

- De még mennyire!

Az egész kórterem kacagott.

- No és írtál?

- Mit írtam volna? Huzigáltam a tollat, ide-oda huzigáltam a papíron, a végén a parancsnok abbahagyta. Persze lekent vagy tíz nyaklevest, s azzal elvitetett a dutyiba.

- Aztán tudsz írni?

- Valaha tudtam, de mióta tollal írnak, elfelejtettem...

Ilyen beszélgetésekkel, jobban mondva fecsegésekkel próbáltuk néha elűzni az unalmat. Úristen, mennyit unatkoztunk! A hosszú, fülledt napok nyomasztó egyformasága! Csak valamilyen könyv lett volna! Pedig, különösen kezdetben, gyakran mentem kórházba, néha betegség miatt, néha meg csak heverészni; menekültem a fegyháztól. Nehéz volt ott, jóval nehezebb, erkölcsileg nehezebb, mint itt. Acsarkodás, ellenségeskedés, pletyka, fenyegető arcok! Viszont itt a kórházban egyenlőbbek voltunk, barátságosabban éltünk egymás mellett. A hosszú nap legszomorúbb ideje a gyertyafény melletti estére és az éjszaka kezdetére esett. Korán elaludtunk. A homályos mécses ragyogó pontként dereng távol az ajtónál, de a mi zugunkban félhomály uralkodik. A levegő egyre bűzösebb és fülledtebb. Akinek elkerüli szemét az álom, feláll, ott üldögél az ágyán vagy másfél órát, arcát hálósipkájába temetve, mintha töprengene valamin. Egy órája nézem már, és hogy agyonüssem az időt, igyekszem kitalálni, mire is gondolhat. Néha az ember álmodozni kezd, felidézi a múltat, képzeletében ragyogó képek bukkannak fel; olyan apró részletekre is visszaemlékszik, amilyenekre máskülönben sose gondolt volna, és nem is érzi annyira át, mint most. Hol meg a jövőjén tűnődik: ha elhagyja valaha a fegyházat, hová, merre indul? Visszatér-e valaha a szűkebb pátriájába? Töpreng, gondolkodik, és reménység támad a lelke mélyén... Más alkalommal egyszerűen számolni kezd, egy, kettő, három és így tovább, hogy számolás közben elaludjon. Néha egészen háromezerig számoltam - hiába. Valaki megfordul. Usztyjancev tüdőbajosan köhög, majd halkan felnyög, és minden alkalommal azt dünnyögi: „Istenem, Uram, bűnös ember vagyok!” Furcsa hallgatni ezt a beteges, megtört, siránkozó hangot a nagy csendben. Valahol a másik sarokban szintén ébren vannak, és ágyukon fekve halkan beszélgetnek. Az egyik valami távoli, ködbe vesző históriáról beszél, az életéről, csavargásairól, gyerekeiről, feleségéről, a régi szokásokról. Már a távoli suttogásból is megsejteni, hogy mindaz, amiről szó esik, a múlté, soha vissza nem tér, és maga az elbeszélő is emberi roncs már; a társa hallgatja. Nem hallatszik más, csak a halk, monoton suttogás, mely olyan, mint a távoli vízcsobogás... Emlékszem, egyik hosszú téli éjszakán hallottam egy elbeszélést. Első pillanatra hagymázos álomnak rémlett, mintha lidérces rémlátomásban álmodtam volna...

4. Akulka férje

Elbeszélés

Késő éjszaka volt, tizenkettő felé járt az idő. Már elszenderedtem, de hirtelen felébredtem. A távoli mécses pislákoló, homályos fénye alig-alig világította be a kórtermet... Jóformán mindenki aludt már. Aludt Usztyjancev is, a csendben hallatszott nehéz lélegzése és a hörgőit fojtogató váladék szörcsögése. A távoli tornácon hirtelen felhangzottak a közeledő őrségváltás súlyos léptei. A puskatus tompán a padlóhoz ütődött. Kinyitották a kórtermet; az őrvezető óvatosan lépdelve megszámlálta a betegeket. Egy perccel később a kórtermet lezárták, új őrt állítottak, az őrség eltávozott, és újra csend lett. Csak ekkor vettem észre, hogy nem messze tőlem balra, két társam szintén ébren van, és suttogva beszélget. A kórteremben előfordult, hogy néha napokig, hónapokig fekszik egymás mellett két ember anélkül, hogy szót váltana, de az éjszaka vallomásokra csábító csendjében szóba elegyednek, és egyikük kiteregeti múltját a másik előtt.

Két társam bizonyára már régen beszélgetett. Az elejét nem hallottam, és most sem értettem minden szót, de később lassacskán hozzászokott a fülem. Szemem kerülte az álom; mi mást tehettem volna, figyelni kezdtem... Egyikük az ágyán könyökölve felemelte fejét, és társa felé hajolva hévvel beszélt. Érezhetően nekihevült, felindult; csillapíthatatlan közlési vágy fogta el. Hallgatója mogorván és teljes egykedvűséggel, kinyújtott lábbal üldögélt az ágyán, s csak nagy ritkán dörmögött valamit válasz vagy együttérzés jeléül, de ezt sem meggyőződésből, inkább az illendőség kedvéért tette, és közben egy papírzacskóból szinte percenként tömte orrába a tubákot. Cserevinnek hívták, ötven év körüli, mogorva, pedáns, rideg, okvetetlenkedő, de ostobán hiú ember volt; büntetőszázadból jött. Az elbeszélő, Siskov még fiatal, harmincéves, civil foglyok közül való fickó volt, a szabóműhelyben dolgozott. Mindeddig alig figyeltem fel rá; de később, egész fegyházi életem alatt sem vonzott semmi hozzá. Üresfejű, bolondos ember volt. Többnyire hallgatott, mogorva képpel járt-kelt, durván viselkedett, heteken át ki se nyitotta a száját; máskor meg váratlanul belekeveredett valamilyen históriába, pletykált, semmiségekért felfortyant, egyik barakkból a másikba rohangálva vitte a híreket, rágalmazott, heveskedett. Néha jól elverték, erre újra elhallgatott. Alacsony termetű, sovány, gyáva, pipogya legény volt. Mindenki érezhető megvetéssel kezelte. Szeme hol nyugtalanul, hol bárgyún elrévedve tekingetett erre-arra. Ha valamit akart mondani, mindig hevesen, tűzzel, sőt hadonászva beszélt, aztán hirtelen abbahagyta, s más témába csapott át, vagy pedig egész új részletek ragadták magával, és azt is elfelejtette, hogy mivel is kezdte. Gyakran veszekedett, és ilyenkor felhánytorgatta a másik bűneit, megvádolta, s heves indulatában szinte sírva fakadt... Ügyesen pengette a balalajkát, szeretett is játszani, és ünnepekkor, ha megkérték, még táncolt is igen-igen szépen. Egyébként nagyon gyorsan rá lehetett venni bármire... Nem mintha túl engedékeny lett volna, hanem mert iparkodott mások barátságába férkőzni, és barátságból szívességet tenni.

Sokáig nem értettem, hogy miről is beszél. Eleinte úgy rémlett, állandóan eltér a tárgytól, és belevész a részletekbe. Meglehet, észrevette, hogy Cserevinnek kisebb gondja is nagyobb az ő történeténél, de szemlátomást mintegy készakarva szerette volna saját magát is meggyőzni, hogy hallgatója csupa fül, és bizonyára igen fájdalmasan érintette volna, ha meggyőződik az ellenkezőjéről.

- ...Valahányszor kiment a piacra - folytatta -, mindenki köszöntötte, megtisztelte, egyszóval: ahogy a gazdag embert illik.

- Aszondod, kereskedett?

- Na igen, kereskedett. Nálunk igen szűkösen élt az egyszerű ember. Majdnem pucéran. A fehérnép a messzi folyóról hozta fel a meredeken a vizet a veteményesek öntözésére; kínlódnak, kínlódnak, és ősszel alig szedik össze a káposztalevesre valót. Tiszta tönkremenés. De hát őneki nagy darab bérelt földje volt, béresekkel műveltette, három munkással, méheket is tartott, mézzel, no meg marhával is kereskedett, így hát ott, arra mifelénk, nagy becsületben állt. Már jól benn járt a korban, a hetvenet taposta, csontja is elnehezült, galambősz, nagy darab ember volt. Ahogy rókaprém bundájában kimegy a piacra, mindenki megsüvegeli. Tudták, ez kijár neki. „Jó napot, Ankugyim Trofimics bácsi!" - „Jó napot neked is." Nem nézett le az senkit. „Éljen soká, Ankugyim Trofimics." - „Aztán hogy vagy?" - kérdezi. „Mint pucér ember a csalánban. Hát maga, bácsikám?" - „Hát csak éldegélünk, mondja, cipeljük a bűneink, rontjuk a levegőt." - „Éljen soká, Ankugyim Trofimics." Mondom, nem néz le senkit, de elég, ha kinyitja a száját - minden szavából pénzt csinál. Bibliás, betű vető ember volt, mindig istenes dolgokat olvasgatott. Maga mellé ülteti az öreg párját: „No asszony, hallgasd meg és figyelj!" - aztán magyarázni kezd neki. A felesége nem is volt annyira vén, ez már a második asszonya volt, gyereket akart, mert az elsőtől nem volt egy se. Hát aztán a másodiktól, Marija Sztyepanovnától két serdülő fia volt ekkoriban; a fiatalabb, Vaszja akkor született, amikor ő betöltötte hatvanadik évét, Akulka pedig, a lánya, a legidősebb gyerek akkoriban lehetett tizennyolc esztendős.

- Ez lett vóna a te feleséged?

- Várj csak, előbb elmondom, hogy mi volt Filka Morozovval. Aszongya Filka Ankugyimnak: „Osztozkodjunk; add ki az egész négyszáz rubelem, nem vagyok a cseléded, nem akarok veled tovább kereskedni, a te Akulkádat pedig, mondja, nem akarom elvenni. Most, aszongya, megszedtem magam, meghalt a szülőapám, így hát eliszom a pénzt, utána meg felcsapok katonának, osztán tíz év múlva visszagyüvök mint táborszernagy hozzátok." Ankugyim ki is adta a pénzét, elszámolt vele, ahogy illik, mert még annak idején Filka apja közös tőkével kereskedett vele. „Elveszett ember vagy te" - mondta neki. Filka pedig csak odavetette: „Elveszett vagy sem, de ha veled maradnék, te fehérszakállú, akkor a tejet is villával kanalaznám. Mert te, azt mondja, fogadhoz vered a garast, összeszedsz minden szemetet, hátha jó lesz kásának. Én pedig, aszongya, köpök az ilyenre. Kuporgatsz, kuporgatsz, aztán az ördög vigye, nem veszel semmit. Én, aszongya, erős jellem vagyok. Akulkát pedig nem viszem a pap elé: hisz enélkül is lefeküdtem vele..."

- Hogy mered - lobbant fel Ankugyim -, hogy mered gyalázni a tisztes apát meg tisztességes lányát? Mikor feküdtél le vele, te kígyó, te varangy? - És az öreg egész testében reszketett. Ezt maga Filka mondta el nekem.

- Nemcsak hogy én nem veszem el, de ha akarom, az Akulkádat most már senki se veszi el, sose megy férjhez, még Mikita Grigorics sem veszi el, hiszen oda a becsülete. Még ősszel henteregtem ott vele a szérűn, most már száz főtt rákért sem lennék hajlandó elvenni. No, próbáld csak meg, ígérj száz rákot - akkor sem kell...

Aztán víg mulatozásba kezdett a fiú! De olyan mulatozást csapott a városban, hogy még a föld is rengett belé. Barátokat toborzott maga köré, pénze annyi, mint a pelyva, három hónapon át dáridózott, mindent elivott.

„Én bizony, szokta mondogatni, ahogy nyakára hágott a pénznek, eladom a házam, mindent eladok, aztán más helyett felcsapok katonának vagy pedig világgá megyek!" Megesett, hogy reggeltől estig részeg volt, s csilingelős páros fogaton száguldozott. Hogy szerették a lányok, szinte hihetetlen. És igen ügyesen citerázott.

- Így hát már azelőtt is dolga volt Akulkával?

- Várj csak, ne siess. Akkoriban temettem el én is a szülőapám, anyám pedig mézeskalácsot sütött; Ankugyimnak dolgozott, s így tartott el minket. Szűkösen éltünk. Nekem is volt egy darab földem az erdő mögött, gabonát vetettem, de apám halála után mindez elúszott, mert én is mulatoztam, barátocskám. Anyámtól veréssel csikartam ki a pénzt...

- Ez bizony csúnya dolog volt, ha megverted. Nagy bűn.

- Megesett, barátocskám, hogy reggeltől éjfélig részeg voltam. Elég takaros házunk kicsit korhadozott már, de még állt, és az enyém volt, igaz, hogy belül alig akadt benne valami. Olykor heteken át nyeltük az éhkoppot, úgy üldögéltünk otthon. Anyám meg csak rágja a lelkem, de mit törődtem én vele?... Mert, barátocskám, akkoriban egy lépést sem tágítottam Filka Morozovtól. Reggeltől késő éjszakáig vele voltam. „Játsszál csak, mondja, játssz nekem a gitáron, no meg táncolj, addig én itt heverészek, s hajigálom neked a pénzt, akár a leggazdagabb ember." S mi mindent nem mívelt! Épp hogy nem lopott: „Én, tudod, mondogatta, nem vagyok tolvaj, hanem becsületes ember." - „No, gyerünk, mondta egyszer, kenjük be kátránnyal Akulka kapuját, mert nem akarom, hogy Akulka Mikita Grigoricshoz menjen férjhez. Ez most nekem mindennél többet ér" - szólt hozzám. Az öreg eleve Mikita Grigoricshoz szerette volna adni a lányát. Mikita is öregecske volt, már özvegy, pápaszemet hordott, kereskedett. Ahogy meghallotta az Akulkáról szállongó szóbeszédet, hamarosan visszakozott: „Ankugyim Trofimics, mondta, nekem is odalesz a becsületem, no meg öreg napjaimra nem is nagyon akaródzik megházasodni." Aztán így kentük be Akulka kapuját. Otthon persze ütötték, verték... Marija Sztyepanovna így kiabált: „Kikergetlek a világból!" Az öreg meg: „A régi időkben, mondta, a tisztes pátriárkák korában, máglyára vetettem volna, de manapság sötétség és enyészet uralkodik a földön." Megesett, hogy a szomszédok utcaszerte hallják Akulka bömbölését, jajgatását: reggeltől napestig verték. Filka meg az egész piactér hallatára kiabál: „Derék leányzó ez az Akulka, testi-lelki barátnőm. Hosszú ruha sok szégyent eltakar. Én bezzeg kibabráltam velük, biztos megemlegetnek." Ekkortájt találkoztam Akulkával, éppen jött a vederrel, s rákiáltottam: „Jó napot, Akulina Kungyimovna! Mélységes hódolatom. Tudja-e, hogy nem mind szűz, aki pártát tűz?" - csak ennyit mondtam; Akulka rám néz, nagy szeme volt, de maga úgy lesoványodott, mint egy karó. Néz rám, a jóanyja meg azt gondolta, hogy nevetgél velem, s a kapuból ráförmed: „Mit vicsorgatod a fogad, te szégyentelen!" - s aznap megint jól ellátták a baját. Sokszor órák hosszat verték. „Agyonverem, mondta az apja, nekem nem lányom többé."

- Kikapós volt, ugye?

- Csak hallgasd tovább, bátya. Hát akkoriban mi Filkával egyre csak részegeskedtünk, anyám meg odajön hozzám, ahogy fekszem az ágyon: „Mit heverészel itt, te csirkefogó? Te haramia, te!" - mondja. Szid, mint a bokrot. „Nősülj meg, mondja, vedd el Akulkát. Most szíves örömest hozzád adják, csak készpénzben adnak vele háromszáz rubelt." Én meg anyámnak: „De hisz Akulka szégyenben maradt a világ csúfjára, nincs többé becsülete." - „Elhallgass, te ostoba, mondja anyám, a menyasszonyi fátyol mindent eltakar; te is jobban jársz, ha egész életében vétkesnek érzi magát veled szemben. Mi meg az ő pénzükön rendbe szedjük magunkat; már beszéltem is Marija Sztyepanovnával. Nagyon hajlik a dologra." Én pedig: „Húsz rubelt aranyban, ide az asztalra, akkor megnősülök." Hát, akár hiszed, akár nem, a menyegzőig ki sem józanodtam, de akkor meg Filka kezdett morogni, fenyegetőzni: „Ide figyelj, Akulka férje, összetöröm minden bordádat, s ha akarom, minden éjjel a feleségeddel hálok majd." Én meg neki: „Egy szavad sem igaz, te kutyafülű." No oszt erre, ott az egész utca szeme láttára, megszégyenített. Hazafutottam: „Nem akarok, mondom, megházasodni, hacsak nem tesznek le azonnal újabb ötven rubelt!"

- S hajlandók voltak hozzád adni?

- De még mennyire! Hisz nem voltunk mi olyan hitvány pórnép. Szülőapám csak élete végén ment tönkre a tűzvész miatt, addig még náluk is gazdagabban éltünk. Ankugyim pedig aszongya nekem: „Ti rongyos koldusok vagytok.” Én meg így válaszoltam: „Úgy tudom, jó vastagon bekenték kátránnyal a kapuját.” Ő pedig nekem: „Mit legénykedsz itt? Bizonyítsd be, hogy a lányom becstelen, a szószátyárkodás még nem bizonyíték. Ha nem akarod, ne vedd el, fel is út, le is út. De a pénzt, amit kaptál, add csak vissza.” Akkor aztán nagy elhatározásra szántam el magam: megüzentem Filkának Mitrij Bikovval, hogy az egész világ szeme láttára csúffá teszem, aztán, barátocskám, a menyegzőig ki se józanodtam többé. Csak a pap előtt tisztult ki a fejem. Ahogy elvezettek bennünket az oltártól, és leültettek, Mitrofan Sztyepanics, vagyis a bácsikám aszongya: „Ha nem is becsületesen, de ügyesen nyélbe ütöttük a dolgot.” Az öreg, már mint Ankugyim, szintén részeg volt, és elsírta magát, ott ült, és potyogtak végig a könnyei a szakállán. Nos, barátocskám, akkor én fogtam a korbácsot, zsebre dugtam (még az esketés előtt gondoskodtam róla: azzal a szándékkal hoztam el, hogy most majd elverem a port Akulkán, ha már így rászedett, és megbecstelenítve férjhez jött hozzám). Hadd tudja meg a világ, hogy nem bolond módra házasodtam meg...

- Így is kell! Hadd érezze már előre...

- Ne szólj közbe, bátyja, hallgasd csak. Mifelénk az oltártól egyenest a nászkamrába vezetik a fiatalokat, a többiek azalatt meg isznak. Egyedül hagytak bennünket Akulkával a kamrában. Ott ül halványan, az arcában egy csöpp vér sincs, igen ijedt, látszott. A haja is olyan világos volt, mint a len. Szeme nagy, s egyre csak hallgat, egy szavát sem hallani, mintha néma asszony lenne a házban. Egyszóval, furcsán festett. Hát én bizony előszedtem a korbácsot, és odatettem az ágy mellé. Pedig, barátocskám, akkor tudtam meg, hogy ártatlanul jött hozzám.

- Ugyan, te!

- Szeplőtlen volt egészen; tisztességes házból való tisztességes lány. Mi az isten csudájának kellett neki ennyit szenvednie? Miért tette csúffá Filka Morozov az egész világ előtt?

- Úgy bizony.

- Felkeltem az ágyból, és térdre vetettem magam előtte, imára kulcsoltam a kezem: „Galambom, Akulina Kungyimovna, bocsáss meg nekem, bolondnak, bocsáss meg, amiért én is olyannak hittelek. Bocsáss meg nekem, aljasnak.” Ő meg ott ült előttem az ágyon, s csak néz, néz rám, két kezét a vállamra teszi, s csak úgy ömlik a könnye; sír és nevet... akkor oszt kimentem a násznéphez: „Nos, mondom, csak kerüljön a szemem elé az a Filka Morozov, többé nem lesz maradása a földön!” Az öregek meg örömükben azt sem tudják, kihez imádkozzanak, az anyja kis híján Akulka lábához vetette magát, s jajgatott. Az öreg meg kijelentette: „Hej, ha tudtuk volna, nem ilyen férjet találunk neked, szeretett lányom.” S aztán első vasárnap együtt mentünk a templomba, rajtam prémkucsma, finom posztókaftán, bársonynadrág; Akulka meg vadonatúj nyúlbundában, selyemkendőben - vagyis összeillő pár voltunk; így vonultunk a templomba! Az emberek gyönyörködve néztek bennünket. Én is jóképű, csinos legény, Akulka is olyan, hogyha mások előtt nem is illik magasztalni, de szidni sem lehet, mert tíz között nem találni párját...

- No, eddig jól van.

- Csak hallgasd tovább. A menyegzőt követő napon, akármilyen kapatos voltam, megszöktem a vendégektől; megszöktem, és szaladok: „Kerítsétek elő azt a mihaszna Filka Morozovot, hozzátok ide a szemem elé a gazembert!” Kiabáltam, hogy az egész piactér hallja! De részeg voltam, úgyhogy Vlaszovék háza táján elkaptak, aztán három ember nagy nehezen hazacipelt.

A városban meg összesusmogtak, a piacon a lányok egymás között mondogatták: „Hé, lányok, ti okosak, tudjátok, mi az újság? Akulka szeplőtlenül ment férjhez.” Röviddel ezután Filka mások előtt így szól hozzám: „Add el a feleséged, akkor aztán vedelhetsz kedvedre. Nálunk, Jaska, a katona is így nősült meg, a feleségével le se feküdt, ahelyett három évig részeg volt.” Én meg aszondom neki: „Gazember vagy!” - „Te meg, mondja, bolond vagy. Hisz részegen eskettek össze. Hogy is tudhattad megállapítani azt a dolgot!” Én meg hazamentem kiabálva: „Maguk részegen eskettek meg!” Anyám is ott volt, mindjárt belém csimpaszkodott. „Neked, anyám, a sok aranytól bedugult a füled. Adjátok elő Akulkát!” No, akkor aztán nekiestem, és elnáspángoltam. Ütöttem, vertem, barátom, vagy három órán át, amíg össze nem esett; három hétig föl sem kelt az ágyból.

- No igen - jegyezte meg flegmatikusan Cserevin -, az asszony csak verve jó... aztán csakugyan rajtakaptad a szeretőjével?

- Nem, dehogy kaptam rajta - jegyezte meg Siskov rövid hallgatás után, mint akinek nehezére esik a beszéd. - De nagyon a szívemre vettem a dolgot, az emberek egyre ugrattak, és mindebben Filka volt a főkolompos. „A te feleséged kirakati portéka: sokan gyönyörködnek benne.” Aztán meghívott vendégségbe, és ilyeneket mondogatott: „A feleséged jószívű, nemes, megértő, mindenkihez roppant szíves - hát ilyen menyecske! Már elfelejtetted, fickó, hogyan kented be kátránnyal a kapuját?” Én ott ültem részegen, ő meg üstökön ragad, és rángatni kezd: „Táncolj, mondja, táncolj, Akulka férje, én meg csak fogom az üstököd, te meg táncolj, hadd szórakozzunk!” „Gazember vagy te!” - kiabálom. Ő meg így szól hozzám: „Az egész társaságot elviszem hozzád, és Akulkát a szemed láttára addig korbácsolom, amíg jólesik.” Akár hiszed, akár nem, ezek után egy álló hónapig nem mertem elhagyni a házat: gondolom, képes, ide jön, és szégyent hoz a fejemre. Hát ettől kezdve vertem én a feleségem...

- De hát miért? A kezet megköthetik, a nyelvet nem. A sok verés sem mindig jó. Lásd el a baját, de dédelgesd is, azért a feleséged.

Siskov egy darabig hallgatott.

- Bántott a dolog - folytatta aztán -, de idővel szinte szokásommá vált: néha reggeltől estig vertem; ha felkelt, az nem tetszett, ha lépett egyet, az nem. De ha nem vertem, unatkoztam. Megesik, hogy ott ül némán, csak néz ki az ablakon, és sírdogál... Egyre csak sírdogál, néha még meg is sajnáltam, de azért is vertem. Anyám pedig egyre csak kardoskodik mellette: „Gazember vagy, mondja, bitang természeted van!” - „Megölöm, kiabáltam, senki se merjen szót emelni, rászedtek, úgy házasítottak meg.” Kezdetben az öreg Ankugyim is próbált közbelépni, eljött: „Ide figyelj, mondja, nem vagy te még olyan nagy legény; megyek, s feljelentelek a csendőrségen!” De végül mégis meghátrált. Marija Sztyepanovna pedig egészen elcsendesedett. Egyetlenegyszer jött el, könnyezve rimánkodott: „Most ez egyszer, Ivan Szemjonics, nem nagy dologban, de nagy kéréssel jöttem el hozzád. Könyörgök, fiacskám, békélj meg, bocsásd meg neki a világ előtt! Hisz a lányunkat gonosz emberek hozták hírbe: magad is jól tudod, tisztességesen került hozzád...” Térdre borulva sírt, könyörgött. Én pedig hetvenkedtem: „Egy szót sem akarok hallani! Azt teszek magukkal, amit akarok, mert én már nem bírok magammal; Filka Morozov pedig, mondom, a barátom és legjobb cimborám...”

- Így hát megint együtt mulattatok?

- Ugyan! Közelébe sem férkőzhettem, szinte elitta már az eszét. Mindene elúszott, s beállt katonának egy gazdag polgár legidősebb fia helyett. Mifelénk az a szokás járja, ha valaki más helyett megy katonának, hát addig a napig, amíg el nem viszik, mindenki szinte hason csúszik előtte a házban, ő pedig szabadon uraskodhat. A pénzt akkor kapja meg egészében, amikor bevonul, de addig ott él a gazda házában, néha fél esztendőn át, és mi mindent nem művel a

háziakkal - azt még egy szentnek is nehéz lenne elviselni! Én, aszongya, a fiad helyett megyek katonának, eszerint én vagyok a ti jótevőtök, kötelesek vagytok tisztelettel adózni, és mindent megadni. Így hát Filka felforgatta a polgár házát, a lányával hált egy ágyban, minden ebéd után megcibálta a gazda szakállát - megtett mindent, amire épp kedve támadt. Mindennap befűtötték neki a fürdőházat, de megkövetelte, hogy a gőzt pálinkából fejlesszék, no meg hogy az asszonyok legyenek szolgálatára a fürdőben. Néha, ha nagy mulatozások után hazatért, megállt a ház előtt az utcán: „Nincs kedvem a kapun bemenni, vágjanak rést a kerítésen!" Így hát a kapu mellett szétszedik a kerítést, és úgy megy be a házba. Végre-valahára ütött az óra, elvitték katonának, kijózanították. Az utca feketéllett a néptől, Filka Morozov bevonul! Ő meg jobbra-balra hajlong, mindenkitől búcsúzik. Akulka éppen ekkor jött a veteményesből; ahogy Filka épp a mi kapunk előtt meglátta, felkiáltott: „Állj!" Kiugrott a szekérből, és földig meghajolt Akulka előtt: „Lelkem, mondja, tubicám, két éve szeretlek, muzsikával visznek katonának, bocsáss meg nekem, mondja, tisztességes apa tisztességes lánya, nagy bűnt követtem el ellened - mindenben én vagyok a vétkes!" S ismét földig hajol. Akulka meg ott állt, eleinte megdermedve, majd ő is mélyen meghajolt, és így szólt: „Bocsáss meg te is nekem, derék legény, nem érzek irántad haragot." Én meg Akulka után berohantam a házba: „Mit mondtál neki, te szuka?" Ő pedig, akár hiszed, akár nem, végigmért: „Én, mondja, őt szeretem legjobban a világon!"

- Ez már igen!...

- Hát aznap egy árva szót sem szóltam hozzá... csak este mondtam neki: „Akulka, most megöllek." Ezen az éjszakán le sem hunytam a szemem, kimentem a pitvarba, ciberelevet ittam, de ekkor már derengett a hajnal. Visszamentem a házba: „Akulka, mondom, szedelőzködj, megyünk ki a földre." Már előző nap készülődtem a földre, s anyám tudta, hogy oda megyünk. „Így is kell: megjött a munka dandárja, mondja anyám, úgy hallom, a béres már harmadik napja csak a hasát melengeti a napon." Némán befogtam a szekérbe. Mindjárt a város végén vagy tizenöt versztányira húzódó erdő kezdődik. S az erdő mögött van a mi földünk. Megtettünk három versztát az erdőben, és megállítottam a lovat: „Szállj le, mondom Akulinának; ütött az utolsó órád." Ő csak nézett rám ijedten, ott állt előttem, de hallgatott. „Nagyon a begyemben vagy, mondom; imádkozz Istenhez!" Aztán megragadtam a haját, vastag, hosszú varkocsait a karomra tekertem, majd nekifeszítettem a hátának a térdem, előhúztam a késem, fejét hátrahúztam, és a torkába döftem a kést... Hogy felsikoltott... A vér csak úgy dőlt belőle, én eldobtam a kést, hirtelen átöleltem, lefektettem a földre, és ott jajgattam, üvöltöttem mellette; ő is kiabált, én is; vonaglik, menekülni szeretne a karomból, a vére meg ömlik rám, az arcomra, kezemre, csak úgy bugyogott a vére. Otthagytam, elragadott a félelem, otthagytam a lovat is, csak rohantam, futottam haza, hátulról kerültem be a házba, egyenesen a fürdőbe. Otthon volt egy öreg, használaton kívüli fürdőnk. Megbújtam az izzasztópad alatt, és ott kuporogtam éjszakáig.

- Hát Akulka?

- Ahogy elmentem, ő is felállt, megindult haza, aztán attól a helytől száz lépésnyire találtak rá.

- Így hát nem ölted meg.

- De bizony... - Siskov egy percre elhallgatott.

- Van a nyakon egy ér - jegyezte meg Cserevin -, ha ebbe az érbe vágnak, és elsőre nem metszik ketté, akkor az ember csak vergődik, de bármennyi vért veszít is, nem hal meg.

- De Akulina meghalt. Estefelé találtak rá holtan. Hamar elterjedt a hír, keresni kezdtek, és éjnek idején meg is találtak ott a fürdőben... S immár negyedik éve élek itt - tette hozzá, s elhallgatott.

- Hm... Hát persze, ha az ember nem veri az asszonyt, abból sohasem származik jó! - jegyezte meg Cserevin hidegvérrel és szakértelemmel. Majd újra előhúzta a tubákos zacskót. Szippantott egyet hosszasan, akkurátusan. - Így hát - folytatta -, kiderül, hogy nagy bolond vagy te, komám. Egyszer velem is megesett, hogy rajtakaptam a feleségem a szeretőjével. Behívtam a fészerbe; a gyeplűt duplájára fogtam. „Kinek esküdtél meg? - mondtam. - Kinek esküdtél?" Aztán nekiestem, csépeltem, ütöttem a gyeplűvel vagy jó másfél óráig, az asszony meg csak kiabált: „A lábadat fogom mosni, és a lábvized is megiszom." Avdotyának hívták.

5. Nyár

Beköszöntött az április, közeledik a nagyhét. Lassacskán megkezdődnek a nyári munkák is. A nap egyre melegebben és ragyogóbban süt; a levegő a tavasz illatától terhes, és felpezsdíti a szervezetet. Az eljövendő szép napok a vasra vert embert is felbolygatják, benne is vágyakat keltenek. A verőfényes napsugarakban az ember szemlátomást még erősebben kívánkozik a szabadság után, mint a borongós téli meg őszi napokon, és ez valamennyi rabon észrevehető. Külsőre annyit látni, hogy örülnek a verőfényes napoknak, de közben egyre gyűlik, pattanásig feszül bennük a türelmetlenség. S valóban megfigyeltem, hogy tavasszal mintha gyakrabban lennének fegyházi civódások, sűrűbben hallatszik lárma, kiabálás, zsivaj meg egyéb kalamajka; ugyancsak gyakran kap el az ember munka közben egy eltöprengő, merev tekintetet, amely az Irtis túlsó partján húzódó, távolban kéklő tájra szegeződik, ahol végtelen szőnyegként vagy másfél ezer versztányira terül el a Kirgiz-sztyepp; itt-ott egy mélyről fakadó sóhajtás üti meg a fület, mintha ez a távoli szabad levegő késztetné rá az embert, és ezzel is megkönnyítené bilincsbe vert, megnyomorított lelkét. „Fene vigye!" - mondja végre a rab, mintha hirtelen elhessegetné magától az ábrándokat, a tűnődést, és sietve, mogorván ragadja meg a szerszámot vagy a téglát, amit egyik helyről a másikra kell cipelnie. Egy perc múlva már el is feledkezett előbbi érzéseiről, és természetének megfelelően vagy nevet, vagy káromkodik; esetleg szokatlan, fölös buzgósággal lát a munkához, különösen ha darabszámról van szó; dolgozik minden erejéből, mintha a nehéz munkával igyekezne elnyomni önmagában azt, ami szorongatja és feszíti bensejét. Ez a népség többségében erős, és élete, ereje virágában van... Nehéz a bilincs tavasz évadján! Most nem költőieskedem, és meggyőződésem, hogy nem tévedek. Azonfelül, hogy meleg időben, verőfényes napsütésben, amikor teljes szívvel, teljes lényével érzi és szinte tapintja az ember a végtelen erejű természet újjászületését maga körül, bizony még nyomasztóbb a lezárt börtön, az őrség és az idegenek parancsa; hozzáteszem még, hogy így, tavasz idején Szibéria- és egész Oroszországszerte az első pacsirta dala indítja meg a vándorlást: isten teremtményei szöknek a fegyházakból, és erdőkben keresnek menedéket. A füllesztő tömlöcvermek, bíróságok, bilincsek és botok után szabadon kószálhatnak, amerre kedvük tartja, ahol jobbnak és kedvezőbbnek látják; ott isznak és esznek, ahol akad, azt, amit isten ad, és éjszakánként békésen hajtják nyugovóra fejüket valahol az erdőben vagy mezőn minden nagyobb gond nélkül, a börtön szomorúsága nélkül, és mint a szabad madarak Isten őrködő szeme előtt, csak a mennybéli csillagoktól vesznek búcsút éjszakára. De mit is mondjak? Néha nehéz és koplalással teli, sőt elcsigázó „Kakukk tábornokot szolgálni". A vándor néha napokon át kenyeret se lát; mindenki elől bújnia kell, menekülnie; lopásra, rablásra, sőt néha még gyilkosságra is rákényszerül. „A száműzött, akár a gyermek, amit meglát, mindent elvesz" - mondogatják Szibériában. Ez a szólásmondás még ma is érvényes, és bizonyos kiegészítésekkel ráillik a csavargókra is. Ritkán fordul elő, hogy a csavargó ne legyen egyben rabló is, de minden esetben tolvaj - persze inkább szükségből, mint hivatásból. Vannak tősgyökeres csavargók. Némelyek büntetésük letelte után a száműzetési helyükről is megszöknek. Azt hinné az ember, hogy a letelepedett száműzött megelégedett, hisz mindene megvan, de nem, valami vonzza, valami hívja valahová. Az erdei lét nagyon szűkös és félelmetes, de a szabad és kalandokkal teli életben van valami vonzó, titokzatos gyönyör annak a számára, aki egyszer belekóstolt; olykor előfordul, hogy egy szerény, rendes ember, aki már fogadalmat tett, hogy jó viseletű telepes és gondos gazda lesz belőle, fogja magát, és megszökik. Némelyik ilyen telepes néha megházasodik, gyerekeket nemz, öt éven át nyugodtan éldegél, aztán egy szép napon eltűnik, otthagyja megdöbbent feleségét, gyerekeit s az egész járást, ahol nyilvántartásba vették. A fegyházban egyszer mutattak nekem egy ilyen szökevényt. Semmi rendkívüli bűntényt nem követett el, legalábbis nem rebesgettek róla

ilyesmit, de mindig megszökött, egész életét szökéssel töltötte. Járt Oroszország déli határain, a Dunán túl, bejárta a Kirgiz-sztyeppéket és Kelet-Szibériát, a Kaukázust, megfordult mindenütt. Ki tudja, ilyen utazási szenvedéllyel más körülmények között egy új Robinson Crusoe lehetett volna belőle. Egyébként mindezt mások mondták el nekem, mert jómaga nem nagyon beszélgetett a fegyházban, csupán a legszükségesebbekre szorítkozott. Igen kis termetű, már ötven év körüli, szelíd, higgadt, sőt ostoba képű ember volt, s a bárgyúságig nyugodt. Nyár idején szeretett sütkérezni a napon, és legtöbbnyire valami dalt dúdolgatott magában, de oly halkan, hogy egypár lépésnyire már nem is hallatszott. Arcvonásai merevek voltak, keveset evett, inkább csak kenyeret; sosem vásárolt egyetlen kalácsot, egy kupica pálinkát sem; de aligha volt valaha is pénze, aligha tudott számolni is. Mindent teljes megbékéléssel fogadott. A fegyházi kutyákat néha a tenyeréből etette, pedig nálunk senki sem törődött velük: az orosz ember általában nem szereti etetni a kutyát. Azt mondják, kétszer is volt nős; arról is beszéltek, hogy valahol gyerekeket is hagyott... Egyáltalán nem tudom, miért került a fegyházba. Társaim valamennyien várták, hogy kereket old; lehet, hogy még nem jött el az ideje, de az is lehet, hogy eljártak fölötte az évek, és csak élt, éldegélt magában, s szemlélődve nézegette ezt a különös környezetet. Persze bizonyosat nem lehetett felőle tudni, bár úgy látszott, semmi oka a szökésre, hiszen mit nyerhetett volna vele? De mégis, az erdei csavargóélet mennyország a fegyházhoz képest. Ez általánosan elfogadott dolog; a kettőt nem is lehet összehasonlítani. Ha a csavargóélet nehéz sors is, de mégis szabad élet. Ezért van az, hogy Oroszország-szerte minden fogoly, bárhol legyen is, tavasszal, a tavaszi nap első hívogató sugarára nyugtalanná válik. Az is igaz, hogy a legtöbbnek nincs is szándéka megszökni; határozottan állíthatom, hogy a nehézségeket és a következményeket figyelembe véve, talán száz közül egy, ha rászánja magát; de a megmaradt kilencvenkilenc legalább ábrándjaiban idézi fel, hogyan lehetne megszökni és hová? Legalább ezzel az egy óhajjal, ezzel a képzeletbeli lehetőséggel vigasztalja lelkét. Van, aki legalább arra emlékezhet, hogyan szökött meg valaha... Most csupán az elítéltekről beszélek, a vizsgálati foglyok természetesen sokkal gyakrabban és sokkal többen szánják el magukat a szökésre. Az elítéltek legfeljebb fogságuk elején próbálkoznak vele. Aki már két-három évet leült a fegyházban, az már valahogy megbecsüli ezeket az éveket, és lassanként úgy dönt, hogy jobb leülni a törvényesen kirótt időt, és aztán mint száműzött telepes fészket rakni valahol, mintsem ilyen kockázatot vállalni, és kudarc esetén a pusztulásba rohanni. A kudarc pedig nagyon is valószínű. Alig egy tizedének sikerül *változtatni a sorsán*. A foglyok közül legtöbbnyire a hosszú időre ítéltek szánják rá magukat a szökésre. Tizenöt-húsz esztendő végtelennek látszik, és az ilyen rab állandóan a sorsa változásáról ábrándozik, még akkor is, ha már tíz esztendőt leült a fegyházban. Végül bizonyos mértékben a rásütött bélyeg is kockázatossá teszi a szökést. *Változtatni a sorson* - ez amolyan szakkifejezés. Ha egy szökevényt elfognak, a vallatásnál rendszerint azzal védekezik, hogy változtatni akart a sorsán. Ez, bár kissé irodalmi kifejezés, mégis szinte szó szerint ráillik erre. Valamennyi szökevény tudja, hogy úgysem szerezheti vissza a szabadságát, tudja, hogy ez szinte teljesen lehetetlen, de bekerülhet egy másik fegyintézetbe, vagy szabad száműzetést kaphat, néha újból bíróság elé kerül valami újabb bűnért, amelyet már csavargás közben követett el - egyszóval, bárhová kerüljön, csak vissza ne, a régi, megunt helyre, az előző fegyházba. Ezek a szökevények, ha a nyár folyamán nem találnak véletlenül valami kivételesen jó menedéket, ahol áttelelhetnek, ha nem bukkannak valamilyen szökevénybújtató emberre, akinek ez érdeke, vagy ha végül gyilkosság révén nem szereznek új papírokat, amellyel bárhol nyugodtan élhetnek - akkor, ha addig nem fogták volna el őket, ősszel többnyire sűrű rajokban maguk jönnek be a városba, jelentkeznek a fegyházban, és csavargásért ülnek be a börtönbe, ahol átvészelik a telet, természetesen azzal a reménységgel, hogy nyáron újból megszöknek.

A tavasznak rám is megvolt a maga hatása. Emlékszem, mily mohón nézegettem kifelé a kerítés rései között, és hosszasan álldogáltam, fejemet a palánknak támasztva, s makacsul és kielégíthetetlenül szinte faltam szememmel az erődsáncon zöldellő füvet, az egyre mélyebben, sűrűbben kéklő távoli eget. Nyugtalanságom, sóvárgásom napról napra nőtt, és egyre nehezebben viseltem el a fegyházat. Társaim gyűlölete, amelyet nemesember lévén, az első évek folyamán állandóan éreznem kellett, már elviselhetetlenné vált, és megmérgezte egész életemet. Ezekben az időkben gyakran minden betegség nélkül kórházba mentem, csupán azért, hogy ne legyek benn a fegyházban, hogy megszabaduljak ettől a konok, semmivel sem csillapítható, általános gyűlölettől. „Ti vaskarmúak vagytok, agyonmartatok bennünket!" - mondogatták a rabok. Mennyire irigyeltem a fegyházba kerülő egyszerű pórnépet! Azok egy csapásra mindenkivel jó barátságba kerültek. Mindezen felül a tavasz, a szabadság tüneménye, a természet felvidulása rám is hatással volt: elszomorított, de fel is pezsdített. A nagyböjt végén, azt hiszem a hatodik héten, rám került a böjtölés sora. Már az első héten a törzsőrmester az egész fegyházat hét csoportra osztotta, a böjti hetek számának megfelelően, és így, csoportok szerint böjtöltünk. Minden csoportba harminc ember került. Az egyhetes böjt nagyon tetszett nekem. A böjtölőket felmentették a munka alól. Napjában kétszer-háromszor a fegyháztól nem messze levő templomba vezettek bennünket. Régen nem jártam templomban. A nagyböjti istentisztelet, amelyre még távoli gyermekkoromból, a szülői házból emlékszem, az ünnepélyes imákkal, a földre boruló ájtatoskodással lelkemben távoli, régmúlt dolgokat idézett fel; szerettem azt az órát, amikor reggelenként az élesre töltött puskával felfegyverzett őrök kíséretében Isten házába vezettek bennünket az éj folyamán keményre fagyott földön. Az őrkíséret egyébként nem lépett be a templomba, ahol mi, rabok közvetlen az ajtó mellett, egészen hátul csoportba verődtünk, úgyhogy csupán az öblös hangú kántor hangját hallottuk, és a tömegen át olykor-olykor pillantottuk meg a lelkipásztor fekete palástját és kopasz fejét. Visszaemlékeztem, hogy valaha, még gyermekkoromban, a templomban állva, elnéztem a bejáratnál összezsúfolódó egyszerű népet: nagy tisztelettel engedtek utat a vállrojtos tisztek, kövér uraságok, suhogó selyemruhás, de roppant istenfélő úrasszonyok előtt, akik feltétlenül az első helyre furakodtak, és ezért az első helyért képesek voltak akár percenként vitába szállni. Akkoriban úgy rémlett, hogy a bejáratnál állók nem úgy imádkoztak, mint mi, hanem szelíden, ájtatosan, földre borulva, megalázottságuk teljes tudatában.

Most jómagam kerültem ugyanarra a helyre, ráadásul megbélyegezve, mert hisz bilincsbe voltunk verve, szabadságunktól megfosztva; mindenki elhúzódott tőlünk, szinte féltek egy fedél alatt lenni velünk, de azért nem fukarkodtak az adományokkal; emlékszem, ez akkoriban jólesett nekem, és átszellemült, furcsa megelégedés töltött el. „Hát hadd adjanak, ha így esett!" - gondoltam. A rabok igen buzgón imádkoztak, és mindannyiszor elhozták a templomba a maguk nyomorúságos kopejkáit a szentelt gyertyára vagy a templomi perselybe. „Hisz én is ember vagyok - gondolták vagy érezték, a pénzt odaadva -, Isten előtt valamennyien egyenlők vagyunk..." A korai misén áldoztunk. Amikor a pópa, serleggel a kezében, e szavakat mondta: „...És a gonosztevő lelkét is fogadd kegyesen, Uram" - jóformán valamennyi rab láncát csörgetve térdre hullott, hisz ezeket a szavakat szó szerint magára vette.

Végre beköszöntött a húsvét. A parancsnokság egy-egy tojást és egy darab búzalisztből sütött fehér kenyeret ajándékozott a fegyenceknek. A városból özönlöttek az adományok. A pópa megint ellátogatott a kereszttel. A parancsnokság ismét benézett hozzánk, a káposztaleves megint teli volt hússal, ismét részegeskedtek, tántorogtak a foglyok - pontosan úgy, ahogyan karácsonykor, azzal a különbséggel, hogy most már a fegyház udvarán, a napon sütkérezve sétálhattunk. Valahogy világosabb, tágasabb lett a világ, mint télen, de szomorúbb is. A hosszú, végtelen nyári nap kivált ünnepek idején elviselhetetlen. Hétközben a munka legalább megrövidíti a napot.

A nyári munka valóban sokkal nehezebb volt a télinél. Legtöbbnyire a műszaki építkezéseken dolgoztunk. A fegyencek építettek, kubikoltak, falat húztak; némelyek a középületek tatarozásánál végezték a lakatos-, asztalos- meg mázolómunkát. Mások a téglagyárba jártak dolgozni. Ez utóbbit tekintették nálunk a legnehezebb munkának. A téglagyár három-négy versztányira volt az erődtől. Egész nyáron reggel hatkor egy ötven főnyi fegyenccsoport téglagyártásra indult. Erre a munkára azokat jelölték ki, akiknek nem volt mesterségük, semmilyen tanult szakmájuk. A foglyok kenyeret vittek magukkal, mivel a munkahely nyolc versztányira esett, s nem volt értelme, hogy hazajárjanak ebédelni, hanem este, munkából jövet fogyasztották el az ebédet.

Az elvégzendő munka olyan nagy volt, hogy a rab reggeltől estélig alig tudott megbirkózni vele. Először is agyagot kellett kitermelni és odaszállítani, a rabok hordták a vizet is, s maguk taposták, gyúrták az agyagot a téglavető gödörben. Nagyon sok, ha jól emlékszem, kétszázkétszázötven téglát kellett gyártanunk naponta. Én mindössze két ízben jártam a téglagyárban. A foglyok fáradtan, elcsigázva tértek meg esténként, és a nyár folyamán állandóan felhánytorgatták a többinek, hogy ők végzik a legnehezebb munkát. Azt hiszem, ezt csupán saját vigasztalásukra tették.

De mindennek ellenére némelyek mégis szívesen jártak oda: először is a munkahely a városon kívül volt, szabad, nyílt térségen, az Irtis partján. Hiába: sokkal szívderítőbb elgyönyörködni a tájban, mintsem a kincstári erődöt szemlélni! Ott szabadon lehetett dohányozni, sőt teljes fél órát heverészhettek legnagyobb megelégedésükre. Én továbbra is a műhelybe vagy az alabástromégetőhöz jártam, néha pedig az építkezéseken hordtam a téglát. Egy ízben az Irtis partjáról cipeltem a téglát egy épülő laktanyához, vagy hetven ölnyi távolságra az erőd sáncárkán keresztül; ez a munka két hónapon át tartott. Még tetszett is nekem, bár a heveder, amellyel a téglákat hordtam, állandóan feldörzsölte a vállam. Az tetszett benne, hogy munka közben szemlátomást gyarapodtam erőben. Eleinte csak nyolc téglát bírtam el - minden tégla tizenkét fontot nyomott -, de később már tizenkét, sőt tizenöt téglát is elcipeltem, és ennek igen örültem. A fegyházban éppoly szükség van a testi erőre, mint a lelkiekre, mert csak így viselheti el az ember ennek az átkozott életnek megannyi kínját.

Én pedig a fegyház után is élni akartam...

Egyébként nemcsak azért szerettem téglát hordani, mert ettől testileg megerősödtem, hanem azért is, mert ezt a munkát az Irtis partján kellett végezni. Azért beszélek oly gyakran erről a folyóról, mert egyedül innen láthattam Isten világát, a tiszta, derűs messzeséget, a néptelen, szabad sztyeppét, mely kietlenségében oly különös benyomást tett rám. Egyedül itt fordíthattam hátat az erődnek, hogy ne kelljen látnom. A többi munkahelyünk vagy az erődben vagy a közelében volt. Már első naptól kezdve gyűlöltem ezt az erődöt, kivált némely épületeit. Fegyházparancsnok őrnagyunk házát elátkozott, undorító építménynek láttam, és valahányszor elmentem mellette, gyűlölettel néztem rá. A parton mindent feledhettem: miként börtöne rácsos ablakán át a rab a szabad világot, úgy néztem én ezt a végtelen, puszta messzeséget. Itt minden drága és kedves volt szememben: a ragyogó, izzó nap a végtelen kék égen és a túlsó partról idehallatszó távoli kirgiz dalok.

Sokáig nézeget az ember, s végül megakad a szeme egy szegényes nomád jurtán - füst száll felette; és a füstön át megpillant egy kirgiz asszonyt, amint ott sürgölődik két báránya körül. Szegényes és vad mindez, de szabad! Elnéztem néha a kék, áttetsző légben szárnyaló madarat, és hosszasan követtem röptét: most ott libeg a víz felett, majd hirtelen eltűnik a kék semmiben, hogy hamarosan vibráló pontként tűnjön fel valahol... Még a szegény, fonnyadozó kis virágot, melyet tavasszal a köves parton találtam, még azt is fájó emlékként vittem magammal. Rabéletem egész első esztendejében elviselhetetlenül kínzott a sóvárgás, s ingerült,

elkeseredett hangulatot keltett bennem. Az első évben e szüntelen sóvárgás közepette sok mindent nem vettem észre magam körül. Behunytam a szemem, s nem akartam a dolgok mélyére látni. Gonosz, gyűlölködő fegyenctársaim között nem vettem észre a jó embereket, azokat, akik a rájuk tapadt undorító kéreg ellenére is tudtak még gondolkodni és érezni. Az epés szavakat hallva, sosem figyeltem fel a szívélyes, nyájas szavakra, amelyek annyival is becsesebbek voltak, mert minden tettetés nélkül, legtöbbnyire a lélek mélyéről fakadtak a nálam talán jóval többet szenvedett és átélt emberek ajkáról.

De hát mire jó erről ennyit beszélni? Roppant örültem, ha a munkától elcsigázva értem haza. Legalább jól alszom! Mert hát nyáron az alvás sokkal kínzóbb, talán még rosszabb, mint télen. Igaz, hogy az esték néha igen szépek voltak. A nap reggeltől odatűzött a fegyház udvarára, ilyenkor végre lehanyatlott. Lehűlt a levegő, majd beköszöntött a majdnemhogy hideg sztyeppi éjszaka. A fegyencek a takarodóra várva, csoportokban ténferegtek az udvaron. Zömük többnyire a konyha közelében nyüzsgött. Ott mindig felmerült valami lényeges megvitatnivaló; többnyire egészen értelmetlen, ám e kitaszított emberek figyelmét rendkívül felcsigázó híreket tárgyaltak; így például hírét hozták, hogy fegyházparancsnokunkat leváltják és elkergetik. A fegyencek hiszékenyek, akár a gyermekek; hiába tudják, hogy a hír badarság, és Kvaszov, aki hozta, közismert fecsegő és ostoba fickó, akinek már réges-rég nem hisz senki, mert minden szava hazugság, mégis szenvedélyesen rácsapnak erre a hírre, megtárgyalják, megvitatják, hitegetik magukat - míg végül megharagszanak önmagukra, és szégyellik, amiért hittek Kvaszovnak.

- Ugyan ki kergetné el? - kiabálja az egyik. - Szilárdan ül a helyén, vastag a nyaka!

- Csakhogy neki is van felettese! - veti ellen egy másik: heveskedő, eléggé éles eszű fickó, aki már átment tűzön-vízen, s akinél nagyobb vitatkozót még nem teremtett a világ.

- Holló a hollónak nem vájja ki a szemét! - jegyezte meg mogorván, mintegy önmagának egy harmadik, már őszbe csavarodott ember, aki félrehúzódva, a sarokban kanalazgatta a káposztalevesét.

- Aztán a felettesei épp téged kérdeznek meg, hogy leváltsák-e, vagy sem? - tette hozzá egykedvűen egy negyedik, halkan pengetve balalajkáját.

- S mért ne? - csattant fel hevesen a második. - Megeshet, hogy valamennyiünket megkérdeznek. De akkor aztán egytől egyig álljunk a sarkunkra. Mert mi csak kiabálunk, de mikor tettre kerül a sor, hát mindenki retirál!

- Ugyan már, miket gondolsz? - szól közbe a balalajkás. - Elvégre fegyházban vagyunk.

- A napokban is megesett - folytatta a vitatkozó, aki úgy tűzbe jött, hogy oda se figyelt társára -, hogy a maradék lisztet összekapartuk, egy maroknyi volt az egész, el akartuk adni. Nem sikerült, a parancsnok megtudta, valaki befújta neki, elkobozták mint fölösleget. Hát igazság ez, vagy sem?

- Aztán te kinek akarsz panaszkodni?

- Kinek! Hát a levizornak, aki hamarosan idejön.

- Miféle levizornak?

- Az már igaz, cimborák, hamarosan jön a levizor - vette át a szót egy fiatal, eléggé értelmes, dörzsölt fickó, aki olvasta a *La Vallière hercegnő*-t vagy valami ehhez hasonló regényt. Mindig vidám, nótakedvelő legény volt, és „tudásáért" meg a dörzsöltségéért becsülték is a többiek. Ügyet sem vetve a revizor jöttének hírére s az általános kíváncsiságra, odament a

szakácshoz, és májat kért tőle. A szakácsaink gyakran árultak ilyesmit. Saját pénzükön bevásároltak egy nagy darab májat, megsütötték, és kisebb adagokban eladták a raboknak.

- Egy vagy két garasért? - kérdezi a szakács.

- Vágj le két garasért: hadd irigyeljenek a többiek! - válaszol a rab. - Mert hát, cimborák, tábornok érkezik Pétervárról, már úton van, és beutazza egész Szibériát. Ez az igazság. A parancsnokságon beszéltek róla.

A hír szokatlan izgalmat keltett. Jó negyedórán át röpködnek a kérdések: hogy hívják, miféle tábornok, magasabb rangú-e, mint az itteniek. A fegyencek roppant szeretnek beszélgetni, sőt vitatkozni a parancsnokokról, arról, hogy ki a nagyobb úr, ki az, aki elcsaphatja a másikat, és ki az, aki kitöri a nyakát; néha még káromkodva ökölre is mennek emiatt. Felmerül a kérdés, mi értelme ennek? Hát az, hogy itt az ember társadalmi súlyát azzal mérik, mennyire ismeri a tábornokokat s általában a felettes hatóságokat. A fegyházban általában a magas hatóságokról szóló beszélgetéseket tartják a legelőkelőbb és legkomolyabb dolognak.

- Lám, mégiscsak igaz, cimborák, hogy leváltják az őrnagyot - jegyezte meg Kvaszov, az a kis termetű, vörös képű, heveskedő és ügyefogyott ember. Ő hozta elsőnek a hírt az őrnagyról.

- Úgyis megkeni a markát annak, aki jön! - veti ellen vontatottan a mogorva, őszbe csavarodott fogoly, aki közben végzett a káposztalevessel.

- Az bizony meglehet - bólogatott egy másik. - Jó sok pénzt harácsolt össze! Mielőtt ide került, zászlóaljparancsnok volt, most pedig megkérte a protopópa lányának a kezét.

- De nem adták ám oda: ajtót mutattak neki; bizonyára szegénynek találták. De hát milyen férj is lenne! Csak az az övé, ami rajta van. Húsvétkor az utolsó garasát is elkártyázta. Fegykától tudom.

- Hát igen, nem szereti a pénzt: mindjárt elveri.

- Eh, komám, én is voltam nős. Nehéz a házasság a szegény embernek: ha megházasodsz, rövid ám az éjszaka! - jegyezte meg Szkuratov, bekapcsolódva a beszélgetésbe.

- Persze, persze! Éppen rólad van szó - szólalt meg a fesztelen viselkedésű írnok. - Neked meg, Kvaszov, csak annyit mondok, nagy marha vagy. Azt hiszed, az őrnagy megkenhet egy tábornokot, meg hogy ez csak azért utazik ide Pétervárról, hogy az őrnagyot ellenőrizze? Ostoba fickó vagy, mondhatom.

- Hát miért? Amiért tábornok, tán meg se lehet kenni? - dörmögte valaki szkeptikusan.

- Megkenni megkenhetik, de nagyon zsírosan.

- Hát persze, az ilyennek sok kell, már a rangjánál fogva is.

- Egy tábornok mindig elfogadja, amit kap - jelentette ki határozottan Kvaszov.

- Miért, te talán adtál neki? - szólt közbe megvetően az épp akkor érkező Baklusin. - Láttál te már valaha élő tábornokot?

- Hogyne láttam volna!

- Hazudsz.

- Az a te szokásod.

- Fiúk, ha valóban látott, akkor nyomban mondja meg, miféle tábornok volt az. Nos, beszélj, mert én ismerek ám minden generálist.

- Siebert tábornokot láttam - válaszolt Kvaszov tétovázva.

- Siebertet? Ilyen tábornok nincs is. Akkor láttad, mikor a hátad közepét. Ez a Siebert biztosan valami alezredes volt, de félelmedben generálisnak nézted.

- Rám figyeljetek - kiáltott fel Szkuratov -, elvégre házasember vagyok. Moszkvában valóban volt egy Siebert nevű, német származású orosz tábornok. Minden évben az orosz pópánál gyónta meg a nőügyeit meg mindent, s úgy itta a vizet, cimborák, mint a kacsa. Minden áldott nap negyven pohárral ivott meg a Moszkva folyó vizéből. Azt mondták, valami nyavalyát gyógyít vele. Magától az inasától tudom.

- Aztán a sok víztől nem nőtt béka a hasában? - jegyezte meg a balalajkás fogoly.

- Elég a fecsegésből! Komoly dolgokról van szó, ti meg... Miféle levizorról beszéltek, fiúk? - kérdezte gondterhesen egy Martinov nevű volt huszár, idősebb katonafegyenc.

- Csak a szájuk jár! - szólalt meg az egyik szkeptikus. - Bolond lyukból bolond szél fúj; badarság az egész.

- Dehogyis badarság! - jegyezte meg tudálékosan a mindeddig hallgató Kulikov, ez az ötven év körüli, nemes vonású, fölényesen méltóságteljes, büszke ember. Cigányvér is van benne, ért az állatgyógyításhoz, és a lódoktorsággal keres némi pénzt a városban, benn a fegyházban pedig pálinkával kereskedik. Okos és tapasztalt fickó. Úgy méri a szavakat, mintha pénzt osztogatna.

- Ez színtiszta igazság, barátaim - folytatta nyugodtan -, már a múlt héten hallottam róla. Úton van egy igen magas rangú tábornok, és egész Szibériát ellenőrzi. Tudvalevő dolog, hogy az ilyent is megkenheti valaki, csak éppen nem a mi nyolcszeműnk: az még a képét sem meri közelebb tolni hozzá. Mert tábornok és tábornok között is van különbség, fiúk, azok között szintúgy akad mindenféle. Csak annyit mondhatok, hogy a mi őrnagyunk mindenesetre itt marad a mostani helyén. Ez az igazság. Minket némaságra kárhoztattak, ami pedig a felsőbbséget illeti, hát azok nem árulkodnak egymásra. A revizor bekukkant a fegyházba, azzal el is megy, s majd jelenti, hogy mindent rendben talált...

- Most már tudom, barátocskáim, hogy az őrnagy berezelt: reggel óta részegen jár.

- Este meg újabb hordócskával hozat magának. Fegykától tudom.

- Kutyából nem lesz szalonna. Tán először történik, hogy részeg?

- Hát még egy tábornok se tehetne semmit? Elég volt belőle, hogy mások ostobaságait kiszolgáljuk! - tárgyalták izgatottan a foglyok.

A revizor jöttének híre pillanatok alatt elterjedt a fegyházban. Az udvaron lézengő emberek sürgősen továbbadják a hírt. Van, aki készakarva hallgat, és láthatólag ezzel akar nagyobb tekintélyt szerezni. Vannak, akiket a hír hidegen hagy. A foglyok balalajkával a kezükben letelepednek a tornáclépcsőre. Akadnak, akik továbbra is fecsegnek, némelyek nótába kezdenek, de ezen az estén szinte mindenki nagyon izgatott.

Kilenc óra után megtörtént a létszámellenőrzés, valamennyiünket betereltek a barakkokba, és bezártak éjszakára. Az éjszakák rövidek: reggel ötkor ébresztenek, de tizenegy óra előtt jóformán senki sem aludt el. Addig rendszerint még nagy a sürgölődés, a beszélgetés, és néha, akárcsak télen, kártyacsaták is folynak. Éjszaka szinte elviselhetetlen a hőség meg a fülledtség. A nyitott ablakokon hiába jön be egy kevés éjszakai hűvösség, a rabok egész éjjel hánykolódnak az ágyukon. Nyüzsögnek a bolhák miriádjai. Télen is van bolha, nem is kevés, de tavasztól kezdve olyan mértékben elszaporodnak, hogy bár azelőtt hallottam róla, el se

hittem, amíg magam meg nem tapasztaltam. És minél jobban benn járunk a nyárban, annál dühösebbekké válnak. Bár ami azt illeti, a bolhákat is meg lehet szokni, persze csak hosszabb idő múltán. Addig szinte agyongyötrik az embert, s mintha heves láz kínozná, úgy fekszik az ágyon lidérces félálomban. Reggel felé végre-valahára a bolhák is elcsitulnak, mintha egyszerre mind elpusztult volna, de mikor a hajnali hűvösségben már-már leszáll az édes álom az ember szemére, a fegyház kapujánál hirtelen felhangzik a könyörtelen dobszó, és már kél is a nap. Átkozódva, fejét a kisbundába fúrva hallgatja az ember a dobszó hangos pergését, szinte számolgatja a dobverő koppanásait, és félálomban ott motoszkál a fejében a kínzó gondolat, hogy így lesz holnap, így lesz holnapután is, így lesz több esztendő során át mindaddig, amíg végre üt a szabadulás órája. De mikor lesz ez a szabadulás, és hol van még? - gondolja az ember. Hiába, fel kell kelni, elkezdődik a szokásos járás-kelés, a tolongás... A rabok felöltöznek, sietnek a munkába. Igaz, délben lehet még egy órácskát aludni.

A revizorról szállongó hírek igaznak bizonyultak. Napról napra több jel mutatott rá, és végül bizonyosan megtudtuk, hogy Pétervárról egy magas beosztású tábornok indult útnak, hogy ellenőrizze egész Szibériát, s nemrégiben már Tobolszkba érkezett. Mindennap újabb hírek keringtek a fegyházban. Jöttek hírek a városból is: megtudtuk, hogy a lakosság ijedten sürgölődik, igyekeznek, hogy ragyogjon minden. Beszélték, hogy a helyi felső vezetőség fogadásokat, bálokat, ünnepségeket rendez. A fegyenceket csoportosan küldték az erőd útjainak javítására, a kátyúk kiegyengetésére, újramázoltatták a kerítéseket meg oszlopokat, rendbe hozatták a hámló vakolatot, egyszóval egy pillanat alatt akartak újjávarázsolni, megszépíteni mindent. A mieink igen jól tudták, miről is van szó, és egyre szenvedélyesebben s merészebben tárgyalták egymás közt a dolgot. Fantáziájuk nekilódult. Felkészültek arra is, hogy *követeléssel* állnak elő, amikor a tábornok az ellátásról kérdezi őket. Ezen sokat vitatkoztak szitkozódva. Az őrnagy állandó izgalomban járt-kelt. Gyakrabban nézett be a fegyházba, gyakrabban kiabált, gyakrabban vetette rá magát az emberekre, gyakrabban küldte fenyítésre a foglyokat az őrségre, és egyre buzgóbban ügyelt a tisztaságra meg a külsőségekre. Ebben az időben, mintegy készakarva, egy kis kalamajka támadt a fegyházban, ami egyébként nem bosszantotta fel az őrnagyot, mint vártuk, sőt ellenkezőleg, még örült is neki. Verekedés közben az egyik fegyenc suszterárral mellbe döfte társát, közvetlenül a szíve táján.

A szurkáló foglyot Lomovnak hívták. A sebesültet csak Gavrilka néven ismerték nálunk; tősgyökeres csavargó volt. Nem tudom, akadt-e más neve is; nálunk csak Gavrilkának hívták.

Lomov a k.-i járásból való, jómódú parasztgazda volt. Népes családban éltek: az öreg apa, három fia meg a nagybátyjuk, az is Lomov. Gazdag parasztok voltak. A kormányzóságban azt beszélték, hogy vagyonuk háromszázezer papírrubelt is kitesz. Szántottak, vetettek, tímárkodtak, kereskedtek, de mégis inkább uzsoráskodással, csavargók rejtegetésével, orgazdasággal és egyéb ügyletekkel foglalkoztak. A járásban a parasztok fele adósuk volt, teljesen a markukban tartották őket. Okos, ravasz parasztok hírében álltak, de egyre jobban elbízták magukat, kivált mióta egy arrafelé utazgató, magas személyiség rendszeresen meghált náluk, személyesen is megismerkedett az öreggel, akit ügyességéért meg üzleti szelleméért meg is kedvelt. Lomovék ekkor úgy hitték, hogy bármiféle törvényen felül állnak, és egyre nagyobb kockázatot vállaltak különböző sötét ügyletekben. Már mindenki zúgolódott, és vesztüket kívánta, de ők egyre magasabban hordták az orrukat. Rendőrparancsnokok, bírósági ülnökök már nem is számítottak nekik. Végül mégiscsak kitörték a nyakuk, és elbuktak - de nem is valami titkos bűncselekményen, hanem holmi semmiségen. A falujuktól vagy tíz versztányira, kint a határban, az irtáson - ahogy a szibériaiak mondják -, volt egy nagy tanyájuk. Egy ízben, ősz felé, hat kirgiz béres dolgozott náluk, szinte rabkenyéren. Egy éjszaka mind a hat kirgizt felkoncolták. Megindult a vizsgálat. Sokáig tartott. A vizsgálat folyamán sok gonosztettük került napvilágra. Lomovékat a béreseik meggyilkolásával vádolták. Ők maguk beszélték el,

és az egész fegyház tudta: azzal vádolták őket, hogy béreseiknek nagyobb összeggel tartoztak, de roppant gazdagságuk ellenére annyira fukarak, zsugorik és mohók voltak, hogy inkább felkoncolták a kirgizeket, semhogy kiadják a bérüket. A vizsgálat alatt az egész vagyonuk elúszott. Az öreg meghalt, a gyerekeket száműzték. Az egyik fiú meg a nagybácsi a mi fegyházunkba került tizenkét esztendőre.

Pedig valójában úgy állt a dolog, hogy a kirgizek halálában teljesen ártatlanok voltak. A fegyházba később behozták a közismert furfangos csavargót, Gavrilkát, ezt a vidám és fürge fickót, aki az egész ügyet magára vállalta. Én magam egyébként nem hallottam, hogy valóban beismerte-e, de a fegyházban mindenki tökéletesen meg volt győződve, hogy a kirgizek az ő kezétől kerültek a másvilágra. Gavrilka még csavargó korából ismerte Lomovékat. Most mint csavargó, szökött katona került rövid időre lakat alá. A kirgizeket ő meg három társa koncolta föl; azt hitték, hogy a tanyán rabolni való kincset találnak.

Lomovékat, magam sem tudom, mért, de nem szerették a foglyok. Egyikük, az unokaöcs, derék, okos, békés természetű fiú volt. Nagybátyját viszont, aki az árral Gavrilkára támadt, ostoba és kötekedő embernek ismerték. Már annak előtte is sokakkal összeveszett, és gyakran elverték. Gavrilkát vidám és barátságos természetéért mindenki szerette. Lomovék, bár tudták, hogy Gavrilka volt a bűnös, és hogy miatta kerültek ide, mégsem kötöttek belé, igaz, hogy soha szóra sem méltatták. De Gavrilka se törődött velük. Egyszer aztán holmi ocsmány nőszemély miatt vitába keveredett Lomov nagybácsival. Gavrilka eldicsekedett a lány iránta tanúsított hajlandóságával, az öreg paraszt féltékenykedni kezdett, és egy szép napon belészúrta az árt.

Lomovék, bár elítélésük után tönkrementek, mégis gazdagon éltek a fegyházban. Látszott, hogy van pénzük, szamovárban főzték a teát. Az őrnagyunk tudott erről, és a végletekig gyűlölte mindkettőjüket. Láthatóan minden semmiségért beléjük kötött, és üldözte őket. Lomovék szerint az őrnagy pénzt akart tőlük, s azért indított ellenük hajszát, mert nem adtak neki semmit.

Ha Lomov egy kissé mélyebben szúrja Gavrilkába az árt, bizonyára megöli, de így csupán megkarcolta. A dolgot mégis jelentették az őrnagynak. Emlékszem, hogyan vágtatott oda lihegve, szemmel látható örömmel. Gavrilkát meg olyan meglepő nyájassággal kezelte, mintha édesfia volna.

- Ejnye, ejnye, barátocskám, el tudsz-e menni a kórházig? De nem! Várj, inkább majd kocsin. Azonnal fogjatok be! - kiáltott oda az altisztnek.

- De hát, nagyságos uram, nem fáj nekem semmim. Egy kis szúrás az egész, nagyságos uram.

- Te azt nem tudod, nem is tudhatod, kedves fiam. Veszélyes hely az; minden attól függ, hová szúrnak; épp a szíved alá talált a bitang! Neked pedig, neked - üvöltötte Lomov felé fordulva - most aztán ellátom a bajod!... Vigyék az őrségre!

S valóban ellátta a baját. Lomovot bíróság elé állították. Bár a seb nem volt veszélyes, a szándék annál inkább. A bűnösnek súlyosbították a büntetését, és ezer botütést mértek rá. Az őrnagy diadalmaskodott...

Végre megérkezett a revizor.

Mindjárt másnap eljött hozzánk is a fegyházba. Ünnepélyes nap volt. Már annak előtte alaposan felsúroltak, kisepertek, megtisztogattak mindent. A fegyenceket frissen megborotválták. Valamennyiükön fehér, tiszta ruha volt. Nyáron, az előírás szerint, minden fogoly fehér vászonzekét és nadrágot viselt. Hátukra két hüvelyk átmérőjű fekete karikát varrtak. A rabokat órákon át oktatták, hogyan kell válaszolni, ha netalán a magas személy üdvözli őket.

Többször elismételtették velük. Az őrnagy úgy rohangált, mint a kerge birka. Egy órával a tábornok érkezése előtt minden rab felsorakozott, és úgy állt, mint a cövek, kezét nadrágja varrásán tartva. Végül délután egy órakor megjött a vendég. Annyira fontos személyiség volt, de annyira fontos, hogy jöttével egész Nyugat-Szibéria valamennyi főhivatalnokának szíve izgatottan megdobbant. Szigorú méltósággal lépett be; mögötte a helyi nagyságok szép számú kísérete. Köztük több tábornok meg ezredes. Vele volt egy szintén Pétervárról érkezett, magas és szép civil férfi frakkban, gombos cipőben, fesztelenül és könnyedén viselkedett. A tábornok gyakran fordult hozzá igen udvariasan. Ez felkeltette a rabok figyelmét: ekkora megtiszteltetés egy civilnek, s ráadásul egy ilyen tábornok részéről! Később megtudtuk a nevét meg azt is, hogy kicsoda; ezzel kapcsolatban sokféle mendemonda keringett. A mi őrnagyunk ott állt feszesen narancsszínű gallérjával, véraláfutásos szemével, pattanásos, vörös arccal, és szemmel láthatólag nem túl kellemes benyomást tett a tábornokra. A magas vendég iránti megkülönböztetett tiszteletből szemüveg nélkül volt. Ott állt kissé távolabb, mozdulatlanul, mint a bálvány, és egész lényével lázasan várta a pillanatot, amikor szükség lehet rá, hogy már repüljön is kielégíteni őkegyelmessége kívánságát. De nem volt rá semmi szükség. A tábornok némán bejárta a barakkokat, betekintett a konyhába, és állítólag megkóstolta a káposztalevest is. Engem is megmutattak neki: így és így, mondták, volt nemesember.

- Nocsak! - mormogta a tábornok. - S hogyan viselkedik most?

- Mindeddig megfelelően, kegyelmes uram - válaszolták neki.

A vendég biccentett, és két perc múlva elhagyta a fegyházat. A rabok természetesen el voltak kápráztatva, de mégis meghökkenve, értetlenül álltak. Szó sem lehetett arról, hogy panaszt emeljenek az őrnagy ellen. De hát erről az őrnagy is eleve meg volt győződve.

6. Állatok a fegyházban

A Pejkó lovacska, amelyet röviddel ezután beszereztek, a magas személy látogatásánál is sokkal jobban foglalkoztatta és szórakoztatta a foglyokat. A lovat vízhordásra meg a szemét és egyéb hulladékok elszállítására tartották a fegyházban. Ápolásával egy rabot bíztak meg, aki egyben hajtotta is, természetesen fegyőr kíséretében. Pejkónak elég sok dolga akadt reggeltől estig. Jóvágású, de elnyűtt lovacska volt. Péter napja előtt egy reggel épp az estére való hordókat hozta, amikor az udvaron összeesett, és néhány perc múlva kiadta páráját. A rabok sajnálkozva vették körül, vitatkozva tárgyalták a dolgot. A volt lovas katonák, cigányok, lódoktorok, effélék nagy szakértelmet árultak el a lóügyekben, még össze is vesztek egymás között, de a Pejkó ettől nem kelt életre. Ott feküdt holtan, felpüffedt hassal, amelybe szinte kötelességszerűen mindenki belebökött; az Isten akaratából bekövetkezett eseményt jelentették az őrnagynak, aki úgy döntött, hogy haladék nélkül új lovat kell venni. Péter napján, reggel, mindjárt mise után, amikor valamennyien teljes létszámban összegyűltünk, egymás után vezették be az eladó lovakat. Magától értetődik, hogy a lóvásárlást legcélszerűbb a fegyencekre bízni. Hisz közöttünk valóságos szakértők voltak, és bizony nehéz lett volna rászedni kétszázötven embert, aki ennek előtte csakis mások rászedésével foglalkozott. Jöttek kirgizek, lócsiszárok, cigányok, polgárok. A rabok türelmetlen izgalommal várták minden egyes ló feltűnését. Örültek, akár a gyerekek. Főleg az hízelgett nekik, hogy szabad emberek módjára úgy tehetnek, mintha a *saját* zsebükből, *saját maguknak* vásárolnának lovat teljes jogú vevőként. Három lovat vizsgáltak meg és vezettek el, míg végre a negyediknél megállapodtak. A fegyházba belépő lókupecek kissé csodálkozva, félénken nézegettek körül, sőt olykor még az őket kalauzoló őröket is furcsán méregették. Az effajta borotvált, megbélyegzett, megláncolt, kétszáz főnyi népség a maga otthonában, fegyházi fészkében, amelynek küszöbét senki sem lépheti át, bizonyos tiszteletet parancsolt. A rabok mindegyik lovat a legkülönbözőbb próbatételeknek vetették alá. Mi mindenét meg nem nézték, hol meg nem tapogatták, ráadásul olyan hozzáértő, komoly és gondterhelt képpel, mintha ettől függne a fegyház jövendő boldogulása. A cserkeszek még fel is pattantak a lovakra, szemük csak úgy lángolt, és érthetetlen nyelvükön szaporán tárgyaltak egymás közt, fehér foguk kivillant, és bólogattak horgas orrú, barna fejükkel. Az oroszok merőn figyelték őket: egy szavukat sem értették, így hát a szemük kifejezéséből próbálták kitalálni, mi a véleményük: megfelel-e a ló, vagy sem? A külső szemlélő bizonyára furcsának találta volna ezt az izgalmat. Felvetődik a kérdés, vajon mért törődik ilyesmivel néhány fogoly, ráadásul amolyan szürke, szelíd, elesett rab, aki sokszor még a fegyenctársai előtt sem meri kinyitni a száját! Mintha saját magának venné a lovat, mintha valóban nem lenne közömbös számára, hogy milyent vásárolnak. A cserkeszeken kívül leginkább a cigányok és a volt lókupecek tűntek ki: nekik engedték át az első helyet, övék volt az első szó. Nemes versengés indult; különösen a cigány Kulikov, egy volt lótolvaj és lócsiszár meg egy ravasz szibériai paraszt, autodidakta állatorvos között; ez utóbbi nemrég került a fegyházba, de máris sikerült elütnie Kulikov kezéről városi klientúráját. Az egész városban megbecsülték a mi fegyházi autodidakta lódoktorainkat, nemcsak a polgárok vagy a kereskedők, de még a magas méltóságot viselő urak is hozzánk fordultak, ha a lovuk megbetegedett, holott a városban több diplomás állatorvos élt. Amíg Jolkin, a szibériai paraszt, ide nem érkezett, Kulikovnak nem akadt vetélytársa, és széles körű klientúrája természetesen pénzzel hálálta meg munkáját. Erősen cigánykodott, és sarlatán lévén, jóval kevesebbet tudott, mint amennyit mutatni igyekezett. Jövedelmét tekintve, arisztokratának számított közöttünk. Tapasztalata, esze, merészsége és határozottsága révén már régen kivívta valamennyi fegyenc ösztönös tiszteletét. Hallgattak rá, és megfogadták tanácsait. De csak a legfontosabb esetekben nyilatkozott, és minden szavát úgy mérte, mintha pénzt osztogatna.

Nagyon hiú ember volt, de igazi, hamisítatlan tettvágy buzgott benne. Már benn járt a korban, de igen szép és okos ember volt. Velünk, nemesekkel megkülönböztetett udvariassággal, de rendkívüli méltósággal viselkedett. Azt hiszem, ha kiöltöztetnék és mint grófot bevezetnék valamelyik fővárosi klubba, egy pillanat alatt feltalálná magát, még tapasztalt whist-játékosként is, és kevés szóval, de fontoskodva, kitűnően eltársalogna, s egy hosszú este folyamán sem vennék észre, hogy nem gróf, hanem csavargó. Komolyan beszélek: annyira okos, talpraesett és gyors felfogású ember volt. Mindehhez keresetlen, elegáns modor járult. Bizonyára sok mindent látott élete folyamán. A múltját egyébként sűrű homály fedte. A szigorított osztályon tartották. De az ötven év körüli, szakadár Jolkin - aki igaz, csak paraszt volt, viszont a legravaszabbak közül való - lassan elhomályosította Kulikov lódoktori dicsőségét. Alig két hónap leforgása alatt elhódította tőle jóformán egész városi praxisát. Könnyen meggyógyította azokat a lovakat is, amelyekről annak előtte Kulikov már lemondott, sőt azokat is, amelyeket a városi állatorvosok sem vállaltak. Ezt a parasztot, több társával, pénzhamisításért hozták ide. Öregkorára csöppent ilyen ügybe! Maga mesélte nekünk, önmagán is nevetve, hogy három valódi aranypénzből sikerült egy hamisat gyártaniuk. Kulikovot sértették Jolkin állatorvosi sikerei, ráadásul a foglyok előtti tekintélye is homályosulni kezdett. A külvárosban szeretőt tartott magának, bársonymellényt, ezüstgyűrűt meg fülbevalót és rámás csizmát viselt, ám ekkor hirtelen kiapadtak jövedelemforrásai, és kénytelen volt kocsmárosságra adni a fejét. Így aztán most valamennyien arra számítottunk, hogy az új lóvásárlás körül még össze is verekednek. A két ellenfél felajzott kíváncsisággal várt, mindegyiknek megvoltak a maga hívei. A két párt főkolomposai egyre jobban izgultak, és lassacskán repkedni kezdtek a szidalmazó szavak. Jolkin ravaszkás arca már gúnyos mosolyra húzódott. De nem az történt, amit vártak; Kulikovnak esze ágában sem volt káromkodni: minden gorombaságot félretéve, mesterien viselkedett. Azzal kezdte, hogy engedett, sőt bizonyos tisztelettel hallgatta végig vetélytársa bíráló véleményét, de egy szaván megfogta, és szerényen, de oktató hangon megjegyezte, hogy téved, s mielőtt Jolkin észbe kapott volna, hogy kimagyarázkodjon, bebizonyította, hogy pontosan miben és miért téved. Egyszóval, Jolkint váratlanul, ügyesen két vállra fektette, és bár végül mégis Jolkin kerekedett felül, Kulikov pártja elégedetten távozott.

- Nem egyhamar fogják Kulikovot kibillenteni a helyéből, ki tud ő még állni magáért! - mondták a hívei.

- Jolkin jobban ért hozzá! - mondták mások, de már engedékenyebb hangon. Mindkét fél hirtelen alábbadta.

- Nem ért hozzá jobban, csak könnyebb a keze. De ami a szarvasmarhát illeti, ott aztán Kulikov megállja a helyét.

- De még mennyire!

- Úgy bizony...

Végre kiválasztották és megvették az új Pejkót. Fiatal, szép, jóvágású, keménykötésű és barátságos pofájú lovacska volt. Természetesen más egyéb kifogás sem esett ellene. Megindult az alku: harminc rubelt kértek, a mieink huszonötöt ígértek. Hevesen és sokáig alkudoztak, hozzátettek és engedtek. Végül már a foglyok is nevetségesnek találták a dolgot.

- Tán a saját bugyellárisodból kell kiguberálnod a pénzt? - mondták némelyek. - Mit alkudozol?

- A kincstárt sajnálod talán? - kiáltottak mások.

- De hát, cimborák, mégiscsak közös pénz...

- Közös! Hiába, a bolondot nem vetik, mégis terem!...

Végül megalkudtak huszonnyolc rubelben. Jelentették az őrnagynak, és nyélbe ütötték a vásárt. Természetesen azonnal kenyeret meg sót hoztak, és a Pejkót nagy tisztességgel bevezették a fegyházba. Azt hiszem, egyetlen rab sem akadt, aki meg ne veregette volna a nyakát, vagy ne simogatta volna meg a pofáját. Pejkót még aznap befogták vízhordásra, és valamennyien kíváncsian nézték, hogyan húzza a hordót. Roman, a fegyházi vízhordó roppant elégedetten szemlélte az új lovacskát. Ötven év körüli, hallgatag és konok férfi volt. Való igaz, hogy valamennyi orosz kocsis keményfából faragott, szűkszavú ember, mintha valóban igaz lenne, hogy a lovakkal való foglalkozás tekintélyt, sőt fontosságot kölcsönöz az illetőnek. Roman csendes, mindenkihez nyájas, szófukar, tubákoló férfi volt, és emberemlékezet óta ő foglalkozott a fegyházi lovakkal. Az új Pejkó immár a harmadik ló volt a keze alatt. Nálunk mindenki meg volt győződve, hogy a börtönhöz a pej ló illik leginkább, a mi házunkhoz ez való. Ezt állította Roman is. Derest semmi pénzért nem vett volna, íratlan törvény alapján Romant illette a vízhordás tiszte, és senkinek eszébe sem jutott volna elvitatni e jogát. Mikor az előbbi Pejkó összeesett, senki, még az őrnagy sem gondolt rá, hogy Romant bármivel is vádolja: Isten akaratából történt, és kész. Roman jó kocsis. Az új lovacska hamarosan a fegyház kedvence lett. Bármennyire mogorva emberek is a fegyencek, gyakran megsimogatták. Amíg Roman a folyóról visszatérve bezárja maga után az altiszt által kinyitott kaput, a Pejkó bent, a fegyházudvaron türelmesen várakozik rá a hordóval, és hátra-hátra sandít. „Eriggy csak egyedül!" - kiált oda a kocsis, mire a ló azonnal megindul, elballag a konyháig, ott megáll, és várja a szakácsokat meg a „kibliseket", hogy jöjjenek vedreikkel vízért. „Okos vagy, Pejkó - kiáltják neki. - Egyedül ide hozta!... Szófogadó!"

- Lám csak, állat, és mégis ért a szóból!

- Derék lovacska vagy, Pejkó!

Az állat lóbálja a fejét, horkant egyet, mintha valóban megértené, és örülne a dicséretnek. Ilyenkor mindjárt hoz neki valaki egy kis sós kenyeret. A Pejkó eszik, és közben ismét bólogat, mintha azt mondaná: „Ismerlek, ismerlek! Én kedves lovacska vagyok, te pedig jó ember!"

Én is szerettem megvendégelni. Valahogy szívderítő volt elnézni szép pofáját, s tenyeremen érezni lágy, meleg ajkát, ahogy az ajándékot elveszi.

A rabok általában kedvelték az állatokat, s ha megengedték volna nekik, sok háziállatot meg baromfit tartottak volna a fegyházban. S valóban: mi szelídíthette, nemesíthette volna meg jobban a rabok zord, vadállati természetét, ha nem egy ilyen elfoglaltság? De hát ezt nem engedték meg. Sem a rendtartás, sem a helyhiány nem tette lehetővé.

Rabéletem során olykor-olykor mégis felbukkant egy-két állat. A Pejkón kívül akadtak kutyák, libák, egy Vaszka nevű kecske, sőt néhány hónapig egy sas is. Mint már mondottam, állandó fegyházi kutyánk is volt, Sárik; okos, szelíd jószág, vele állandó barátságban éltem. De mivel a pórnép a kutyát általában tisztátalan állatnak tekinti, amely semmi figyelmet nem érdemel, így hát senki sem törődött vele. Csak élt magának, ott aludt az udvaron, a konyhai hulladékból táplálkozott. Senki sem ügyelt rá, ő viszont mindenkit ismert, és gazdájának tekintett. Mikor a rabok visszatértek a munkából, és az őrségen felhangzott a kiáltás: „Őrvezető!" - már szaladt is a kapuhoz, és farkcsóválva, nyájasan fogadott minden csoportot, s kedvesen a hazatérők szemébe nézett, mintha jó szóra várna. De hosszú évek során az én simogatásomon kívül szemernyi gyengédségben nem volt része. Így hát engem szeretett a legjobban. Már nem emlékszem, hogyan került a fegyházba egy másik kutya, Belka. A harmadikat, Kultyapkát, még kölyökkorában én hoztam magammal valamelyik munkahelyemről, Belka

különös jószág volt. Valaha elgázolta egy szekér, és a háta egészen behorpadt. Ha szaladt, messziről olybá tűnt, mintha két egymáshoz nőtt fehér állat futna. Ráadásul olyan volt, mintha rühes lenne, szeme csipás, bundája vedlett, ritkás farkát állandóan maga alá húzta. De szemlátomást belenyugodott, hogy a sors ily mostohán bánt vele. Senkit meg nem ugatott, sose morgott, ehhez sem volt mersze. Legtöbbnyire a barakkok mögött lebzselt, és kenyéren élt. Ha valaki közeledett feléje, már előre megadással a hátára feküdt, mintha mondaná: „Tégy velem, amit akarsz, mint látod, eszem ágában sincs ellenállni." És bármelyik fegyenc előtt hevert le, mindegyik belerúgott, mintha feltétlen kötelessége volna. „Nézd csak a nyavalyást!" - mondogatták a foglyok. Belka még vonítani sem mert, csak akkor szakadt ki belőle az elfojtott panasz, ha nagyon belényilallt a fájdalom. Ugyanilyen alázatos volt Sárik és minden más kutya előtt is, ha éppen elkóborolt a fegyház területéről. Nemegyszer hátára fekve, békésen várta, hogy egy jól megtermett, lógó fülű eb acsarkodva rárohanjon. De a kutyák szeretik, ha a hozzájuk hasonlók szelídek és alázatosak. A dühös támadó azonnal lehiggadt, töprengve megállt az előtte fekvő, kalimpáló lábú, alázatos kutya előtt, és lassan, kíváncsian végigszimatolta teste minden porcikáját. Mire gondolhatott ezalatt a remegő Belka? „Csak tán nem támad rám ez a bitang?" - jószerivel ez járt a fejében. A másik kutya, miután figyelmesen végigszaglászta, otthagyta, mivel semmi vonzót sem talált rajta. Belka azonnal talpra ugrott, és bicegve a falka után szaladt, amely Zucska szukát hajszolta. S bár jól tudta, hogy Zucskával sohasem kerül közelebbi ismeretségbe, de szerencsétlenségében már az is vigasztalta, ha messziről biceghet utána. Nyilván már arról is elfelejtkezett, hogy a becsületére gondoljon. Miután a jövőt illetően minden karrier bezárult előtte, most már csupán a mindennapi kenyérért élt, és nem szőtt ábrándokat. Egy ízben megpróbáltam megsimogatni, de ez annyira szokatlan és váratlan volt számára, hogy lehuppant a földre, négy lába remegni kezdett, és hangosan szűkölt elérzékenyülésében. Szánalomból gyakran megsimogattam, mindannyiszor szűkölni kezdett. Ahogy messziről meglátott, máris rákezdte, fájdalmasan és könnyfakasztóan vinnyogott. A vége az lett, hogy a fegyház mögötti árokban széttépték a kutyák.

Egészen más fából faragták Kultyapkát. Magam sem tudom, miért hoztam magammal a műhelyből a fegyházba, még vak kölyökkorában. Kedvemre volt, hogy tápláljam és felneveljem. Sárik azonnal pártfogásába vette, és együtt aludt vele. Mikor Kultyapka nőni kezdett, megengedte, hogy harapdálja a fülét, cibálja a szőrét, és eljátszadozzon vele, ahogy a felnőtt kutyák általában a kölykökkel teszik. A legfurcsább az volt, hogy Kultyapka jóformán csak széltében meg hosszában gyarapodott, de magasságban sehogy sem. Bozontos, világos, egérszín szőre volt. Egyik füle lekonyult, másik meg felfelé állt. Heves, ujjongó természetű volt, mint minden kutyakölyök, amely gazdáját meglátva örömében vonít, ugat, nyaldosni kezdi arcát, és képtelen fékezni érzéseit: „Fontos, hogy lássák, mennyire boldog vagyok, az illendőséggel nem sokat törődöm!" Lehettem bárhol, de ha elkiáltottam magam: „Kultyapka!" - azonnal felbukkant valamelyik zugból, szinte a föld alól is, és ujjongó vonítással, bukfencezve repült, gurult felém, mint egy gömböc. Nagyon megszerettem ezt a kis korcs állatot. Úgy látszott, hogy a sors csak örömet és kellemes perceket tartogat számára az életben. De egy szép napon megakadt rajta a Nyeusztrojev nevű rab szeme, aki női cipők varrásával és bőrkikészítéssel foglalkozott. Felfigyelt rá. Magához édesgette, megtapogatta bundáját, és gyengéden hátára fektette. Kultyapka mit sem sejtett, vinnyogott örömében. Másnap reggel eltűnt. Sokáig kerestem. Mintha a föld nyelte volna el. Csak két hét múlva derült ki minden: Kultyapka bundája roppant megtetszett Nyeusztrojevnek. Lenyúzta, kicserezte, és ezzel bélelte ki az ügyészségi jegyző feleségének varrt bársonycsizmát. Megmutatta nekem a kész portékát. A prém pompás volt. Szegény Kultyapka!

A fegyházban sokan foglalkoztak bőrkikészítéssel, és gyakran hoztak szép bundájú kutyákat a fegyházba, amelyek egy pillanat alatt el is tűntek. Hol lopták, hol meg vásárolták őket.

Emlékszem, egyszer a konyha mögött megpillantottam két rabot. Nagyban tárgyaltak valamit. Az egyik egy pompás, bizonyára igen értékes kutyát tartott kötélpórázon. Valamelyik csirkefogó lakáj lopta el a gazdájától, és harminc ezüstkopejkáért eladta az egyik csizmadiának. A foglyok a kutyát legtöbbször felakasztották. Ez volt a legmegfelelőbb eljárás. A bőrt lenyúzták, a többit meg bedobták a fegyház hátsó sarkában levő nagy és mély szemétgödörbe. A dög nyáron, nagy melegek idején borzalmas bűzt árasztott. A gödröt ritkán tisztították. Szegény kutya, úgy látszik, érezte jövendő sorsát. Fürkésző, nyugtalan pillantásokat vetett mindhármunkra, és csak nagy ritkán merte megcsóválni bozontos farkát, mintha ezzel igyekezne meglágyítani szívünket, és bizalmunkba férkőzni. Én hamarosan eltávoztam, a másik kettő természetesen sikeresen elvégezte dolgát.

A libák valahogy véletlenül kerültek hozzánk. Nem tudom, ki tenyésztette őket, és kinek a tulajdonát képezték, de egy ideig igen mulattatták a rabokat, és ennek még a városban is híre ment. A konyhán tartották és etették őket. Mire a szaporulat is felnőtt, a foglyokkal együtt az egész baromfiudvar libasorban kivonult a munkára. Alighogy felhangzott a dobszó, s a fegyház megindult a kijárat felé, libáink gágogva, szárnyukat kiterjesztve rohantak utánunk, egymás után röppentek át az ól magas kerítésén, és mindig az osztag jobb szárnyán sorakoztak fel, úgy várták az indulást. Rendszerint a legnépesebb csoporthoz csatlakoztak, és a munkaidő alatt a közelben legelésztek. Alighogy a csoport visszaindult a fegyházba, a libák is felkerekedtek. Hamarosan elterjedt a híre, hogy a ludak a rabokkal együtt mennek ki a munkára. „Nicsak, saját libáikkal vonulnak a rabok! - mondogatták a járókelők. - Vajon hogyan tanították be őket?" - „Fogadjátok ezt el a libáknak!" - tették hozzá mások, odanyújtva adományukat. De bármennyire hűségesek voltak is a libák, a böjt után valamennyit levágták.

Viszont a Vaszka nevű kecskénket semmi pénzért el nem pusztították volna, ha nem jön közbe egy különös körülmény. Azt sem tudom, honnan került hozzánk, ki hozta be: egyszer csak felbukkant egy kedves, fehér szőrű kecskegida a fegyházban. Néhány nap alatt mindnyájan megszerettük; szórakoztatásunkra, sőt valamennyiünk örömére szolgált. Ürügyet is találtak rá, hogy itt tarthassák: az istállóban kecskét is kell tartani. Mégsem az istállóban élt, hanem eleinte a konyhán, de utóbb az egész fegyház a könnyed mozgású mókás jószágé lett. A hívó szóra már szaladt is, felugrott a lócákra, az asztalra, megbökdöste a foglyokat, mindig vidám volt és mulattató. Már jócskán kinőtt a szarva, mikor egyik este egy Babaj nevű lezg, aki fogolytársaival ott ült a barakk tornácán, bökdösődni kezdett a kecskével. Jó ideig verdesték egymás homlokát - a raboknak kedvenc játéka volt ez a kecskével -, egyszer csak Vaszka váratlanul felugrott a tornác legmagasabb lépcsőjére, s alighogy Babaj elfordult, hirtelen felágaskodott, és mellső lábával tiszta erejéből tarkón vágta Babajt, úgyhogy az bukfencezve repült le a tornácról a jelenlevők ujjongása közepette. Maga Babaj mulatott a legjobban. Egyszóval, Vaszkát mindenki nagyon szerette. Amikor növekedni kezdett, komoly tanácskozás után végrehajtották rajta azt a műtétet, amelyhez állatorvosaink kitűnően értettek. „Ha nem, hát bakkecskebűze lesz!" - mondották a rabok. Ezt követően Vaszka roppant elhízott. Igaz, hogy úgy etették, mintha vágóhídra szánnák. Végül hosszú és vastag szarvú, gyönyörű állattá fejlődött. Kecsesen lépdelt. Megesett, hogy ő is eljött velünk munkára a rabok és a városi járókelők nagy mulatságára. Mindenki ismerte Vaszkát, a fegyház kecskéjét. Néha, mikor a folyóparton dolgoztunk, a rabok egy csomó hajlékony fűzfavesszőt s lombokat tördeltek, meg virágokat szedtek, aztán Vaszka szarvára koszorút fontak, és egész testét teleaggatták virággirlandokkal. Ilyenkor a kecske feldíszítve, felcicomázva haladt a fegyenccsapat élén a fegyház felé, a rabok pedig a járókelők előtt büszkélkedve lépdeltek utána. Úgy belemerültünk a kecskével való játékba, hogy némelyeknek a következő gyerekes ötlete támadt: „Nem kellene bearanyozni Vaszka szarvát?" Erről csak beszéltek, de nem valósult meg a terv. Emlékszem, akkor meg is kérdeztem Akim Akimicsot, aki Iszaj Fomics

után a legügyesebb szakember volt a fegyházban: valóban be lehetne-e aranyozni a kecske szarvát? Akim egy darabig figyelmesen nézegette az állatot, latolgatta a dolgot, és végül kijelentette, hogy bizonyára lehetséges, „de nem lesz tartós, kérem, és különben is teljesen fölösleges". Az ügy ezzel be is fejeződött. Vaszka hosszú ideig élhetett volna a fegyházban, és bizonyára végelgyengülésben hal meg, ha nem kerül az épp szembe kocsikázó őrnagy szeme elé, amikor a munkából hazajövet felcicomázva, feldíszítve lépegetett a rabok előtt. „Állj! - üvöltött. - Kié ez a kecske?" Megmagyarázták neki. „Hogyan! Kecskét tartanak a fegyházban, méghozzá az engedélyem nélkül! Őrmester!" Ott termett az őrmester, akinek megparancsolta, hogy azonnal vágassa le a kecskét. A bőrét nyúzzák le, adják el a piacon, a befolyt pénzt fizessék be a rabok kincstári közös kasszájába, a húst pedig főzzék bele a levesbe. A fegyházban sokáig vitatták a dolgot, mindenki sajnálkozott, de senki sem mert ellenszegülni. Vaszkát a szemétgödör mellett vágták le. Az egyik fogoly egészében megvette a húsát másfél rubelért. Ezen a pénzen a rabok kalácsot vettek; az, aki Vaszka húsát megvette, megsüttette pecsenyének, és eladta társainak. A hús valóban nagyon ízletesnek bizonyult.

Egy ideig élt nálunk a fegyházban egy sas is, az apróbb termetű sztyeppi fajták közül való ragadozó. Egyik fegyenc sebesülten, megtépázva talált rá, és behozta hozzánk. Az egész fegyház körülvette. Nem bírt repülni, jobb szárnya a földre kókadt, egyik lába kificamodott. Emlékszem, mily acsarkodó dühvel pillantott körül, nézegette a kíváncsi tömeget, tátogatta görbe csőrét, s látszott, hogy nem adja olcsón az életét. Mikor már eleget nézegették, szétszéledtek; a sas bicegve, egy lábon ugrándozva, ép szárnyát verdesve megindult a fegyház legtávolabbi zuga felé, és ott, szorosan a kerítéshez simulva, behúzódott egy sarokba. Ott éldegélt vagy három hónapon át, és egyetlenegyszer sem bújt elő a zugából. Eleinte gyakran jártak oda megbámulni, ráuszították a kutyát. Sárik dühödten nekiugrott, de láthatóan félt egészen közel menni hozzá, s ez igen mulattatta a rabokat. „Ragadozó! - mondogatták. - Nem adja meg magát!" Később Sárik félelme elpárolgott, és mikor ráuszították, nekirontott, és ügyesen mindig a beteg szárnyba kapott. A sas erejét megfeszítve védekezett karmával, csőrével, és a sarokba húzódva egy sebzett király büszkeségével vadul méregette az előtte tolongó kíváncsiskodókat. Végül ráuntak, mindenki otthagyta, elfelejtette, de azért mindennap friss hús maradványait és cseréptányér vizet láthattunk mellette. Valaki mégiscsak gondoskodott róla. A sas eleinte enni sem akart, néhány napon át hozzá sem nyúlt az ételhez; később aztán meggondolta magát, de soha mások jelenlétében nem fogadott el semmit tenyérből sem. Több ízben lopva megfigyeltem. Ha nem látott senkit, és azt hitte, egyedül van, kijjebb merészkedett a sarokból, és bicegve útnak indult a kerítés mentén, majd visszatért helyére, aztán ismét elindult, mintha egy kis egészségügyi sétát tenne. Amint megpillantott, sántikálva, minden erejét megfeszítve, sietve ugrándozott vissza a helyére, fejét hátravetette, csőrét kitátotta, és berzenkedve felkészült a harcra. Semmilyen kedveskedéssel sem tudtam megszelídíteni; harapott, csapkodott, és amíg mellette álltam, sosem fogadta el tőlem a húst, csak mereven nézett a szemembe gonosz, átható tekintetével. Magányosan és elszántan várta a halált, nem bízott senkiben, nem békélt meg semmivel. Mindenki megfeledkezett róla, és vagy két hónapig még csak nem is emlegették, aztán, mintha váratlanul eszükbe jutott volna, hirtelen felébredt bennük a szánalom. Meghányták-vetették a dolgot, és elhatározták, hogy elviszik innen. „Ha már az a sorsa, hát ne itt a fegyházban pusztuljon el" - mondogatták.

- Tudvalevő, hogy az effajta szabad madarat nem lehet rabéletre szoktatni - tették hozzá mások.

- Látszik, nem olyan fából faragták, mint minket - jegyezte meg valaki.

- Miket beszélsz: ez madár, mi meg emberek vagyunk.

- Ne felejtsétek el, cimborák, hogy a sas az erdők királya... - szólt közbe Szkuratov, de ez alkalommal senki sem hallgatott rá. Egyik nap, ebéd után, mikor megszólalt a munkára hívó dobszó, fogták a sast, csőrét összeszorították, mert kegyetlenül viaskodni kezdett, és kivitték a fegyházból. A sáncárokhoz érve, a csoportban levő tizenkét ember kíváncsian találgatta, merre megy majd a sas. Furcsa dolog, valamennyien úgy örültek, mintha maguk nyerték volna vissza szabadságukat.

- Nézzétek csak a komisz farkastermészetét: az ember a javát akarja, és mégis megmarja! - mondta az a fogoly, amelyik tartotta, s szinte gyönyörködve nézte a dühöngő madarat.

- Engedd szabadjára, Mikitka!

- Ezt még az ördög se zárhatja lakatra. Ennek szabadság kell, igazi szabadság.

A sast a sáncról kidobták a sztyeppre. Hideg, borongós, késő őszi nap volt. Szél fütyült a kietlen pusztán a megsárgult, elszáradt, zsombékos fű között. A sas sebzett szárnyával csapkodva megindult egyenes irányban, messze, amerre a szem ellát, mintha sietve meg akart volna tőlünk szabadulni. A rabok kíváncsian követték a fű között fel-felbukkanó fejét.

- Jó neki... - szólalt meg az egyik tűnődve.

- Vissza se néz! - tette hozzá a társa. - Egyszer se fordult meg, fiúk, csak szalad előre.

- Tán azt hitted, visszajön, és köszönetet mond? - jegyezte meg egy harmadik.

- Bizony, nagy dolog a szabadság. Megszimatolta a szabadságot.

- Ez már nem raboskodik többé.

- Már nem is látni, fiúk...

- Mit ácsorogtok itt? Mars előre! - kiáltotta a kísérő őr, és valamennyien némán megindultunk a munkába.

7. Közös akció

E fejezet bevezetéseként a megboldogult Alekszandr Petrovics Gorjancsikov feljegyzéseinek kiadója kötelességének tartja, hogy a következőket közölje az olvasóval.

A *Feljegyzések a holtak házából* első fejezetében szó esett egy nemes származású apagyilkosról. Egyebek között példaként említette a szerző, hogy olykor a rabok mennyire közönyösen beszélnek az általuk elkövetett bűnökről. Szólott arról is, hogy a tárgyaláson a gyilkos nem ismerte be bűnét, de a bírák a vádlott történetét részletesen ismerő tanúk vallomásai alapján a tényeket oly világosan látták, hogy leheletlen volt kétségbe vonni bűnösségét. Ugyanezek a tanúk beszélték el a *Feljegyzések* írójának, hogy a bűnöző züllött életet él, nyakig merült az adósságokba, és az örökség reményében gyilkolta meg saját apját. Egyébként az egész város, ahol annak előtte az apagyilkos hivatalt viselt, hasonlóképpen beszélte el a történetet. Ez utóbbi tényről a *Feljegyzések* kiadója igen szavahihető adatokkal rendelkezik. Végül a *Feljegyzéseken* szó esik arról is, hogy a fegyházban a gyilkos kitűnő és a lehető legvidámabb hangulatban élt; a bolondos, könnyelmű és megfontolatlan emberek közé tartozott, bár megvolt a magához való esze; a *Feljegyzések* szerzője soha nem tapasztalta nála a kegyetlenség legkisebb jelét sem. Erre utal e kijelentése is: „Természetesen nem hittem a bűnösségében."

A *Feljegyzések a holtak házából* kiadója a napokban hírt kapott Szibériából, hogy a bűnösnek valóban igaza volt, és teljesen ártatlanul szenvedte el a tízéves fegyházbüntetést; ártatlanságát a bíróság hivatalosan is megállapította. Megtalálták az igazi bűnösöket, akik mindent beismertek, a szerencsétlent pedig szabadlábra helyezték. A kiadónak semmi kétsége nincs e hír valódisága felől...

Ehhez nincs mit hozzátenni. Fölösleges aprólékosan elemezni, mekkora tragédiát jelent egy ilyen eset, egy ilyen szörnyű vád, amely derékban törte ketté egy ifjú életét. A tény önmagában is éppen eléggé érthető és megdöbbentő...

Mi is úgy véljük, ha egy ilyen eset lehetséges, akkor már e lehetőség újabb és roppant jellemző vonással egészíti ki s teszi teljessé a holtak házáról festett képet.

Ezek után folytassuk.

Már előzőleg beszéltem arról, hogy végül is sikerült beleilleszkednem a fegyházi életbe. De ez a „végül is" igen nehezen, gyötrődve és csak lépésről lépésre következett be. Lényegében majdnem egy esztendőre volt szükségem hozzá - ez volt életem legnehezebb éve. Talán ezért vésődött olyan mélyen emlékezetembe. Úgy érzem, ennek az egész esztendőnek történetét óráról órára le tudnám pergetni magam előtt. Arról is beszéltem, hogy ebbe az életbe a többi rab sem volt képes beleszokni. Emlékszem arra is, hogy az első esztendőben mily gyakran töprengtem magamban: „Hát a többiek? Ők valóban belenyugodtak volna?" Ez a kérdés nagyon sokat foglalkoztatott. Arról is szóltam, hogy valamennyi rab úgy élt itt, mint egy idegen házban, mint valami útszéli fogadóban, mint egy hadjárat közben - csak úgy átutazóban. Még az életfogytiglanra ítéltek sem lelték a helyüket, bánkódtak, és mindegyik valami csodáról ábrándozott. Ha nem is igen beszéltek erről az örökös nyugtalanságról, azért szemmel látható volt; a fantasztikusságával lidércálomra emlékeztető reménykedés, amelynek néha önkéntelenül hangot adtak, az a furcsa lobbanékonyság és türelmetlenség, amely annál megdöbbentőbb volt, mivel gyakran még a higgadtabb rabokból is kitört - mindez rendkívüli jelleget kölcsönzött ennek a helynek, olyannyira, hogy talán ezek a vonások képezték a

leglényegesebb sajátosságát. Már az első pillanattól fogva érezni lehetett, hogy a fegyházon kívül ilyesmi nem létezik, itt mindenki szembetűnően álmodozó volt. Igen elszomorított ez, főleg azért, mert az álmodozás a fegyház lakóinak többségét zorddá és mogorvává tette. A fegyintézet zömükben hallgatag, gyűlölködőn indulatos, de ábrándjaikat gondosan leplező emberekből állt. A nyíltszívűséget, közlékenységet mélyen megvetették. Minél hiúbbak voltak az álmodozó reményei, minél jobban érezte irrealitásukat, annál makacsabbul és szemérmesebben rejtette őket magába, de képtelen volt lemondani róluk. Ki tudja, talán akadt olyan is, aki lelke mélyén még szégyenkezett is miatta. Az orosz ember jellemében annyi józanság, önismeret és öngúny lakozik... Meglehet, hogy éppen ez az állandóan titkolt elégedetlenség volt az oka egymás iránti türelmetlenségüknek, gúnyolódásaiknak. Ha nagy néha valaki nem tudta magába fojtani naiv ábrándozását - amely bizonyára másokat ugyanúgy eltöltött -, ha álmait fennszóval kimondta, a többiek azonnal durván félbeszakították, elhallgattatták, kigúnyolták; de meg vagyok győződve, hogy a legádázabb gúnyolódók azok voltak, akik talán még vakmerőbb álmodozásokban és reményekben ringatták magukat. Mint mondottam, a naiv és együgyű embereket szánandó bolondoknak tekintették, és megvetették őket. Mindegyikük annyira mogorva és önző volt, hogy a jószívű és önzetlen embert csak megvethette. A gyermeteg fecsegőkön kívül a többiek, vagyis a hallgatagok két élesen elkülönülő csoportra: jókra és gonoszokra, derűsekre és mogorvákra oszlottak. Sokkal több volt a mogorva és gonosz; ha netalán akadt is köztük természeténél fogva beszédes ember, az mindig nyugtalan, pletykázó és izgága, irigy volt. Ezek mindig beleavatkoztak mások ügyébe, noha saját lelküket, titkos gondolataikat sohasem tárták fel senkinek. Az ilyesmi itt nem volt divatos, nem volt bevett dolog. A csekély számú jólelkű ember csendesen viselkedett, némán magukba rejtették érzelmeiket, és természetesen a legkomorabbakban is élt a remény és bizakodás. Egyébként, valahogy úgy érzem, a fegyházban volt még néhány teljesen elkeseredett ember, mint például a sztarodubi telepről való öreg. Látszólag teljesen nyugodt volt (róla már beszéltem), de bizonyos tünetekből ítélve, szörnyű lelkiállapotban élhetett. Pedig volt menedéke; az imádság meg a vértanúság eszméje. Az a bibliás rab, akiről már megemlékeztem, és aki eszét vesztve téglával támadt az őrnagyra, bizonyára szintén a kétségbeesettek közül való volt, akik utolsó reményüket is elvesztették; de mivel minden bizakodás nélkül lehetetlen élni, kigondolt magának egy megoldást; az önkéntes vértanúságot. Kijelentette, hogy minden harag nélkül vetette magát az őrnagyra, egyetlen vágy vezette: a vértanúság. S ki tudja, mi zajlott le akkor a lelkében! Egyetlen földi lény sem él cél nélkül, s e célra való törekvés nélkül. Ha elveszti célját és reményét, az ember bánatában gyakran szörnnyé válhat... Valamennyi rabtársam célja: a szabadság és a fegyházból való szabadulás volt.

Csoportosítani próbáltam az egész fegyházat - de vajon lehetséges-e? A valóság végtelenül sokrétű, még a legfurfangosabb, legelvontabb következtetésekhez képest is, és nem tűr nagyobb megkülönböztetéseket. A valóság részletezésére törekszik. Nekünk is megvolt a magunk élete - amilyen, olyan -, s nem a hivatalos, hanem a mi saját, benső életünk.

De mint már részben említést tettem róla, rabságom kezdetén nem tudtam, sőt képtelen voltam ennek az életnek a mélyére hatolni, és bizonyára ezért kínoztak szinte kimondhatatlan fájdalommal a külső megnyilvánulásai. Néha szinte gyűlöltem társaimat, és vádoltam a sorsot. Irigyeltem őket azért, mert mégis egymás között, saját körükben vannak, megértik egymást, jóllehet lényegében ők is mindahányan, akárcsak én, régen megcsömörlöttek ettől a botcsinálta közösségtől, ettől a rájuk erőszakolt barátságtól, és mindegyikük valahova másfelé tekingetett. Ismétlem, az elkeseredés pillanataiban feltámadó irigységemnek megvolt a maga jogos alapja. Mert bizony nagyon tévednek azok, akik azt mondják, hogy a nemes származású, művelt ember számára a fegyház meg a börtön semmivel sem nehezebb, mint a pórnépnek. Az utóbbi időben sokat hallottam és olvastam is erről. Belátom, hogy ennek a nézetnek megvan a

maga igaz és humánus alapja. Bárki legyen is az illető, ugyanolyan ember, mint a többi. De ez a gondolat túlságosan elvont. Nem vesz figyelembe sok gyakorlati dolgot, amelyet csak a maga valóságában lehet megérteni. Ezt nem azért mondom, mintha a művelt és nemes származású ember talán sokkal fájdalmasabban, sokkal finomabban érezne, mintha jóval fejlettebb volna. A lélek értékét, fejlettségének szintjét nehéz meghatározni. Ebben az esetben még a műveltség sem lehet mérce. Kész vagyok elsőnek tanúságot tenni, hogy a legműveletlenebb, a legelesettebb szenvedők között is találtam egészen kifinomult lelkiségű embereket. A fegyházban gyakran előfordul, hogy évek hosszú során át élünk valaki mellett, önmagából kivetkőzött vadállatnak hisszük, és mélyen megvetjük. S váratlanul, egy alkalmas pillanatban az illető lelke önkéntelenül kitárul, és olyan gazdag érzésvilágot, olyan szívet és mások szenvedése iránt annyi megértést árul el, hogy az ember elképed, és az első pillanatban hinni sem akar annak, amit a szemével és fülével tapasztal. Persze megesik ennek az ellenkezője is: a műveltség néha olyan barbársággal, olyan cinizmussal párosul, hogy a legmegértőbb ember is megdermed az undortól, és a legjobb akarattal sem talál sem bocsánatot, sem felmentést a szívében. Előfordul ennek ellenkezője is: a műveltség néha megfér a durva kegyetlenséggel és a cinizmussal, melynek láttán utálat tölt el bennünket, s a legnagyobb jóakarattal sem találunk rá sem megbocsátást, sem mentséget.

Arról nem is beszélek, hogy a szokások, az életforma, az ételek és egyebek hirtelen megváltozása sokkal nehezebb a társadalom felsőbb rétegéből származó ember számára, mint egy parasztnak, aki rabsága előtt elég gyakran éhezett, a fegyházban viszont legalább jóllakik. Erről nem akarok vitatkozni. Tételezzük fel, hogy egy erős akaratú embernek mindez semmiség az egyéb kellemetlenségekhez képest, bár a szokások megváltozása lényegében nem apróság, és nem is utolsó dolog. De vannak egyéb kellemetlen tényezők, amelyek mellett minden elhalványul, olyannyira, hogy az ember már ügyet sem vet a környező piszokra, a hely szűkére, a sovány, rossz kosztra. A kétkezi munkát azelőtt soha nem ismerő, elkényeztetett ficsúr, ha csak egy álló napot végigdolgozik arca verejtékével, ahogy azelőtt soha nem tette, bizony megeszi a fekete kenyeret és a csótányokkal teli káposztalevest is. Ezt meg lehet szokni, mint ahogy egy tréfás fegyencnóta mondja a lakat alá került kényeskedő ficsúrról:

Káposztát kapok itt vízbe főve,
Zabálom, eláll a fülem is tőle.

A dolog lényege tehát az, hogy az újonc rab az érkezését követő két órán belül máris hasonul a többihez, *otthon érzi magát*, a fegyház éppoly egyenrangú gazdájának tartja magát, mint a társai. Mindenki megérti, és ő is megért mindenkit. Mindenkinek ismerős, és mindenki *saját fajtájabelinek* tekinti. De nem így van ez a *nemesemberrel*. Bármennyire igazságszerető, jó lelkű, okos lett légyen is az, néha éveken át gyűlöli, megveti az egész tömeg; meg sem értik, és ami a legfontosabb, nem bíznak benne. Nem lehet sem barátjuk, sem társuk, és ha évek múltával talán el is éri, hogy ne sértegessék többé, mégis örökre idegen marad, és kínzóan nyomasztja elidegenedésének és magányosságának tudata. Az idegenkedést többnyire nem harag táplálja: ösztönösen támad a rabokban. Nem közibük való ember, és kész. Nincs borzasztóbb, mint idegen környezetben élni. A Taganrogból Petropavlovszk kikötőjébe áttelepített paraszt azonnal talál magához hasonló orosz parasztot, akivel tüstént szót ért, tüstént összebarátkozik, és két óra leforgása alatt már a legbékésebben élnek egymás mellett egyazon viskóban vagy lombsátorban. Nincs ez így a nemesemberrel. Áthidalhatatlan szakadék választja el az egyszerű néptől, és ez *teljesen* csak akkor derül ki, amikor a külső kényszerítő körülmények folytán a *nemesember* valóban elveszti a régi kiváltságait, és az egyszerű nép közé kerül. Élhetett egész életében a nép között - hivatalánál fogva, vagy adminisztratív keretek között, vagy esetleg tisztán emberbarátságból, mint a nép atyai jótevője, s akár negyven éven át mindennap érintkezett egyszerű emberekkel -, még akkor sem értheti meg a

dolgok lényegét. Minden fogalma optikai csalódás lesz, semmi több. Jól tudom, hogy akik feljegyzéseimet olvassák, kivétel nélkül kijelentik majd, hogy túlzok, pedig meg vagyok győződve, hogy ez az igazság. Nem kiagyalásról van szó: nem könyvekből, hanem tapasztalatból győződtem meg minderről, és valóban elég hosszú idő állt rendelkezésemre, hogy meggyőződésem helyességét ellenőrizzem. Meglehet, eljön az idő, amikor majd mindenki megtudja, hogy mennyire igazam van...

Az események, mintha készakarva történne, már az első lépésnél igazolták megfigyeléseimet, és nyugtalanítóan fájdalmasan hatottak rám. Ezen az első nyáron majdnem teljes magányban éltem a fegyházban. Már mondottam: olyan lelkiállapotban voltam, hogy még azokat a rabokat sem tudtam becsülni és megkülönböztetni, akik képesek voltak szeretetre, s akik később szerettek is, noha ennek ellenére sem viselkedtek velem úgy, mint egyenrangúval. Voltak nekem is társaim a nemesek közül, de ez a barátság nemigen könnyített a lelkemen. Példának említek egy olyan esetet, amely már kezdetben többé-kevésbé megmagyarázta elidegenedésemet és helyzetem sajátosságát a fegyházban. Ezen a nyáron, egyik augusztusi verőfényes, forró napon, déli egy órakor, amikor szokás szerint mindenki pihent még a délutáni munka előtt, hirtelen az egész fegyház egy emberként talpra állt, és felsorakozott a fegyház udvarán. Én semmiről sem tudtam. Ebben az órában többnyire annyira magamba mélyedtem, hogy jóformán észre sem vettem, mi történik körülöttem. Pedig az egész fegyház már három napja néma izgalomban élt. Meglehet, ez az izgalom már jóval korábban kezdődött, és ahogy később elgondolkodtam, önkéntelenül eszembe jutott a rabok egy-két beszélgetése meg a fegyencek egyre indulatosabb zsörtölődése, mogorvasága, az utóbbi időkre jellemző furcsa, dühödt lelkiállapota. Mindezt a nehéz munkának, az unalmas, hosszú nyári napoknak, az erdőről meg a szabadságról szőtt álmodozásoknak és a rövid éjszakának tulajdonítottam, amely kevés volt ahhoz, hogy kialudja magát az ember. Meglehet, hogy mindez most egyetlen forrpontban sűrűsödött össze, és a kirobbanásnak az étel csak ürügye volt. Az utóbbi napokban a barakkok hangos panaszoktól, méltatlankodástól voltak tele, különösen a szakácsokkal voltak elégedetlenek, mikor az ebédet meg vacsorát osztották a konyhán. Az egyik szakácsot megpróbálták leváltani, de az újonnan választottat másnap elkergették, és visszahelyezték a régit. Egyszóval, mindenkiben pattanásig feszült az izgalom.

- A munka nehéz, és holmi lőrével etetnek - zsörtölődtek a konyhán.

- Ha nem ízlik, rendelj madártejet - vetette oda egy másik.

- Finom dolog a káposzta vízzel, cimborák - gúnyolódott egy harmadik -, nincsen annak párja.

- Hús persze véletlenül sincs benne.

- Pedig most nagyon kéne - szólt közbe egy negyedik -, agyondolgozzuk magunkat a műhelyben, megéhezünk, mint a farkas. Mit ér az a lőre?

- Beleadják a szívüket.

- Bár tennének bele szívet is. Káposztán kívül más nem fő az üstben, hát étel ez, hol itt az igazság?

- Kutyának való lőre.

- Bezzeg közben megtömik a zsebüket.

- Ezt te nem tudod megítélni.

- Hogyhogy nem? Az én hasam bánja. Ha közösen tiltakoznánk, az lenne valami.

- Tiltakozni?

- Igen.

- Mintha nem tudnád, hányat megbotoztak már ilyesmiért. Marha!

- Ez igaz - bólintott indulatosan egy harmadik, aki eddig hallgatott -, a botot hamar megkaphatja az ember. Tudod-e, mihez vezet egy ilyen tiltakozás? Erre válaszolj előbb, te okos!

- Ki is nyitom a számat. Ha mindenki egyetért, megmondom én a magamét mindenki helyett. Persze, csak a szegények nevében. Van, aki a sajátját eszi, de mink a kincstári koszton tengődünk.

- Tyű, de kinyílt a csipád, irigykedsz! A máséra fáj a fogad!

- A máséra ne kacsingass, hanem kelj fel korábban. Kaparj, kurta, neked is lesz!

- Még hogy nekem!... Ősz szakállam lesz, amíg végre szót értek veled. Úgy látszik, gazdag vagy, és inkább ülnél ölbe tett kézzel!

- Gazdag a Jeroska: vagyona egy macska!

- Ammár igaz, cimborák, ne hagyjuk magunkat! Eleget járatták már velünk a bolondját. Elevenen nyúznak meg bennünket, mért ne tennénk szóvá?

- Mit akarsz! Azt akarod, hogy megrágva adják szádba az ételt? Megszoktad, hogy más szedje ki a tűzből a gesztenyét. Hát már ilyen a fegyház, minden ezért van!

- Bizony, már mindig így lesz: Isten, veszejtsd össze a népet, attól is a király hízik.

- Úgy is van: a nyolcszemű megzsírosodott rajtunk, egy pár szürke lovat is vett.

- Aztán meg inni is szeret.

- A napokban az állatorvossal ökölre ment a kártya miatt.

- Egész éjjel verték a lapot. Fegykától tudom.

- Ezért főznek ilyen löttyöt!

- Ugyan már, üres fecsegés. Nem állhatunk elő, ez nekünk nem dukál.

- De ha egy emberként szót emelünk, meglátjuk, mit hoz fel mentségére. Ettől ne tágítsunk.

- Azt hiszed, majd mentegetőzik, jól szájon vág, és kész.

- A végén még bíróság elé állít...

Egyszóval, valamennyien háborogtak. Akkoriban valóban igen megromlott nálunk az étel minősége. Egyszerre felgyülemlett minden. A legfőbb ok persze az általános letörtség és az örökösen elfojtott kín volt. A rab természeténél fogva szeret zsörtölődni, mégis nagyon ritkán fordul elő, hogy közösen vagy esetleg nagy tömegben hallassa szavát. Hisz örökös nézet-eltéréseik is megakadályozzák őket ebben. Mindegyikük jól érezte ezt: ezért volt nálunk sokkal több a káromkodás, mint a tett. Ez alkalommal azonban az izgalom nem ült el nyomtalanul. Csoportokba verődtek, a barakkokban egyébről se tárgyaltak, káromkodtak, dühödten emlegették az őrnagy kíméletlen módszereit: mindent kiteregettek. Ketten feltűnő szenvedéllyel beszéltek. Minden efféle esetben akadnak kezdeményezők, hangadók. Ilyenkor, vagyis közös akció esetén, e hangoskodók általában igen figyelemreméltó emberek, persze nemcsak a fegyházban, hanem minden közösségben, katonai alakulatnál stb. Különleges típusú és egymáshoz nagyon hasonló emberek ezek. Igazságot szomjúhozó, lobbanékony népség; a legnaivabb, legbecsületesebb módon hisznek benne, hogy az igazság elodázha-

tatlanul, sőt azon nyomban diadalmaskodni fog. Nem ostobábbak másoknál, sőt néha igen okosak, ahhoz viszont túlságosan heves vérűek, hogy ravaszkodók meg számítók legyenek. Ha közös akció esetén akad egy olyan, aki ügyesen tudja vezetni a tömeget, és győzelemre viszi az ügyet, az már egészen más típusú népvezér és született vezető, de ez a típus nálunk igen ritka. Akikről viszont most beszélek - az effajta közös tiltakozások kezdeményezői és hangadói -, majdnem mindig kudarcot vallanak, és az ilyen ügyek részvevői töltik meg a börtönöket meg a fegyházakat. Lobbanékonyságuk révén vesztenek rajta, de éppen lobbanékonyságuknál fogva gyakorolnak befolyást a tömegre. Szívesen követik őket. A belőlük áradó tűz, az őszinte felháborodás mindenkire hat, úgyhogy végül a legtétovázóbbak is csatlakoznak hozzájuk. A győzelembe vetett vakhitük még a legmegrögzöttebb szkeptikusokat is magával ragadja, annak ellenére, hogy ez a hit néha egészen ingatag, gyermekes alapokon nyugszik, olyannyira, hogy szinte elámul az ember, hogyan követhették őket. A legfontosabb azonban az, hogy ezek a vezérek mindig rettenthetetlenül élen járnak. Akár a megvadult bikák, leszegzett szarvval rohannak előre - néha józerivel azt sem tudják, miről is van szó -, rohannak, minden óvatosságot feledve, anélkül a jezsuita körmönfontság nélkül, amelynek segítségével néha a legaljasabb, a leghitványabb ember is győzedelmeskedik, eléri a célját, és szárazon megúszik mindent. A hevesfejűek viszont feltétlenül kudarcot vallanak. A hétköznapi életben ez a népség epés, ingerlékeny és türelmetlen. Legtöbbnyire roppant korlátoltak, de részben ez adja erejüket is. A legbosszantóbb bennük, hogy az egyenes cél helyett néha mellékutakra tévednek, elaprózzák magukat. Rendszerint ez okozza vesztük. Viszont a tömeg megérti szavukat, s ebben rejlik erejük... Egyébként egy-két szóval meg kell azt is mondani, mit is jelent a *követelés*?

.....

A fegyházunkban volt néhány ember, aki efféle közös követelés miatt került ide. Ezek lázongtak a legjobban. Különösen egyikük, egy Martinov nevű volt huszár, lobbanékony, nyugtalan, gyanakvó, de becsületes és igazságos ember. A másik, Vaszilij Antonov, ingerlékeny, de hidegvérű, kihívó tekintetű, szarkasztikus, gőgös mosolyú, éles eszű és szintén becsületes, igazságszerető férfi volt. De nem sorolhatom fel valamennyit; sokan voltak. Petrov egyébként csak úgy cikázott ide-oda, fülelt, mit beszélnek a csoportokban, jómaga keveset beszélt, de láthatóan izgalom fűtötte, és mikor felsorakoztak, ő ugrott ki elsőnek a barakkból.

Az őrmesteri rangban levő fegyházi altiszt ijedt képpel rögtön kiszaladt. A felsorakozott emberek udvariasan megkérték, szóljon az őrnagynak, hogy a rabok beszélni óhajtanak vele bizonyos ügyben, és kérik, hogy személyesen jelenjék meg. Az altiszt után kivonultak mind egy szálig a rokkantak is, és a fegyházzal szemben a másik oldalon sorakoztak fel. A rendkívüli megbízatástól az altiszt szörnyen megijedt, de nem merte megtagadni a kérést. Először is, ha az egész fegyház fellázad, ebből még nagyobb baj is lehet, hiszen valamennyi parancsnokunk voltaképpen nagyon félt a raboktól. Másodszor, ha semmi sem történnék, és most rögtön meggondolnák magukat, az altisztnek akkor is azonnal jelentenie kell a lezajlott eseményeket. Sápadtan és a félelemtől reszketve, sietve elindult hát az őrnagyhoz, még csak azzal sem próbálkozott, hogy kikérdezze a rabokat, vagy a lelkükre beszéljen. Látta, hogy most szóba sem állnának vele.

Mit sem tudva, én is kijöttem a sorakozóra. Az ügy részleteiről csak később szereztem tudomást. Akkor azt hittem, hogy ellenőrzésről van szó, de miután nem láttam az ellenőrzést végző őröket, csodálkozva körülnéztem. Mindenütt izgatott, ingerült arcokat láttam, némelyek sápadtak is voltak. A fegyencek gondterhesen és némán várták a pillanatot, amikor meg kell szólalni az őrnagy előtt. Észrevettem, hogy sokan meglepődve néznek rám, s némán elfordulnak. Láthatólag furcsának találták, hogy velük együtt felsorakoztam. Bizonyára nem

hitték, hogy én is követeléssel állhatok elő. Aztán szinte valamennyien ismét felém fordultak, és kérdő pillantással méregettek.

- Te mit keresel itt? - kérdezte gorombán és hangosan Vaszilij Antonov, aki jóval távolabb állt; mindeddig csak magázott, és udvariasan beszélt velem.

Értetlenül néztem rá, még mindig azon tanakodtam, mit jelent ez, de már sejtettem, hogy valami rendkívüli történik.

- Valóban, mit álldogálsz itt? Eriggy a barakkba - szólalt meg a katonafegyencek közül való fiatal, jóravaló és csendes legény, akivel eddig sohasem beszéltem. - Nem a te dolgod ez.

- De hisz sorakozó van - válaszoltam -, azt hittem, ellenőrzés.

- Nicsak, ez is előbújt - kiáltott fel az egyik.

- A vasorrú - szólalt meg egy másik.

- Málészájú! - vetette oda egy harmadik kimondhatatlan megvetéssel. Ez az újabb gúnynév általános kacagást váltott ki.

- Nagy kegyben áll a konyhán - tette hozzá valaki.

- Ezeknek mindenütt mennyország az élet. A fegyházban is kalácsot esznek meg malacpecsenyét. Te a magadét eszed; minek tolakodsz ide?

- Itt magának nincs helye - szólalt meg Kulikov, fesztelenül odalépett hozzám, karon fogott és kivezetett a sorból.

Jómaga sápadt volt, és fekete szeme csak úgy szikrázott, alsó ajkát összeharapdálta. Nem várta valami nagy hidegvérrel az őrnagyot. Hadd jegyezzem meg: ilyen esetekben különös érdeklődéssel figyeltem Kulikovot, vagyis akkor, amikor meg kellett mutatnia, milyen fából faragták. Szembetűnően pózolt, de megállta a helyét. Úgy hiszem, a vesztőhelyre is hetyke eleganciával lépdelt volna. Most, amikor mindenkit *letegezett* és szidott, hangsúlyozott udvariassággal kezelt, de szavai különösen, sőt ellentmondást nem tűrő, leereszkedő fölénnyel csengtek.

- Mi a magunk ügyében vagyunk itt, Alekszandr Petrovics, magának itt nincs semmi keresnivalója. Húzódjon félre valahová, várja meg a végét: a társai amott vannak a konyhán, menjen oda.

- Eriggy a tető alá, ahol a többi mihaszna bújik! - kapta fel a szót valaki.

Valóban, a konyha nyitott ablakán keresztül megpillantottam a lengyeleket; úgy rémlett, rajtuk kívül még sokan vannak ott. Gondterhesen megindultam a konyhába. Nevetés, káromkodás, pfujozás (a fegyenceknél ez helyettesíti a füttyszót) követett nyomon.

- Nem tetszett a képünk!... Pfuj, pfuj, pfuj!

A fegyházban így még nem sértettek meg soha, és ez alkalommal nagyon nehéz volt elviselnem. A konyha tornácán T-ski, egy határozott fellépésű és nagylelkű, bár nem túlságosan művelt fiatal lengyel nemes jött elém, aki roppant szerette B.-t. A fegyencek valamennyi nemes közül egyedül T-skivel bántak figyelmesebben, sőt a maguk módján szerették is. Bátor, merész és erős férfi volt, s ez lépten-nyomon megmutatkozott.

- Ugyan, Gorjancsikov - kiáltott felém -, jöjjön ide!

- Mi történik itt?

- Követeléssel állnak elő, hát nem tud róla? Természetesen nem fog sikerülni nekik: ki hisz a fegyenceknek? Majd kutatni kezdik a kezdeményezőket, és ha mi is ott leszünk, természetesen elsőnek a mi nyakunkba sózzák a lázadás vádját. Emlékezzék csak, miért kerültünk ide. Azokat egyszerűen megbotozzák, de minket bíróság elé állítanak. Az őrnagy valamennyiünket gyűlöl, és ezer örömmel elveszejtene. Általunk igazolná önmagát.

- No meg a fegyencek is ránk kennének mindent - tette hozzá M-cki, amikor beléptünk a konyhába.

- Afelől nyugodt lehet, hogy nem sajnálnának bennünket! - kapta fel a szót T-ski.

A nemeseken kívül még sokan, vagy harmincan tolongtak a konyhában. Ezek ide húzódtak, nem kívántak követeléssel előállni, volt, aki gyávaságból, mások pedig abból a szilárd meggyőződésből, hogy mindenféle lázongás teljesen hiábavaló. Ott topogott Akim Akimics is, aki elszánt és ösztönös ellensége volt minden olyan követelésnek, amely megakadályozta a szolgálat és az erkölcsi rend szabályos folyamatát. Némán és nyugodtan várta az ügy végét, egyáltalán nem nyugtalanította a kimenetele, mert ellentétben sokakkal, szilárdan meg volt győződve, hogy a rend és a parancsnokság akarata feltétlenül diadalmaskodik. Itt volt Iszaj Fomics is, aki teljesen értetlenül nézte az egész dolgot, és lesunyt fejjel, mohón és gyáván fülelt a beszédünkre. Nagyon nyugtalan volt. Itt álltak a fegyházban levő parasztszármazású lengyelek is: valamennyien csatlakoztak a nemesekhez. Akadt köztük néhány félénk természetű, mindig hallgatag és elesett orosz is. Nem mertek a többiekhez csatlakozni, és lehangoltan várták, hogyan végződik a dolog. Végül volt itt egy-két gyávának éppen nem mondható, mogorva, örökösen zord fegyenc is. Ezek megvetették az egész akciót, és makacsul hajtogatták, hogy mindez ostobaság, és az ügynek csakis rossz vége lehet. Mégis, szemlátomást kényelmetlenül érezték magukat, fellépésük egyáltalán nem volt magabiztos. Jól tudták, hogy a követelés teljesen jogos, ami a későbbiekben be is bizonyosodott, de mégis úgy érezték, hogy elárulják, cserbenhagyják a közösséget, s a társaikat kiszolgáltatják az őrnagynak. Ott volt Jolkin is, az a pénzhamisításért ide került ravasz szibériai paraszt, aki megkaparintotta Kulikov állatorvosi praxisát. A sztarodubi telepről való öreg úgyszintén. A szakácsok egytől egyig a konyhán maradtak, valószínűleg az a meggyőződés vezette őket, hogy ők is az adminisztrációhoz tartoznak, és ilyenképpen nem illik fellépni ellene.

- Ami azt illeti - fordultam tétován M.-hez -, a nagy többség kint van.

- Mi közünk hozzá? - dünnyögte B.

- Mi százszor többet kockáztatnánk, ha szintén kiállnánk; s mire lenne jó? *Je hais ces brigands.*[23] Valóban egy pillanatig is hisz abban, hogy benyújthatják a követelésüket? Miért akar egy ilyen ostobaságba keveredni?

- Nem lesz ebből semmi - legyintett az egyik makacs és zord öreg, Almazov, aki szintén itt volt, és helyeslően bólogatott.

- Legföljebb ötszáz botütés, semmi egyéb.

- Megérkezett az őrnagy! - kiáltott fel valaki, és valamennyien mohón az ablakhoz rohantunk.

Az őrnagy dühödten, kivörösödve, szemüvegesen szinte repült a fegyházba. Némán, de határozott léptekkel megindult a sorok felé. Ilyen alkalmakkor valóban bátor volt, és nem vesztette el lélekjelenlétét. Persze az is igaz, hogy jóformán mindig dolgozott benne az ital. Még a narancsszínű szalaggal szegélyezett zsíros sapkája, s mocskos ezüst vállrojtja is baljóslatúan

[23] Gyűlölöm ezeket a haramiákat.

villogott ebben a pillanatban. Mögötte ott lépdelt Gyatlov, az írnok, a helyi adminisztráció igen fontos személyisége, mert lényegében ő kormányozta az egész fegyházat, sőt az őrnagyra is befolyást gyakorolt. Ez a ravaszkodó, eszes, jóképű fickó eléggé népszerű volt a foglyok között. Őt követte az altisztünk, aki már szemmel láthatólag megkapta a magáét, de ez csak tizedrésze volt annak, ami még következett; utána jött három-négy őr, de nem több. A fegyencek fedetlen fővel álltak ott már attól kezdve, hogy az őrnagyért küldtek. Most vigyázzba vágták magukat, valamennyien megmerevedtek, várták a legfelsőbb parancsnok első szavát, vagy helyesebben első kiáltását.

Nem soká kellett várakozniuk; az őrnagy már a második szó után torkaszakadtából bömbölt, annyira feldühödött. Az ablakból láttuk, hogyan rohangászik a sor előtt, hogyan ugrik hol egyikhez, hol másikhoz. Vallatott. A távolság miatt nem hallhattuk sem a kérdéseit, sem a rabok válaszait, csupán az őrnagy ordítása jutott el hozzánk:

- Lázadók!... ki a sorból... a bujtogatók! Te vagy a kezdeményező, te vagy a kezdeményező! - rontott rá hol egyikre, hol másikra.

A választ nem hallottuk. De egy pillanat múlva láttuk, hogy az egyik fogoly kiválik a sorból, és megindul az őrség felé. Nyomban követte egy másik, majd egy harmadik.

- Valamennyit bíróság elé állítom! Majd megmutatom nektek! Ki van ott a konyhán? - harsogta, amikor megpillantott bennünket a nyitott ablakban: - Ide valamennyit! Azonnal kergessétek ide őket!

Gyatlov írnok odajött hozzánk a konyhába. Megmondtuk neki, hogy nincs követelésünk. Azonnal visszament az őrnagyhoz, és jelentette neki.

- Á, nincs követelésük! - szólalt meg valamivel higgadtabban s látható örömmel a tiszt. - Mindegy, ide valamennyit!

Megindultunk. Éreztem, hogy mennyire megszégyenítő számunkra ez a kivonulás. De mégis kijöttünk valamennyien, lehorgasztott fővel.

- Ahá, Prokofjov! Te is itt vagy, Jolkin, meg te, Almazov... Álljatok csak ide, álljatok egy csoportba - szólt az őrnagy kissé kapkodó, de enyhültebb hangon, és végignézett rajtunk. - M-cki, te is itt vagy... írjátok össze őket, Gyadov! Azonnal készíts listát külön azokról, akik meg vannak elégedve, és külön az elégedetlenekről, egyet se hagyj ki, a listát aztán ide nekem. Valamennyiőtöket... bíróság elé állítom! Majd megmutatom én nektek, gazemberek!...

A lista megtette hatását.

- Elégedettek vagyunk! - hallatszott egy mogorva hang az elégedetlenek tömegéből; bár egy kicsit határozatlanul csengett.

- Ahá, elégedettek! Ki az elégedett? Aki annak érzi magát, lépjen ki.

- Meg vagyunk elégedve! - szólaltak meg néhányan.

- Igen? Így hát felbujtottak benneteket? Szóval bujtogatók, lázadók vannak köztetek? Majd megkeserülik!...

- Uramisten, mi lesz ebből! - hallatszott egy hang a tömegből.

- Ki az, ki kiabál, ki az? - üvöltötte az őrnagy, s rohant a hang irányában. - Te voltál az, Rasztorgujev? Te kiabáltál? Az őrségre vele!

Rasztorgujev- kissé püffedt képű, magas, fiatal fiú - előlépett, és lassan megindult az őrség felé. Egyáltalán nem ő kiabált, de miután őt pécézték ki, nem tiltakozott.

- Azt se tudjátok, mit csináljatok jó dolgotokban! - üvöltött utána az őrnagy. - Nézd csak a hájas pofáját! Majd megtalálom én valamennyit! Az elégedettek lépjenek elő!

- Meg vagyunk elégedve, nagyságos uram! - hallatszott tíz-húsz mogorva hang; a többiek makacsul hallgattak. Az őrnagynak egyéb sem kellett. Szemmel láthatóan minél hamarabb véget akart vetni az ügynek; hogy kölcsönös megegyezéssel befejezze.

- Aha, most mindenki elégedett! - szólalt meg szaporán. - Előre láttam... tudtam. A főkolomposok bujtottak fel mindenkit! - folytatta Gyadovhoz fordulva. - Ezt alaposan meg kell vizsgálni. Most pedig... most pedig indulás munkába. Doboltass!

Ott maradt továbbra is. A foglyok némán, letörve mentek a munkába, örültek, hogy hamarosan eltűnhetnek a szeme elől. Utána az őrnagy azonnal az őrségre ment, és nem túl kegyetlenül, inkább kapkodva intézkedett a „bujtogatókat" illetően. Később elmondták, hogy egyikük kegyelmet kért, és azonnal meg is bocsátott neki. Látszott, hogy őt is szorítja a csizma, sőt talán meg is ijedt. Az ilyen közös követelés mindenkor igen kényes dolog, s bár a rabok panaszait lényegében nem is lehet követelésnek nevezni, hiszen a legfelsőbb közvetlen parancsnokukhoz, magához az őrnagyhoz intézték, de mégis valahogy kényes, kellemetlen eset. A legzavaróbb körülmény az volt, hogy mind egy szálig kiálltak, így hát feltétlenül el kellett tussolni a dolgot. A „bujtogatókat" hamarosan kiengedték, s másnapra megjavult a koszt - igaz, hogy nem hosszú időre. Az első napokban az őrnagy gyakran nézegetett be a fegyházba, és egyre gyakrabban talált rendetlenséget, amibe belekapaszkodhatott. Az altisztünk gondterhelt és bamba képpel járt, sehogy sem tudott napirendre térni a történtek felett. Ami a fegyenceket illeti, még jó ideig nem tudtak lecsillapodni, bár nem háborogtak annyira, mint annak előtte, inkább néma nyugtalanságban éltek. Némelyek lehorgasztott fejjel jártak-keltek, mások dühösen, kelletlenül emlegették az egész dolgot. Sokak elkeseredetten és hangosan gúnyolták önmagukat, mintha így akarnák megbüntetni magukat, amiért követeléssel álltak elő.

- Nocsak, komám, most falhatod, amit főztél! - mondogatta az egyik.

- Ki mint vet, úgy arat! - tette hozzá a másik.

- Hát ki látott már olyan egeret, aki megfutamított egy kandúrt? - jegyezte meg a harmadik.

- Tudjuk, hogy a magunkfajtát csak bunkóval lehet meggyőzni. Még jó, hogy nem botoztak meg mindannyiunkat.

- Ezentúl előbb gondolkodj, azután fecsegj, sokkal jobb lesz! - jegyezte meg valamelyik dühödten.

- Mit oktatsz itt, te tanító?

- Tudom én, mire oktatlak.

- Ki vagy te, hogy így szónokolsz?

- Egyelőre még ember vagyok, hát te ki vagy?

- Nyavalyás senki vagy!

- Aki mondja!

- No, no, elég legyen! Mit ordítoztok! - kiáltanak rá a vitatkozókra.

Ugyanaznap este, vagyis a követelés napján, a munkából hazatérve, Petrovval találkoztam a barakkok mögött. Éppen engem keresett. Mikor odaért, valamit motyogott, két-három érthetetlen mondatot, de hamarosan elhallgatott, és szórakozottan, gépiesen lépdelt mellettem. Az egész ügy még mindig nyomta a szívem, és úgy hittem, Petrov majd felvilágosít.

- Mondja csak, Petrov - kérdeztem tőle -, maguk haragszanak ránk?

- Ki haragszik? - kérdezte mintegy felocsúdva.

- Hát a foglyok, ránk, nemesekre.

- Miért haragudnánk magukra?

- Nos, azért, mert nem álltunk elő mi is követeléssel.

- Miért kellene maguknak követelőzni? - kérdezte, mintha igyekezne megérteni. - Hiszen maguk a saját kosztjukon vannak.

- Eh, istenem! hisz maguk között is vannak, akik a sajátjukat eszik, és mégis kiálltak. Nos, nekünk is ezt kellett volna tennünk... már bajtársiasságból is.

- De hát... miféle bajtársaink maguk nekünk? - kérdezte értetlenül.

Gyorsan rápillantottam: meg sem értett, fel se fogta, mit akarok megtudni. Én viszont ebben a pillanatban teljesen megértettem őt. S az a gondolat, amely már régen motoszkált bennem, és szinte üldözött, most világosodott meg végérvényesen, és hirtelen ráeszméltem arra, amit eddig csak homályosan sejtettem. Megértettem, hogy engem soha nem fogadnak el magukénak, még akkor sem, ha életem végéig fegyenc maradok, akár a szigorított osztályon is. De különösen Petrov akkori arckifejezése maradt meg emlékezetemben. Abban a kérdésében: „Miféle bajtársaink maguk nekünk?”, annyi hamisítatlan naivság, annyi értetlenség csengett, hogy már arra gondoltam, nincs-e gúny, harag, irónia a szavaiban? De tévedtem: egyszerűen semmi közünk egymáshoz. Te csak járd a magad útját, mi meg járjuk a mienket: neked megvan a magad dolga, nekünk meg a miénk.

Az igazat megvallva azt hittem, hogy a közös akció után egyszerűen agyonmarnak bennünket, és nem hagynak élni. De semmi ilyesmi nem történt: nem hallatszott a legcsekélyebb szemrehányás, a legkisebb célzás sem, és nem fokozódott különösképpen parancsnokaink gyűlölete sem. Ha alkalom adódott, kissé belénk martak, amiként azelőtt is megtették, de semmi egyéb nem történt. Bár azokra sem haragudtak, akik nem akartak részt venni a közös akcióban, és behúzódtak a konyhába, meg azokra sem, akik elsőnek kiáltották oda, hogy mindennel meg vannak elégedve. Még csak szó sem esett ilyesmiről. Ez utóbbi magatartást sehogy sem tudtam megérteni.

8. Társaim

Természetesen leginkább a magamfélékhez, vagyis a „nemesekhez” vonzódtam, különösen az első időben. De a fegyházban levő három volt orosz nemes közül (Akim Akimics, aztán a spion A. s végül az, akit apagyilkosnak tartottak) csak Akim Akimiccsal érintkeztem. Bevallom, hozzá is végső elkeseredésemben fordultam, a legsivárabb pillanataimban, amikor már rajta kívül nem fordulhattam senkihez. Az előző fejezetben valamennyi fegyenctársamat megpróbáltam osztályozni, de most, hogy Akimről esik szó, azt hiszem, még egy kategóriával bővíthetem a sort. Bár ami azt illeti, ennek a kategóriának ő volt az egyetlen tagja. Ez a teljesen közömbös fegyencek kategóriája. Persze teljesen közömbös fegyenc, vagyis olyan, akinek mindegy, hogy szabadon él, vagy a fegyházban, nem volt és nem is lehetett, de nekem úgy rémlik, Akim Akimics kivételt képezett. A fegyházban ugyanis úgy berendezkedett, mintha egész életét itt akarná leélni: minden, ami körülvette, a derékaljától, a vánkosaitól, az edényeitől kezdve, hosszú időre szóló előrelátásról tanúskodott. Életében nyomát se lehetett találni ideiglenes, átmeneti jellegnek. Még jó sok esztendőt kellett rabságban töltenie, de aligha gondolt valaha is a szabadulásra. Ha tehát meg is békélt a valósággal, ez természetesen nem a szívéből, hanem inkább önfegyelemből fakadt, ami nála egyébként egy és ugyanaz volt. Jószívű ember lévén, kezdetben sokat segített tanácsaival és szolgálataival, de esküszöm, néha tán önkéntelenül is elbúsított, különösen első időben, és még fokozta lelkemben az amúgy is egyre sokasodó bánatot. Pedig éppen bánatomban beszélgettem el vele. Megesett, hogy mohón szomjúhoztam az élő emberi szóra, legyen az epés, türelmetlen, vagy akár haragból fakadó: legalább együtt dühönghetünk a sorsunkon; de ő csak hallgatott, ragasztgatta a lampionjait, vagy pedig arról beszélt, hogy ebben és ebben az évben milyen katonai szemlét tartottak náluk, ki volt akkor a hadosztályparancsnok, hogy hívták, elégedett volt-e a szemlével, vagy sem, és miként változtatták az őrszemek zászlójelzéseit. Mindezt monoton hangon sorolta el, egyhangúan, akár a halkan cseppenő víz. Hangját még akkor sem fűtötte lelkesedés, amikor elmondta, hogy az egyik kaukázusi ütközetben való részvételéért kitüntették a kardon viselendő Szent Anna-rendjellel. Csupán akkor csengett szigorú méltósággal, amikor a „Szent Anna” szót kiejtette; kissé le is halkította, mintha titkot közölne, majd vagy három percig tekintélyes komolysággal hallgatott... Ebben az első esztendőben voltak ostoba pillanataim, amikor (s mindig hirtelen) csaknem gyűlöltem Akim Akimicsot, persze magam sem tudom, hogy miért, és átkoztam a sorsom, mivel a priccsem a tőszomszédságába került. Egy óra múlva rendszerint már korholtam magam ezért. De ez csak az első évben volt így; később a lelkem mélyén teljesen megbékéltem Akim Akimiccsal, és szégyenkeztem korábbi ostobaságom miatt. Ahogy most visszaemlékszem, komolyabban sohasem koccantunk össze egymással.

E három orosz nemesen kívül az én időmben összesen nyolc más nemzetiségű fordult meg nálunk. Némelyikkel szívesen kerestem a barátságot, de nem mindegyikükkel. A legderekabbak - fájdalom - beteges, különcködő és a végletekig türelmetlen emberek voltak. Később kettővel már nem is álltam szóba. Csupán három művelt ember volt köztük: B-ki, M-cki és az öreg Z-ki, aki valaha matematikatanár volt, jólelkű, kedves, különc férfi, és a végzettsége ellenére úgy hiszem, a végletekig korlátolt. Egész más fából faragták M-ckit és B-kit. M-ckivel már az első pillanattól kezdve igen jól megértettük egymást; köztünk nem merültek fel soha vitás kérdések, tiszteltem, de megszeretni, ragaszkodni sohasem tudtam hozzá. Határtalanul bizalmatlan és elkeseredett ember volt, de hihetetlenül tudott uralkodni magán. És nekem épp ez utóbbi tulajdonsága nem tetszett: éreztem, hogy soha senki előtt nem tárja ki lelkét. Persze az is lehet, hogy tévedek. Szilárd jellemű, nemes lelkű ember volt. De

rendkívüli, sőt szinte körmönfont, jezsuita óvatossága mindennel és mindenkivel rejtett és mély szkepticizmust árult el. Pedig a lelke éppen ettől a kettősségtől szenvedett: szkepticizmusa egynémely meggyőződésébe és reménykedésébe vetett mély, megingathatatlan hittel párosult. Minden ügyessége, „életművészete" ellenére azonban leplezetlenül ellenséges szemmel tekintett B-kire és annak barátjára, T-skira. B-ki beteges, tüdőbajra hajlamos, ingerlékeny és ideges, de jószívű, sőt nagylelkű ember volt. Ingerlékenysége olykor rendkívüli türelmetlenségre és szeszélyességre ragadta. Nem bírtam elviselni a természetét, és a későbbiekben alig érintkeztem vele, de azért szerettem; M-ckivel viszont sosem szólalkoztam össze, de nem is szerettem meg soha. B-kivel való szakításom révén úgy adódott, hogy T-skitől is elhidegültem. Ő volt az az ifjú, akiről már az előző fejezetben, a közös akcióval kapcsolatban megemlékeztem. Ezt nagyon sajnáltam. T-ski, bár nem szerzett műveltséget, de jólelkű, bátor, kedves, fiatal ember volt. Annyira szerette és tisztelte B-kit, oly áhítattal nézett rá, hogy azokat, akik B-kivel nem értettek szót, azonnal saját ellenségének tekintette. Ha jól emlékszem, M.-mel szintén szakított később B-ki miatt, bár sokáig habozott. Egyébként valamennyien epések, ingerlékenyek, bizalmatlanok voltak. Ez érthető; sorsuk roppant nehéz volt, sokkal nehezebb, mint nekünk. Messze kerültek szülőföldjüktől. Némelyiküket tíz, tizenkét esztendőre ítélték, s ami ennél is fontosabb szerepet játszott: mélységes előítélettel tekintettek valamennyi fegyencre, csak a vadállatiasságot látták bennük, nem tudtak és nem is akartak egyetlen jó tulajdonságot, valamelyes emberséget felfedezni társaikban - ami szintén igen érthető. Ezt a szerencsétlen nézőpontot maguk a körülmények, a sors kényszerítette rájuk. Világos, hogy a bánat emésztette őket a fegyházban. A cserkeszekkel, a tatárokkal, Iszaj Fomiccsal nyájasak, kedvesek voltak, de undorral kerülték a többi fegyencet. Egyedül a sztarodubi óhitű érdemelte ki tiszteletüket. Figyelemre méltó, hogy egész rabságom alatt egyetlen rabtársuk sem vetette szemükre idegen származásukat, sem vallásukat, sem gondolatvilágukat, pedig ami az idegeneket, főleg a németeket illeti, nálunk a köznép szeret gúnyolódni az ilyesmin. Egyébként a németeken inkább csak nevetnek; az egyszerű orosz paraszt szemében a német mélységesen komikus figura. A lengyeleinkkel a fegyencek inkább tisztelettel bántak, sokkal inkább, mint velünk, orosz nemesekkel, és egyáltalán nem bántották őket. De úgy hiszem, a lengyelek ezt szinte észre se vették, figyelemre se méltatták. Már beszéltem T-skiről. Amikor az első száműzetési helyükről a fegyházunkba helyezték át őket, ő volt az, aki majdnem egész úton a karján cipelte B-kit, mert a gyenge egészségű és törékeny ember fél napi járásra lemaradt a többitől. Eredetileg U-gorszkba száműzték őket. Elmondták, hogy jó dolguk volt, vagyis sokkal jobb, mint a mi fegyházunkban. De ott - egyébként teljesen ártatlan dolgokról - levelezni kezdtek egy másik városban levő száműzöttekkel, minek folytán a hatóságok szükségesnek találták, hogy hármukat áthelyezzék a mi fegyházunkba, a magas parancsnokság szeme elé. Harmadik társuk Z-ki volt. Idejövetelükig M-cki volt az egyetlen lengyel a fegyházban. Mennyit bánkódhatott száműzetése első évében!

Z-ki volt az az örökké Istenhez fohászkodó öreg, akiről már megemlékeztem. Valamennyi politikai elítéltünk fiatal, sőt némelyik igen ifjú ember volt; egyedül Z-ki járt túl az ötvenen. Természetesen talpig becsületes, de eléggé furcsa szerzet. Társai, B-ki és T-ski nem nagyon szerették, sőt nem is beszéltek vele, azt tartották róla, hogy makacs és balga. Nem tudom, mennyiben volt igazuk. A fegyházban, mint mindenütt, ahol az emberek akaratuk ellenére, erőszak folytán kerülnek egy fedél alá, úgy hiszem, sokkal gyakoribb a veszekedés, sőt könnyebb meggyűlölni egymást, mint a szabad életben. Sok körülmény közrejátszik ebben. Z-ki valóban eléggé nehéz felfogású és alkalmasint kellemetlen ember is volt. Honfitársai közül egy sem tudott szót érteni vele. Noha én sosem koccantam össze az öreggel, de nem is nagyon érintkeztem vele. Azt hiszem, tárgyát, a matematikát ismerte. Emlékszem, a maga tört orosz nyelvén mindenáron meg akarta magyarázni nekem az általa kitalált csillagászati rendszert. Elmondták, hogy ezt valaha ki is nyomtatta, de a tudományos világban kinevették. Úgy

hiszem, idők során kissé meghibbant. Térden állva, naphosszat fohászkodott Istenhez, amiért az egész fegyház egészen halála napjáig becsülte. A szemem láttára, a rabkórházunkban halt meg súlyos betegség után. Már szinte az első pillanatban elnyerte társai megbecsülését az őrnaggyal történt esete után. Az U-gorszkból hozzánk vezető hosszú úton egyszer sem borotválták meg őket, szakálluk megnőtt. Egyenesen az őrnagy elé vezették őket, aki veszett dühbe gurult ekkora fegyelemsértés láttán, noha a lengyelek egyáltalán nem tehettek róla.

- Hát ez meg mi! - üvöltötte. - Kik ezek a csavargók, haramiák?!

Z-ki, aki akkoriban még alig értett oroszul, abban a hiszemben, hogy azt kérdezik: mifélék? csavargók vagy haramiák? Így válaszolt:

- Nem vagyunk csavargók, hanem politikai elítéltek.

- Mi-cso-da! Feleselsz? Feleselni mersz? - bömbölte az őrnagy. - Az őrségre vele! Száz vesszőcsapást neki, azonnal, ebben a pillanatban!

Az öreget megfenyítették. Ellenkezés nélkül feküdt le a deresre, összeharapdálta kezét, de jajgatás, zokszó nélkül tűrte az ütéseket, meg sem mozdult. Ezalatt B-kit és T-skit bevezették a fegyházba. M-cki a kapunál várakozott, és bár soha életében nem látta őket, azonnal a nyakukba borult. Az új rabok, az őrnagy eljárásától felindultan, mindjárt elmondtak neki mindent Z-kiról. Emlékszem, M-cki hogyan számolt be nekem erről: „Magamon kívül voltam - mondotta -, azt sem tudtam, mi történik velem, reszkettem, mint akit kilelt a hideg. Z-kit a kapunál vártam. Az őrségről egyenesen oda kellett jönnie. Hirtelen kinyílt a kapu: Z-ki sápadtan, vértelen, reszkető ajakkal ment végig az udvaron összegyűlt fegyencek között, akik már tudtak róla, hogy egy nemesembert fenyítenek meg; nem nézett senkire, bement a barakkba, egyenesen a helyére, s szó nélkül térdre rogyott, és imádkozni kezdett. A fegyencek megdöbbentek, sőt meghatódtak. Ahogy megláttam ezt az ősz embert - folytatta M-cki -, aki szülőföldjén feleséget, gyerekeket hagyott, ahogy megpillantottam e szégyenletesen meggyalázott öreget térden állva imádkozni, kirohantam a barakkok mögé, és két hosszú órán át majdnem eszemet vesztettem, szinte őrjöngtem...” A fegyencek ettől kezdve őszintén tisztelték Z-kit, és mindig megkülönböztetett figyelemmel bántak vele. Különösen az tetszett nekik, hogy a korbácsütéseket jajgatás nélkül tűrte.

Azonban feltétlenül el kell mondanom a teljes igazságot: ebből a példából nem szabad megítélni a szibériai parancsnokság bánásmódját a száműzött nemesekkel, akár oroszok, akár lengyelek voltak. Ez a példa csak azt mutatja, hogy akadnak féktelen, tomboló emberek, s ha egy ilyen ember valahol önálló és egyeduralkodó parancsnok, akkor a száműzött helyzete bizony nem irigylésre méltó, különösen ha ez a féktelen parancsnok nem szíveli. De el kell ismernünk, hogy a szibériai felsőbb hatóság - amely az összes alárendelt parancsnok magatartását meghatározza - igen tapintatos a száműzött nemesek kérdésében, sőt bizonyos esetekben módot talál arra is, hogy kedvezzen nekik a köznépből származó egyéb fegyencek ellenében. Ennek kézenfekvő okai vannak. Először is valamennyi magas rangú személy maga is nemesi származású. Másodszor: régebben előfordult, hogy némely nemesember nem volt hajlandó lefeküdni a deresre, nekirontott az ítéletvégrehajtónak, amiből aztán borzalmas dolgok származtak; harmadszor, s úgy vélem, hogy ez a legfőbb: régebben, vagy harmincöt esztendeje, egyszerre nagyszámú nemesembert száműztek Szibériába. Jó harminc év folyamán ezek az elítéltek olyan megbecsülést és jó hírt szereztek egész Szibériában, hogy az én időmben a felsőbb hatóság a hagyományok alapján ösztönösen más szemmel nézett a nemesi bűnözőkre, mint a többi fegyencre. A hatóság példáját követve az alárendelt parancsnokok is ugyanígy tekintettek rájuk, mintegy engedelmeskedve feletteseiknek. Bár az is igaz, hogy a parancsnokok egy része ezzel nem értett egyet, magukban bírálták a felülről jövő utasításokat,

és roppant örültek volna, ha szabad kezet kapnak, hogy a maguk módján járjanak el. Ezt azonban nemigen engedték meg; alapos okom van így gondolkozni, mégpedig a következőkért: a miénkhez hasonló, második kategóriába sorolt fegyház - amely főleg jobbágyszármazású fegyencekkel volt benépesítve katonai parancsnokság alatt - összehasonlíthatatlanul súlyosabb volt a másik két kategóriánál, vagyis a harmadiknál (műhelymunka) és az elsőnél (bányamunka). Nemcsak a nemeseknek, de a többi rabnak is nehezebb volt az élete, mert itt katonai rendtartás uralkodott, mely igen hasonlított az Oroszországban meghonosított büntetőszázadokéhoz. A katonai fegyelem szigorúbb, a fegyencek mindig bilincsben, mindig őrizet alatt, mindig lakat alatt vannak: a másik két kategóriában viszont nem ragaszkodnak ehhez olyan szigorúan. Legalábbis így hallottam valamennyi fegyenctársamtól, és közöttük akadt jó néhány szakértő. Szíves örömest mentek volna át az első kategóriába, bár a törvény értelmében az volt a súlyosabb, mégis nemegyszer ábrándoztak erről. A büntetőszázadokról elborzadva beszéltek mindazok, akik megjárták; azt állították, hogy egész Oroszországban nincsen szörnyűbb hely az erődök büntetőszázadainál, és ahhoz mérve Szibériában valóságos paradicsom az élet. Következésképpen: ha ilyen szigorú bánásmód ellenére, mint amilyen a katonai parancsnokság alatt és a főkormányzó szeme előtt levő fegyházunkban volt, és végül figyelembe véve azt is, hogy kívülálló, de hivatalos személyek haragból vagy szolgálati túlbuzgóságból olykor titkos feljelentéseket küldtek illetékes helyre arról, hogy ennek és ennek a rabnak bizonyos megbízhatatlan parancsnok kedvezményeket nyújt - mondom, ha egy ilyen helyen a nemesi származású elítéltekre mégis más szemmel néztek, mint a többi fegyencre, akkor nyilván sokkalta kedvezőbb elbírálás alá estek az első és a harmadik kategóriában. Mindezeket figyelembe véve úgy érzem, hogy az általam megismert körülmények alapján e vonatkozásban nyugodtan ítélhetek egész Szibériáról. Az első és harmadik kategóriába tartozó száműzöttekről hallott mendemondák és elbeszélések igazolni látszanak következtetéseimet. Mert valóban, a mi fegyházunkban figyelmesebben és kíméletesebben bántak velünk, nemesekkel. A munkát és az ellátást illetően különösebb kedvezményt nem adtak: ugyanaz a munka, ugyanazok a bilincsek, ugyanaz a lakat, egyszóval minden azonos volt a többi fegyencével. De nem is igen lehetett könnyíteni a sorsunkon. Tudom, hogy ebben a városban még nem is olyan régen annyi besúgó, annyi intrikus, annyi áskálódó akadt, hogy a parancsnokság már ösztönösen félt a feljelentésektől. Mert bizony akkoriban lehetett-e borzasztóbb olyan feljelentésnél, hogy bizonyos kategóriájú fegyenceket kedvezményben részesítenek! Így hát mindenki félt, mi pedig ugyanúgy éltünk, mint a többiek, csupán a testi fenyítést illetően volt bizonyos kivétel. Igaz, hogy szívesen megbotoztak volna minket is, ha erre okot adunk, vagyis elkövetünk valamit. Így követelte a szolgálat és a testi fenyítés előtti egyenlőség. De csak úgy szeszélyből, különösebb ok nélkül mégsem botoztak bennünket, holott az egyszerű fegyencekkel gyakran megesett az ilyesmi, kivált azoknak az alacsonyabb beosztású parancsnokoknak a részéről, akik nagy kedvelői voltak a botozásnak, és minden alkalmat megragadtak a megfélemlítésre. Megtudtuk, hogy mikor a városparancsnok meghallotta az öreg Z-ki történetét, felháborodva figyelmeztette az őrnagyot, hogy a jövőben igyekezzék fékezni magát. Így hallottam ezt mindenkitől. A fegyházban azt is tudtuk, hogy maga a főkormányzó, aki bízott az őrnagyban, sőt valamelyest szerette is, mint szigorú és bizonyos képességekkel rendelkező embert - a történteket hallva, mégis megrótta. Őrnagyunk ezt tudomásul vette. Hisz mennyire szerette volna elkapni M-ckit, akit A. pletykái alapján rettenetesen gyűlölt, de bármennyire kereste az ürügyet, bármennyire hajszolta és provokálta a foglyot, sehogy sem tudta megbotoztatni. Z-ki esetét megtudta az egész város, és a közvélemény az őrnagy ellen fordult; sokan szemrehányásokkal illették, sőt némelyek szidalmazták is.

Eszembe jut első találkozásom az őrnaggyal. Engem és a másik nemesembert, akivel együtt érkeztem a fegyházba, már Tobolszkban ijesztgettek a parancsnok riasztó természetéről szóló történetekkel. Ebben az időben Tobolszkban sok régi, huszonöt esztendeje sínylődő nemes

száműzött élt, akik mély rokonszenvvel fogadtak bennünket, és amíg átmenetileg ott tartózkodtunk a gyűjtőfogház udvarán, hosszasan elbeszélgettek velünk, és óvtak a jövendő parancsnokunktól. Azt is megígérték, hogy ismerőseik révén mindent megtesznek, amit csak lehet, hogy már eleve megvédjenek az üldözéseitől. A főkormányzó három leánya épp ekkor érkezett Oroszországból, és apjánál vendégeskedett; nekik írtak, és azt hiszem, szót emeltek érdekünkben. De mit tehetett a főkormányzó? Csupán annyit mondott az őrnagynak, hogy legyen kissé tapintatosabb. Társammal délután három felé érkeztünk a városba, és a kísérő őrök egyenesen a parancsnok elé vezettek. Az előszobában állva vártunk rá. Ezalatt már elküldték a fegyházi altisztért. Alighogy az altiszt megérkezett, megjelent az őrnagy is. Vörös, pattanásos, gonosz arca rendkívül rossz benyomást keltett bennünk: mintha egy mérges pók csapna le a hálójába került szegény légyre.

- Hogy hívnak? - kérdezte társamtól. Gyorsan, pattogva beszélt, és szemmel láthatólag félelmet akart kelteni.

- Így és így.

- És téged? - fordult felém, rám villantva pápaszemét.

- Így és így.

- Altiszt! Azonnal a fegyházba velük, az őrségen rögvest borotválják le a fél koponyájukat a civil fegyencekre vonatkozó előírás szerint; a bilincset már holnap kovácsolják rájuk. Ez meg miféle köpönyeg? Hol kaptátok? - kérdezte váratlanul a Tobolszkban kapott szürke köpeny láttán, amelynek hátára sárga karika volt varrva, és amelyben fényes személye előtt megjelentünk. - Ez az új egyenruha! Persze, persze, ez az az új egyenruha, amit most terveznek Péterváron... - mondotta, és egymás után megforgatott bennünket. - Nincs velük semmi? - kérdezte a kísérő csendőrtől.

- Csak a saját ruhájuk, nagyságos uram - válaszolta a csendőr, hirtelen kihúzta magát, sőt meg is remegett. Az őrnagyot mindenki ismerte, mindenki hallott róla, mindenki félt tőle.

- Elkobozni mindent, csak az alsóruhákat hagyjátok meg nekik, de csak akkor, ha fehér. Ha színes, azt is elkobozni. A felesleges holmit elárvereztetni. A pénzt pedig bevételezni a kincstári számlára. A fegyencnek nincs saját tulajdona - folytatta, és szigorúan végignézett rajtunk. - Aztán vigyázzatok, jól viselkedjetek, nehogy valamit halljak rólatok! Mert ha igen... tes-ti fe-nyí-tés! A legkisebb fegyelemsértésért - korrr-bács!...

Ez a szokatlan fogadtatás egész este beteggé tett. Levertségemet egyébként csak fokozta, amit a fegyházban láttam; de megérkezésemről már beszámoltam.

Az imént említettem, hogy nem adtak, és nem is mertek semmilyen kedvezményt, semmilyen könnyítést adni, a munkában a többi rabhoz hasonlóan bántak velünk. De mégis, egyszer megpróbáltak kivételezni; én és B-ki három hónapon át a műszaki irodában írnokoskodtunk. De ezt is csak úgy, suttyomban tették a műszaki főnökség jóvoltából. Azt hiszem, az illetékesek tudtak is róla, de úgy tettek, mintha nem sejtenének semmit. Ez még G. műszaki parancsnok idején történt. G. alezredest mintha az ég küldte volna hozzánk; ha nem tévedek, rövid ideig - alig fél évig - volt nálunk, aztán visszautazott Oroszországba, de a rabok áldották a nevét. Nemcsak szerették, de istenítették, ha ezt a szót itt egyáltalán használni lehet. Nem tudom, hogyan tette, de egy csapásra meghódította őket. „Apánk, apánk: jobb, mint egy édesapa!” - mondogatták a foglyok egész idő alatt, amíg a műszaki részleget vezette. Ha jól emlékszem, alacsony termetű, merész, magabiztos nézésű, gyakran dorbézoló ember volt. De a foglyok gyengédnek, jószívűnek ismerték, mert valóban úgy szerette őket, mintha az apjuk volna. Nem tudnám megmondani, mért kedvelte ennyire a rabokat, de egyetlen fogoly sem

mehetett el mellette anélkül, hogy ne kapjon tőle egy barátságos, derűs szót, hogy ne nevessen, ne tréfálkozzon el vele, és ami a legfontosabb, ebben nem volt egy fikarcnyi parancsnoki fensőbbség, semmi, ami magasabbrendűségről, főnöki leereszkedésről tanúskodott volna. Barátunk volt, a mi emberünk. Ösztönös demokratizmusával a foglyok egyetlenegyszer sem éltek vissza, nem engedtek meg maguknak semmilyen bizalmaskodást. Ellenkezőleg. A fegyenc arca csak úgy ragyogott, amikor találkoztak, és sapkáját levéve, mosolyogva közeledett feléje. S ha a parancsnok meg is szólította, azt úgy becsülte, mintha pénzt kapott volna. Vannak ilyen népszerű emberek. Délceg, egyenes tartású, hetyke ember volt. „Mint a sas!" - mondogatták róla a foglyok. A sorsukon természetesen nem könnyíthetett, hisz csupán a műszaki munkát vezette, amely folyt a maga mindennapi, megszabott keretei között, akárcsak a többi, megelőző parancsnok idején. Ez a mérnök talán csak annyival tett többet, hogy ha valamelyik csoport véletlenül előbb befejezte a munkát, hát néha jóval a dobszó előtt hazaengedte őket. De elsősorban azért kedvelték, mert bízott a fegyencekben, meg azért, mert nem volt sem kicsinyes, akadékoskodó, sem ingerlékeny, és parancsnoki hatalmát szemernyi sértés, hántás nélkül gyakorolta. Azt hiszem, ha elvesztett volna ezer rubelt, a közöttünk levő legnagyobb tolvaj is visszaadta volna neki, ha megtalálja. Igen, meg vagyok győződve, hogy így történt volna. Mekkora együttérzést keltett a rabokban a hír, hogy ez a parancsnok halálosan összeveszett gyűlöletes őrnagyunkkal. Ez alig egy hónappal megérkezése után történt. Az őrnagyunk valaha együtt szolgált vele. Hosszú idő után mint régi barátok találkoztak, és gyakran mulatoztak együtt. De egyszer csak elfordultak egymástól. Összevesztek, és G. halálos ellensége lett az őrnagynak. Úgy hallottuk, ez alkalommal tettlegességig fajult a vita, ami nagyon is elképzelhető az őrnagyunkról: gyakran verekedett. A fegyencek határtalanul megörültek a hírt hallva. „Hát összeférhet egy ilyen ember a nyolcszeműével? Egy sas, azzal a...", s itt rendszerint egy nyomdafestéket nem tűrő szót használtak. Nagyon szerették volna megtudni, ki agyabugyálta el jobban a másikat. Ha a verekedés híre nem bizonyul igaznak (hisz meglehet, hogy csak kitalálták), úgy hiszem, igen elszomorította volna a fegyenceinket. „Bizonyára az alezredes kerekedett felül, kis termetű, de fürge. Az őrnagy az ágy alá bújt előle." De G. hamarosan elutazott, és a rabok újra elcsüggedtek. Ami azt illeti, nálunk a műszaki parancsnokok valamennyien jólelkűek voltak: ottlétem alatt három vagy négy követte egymást. „Ilyet többé nem találunk - mondogatták a foglyok -, sas volt, sas és oltalmazónk." Hát ez a G. igen szeretett bennünket, nemeseket, és végül úgy rendelkezett, hogy engem és B-kit néha az irodába küldjenek dolgozni. Távozása után ez szinte rendszerré vált. A műszaki tisztek legtöbbje (különösen az egyik) igen együttérzett velünk. Az irodában másolási munkát végeztünk, még a kézírásunk is tökéletesedett, de ekkor a felsőbb parancsnokság váratlanul elrendelte, hogy azonnal irányítsanak vissza a régi munkára: valaki már besúgta a dolgot! Egyébiránt nem is nagyon bántuk: már túlságosan untuk az irodát. Ezután majdnem két éven át szinte elválaszthatatlanul B-kivel jártam együtt munkára, legtöbbnyire a műhelybe. Sokat beszélgettünk, főleg reményeinkről, meggyőződésünkről. B-ki kedves ember volt, de olykor furcsa és különc nézeteket, elveket vallott. Gyakran megesik, hogy nagyon okos embernél is teljesen paradox nézeteket tapasztalunk. De ezekért annyit szenvedtek életükben, annyira drága árat fizettek értük, hogy fájdalmas, szinte lehetetlen lemondani róluk. B-kit nagyon bántotta minden ellenvetésem, és csípős válaszokkal fizetett értük. Persze meglehet, hogy sok mindenben inkább neki volt igaza, mint nekem, nem tudom; de végül elhidegültünk egymástól, ami engem igen fájdalmasan érintett, hisz oly sok mindent éltünk meg együtt.

M-cki az évek múlásával egyre szomorúbbá, komorabbá vált. Mintha csak a bánatnak élt volna. Rabságom kezdetén sokkal közlékenyebb volt, lelke valahogy gyakrabban és jobban kikívánkozott a szabadba. Amikor én megérkeztem, ő már harmadik esztendejét töltötte a fegyházban. Kezdetben sokat érdeklődött, hogy mi is történt ez alatt a két év alatt a világban,

amiről ott benn fogalma sem lehetett; kifaggatott, izgatottan hallgatott. De idők múltán érdeklődése megcsappant, elhalt benne. Az izzó parazsat hamu fedte el. Elkeseredése egyre fokozódott. *Je hais ces brigands'* - ismételgette nekem gyakran, gyűlöletes pillantásokat vetve a fegyencekre, akiket már alaposan megismert, úgyhogy mentségükre felhozott érveim egyikével sem tudtam hatni rá. Nem is értette, mit akarok mondani; néha ugyan szórakozottan bólogatott, de másnap már újra ezt ismételgette: *Je hais ces brigands'*. Eszembe jut, hogy egymás közt gyakran beszéltünk franciául, és ennek köszönhettük, hogy őrünk, egy Dranyisnyikov nevű műszaki katona, ki tudja miért, felcsernek nevezett el bennünket. M-cki csak akkor élénkült fel, ha anyjára emlékezett. „Anyám már öreg, beteges - mondta -, engem szeret a legjobban a világon, és itt még azt sem tudom, él-e vagy sem? Már azt is elég volt megtudnia, hogy vesszőfutást kellett elszenvednem..." M-cki nem volt nemesi származású, és száműzetése előtt testi fenyítést kapott. Ha ez eszébe jutott, fogát összeszorította, és kerülte a tekintetemet. Az utóbbi időben mind gyakrabban kereste a magányt. Egy délelőtt, úgy tizenkét óra felé, behívták a városparancsnokhoz. A parancsnok vidám mosollyal jött elébe.

- Nos, M-cki, mit álmodtál ma? - kérdezte tőle.

„Összerezzentem - mesélte a rab, mikor visszatért -, mintha a szívembe szúrtak volna."

- Álmomban levelet kaptam anyámtól - válaszolta.

- Sokkal jobb, sokkal jobb történt ennél - vágott szavába a városparancsnok -, szabad vagy! Anyád kérvényt nyújtott be, kérését meghallgatták. Itt van a levele meg a rád vonatkozó parancs. Azonnal elhagyod a fegyházat.

Sápadtan, a hírtől kábultan jött vissza hozzám. Gratuláltunk neki. Reszkető, kihűlő kézzel szorította meg kezünket. A többiek közül is sokan gratuláltak neki, és örültek a szerencséjének.

Kiszabadult, és a városunkban maradt mint telepes száműzött. Hamarosan állást is kapott. Eleinte gyakran bejárt hozzánk, és ha csak lehetett, híreket hozott, főleg a politikai hírek érdekelték.

A megmaradt négy lengyelből - tehát M.-en, T-skin, B-kin és Z-kin kívül - kettő rövid időre elítélt, igen fiatal, eléggé műveletlen, de becsületes, egyszerű, egyenes fiú volt. A harmadikat, A-czukowskit, elég együgyű, jelentéktelen embernek ismertük meg, a negyedik, a már idős B. pedig valamennyiünkben a lehető legrosszabb benyomást keltette. Fogalmam sincs, hogyan került ebbe a kategóriába, ez ellen ő maga is tiltakozott. Nyers, nyárspolgári lelkületű ember volt, a csalással szerzett kopejkákon meggazdagodott szatócs szokásaival és nézeteivel. Semmi sem érdekelte, nem volt semmilyen képzettsége a szobafestő mesterségen kívül. Viszont kiváló, nagyszerű szobafestő volt. A hatóság hamarosan tudomást szerzett képességeiről, és az egész város szinte kapkodott B. után, vele óhajtotta kifestetni lakása falait és mennyezetet. Két év leforgása alatt jóformán valamennyi szolgálati, kincstári lakást kifestette. A lakástulajdonosok valamicskét fizettek is neki, és így nem szűkölködött semmiben. Az volt a legjobb az egészben, hogy néhány társát beosztották mellé segítségnek. Hármuk közül, akik állandóan vele jártak, ketten ki is tanulták a mesterségét, és az egyikük, T-zsevszkij hamarosan éppolyan kiváló szobafestő lett, mint ő. A fegyházparancsnok őrnagyunk, aki szintén kincstári házban lakott, magához rendelte B.-t, és kifestette vele a falakat és a mennyezetet. B. itt aztán kitett magáért: még a főkormányzó lakása sem volt ilyen szépen kifestve. Az őrnagy háza eléggé rozzant, kívülről szegényes benyomást keltő, földszintes faház volt: de a festés után belül olyan lett, akár egy palota, és az őrnagy el volt ragadtatva... Kezét dörzsölgette, és kijelentette, hogy most már feltétlen megnősül: „Akinek ilyen lakása van, az nem maradhat nőtlen" - tette hozzá a legkomolyabban. B.-t egyre jobban megkedvelte, sőt a segédeit is. Egy kerek hónapon

át dolgoztak az őrnagynál, aki ez alatt a hónap alatt teljesen megváltoztatta véleményét rólunk, nemesekről, és kedvünkben is járt. Olyannyira, hogy egy ízben a fegyházból magához rendelte Z-kit.

- Z-ki! - kezdte. - Én téged megbántottalak. Ok nélkül megvesszőztettelek, jól tudom. De szánom-bánom. Érted? Én, én, én megbántam, amit tettem!

Z-ki azt válaszolta, hogy érti.

- Érted-e, hogy *én, én*, a parancsnokod csak azért hívattalak ide, hogy bocsánatot kérjek tőled! Felfogod-e, hogy ez mit jelent? Mert hát ki vagy te *énhozzám* képest? Egy féreg! Sőt egy féregnél is kevesebb: fogoly vagy! Én pedig - Isten kegyelméből[24] őrnagy! Megérted ezt?

Z-ki azt válaszolta, hogy ezt is megérti.

- Nos, most én kibékülök veled. Felméred ezt a maga teljességében? Képes vagy ilyesmit felfogni és átérezni? Gondold csak el: *én, én*, őrnagy létemre... stb.

Z-ki maga mesélte el nekem ezt a jelenetet. Úgy látszik, ebben a részeges, kötekedő és zabolátlan emberben mégis voltak emberi érzések. Ha figyelembe vesszük az őrnagy gondolatvilágát és műveltségi fokát, akkor ezt a tettét szinte nagylelkűnek tekinthetjük. Egyébként az is lehet, hogy a borközi állapota is nagyban hozzájárult ehhez.

Álmai nem váltak valóra: nem nősült meg, pedig, miután lakását teljesen rendbe hozták, végképp elszánta magát. Házasság helyett bíróság elé állították, és nyugdíjazták. Előszedték valamennyi hajdani bűnét. Régebben, ha jól emlékszem, ő volt a város rendőrfőnöke... A csapás váratlanul érte. A fegyházban határtalanul megörültek ennek a hírnek. Ünnep és diadal volt ez! Azt mondják, az őrnagy úgy bömbölt, mint egy vénasszony, és ömlöttek a könnyei. De nem volt mit tennie. Nyugdíjba ment, a két szürke lovát, majd az egész birtokát eladta - elszegényedett. Később gyakran láttuk kopott civil kabátban, sapkarózsás egyensapkában. Gonoszul sandított a fegyencekre. Amint levette az egyenruhát, megszűnt minden varázsa. Addig maga volt az élő fenyegetés, az Isten. Civil kabátjában egy csapásra senki lett, holmi urasági inasra emlékeztetett. Meglepő, milyen sokat jelent az uniformis az ilyen embereknél.

[24] Szó szerinti kifejezés, az én időmben nemcsak a mi őrnagyunk, hanem sok, főleg alacsony sorból feljebb került, kisebb parancsnok is használta. *(Dosztojevszkij megjegyzése)*

9. Szökés

Az őrnagy leváltása után hamarosan gyökeres változások történtek. A fegyházat megszüntették, és helyette a hadsereg kötelékébe tartozó büntetőszázadot alakítottak az oroszországi büntetőszázadok mintájára. Ez azt jelentette, hogy ide nem szállítottak többé második kategóriába tartozó fegyenceket. Az újonnan érkező elítélteket nem fosztották meg jogaiktól, és továbbra is katonának számítottak; csak rövid időre (legfeljebb hat évre) kerültek hozzánk, és a kiszabott idő letelte után mint sorkatonák visszatértek volt zászlóaljukhoz. A visszaeső bűnözők egyébként most is húsz esztendőt kaptak, akárcsak azelőtt. Nálunk már a változás előtt is volt egy különleges katonai csoport, de ezek a rabok külön hely híján össze voltak zárva velünk. Ezentúl viszont az egész fegyház ilyen katonai kategóriába tartozott. A már régebben itt levő, valamennyi joguktól megfosztott, megbélyegzett és borotvált koponyájú civil fegyencek természetesen büntetésük végéig ittmaradtak a fegyházban; újabbak nem jöttek, ők lassacskán letöltötték büntetésüket, és kiszabadultak, úgyhogy tíz év múlva a fegyházunkban egyetlenegy civil fegyenc sem maradt. A szigorított osztály továbbra is működött; időnként oda küldtek néhány főbenjáró bűnöst, mindaddig, amíg Szibériában meg nem nyitották a legsúlyosabb fegyencmunkára kiszemelt fegyházakat. Ilyeténképpen a mi életünk a régi mederben folyt tovább: ugyanaz a bánásmód, ugyanaz a munka, majdnem ugyanaz a rendtartás, csupán a parancsnokság változott és lett bonyolultabb. Századparancsnoknak egy törzstisztet neveztek ki, és rajta kívül még négy tiszt teljesített felváltva szolgálatot a fegyházban. A rokkantakat is eltávolították, helyükbe tizenkét altiszt és egy raktárnok került. A fegyenceket tízes csoportokba osztották, s az őrvezetőt a fegyencek köréből választották; magától értetődik, hogy Akim Akimics szintén őrvezető lett. Mindezek az új intézmények meg az egész fegyház a tisztjeivel és foglyaival továbbra is a városparancsnoknak, mint legfőbb elöljárónak maradt alárendelve. Íme, ez minden, ami történt. A fegyencek körében eleinte nagy volt a nyugtalanság, tanakodtak, latolgattak, s próbálták kiismerni az új parancsnokokat; de mikor látták, hogy lényegében minden marad a régiben, azonnal megnyugodtak, és életünk folyt tovább a megszokott mederben. A legfontosabb mégis az, hogy valamennyien megszabadultunk az őrnagytól; mindenki megkönnyebbülten lélegzett fel, és vidámabb lett. Eltűntek az ijedt arcok; most már mindenki tudta, hogy szükség esetén szót érthet a parancsnokkal, hogy az ártatlant legfeljebb tévedésből fenyítik meg a bűnös helyett. Még a pálinkakereskedés is éppúgy folyt, mint azelőtt, annak ellenére, hogy a rokkantak helyébe altisztek kerültek. Az altisztek többségükben jóravaló, józan eszű emberek voltak, akik megértették helyzetüket. Kezdetben némelyikük igen nagy hangon kezdte, és tapasztalat híján azt hitte, hogy a fegyencekkel is úgy kell bánni, mint a katonákkal. De rövid idő múltán ezek is másként gondolkoztak. Akik pedig azután sem változtattak magatartásukon, azokat maguk a foglyok vezették rá a dolog lényegére néha igen éles összetűzések kapcsán: például összebarátkoztak az illető altiszttel, leitatták, és utána - persze a maguk módján - figyelmeztették, hogy miután együtt ivott velük, fegyencekkel, ennek következtében... A vége az lett, hogy az altisztek mindenre közömbösen néztek, helyesebben igyekeztek észre sem venni, hogyan hozzák be a tömlőket, és árulják a pálinkát, sőt mi több: akárcsak azelőtt a rokkantak, ők is eljártak a piacra, és kalácsot, marhahúst, effélét vásároltak a fegyenceknek, vagyis mindazt, amit minden nehézség nélkül be lehetett csempészni. Azt már nem tudnám megmondani, hogy miért történtek ezek a nagy változások, miért is honosították meg nálunk a büntetőszázadokat. Ez már rabságom utolsó éveiben történt, s csupán két esztendőt kellett leélnem az új körülmények között.

Elbeszéljem-e a fegyházban töltött egész életemet, a hosszú esztendőket? Erre nem is gondolok. Ha szép sorjában le akarnám írni mindazt, ami történt, amit láttam és tapasztaltam ezekben az években, azt hiszem, kétszer, sőt négyszer annyi fejezetet kellene szentelnem neki. Az ilyen leírás természeténél fogva túlságosan egyhangúvá válnék, hiszen a sok história eléggé hasonlít egymáshoz; az olvasó jószerivel már az eddigiek alapján is eléggé világos képet alkothatott magának a második kategóriájú fegyház életéről. Fegyintézetünkről és mindarról, amit a hosszú évek folyamán átéltem benne, szemléltető és világos képet akartam nyújtani. Nem tudom, elértem-e célom - erről én magam teljességgel nem ítélhetek. Azt hiszem, itt most be is fejezhetném. Annál is inkább, mert néha engem is elfog a bánat a visszaemlékezések közben. De nem is igen juthat eszembe minden. A későbbi évek valahogy elmosódtak emlékezetemben. Igen sok körülményt bizonyára teljesen elfelejtettem. Csak arra emlékszem, hogy a befejező évek teljesen egyformán, lomhán, bánattal tele peregtek le egymás után. Olyan egyformák voltak ezek a hosszú, sivár napok, mint eső után a háztetőről hulldogáló vízcseppek. Emlékszem, hogy a feltámadás, a megújhodás, az új élet utáni szenvedélyes vágyból merítettem erőt, és tápláltam reményeimet. Végül sikerült összeszednem magam: vártam, számoltam a napokat, és bár még ezer volt hátra, nagy örömmel számoltam őket egyenként, mindegyiket külön elbúcsúztattam, eltemettem, és minden egyes napnak örültem, mert most már nem ezer, hanem csak kilencszázkilencvenkilenc maradt hátra. Emlékszem, annak ellenére, hogy több száz társam vett körül, mégis magányosan éltem egész idő alatt, és a végén meg is szerettem ezt a magányt. Lelki egyedüllétemben lepergettem addigi életemet, elvonult előttem minden egyes apróság, elgondolkodtam a múltamon, könyörtelenül és szigorúan ítélkeztem magam felett, és voltak pillanatok, amikor áldottam a sorsot, hogy osztályrészem lett ez a magány, amely lehetővé tette, hogy ítélőszéket tartsak magam felett, és kíméletlen szigorral áttekintsem addigi életemet. S mennyi bizakodás, remény gyűlt fel akkor a szívemben! Elhatároztam és szilárdan megfogadtam, hogy jövendő életemből kiküszöbölöm a hajdani: tévedéseket és buktatókat. Felvázoltam magamnak egész jövendőm programját, és eltökéltem, hogy követni fogom. Vakon hittem, hogy mindezt végrehajtom, képes leszek rá... Vártam, hívtam a szabadságot; hadd jöjjön minél hamarább; szerettem volna új harcokban próbára tenni magamat. Olykor görcsös türelmetlenség lett rajtam úrrá... De most fájdalommal emlékszem vissza akkori lelkiállapotomra.

Természetesen mindez csak az én húsomba vág... Pedig éppen azért jegyeztem fel, mert azt hittem, mindenki megért, mert mindenkivel ugyanígy történnék, ha élete virágjában és erejében hosszú időre börtönbe kerül.

De minek beszéljek erről!... Inkább elmondok még egyet s mást, nehogy túl hirtelen vágjam el beszédem fonalát.

Eszembe jutott, hogy hátha valaki megkérdi tőlem: valóban senkinek sem sikerült megszöknie a fegyházból? Hosszú évek folyamán senki sem kísérelte meg a szökést maguknál? Már írtam arról, hogy a két-három esztendeje raboskodó fogoly becsülni kezdi ezeket az éveket, és ösztönösen úgy számítgat, hogy jobb, ha gond nélkül, veszély nélkül leüli, ami hátramaradt, hogy végül törvényes módon, szabadon letelepülhessen. De így csak a rövidebb időre elítélt fegyencek számítgatnak. A hosszú rabságra ítélt fogoly már szívesebben kockáztat... De nálunk ilyesmi nemigen esett meg. Nem tudom, túlságosan féltek-e, vagy tán a túl szigorú katonai felügyelet avagy városunk földrajzi helyzete (nyílt pusztaság) nem kedvezett az ilyesminek? Nehéz megmondani. Azt hiszem, ezek az okok együttesen játszottak szerepet. Valóban elég nehéz volt megszökni tőlünk. S mégis, ottlétem alatt megesett, hogy ketten, mégpedig a legfontosabb bűnözők közül, megkockáztatták a szökést...

Az őrnagy leváltása után A. (ő volt a parancsnok besúgója a fegyházban) magányosan, pártfogó nélkül maradt. Fiatal kora ellenére az évek folyamán egyénisége kialakult és megszilárdult. Elmondhatom, hogy merész, határozott, sőt igen értelmes ember volt. Ha visszaadják a szabadságát, bizonyára folytatja a spionkodást és egyéb üzelmeit, de most már nem bukott volna le oly ostobán és értelmetlenül, mint először, amikor ügyetlenségéért fegyházzal fizetett. Rabélete alatt többek közt kitanulta az okmányhamisítás mesterségét. Ezt persze határozottan nem állíthatom: fegyenctársaimtól hallottam. Azt beszélték, már akkor is foglalkozott ezzel, amikor bejáratos volt az őrnagy konyhájára. Ez természetesen szép jövedelmet biztosított neki. Egyszóval, úgy hiszem, képes volt mindenre, hogy változtasson sorsán. Idők során eléggé kiismertem ezt az embert: felháborító pimaszságig, arcátlan gúnyolódásig menő cinizmusa leküzdhetetlen undort váltott ki belőlem. Úgy hiszem, ha nagyon megszomjazik egy pohár pálinkára, és ezért embert kell ölnie, feltétlenül elteszi láb alól az illetőt, ha ezt suttyomban megteheti. A fegyházban megtanult hidegen számító lenni. Erre az emberre figyelt fel a szigorított osztályon raboskodó Kulikov fegyenc.

Kulikovról már beszéltem. Javakorabeli, szenvedélyes, szívós, erős és igen jó képességű, sokoldalú ember volt. Még buzogott benne az erő, és élni akart; az ilyen emberek késő öregkorra vágyakoznak. S ha azon csodálkoztam, hogy tőlünk még nem szökött meg senki, elsőnek Kulikov jutott eszembe. S Kulikov végül rászánta magát. Nem tudom, ki ösztönözte jobban a másikat: A. őt, avagy Kulikov A.-t? Nem tudom, de összeillettek, és egy ilyen vállalkozásban kölcsönösen kiegészítették egymást. Összebarátkoztak. Úgy hiszem, Kulikov arra számított, hogy A. elkészíti a szükséges passzusokat. A. nemesi származású, jó társaságból való ember volt, és ez bizonyos lehetőségekkel kecsegtetett az eljövendő kalandokban, míg eljutnak Oroszországig. Ki tudja, hogyan egyeztek meg, és miben bizakodtak. Az az egy bizonyos, hogy reményeik túlszárnyalták a szibériai csavargók szokásos elképzeléseit. Kulikov született színész volt, sok és változatos szerep közül válogathatott az életben; sok mindenről álmodozott, de főképp a változatosságról. Az ilyen embereket szinte fojtogatja a fegyház. Megbeszélték, hogy megszöknek.

De kísérő katona nélkül lehetetlen megszökni. Rá kellett venniük valamelyik őrt, hogy tartson velük. Az erőd egyik zászlóaljában egy energikus és alkalmasint jobb sorsra érdemes, idősebb, de délceg tartású, komoly lengyel katona szolgált. Még fiatal korában, alighogy Szibériába került szolgálatra, a kínzó honvágy szökésre késztette. Elfogták, megbotozták, és két évre a büntetőszázadba került. Mikor visszament a katonasághoz, megemberelte magát, és buzgón, teljes odaadással végezte szolgálatát. Kinevezték őrvezetőnek. Becsvágyó, kissé öntelt ember volt. Tekintete, szavai elárulták, hogy tisztában van saját értékével. Az utolsó években több ízben kísérte a mi csoportunkat. A lengyelek is elmondtak róla egyet s mást. Úgy éreztem, hogy régi bánata rejtett, elfojtott, örökös gyűlöletté változott benne. Ez az ember képes volt mindenre, s Kulikov nem tévedett, amikor őt szemelte ki társul. Kollernek hívták. Megegyeztek mindenben, és kitűzték a napot. Júniusban, meleg időben történt. Errefelé az éghajlat nemigen változékony, nyáron állandóan meleg az idő, s ez a csavargó malmára hajtja a vizet. Természetesen nem indulhattak el egyenesen az erődből: a lapályon épült várost sík pusztaság vette körül. Erdő sincs a közelben. Civil ruhába kellett öltözni, s ehhez el kellett jutni a külvárosba, ahol Kulikovnak már régóta volt egy rejtekhelye. Nem tudom, vajon külvárosi cimborái be voltak-e avatva a titokba. Feltehetően igen, bár ebben az ügyben a későbbiekben sem derült fény mindenre. A külváros egyik zugában abban az évben kezdte el működését egy igen fiatal és csinos leányzó, akit csak Vanyka-Tanykának hívtak; ez a lány szép reményekre jogosított, s e reményeket később részben be is váltotta. Volt még egy másik neve is: *tűz*. Úgy hiszem, többé-kevésbé ő is segített a szökésben. Kulikov már egy esztendeje rengeteget áldozott a lányra. A két legény reggel megjelent a sorakozón, majd oly ügyesen intézték, hogy

egy Silkin nevű kályhás és kőműves fegyenccel küldték ki őket a zászlóalj üres laktanyájának vakolására, ahonnan a katonákat már régebben nyári táborozásra küldték. A. és Kulikov tehát csatlakozott Silkinhez. Koller volt a kísérő őr, de mivel három fegyenchez két őr járt, így Koller, az idősebb katona és őrvezető mellé beosztottak egy fiatal újoncot, aki így könnyen megtanulja a kísérő teendőit. Szökevényeink minden bizonnyal igen nagy befolyással lehettek Kollerre, aki annyira bízott bennük, hogy sok esztendei - és az utóbbi időben egyre sikeresebb - szolgálata után ez az okos, komoly és számító ember rászánta magát, hogy kövesse őket.

Megérkeztek a laktanyához. Reggel hat óra lehetett. Senki sem járt a közelben. Eldolgozgattak egy órát, amikor Kulikov és A. kijelentették Silkinnek, hogy bemennek a műhelybe egyrészt azért, mert találkozni akarnak valakivel, másrészt hogy kihozzák azt a szerszámot, ami - mint kiderült - hiányzik a munkájukhoz. Silkinnel igen ravaszul kellett viselkedni, vagyis a lehető legtermészetesebben. Tősgyökeres moszkvai kályhásmester volt, fineszes, okos, szófukar moszkvai polgár. Semmitmondó külsejű, iszákos embernek látszott, egész életében sétálhatott volna mellényben, kaftánban, úgy moszkvai módra, de a sors másképp rendelte, és hosszú hányódás után életfogytiglan ide került a szigorított osztályra, a legelszántabb katonai bűnözők közé. Nem tudom, miért szolgált rá erre a sorsra; de különös elégedetlenséget sohasem tapasztaltam nála, békésen, egykedvűen viselkedett; igaz, néhanapján a sárga földig leitta magát, de akkor is jól viselkedett. Őt természetesen nem avatták be a titokba, viszont éles szeme volt. Magától értetődik, Kulikov úgy kacsintott rá, mint aki pálinkáért megy, amelyet még előző nap eldugtak a műhelyben. Az ilyesmi megindította Silkint, úgyhogy különösebb gyanú nélkül elengedte őket, és ottmaradt egyedül az újonccal, Kulikov, A. meg Koller elindultak a külvárosba.

Eltelt fél óra; azok hárman nem tértek vissza. Silkin hirtelen gyanút fogva töprengeni kezdett. Ez a fickó már keresztülment tűzön-vízen. Hirtelen eszébe jutott: Kulikov valahogy különös hangulatban volt, A. kétszer is összesúgott vele, s Kulikov is vagy kétszer rákacsintott. A kályhás ezt észrevette, és most hirtelen feleszmélt. Kolleren szintén látszott valami: amikor társaival eltávozott, kioktatta az újoncot, hogyan viselkedjék távollétében, és ez, kivált Koller részéről, egészen szokatlanul hatott. Egyszóval, minél tovább gondolkodott Silkin, annál jobban nőtt a gyanúja. Közben az idő haladt, társai nem tértek vissza, és a kályhás nyugtalansága a végletekig fokozódott. Igen jól tudta, hogy mit kockáztat: a parancsnokság őt is gyanúba foghatja. Feltételezhetik, hogy tudatosan, kölcsönös megegyezés alapján engedte el társait, és ha sokáig késlekedik Kulikov meg A. eltűnésének bejelentésével, még alaposabb lesz a gyanú. Nem volt veszteni való idő. Ekkor az is eszébe jutott, hogy az utóbbi időben Kulikov meg A. különösen összemelegedtek, gyakran suttogtak egymás között, s a barakkok mögé surrantak, távol mások tekintetétől. Most visszaemlékezett, hogy már akkor felfigyelt rájuk... Fürkésző pillantást vetett az őrére; ásítozva könyökölt puskáján, és együgyű képpel piszkálta orrát, úgyhogy Silkin még arra sem méltatta, hogy közölje vele gyanúját, egyszerűen odaszólt neki, hogy kísérje be a műhelybe. Odabenn megkérdezte, nem jártak-e ott? Kiderült, hogy senki sem látta őket. Silkin minden kétsége eloszlott: „Ez alkalommal szó sincs arról, hogy Kulikov szokása szerint a külvárosba mentek volna inni meg mulatozni - gondolta a kályhás -, hisz ezt megmondták volna. Ezt nem lett volna érdemes eltitkolniuk előttem.” Abbahagyta a munkát, be sem tért a laktanyába, egyenesen a fegyházba ment.

Már majdnem kilenc óra volt, amikor megjelent az őrmester előtt, és jelentette az ügyet. Az őrmester megijedt, de kezdetben nem akart hinni neki. Silkin természetesen csupán mint gyanúját adta elő a dolgot. Az altiszt egyenesen az őrnagyhoz rohant. Az őrnagy meg azonnal a városparancsnokhoz. Negyedóra leforgása alatt megtették a szükséges intézkedéseket. A dolgot jelentették a főkormányzónak. A szökevények fontos bűnözők voltak, és Pétervárról szigorú fegyelmit kaphattak volna miattuk. Helyesen vagy sem, de A. politikai bűnösnek

számított; Kulikov pedig a szigorított osztályról, vagyis a főbenjáró bűnösök, ráadásul katonai bűnözők közül való volt. A szigorított osztályról eddig még senki sem szökött meg. Hirtelen eszükbe jutott, hogy a szabályok szerint a szigorított osztályról való minden rab mellé két, de legalábbis egy-egy külön őrt kell állítani. Ezt a szabályt megszegték. Így hát az ügy igen kellemetlen fordulatot vehetett. Futárt menesztettek valamennyi járásba, valamennyi környező helységbe, jelentést adtak a szökevényekről, és mindenhová elküldték személyleírásukat. Lovas kozákokat is indítottak utánuk elfogatásukra; írtak a szomszédos járásokba és kormányzóságokba... Egyszóval, igen megszeppentek.

Ezalatt a fegyház lakói közt másfajta izgalom támadt. Ahogy a fegyencek sorjában hazaértek a munkából, azonnal tudomást szereztek a történtekről. A hír eljutott mindenkihez, s valamennyien szokatlan, titkolt örömmel fogadták. Nagyot dobbant a szívük... Ez az eset nemcsak a fegyház egyhangú életét bolygatta fel, mint egy hangyabolyt; ez a szökés - ráadásul ilyen szökés - elismerést keltett valamennyiükben, és rég elnémult húrokat pengetett meg; remény, siker, saját sorsuk megváltozásának lehetősége éledt fel a foglyok szívében. „Ha amazok megszöktek, én miért ne?...” S erre a gondolatra egytől egyig felélénkültek, és kihívó tekintettel nézték a többit. Egyszerre mindenki bizonyos büszkeséggel, felülről lefelé kezdte méregetni az altiszteket. A tisztek persze azonnal berohantak a fegyházba, eljött maga a városparancsnok is. A mieink nekibátorodva, merészen, sőt bizonyos megvetéssel és néma, szigorú méltósággal viselkedtek: „Lám, tudunk mi magunkon segíteni!” Természetesen mindenki sejtette, hogy a magas parancsnokság megjelenik. Azt is előre tudták, hogy motozást rendeznek, és már jó előre eldugtak mindent. Azt is tudták, hogy az ilyen esetekben a parancsnokságnak mindig későn jön meg az esze. Így is történt: nagy zűrzavar támadt. Mindent szétdobáltak, feltúrtak, mindent átkutattak, és persze semmit sem találtak. Ebéd után szigorított fedezet mellett indították munkába a foglyokat. Este az őrség szinte percenként látogatott be a fegyházba; a szokásosnál sűrűbben tartottak létszámellenőrzést, és a szokásosnál többször tévedtek. Ez megint felesleges sürgölődést okozott: mindenkit kitereltek az udvarra, és ismételten megszámolták őket, majd a barakkokban újra számlálni kezdték a foglyokat... Egyszóval, nagy volt a riadalom.

De a fegyenceket mindez hidegen hagyta, valamennyien fesztelenül viselkedtek, és ahogy ilyen esetekben lenni szokott, egész este megőrizték méltóságukat: „Így legalább sehogy sem köthetnek belénk!” A parancsnokság persze csak azt kutatta: „Maradtak-e a szökevényeknek cinkosaik a fegyházban?” - és utasítást adtak, hogy figyeljék a foglyokat, és hallgassák ki, mit beszélnek. De a foglyok csak nevettek. „Az ilyen ügyekben nem szokás cinkosokat hagyni!” - „Az ilyesmit suttyomban teszik, nem másképp!” - „Talán Kulikov meg A. olyan ember, aki nem tünteti el maga után a nyomokat? Mesterien csinálták. Eltűntek, mint a tavalyi hó, az ilyen agyafúrt fickók még a zárt ajtón is átmennek!” Egyszóval, Kulikov meg A. dicsősége egyre nőtt, mindenki büszke volt rájuk. Érezték, hogy hőstettük híre túléli a fegyházat, és eljut a fegyencek kései nemzedékéig.

- Nagy mesterek! - mondogatták némelyek.

- Lám, azt hitték, hogy tőlünk nem szökik meg senki, és tessék!... - tették hozzá mások.

- Kereket oldottak! - jelentette ki a harmadik, és kevélyen körülnézett. - De kicsoda?... Azt hiszed, te a nyomukba léphetsz?

Más alkalommal a fogoly, akihez e szavakat intézik, feltétlenül válaszol a kihívásra, és megvédi a becsületét, de most szerényen hallgat. „Az már igaz, nem mindenki olyan, mint Kulikov meg A. Ők megmutatták...”

- Aztán miért is élünk mi itt, cimborák? - szólalt meg a konyhaablaknál szerényen üldögélő negyedik fegyenc, állát tenyerében nyugtatva. Kissé éneklő, lehalkított hangjában titkos önelégültség bujkált. - Mért vagyunk mi itt? Amíg élünk, emberszámba sem vesznek, és ha meghalunk, még egy ámént sem mondanak ránk. Haj, haj...

- A büntetésedet nem rúghatod le a lábadról, mint a csizmát, mit jár a szád?

- De lám, Kulikov... - szólt közbe egy forrófejű, fiatal fickó.

- Kulikov! - dünnyögte egy másik, megvető pillantást vetve a zöldfülű fickóra. - Kulikov!...

Mintha csak azt mondaná: Kulikov nem sok akad!

- Hát még A., cimborák, az is dörzsölt fickó.

- De még mennyire! Az még Kulikovot is az ujja köré csavarja. Kevés akad, aki túljár az eszén!

- Azt volna jó tudni, fiúk, messzire jutottak-e?...

És azonnal megindul a találgatás, vajon meddig juthattak. Merrefelé indultak? S merre a legalkalmasabb? Melyik járás esik közelebb? Akadtak néhányan, akik jól ismerték a környéket. Kíváncsian hallgatták őket. A szomszédos falvak lakóiról úgy vélekedtek, hogy nem eléggé megbízhatók. A város közelében körmönfont népség lakik, nem segítik a fegyenceket, elcsípik és kiadják őket.

- Gonosz parasztok laknak erre, cimborák, tyű, micsoda parasztok!

- És megbízhatatlanok.

- A szibériai kemény szívű. Ha a kezére kerülsz, megöl.

- No de a mieink sem...

- Hát persze. Minden azon múlik, ki az erősebb. A mieink sincsenek vajból...

- Hát majd meglátjuk.

- Miért? Azt hiszed, elkapják őket?

- Azt hiszem, az életben sem fogják el őket! - szólal meg az egyik forrófejű, és öklével az asztalra csap.

- Hm. No, ez majd elválik.

- Tudjátok, mit mondok, fiúk? - kapja fel a szót Szkuratov. - Ha csavargó lennék, soha az életben nem kapnának el!

- Téged?

Harsány nevetés csattan fel. Néhányan tüntetően úgy tesznek, mintha hallani sem akarnák a beszélgetést, de Szkuratov máris belelendül.

- Soha nem kapnának el! - ismétli energikusan. - Én régen elterveztem a dolgot, és néha magam is csodálkozom magamon; a legkisebb résen is átbújnék, nem kapnának el soha.

- Ne félj, ha megéhezel, bemennél az első paraszthoz kenyeret kunyerálni.

Általános kacagás.

- Kenyeret? Én? Soha!

- Csak ne jártasd a szád! A Vaszja bácsival tehenek miatt embert öltetek,[25] azért kerültetek ide.

Még nagyobb kacagás. A komoly emberek még jobban méltatlankodnak.

- Hazudsz! - kiabál Szkuratov. - Mikita terjeszti rólam, de nem is rólam, hanem Vaszkáról, engem csak úgy hozzácsapott, én moszkvai vagyok, és már kiskoromban csavargásra adtam a fejem. Mikor a diakónus olvasni tanított, folyton huzigálta a fülemet, hogy mondjam utána: „Ne vígy minket a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól...” Én meg úgy ismételtem: „Ne vígy minket a rendőrségre, de szabadíts meg a gonosztól...” Hát már kiskoromban ilyen voltam.

Ismét kacagott mindenki. Szkuratovnak csak ez kellett. Nem bírta megállni bolondozás nélkül, de a többiek hamarosan megunták, és rátértek a komoly beszédre. Többnyire a meglett korú, tapasztalt emberek mondták el véleményüket. A fiatalabb és csendesebb foglyok annak is örültek, hogy nézhetik őket, s nyakukat nyújtogatva lesték a szót. A konyhában nagy tömeg verődött össze, az altisztek közül természetesen senki sem volt itt. Előttük lakatot tettek volna a szájukra. Különösen az alacsony termetű, kiálló pofacsontú, komikus külsejű Mametka nevű tatár örvendezett. Alig tudott oroszul, és alig értette a többiek beszédét, de a tömegből mégis előrenyújtotta fejét, és fülelve, nagy gyönyörrel hallgatta a beszélgetést.

- Mi az, Mametka, jaksi?[26] - fordult hozzá unalmában az egyszerre háttérbe szorult Szkuratov.

- Jaksi! Uh, jaksi! - dünnyögte Mametka csillogó szemmel, és mulatságos fejével hevesen bólogatott. - Jaksi!

- Nem fogják el őket? Jok?[27]

- Jok, jok! - hadonászott Mametka.

- A te beszéd én nem érteni, így van?

- Így, Így, jaksi! - hadarta a tatár.

- No, akkor jaksi!

Szkuratov megfricskázta s Mametka szemére rántotta a sapkáját, és vígan kisétált a konyhából, ott hagyva a meghökkenő tatárt.

Egész héten át szigorított rendszabályok uralkodtak a fegyházban, folytatódott a hajsza és a kutatás a környéken. Nem tudom, hogyan, mi úton, de a rabok pontosan és azonnal értesültek a parancsnokság valamennyi lépéséről. Az első napokban egytől egyig kedvező hírek érkeztek: eltűntek, nyomuk veszett. Eltűntek, mint a kámfor. A mieink csak nevettek. Már nem is aggódtak a szökevényekért. „Sohasem találják meg őket!” - mondogatták elégedetten.

- Bottal üthetik a nyomukat!

- Isten veletek, aszongyák, csak lessétek, hogy visszajövünk!

A foglyok tudták, hogy a környékbeli parasztokat mozgósították, minden gyanús helyet szemmel tartanak, s felkutatták az erdőt, valamennyi vízmosást.

---

[25] Vagyis megöltek egy parasztembert vagy -asszonyt, amiért „rontószert szórtak a szélbe”, és ettől elhulltak a marháik. Volt nálunk egy ilyen gyilkos. *(Dosztojevszkij megjegyzése)*

[26] Jó.

[27] Nem.

- Eh, badarság - mondogatták nevetve -, bizonyára akad olyan megbízható emberük, akinél megbújhatnak.

- Hajjaj! - bólogattak mások - nem holmi málészájú gyerkőcök azok; mindent előkészítettek.

Még tovább mentek a találgatásokban; sokan úgy vélték, hogy a szökevények még mindig a külvárosban rejtőzködnek, valamelyik pincében várják, hogy elmúljék az „alarm", no meg hogy kinőjön a hajuk. Ott élnek fél évig, ha kell, egy kerek évig, s aztán indulnak neki...

Szóval egytől egyig amolyan romantikus hangulatban voltak. Egyszer csak váratlanul, nyolc nappal a szökés után, híre terjedt, hogy a nyomukra akadtak. Ezt az ostoba hírt természetesen méltatlankodva elvetették. De a hír még aznap este igaznak bizonyult. A foglyok nyugtalankodni kezdtek. Másnap reggel a városban már arról beszéltek, hogy elfogták, és hozzák vissza őket. Ebéd után újabb részleteket tudtunk meg: egy hetven versztányira levő falu környékén találtak rájuk. Végül pontos értesüléseket kaptunk. Az őrmester az őrnagytól visszatérve határozottan kijelentette, hogy estére már itt is lesznek, egyenesen az őrségre viszik őket. Kételkedésnek már nem volt helye. Nehéz leírni, mily hatást keltett ez a hír a rabok közt. Kezdetben valamennyien dühöngtek, majd elcsüggedtek, végül gúnyolódni kezdtek. Most már nem az üldözőket, hanem az üldözötteket nevették ki, igaz, eleinte csak kevesen, de később - kivéve néhány komoly és határozott, önállóan gondolkodó embert, akiket gúnyolódással nem lehetett megtéveszteni - majdnem valamennyi egy követ fújt a többivel. A komolyak megvetően néztek a könnyelmű tömegre, és hallgattak.

Egyszóval, amennyire magasztalták Kulikovot és A.-t annak előtte, most annyira - szinte élvezettel - fitymálták őket. Mintha valamennyiüket megsértették volna. Megvetően beszélték, hogy a szökevények nem bírták ki az éhséget, és kínjukban bementek a faluba kenyeret kérni a parasztoktól. Egy csavargó számára ez a megalázkodás legutolsó foka. A mendemondák egyébként nem voltak igazak. A szökevényeket másképp fedezték fel, körülvették az erdőt, amelyben bujkáltak. Miután azok ketten látták, hogy a menekülés útját elvágták, megadták magukat. Egyebet nem is tehettek.

Mikor estére összekötözött kézzel, lábbal, csendőrkísérettel visszahozták őket, a fegyencek egy szálig ott tolongtak a kerítésnél, és kíváncsian lesték, mit tesznek velük, de a két parancsnoki fogaton kívül semmit sem láttak az őrség előtt. A szökevényeket magánzárkába dugták, láncra verték, és másnap bíróság elé kerültek. A fegyencek gúnyolódása és megvetése egyszeriben szertefoszlott. Megtudták az ügy részleteit, belátták, hogy a szökevények nem tehettek egyebet, mint hogy megadják magukat, és valamennyien szorongva figyelték a törvényszéki tárgyalás menetét.

- Rájuk sóznak vagy ezer botütést - mondogatták.

- Ugyan, örülhetnének neki! - jegyezték meg mások. - Agyonverik őket. A. lehet, hogy ezerrel megússza, de a másikat agyonverik, cimborák, mert hát mégiscsak a szigorított osztályról való.

De nem lett igazuk. A.-t mindössze ötszáz botütéssel sújtották; figyelembe vették korábbi jó magaviseletét, és hogy ez az első fegyelemsértése. Ha jól emlékszem, Kulikovot ezerötszáz botütésre ítélték. Elég enyhe büntetést kaptak. Értelmes emberek lévén, senkit sem mártottak be a tárgyalás során, világosan, pontosan beszéltek. Elmondták, hogy egyenesen az erődből szöktek meg, anélkül, hogy bárhová is betértek volna. Legjobban Kollert sajnáltam: ő mindent elvesztett, utolsó reményét is. Ha jól emlékszem, a többieknél sokkal többre, kétezer botütésre ítélték, majd mint fegyencet egy másik rabtelepre szállították. A.-t módjával fenyítették, sajnálták; segítségére voltak az orvosok is. De később nagy hangon kijelentette a kórházban, hogy most már mindenre el van szánva, és különb dolgokra is képes. Kulikov úgy viselkedett,

mint mindig, tartózkodó méltósággal, s mikor a fenyítés után visszatért a fegyházba, úgy járt-kelt, mintha sohasem hagyta volna el. De egészen másképp néztek rá a foglyok: annak ellenére, hogy mindig és mindenütt tiszteletet tudott magának parancsolni, a lelkük mélyén nem becsülték többé, és úgy bántak vele, mint velük egyenlő társukkal. Egyszóval, a szökés után a dicsőség leáldozott, hiszen a siker oly sokat jelent az emberek szemében...

10. Szabadulásom a fegyházból

Mindez már rabságom utolsó évében történt. Ez az utolsó év, különösen a néhány utolsó hónap, éppoly emlékezetes maradt számomra, mint az első esztendő. De hát minek mondjam el a részleteket. Csak arra emlékszem, hogy bármennyire vártam is az időm leteltét, ebben az évben sokkal könnyebben éltem, mint addig bármikor. Először is a foglyok között már sok jóra való, derék barátot és pajtást szereztem. Jó néhányan őszinte híveim lettek, és nagyon megszerettek. Az egyik csaknem sírva fakadt, amikor tőlem és velem együtt szabaduló társamtól elbúcsúzott, és mivel utána még egy hónapon át a városban, egy kincstári lakásban laktunk, jóformán mindennap benézett hozzánk, csak azért, hogy lásson bennünket. Igaz, akadtak mogorva és barátságtalan társaim is, akiknek mindvégig nehezükre esett volna szót váltani velem - isten tudja, miért. Áthatolhatatlan fal állt közöttünk.

Az utolsó időben általában sokkal több kedvezményt élveztem, mint rabságom egész idején. A városban szolgáló katonatisztek között ismerősökre, sőt régi iskolatársakra is akadtam. Felújítottam velük a barátságot. Rajtuk keresztül több pénzhez jutottam, írhattam haza, sőt könyveket is kaptam. Már néhány éve egyetlen könyvet sem olvastam; nehéz számot adni arról a furcsa és izgató benyomásról, amelyet a fegyházban olvasott első könyv keltett bennem. Emlékszem, még este, takarodó után azonnal belemerültem, és egész éjjel, hajnalig olvastam. Pedig csak egy folyóirat volt. Mintha a másvilágról kaptam volna üzenetet; a régi életem éles fényben bukkant fel előttem, és az olvasottak alapján igyekeztem kitalálni: vajon nagyon elmaradtam-e az élettől, vajon sok mindent éltek át nélkülem, mi háborgatja, milyen kérdések foglalkoztatják most őket? Belekapaszkodtam minden szóba, igyekeztem a sorok között is olvasni, iparkodtam titkos gondolatokat, a múltnak szóló célzásokat felfedezni; kerestem nyomait annak, ami annak idején, az én időmben foglalkoztatta az embereket, és mélységes szomorúsággal kellett beismernem, hogy milyen idegenül, milyen egyedül állok az új életben. Hozzá kell szoknom a világhoz, meg kell ismernem az új nemzedéket. Különösen azokat a cikkeket faltam, amelyek alatt ismert, hozzám valaha közel álló emberek neve állott... De már új nevek is feltűntek: új emberek jelentek meg. Siettem megismerni őket, és bosszantott, hogy oly kevés itt az elérhető könyv, és azokhoz is oly nehezen juthatok. Régebben, a fegyházparancsnok őrnagy idején, bizony elég veszélyes volt könyvet rejtegetni. Kutatások alkalmával csak úgy röpködtek a kérdések: „Honnan szerezted? Hogy került hozzád? Miféle kapcsolataid vannak?...” Mit is válaszolhattam volna ezekre a kérdésekre. Így hát, könyvek híján, ösztönösen önmagamba mélyedtem, kérdéseken töprengtem, s kínlódva próbáltam megoldani őket... De hát úgysem mondhatom el mindezt!...

Télvíz idején érkeztem a fegyházba, és szabadulásom is ugyanannak a téli hónapnak ugyanarra a napjára esett. Milyen türelmetlenül vártam a telet, a nyár végén mily örömmel néztem a sárguló faleveleket, a hervadó füvet a sztyeppén. Immár elmúlt a nyár, őszi szél süvített, aztán szállingózni kezdtek az első hópelyhek... Végre beköszöntött a régen várt tél! A szabadság előérzetétől néha tompán és hevesen megdobbant a szívem. De furcsamód minél jobban haladt az idő, és minél jobban közeledett búcsúzásom a rabságtól, annál türelmesebb és nyugodtabb lettem. Az utolsó napokban szinte csodálkoztam is ezen, és szemrehányást tettem magamnak: úgy rémlett, hogy teljesen közönyös és érzéketlen lettem. Szabad időben a foglyok most már többször megállítottak egy szóra:

- Lám, Alekszandr Petrovics bátya, nemsokára kiszabadul, hamarosan elmegy. Itt hagy bennünket magunkban, árván.

- Hát maga, Martinov, hamarosan szabadul?

- Még hogy én! Ugyan, ugyan! Még hét esztendőt kínlódom itt...

Felsóhajtott, elhallgatott, és szórakozottan, mintegy a jövőt fürkészve, a semmibe bámult... Igen, sokan őszintén és örömmel gratuláltak. Úgy éreztem, mintha mindenki nyájasabb lenne hozzám. De az is látszott, hogy már idegennek tartanak; hiszen elbúcsúztak tőlem. K-cinski, egy csendes és szelíd lengyel ifjú, aki - akárcsak én - szabad időben inkább az udvaron szeretett sétálgatni, gondolván, hogy a tiszta levegő és a testmozgás jobban megőrzi az egészségét, és ellensúlyozza a fülledt barakkban töltött éjszakák káros hatását, így szólt hozzám mosolyogva, mikor egy ízben séta közben találkoztunk: „Türelmetlenül várom a szabadulást, ha elmegy, *akkor már tudom*, hogy pontosan egy évem maradt hátra a fegyházban."

Itt jegyzem meg, hogy a hosszú rabság álmodozásai közepette a szabadságot valahogy a valóságosnál is nagyszerűbbnek s szebbnek láttuk. A fegyencek túlozták a valódi szabadság fogalmát - ez egészen természetes, és sajátja valamennyi rabnak. Akármelyik toprongyos tisztiszolgát jóformán királynak, a szabad ember eszményképének tekintették a foglyokhoz képest, mivel annak koponyáját nem borotválták le, és bilincsek meg fegyveres őr nélkül, szabadon járhatott.

A legutolsó estén, alkonyattájt *utoljára* végigmentem a fegyház palánkja mellett. Vajon hány ezerszer jártam végig ezt az utat a hosszú évek folyamán?! Rabságom első évében itt, a barakkok mögött ténferegtem egyedül, magányosan, árván. Emlékszem, hogyan számolgattam, hány ezer nap maradt még hátra. Uramisten, milyen régen is volt ez! Lám, ebben a sarokban raboskodott a mi sasunk; s itt találkoztam gyakran Petrovval. Most sem tágított tőlem. Hozzám futott, és mint aki kitalálta gondolataimat, némán lépdelt mellettem, s mintha magában csodálkozott volna valamin. Gondolatban búcsút veszek barakkunk megfeketedett gerendafalától. Mennyire nem tetszett nekem *akkor*, az első időben. Ez is megöregedett azóta; no de már észre sem veszem. És hány fiatal élet és mennyi feszülő erő sorvadt el hiába e falak között! Mert ki kell végre mondani az igazságot: ez a nép nem közönséges emberekből tevődött össze. Alkalmasint az oroszság legtehetségesebb, legerősebb egyedeit képviselték. És hiába pusztult itt el megannyi erő, elpusztult természetellenesen, törvénytelenül és végérvényesen. De ki a hibás?

Igen, épp ez a kérdés: ki a hibás?

Másnap kora reggel, még munkába indulás előtt, alighogy pitymallott, bementem valamennyi barakkba, hogy sorban elbúcsúzzam fogolytársaimtól. Sok kérges, erős kéz nyúlt felém barátságosan. Némelyek, bár nem sokan, őszinte barátsággal szorították meg a kezem. Másoknak viszont eszükbe jutott, hogy ettől a pillanattól kezdve egészen más ember lettem, mint ők. Tudták, hogy a városban vannak ismerőseim, hogy innen azonnal oda, *az urakhoz* vezet az utam, és mint egyenrangú fél ülök le közéjük. Ezt jól tudták, és, bár szívélyesen, nyájasan búcsúztak tőlem, de korántsem úgy, mintha társuk volnék, hanem ahogy egy úrtól szokás. Akadtak, akik mogorván hátat fordítottak, és válaszra sem méltatták búcsúszavaimat. Sőt némelyek bizonyos gyűlölettel néztek rám.

Felhangzott a dobszó, mindenki munkába ment, én meg otthon maradtam. Ezen a reggelen Szusilov elsőnek kelt fel, és buzgólkodva főzte nekem a teát. Szegény Szusilov! Könnyezett, amikor elnyűtt fegyencholmimat, az ingeket, a bilincsalátétet némi pénzzel együtt neki ajándékoztam. „Mire jó ez nekem - mondta, és remegett az ajka -, ha magát elveszítem, Alekszandr Petrovics... Mi lesz velem maga nélkül!" Utolsónak Akim Akimicstól búcsúztam el.

- Lám, maga is hamarosan szabadul! - mondtam neki.

- Nekem még sokáig kell várnom, kérem, én még jó sokáig maradok itt - dünnyögte, kezemet szorongatva. Nyakába borultam, és összecsókolóztunk.

Tíz perccel a foglyok munkába indulása után, én és társam, akivel hajdan ide érkeztem, szintén elhagytuk a fegyházat, hogy soha többé vissza ne térjünk. Egyenesen a kovácsműhelybe mentünk, hogy leszedjék rólunk a bilincset. De most már nem fegyveres őr, hanem az altiszt kísért bennünket. A műhelyben fogolytársaink verték le rólunk a bilincset. Megvártam, amíg társamat megszabadítják tőle, aztán én is odamentem az üllőhöz. Hátat fordítottam, a kovács felemelte a lábam, és az üllőre tette. Sürgölődtek, igyekeztek minél ügyesebben, minél jobban végezni a dolgukat.

- A szegecset üsd ki legelőször! - intézkedett a műhelyvezető. - Így csináld, így, ni. Jól van. Na, most üss rá a kalapáccsal!...

A bilincs lehullott. Felemeltem... Még egyszer kezembe akartam venni, hogy utoljára megnézzem. Szinte csodálkoztam rajta, hogy az imént még a lábamon volt.

- Hát akkor, Isten velük! Isten velük! - mondották a foglyok érdes, nyers, de mégis örvendező hangon.

Igen, Isten velünk! Szabadság, új élet, halottaimból való feltámadás... Dicső pillanat ez!

-&-